

P T U J S K I

PTUJSKI
ZBORNIK

908 (497.12 Pruj)(058)

201

PTUJSKI ZBORNIK IV

1975
ZALOŽBA PTUJ

Za izdajanje in znanstveno vrednino so odgovorni avtorji

Urednik: Janez Čuk

V zborniku so objavili: Čisto E. Štečajnik

PTUJSKI ZBORNIK IV

558-558

1975-11-10

1975. 11. 21

1975

ZALOŽBA OBZORJA MARIBOR

Za strokovno in znanstveno vsebino so odgovorni avtorji

Uredil Jože Curk

V nemščino prevedel Čiro F. Škerjanec

PTUJSKI ZBORNIK IV

13853-1975

S-3407-N-dupl.

25.12.1978

Zbornik je posvečen jubileju Pokrajinskega muzeja v Ptuju, ki je septembra 1973 slavil osemdesetletnico ter se po vojni v dobi graditve nove socialistične samoupravne družbe razvil v osrednjo kulturno ustanovo starodavnega mesta ob Dravi. Postal je priča kulturnega hotenja njegovega prebivalstva, ki je z ustanovitvijo delavnega Muzejskega društva pred osemdesetimi leti izpolnilo svoj častni dolg do štiritisočletne zgodovine Ptuja. Obenem naj bo zbornik tudi spomin na delo vseh tistih strokovnih in kulturnih delavcev, ki so si pridobili pri dosedanjem odkrivanju ptujske preteklosti trajnih zaslug ter s tem naše priznanje in hvaležnost.

Zgodovina je rodila spoznanje, da je kultura kot bistvena sestavina človekove osebnosti in njegovih ustvarjalnih teženj ena najvažnejših komponent družbenega življenja in njegovega napredka v smislu organizacijske in produktivne afirmacije.

To neizpodbitno dejstvo so sprejemali in sprejeli v svojem razvoju vsi napredni narodi, sprejela ga je tudi naša socialistična družba s spoznanjem, da je prava ljudska kultura neločljiv element naše samoupravne družbe v boju za osvobajanje človeka. Le kulturni narodi in ljudje ustvarjajo višje oblike civilizacijskega sožitja. Organizacijska potreba je narekovala povezavo vseh kulturnih dejavnosti v oblikovalca in usmerjevalca splošno začrtanih družbenih potreb na področju kulture.

Realizacijo take povezave je omogočil družbeni razvoj, ki je s sprejetjem zakona o kulturnih skupnostih dal osnovo za ustanovitev in delovanje temeljnih kulturnih skupnosti z nalogo, da načrtujejo, usmerjajo in pospešujejo kulturne dejavnosti, za katere je zainteresirana naša skupnost.

Skupščina občine Ptuj je na seji obeh zborov dne 29. 9. 1970 sprejela sklep o ustanovitvi temeljne kulturne skupnosti Ptuj, ki se je uresničil z ustanovno skupščino dne 7. 4. 1971.

Po svojem statutu je temeljna kulturna skupnost Ptuj samoupravna interesna skupnost, katere osnovna naloga je, da oblikuje in vodi program kulturnih dejavnosti in ga usmerja tako, da rabi kulturnim potrebam našega delovnega človeka in delovnih ljudi.

Ena od oblik zadovoljitve kulturnih potreb je gotovo tudi predstavitev ptujskega območja in njegovega človeka s strokovnim prikazom njegove zgodovinske usode in sedanje danosti v pisani besedi. Temeljna kulturna skupnost Ptuj namreč meni, da se v tej obliki, to je v obliki zbornika, najbolj trajno ohranjajo dosežki našega območja na kulturnem, prosvetnem in gospodarskem področju. Zbornik naj bi izhajal v triletnih časovnih presledkih z naklado 800 do 1.200 izvodov.

Prvega izmed njih vam s tem izvodom predstavljamo.

Z njim naj bi se vloga Ptujja dokumentirala v širšem slovenskem pa tudi jugoslovanskem in srednjeevropskem prostoru.

Predsednik skupščine temeljne kulturne skupnosti Ptuj
Vladimir Ban, dipl. iur.

OB 80-LETNICI POKRAJINSKEGA MUZEJA V PTUJU

Ptuj je eden od najbogatejših in najkompleksnejših zgodovinskih terenov v Jugoslaviji. Zato se ni čuditi, da se je prav tu že zgodaj zbudila želja po raziskovanju in ohranjanju zgodovinskih ostalin, ki izvirajo iz arheoloških obdobj od neolita do zgodnjega srednjega veka in s tem dokumentirajo neprekinjeno naselitevno tradicijo Ptuja skozi dolgo obdobje 4000 let. Deloma že humanizem, posebno pa čas klasicizma in romantike sta v začetku 19. stoletja oživila zanimanje za starine in s tem tudi za prve bolj sistematične raziskave in ohranjanje arheološkega, posebno rimskega kamnitega gradiva. V ta čas sodi delovanje ptujskega kurata Simona Povodna (1753—1841), ki je okoli leta 1830 zbral vse dotlej v Ptuj in njegovi bližnji okolici znane rimske spomenike in jih dal vzditati v mestni stolp pred župno cerkvijo. Njegov sodobnik zlatar I. Fomenzari pa je to gradivo zrisal za arhiv Deželnega muzeja v Gradcu in tako seznanil z njim širši krog takratnih arheoloških ljubiteljev. Naslednji pomembni zgodovinopisci iz 2. polovice 19. stoletja so minoritski knjižničar in kronist pater Ludvik Pečko (1804—1873) ter oba ptujska zgodovinarja Ferdinand Raisp (1818—1898) in Jožef Felsner. Ob njih sta kot amaterska zbiralca starin delovala višji štabni zdravnik numizmatik Rudolf Hönisch in grajski oskrbnik M. Seehann, ki je ustvaril zametek arheološke zbirke na gradu.

Vendar se je bolj sistematično in strokovno bolj utemeljeno raziskovanje ptujskih starin začelo šele po izidu fundamentalnega dela berlinskega profesorja Teodorja Mommsna »Corpus inscriptionum latinarum« leta 1873, ki v III. delu obravnava vse do tedaj znane ptujske antične napise. Učenci dunajske in pozneje graške arheološke šole so ptujske raziskave začeli z letom 1877, ko je arheolog A. Conze strokovno obdelal in objavil vse plastične in reliefne spomenike iz Ptuja. Z začetki načrtnega in znanstvenega raziskovanja antičnega Ptuja se je začelo tudi odnašanje večine izkopanin v muzeje na Dunaju, v Gradcu, po letu 1903 pa tudi v Mariboru. Da bi se to odnašanje preprečilo, je bilo leta 1893 ustanovljeno Muzejsko društvo, ki mu je bil prvi predsednik takratni ptujski župan in znani gospodarstvenik Jožef Ornig, podpredsednik znameniti naravoslovec in gimnazijski profesor M. Cilenšek, odbornik in spiritus agens celotnega društva pa graški gimnazijski profesor Franc Ferk (1844—1925). Ta je letno obiskoval Ptuj z okolico ter opravljal prva resnična sistematična arheološka izkopavanja predvsem v letih 1889—1891, 1893 in v naslednjih letih na Zgornji Hajdini (rimska nekropola) in odkril v letih 1906—1907 skupaj s ptujskim lekarnarjem F. Pollakom tudi starohalštatsko žarno grobišče in staroslovansko grobišče na Hajdini (najdbe so večinoma v Gradcu in Mariboru). Leta 1898 je profesor F.

Ferk daroval svojo obsežno zbirko arheoloških, kulturnozgodovinskih in naravoslovnih predmetov ptujski občini in s tem skupaj s Povodnovo lapidarijsko zbirko ob mestnem stolpu ter arheološko Rajšpovo in Seehannovo zbirko na gradu ustvaril temelje sedanjih muzejskih zbirk. Ferkova dejavnost je kmalu pritegnila pozornost graškega muzeja, za katerega so na Hajdini kopalni v letih 1891—1895 graški in dunajski arheologi W. Gurlitt, O. Fischbach in A. Premerstein ter vse zanimivejše najdbe predajali že omenjenemu muzeju. Sočasno je v letih 1893—1894 kopal na Zgornjem Bregu dunajski arheolog S. Jenny, a tudi tu najdeni predmeti (predvsem lepi mozaiki) so prešli v posest graškega muzeja. Nekako v tem času se je začela tudi za tisti čas simptomatična dejavnost mitrejskega čuvaja in kopača, hajdinskega domačina Martina Vnuka, ki je nato skozi 40 let vnetno dobavljal arheološko gradivo najprej graškemu, nato mariborskemu in končno tudi ptujskemu muzeju. Muzejsko društvo se je proti temu odnašanju odločno borilo, a dokler ni samo zmoglo organizirati sistematičnih izkopavanj, seveda ni posebno uspevalo. To se mu je posrečilo šele z letom 1898, ko mu je uspelo pridobiti za svoja izkopavanja že omenjenega W. Gurlitta in A. Kohauta pod pogojem, da vse najdbe ostanejo v Ptujju. Nato je bila v letih 1898—1901 opravljena ena najuspešnejših arheoloških kampanj na območju Ptujja doslej. Raziskana je bila svetiščna poetovijska četrt (vicus Fortunae) v sedanji Spodnji Hajdini ter najdena leta 1898 I. in leta 1901 II. mitrej, od katerih je prvi eden najstarejših v srednji Evropi in so ga zato in situ zavarovali z zaščitno stavbo, medtem ko so drugega prenesli v muzejski lapidarij, kjer je sedaj rekonponiran v stari cerkveni kripti. Odslej je Muzejsko društvo izkopavalo deloma sistematično, deloma zaščitno skoraj vsako leto na Hajdini, Bregu in Vičavi ter k razbiranju napisov pritegnilo tudi slovitega dunajskega epigrafa E. Bormanna.

Leta 1903 je stopil v društvene vrste notar in arheolog, domačin Viktor Skrabar (1877—1938), ki je ostal vse do svoje smrti, kljub temu da od leta 1932 ni več služboval v Ptujju, glavni organizator in izkopavalec v Ptujju. Skrabar je znal k svojim akcijam pritegniti pomembne arheologe dunajske Bormannove šole, A. Riedla, K. Tragaua, B. Sario in Mihovila Abramiča, sodelavce Walterja Schmidta, Andrasa Alföldija, Rudolfa Eggerja, posredno pa tudi zgodovinarje Hansa Pircheggerja, Milka Kosa, Franceta Steleta itd. Do prve svetovne vojne so se vrstila tako rekoč vsakoletna izkopavanja, ki so dajala pomembne rezultate. Tu velja zlasti omeniti izkopavanja na Zgornjem Bregu, ki so leta 1908 odkrila poznoantično rimsko grobišče, leta 1909 staroslovansko nekropolo na grajskem turnirskem prostoru, leta 1912 ostanke rimskega mostu in leta 1913 III. mitrej na Zgornjem Bregu, ki je ohranjen in situ ter zavarovan z zaščitno stavbo. Vmes sta M. Abramič (1911) in B. Saria (1913) izkopavala ostanke rimskih stavb na Panorami, kar je enako kot Skrabarjeva izkopavanja na Ptujjskem gradu financiral takratni grajski lastnik Jožef Herberstein. Prva svetovna vojna izkopavanj ni povsem prekinila, saj je začel leta 1914 izkopavati na Bregu znameniti Walter Schmid, leta 1917 na Hajdini Rudolf Egger in leta 1919 na Hajdini zopet Walter Schmid.

Če se ob prikazu razvoja zgodovinskih, posebno arheoloških raziskav v Ptujju in vzporedno s tem ustanovitve in dejavnosti Muzejskega društva ozremo še po nastanku in razvoju muzeja samega, se moramo zopet vrniti v zadnje desetletje 19. stoletja, ko se je raziskovalno razpoloženje v mestu toliko razmahnilo, da se je lahko konkretiziralo v ustanovitvi posebnega strokovnega društva, katerega neposredni cilj je bil, ustvariti muzejsko zbirko in s tem dati kraju tudi navzven veljavo kulturnega mesta. Prva muzejska zbirka, ki je postala jedro poznejšega

muzeja, je bila arheološka prezentacija Ferkovih izkopanin s Hajdine in razstava arheološkega gradiva, zbranega pri ptujskih meščanih. Svoj prostor je zbirka našla v pritličnem prostoru dvoriščne stavbe ptujske gimnazije. Ko je leta 1898. profesor F. Ferk podaril svojo zbirko, ki je že od leta 1878 obstajala v njegovem rojstnem kraju Gomilici pri Ernovžu, ptujski občini in Muzejskemu društvu je to preuredilo svoj muzej tako, da je v kleti iste stavbe uredilo lapidarij, v pritličju antično zbirko, v nadstropju pa kulturnozgodovinsko. Ker je ta muzej trpel zaradi pomanjkljive dokumentacije, ga je leta 1910 preuredil M. Abramič in mu s tem dal koncept, ki je obveljal prav do leta 1928. Pomanjkanje dokumentacije jemlje še zdaj precej veljave najstarejšim fondom arheološke in celotne Ferkove zbirke.

Naslednja etapa v razvoju društvenega muzeja se je začela z letom 1928, ko so se njegove zbirke preselile v prenovljeno poslopje bivšega dominikanskega samostana — vojašnico, kjer so v letih 1926—1928 pod vodstvom konservatorja F. Steleta obnovili križni hodnik s stranskimi prostori in zahodni del pritlične etaže v nekdanji samostanski cerkvi. Notranjo ureditev muzeja v novih prostorih je v celoti opravil Viktor Skrabar; ta je s prav posebno ljubeznijo skrbel tudi za kontinuiteto publikacij v muzejski knjižnici, ki je posebno po arheološkem gradivu spadala med najpomembnejše v Sloveniji. Muzej je bil urejen tako, da je bil v križnem hodniku razstavljen droben rimski material, v zahodnem delu nekdanje cerkve lapidarij, v refektoriju in kapeli kulturnozgodovinska zbirka, v bivši samostanski portirnici pa muzejska pisarna. Leta 1937 je bila v kapeli postavljena narodopisna cerkvena zbirka, leta 1940 pa v mestnem stolpu ob Dravi vinarska. Hkrati so pri muzeju nastavili administratorja, ki je bil poleg muzejskega sluge edini redni nameščenec muzeja.

V času po prvi svetovni vojni je Muzejsko društvo vodilo razna zaščitna izkopavanja, predvsem pa skrbelo za popularizacijo svojih muzejskih zbirk. Ob 30-letnici Muzejskega društva je leta 1923 nastal še vedno pomembni Abramičev vodnik Poetovio, ki je izšel leta 1925 sočasno v nemščini na Dunaju in v slovenskem prevodu Antona Sovreta v Ptuj. Ob urejanju muzejskih prostorov v nekdanjem dominikanskem samostanu je Balduin Saria opravil topografsko zanimiva izkopavanja na notranjem dvorišču in v parku pred samostanom, pri urejanju živilskega trga v letih 1930—1931 so se naši sledovi starokrščanske bazilike, leta 1932 pa je M. Abramič zaman iskal okoli proštije cerkve še nadaljnje dokaze o obstoju te cerkve. Končno je leta 1935 začel Walter Schmid veliko arheološko kampanjo na Spodnji Hajdini, ki se je nadaljevala prav do leta 1942 in je med drugim odkrila obsežne stavbne komplekse v najstarejšem delu rimskega Ptuja ter potek največjega poetovijskega vodovoda, vodečega iz vodnih zajetij nad Framom v Hajdino. Leta 1933, ob proslavi 40-letnice Muzejskega društva, je mariborski ČZN posvetil skoraj ves 28. letnik ptujskemu zgodovino-pisju. Leta 1935—1936 je Muzejsko društvo sodelovalo pri izdelavi Klemenc-Sariovega arheološkega zemljevida Ptuja z okolico (Beograd — Zagreb 1936), leta 1938—1939 pa pri Sariovi obdelavi na novo odkritih rimskih napisov (Zagreb 1939).

Med 21. marcem 1941 in 19. oktobrom 1945, ko je Muzejsko društvo imelo svoj zadnji predvojni in prvi povojni občni zbor, je v času okupacije muzej upravljalo nemško osebje, vendar muzejske zbirke na srečo niso bile prizadete niti pred koncem vojne evakuirane v Gradec.

Po osvoboditvi je muzej postal iz društvene državna ustanova z nameščenim muzejskim osebjem (pod vodstvom Antona Smodiča do leta 1948, Franja Baša do leta 1950, Franca Gumilarja do leta 1963, Bernarde Perc do leta 1964, Ive Curk

do leta 1965, Vide Rojic do leta 1970 in pisca tega sestavka od leta 1970 do leta 1974), Muzejsko društvo pa mu je ostalo slej ko prej zvesto ob strani ter mu posebno v prvih letih obilo pomagalo. Že leta 1945 je muzej dobil pritlične prostore jugovzhodnega in južnega samostanskega trakta (kjer so nameščene muzejska uprava in delavnice), predvsem pa ves grad z opremo vred. Najprej je bila urejena predvojna arheološka in kulturnozgodovinska zbirka v križnem hodniku in stranskih prostorih nekdanjega samostana in odprta 8. 2. 1946, nato je bila 1. 5. istega leta odprta nova zbirka fevdalne stanovanjske kulture v 1. nadstropju na gradu in končno jeseni istega leta še predvojna vinarska zbirka v stolpu ob Dravi. Z januarjem 1947 se je muzej razširil na vzhodni pritlični del nekdanje dominikanske cerkve ter to in naslednje leto pridobil ves dvoetažni jugozahodni samostanski trakt, kjer sta se namestila muzejska knjižnica in arhiv ter občasno etnografski depo. Istega leta je bil v 2. grajskem nadstropju pripravljen arheološki prikaz staroslovanskih najdb s turnirskega prostora, a je bil že naslednje leto prenesen v pritlične prostore južnega grajskega krila, od koder se je doterdanja grajska zbirka rimskih najdb umaknila h glavni arheološki zbirki v pritličje samostanske cerkve. Z januarjem 1948 se je muzejska knjižnica osamosvojila kot samostojna študijska knjižnica, tako okrnjeni muzej pa je nato v letih 1948 do 1949 sistematično uredil pokojni prof. Franjo Baš, nakar je sledila 1. 5. 1949 otvritev zbirk v samostanu in na gradu. Takratna razporeditev zbirk je bila sledeča: antična arheološka zbirka je bila v obeh pritličnih prostorih samostanske cerkve, v križnem hodniku je bila gotska in baročna kamnita plastika, v refektoriju in kapeli kulturnozgodovinska zbirka, v stolpu ob Dravi je bila vinarska zbirka, na gradu v 1. nadstropju fevdalno stanovanjska zbirka, v pritličju južnega trakta pa arheološka zbirka prazgodovinskih, rimskih in staroslovanskih najdb z grajskega hriba in Panorame. Konec leta 1950 se je izselila mehanična tkalnica iz 2. nadstropja samostanske cerkve, nakar se je vanj preselil v letu 1951 etnografski depo, njegove doterdanje prostore pa je zasedel muzejski arhiv, ki se je nekaj let pozneje, leta 1955, osamosvojil kot samostojen zgodovinski arhiv Ptujja. V tem času je bil muzej tudi lastnik trga pred samostanom, ki ga je začel polagoma urejati kot parkovni nasad. Na dan vstaje leta 1951 je bila slovesno odprta zbirka NOB v pritličnih prostorih severnega grajskega krila, 2. novembra 1952 je bila predana javnosti galerijska zbirka v 2. nadstropju gradu, ob proslavi 60-letnice Muzejskega društva (ki je ob tej priliki izdalo Ptujski zbornik I) pa urejena društvena spominska soba v 2. nadstropju gradu, preurejena stanovanjska zbirka v 1. nadstropju, programirana etnografska zbirka v 2. nadstropju samostanske cerkve, rekonponirana zbirka kamnitih plastik v križnem hodniku in postavljen mogočni vurberški vodnjak ob samostanski cerkvi. Ker zamisel etnografske zbirke tega leta ni bila uresničena, so se prostori v 2. nadstropju samostanske cerkve začasno uporabili za skupen etnografski in arheološki depo, že čez dve leti pa se je etnografsko gradivo zamenjalo z arheološkim na gradu in se tam odprla leta 1956 etnografska zbirka. Istega leta se je povečala in na novo postavila tudi zbirka NOB; s tem se je v okviru takratnih možnosti grajsko pritličje do kraja izrabilo v razstavne namene.

V letih 1961—1962 se je pripravila zbirka glasbil v severnem krilu 2. grajskega nadstropja, ki je obsegala ljudska glasbila, salonske glasbene instrumente od 17. stoletja dalje in Kvedrovo zbirko neevropskih glasbil. Z letom 1963 se je začela adaptacija nekdanje samostanske cerkve za arheološke potrebe. Najprej je bil preseljen arheološki depo deloma v križni hodnik, deloma v lapidarij in klet, nato je bil podrt neprimerni sanitarni prizidek ob severni strani cerkve in končno odstranjena vmesna etaža ter s tem odpravljeno 2. nadstropje. Zbirka je

bila urejena tako, da je v obeh pritličnih prostorih ostal lapidarij, v nadstropju pa zbirka drobnega inventarja v depojem. Zaradi dolgega trajanja adaptacijskih in aranžerskih del se je prenovljena zbirka slovesno odprla leta 1966. Medtem je bil leta 1964 prestavljen vurberški vodnjak na plato pred grajsko žitnico, na severnem grajskem pobočju pa sta bila postavljena dva vetrna mlina, ki naj bi predstavljala zametek nekakega skansena, a se je zamisel pozneje izkazala za nerealno. Vodnjak je leta 1970 podrla zima, oba mlina pa sta bila naslednje leto odstranjena in deponirana v kleti grajske žitnice.

Leta 1967 je bila ukinjena vinarska zbirka v stolpu ob Dravi, njeno gradivo pa uskladiščeno v depojih na gradu, nakar se je stolp preuredil v razstavni paviljon »Dušana Kvedra«, ki rabi občasnim likovnim, muzejskim in drugim kulturnim prireditvam. Ob proslavljanju 1900-letnice Ptuja je bila ukinjena tudi glasbena zbirka, njene prostore pa je zasedla močno razširjena galerijska zbirka, ki je svoj prikaz lahko razširila prav do sodobne likovne ustvarjalnosti ptujskega območja. To in prejšnje leto je bila obnovljena tudi kulturnozgodovinska zbirka v 1. grajskem nadstropju ter komunalno urejeno in dreirano grajsko dvorišče. Končno sta se v tem jubilejnem letu zgodili še dve važni spremembi v posestnem stanju muzeja. Na eni strani je bilo neugodno odprodano iz muzejske sestave poslopje in dvorišče grajske restavracije, po drugi strani pa predano v muzejsko lastnino popolnoma zanemarjeno ogromno poslopje grajske žitnice. In če ob tem omenim še muzejsko publiciteto: tega leta je muzej izdal svoj prvi vodnik po zbirkah v obliki dovolj uglednega prospekta. Ob koncu leta 1969 je Pokrajinski muzej (do leta 1964 mestni muzej!) razpolagal s temi zbirkami: na gradu so bile v pritličju etnografska in zbirka NOB, v 1. nadstropju kulturnozgodovinska, v 2. nadstropju pa galerijska zbirka; v samostanu je bila v obeh cerkvenih etažah arheološka zbirka, v križnem hodniku s stranskimi prostori kulturnozgodovinska zbirka, v stolpu ob Dravi muzejsko razstavišče, na Bregu in Hajdini pa oba mitreja. Vzporedno z rastjo muzeja in njegovimi številnimi reorganizacijami so šla tudi povojna raziskovalna dela, katerih glavni poudarek pa je ostal slej ko prej na področju areologije (nepretrgana vrsta kustosov Anton Smodič, Josip in Paola Korošec, Rudolf Bratanič, Bernarda Perc, Iva Mikl-Curk, Zorka Šubic, Marjana Tomanič), nekoliko manj na področju raziskav NOB (Tončka Urbas od 1949 do 1953, nato do 1970 Vida Rojic, od 1959 kot kustos, sedaj Blagoje Jevremov), še manj na področju etnografije (od 1950 do 1953 Tončka Urbas, nato Milka Meze do 1964 in Vitomir Belaj do 1970, od 1973 Majda Čeh) in najmanj na področju kulturne zgodovine (razni zunanji sodelavci, od 1965 do 1970 Mana Mirkovič, odtlej avtor članka). Raziskave na področjih NOB in etnografije so šle predvsem v terensko zbiranje gradiva, njegovo muzeološko obdelavo in prikaz, saj je bilo treba ti zbirki komaj ustvariti, in šele nato preiti tudi na preučevanje njihove strokovne problematike. Drugače je bilo s kulturnozgodovinsko zbirko, ki je bila s prevzemom gradu leta 1945 dobesedno dana ter je je bilo treba v naslednjih letih le muzeološko urediti in tematsko ločiti galerijsko gradivo od splošno kulturnega. Obe zbirki sta doživeli v 25 letih več sprememb in korektur, končna postavitev pa sta jima dala Mana Mirkovič in avtor članka, doslej edina kustosa teh zbirk.

Z arheološko zbirko je bilo drugače. Sicer se je tudi ta mnogo selila in spreminjala, preden se je ustalila v obeh etažah nekdanje samostanske cerkve, vendar so jo spremljale vsa povojna leta strokovne akcije bodisi terenskega ali internega značaja takratnih kustosov in zunanjih sodelavcev, ki so svoje izsledke tudi znanstveno obdelovali in objavljali v domači in tuji strokovni literaturi. Med najvažnejše akcije spadajo velike raziskovalne kampanje iz let 1946—1947, ko so na

grajskem turnirskem prostoru izkopali staroslovansko grobišče z domnevnim svetiščem, prazgodovinsko naselbino in poznoantične utrdbe z baziliko (Josip Korošec, Josip Klemenc). V letih 1947—1948 sta Josip Klemenc in Paola Korošec izkopavala na Panorami rimske ostaline (med drugimi tudi vodovod) in staroslovanske grobove, leta 1949 je Josip Korošec poskusno kopal na pobočjih grajskega hriba, leta 1950 sta Josip in Paola Korošec raziskovala staroslovansko nekropolo v Turnišču in končno je Josip Klemenc v letih 1950—1951 še enkrat izkopaval na ozemlju starega Poetovia na Zgornjem Bregu. S tem se je obdobje prvih velikih povojnih izkopavanj končalo. Naslednja leta izpolnjujejo le manjša zaščitna izkopavanja, naključne najdbe in manjši raziskovalni posegi s pogosto pomembnimi znanstvenimi rezultati. Za večji akciji lahko štejemo izkopavanja na Zgornjem Bregu leta 1963 (Iva Mikl) in najdbo izredno ohranjenih rimskih opekarskih peči v Ciril-Methodovem drevoredu leta 1967 (Zorka Šubic). Med akcijami, ki jih je Pokrajinski muzej opravil na ozemlju zunaj ptujske občine, pa velja predvsem omeniti velika večletna izkopavanja v Ormožu (1955—1962), ki so dala mednarodno pomembne rezultate z odkritjem naselbine iz obdobja kulture žarnih grobišč (Bernarda Perc).

Novo obdobje v razvoju Pokrajinskega muzeja Ptuj se je začelo z letom 1970, ko je bil izdelan in se je začel izvajati nov, mnogo dinamičnejši in intenzivnejši program njegovega razvoja in ureditve. Z realizacijo tega programa naj bi se ustanova organizacijsko dvignila na višji nivo muzeološkega in strokovnega dela ter se iz splošnega muzeja spremenila v kompleks velikih in močnih muzejskih oddelkov, ki bi vsak po svoje spadali med največje v Sloveniji. S tem namenom so se začela permanentna interna dela, ki bodo v nekaj letih močno preobrazila videz in funkcionalnost ustanove. Začelo se je s popolno obnovo skrajno zanemarjenega poslopja nekdanje grajske žitnice in njegovo adaptacijo za potrebe etnografskega oddelka, vinarske zbirke in snujočega se muzeja slovenskih ljudskih mask. Vzporedno s to akcijo teče ureditev in arheološka prezentacija t. i. turnirskega prostora pred žitnico, njegova povezava z višje ležečim grajskim platom in hkratna zidna ločitev od ostalega grajskega griča. Predvidena pa je tudi izraba starega »zapornega« stolpa ob severnem boku gradu za prikaz fevdalnega kazenskega sodstva in njegova zidna povezava z grajskim jedrom, njegovimi kletmi in kazematami. Sama grajska stavba je v celoti elektrificirana, parketirana in tudi sicer urejena ter obsega slej ko prej kulturnozgodovinsko zbirko v prvem nadstropju in galerijsko v drugem, v pritličju pa bo postavljena ptujska mestno-zgodovinska zbirka, ki bo vključevala tudi oddelek NOB kot prikaz najpomembnejše etape v dosedanem 4.000-letnem zgodovinskem razvoju Ptuja in njegove bližnje okolice. V samostanu so na novo urejeni skoraj vsi muzejski prostori: lapidarij, križni hodnik z notranjim dvoriščem, refektorij, kapela in pomožni prostori. Vsi so obnovljeni, elektrificirani, zbirke v njih pa na novo postavljene. Arheološka lapidarijska zbirka zaseda poleg prvotnega cerkvenega pritličja še dve krili križnega hodnika in notranje dvorišče, kulturnozgodovinska zbirka kamnitih gotskih in baročnih plastik pa ostali dve krili križnega hodnika ter refektorij in kapelo, kjer je ponovno nameščen tudi znameniti Laibov krilni oltar iz leta 1459. Izboljšan in na novo opremljen je razstavni paviljon, redneje pa sta vzdrževana tudi oba mitreja na Bregu in v Hajdini.

Končno so se z letom 1970 začele zopet večje arheološke kampanje (sistematična in zaščitna izkopavanja v Ptuj, Bregu, Hajdini, Vičavi, Turnišču, Brstju, Pavlovskem vrhu), ki so dale pomembne rezultate iz obdobja neolita (naselbinske najdbe), antike (ulivalnica brona, mnoge in kvalitetne drobne najdbe) in zgodnjega srednjega veka (staroslovanske najdbe). Omembe vredna pa so tudi

umetnostnozgodovinska odkritja v zvezi z obnovitvenimi deli v bivšem dominikanskem samostanu in na gradu, ki v marsičem precizirajo dosedanje podatke o stavbni zgodovini obeh stavbnih kompleksov.

Kot smo iz sestavka bežno in v skopih obrisih spoznali, se lahko Pokrajinski muzej kot najstarejša kulturna ustanova Ptuja ob osemdesetletnici svojega obstoja ozira na dolgo razvojno pot, po kateri ga je do zadnje vojne usmerjalo, po vojni pa okoli 20 let spremljalo nekoč zelo agilno Muzejsko društvo ter mu dalo v popotnico tisti neugnani zanos, ki so mu ga pred mnogimi leti vcepili njegovi najbolj dinamični in uspešni voditelji Ferk, Skrabar in Baš. Ob tem pa seveda ne gre pozabiti tudi vseh drugih sodelavcev (posebno strokovnih in tehničnih), katerih prizadevanje, znanje in požrtvovalnost so pripomogli, da ima Ptuj danes tako mogočen muzej in da o njegovi zgodovini vemo več kot o marsikaterem drugem večjem in sedaj pomembnejšem mestu pri nas in v srednji Evropi.

ANLÄSSLICH DES 80. JAHRESTAGES DES REGIONALMUSEUMS IN PTUJ

Bei seiner Gründung fungierten als Paten die grossen Reichtümer aus seinem archäologischen Terrain, und der Wunsch der Geschichtsliebhaber aus Ptuj diese Reichtümer zu sammeln und sie in der Form einer Sammlung dem Mitmenschen zu zeigen. Im Jahre 1893 wurde der Museumverein gegründet, und noch im denselben Jahr wurde die archäologische Sammlung in dem Hofgebäude des Ptuj-Gymnasiums eröffnet. Die Sammlung wurde im Jahre 1898 durch das kulturgeschichtliche Material vergrössert, das, als Geschenk dem neugegründeten Museum, der Grazer Professor Franz Ferk darbot. Ihn können wir ohneweiteres als den tatsächlichen Gründer des Museums betrachten. Professor Ferk hat nämlich die ersten archäologischen Kampagnen organisiert, welche das gefundene Material dem Lokalmuseum verliessen und dadurch wenigstens teilweise die Abfuhr dieses Materials an die Museen in Graz, Wien, und nach 1903, auch in Maribor verhinderten. Diese Ausgrabungen begannen mit dem Jahr 1889, und dauerten, mit kürzeren Unterbrechungen, bis auf 1917. Dabei wirkten mit viele bekannte Grazer- u. Wiener Archäologen, wie: Gurlitt, Fischbach, Kohaut, Jenny, Premerstein, Trogau, Riedel, Schmied, Egger, Abramič und Saria. Von den Einheimischen hat sich dem Professor Ferk, im Jahre 1903, der Notar Viktor Škrabar angeschlossen, und leitete, verwaltete u. organisierte bis zu seinem Tode 1938, das Museum in Ptuj. Nach seinem Verdienst wurden die Museumssammlungen in 1928 in die Parterräume des ehemaligen Dominikanerklosters übersiedelt, wo sie leichter systematisch organisiert wurden als in den engen Räumen im Gymnasium. Damit begann die 2. Phase in der Entwicklung des Museums, dessen archäologische Sammlungen sich auch in der Zeit zwischen beiden Kriegen mit einigen neuen Ausgrabungen und Funden in Ptuj und seiner näheren Umgebung, bereicherten (Abramič, Saria, Schmid). Die heutige Ausdehnung bekam das Regionalmuseum erst nach der Befreiung, wenn den alten Sammlungen im ehemaligen Dominikanerkloster die kulturhistorischen Sammlungen im Schloss, angeschlossen wurden. Die ethnographische Sammlug (mit der Weinkollektion aus der Vorkriegszeit) und die Sammlung NOB (Nationalbefreiungskampf) wurden ihnen bald einverleibt. Damit bekam das Museum einen ausdrücklich komplexen Charakter (Baš, Gumilar, Rojčeva).

Auch in der Nachkriegsperiode wurde im archäologischen Bereich am meisten geleistet. Die Reihe von Ausgrabungen in den ersten Nachkriegsjahren (Korošec, Klemenč) folgten sporadische Kampagnen (Mikl, Perc, Šubic), welche sich stärker kondensierten, und erst in den letzten Jahren wieder in Schwung kamen. Die übrigen Museumssammlungen stabilisierten sich endlich nach vielen Umsiedlungen und Aufstellungen, und fingen an das systematische Gepräge und den fachmännischen Inhalt zu gewinnen.

Eine neue Periode in der Entwicklung des Regionalmuseums in Ptuj begann mit dem Jahre 1970, als das neue Program aufgestellt und mit dem neuen Programm seiner Entwicklung und Organisation angefangen wurde. Mit der Verwirklichung dieses Programms, sollte die Gründung organisatorisch von dem Niveau eines allgemeinen Museums zu dem Komplex grosser Museumsabteilungen erhöht werden, von welchen jede nach ihrer Art zu den grössten Museumssammlungen Sloweniens gehören

OB STOLETNICI BOLNIŠNICE DR. JOŽETA POTRČA V PTUJU

Pokrajinski muzej v Ptujju hrani spominsko ploščo, na kateri je navedena letnica 1315 kot leto ustanovitve ptujjskega mestnega špitala z dvanaajstimi ležišči. Mestni statut iz leta 1376 govori na dveh mestih v členih 91 in 138 o mestnem špitalu, ko določa, da morajo tržni organi oddajati tej ustanovi v mestu Ptujju zaplenjeni kruh ali zaseženo vino. Konec 14. stoletja se v neki listini omenja špitalski mojster Ludvik, ki je bil izvoljen na to mesto iz vrst meščanstva, da je upravljal špitalsko premoženje. Leta 1413 je Bernard Ptujjski bogato dotiral špital, ki je imel med drugim v posesti tudi dva vinograda in mlin v Skorbi. K špitalu je bila prizidana cerkvice sv. Duha, po kateri se je tudi imenoval. Ker se ji je leta 1784 udrl strop, so jo tega leta spremenili v skladišče. Leta 1787 so špital razpustili, a so ga kmalu spet obnovili. Po zaslugi trgovca Tadeja Stiege-lerja so leta 1807 dodali k 12 posteljam za siromašne meščane še 3 postelje za obbolele pomočnike raznih obrti. Končno je leta 1835 (kronogram na uvodoma omenjeni spominski plošči) Ignac Spritzeys špital razširil še za 20 postelj za bolnike brez prebivališča. Ker je s tem narastla kapaciteta špitala na 35 postelj, so morali staro špitalsko stavbo (v kateri je sedaj nižja glasbena šola) prezidati, kot pove letnica 1840 nad glavnim portalom. To leto velja tudi za neuradno letnico ustanovitve splošne občinske bolnišnice, ki so jo podpirali vsi ptujjski cehi z letnimi prispevki. Žal, nimamo podatkov o eventualnem strokovnem osebju, niti ne poznamo zgodovine te bolnice v naslednjih 35 letih.

V arhivu splošne bolnišnice Ptuj se hranijo načrti za zgradbo sedanjega kirurškega in internega oddelka, ki so datirani z letnico 1872. Bolnica je bila leta 1874 dograjena in v oktobru tega leta svečano odprta kot splošna deželna bolnica v Ptujju. Zasedala je poslopje sedanjega kirurškega oddelka, medtem ko je bila na novo zgrajena hiralnica nameščena v poslopju sedanjega internega oddelka. Zgrajeni so bili še prostori za delavnice, ekonomijo in svinjake pa tudi mrtvašnica. Prve bolnike je bolnica sprejela, kolikor vemo, v začetku leta 1875, vendar nam število bolnikov v tem letu ni znano. V letu 1876 se je zdravilo v bolnici 343 bolnikov, leta 1880 644, leta 1890 732 in leta 1900 857 oseb. Okoli leta 1880 so bile opravljene že prve rekonstrukcije stavb in kanalizacije ter razširjeni svinjaki. Leta 1900 je bil zgrajen in odprt infekcijski paviljon z 20 posteljami, ki rabi še danes temu namenu. Drugih podatkov iz tega časa (o poslovanju, vodstvenem in strokovnem osebju ipd.) razen matičnih knjig sprejetih bolnikov nimamo, ker so v takratnem deželnem središču Gradcu, pod katerega je bolnišnica spadala.

Leta 1918 se je bolnica preimenovala v javno bolnico. Njena kapaciteta je znašala 110 bolniških postelj, od tega 45 kirurških, 45 internih in 20 infekcijskih.

Hiralnica, ki je bila z bolnico pod isto upravo, je imela 134 postelj. Bolnico je vodil najprej kirurg dr. Rebula (do 1923), nato internist dr. Vladimir Vrečko (do 1924), sledil je primarij kirurškega oddelka dr. Aleksander Kuhar (do maja 1962), odtlej pa jo vodi primarij dr. Mitja Mrgole. Prva leta po I. svetovni vojni je bila bolnica zaradi pomanjkanja sredstev primitivno opremljena. Njen personal je obsegal upravitelja, ki je bil obenem ekonom hiralnice, 3 sprejemne uradnike, 9 usmiljenih sester ter 6 strežnikov in strežnic. Leta 1922 je dobila nov instrumentarij in avtoklav na plin, leta 1925 električni tok in mali destilator v lekarni, leta 1926 parket, leta 1928 pa hišni vodovod, ki je črpal vodo iz svojega vodnjaka. Sledila je preemestitev in preureditev sanitarij, nabavljen je bil rentgenski aparat, drenirane in izolirane so bile vlažne bolniške stavbe, leta 1936 pa je bil prizidan trakt, v katerem so še sedaj operacijski prostori, narejena podzemna povezava s poslopjem hiralnice in močno dopolnjen instrumentarij. Leta 1928 se je bolnica preimenovala v bolnico mariborske oblasti. Poleti 1929 je kratek čas v njej delal pokojni dr. Jože Potrč, revolucionar in humanist, po katerem se danes bolnica imenuje.

Leta 1941 je okupator zamenjal vse slovenske zdravnike s svojimi. Kljub temu pa je preostalo slovensko medicinsko osebje ves čas okupacije pošiljalo partizanom zdravila in sanitetni material. Vojne potrebe in povečano število bolnikov so narekovali nujno razširitev bolnice, zato je okupator ukinil hiralnico, varovance premestil v druge zavode, hudo defektne pa pomoril. V tako pridobljene prostore je premestil interni oddelek z 80 posteljami, tako da je v stari stavbi ostal le kirurški oddelek, ki je štel 97 bolniških postelj in sprejemal tudi ginekološko- porodne primere. Ob severni strani internega oddelka je okupator zgradil prizidek, ki pa je ostal v surovem stanju. V sklop internega oddelka je ves čas spadal tudi infekcijski pododdelek s 25 bolniškimi posteljami.

Po osvoboditvi so bile potrebe po razširitvi bolnice tako nujne, da se je do leta 1947 usposobil pritlični del okupatorjevega prizidka za oddelek za tuberkulozne bolnike, ki je štel 26 postelj. V tem času je bilo v bolnici zaposlenih 76 uslužbencev, od tega 4 zdravniki. Leta 1948 je bila v Ormožu osnovana bolnica za TBC, ki je prevzela bolnike iz ptujskega oddelka. V izpraznjene prostore se je po primerni adaptaciji preselil rodni oddelek in tako razbremenil postelje kirurškega oddelka. Neizrabljeni hodnik porodnega oddelka so preuredili v bolnišnično lekarno, ki se je sem preselila iz prizidka nad sedanjo kuhinjo, kjer so bila sicer sestrski stanovanja in kapela. Ko so vse te prostore preuredili, se je naslednjega leta vanje vselil otroški oddelek s 35 posteljami. Velika ovira nadaljnjemu razvoju bolnišnice je bilo občutno pomanjkanje vode, ki je bila na razpolago le po 5 do 7 ur na dan. Leta 1950 se je posrečilo izslediti in zajeti močan talni izvirek, oddaljen okoli 300 m, in si tako zagotoviti potrebno količino vode do zgraditve ptujskega mestnega vodovoda. V letih 1952—1953 se je dokončal porodniški trakt in vanj razmestil ginekološki oddelek z 41 posteljami; to je ponovno razbremenilo kirurški oddelek, ki je odslej rabil le še kirurškim bolnikom. Ker pa so bili tudi prostori otroškega oddelka nad kuhinjo že premajhni, so bili rekonstruirani prostori nad porodno-ginekološkim oddelkom, kamor se je leta 1954 preselil otroški oddelek, ki je tu lahko razvil že 58 bolniških postelj. S temi razširitvami je bolnica dosegla svojih 330 standardnih postelj, ki jih je imela do oktobra leta 1966, ko se je k njej priključila ukinjena bolnica za tuberkulozo v Ormožu kot na novo ustanovljeni psihiatrični oddelek s 140 posteljami.

Z razširitvijo oddelkov in z nabavo novih električnih aparatov se je potrošnja električne energije tako močno dvignila, da je bolnica leta 1954 morala dobiti svojo lastno transformatorsko postajo. Leta 1956 sta bila zgrajena sprejemni pa-

viljon, skladišče za vnetljive tekočine in postavljena ograja okoli bolnišničnega kompleksa. Ker se je istega leta ukinil dečji dom, je njegovo zgradbo prevzela bolnica in v njej uredila prostore za rekonvalescentne otroke. Vzporedno z naštetimi deli se je seveda izboljševala tudi tehnična opremljenost bolnice, nabavljali so se novi stroji, aparature in instrumenti, v vse oddelke je bilo napeljana omrežje za dovajanje kisika in mnogi prostori so bili na novo opremljeni. Vendar je nagli razvoj medicine postavljajal pred bolniški kolektiv vedno nove zahteve, v prvi vrsti pa zagotovo potrebo po ureditvi postaje za transfuzijo krvi in kliničnih laboratorijev. V letih 1957—1958 je bil dograjen ob južni strani inter-nega oddelka prizidek, v katerem so dobili svoje prostore v pritličju postaja za transfuzijo krvi, v prvem nadstropju klinični laboratoriji, v drugem pa medicinska knjižnica in konferenčna soba.

Z rastjo medicinskega dela bolnišnice se je seveda kazala tudi vedno večja potreba po rasti tehničnih služb v bolnišnici. Pralnica, kuhinja in centralna kurjava so se večkrat dograjevale, vendar nikoli končale zaradi pomanjkanja sredstev pa tudi primernih prostorov. Leta 1958 so bile zgrajene kanalizacija in čištilne naprave; s tem je bilo za nekaj let rešeno vprašanje odvajanja odplak. Poleg tega je bilo na oddelkih opravljenih do leta 1962 mnogo adaptacij in novih nabav (povečana operacijska soba, delno preurejen kirurški oddelek, adaptiran prostor za sterilizacijo in pripravo materiala, posodobljen prostor za sprejem bolnikov, razširjen interni oddelek po izselitvi uprave iz pritličnih prostorov, delno rekonstruiran porodni oddelek, urejena internistična ambulanta, rentgen, fizioterapija, BM in EKG ter nabavljeno precej novih aparatov), do leta 1966 pa opravljena velika vzdrževalna dela na bolniških stavbah, zlasti na strehah, strelodvodnih napravah in na vodovodu.

Z rastjo oddelkov in z vedno večjim obsegom dela je rastla tudi potreba po strokovnem in tehničnem osebju. Leta 1945 je bilo v bolnišnici zaposlenih 76 uslužbencev, od tega 4 zdravniki, leta 1948 kljub odhodu usmiljenih sester 98, leta 1954 189, leta 1956 195 (od tega 16 z visoko, 8 s srednjo, 41 z nižjo strokovno izobrazbo, 12 administrativnih uslužbencev in 118 tehničnega osebja), leta 1965 300, danes pa že 445 zdravstvenih in drugih delavcev.

Gibanje bolnikov v povojnem obdobju najlepše kaže, kako je naraščalo strokovno delo, ter obenem opravičuje dosedanjo rast bolnišnice in nakazuje potrebo po njeni nadaljnji graditvi. V letu 1946 se je zdravilo v bolnici 4.517 bolnikov, ki so ustvarili 56.518 oskrbnih dni. Zasedba posteljnega fonda je znašala 70,3 %. V letu 1955, ko je bolnica dosegla 330 standardnih postelj, se je zdravilo v njej že 9.550 bolnikov, ki so ustvarili skupno 93.365 oskrbnih dni. Odstotek posteljne zasedbe se je dvignil na 77,51 %. Poprečna ležalna doba je bila izredno nizka in je znašala 9,78 dneva. Naslednjega leta je bilo že prekoračeno število 100.000 oskrbnih dni. Kmalu se je pojavil problem prezasedenosti. Bolnišnica ga je reševala tako, da je v naslednjih letih ukinjala postopoma vse funkcionalne prostore in jih spreminjala v bolniške sobe. V letu 1961 je bila prvič presežena številka 10.000 zdravljenih bolnikov na leto, medtem ko je število oskrbnih dni naraslo na 118.284. V letu 1965 je število bolnikov doseglo število 10.750, število oskrbnih dni pa 123.464, ob 102,5-odstotni posteljni zasedbi in 11,48 dneva trajajoči poprečni ležalni dobi. V naslednjih letih se je število bolnikov sukalo okoli številke 10.500, poprečna ležalna doba je dosegla okoli 12 dni, število oskrbnih dni pa je naraslo na okoli 164.000. S temi podatki o opravljenem delu pa se je ptujška bolnišnica povzpela na četrto mesto med 11 splošnimi bolnicami (brez kliničnih) v Sloveniji, čeprav z dolžino ležalne dobe še ni dosegla republiškega poprečja.

Glavne etape bolnišničnega razvoja v zadnjih desetih letih predstavljajo predvsem naslednje pridobitve in s tem izpopolnitve njenega funkcionalnega organizma:

Leta 1965 je bila odprta ginekološka specialistična ambulanta, leta 1969 so bili formirani in predani namenu rentgenološki oddelek z naj sodobnejšo TV-RTG aparaturo, prvo te vrste v SRS, oddelek za intenzivno nego in anestezijo (s 5 posteljami), v kleti internega oddelka pa urejeni prostori za fizikalno terapijo, elektroterapijo, telovadnico in bazen.

Leta 1971 se je začela doslej največja investicija v bolnišničnem kompleksu, namreč graditev povsem novega, funkcionalnega dela kirurškega oddelka, ki bo omogočil tudi specialistično ambulantno zdravljenje in bo odprt letos.

Kot smo že omenili, se je leta 1966 priključila k ptujski bolnišnici kot njen novo ustanovljeni psihiatrični oddelek dotlej samostojna ormoška bolnišnica, zato moramo spregovoriti nekaj besed tudi o njeni zgodovini kot delu splošne zgodovine ptujske bolnišnice. Mestni špital se v Ormožu omenja že leta 1420 in 1443, zagotovo pa nastopa v zgodovini šele po letu 1573, vendar kot napol fevdalna ustanova, ki naj bi vzdrževala 8 oskrbovancev. Špital ni imel nikoli svoje lastne hiše, zato so se oskrbovanci, katerih število je v 18. stoletju doseglo 12, potikali po raznih hišah v mestu. Kljub ustanovni listini iz leta 1788 so se težave z vzdrževanjem špitala pri ormoški gosposčini nadaljevale skozi vse 19. stoletje. Oskrbovanci so deloma stanovali v hiši št. 34 v Ormožu, deloma na grajski pristavi. Njihova negotovo usoda se je uredila šele po osvoboditvi z nacionalizacijo graščine, njene obveznosti do siromašnih ormoških občanov pa so prevzeli socialni organi ljudske oblasti.

Kot smo iz povedanega spoznali, je ormoški špital skozi vso svojo zgodovino dejansko opravljal samo vlogo mestne hiralnice ali sirotišnice, pravo bolnišnico pa je Ormož dobil šele konec 19. stoletja. Sklep o njeni postavitvi je bil sprejet leta 1896, odprta pa je bila jeseni leta 1898. Oskrbovanje bolnikov so prevzele bolniške sestre nemškega viteškega reda iz Brež na Koroškem in v ta namen ustanovile v Ormožu svojo podružnico. Bolnišnica je bila sodobno opremljena in dobro založena z medicinskimi pripomočki. Leta 1937 je bila toliko povečana, da je obsegala kirurški, interni, porodni, otroški in infekcijski oddelek. Imela je svojega zdravnika in sprejela je lahko do 100 bolnikov. Leta 1948 je bila kot splošna bolnišnica ukinjena, njene bolnike je prevzela ptujska splošna bolnica, kjer se je sočasno ukinil oddelek za tuberkulozo in se prenesel v Ormož. Tako je v Ormožu nastala in se posebno po letu 1951 razvila specialistična TBC bolnica, ki je uspešno delovala vse do ukinitve leta 1966. Do te ukinitve je prišlo zaradi hitrega razvoja naše povojne zdravstvene službe v vseh panogah kurativne in predvsem preventivne dejavnosti in dviga življenjskega standarda, kar je vse vplivalo na kvalitetne premike v patologiji našega prebivalstva in predvsem na tako bistveno zmanjšanje števila TBC bolnikov, da so postale nekatere TBC bolnice, med njimi ormoška, odvečne in so se postopoma ukinile. Na drugi strani pa je naraščanje duševne patologije in splošna insuficientnost tovrstnega posteljnega fonda zahtevala, da prevzame sproščene ubikacije psihiatrična služba. Ker je bila ustanovitev samostojne psihiatrične bolnice v Ormožu iz strokovno organizacijskih razlogov neizvedljiva, se je ormoška bolnica priključila kot psihiatrični oddelek k splošni bolnišnici Ptuj; s tem se je uresničil sodobni koncept povezovanja psihiatrije z ostalimi vejami medicine. Psihiatrični oddelek Ormož ima po opravljenih preureditvenih in organizacijskih poslih stacionarij s 160 bolniškimi posteljami ter je usposobljen tudi za ekstrahospitalne in ambulantne oblike dela v svojem naravnem zaledju. Organizacijsko predstavlja samostojno delovno eno-

to v sestavi bolnišnice, ki jo vodita svet delovne enote in predstojnik oddelka. Do leta 1948 (ko je bila bolnica še splošna) in do leta 1966 (ko je bila TBC bolnica) je služboval v bolnici le po en zdravnik, leta 1970 pa jih je bilo že 6. Ostalega personala je bilo: leta 1948 35 (od tega 5 strokovnih), leta 1955 58 (od tega 10 strokovnih), leta 1960 69 (od tega 14 strokovnih), leta 1966 70 (od tega 17 strokovnih) in leta 1970 85 (od tega 30 strokovnih). Viden je torej kvaliteten premik v povečanju števila strokovnega osebja, ki pa še ni končan. Na oddelku se zdravi okoli 160 bolnikov na dan. Ob koncu sestavka bi na kratko orisali samo še pomen splošne bolnišnice v tem delu Slovenije. Bolnišnica pokriva ozemlje ptujske in ormoške občine, k njej pa gravitira tudi znaten del občin Slovenska Bistrica, Ljutomer in sosednih hrvaških občin. Bolnica je doživela največji razvoj prav po osvoboditvi, in to v materialnem in organizacijskem kot tudi v strokovnem oziru. Prva dva elementa se kaže ta predvsem v odpiranju novih oddelkov, pododdelkov in odsekov ter v nabavi vedno novih, vedno boljših in vedno dragocenejših aparatov in instrumentov, zadnji pa v močno dvignjenem številu srednjega in višjega pa tudi visokega strokovnega osebja. Prvi ukrep, ki je bil storjen v prid zadnjega elementa, je bila ustanovitev detaširanega oddelka srednje medicinske šole Maribor, ki je deloval nekaj let pri tukajšnji bolnišnici za prva dva letnika in so ga obiskovali tudi bolničarji ostalih zdravstvenih ustanov s ptujsko-ormoškega ozemlja. Vpliv bolnice na splošno zdravstvo raven pa tudi prosvetljenost tukajšnjega prebivalstva se kaže na vseh področjih higiensko-sanitarnih in zdravstvenih razmer, kot na primer pri umrljivosti dojenčkov, infekcijskih boleznih, zdravstveni kurativi ipd.

Stalna prezasedenost bolnišnice, predvsem pa pomanjkanje funkcionalnih prostorov na kirurškem in internem oddelku ter premajhni prostori za klinične laboratorije, za operacijski kompleks s spremljajočo postoperacijsko in intenzivno nego bolnikov, za nezgodni odsek itd. so narekovali nadaljnjo graditev bolnišnice v smeri kompletnejše in sodobnejše obravnave bolnika, ne da bi se pri tem bistveno povečal posteljni fond. Te investicije, ki so bile nujno potrebne za normalno poslovanje tako kompliciranega delovnega organizma, kot je moderna bolnica, so tik pred uresničitvijo, z njimi bo omogočena strokovno tako izpopolnjena obdelava bolnikov, kot jo današnja stopnja medicinske znanosti zahteva.

Novi funkcionalni del kirurškega oddelka bo imel v kletni etaži postajo za transfuzijo krvi in bolnišnično lekarno, v pritlični etaži prostore za urgentni sprejem bolnikov in kirurško specialistično ambulanto, v I. nadstropju kirurški operacijski blok s tremi operacijskimi dvoranami, ki bodo rabile tudi ginekološko-porodniškemu oddelku, ter oddelek za intenzivno nego z anestezijo, v II. nadstropju pa posteljni fond za najhujše poškodovance in kirurške otroške bolnike. Stara stavba kirurškega oddelka se bo v celoti uporabila za posteljni objekt tega oddelka, v njeni kleti pa se bodo uredili prostori za centralno sterilizacijo.

V začetni fazi graditve je že tudi ambulantno-laboratorijski blok, s tem se bodo pridobili prostori za specialistično ambulanto za očne in za nevropsihiatrične bolezni ter za centralne klinične laboratorije. S preselitvijo laboratorijev, lekarn in transfuzijske postaje se bodo sprostili prostori, ki bodo rabili predvsem razširitvi in ureditvi internega oddelka. Z uresničenjem opisanega ureditvenega programa, z zgraditvijo in organizacijo novega ter reorganizacijo starega bolnišničnega fonda bo doseženo, da bo bolnišnica zadostovala naraščajočim zdravstvenim potrebam okoliškega prebivalstva v nadaljnjih 15 letih.

Naj končam sestavek s statističnimi podatki za leto 1973, ki nam dajejo najnovejši vpogled v obseg dela bolnišnice pred njeno veliko reorganizacijo. V letu

1973 se je v bolnišnici zdravilo 10.438 bolnikov, oskrbnih dni je bilo 167.278. Zasedba posteljnega fonda, ki obsega 335 postelj v Ptuj in 160 v Ormožu, je bila 101,5 %. Ležalna doba na enega bolnika je znašala 16,02 dneva, vendar je glede dolžine šla izrazito na račun psihiatrije, kjer je presegala 70 dni. Opravljenih je bilo skupno okoli 29.000 ambulantnih pregledov in okoli 108.600 ambulantnih storitev. Opravljenega je bilo torej obilo dela kljub mnogim težavam, s katerimi se mora bolnišnična skupnost boriti ob svojih vsakodnevni nalogah v skrbi za zdravje soljudi.

UPORABLJENA LITERATURA:

Peter Klasinc: Ubožni špital v Ormožu, Ormož skozi stoletja, Maribor 1973.

Teodora Ceč: 75 let ormoške bolnišnice, Ormož skozi stoletja, Maribor 1973.

Josef Felsner: Pettau und seine Umgebung, Ptuj 1895.

Nekatere podatke so mi dali na razpolago: Pokrajinski muzej Ptuj, Zgodovinski arhiv Ptuj in primarij dr. Aleksander Kuhar, kateremu se na tem mestu najlepše zahvaljujem.

ANLÄSSLICH DER HUNDERTJAHRFEIER DES KRANKENHAUSES »DR. JOŽE POTRČ« IN PTUJ

Im Artikel, gewidmet der Hundertjahrfeier des Bestehens des Allgemeinen Krankenhauses »Dr. Jože Potrč« in Ptuj, stellt der Autor dar, in einer kurzen Schilderung, zuerst die Geschichte der Gesundheitsfürsorge im Bereich von Ptuj und Ormož. Diese Geschichte zeigte sich vor allem in der Errichtung und Betreuung der städtischen Spitäle, bestimmt für arme und obdachlose Bürger, für welche niemand sonst die Sorge trug und sie pflegte.

Das städtische Spital wurde im Jahre 1315 gegründet, reich dotiert in 1413, für eine kurze Zeit aufgehoben 1787, in den Jahren 1807 und 1835 jedoch wieder gut organisiert, bis es (Spital) die Gründung des Krankenhauses 1874 erreichte und in dessen Struktur als Siechenhaus übergegangen ist.

Das städtische Spital in Ormož, zwar schon im Jahre 1420 u. 1443 erwähnt, tatsächlich aber erst 1573 ins Leben gerufen, obwohl es eigenes Gebäude niemals besass. Trotz der Gründungsliste aus dem Jahre 1788, strichen die Pflöge in verschiedenen Stadthäusern herum, und nach dem Jahre 1911 u. 1929 in der Schlossmaierei. Das städtische Spital oder Armenanstalt ist nicht im Jahre 1898 in die Struktur des neugegründeten ordentlichen Krankenhauses übergegangen, sondern sein Leben bis zu den Nachkriegsjahren fristete, als die Sorge für die Pflöge die sozialen Organe der neuen Volksbehörden übernahmen.

Das Krankenhaus in Ptuj hat sich aus bescheidenen Anfängen, als unter demselben Dach sich die Chirurgie und die internen Abteilungen befanden, und das Siechenhaus in anderem Objekt, entwickelt, sodass es 1918 schon über 110 Betten, 134 Betten im Siechenhaus und 20 Personal verfügen konnte. Im Jahre 1936 wurde der Trakt mit den Operationsräumen zugebaut. Das Siechenhaus wurde während der Okkupation aufgehoben, und in ihre Räume wurde die interne Abteilung versetzt. Damals zählte das Krankenhaus 202 Betten, und ca. 70 beschäftigten Personals.

Den grössten Aufschwung erlebte das Krankenhaus nach der Befreiung. Im Jahre 1948 bekam es die Geburtsabteilung, 1949 die Kinderabteilung, 1953 die gynäkologische Abteilung, 1954 neue Kinderabteilung. Im Jahre 1956 wurde das Krankenhauskomplex umzäunt, und 1958 wurden neuerrichtet: Die Station für die Bluttransfusion, die klinischen Laboratorien und die Bibliothek. Parallel mit der geschilderten Entwicklung des Krankenhauses, das 330 Standardbetten erreichte, wuchs auch seine organisatorische und technische Einrichtung und die Zahl des nötigen Personals, das die Zahl 400 überstieg. Von dem Erfolg der Tätigkeit des Krankenhauses sprechen auch die Zahlen der Patienten und der Pflöge. Im Jahre 1946 gab es 4517 Patienten mit 56.518 Pflögetagen, und in den letzten Jahren indessen, durchschnittlich 11.000 Patienten mit ca. 164.000 Pflögetagen. In den letzten 10 Jahren war die Entwicklung des Krankenhauses wegen zunehmender Pflegebedürfnissen noch rascher: In Jahre 1965 wurde die gynäkologische Spezialambulanz eröffnet. Im Jahre 1969 entstanden: Die modernste RTG (Röntgenabteilung), die physikalische- u. Elektrotherapie, und die Ab-

teilung für die intensive Pflege und Anästhesie. Seit 1971 ist die funktionelle Abteilung der klinischen Abteilung im Bau, welche ein neues Kapitel in der Geschichte der fachmännischen Entwicklung des Krankenhauses in Ptuj, erschliessen wird.

Das im Jahre 1898 gegründete reguläre Krankenhaus in Ormož wurde 1918 allgemeines Krankenhaus, das, nach der Erweiterung in 1937, die gut ausgestattete chirurgische, interne, Geburts-, Kinder- u. Infektionsabteilung umfasste, und in ihnen je 100 Patienten ärztlich behandelt werden konnten. Dieses Krankenhaus wurde 1948 aufgehoben und ins Krankenhaus für Tuberkulose verwandelt, das besonders nach 1951 bis auf wiederholte Aufhebung im Oktober 1966 erfolgreich tätig war, als es in die psychiatrische Abteilung umgewandelt, und dem allgemeinen Krankenhaus in Ptuj angeschlossen wurde. Diese Abteilung umfasst jetzt 150 Betten, und 1970 6 Ärzte, 30 fachmännische und 55 andere Personen beschäftigte. Die Bedeutung des Krankenhauses für Ptuj — Ormož und benachbarte Gebiete ist gewaltig. Sein Einfluss lässt sich sehen auf dem allgemeinen Gesundheits- u. Aufklärungsniveau der Bevölkerung, in den hygienisch-sanitären und gesundheitlichen Verhältnissen, und schliesslich in der gut organisierten Hospitalisation. Mit den jährlich rund 10.500 Kranken, 12 Tagen Liegezeit und mit rund 164.000 Pflagetagen, okkupiert das allgemeine Krankenhaus in Ptuj den vierten Rang unter den 11 allgemeinen Krankenhäusern (ausser klinischer) in Slowenien. Dies beweist seine gute Organisation und den Erfolg seiner fachmännischer Arbeit, trotz manchen, vor allem materiellen, räumlichen, und technischen Schwierigkeiten.

... in

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

Anton Klasinc

HALOZE V BOJU ZA STARO PRAVDO

(Ob obletnici slovenskih kmečkih uporov)

Srednjeveški Ptuj je bil po zunanji podobi slikovito mesto.

Do današnjih dni je ohranil svoje značilnosti: na strmem hribu mogočen utrjen grad, tik pod njim nekdanj v obzidje zajeto mestece ob Dravi, na njegovem spodnjem in gornjem koncu mogočni, trdnjavam podobni stavbi minoritskega in dominikanskega samostana, ki sta se primerno vključevala v utrdbeni sistem mesta samega.

Ptuj predstavlja ob koncu srednjega veka živahno trgovsko mesto in važno postojanko mednarodne prehodne trgovine med ogrskimi in hrvatskimi deželami v Podonavju ter današnjim Slovenskim Primorjem, Trstom, Benetkami in vso Italijo. Domači trgovci iz rodbin Meichsner, Thumer, Swetkowitz ter številni italijanski iz rodbin Maffette, Mosconi, Regall, Lantheri, Marenzi, ki so se stalno naselili v Ptuj, so se uspešno udeleževali v tej trgovini in si z njo pridobili velika premoženja.

Ptuj je od poznega srednjega veka do zloma fevdalizma sedež treh zemljiških gospodstev: ptujskega gradu in obeh samostanov.

Gospočina ptujskega gradu (Herrschaft Ober Pettau) je imela svojo posest in podložnike severno, severovzhodno in vzhodno od Ptuj, po dolinah Grajene, Rogoznice in Pesnice, po obronkih Slovenskih gor in po spodnjem Ptujskem polju.

Zemljiška posest dominikanskega in minoritskega konventa se je razprostirala v zgornjih Halozah. Segala je od doline potoka Rogatnice, skozi katero je potekala stara prometna zveza med Ptujem in Krapino ter Zagrebom, do dolinske pregraje na črti Majšperk—Stoperce—Rogatec. Vzhodni del Haloz do hrvaške meje je imela zemljiška gosposka Borl (Anchenstain) v lasti ormoške plemiške rodbine Szekely.

ZGORNJE HALOZE — LAST GOSPODOV PTUJSKIH

Velik del Haloz so si v 13. in 14. stoletju pridobili v svojo neposredno last tedaj že mogočni in premožni gospodje Ptujski. Dobrih 300 let so v imenu salzburških nadškofov vladali nad Ptujem in njegovo širšo okolico vse do Ormoža in Središča. Mehtilda Ptujka je leta 1230 sodelovala pri ustanovitvi dominikanskega samostana v Ptuj. Za gradnjo samostana je podelila stavbišče in zagotovila konventu stalne dohodka za življenje ter redovno udeleževanje.

Gospodje Ptujski so veljali za ustanovitelje samostana. V njegovi cerkvi so pokopavali člane svoje rodbine, v samostanu so hranili svoj arhiv (dragocene

listine in rokopise). Po njihovem prizadevanju so pozneje vključili samostan in cerkev v mestno jedro in ju obdali z obzidjem in mogočnim stolpom ob Dravi.¹

Malo pozneje so se naselili v Ptujju manjši bratje iz reda sv. Frančiška, minoriti imenovani, kot predstavniki preprostih beraških redov. Njihov samostan je bil v začetku prav majhen in skromen. Stal je na spodnjem koncu mesta ob Dravi, zato se ga je prijelo ime »spodnji« v nasprotju z dominikanskim, ki so ga imenovali »gornji« samostan.

Tudi za minoritski samostan so veljali za ustanovitelje gospodje Ptujski. Sredi 14. stoletja so omogočili povečanje samostana in njegov obstoj s primernimi dajatvami v blagu in denarju kot stalno, z listinami pravno zagotovljeno miloščino. Minoritski redovniki pa so za povračilo prav tako kakor dominikanci opravljali v ustanovnih listinah določene večne maše in druga cerkvena spominjska opravila in obletnice za člane rodbine Ptujskih.²

Minoriti so se naselili v Ptujju z namenom, da bi opravljali versko misijsko delo med slovenskim kmečkim prebivalstvom v Ptujju in njegovi širši okolici. Dominikanci so se kot predstavniki pridigarskega reda posvečali zlasti meščanstvu in plemstvu ter znanstvenemu delu. V 14. stoletje so si pridobili razne nepremičnine in dohodke na Ptujskem polju, v Ptujju, Mariboru in v Lipnici.

USTANOVNA DARILNA LISTINA ZA HALOZE

Okrog leta 1400 je imela nekdanja številna rodbina gospodov Ptujskih samo še enega predstavnika. Bil je to Bernard, sam bolehen in brez otrok.

Ptujski so že nad 150 let skrbno vzdrževali oba samostana in jima omogočali njuno duhovno poslanstvo. Zato razumemo Bernardovo zaskrbljenost za usodo obeh ptujskih redovniških naselbin po njegovi smrti.

Tako je Bernard Ptujski spomladi leta 1399 v obširni listini zase in za svoje dediče potrdil miloščino (elemosynas), ki so jo bili Ptujski že ob ustanovitvi podelili obema samostanoma, in razglasil novo večno ustanovo za nemoteno izpolnjevanje vseh obveznosti, ki sta jih bila samostana prevzela.

Za primer, da sam umre brez potomcev in bi s tem rod Ptujskih v moškem rodu izumrl (»das Ich an leib Erben abgienge . . . also daz des namen von Pettaw nicht mer wer . . .«), podeli obema samostanoma v skupno večno last in posest (z vsemi pravicami) zemljiško posest gospodov Ptujskih (s podložniki in dohodki vseh vrst) v Halozah v uradih (upravno teritorialnih enotah) JESENICA in PODLEHNIK, ki so njegova dedina in lastnina.

Listina podrobno navaja vrste dohodkov v blagu in denarju: zemljiški denarič (davek), zemljiško žito in vino, desetinsko žito, kokoši, jajca, laneno predivo, pšenični zdrob, kozličje in jagnjed, gornino (dajatve v vinu od vinogradov).

Za nepremičnine in ljudi ima listina naslednja določila: »Gornja dva urada podelim bratom pridigarskega reda (dominikancem) in manjšim bratom v spodnjem samostanu (minoritom) — vsakemu konventu do polovice —: ljudi in posestva, gozdove, njive, polja, vode, pašnike, ribolov, mejnike, zazidana in nezažidana zemljišča, naseljen in nenaseljen svet; vse z vsemi pravicami, častmi in dohodki, ki izvirajo iz te posesti.«

Za pravilno ocenitev razmerja med obema samostanoma kot fevdalnima zemljiškima gosposkama in njihovimi kmečkimi podložniki v Halozah v naslednjih stoletjih so zlasti pomembna naslednja določila v darilni listini Bernarda Ptujskega:

1. Item

Anno domini 1440 et Anno salutis 1443 It' auf
 gestrichen das vnder amte zur hechtenegg als es ist in
 dem selben zertin dienstlich ist geschien
 Das gemesset das selbe geset in jeder kiste zu setzen

Brassendorff pmet Conuectiu p'dic. 11.

Das selbe sind alle Guts, und der Guts ist am Halbe Guts
 die dunt die drei Guts der drei Guts w'acht (Guts)
 die dunt die drei Guts der drei Guts w'acht (Guts)
 die dunt die drei Guts der drei Guts w'acht (Guts)
 die dunt die drei Guts der drei Guts w'acht (Guts)
 die dunt die drei Guts der drei Guts w'acht (Guts)
 die dunt die drei Guts der drei Guts w'acht (Guts)
 die dunt die drei Guts der drei Guts w'acht (Guts)
 die dunt die drei Guts der drei Guts w'acht (Guts)

Hechtenegg pmet Conuectiu p'dic. 10.

Das selbe sind alle Guts, und in das drei Guts
 die dunt die drei Guts der drei Guts w'acht (Guts)
 die dunt die drei Guts der drei Guts w'acht (Guts)
 die dunt die drei Guts der drei Guts w'acht (Guts)
 die dunt die drei Guts der drei Guts w'acht (Guts)
 die dunt die drei Guts der drei Guts w'acht (Guts)
 die dunt die drei Guts der drei Guts w'acht (Guts)
 die dunt die drei Guts der drei Guts w'acht (Guts)
 die dunt die drei Guts der drei Guts w'acht (Guts)

**Ambtmansdorff oder blasendorff
pmet Conuectiu Minor**

Das selbe sind alle Guts, und am Guts auf auf den
 die dunt die drei Guts der drei Guts w'acht (Guts)
 die dunt die drei Guts der drei Guts w'acht (Guts)
 die dunt die drei Guts der drei Guts w'acht (Guts)
 die dunt die drei Guts der drei Guts w'acht (Guts)
 die dunt die drei Guts der drei Guts w'acht (Guts)
 die dunt die drei Guts der drei Guts w'acht (Guts)
 die dunt die drei Guts der drei Guts w'acht (Guts)
 die dunt die drei Guts der drei Guts w'acht (Guts)

Slika 1: Urbar za zemljiško posest ptujskih samostanov v Halozah, 1440—1448

»Vse to pa sem podaril pod pogojem, da so podložniki prosti in svobodni plačila katere koli vrste davkov, s katerimi jih ne sme nihče obremenjevati (»daz dieselben Leut aller Stewr ledig vnd frey seyn vnd daran vnbeswert beleiben.«)

Za zavetnika (Vogta), ki naj štiti in brani to ustanovo in oba samostana ter njuno posest, je ustanovitelj zaprosil deželnega kneza dežele Štajerske.

Oba samostana sta se obvezala, da bosta natančno izpolnjevala vse že prej sprejete obveznosti glede večnih maš in drugih cerkvenih opravil ter spominskih svečanosti za vse pokojne člane rodbine Ptujskih.

Ako bi te obveznosti zanemarjala, ima deželni glavar pravico, da jima podeljeno posest in dohodke odvzame.

Ustanovna listina je bila izdana leta 1399 na dan sv. Gregorja (12. marca). V svojem imenu ter v imenu dedičev in potomcev jo je pečatil Bernard Ptujski, za priče pa Bernardov sorodnik Urik Walssee, Harttel Pottendorf in Oton mlajši Stubenberg.³

ZGORNJE HALOZE POD NOVIMI GOSPODARJI

Bojazen bolehnega Bernarda Ptujskega, da bo ostal brez potomcev, se ni uresničila. V svojem drugem zakonu je leta 1403 dobil sina Friderika, pozneje nemirnega in slavohlepnega poslednjega predstavnika rodovine Ptujskih.

Z njegovo smrtjo dne 6. januarja 1438 je rodbina gospodov Ptujskih v moškem rodu izumrla.

S tem letom prideta oba ptujska samostana v dejansko posest uradov Jesenica in Podlehnik in z njima združenih dohodkov, kakor jima je bil vse to podelil z večno ustanovo Bernard Ptujski že leta 1399.

Po starem urbarju je bila na novo popisana posest po vaseh in zaselkih Haloz, podložniki in njihove naturalne ter denarne dajatve, kakor so jih dotlej dajali prejšnjim zemljiškim gospodom.

Oba samostana sta si dala zapisati svoja urbarja v letih 1440—1450 in sta še danes ohranjena.⁴

Novi gospodarji se seveda niso mnogo ozirali na stari urbar in na sorazmerno nizke dajatve podložnikov. Začeli so jih dvigovati in nalagati nove obveznosti ter davke.

Tedaj so se Haložani prvič dvignili proti svoji zemljiški gosposki in s svojimi pritožbami prišli celo do cesarja Friderika. Ta je bil kot deželni knez štajerski po ustanovni listini iz leta 1399 tudi njihov uradni zaščitnik in varuh.

Z listino, izdano 3. maja leta 1447 v Ptujju, je cesar v zvezi s spori in pritožbami točno določil vse obveznosti in dajatve podložnikov minoritskega in dominikanskega konventa v Ptujju.⁵

SVOBOŠČINE (PRIVILEGIJI) HALOŠKIH PODLOŽNIKOV IZ LETA 1447

Obsežna listina, ki jo cesar imenuje »red« (Ordnung) ali statut, podrobno ureja razmerje med obema samostanoma in njihovimi podložniki glede njihovih obveznosti do zemljiške gosposke. Podložniki so to listino skozi stoletja smatrali za dragocen dokaz svojih svoboščin (Freyhait) in so se v vseh sporih in pravih stalno nanjo sklicevali. Zemljiški gospodarji pa so jo seveda radi po svoje tolmačili in z njo celo izpodbijali zahteve podložnikov glede tlake in drugih dajatev.

Ob podrobni vsebinski analizi listine izluščimo iz nje naslednja določila:

Podložniki (»leut vnd holden«) morajo dajati bratom (samostancem) ali njihovim oskrbnikom vse denarne in naturalne dajatve od zemljišč (»Zins, Dienst, Pfening, Wein-, Getraidzehend, pergrecht, hüner und andere essend dienst«) v tisti izmeri in navadi, kakor so jih prej dajali gospodom Ptujskim. V tej zvezi ni dovoljeno uvajati nobenih novosti ali sprememb.

Glede tlake (rabote), zaradi katere so se bili cesarju podložniki pritožili, določa cesar naslednje:

Podložniki morajo dovažati samostanoma svoje zemljiške dajatve v blagu (žito in vino). Obenem morajo opraviti toliko delovnih dni (»tagwerch« — tavr), da navozijo v oba samostana drva za kurjavo, kakor so to delali tudi Ptujskim.

Imenovani bratje (dominikanci in minoriti) pa ne smejo v nobeni obliki obremenjevati podložnikov z nobeno drugo tlako (»mit keiner anderlay Robat nicht beladen noch beschweren sullen in khain Weis«).

Bratje morajo soditi podložnikom po starem običaju in pravu, kakor je v veljavi med ljudmi samimi in v njihovem sosedstvu — milo, ne preostro, tako kakor so bili podložniki prej navajeni (»nach Genaden vnd an der leut verderben«).

O davkih cesar določa in ukazuje:

Bratje ne smejo podložnikom nalagati in od njih izterjevati nobenih davkov in naklad (»kainerlay stewr noch Aufleg«). Tudi podložniki niso dolžni dajati nobenih davkov, marveč samo običajne dajatve od zemljišč (Zins-činž), s katerimi se morajo bratje zadovoljiti, kakor je bilo to do sedaj.

Ako bodo cesar kot deželni knez ali njegovi nasledniki razpisali zase ali za deželo davke ali naklade, jih bodo razpisovali in pobirali od podložnikov njegovi ljudje, ki jim bo to on ukazal.

Zavetnik (Vogt) obeh ptujskih samostanov je deželni vladar in si onadva ne moreta izbrati drugega zaščitnika.

V zvezi z odstavljanjem podložnikov s kmetij in z naseljevanjem praznih imata oba samostana enake pravice, kakor so jih imeli Ptujski.

Vsakokratni glavar dežele Štajerske naj samostanske brate in njihove podložnike (»Klosterleuth vnd Urbarleuth«) ščiti in brani. V vseh zadevah, v katerih se bodo obračali nanj, naj podložnikom svetuje in pomaga zoper nasilje in krivico.

V vseh morebitnih sporih v zvezi z gornjimi določili tega reda (statuta) bo odločal in razsojal štajerski deželni glavar. Ta bo skrbno pazil, da bodo ta odlok spoštovali in se po njem ravnali. Ako ga kdo ne bo spoštoval, ga bo cesar, ako za to zve, ukazal strogo kaznovati.

To so najvažnejša določila tega cesarskega patenta (odloka). Nanj so se v poznejših stoletjih, zlasti še v sedemnajstem, tolikokrat — žal, skoraj vedno brezuspešno — sklicevali haloški kmečki podložniki proti svoji zemljiški gosposki.

SKUPNA POSEST — VIR NESPORAZUMOV IN SPOROV

Skupna zemljiška posest z vsemi dohodki je kmalu začela povzročati med obema samostanoma nesporazume, razprtije, spore in pravde. Zato sta se leta 1461 zedinila, da si proti določilom ustanovnega pisma iz leta 1399 razdelita doslej skupno posest iz ustanove Ptujskih v uradih Jesenica in Podlehnik.

Cesar Friderik je 3. septembra 1461 s posebno listino potrdil to delitev. V listini so imenoma navedene vasi in zaselki v gornjem uradu z nazivom Jesenica in v spodnjem uradu z imenom Podlehnik.⁶

Dominikanci so dobili v gornjem uradu 28 vasi in zaselkov, v spodnjem 14, skupno 42. Minoritom je pripadlo v gornjem uradu 23 naselij, v spodnjem 12, skupno 35.

Oba samostana imata še nadalje skupno sodstvo v obeh uradih in dosežeta pozneje tudi pravico do višjega (kriminalnega) sodstva na svojem območju. Sodila sta torej lahko tudi o življenju in smrti svojih podložnikov (»krvava rihta«). To pa sta navadno prepuščala gospostvu Ptujski grad ali posebnemu deželskemu sodniku.

Vsak samostan ima odslej v dodeljenih vaseh in na kmetijah popolno oblast, neodvisno od drugega.

Razdeljena je bila zemljiška posest (kmetije, vinogradi) z vsemi ljudmi in dohodki vsake vrste.

Vinsko in žitno desetino vsako leto oba samostana po svojih predstavnikih skupno popišeta in nato razdelita na polovico.

Gornina je bila že prej razdeljena in je pri tem tudi ostalo. Vendar pa so jo ob tej priložnosti na novo popisali in porazdelili na enake dele med oba samostana.

Kljub podrobni razdelitvi pa je med obema samostanoma v 16. in 17. stoletju prihajalo do pogostnih medsebojnih sporov in dolgotrajnih pravnih v zvezi z motenjem posesti in s prilaščanjem ter oškodovanjem dohodkov in pravic.

Oba konventa nastopata pač v glavnem kot fevdalna zemljiška gospodarja z vsemi merili, pravicami in pooblastili, ki jih je nosilec patrimonialne posesti dajal tedanji fevdalni družbeni red.

Pravo duhovno poslanstvo obeh redov je v obdobju reformacije in protireformacije ob prevladujočem številu redovnikov italijanskega porekla prav malo prihajalo do izraza.

Premoženje in njegovo kopičenje na račun povečanih zahtev do podložnikov ter njegovo ohranjanje za vsako ceno in prizadevanje za donosno gospodarstvo je oviralo in zadrževalo versko duhovno poslanstvo obeh redovnih naselbin v Ptujju.

Medsebojni spori in pravde ter težave in skrbi z »upornimi«⁷ podložniki v Halozah so značilni za življenje in delovanje obeh konventov v prvem in drugem stoletju novega veka.

S ponovnimi potrditvami večne ustanove gospodov Ptujskih in zavetništva Habsburžanov kot deželnih knezov, zlasti cesarja Maksimilijana iz let 1493, 1494, 1496, sta si oba samostana ohranjala in potrjevala donosno zemljiško posest v Halozah.

Tudi haloškim podložnikom je v nemirnem letu 1573, ko je izbruhnil veliki slovensko-hrvaški kmečki upor, nadvojvoda Karel potrdil njihove svoboščine, statut cesarja Friderika iz leta 1447.

SREDNJEVEŠKI URBAR ZA POSEST V ZGORNJIH HALOZAH

Po letu 1438 sestavljen urbar je bil napravljen po starem urbarju gospodov Ptujskih in po podrobnem popisu zemljiške posesti ob prevzemu po obeh samostanih. Po tem urbarju sta si minoritski in dominikanski samostan dala napraviti posebno urbarska zapisa, ki sta ju vključila vsak v svojo kopalno knjigo. Ta dva zapisa iz sredine 15. stoletja sta do danes ohranjena, eden v kopalni knjigi dominikanskega, drugi v kopalni knjigi minoritskega samostana.⁷

Kljub manjšim razlikam se oba urbarja lepo dopolnjujeta in skupno z delilno listino cesarja Friderika iz leta 1461 predstavljata dragocen vir za preučevanje gospodarske in socialne zgodovine Haloz v nemirnem obdobju pred zatonom srednjega veka.

Naslednji popis vasi in zaselkov v gornjem in spodnjem uradu temelji na obeh urbarskih zapisih in omogoča pregled nad zemljepisno razširjenostjo, velikostjo in dohodki enega in drugega samostana v zgornjih Halozah.

Razdelitev dotlej skupne posesti po letu 1461 med dominikance (=D) in minorite (=M) je označena pri omembi vsake vasi s črkama D in M.

Gornji urad — Jesenica

Ta urad je zajemal vasi v območju potokov Skrabska in Jesenica. Tudi ime je povzel po potoku Jesenica, ki priteka izpod Donačke gore, teče skozi Naraplje in se pri Vapči vasi izliva v Dravinjo.

Sodstvo imata v tem uradu oba samostana skupno. Vsaka naseljena kmetija služi po 3 denariče ali po en dan tlake. Vinsko in žitno desetino delijo na tri dele, tako da prejmeta oba samostana dve tretjini, eno tretjino pa župnik v Majšperku.

Naselja v tem uradu so:

VAPČA VAS (Schependorf, Valpotschavess) ima 9 kmetij; eno od teh ima župan. Vsaka od osmih kmetij služi (daje po obveznosti) po 3 mere (okrog 360 litrov) pšenice in prav toliko ovsu, skupno okrog 29 hl pšenice in toliko ovsu. Poleg tega služi vsaka kmetija tudi po 2 mali merici pšeničnega zdroba. Vsaka vas je morala dajati tudi posebne dajatve, navadno v pšenici in ovsu, včasih s perutnino in z enodneвно tlako, oskrbniku zemljiškega gospostva in upravnemu voditelju zemljiškega urada, ki so ga imenovali tudi officialis, Amtmann, Waltpot, Schepo ali Schaffer.

V Vapči (Valpečji) vasi je bil sedež takega oskrbnika; po njem je dobila vas tudi ime. Tu je dobival od vsake kmetije po dva kuplenika (= mera okrog 20 l) pšenice in prav toliko ovsu ter po eno povesmo lanene preje.

Od tako imenovanih malih pravic (dajatev, Kleinrecht) je dajala vsaka kmetija po 2 kokoši in 15 jajc. — M

STOGOVCI (Stogasdorf): 13 kmetij in en mlin. — Kmetje dajejo desetino od prosa, vsaka kmetija po 2 kuplenika (40 l) eno kokoš in eno povesmo lanu. — M

NARAPLJE (Schmitzdorf): 10 kmetij in 3 domci. — D

LAZE (Lazzenitz), zaselek blizu vasi Preša s štirimi kmetijami. — D

MENIK (Meyno) pri Nadolah ima štiri kmetije. — D

STANEČKA VAS (Standorf, Tanndorf) ob Dravinji, ima 11 kmetij. Deset kmetij (ena je županova in prosta) služi po 360 litrov pšenice in ovsu, po 14 pfenigov (denaričev ali penezov) za dajatev od zemlje (zins = činž), po 3 kokoši in 15 jajc ter po dve mali merici (okrog 2 litra) zdroba. Za desetino od prosa (Hirschzehend) daje vsaka kmetija po 2 kuplenika (o. 40 l) prosa, enega petelina in povesmo lanu. — D

SV. BOLFENK (Am Perg) ima 9 kmetij, od teh ima eno župan Bratko, ki daje od nje samo enega kozlička. — Vsak župan je obenem predstavnik in pomožni organ zemljiške gosposke, zato uživa kmetijo brez rednih dajatev.

JELOVEC (Yelowetz) s 17 kmetijami, od katerih je samo 7 naseljenih, predstavlja območje, ki je že zgodaj začelo propadati. Orna zemljišča so spremenjena v pašnike, delno jih je že začel zaraščati gozd. Ta je sredi 17. stoletja zajel že dobri dve tretjini celotnega hribovitega okoliša. — D

ŽITEČA VAS (Seyttendorf) ima 6 kmetij in eno župansko (župnico) ter en mlin. — D

PŠETNA GRABA (Lubsetental): 5 naseljenih in ena pusta (prazna) kmetija. — D

MARINA VAS (Marindorf) ima 9 kmetij in en mlin. — D

Naselje TOMAJE (Tomayn) s 5 kmetijami, KUPČINJI VRH (Gubsenperg) s šestimi in NADOLE (Im Dol) s petimi kmetijami ter HRIBER (Auf dem Perg) s tremi kmetijami predstavljajo v urbarju posebno enoto ter so tudi enako obremenjene z dajatvami. Vse. — M

KRIŽA VAS (Chrewtz): 9 kmetij in 3 domci. Domci so najmanjše kmečke obdelovalne enote s hišo in z nekaj zemlje. Tukaj daje vsak domec po 24 denaričev za činž, 3 kokoši in 15 jajc ter po eno merico (okrog 2 l) boba. — M
VULČNA VAS (Wolitschendorf) spada h Križi vasi, ima 10 kmetij in eno pusto, že zaraslo z gozdom. Kmetije služijo v isti višini kakor tiste v Križi vasi. — M

VINARJE (Weinczurln): 11 kmetij — M

KOČICE (1453: Cotschitz, verjetno tudi Wultschitzendorf): 9 kmetij — D

RADNI DOL (Radendol): 5 kmetij, od teh 2 pusti — D

Današnja naselja **PODGORO**, na pobočju hriba Resenik, **GRADIŠČE**, **KORENŠE** (= Gorenjšče) in **MEDGORJE** so v urbarju označena z imeni Razzenik, Nider, Ober, Murzeldorf in Zwischenpergen. Skupno so imela samo 13 kmetij. — D

ZAVRŠE (Zabersche): 5 kmetij — M

ŽETALE (Schiltern, tudi Micheldorf):

Tu je samo 5 kmetij, ki so jih dominikanci najprej zastavili, leta 1669 pa z drugimi vasmi iz tega urada prodali za 4000 goldinarjev Petru Curti, gospodarju gospostva Rogatec. — V zgodovinskih virih pa se Žetale omenjajo že leta 1228, ko je to vas kupil Hartnid Ptujski. —

Dominikanci so iz gornje kupnine kupili več vinogradov v Majskem vrhu pri Podlehniku in si tako močno povečal svojo dominikalno (lastno) posest, za katero pa so morali podložniki opravljati več tlake, ki so se ji seveda upirali. Štiri kmetije — ena je bila županova in prosta — so dajale po 36 denaričev, 2 četrta (okrog 500 litrov) ovs, 3 kokoši, 10 jajc ter vse skupaj 3 vedra (okrog 150 l) vina. Na račun desetine od prosa je vsaka kmetija služila po dva kuplenika (o. 40 l) prosa. — D

Današnja zaselka **PODGAJ** in samotna kmetija **PODGORŠEK** pri Žetalah sta verjetno ostanka naselij v urbarju z imeni Nyder Gay in Unter dem Stain, ki sta imela skupno 6 kmetij. — D

ROGATNICA, **VODOLE** in **MRŽE** — v urbarju Rogatnicz, Nabadol in Meros — sestavljajo drugo naselbinsko enoto v okolici Žetal. Skupno so imele 10 kmetij in en mlin. — D

ČERMOŽIŠE (Stremoschizz in Chlain Stremoschizz) pod Donačko goro ima 16 kmetij in 2 mlina. Dve kmetiji sta pusti in zarasli z gozdom. Rad bi si jih prisvojil Celjan (Friderik Celjski). — M

TRAVNI POTOK (Graspach): 6 kmetij, 1 mlin. V spodnjem Travnem potoku je 5 kmetij, ki so vse puste. Rad bi si jih prisvojil Celjan. Samostan jih je prepuстил svojim podložnikom za pašo, da mu ne propadejo. — M

STOPERCE (Stamphern) imajo poleg županske še sedem kmetij. Vsaka daje letno po tri mere (360 l) pšenice in prav toliko ovs, po 3 kokoši in 10 jajc ter po 23 denaričev za činž. Desetino dajejo od prosa. Od mlina služijo 32 denaričev in 2 kopuna. — M

STRMEC (Gross-Stermecz, Chlain Stermecz): skupno 21 kmetij. V Velikem Strmecu jih je 16, vendar sta samo dve naseljeni. V Malem Strmecu vseh 5 kmetij velja za eno in služi eno marko (160 denaričev) ter 6 kokoši in 20 jajc. Naseljene kmetije služijo nekaj prosa ter nekaj malega v denarju. — M

SUČJE (Schucze): od 5 kmetij so 4 nenaseljene. K tej vasi prištevajo tudi zaselke »Ladislav, Unter dem Schutzen in Unter dem Rasdelnick« s po eno kmetijo, vse v območju hriba Resenik, jugozahodno od Stoperc.

Tu je ležal tudi »Razdelnik« s 6 kmetijami, danes nepoznan. — M

PRAŠNJAK (Prising): naselje pri Strmecu na meji z rogaško gosposčino. Urbar govori o lepi gori s 5 kmetijami, ki so vse puste. Uničuje jih in si jih prisvaja Celjan, ki prihaja tja na lov. — M

GNANI VRH in FIDERŠKI VRH (Gnauwnperg, Fridreichsperg) s 5 in 2 kmetijama zahodno od Stoperc. Kmetije so siromašne in služijo samo z denarjem in prosom. — M

GRDINA (Geydersdorf): 9 kmetij in še ena kmetija v Dolu (Dobrechtental) ter en mlin. Ena kmetija je znatno večja in daje 4,5 mere ali 540 litrov pšenice in tudi toliko ovs. Ostalih 7 kmetij daje po 3 mere ali skupno po 2520 l pšenice in toliko ovs. — D

ČREŠNJEVA GRABA (Cherspach): 6 kmetij — D

GABERNIK (Petersgabernik) jugovzhodno od Stoperc, ima 6 kmetij. — D

SVEČA (Swetzdorf) ob cesti med Majšperkom in Stopercami ima 7 kmetij. Od teh ima eno župan, ki služi zanjo 50 denaričev. Od mlina daje župan 20 denaričev in 2 kopuna.

Štiri kmetije so v dolini in imajo večje dajatve. Dva domca služita samo po 12 denaričev. — D

RAZBANK (Razbonik) ima 6 kmetij, ki služijo večinoma proso in nekaj v denarju. Naselje ima celo dva mlina. Enega izkorišča župan Tynn, drugega neki Zorko. — M

Naselja SELE (Gschiezz), KALIŠE (Ghalisch) in SLEPEČNIK (Plintendol) v okolice Sveče in Stoperc so imela po 5 kmetij. V urbarju pa je za vse kmetije vseh treh naselij navedeno, da so že dolgo časa puste in zarasle z gozdom. — M

BREG (Am Rain) pri Dravinji ima 6 kmetij, od katerih so 3 puste. Pod Bregom je tudi ribolovnica z zemljiščem in pripada obema samostanoma. Mlin, ki ga je bil na Dravinji dal postaviti Holnnekker (gospodar gradu Majšperk) in ki meji z jezom na samostansko posestvo, je opustel. — M

PREŠA (Press) leži v ravnini in ima 12 kmetij ter 3 domce. Kmetije dajejo po 3 mere (360 l) pšenice in tudi toliko ovs. Skupno daje 11 kmetij (županska je izvzeta) 3960 litrov pšenice in tudi prav toliko ovs. — M

SKRBLJE (Zkerblach) so tudi v ravnini, imajo 10 kmetij in en domec. Kmetije služijo po 2 meri pšenice in ovs ter po 3 kokoši, 15 jajc in po eno malo merico pšeničnega zdroba. Vsaka kmetija plačuje tudi po 7 in pol denariča zemljiškega davka. Za desetino daje vsaka kmetija po dva kuplenika prosa, po enega petelina ter eno povosmo lanu.

Samostanski oskrbnik iz urada Jesenica sprejema od vsake kmetije po en korec (40 litrov) pšenice in ovs. — D

PODLOŽ (Podlos): 3 in pol kmetije in en dvorec (Hof), katerega lastnik je Schwerczel. Na potoku Poljskava je mlin, od katerega dajejo po 4 kopune letno. — D

JUROVSKA VAS (Jureingeschiezz pey der Pulczkaw) ima 7 kmetij. Vsaka daje po 3 mere ovs ter za činž 52 denaričev. Župan Benedikt in neki Štefan imata pravico do ribolova.

Prebivalci te vasi so bili obvezani, da so še sredi 16. stoletja prinašali dominikanskemu konventu v Ptuj v zimskih mesecih vsakih 14 dni skledo rib, ki zadoščajo za eno kosilo samostanski družini, v poletnih mesecih pa vsak teden 50 rakov iz vodâ svoje vasi. Zaradi teh obveznosti je tekla dolgotrajna pravda, s katero so podložniki dosegli, da so jim prejšnje obveznosti znižali na polovico, to je do zgoraj označenih količin.

Gornina v uradu Jesenica

Od vinogradov, ki niso spadali k podložniški zemljiški posesti, marveč je zanje veljalo posebno pravo (Bergrecht), ki ne pozna podložništva, so uporabniki (podložni kmetje, svobodni meščani, plemstvo, duhovščina in verske ustanove) dajali

fevdnemu gospodarju te vinogradniške posesti dajatev v vinskem pridelku, imenovanem gornina. Bila je količinsko določena za vsak samostojen vinograd glede na njegovo velikost in na povprečen pridelek daljšega časovnega obdobja.

Popis gornine v dominikanskem urbarju iz leta 1451 našteva v uradu Jese-nica 23 vinskih vrhov, večinoma z imeni naselij in še ožjimi krajevnimi označ-bami. Po teh vinskih vrhovih je popisano 424 vinogradov z imeni njihovih upo-rabnikov ter s krajem, odkod so. Bili so skoraj brez izjeme kmetje iz okoliških vasi. Nekateri so imeli tudi po več vinogradov, zlasti župani. Vinogradi pa niso bili posebno veliki, saj znaša povprečna dajatev na en vinograd samo po eno vedro (okrog 50 litrov) vina.

Od vinogradov v jeseniškem uradu sta prejemale oba samostana vsako leto okrog 20.000 litrov ali 200 hektolitrov vina, ki so ga morali sogorniki (vinograd-niki) pripeljati v samostanske kleti v Ptuj.

Spodnji urad — Podlehnik

Podlehniški urad obsega naselja v dolini potoka Rogatnica od Dravinje do Kozmincev in Žetal ter vinorodno gričevje na levi strani doline Rogatnice.

Kmetije in njihove dajatve so bile popisane v letih 1440—1448. Urbar je ohranjen v kopiačnih knjigah obeh samostanov. Tudi v tem uradu imata oba samostana skupno pravico do nižjega in višjega sodstva.

Naselja v podlehniškem uradu so naslednja:

JUROVCI (Juriatsch) ob Dravinji imajo 9 in pol kmetije. Ravninska vas je pre-cej bogata, zato ima tudi višje dajatve. Vsaka kmetija služi po 3 mere (360 l) pšenice in tudi toliko rži ter po 6 mer (720 l) ovsu, po 4 kokoši in 10 jajc. Ce-lotna vas daje tudi 4 kozliče. Za oskrbnika, ki je upravni vodja in predstavnik samostanske zemljiške gosposke v uradu Podlehnik, daje vsaka kmetija po 20 litrov prosa. — M

SPODNJA PRISTAVA (Mayrhofl) z 8 kmetijami daje celo po 4 mere (480 l) pše-nice in toliko ovsu na kmetijo. V vasi je tudi en domec, ki služi 18 dena-ričev. — D

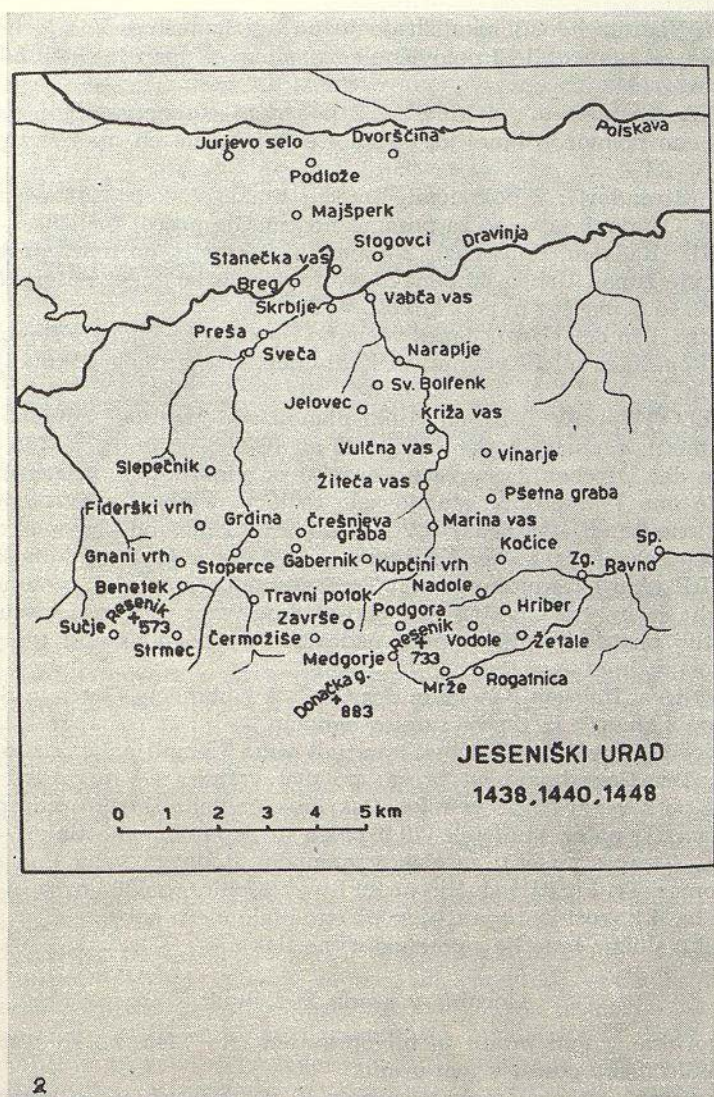
LUBSTAVA (Lubstawa), zaselek na položnem gričevju, ima samo 4 kmetije, ki vse služijo samo v denarju. — D

PODLEHNIK (Liechtenek) ima samo 12 domcev, ki dajejo po 15 denaričev, 2 ko-koši in 15 jajc. Za oskrbnika urada Podlehnik dela vsak domec po en dan tlake na leto. Podlehnik torej ni predstavljal kmečkega naselja s kmetijami starejše kolonizacije, pač pa mlajšo naselbino, ki je nastala ob upravnem jedru zemljiške gosposke. — M

Czebelsdorf (vas blizu Podlehnika, o kateri danes ni več sledov): 6 kmetij z mli-nom in z dajatvami v pšenici, ovsu in bobu. — D

VELIKA VAS (Grossdorf, tudi Micheldorf) blizu Sv. Trojice v Halozah: 8 kme-tij s precejšnjimi dajatvami v pšenici, ovsu, prosu in bobu. Vsaka kmetija služi tudi po 6 kokoši, jajc ter po enega kozliča. — D

(Ambtmannsdorf, tudi Blasendorf): neugotovljena vas blizu poznejšega minorit-skega gradiča Gojkova v dolini nedaleč od Nove cerkve. Vas je imela 7 kme-tij in en domec. Dajatve so bile v isti višini kakor v Veliki vasi. — Tu sta oba samostana prejemale tudi desetino od vina. Eno tretjino je dobival žup-nik pri Sv. Vidu. — M

Slika 2: Posest ptujskih samostanov v gornjem uradu v Halozah

MALI IN VELIKI JABLOVEC (Yablanowecz, Jablowetz) se razprostira na po-bočjih in slemenih nad dolino. Posest je skromna in razdrobljena. Kmetije: 2 celi, 5 polovičnih, ena četrtsinska. Župan Martin ima dve polovični kmetiji. Od njih služi dajatve kakor ostali kmetje od svojih. Desetino od vina dajejo kakor v prejšnji vasi. — M

ZAKL (In dem Sakel): 3 polovične kmetije, od teh ena pusta. — M

PAVLOVCI (Pawlowtz) pri Stanošini: skupno 5 in pol kmetije, od teh dve polo-vični pusti. Služijo v poprečni višini. — M

- (Ybansdorf, Ybanitschdorf) lokalizirajo južno od Stanošine. Vas je imela samo 4 kmetije, od teh so bile 3 polovične nenaseljene. Župan je služil od mlina 12 denaričev. — M
- STANOŠINA (Stanoschin): 4 kmetije, 2 polovični sta nenaseljeni. Župan ima posebej eno polovično kmetijo, od katere daje samo en mali štrtinjak (40 l) pšenice. — M
- STRAJNA (Strandorf): 7 polovičnih kmetij; vsaka služi po 40 l pšenice in po 80 l ovsa. Ostale dajatve so za posamezne kmetije precej različne. — D
- RODNI VRH (Radwen, Radwenz): 2 domca in 9 kmetij, od teh 2 pusti. Od ene teh plačuje župan Urban 60 denaričev, dokler ne bo zopet naseljena. Domca služita po 45 denaričev in po 2 kokoši. — D
- (Supislawetz . . . in der eben): danes verjetno Spodnje in Zgornje Ravne v dolini potoka Rogatnica med Žetalami in Kozminci. Vas je imela 8 kmetij v ravnini in mlin. — D
- VARVO SELO (Warowe Zell), na visoki planoti pod Macljem vzhodno od Žetal, ima 7 kmetij, ki služijo v denarju po 20 ali 40 denaričev. — D
- DEŽNO (In der Deschen): raztreseno naselje po vinorodnem gričevju južno od Dravinje ima 7 kmetij, ki služijo zelo različno v blagu in denarju. Martin služi od ene kmetije 40 denaričev in 2 kokoši, Gomze od druge 60 denaričev. Kmet Ostanek od tretje celo 6 šilingov (= 180 denaričev) in 6 kokoši. — D
- ČRNEJI VRH (Am Schwarzbberg, tudi Tschernenadorf): zaselek v območju Rodnega vrha je imel 5 kmetij s skromnimi dajatvami v pšenici, ovsu in bobu. Eno dotlej pusto kmetijo so pred nedavnim na novo naselili ter ji naložili malenkostne dajatve. —
- KORPA GORA v Halozah (Chorb in der Chalaz) v območju Gorce in Sv. Trojice ima samo 3 kmetije in služijo samo v denarju. —
- GORCA (Goritzen auff dem Puchel) ima tudi samo 3 kmetije, ki služijo po 44 denaričev. Desetino dajejo od prosa: po dva vršnika (= mera) ali 80 litrov prosa in po 2 denariča od vršnika. Oskrbnik podlehniškega urada prejme od vsake kmetije po en kuplenik (20 l) prosa in po enodnevno tlako. —
- DRAGOŠIČ (Dragoschitsch): zaselek v območju Rodnega vrha ima 4 kmetije in en domec. Tri kmetije služijo po 40 litrov pšenice, po 80 l ovsa in po 12 denaričev ter 4 kokoši in 10 jajc in še po eno malo mero boba. Oskrbniku služijo kmetije s po enodnevno tlako. —

Gornina v uradu Podlehnik

Popis gornine v tem uradu je bil opravljen leta 1440, ko so sestavili tudi urbar za podložniško posest v tem uradu.

Oba samostana sta prejemale gornino z 10 vinskih vrhov, na katerih je bilo samo 169 vinogradov. Ti so dajali letno 261 veder ali 130 hektolitrov gornine, torej poprečno poldrugo vedro na vinograd.

Skupno zemljiško posest v obeh uradih kaže naslednja razpredelnica:

urad	vasi in		kmetije			
	naselja	skupno	naseljene	puste	domci	mlini
JESENICA	51	338	283	55	12	11
PODLEHNIK	22	102	96	6	17	2
Skupno	73	440	379	61	29	13

Velikost vasi in naselij v uradu Jesenica: 6 vasi ima do 3 kmetije, 13 vasi do 5 kmetij, 16 vasi do 8 kmetij, 9 vasi ima do 10 kmetij in samo 7 vasi ima nad 10 kmetij. Naselja so bila glede na izoblikovanost terena sorazmerno majhna. V višjih predelih je bilo mnogo kmetij opustelih, v celoti nad 15 %.

PODLOŽNIKI, NJIHOVE URBARIALNE DAJATVE IN SLUŽNOSTI

Za lažje razumevanje urbarjev in v njih zapisanih obveznosti kmetov podložnikov do svojih gospodarjev, lastnikov obdelane in neobdelane zemlje v določenem okolišu, nam rabi pregled dajatev in služnosti, ki so jih morali kmetje dajati za odškodnino za zemljo, prevzeto v uporabo in obdelovanje.

Z osvojitvami frankovskega cesarja Karla Velikega so po letu 800 tudi naši kraji prešli v okvir nove državne in družbene ureditve, ki se je bila do tega časa že razvila v zahodni Evropi. To je bil fevdalizem, po katerem je najvišji gospodar in lastnik vse, zlasti novo osvojene zemlje državni vladar kot nosilec najvišje svetne oblasti.

Od svobodnega Slovenca do nevoljnika in tlačana

Karel Veliki je tudi v naših krajih razdelil ogromna ozemlja raznim svetnim in cerkvenim velikašem. Vse slovenske pokrajine so postale sčasoma njihova prava lastnina, oni sami pa neomejeni gospodarji nad zemljo in nad ljudmi, ki so na zemlji živeli.

Tako je dobila na Štajerskem veliko zemljiško posest salzburška nadškofija, ki je ob Dravi cerkveno mejila na oglejsko patriarhijo. Najimemitnejša salzburška posest v Sloveniji je bil starodavni Ptuj z bližnjo in daljno okolico.

Slovenske dežele pa v 10. in 11. stoletju privabljajo tudi mnogo nemških plemičev, ki dobivajo od cesarjev v fevd zemljo in njene prebivalce Slovence.

Ti plemenitniki višjega ali nižjega rodu si postavljajo na primernih krajih dvorce za svoja stalna bivališča. Ti dvorci postajajo tudi upravna središča njihovih obsežnih posestev. Sčasoma svoje dvorce povečujejo, in tako nastajajo gradovi, obdani z gospodarskimi poslopji, kot stalna bivališča fevdalnih zemljiških gospodarjev.

Gospodar (»der Herr«) živi v gradu in s svojimi hlapci ter deklami, ki jih smatra za blago, katero je mogoče prodati ali zamenjati, obdeluje določen del svoje obsežne zemljiške posesti. Ostalo za obdelovanje primerno zemljo deli v obdelovalne enote, hube ali kmetije imenovane, v velikosti 12 do 15 ha in daje v najem okoliškim in drugim prebivalcem, ki jih je sam privedel od drugod, zlasti iz nemških dežel kot naselnike ali koloniste. S temi vsemi sklepa neke vrste zasebne pravne pogodbe (»Stift«), ki so izhodišče in skozi stoletja stalna podlaga zapletenih razmerij med kmeti podložniki in njihovimi zemljiškimi gospodarji.

Kmetje se na zunaj prostovoljno uklanjajo svojemu gospodarju. Ta jih prevzema v varstvo kot njihov vodnik in sodnik, oni pa so svobodni ali polsvobodni njegovi podložniki.

Kmetje prejemajo izmerjene kmetije v uporabno last, zato pa obenem prevzemajo za podeljeno zemljo in njeno izkoriščanje določene obveznosti.

Težko je življenje podložnika in tlačana

Sprva so prejemali kmetje posestva za določene dajatve (Zins-činž) ali služnosti (Dienst) samo za določen čas, navadno do smrti. Take kmetije imenujejo

»Freistift«, kmete pa »Freimann, Freileute, Freistifter«. Pogodba po dogovorjenem roku ali ob smrti preneha in zemljiški gospod svobodno razpolaga s kmetijo. To je najtežja oblika prevzema zemlje v obdelovanje.

Podložniki živijo na kmetijah, imajo hiše, živino in polja, vendar so privezani na grudo (»glebae adscripti«). Sami ne morejo zapustiti kmetij, gospodar pa jih lahko ob najmanjšem vzroku vsak čas požene z njih, njihove obveznosti pa poljubno spreminja in veča. Poročajo se lahko samo z gospodarjevim dovoljenjem. Če je žena s področja drugega zemljiškega gospoda, otroke iz takega zakona delijo za podložnike med obe gosposki.

V začetku novega veka se je položaj podložnikov glede odvisnosti od zemljiških gospodarjev zboljšal.

Počasi se je prebilo do veljave novo pogodbeno razmerje med kmetom, ki uživa kmetijo, in njegovim gospodarjem. Ta je namreč prodal — v denarni stiski ali iz drugih razlogov — podložniku dosedanjo kmetijo (Freistift) v trajen dedni zakup (Kaufrecht, kafrotni grunt). Mnogi kmetje pa so bili tako siromašni, da tega niso zmogli. Ostajajo še naprej v prosti nasaji (Freistifter), dejansko pa imajo posestva s pravico do dedovanja.

Kmetije po tej ureditvi so v trajnem dednem zakupu. Kmetje z njimi svobodno razpolagajo; z dovoljenjem zemljiške gosposke jih lahko izročajo otrokom za dediščino ali tudi prodajo. V vsakem primeru pa morajo plačati posebne dajatve, navadno 10 odstotkov od vrednosti posestva ob izročitvi sinu (desetek).

Vsak kmet ima za svojo kmetijo posebno pismo (Schiermbrief). Z njim mu je zagotovljena nemotena pravna lastnina kmetije, obenem pa so v njem tudi podrobno določene dajatve in služnosti, ki jih mora od kmetije dajati zemljiški gosposki.

Z dedno zakupno pogodbo (Erbrecht) se je položaj kmečkega prebivalstva zboljšal. Njemu in njegovim potomcem je s tem omogočen stalen obstoj na kmetiji. Brez tehtnega vzroka ga odslej gospodar ne more več odstraniti s posestva. Na splošno se je to tudi sicer redko dogajalo. Fevdalni zemljiški gospod je namreč dobro vedel, da mu samo naseljena kmetija z delavno družino daje dogovorjene dohodke. Trajni in čimvečji dohodki od zemlje, tako imenovana zemljiška renta, pa so bili v fevdalni dobi najlažji in najbolj zaželen vir splošne blaginje zemljiških gospodarjev in celotne fevdalne družbe.

Vse dajatve in služnosti podložnikov so bile okrog leta 1500 že skrbno popisane v posebnih knjigah, ki jih imenujemo *urbarje*. Tako so kmetje — pa tudi graščaki — dobro vedeli, katere so obveznosti in v kakšni višini. Te obveznosti se v nemško pisanih urbarjih imenujejo »Recht« (pravo, pravda) in pomenijo skup pravice in dolžnosti zemljiškega gospodarja in podložnikov.

Količina in vrsta dajatev, ki so jih gospostva zahtevala, sta bili v tesni zvezi s sposobnostjo zemljišč za določeno kmetijsko proizvodnjo in s potrebami zemljiškega gospoda. Njegove zahteve pa so se spreminjale s potrebami tržne potrošnje in z vplivi splošne trgovine. Zato opažamo, da iste gosposčine skozi stoletja večkrat menjajo dajatve v denarju za dajatve v blagu in nasprotno.

Ob skromni lastni zemljiški posesti gospodar ne potrebuje obsežne tlake, zato zahteva namesto nje plačilo v denarju (Robathgeld). Ob velikem poprašanju po kmetijskih pridelkih in njihovi ugodni ceni (žito, živina, vino itd.) si fevdni gospodarji različno večajo lastno zemljiško posest: ustanavljajo nove pristave ali marofe (Maierhof), ki jih obdelujejo s podložniki. V tem primeru jim je potrebna številna ročna in vozna tlaka. To sedaj zahtevajo v naravi in jo z različnimi izgovori močno zvišujejo. Tako ravnanje vzbuja pri podložnikih ogorčen

odpor, ki se razodeva v znanem klicu po »stari pravdi« in vodi do mogočnih uporov širokih slojev kmečkega prebivalstva na slovenskih tleh.

Vidimo, da so bili fevdalci iznajdljivi; znali so si pomagati ob velikih gospodarskih pretresih, ki so prinašali vedno večje razvrednotenje denarja. V urbarjih zapisanih denarnih dajatev namreč brez privolitve državnih oblasti niso mogli zviševati. Pomagali so si na mnogotere druge načine.

DAJATVE

Od dajatev v blagu ali v naravi so bile najvažnejše *dajatve žita* (pšenice, rži, ovsa). Žito so dajali vsi podložniki glede na velikost in kakovost kmetije razen sogornikov (vinogradnikov) in lastnikov domceev, najmanjših obdelovalnih enot, ki navadno niso imeli njiv ali le prav malo.

Žito so oddajali v graščinske kašče. Oddaji žita in njegovi kakovosti so graščinski ljudje posvečali veliko pozornost in so zanj veljala podrobna določila.

Vsaka gosposčina je imela svoje mere, precej različne od tistih v mestih in na tamkajšnjih tržnicah. Količino mere so spreminjali tudi s tem, da so zahtevali zravnano ali pa zvrhano mero in dodatke za domnevno slabšo kvaliteto.

Posebna vrsta dajatev v blagu so tako imenovane *male dajatve* (Kleinrecht) ali *male pravice*. Te so namenjene večinoma kuhinji in domačemu gospodinjstvu zemljiškega gospoda. Dajali so jih v različnih količinah ob raznih letnih časih. — Male dajatve so bile tudi lan (har), pšenični zdrob (greys), pšenični kruh, pogče (Pogatschen) in bela moka.

Od domačih živali so dajali za male dajatve jagnjeta in kozličje, pujske, svinje, ovce, koze, redko goveda, piščance, kokoši, gosi. Zlasti so bili cenjeni na gospodovi mizi dobro rejeni kopuni.

Dajatve v denarju (Zins, Gelddienst, Pfennig) so se pojavljale vzporedno z naturalnimi. Prevladovati so začele tedaj, ko je zemljiški gospod opustil osebno obdelovanje zemlje v svoji reži in se preselil v mesto ali na katero svojih pomembnejših posestev. Na gradu je ostal njegov upravitelj (Amtmann) kot predstavnik zemljiškega gospodarja in vodja uprave posestev. Tedaj so večino naturalnih dajatev spremenili v denarne in jih združili v eno skupno denarno dajatev.

Nekatere denarne dajatve v določene namene so ostale še naprej. Za hišni davek so plačevali podložniki »Rauchgeld«, tudi »Wetschengeld« (denar od peči) imenovan. Za dvorišča in stavbne parcele so plačevali »Hofgeld«, za njive »Ackergeld« itd.

Najbolj navadno in najpogosteje si je fevdalec povečeval dohodke z uvedbo posebne doklade k ostalim dajatvam. Te doklade so imenovali »Überzins« ali »Aufgab«. To dodatno dajatev je gospod poljubno uvajal in določal njeno višino.

Za podložnika je bil najvažnejši dan tisti, ko je moral prinesiti gospodu v grad svoje denarne dajatve. Ta dan so imenovali ustanovni dan ali »Stifttag«. Pomemben je bil tudi dan, ko je zasedalo gosposko sodišče (Banntaiding) in pogosto reševalo tudi zadeve podložnikov. Z obema dnevoma so bile zveze posebne denarne dajatve. Simbolično naj bi predstavljale odškodnino za »utrudljivo delo« zemljiškega gospoda ali njegovega upravitelja ali naj bi predstavljale v denarni obliki izraženo priznanje sodišču. Sličnih dajatev, ki so vse skupaj,

čprav posamič niso bile previsoke, primerno izmozgavale kmečke podložnike, je bilo še več. — Za pašo živine na graščinskih pašnikih in svinj v hrastovih ter bukovih gozdovih in pa nabiranje suhljadi za kurivo v gosposčinskih gozdovih je bilo prav tako treba plačevati dajatve v denarju.

Poleg dajatev, ki so pomenile neke vrste odškodnino za zemljo, prejeto od fevdalnega zemljiškega gospoda, so tlačani težko prenašali še nekatere druge dajatve, ki so izhajale iz državnopravnega razmerja, ki so jih dajali ob izročitvi in prevzemu kmetij, in tiste, ki so jih morali ob smrti gospodarja dati dediči gospodu. Ta je tedaj zahteval najlepšega vola iz hleva (Sterbochs) ali celo po dva. Semkaj so spadale tudi dajatve v denarju ali blagu graščinskemu upravitelju kot zastopniku zemljiške gosposke. Te dajatve, »Amtmannsrecht« imenovane, so bile marsikje prav občutne. V to vrsto dajatev je spadala tudi desetina, ki je prvotno pripadala župnijski cerkvi, pozneje pa so jo večinoma vsaj delno prenesli na svetno gosposko.

Dajatve od svobodnih izkoriščanih vinogradov, imenovane »Bergrecht«, smo že omenili.

Od začetka novega veka dalje pa so najhuje prizadevale podložnike na novo uvedene denarne dajatve deželnemu knezu in deželi sami. To so bili zloglasni *izredni davki* (Steuer, štibra), namenjeni večinoma za obrambo proti Turkom, zato tudi »turški davek« imenovani. Razpisovali so jih vsako leto ali vsakih nekaj let v različnih skupnih zneskih za celotno deželo Štajerske. Razpisani so bili na zemljiško posest fevdalnih gospodov, ti pa so znali velik del teh davkov preveliti na izkoriščane podložnike, navadno znatno več, kakor je bilo to sicer določeno. Ti davki niso bili nikjer zapisani v urbarjih, uvajali so jih na novo in tako, da kmetom ni bilo razumljivo, izterjevali so jih v poljubni višini in neusmiljeno. Zato je razumljivo, da so ti davki že v 16., posebno pa še v 17. stoletju vzbujali med slovenskimi podložniki vihar upornosti in žilavega boja v revolucionarnih in legalnih oblikah, saj so res ogrožali golo existenco v siromaštvu in pomanjkanju živčnega slovenskega kmečkega ljudstva.

Hude preizkušnje za kmečke podložnike in njihova gospodarstva so bile vremenske katastrofe (suše, poplave, toča, slabe letine), vojna pustošenja in uničevanja, izredni davki ter še prav posebno tako imenovana *neizmerjena tlaka*. Vse to je gospodarsko hromilo in upropaščalo slovenskega kmeta od poznega srednjega veka tja do propada fevdalnega družbenega reda sredi 19. stoletja.

TLAKA ALI ROBOTA

Pravni in gospodarski položaj podložnikov se razvija in spreminja sočasno s položajem zemljiških gospodov. Ta medsebojna usodna povezanost je zlasti v tem, da predstavljajo kmečki podložniki za fevdalnega gospodarja živo rento. Od njih prejema dajatve, s svojo delovno silo mu podložniki večajo donos njegovih lastnih posestev.

Kakor dajatve izhajajo tudi tlaka iz položaja in gospodarske usmerjenosti zemljiške gosposke same. Oseba zemljiškega gospoda in potrebe njegovih lastnih, dominikalnih posestev mu narekujejo vrste in obsežnost tlake.

S tlako mislimo vse vrste služnosti (storitev, del), ki jih mora opraviti svoje-mu gospodarju podložnik osebno in po članih svoje družine.

V srednjem veku omenjajo viri tlako (opus, labor, Tagwerch, Robath) na splošno. Podložniki so jo opravljali, kadar in kolikor jih je gospodar potreboval.

Dominikalna fevdna posest je bila v tistem času manjša, zato so bile tudi obveznosti tlake nizke.

V začetku novega veka urbarji že navajajo posamezne vrste tlake. Od teh sta najvažnejši poljska ali ročna in vozna tlaka.

Poljska tlaka (Felddienst) zajema vsa dela na poljih od setve do žetve. — Pomembno je zlasti oranje in z njim zvezana dela. Oranje imenujejo urbarji »paw«, »pflueg« ali »tagwerch«, tlačana, ki to delo opravlja, »pawman«. Kmet opravlja to delo s svojim plugom in živino (»zug«). V starejših obdobjih še ni v urbarjih določeno, koliko dni mora posamezen podložnik opravljati to delo. Brananje njiv, razbijanje grud, setev, pletev in žetev (Schnitt) so bila dela, ki so spadala med poljsko ali ročno tlako.

Ta vrsta tlake je od leta 1500 ali odmerjena ali neodmerjena (»so lang es gewehrt«). V tem primeru je bilo treba delati, dokler ni bilo vse delo opravljeno do konca (košnja, žetev na določeni površini itd.).

Poleg osebne tlake na poljih so podložniki opravljali tudi tlako v graščinskih (gospoščinskih) gozdovih in vinogradih. Zlasti slednja dela so bila obsežna in zahtevna. Tlačani so morali opraviti vsa vinogradniška dela (rez, kop, branje itd.) in tudi pripravo sodov ter prešanje (»bis in vasser«).

Vozna tlaka v raznovrstnih oblikah je najhuje prizadevala kmeta, saj mu je odtrgala ne samo doma potrebno delovno silo, marveč tudi vprežno živino: vole in konje. Razne okvare in poškodbe voz in tovara, ki se na voznjah rade pripetijo, je moral seveda utrpeti kmet sam.

Z vozno tlako so bili podložniki udeleženi pri opravljanju tlačanskih del na poljih in pri opravkih za gospodarstvo samega zemljiškega gospoda. Iz Ptuj in njegove okolice so na primer tlačani vozili vino v daljni nemški Gradec in še dalje, od tam pa sol in druge potrebščine za grad in njegovo gospodo.

Vožnja gradbenega materiala za popravilo cest, mostov, gradov in pristav ter spravilo lesa iz oddaljenih gozdov za potrebe gradu, vse to so bile hude dolžnosti vozne tlake.

Izmera tlake. Že najstarejša določila iz 10. do 12. stoletja govore o tridnevni tlaki na teden, ne da bi posebej določala vrsto rabote.

Po letu 1500 so posamezne vrste že določene. Vendar na Štajerskem naletimo le prav redko na tridnevno tlako v tednu. Povsod je bila poleg izmerjene tlake še neodmerjena, ki je bila najtežja.

Iz ohranjenih urbarjev za Štajersko ni mogoče sestaviti splošnega pregleda, koliko so zemljiške gosposke (dominiji) zahtevale tlake. Posestniki celih kmetij so ob koncu srednjega veka opravljali *letno* naslednjo tlako: v Ptuj po 4 dni, v Mariboru po 3 dni, v Radgoni po 2 dni, v Slovenski Bistrici po 2 dni ročne in po en dan vozne tlake. V Gornjem gradu so leta 1426 podložniki na leto opravili samostanu po 4 dni tlake in po en dan vozne tlake v oddaljeni Pilštanj.

Za opravljanje tlake je bila ponekod uvedena odškodnina v denarju ali hrani, vendar na Štajerskem to ni bilo pravilo niti dolžnost zemljiških gospodarjev.

Odkup tlake

V raznih obdobjih je prihajalo tudi do tega, da so se lahko podložniki z denarjem odkupili dolžnosti tlake. Do tega je prihajalo, ako je fevdni gospodar zmanjšal površino svoje obdelovalne zemlje in mu tlaka zato ni bila več potrebna, a dobrodošel denar,

Odkup (reluicija) je vedno pomenil uvod v splošno izboljšanje socialnega položaja podložnikov. Na drugi strani pa je pomenilo nenadno večanje tlake razširitev gospodarstva zemljiških gospodov zlasti v vinogradništvu in usodno poslabšanje položaja podložnega kmečkega prebivalstva.

Odkup tlake in njena zamenjava z denarnimi dajatvami se začne precej uveljavljati šele ob koncu 18. stoletja, tik pred koncem fevdalnega družbenega in gospodarskega reda.

Pravočasna napoved tlake je bila pogoj za pravočasno in uspešno opravljeno delo. V strnjениh vaseh je tlako napovedoval župan kot najnižji upravni organ gosposke. Ta je tlako tudi osebno nadzoroval. Večinoma so tlako oznanjali ob nedeljah v cerkvah s prižnice ali po pozni maši pred cerkvijo.

Izostanek s tlake je bil kazniv. Pravico do kaznovanja v blažji ali strožji obliki je imel zemljiški gospod. Poprečno je znašala globa za izostanek z ročne tlake do pol goldinarja na dan, neredko pa so zahtevali tudi znatno več. Posebno uporne kmete so kaznovali z visokimi denarnimi kaznimi in jim tudi rubili živino ali kmetijske pridelke, neubogljive in nepopoljšljive pa zapirali v grajske ječe.

V tlako poseže državna oblast

Zemljiški gospodar je mogel praviloma popolnoma sam odločati o tlaki svojih podložnikov. Lahko jo je povečal, zmanjšal, dovolil njen odkup z denarjem, mogel pa jo je tudi odpustiti. To se je seveda zgodilo le v prav izrednih primerih.

Neizmerno izkoriščanje podložnikov z davki in služnostmi, posebej še z neodmerjeno tlako, na katero je kmet moral priti, kadarkoli ga je gospod poklical, je v začetku novega veka pobudilo deželne vladarje, da so začeli posegati v razmerje med podložniki in fevdnimi gospodarji. Sprva so slednjim pošiljali splošna opozorila in rahle opomine, vendar so jih mogočni fevdalci, od katerih je bil vladar finančno odvisen, seveda sprejemali za gole besede povsem brez vrednosti. V ohranjenih virih se skoraj 100 let ponavljajo iste fraze, da gospodje ne smejo »čezmerno obremenjevati« podložnikov, ti pa da morajo »v redu in ubogljivo plačevati davke in delati dolžno tlako«.

Nadvojvoda Karel je 10 let pred izbruhom velikega hrvatsko-slovenskega kmečkega upora s posebnim odlokom celo potrdil neodmerjeno tlako, čeprav je obenem poudarjal, naj pri tem vlada pravičnost.

Cesar Ferdinand II. je leta 1627 ob grožnji z visokimi kaznimi prepovedal zemljiškim gosposkam, da bi zahtevali tlako ob nedeljah in praznikih.

Tudi vladni odloki iz sredine 17. stoletja stalno govore proti izkoriščanju tlačanov s pretirano visoko tlako. Vedno pa je ostajalo vse pri besedah.

Splošno je veljalo prepričanje, da so služnosti (tlaka) resnične in davno pridobljene pravice in last zemljiških gosposčin. Tako je še leta 1775 zatrjevala sama cesarica Marija Terezija. Zato se ni čuditi, da je njen rabotni patent iz leta 1778 uzakonil do tedaj skoraj splošno prakso, da mora cela podložniška kmetija (v velikosti 12 do 15 ha) opraviti na teden po 2 dni ročne in po en dan vozne tlake, skupno 156 dni na leto. S tem ni prav nič olajšala težkega socialnega stanja in gospodarskega izkoriščanja slovenskega kmeta. S podrobnimi določili za izvajanje te tlake pa je onemogočila svojevoljno izkoriščanje podložnikov po zemljiški gospodi.

Odpravo podložništva in tlake je prinesel šele revolucionarni zakon o zemljiški odvezi v viharnem letu 1848.

SEDEMNAJSTO STOLETJE

— doba velikih vojn, črne smrti in zadnjih kmečkih uporov

Sedemnajsto stoletje, ki ga v slovenskem slovstvu imenujemo tudi dobo protireformacije, prinaša v političnem in družbenem življenju naših dežel mnogotere spremembe.

Nemški cesarji iz rodu Habsburžanov tudi kot avstrijski vladarji najodločneje nastopajo proti protestantizmu, ki ga vneto širi in podpira *plemstvo*. Obenem se uspešno borijo za uveljavljenje vladarjeve oblasti proti deželnim stanovom in v tem boju tudi zmagujejo. Do tedaj si je moral deželni vladar deliti oblast z deželnimi stanovi, ki so predstavljali združeno svetno in cerkveno fevdalno zemljiško gospodo.

Tridesetletna vojna

Stoletno trenje med vladarji in fevdalnim plemstvom v avstrijskih deželah, na Češkem in v Nemčiji ter srditi verski boji med luteranstvom in katoličanstvom so povzročili tridesetletno vojno (1618—1648). Ta je sicer divjala na Češkem in v Nemčiji, vendar je tudi našim deželam prinesla mnogo zla in zahtevala vedno novih žrtev v ljudeh in denarju.

Deželno plemstvo je na svojih zborih tudi še v tem času dovoljevalo vladarju nove davke in naklade, sklepajo o branitvi deželnih meja in o nabiranju vojakov v vojnih časih.

V tridesetletni vojni je vlada leto za letom zahtevala visoke davke in vedno več vojaških novincev. Mesta in njihovo soseščino je zlasti hudo prizadevalo nastanjanje in prenočevanje vojaških najemniških čet. Te so na podeželju ropale in plenile med siromašnim prebivalstvom in pogosto nastopale prav tako nasilno kakor divji Turek.

Posledice takega izžemanja naših dežel so se kmalu pokazale. Najprej se je pojavilo pomanjkanje denarja. Stare zlatnike in srebrnike je zamenjal nov, manj vreden denar. Obenem je cena živil silno poskočila, cvetelo pa je oderuštvo, prekupčevanje, tihotapstvo. Ponekod na Štajerskem se je pojavila še kuga, v Haložah in v Ptujju v letih 1645 in 1680. Cesar Leopold je kot deželni vladar in gospodar Ptujja poleti 1680 ukazal minoritskemu konventu kot zemljiški in sodni gosposki, naj zaradi nevarnosti pred kugo ne kliče podložnikov na tlako, ter prepovedal odhajanje in prihajanje v mesto. Zagrozil je celo s kaznijo 1000 dukatov, ako ne bodo zaprli in zastražili vseh prehodov in cest iz Halož proti Hrvaški, od koder se je kuga navadno razširila.

Turška nevarnost še ni minila

V sedemnajstem stoletju je osvajalska sila turških napadov sicer popustila, vendar je bila za štajerske dežele skoraj do konca stoletja še vedno velika.

Leta 1600 je padla v turške roke obmejna trdnjava *Kaniža*, ki je bila do tedaj močan branik notranjeavstrijskih dežel proti Turkom. Med nemškim cesarjem in turško vlado je bil sicer sklenjen dolgotrajen mir, kljub temu pa so se skoraj vsako leto vrstili manjši roparski pohodi Turkov zlasti v vzhodno Štajersko. *Prva vojna* je izbruhnila leta 1663 in se končala s sijajno zmago avstrijskih in francoskih zavezniških čet pri *Št. Gotthardu* ob Rabi poleti 1664. Vendar cesar te zmage ni izkoristil, ampak je sklenil s sultanom sramotno mirovno pogodbo. To je med drugim spodbudilo ogrske, hrvatske in druge velikaše, da so se začeli

dogovarjati za skupen nastop v obrambo svojih pravic proti cesarju in dunajskemu absolutizmu. *Zarota*, ki sta jo vodila hrvaška plemiča *Peter Zrinjski* in *Krsto Frankopan*, je bila razkrita; glavne voditelje so polovili in jih obsodili na smrt. Tako sta končala tudi Zrinjski in Frankopan.

Turška nevarnost iz leta 1663 je tudi v *Ptuj* povzročila velik preplah. Cesar sam je naročil, da je treba popraviti mestno obzidje in nasipe ter očistiti mestni jarek, nakupiti živil za pol leta in popraviti poškodovani most. V ta namen je daroval mestu, ki je bilo osiromašeno, 3000 goldinarjev. Mestni sodnik (župan) Guffante je ukazal na dravskem obrežju pri mostu zabiti in postaviti palisade (močne lesene plotove), poostriiti stražo pri mestnih vratih in na utrdbe (bastije) postaviti tri topove s potrebnim strelivom. Meščani so morali pregledati in pripraviti puške, smodnik, zažigalnike in drugo, ostali prebivalci pa so pomagali pri utrjevalnih delih.

V *Ptuj* so bile tudi poslani štiri stotnije nekega italijanskega polka. Čete so taborile na Bregu pred mestom, ker jih meščani niso hoteli sprejeti na prenočevanje. Morali pa so jih oskrbovati z živežem. Zaradi številnih pritožb, da so vojaki ropali in plenili po okolici, so bile čete kmalu odpoklicane.⁸

Ptuj je srečno preстал to turško nevarnost. Spomin nanjo pa je do leta 1944 predstavljal velik Marijin steber pred minoritsko cerkvijo, s katerim so grofje SAUERJI, gospodarji gosposčine Borl, ovekovečili ta dogodek in svoj spomin.

Po dvajsetletnem premirju so se Turki vnovič začeli pripravljati, da udarijo proti *Dunaju* in prodro v srce Evrope.

Združena cesarska in poljska vojska pod poveljstvom poljskega kralja *Jana Sobieskega* je z veličastno zmago pred *Dunajem* 12. septembra 1683 za vedno uničila osvajačno silo Turkov.

Položaj slovenskega kmeta v 17. stoletju — po velikem hrvatsko-slovenskem kmečkem uporu 1573 — izhaja iz očrtanih splošnih značilnosti tega stoletja. Velika in krvava manifestacija kmečkih množic za staro pravdo, za socialne pravice in znosno življenje, za revolucionarne spremembe v fevdalnem družbenem redu je bila v krvi zadušena. Izpod pepela nasilno zadušenega požara pa se je vnovič dvignila iskra velikega kmečkega upora leta 1635 v Savinjski dolini in bližnji ter daljni okolici Celja ter v zadnjih valovih segla pri Polskavi tudi na *Ptujsko polje*. Kako je doživljal te čase slovenski kmet in viničar v gornjih *Halozah*? Ali so njegovi zemljiški gospodarji že kaj popustili v svojem izkoriščevanju njegove tlačanske delovne sile? Ali *Haložan* še sanja o svojih svobosčinah, ki mu jih je bil že leta 1447 potrdil cesar *Friderik*? Ali je klonil pred pritiskom in nasiljem, se vdal in otopel v svoji tlačanski vdanosti in ponižnosti? Vse to so vprašanja, ki ne zanimajo samo zgodovinarja, marveč tudi vsakogar, ki je zrasel iz te skope haloške zemlje, in tudi tiste, ki živijo v njeni soseščini in so po svojih davnih prednikih bili deležni slične usode.

Odgovor na gornja vprašanja nam dajejo zaprašeni stari papirji, popisani v težko umljivem nemškem jeziku, ohranjeni, da bi še po 300 in več letih pričali o žilavosti in vztrajnosti tega slovenskega človeka, o njegovih bojih in žrtvah, o nemirih in uporih, o pravih in pritožbah, o »nepriustranskih« sodnikih in komisijah, o pismenih vlogah in osebnih kmečkih poslanstvih k samemu cesarju na daljni *Dunaj*, o hudih denarnih in drugih kaznih, o zaporih in ječah, o železnih okovih, o mučenjih in smrti, o krvavih pobojih in krutem maščevanju obupanih in ponižanih. O vsem tem govori haloška kronika 17. stoletja.

HALOŠKA KRONIKA SEDEMNAJSTEGA STOLETJA

1616—1620: MIHAEL ČERF IN JURIJ KLANEČEK, haloška podložnika iz Podlehnik, valpta (oskrbnika) ptujskih samostanov, v pravdi proti njima zmagata v prizivu na cesarja Ferdinanda II.⁹

Na praznik dne 15. avgusta 1616 se je v Podlehniku na »žeganju« zbralo mnogo ljudi od blizu in daleč, saj je bil ta dan tudi živahen sejem. V popoldanskih urah je prišlo do prepira in kratkega pretepa med ptujskim meščanom Jožefom Fuxlom in samostanskim podložnikom Matejem Marčinkom.

V prepir sta posegla oba navzoča predstojnika ptujskega dominikanskega in minoritskega samostana, skupna lastnika deželnega sodišča v Halozah kot najvišje sodne oblasti. Razgrajača sta dala zapreti v klet enega od zgoraj navedenih valptov in nato odšla v Ptuj ter na nemirnega ptujskega meščana verjetno pozabila.

Ta pa je po treh dneh kmečke temnice zaprosil nekaj uglednih kmetov, med njimi tudi Čerfa, naj bodo poroki zanj. Nato ga je valpet Klaneček izpustil.

Fuxlu je konec oktobra sodilo mestno sodišče v Ptuj, Čerf in Klaneček pa sta bila obsojena, da morata plačati vsak svojemu samostanu po 50 zlatih goldinarjev kazni. Čerf je plačal dominikanskemu samostanu globo deloma v vinu, drugo v denarju. Klanečku pa so minoriti izvedli zaplembo na posestvu. Hoteli so mu odvzeti vinograd, ga v vinogradu — ob ocenitvi — grobo pretepli, vendar jim je pobegnil. Nato je bil obsojen na globo 120 goldinarjev. Končno so ga ujeli in zaprli, medtem pa na posestvu zaplenili dve mladi, že vozni žrebci s sedlom in še 13 gold. gotovine.

Čerf je bil tudi petkrat zaprt, skupno 22 dni, v ječi so ga pretepali, vzeli so mu tudi 40 goldinarjev denarja.

V pravdi sta pred deželnim glavarjem zmagala nad samostanoma, ki sta bila obsojena, da vrneta zaplenjen denar in blago. Tudi cesar Ferdinand je 1. febr. 1620 v najvišji prizivni instanci potrdil rzsodbo deželnega glavarja.

1617: LUKA KOVAČ, organizator nemirov in upora zaradi tlake v gornjem uradu v Halozah. — Vdor Haložanov v Ptuj, kjer si zaman iščejo pravice.¹⁰

Ptujski zgodovinopisec Simon Povoden poroča naslednje: »Že leta 1617 se je pojavilo v Halozah nezadovoljstvo zaradi tlake. Kmetje so jo na hujskanje Luka Kovača in še nekaterih prenehali delati in s tem povzročili spodnjemu samostanu na poljih in v vinogradih veliko škodo. Tudi davkov niso več plačevali. Pri tem svojem ravnanju se sklicujejo na patent cesarja Friderika iz leta 1447. Vse skupaj pa sloni na veliki zmoti, ker menijo, da določa patent samo 4 dni tlake na leto. Tega pa v patentu ni, temveč samo to, da ne sme nobena gosposka zahtevati večje tlake, kakor je v navadi v deželi Štajerski.

Minoritski provincial, ki je bil prišel iz Gradca v Ptuj, je bil mnenja, da bo zlahka zadušil tleči ogenj upora. Dal je podložnike različno rubiti, v prepričanju, da jih bo tako pokoril. Vendar se je motil ter bi bil skoraj kriv, da bi bil samostanski prokurator p. Ludovik v Halozah izgubil življenje. Podložniki so postali celo predrzni. Dne 26. junija 1617 je kakšna stoglava množica kmečkih upornikov iz Haloz pridrla v Ptuj, obožena s sabljami, z gorjačami in s cepini. Že po poti so na vprašanja mimoidočih odgovarjali, da gredo v Ptuj, kjer bodo pobili nekaj samostancev in si nato poiskali drugo zemljiško gosposko.

Provincial je hitro ukrepal. Dal je postaviti pred vhodom v samostan mizo z urbarjem in s pisalnimi potrebščinami. Nato je kmetom dejal: »Vsakdo, ki bo poklican, naj stopi naprej na dvorišče!« Ko so popis končali, je provincial vzel dva voditelja s seboj v sobo na pogovor in pogajanja. Tam jih je dal zapreti in vkovati v železje. Na njihov krik so se kmetje spodaj na dvorišču strašno razburili; zgrabili so nekega meniha in ga vlačili sem ter tja ter bi ga bili gotovo ubili, da ni prišel samostancem na pomoč mestni sodnik Tomaž Heinrich s skupino meščanov in vojakov. Ti so napravili red in pognali kmečko drhal iz samostana. Med preklinjanjem je krvi željna tolpa odšla nazaj v svoja hribovska bivališča.« — Tako kronist.

1623: Dominikanski prior ANGELO BORELLA iz Ptujja poroča o neprijetnem in nasilnem obisku haloških podložnikov pri njem v samostanu.¹¹

»Nekega dne leta 1617 — bil sem nekaj bolan in sem ležal v postelji — začujem zunaj na hodniku glasno vpitje velike množice. Bilo je okrog 45 naših podložnikov iz Haloz. Bili so oboženi z gorjačami, zelo glasni in razburjeni. Spraševali so: »Kje imate priorja? Prišli smo, da ga ubijemo in vržemo v Dravo.« V moji predsobi so zgrabili

samostanskega brata Martina, ki jih je bil opsoval s tepci in bedaki, ga malo premikastili in mu celo potegnili habit (redovno obleko) s telesa.

Ko sem v svoji sobi slišal to razgrajanje, sem skočil iz postelje in pograbil s stene dva samokresa ter stopil v predsobo pred razjarjeno kmečko množico. Podložniki so pozneje trdili, da sem nameril samokresa na prsi najbližjih. Vendar pa orožje ni bilo nabito. Nato so se kmetje streznili, pomirili in odšli.«

Kaj je bil vzrok tega neprijaznega obiska v samostanu, iz ohranjenega gradiva ni mogoče dognati. Prior govori o sogornikih, zato je verjetno, da so se prišli pritožiti zaradi krivic, ki so se jim godile v zvezi z dajanjem obveznega pridelka v vinu.

V zapleteni tožbi, ki je sledila temu obisku, so podložniki trdili, da je bilo v cerkvi na gori (Ptujski) oznanjeno, da morajo priti v Ptuj. Ali so imeli s svojo gosposko kakšne posebne račune, ni znano.

Prior Borella — Italijan po rodu — je svoje devet strani obsegajoče poročilo okrasil z različnimi latinskimi pravnimi in moralnimi reki kakor: »Subditi est obediendi et venerari Dominum« (dolžnost podložnika je ubogati in spoštovati gospoda — svojega gospodarja) ali »Qui enim potestati resistit, Deo resistit« (kdor se upira gosposki, se upira Bogu).

1630—1631: Upor dominikanskih podložnikov v spodnjem uradu v Halozah. Kmetje nočejo več opravljati povečane tlake.¹¹

V kroniki dominikanskega patra Abela iz leta 1673 beremo o gornjem uporu in sledečem sodnem procesu naslednje:

Poleti 1630 so se začeli upirati in puntati kmetje (»nostri rustici«) in niso hoteli več opravljati običajne tlake.

Potek:

Samostan se je pritožil; imenovan je bil nepristranski sodnik Herman Aichhorn, ki je zadevo raziskoval, zaslišal obe stranki itd. Nato je izdal deželni glavar odlok, da morajo podložniki do končne razsodbe v procesu biti pokorni, opravljati ročno in vozno tlako, kakor jo opravljajo že 20 let. Po krajevnih županih razglašeni ukaz kmetov ni pripravil do pokorščine kljub zagroženim kazni. Ko so bili klicani v samostan, so prišli vsi, okrog 70 po številu. Po samostanu so razgrajali in celo napadli (tako samostanska obtožnica) priorja. Po svojem odvetniku Johannu Andreju Barthu so dali tale odgovor: »Po prastarih svoboščinah iz leta 1447, ki nam jih je podelil cesar Friderik in jih je nato leta 1573 potrdil tudi nadvojvoda Karel, nismo dolžni opravljati nobene druge tlake kot tisto, ki je v teh privilegijih zapisana.

To, kar smo delali (tlake) pod prejšnjim priorjem, ni bila naša dolžnost, temveč naša prosta volja. Delali smo na novem samostanskem marofu; in dobivali za to tudi plačilo ter celo hrano in pijačo. Celotna soseska (»gemain«) se je torej odločila predložiti priorju in konventu imenovani privilegij v izvorniku in jim dokazati, kaj je naša dolžnost do njih.«

Nepristrani sodnik jo konec oktobra 1630 razsodil, da morajo podložniki opravljati tlako vsake vrste, kakor so jo pod prejšnjim priorjem. O škodi, ki so jo povzročili samostanu, bo odločeno pozneje.

Spomladi 1631 so vložili kmetje priziv na deželnega glavarja. Na razpravi sta obe stranki ponovili iste argumente. Podložniki so poslali tri svoje zastopnike, imeli so tudi svojega odvetnika. Ta je na razpravi prebral vse svoboščine iz let 1424, 1447 in 1573. »Tlako« so delali samo 20 let; ako bi jo bili 32 let, bi bila sedaj obvezna. — V tej zvezi je izjavil samostanski odvetnik, da so privilegiji veljali samo za časa gospodov Ptujskih; sedaj pa morajo podložniki delati samostanu tlako kakor drugi kmetje v sosednih gosposčinah.

Štajerski deželni glavar je 22. maja 1631 razglasil naslednjo sodbo: »Kmetje morajo opravljati v deželi običajno tlako, kakor so jo prejšnjemu priorju; konvent pa jim mora dajati (na tlaki) kruh in vino (... die Landgebreichige Hand- und Fuhr Robath... Kobath Brodt und Wein).

To razsodbo je 23. julija istega leta potrdila tudi notranjeavstrijska vlada.

Trideset let pozneje je izbruhnil v istem spodnjem uradu upor minoritskih podložnikov zaradi tlake. Tudi ti so se sklicevali na cesarske svoboščine iz leta 1447.

Leta 1648 pa so se zopet dvignili dominikanski podložniki.

1642: MIHAEL SCHROTT, trški župan na Gori (Maria Neustift) v Halozah, hujska podložnik.¹²

»Opozoriti je treba Mihaela Schrotta« — tako piše minoritski gvardijan deželnemu glavarju v Gradec — »naj ne hujska podložnikov proti minoritom in naj jim ne se-

stavlja pritožb proti njihovi zemljiški gosposki.« Gvardijan se boji, da bo imenovani zanetil nov kmečki upor (»... eine neue Paurn Rebellion...«), saj je Andreju Štefaniču, župniku v Majšperku, predložil ponarejen poziv, naj kmetje pridejo v Ptuj pred nepristranskega sodnika.

Nekaj let pozneje poročajo ptujski minoriti, da je v Halozah več kolovodij, ki šuntajo druge k uporu. Imenujejo Matija Kresino iz Stoperc ter nekega Jakoba iz bližine Rogatca. Ta kmetom sestavlja pritožbe, ki jih nosijo v Gradec.

1645—1649: Podložniki obeh samostanov zahtevajo komisijo, ki naj preišče vzroke za nesoglasja in spore ter jih reši krivičnega ravnanja in pretirane tlake.

Dolgotrajna pravda se konča z razsodbo deželnega glavarja Herbersteina z dne 11. maja 1649, ki potrdi zahteve obeh samostanov po večji tlaki.¹²

Že spomladi 1645 je bila na prošnjo podložnikov imenovana mešana komisija, v katero so kmetje imenovali za svoje zastopnike Jurija Stradiota, Kristofa Juranka in Jurija Černika, člane mestnega sveta mesta Maribora.

Zaradi izbruha kuge v Ptuj in v Halozah tega leta komisija ni mogla delovati pa tudi naslednja leta ne. Šele leta 1648 se je lotila dela in v dolgotrajnih zaslišanjih skušala rešiti sporna vprašanja. Ta so se nanašala na razne novotarije glede tlake in na vrsto bolečih vsakdanjih krivic, ki so jih trpeli podložniki. Do sprave ni prišlo in kmetje so vložili pritožbo celo pri cesarju.

Tedaj se je nova komisija v marcu in maju 1649 še enkrat lotila dela in podrobno obravnavala vseh 16 točk podložniških pritožb. V obširnem, skoraj 30 strani obsegajočem zapisniku je zajela vse sporne zadeve. Samostan na konkretne obdolitve sploh ni hotel odgovarjati, češ da ima komisija nalogo rešiti samo vprašanje dolžne tlake. Glede te je samostan na razpravi pristal na dvodnevno tlako na teden, kakor jo povečini imajo sosedne gosposčine. Kmetje pa so vztrajali pri določenih svojih privilegijev in so pristali samo na odmerjeno tlako v tisti izmeri, kakor so jo opravljali pred 20 do 30 leti. Zato jih je razsodba deželnega glavarja še posebej razočarala in prizadela. Sicer je zavezala tudi oba samostana, da dajeta tlačanom za južino kruh in vino in da jih ne smeta protipravno obremenjevati.

Tako je bil plamen upornosti začasno zadušen, kakor pravi kronist. Iskre pa so tlele naprej in zemljiška gosposka je kmalu pozabila na obveznosti razsodbe iz leta 1649.

1648: Dominikanski podložniki se pridružijo upornim minoritskim in nočejo več delati tlake.¹³

Dominikanski kronist je zapisal:

»Nekaj let so se naši podložniki držali odlokov iz leta 1630. Leta 1648 pa so se v zvezi z minoritskimi, ki so bili vedno kolovodje in prvi uporniki, dvignili tudi naši v upanju, da bodo dosegli svoje domnevne pravice in da bodo popolnoma oproščeni tlake.

Ko je poleti 1648 v Ptuj u sedela komisija in zasliševala minoritske podložnike, so se zbrali tudi naši in stopili s svojimi domnevnimi pritožbami pred komisijo. Ta jih seveda ni hotela zaslišati, ker ji to ni bilo naročeno.

Podložniki so bili razkačeni nad tem ravnanjem in v svoji nepokorščini nočejo več delati tlake. To pa je protizakonito in strogo kaznivo. Tako je druga setev zaostala, obenem pa že oznanjajo, da ne bodo delali ob trgatvi in ne sodelovali pri prevozu gornine in desetine. To bi povzročilo samostanu nenadomestljivo škodo.«

Sledi prošnja deželnemu glavarju, naj ukaže podložnikom, da se točno držijo odloka o tlaki iz leta 1631. Glavar je to tudi storil.

Med spisi je tudi potrdilo Tomaža Morina, zapriseženega potnega sla (kurirja) iz Ptuja, ki je 6. oktobra 1648 izročil ukaz deželnega glavarja dominikanskim podložnikom v roke Martina, Filipovega sina.

1655: Deželni glavar ponovno opominja minoritski konvent, naj ne nalaga podložnikom novih bremen.

Obenem grozi s sodnim postopkom, ako takoj ne izpustijo iz ječe podložnikov Adama in Janeza Jeze ter Gregorja Kresine. — Minoritski gvardijan je bil namreč v spremstvu 30 ljudi popolnoči vdrl v vas podložnikov, ki so se branili delati tlako, in odpeljal omenjene v ječo.

1655: GERA KRESINA, vdova po imovitem (in upornem) kmetu Matiju iz Stoperc v Halozah, mati dveh nedoraslih otrok in še noseča, toži gvardijana minoritskega konventa v Ptuj.¹²

Komaj 14 dni po moževi smrti — ta je bil v sporu s samostanom že leta 1647 — ji je samostan odvezl par volov za »umrlino« (Sterbrecht) in zahteval še 30 goldinarjev za desetek (Zehentpfennig). Deželni glavar je določil Hieronima Angelotija, odvetnika v Gradcu, za nepristranskega sodnika. Medtem ji je gvardijan vrnil vola, zahteval pa je sosedovega lepega konja, ki ga je bil videl, ko si je bil prišel ogledat posestvo. Gera je po možu prevzela tri vinograde in dve posestvi.

Ob uradni cenitvi predstavnikov gosposke (samostana) se je hitro zbralo kakšnih 20 domačinov s palicami in krepelci. Napadli so samostance, ki so hoteli opraviti cenitev, in jim naročili, naj pride v Stoperce sam gvardijan, da bo že dobil svoje. Odslej si nihče iz samostana ne upa več iti v Haloze, saj ni varen življenje. Tako je poročal gvardijan v Gradec odvetniku Weissu, pravnemu zastopniku samostana. Na koncu pisma sporoča odvetniku, da je sama Gera prišla v Ptuj in pristala, da plača 30 gold. globe.

1657: Minoritski podložniki iz Podlehnik v Halozah prosijo komisijo, naj se čimprej sestane, da bi rešila njihove pritožbe glede tlake. Pri tem se sklicujejo na svoje privilegije iz leta 1447.

1658: V HALOZAH JE TEKLA KRI...

Napetost, ki je vladala že nekaj let med minoritsko zemljiško gosposko in njenimi podložniki, je dosegla višek v pozni jeseni 1658. Tedaj je p. gvardijan Frančišek BONOMO, po rodu Italijan iz Trsta, z majhnim spremstvom osebno pobiral vinsko desetino blizu Stoperc v Halozah. Pri tem je prišlo do prepira in pretepa. V spopadu so kmetje do mrtvega pobili gvardijana.

O dogodku beremo v uradnem poročilu komisarja grofa Sauraua naslednje:¹⁴

Dne 29. oktobra je p. gvardijan v spremstvu Jakoba Schausa, bivšega župnika v Majšperku — ta je imel eno tretjino deleža pri vinski desetini — popisoval v naselju »Skrotaberg« vinsko desetino.

Prišel je do kleti Benedikta Galuna, kjer je imel Gašpar Radislav, sin Urbana Radislava, ukletena dva polovnjaka vina. En sod mu je gvardijan zaplenil, ker ga je bil že prej s to kaznijo kaznoval; od vsakega polovnjaka pa je zahteval eno vedro vina za desetino. Od dveh drugih manjših sodčkov, ki sta oba skupaj držala kakšnih sedem veder, je zahteval tudi eno vedro desetine.

Gašpar Radislav je ugovarjal, kako to, da mora tudi od zaplenjenega vina dati desetino. »Od kod ga naj vzamem, ali ga naj grem ukrast?« je dejal. V tej zvezi je začel zmerjati in psovati. Ko je župnik Schauss to slišal in ni pričakoval nič dobrega, se je zmuznil iz družbe in odšel.

Nato je baje gvardijan izjavil Radislavu: »Dobro, če nočeš dati, pa te bom odstavil (pognal) z vinograda.« Ko je Radislav začel gvardijana tikati, mu je sodni sluga iz gvardijanovega spremstva zagrozil s palico. Opomnil ga je, naj spoštuje svojega gospodarja. Tedaj je gvardijan ukazal sodnemu slugi, naj pretepe Radislava. Komaj pa je zavihtel palico nad njim, so priskočili okoli stoječi kmetje, zgrabili slugo, ga pošteno pretepli in vrgli z nasipa dol v vinograd.

Medtem so Gašpar Radislav, Simon Šoštarko, Gašpar Kral in Anton Podgoršek — vsi minoritski podložniki — in Jurij Gradej, dominikanski podložnik, navalili na gvardijana in ga skoraj do smrti pretepli. Rešil ga je oskrbnik in ga napol živega odnesel do kleti Štefana Galuna. Tam ga je položil v skednju na seno v upanju, da mu bo še mogel rešiti življenje. Kmalu pa so privihrali omenjeni podložniki za njim in gvardijana do mrtvega potolkli. Tudi preiskali so ga in Gašpar Radislav mu je odvezl možnjo z denarjem. Koliko je bilo v njej denarja, ni bilo mogoče ugotoviti.

Ko je bil gvardijan že mrtev, je Radislav še govoril, da bi bili morali to storiti že pred tremi leti.

Gornji dogodek je z bližnje gorice opazovalo kakšnih 50 ljudi. Vsi so kričali: »Do smrti pobijte gvardijana! Pa tudi oskrbnika!« Ta pa je bil ušel.

(Storilci so se razbežali in poskrili. Na ponovne zahteve samostana, naj se javijo, so celo pobegnili na področja sosednih zemljiških gosposk. Po nekaj letih so jih vendar polovili, zaprli v ječe na ptujskem gradu, zasliševali, mučili, nanje pozabljali in jih končno po 14 letih obsodili na smrt.)

1658: Preiskavo zaradi uboja v Stopercah vodi sam minoritski provincial Anton Gotscheer.¹⁴

Kmalu po tem dogodku je dal provincial poklicati vse kmete iz Stoperc v Ptuj v samostan. Posebej je zahteval, da pride in se opraviči Matija Kovačič, ki ga smatra za »kolovodjo upornikov«. Kmetje seveda niso prišli v Ptuj. Zato se je sam

opogumil ter se ponoči 8. decembra v oboroženem spremstvu vojakov iz neke italijanske stotnije, ki je tedaj bila v Ptuju, odpravil v Haloze.

Na zahtevo tajnega vojnega sveta v Gradcu, naj osebno poroča o tem svojem obisku v Halozah, je sestavil pismeno poročilo. Iz njega razberemo naslednje:

Kmetje so bili zbežali iz hiš. V prvo hišo v vasi, ki je bila zaklenjena, so vojaki vlomili in jo izropali. To je bila hiša Matije Kovačiča. V neki drugi so našli starega moža — bil je Jurij Jurič — in ga vlačili sem ter tja, iz hiše pa izvlekli nekaj stvari.

Medtem se je na bregu zbralo kakih 12 do 15 kmetov, ki niso prenehali vpiti in kričati. Ko se jim je provincial na konju približal, so začeli kričati: »Ta je ta pravi, tega bomo ubili!« Tedaj se je provincialu približal neki mlajši kmet s sovražnim namenom. V silobranu je provincial nameril nanj orožje in ga ustrelil. — Tako so dogodek opisali pozneje kmetje, provincial pa trdi, da je to storil nekdo iz njegovega vojaškega spremstva. Padli kmet je bil Peter Samastur. Po pričevanju kmetov se je provincial opravičil njegovi vdovi in materi ter jima obljubil, da jima bo znatno znižal davek in tlako. Provincial seveda v svojem poročilu o tem nič ne ve.

Kmetov streljanje ni oplašilo, temveč so z gorjačami in s kamenjem navalili na samostance in spremstvo, od katerih so dva do krvi pretepli. Že so tudi zgrabili provinciala in ga skušali potegniti s konja, vendar si je ta z begom rešil življenje.

Obiskovalci so se umaknili na samostansko pristavo pri Majšperku in drugo jutro zopet prišli v Stoperce, ki pa so bile prazne. Ujeli so dva moža in ju odvedli v samostan ter vklenili v železje.

LE VKUP, LE VKUP, UBOGA GMAJNA!

Uboj minoritskega gvardijana je bil uvod v dolgotrajen boj za staro pravdo, ki so ga bojevali haloški kmetje in kočarji za pravice in privilegije cesarja Friderika iz leta 1447. Upor se je razširil tudi na spodnji urad okrog Podlehnik in enako zajel dominikanske podložnike kot minoritske.

Leta 1659 so bile Haloze — tako razberemo iz ohranjenih spisov — v pravem uporniškem razpoloženju. Nihče ni več hotel delati tlake, splošno so odrekli pokorščino zemljiški gosposki in njenim predstavnikom. Pri tem so jih podpirali nekateri ptujski meščani. Ti so jim dajali »potuho« in pomoč pri sestavljanju pritožb na deželnega glavarja in na cesarja. Tudi v Gradcu so imeli odvetnike, svoje stalne pravne zastopnike. Okrog leta 1670 je bil to neki dr. Reschen (Eržen), po rodu s Kranjskega. Bil je izredno spreten in samostanskima gosposkama trn v peti. Prihajal je tudi v Ptuj na zasedanje sodnih komisij in tam prebiral kmetom njihove privilegije iz leta 1447.

Iz obilice ohranjenega gradiva naj v tej kroniki zapišemo samo nekatere najznačilnejše dogodke.

1659: MINORITSKI KONVENT V PTUJU CESARJU¹²

»S svojimi podložniki imamo že nekaj let vedno nove težave. Postali so neposlušni in uporni, nočejo več delati predpisane tlake, neprenehno se pritožujejo. Nasilni so proti svoji gosposki. Leta 1658 so ubili gvardijana, napadli provinciala; letos so napadli prokuratorja na tlaki pri košnji.«

Samostan prosi cesarja, naj potrdi rabsodbo o opravljanju tlake in dajanja desetine iz leta 1649. To rabsodbo prilagajo v prepisu.

1660: GREGOR LESNIKAR IN MIHAEL NERAT, minoritska podložnika, obsojena na triletno suženjsko delo na galeji (vojni ladji).

Salomon Leopold Drescher, član mestnega sveta v Ptuju, kot nepristranski sodnik obsodi imenovana, ki sta s silo odganjala podložnike s tlake na samostanski pristavi in tudi sama že dolgo časa nista opravljala tlake. Tudi grozila sta gvardijanu, naj pazi na svojo glavo. — V zagovoru sta navedla, da jima je ptujski meščan Janez Zel (Seel), ki je tudi podložnikom pisal pisma, prebral neko staro pisanje, po katerem niso dolžni delati tlake. Če pa jo enkrat že začno, jo bodo morali stalno opravljati. Zato sta tako tudi ravnala.

1660: MINORITSKI PODLOŽNIKI CESARJU¹²

»Tiranski jarem zemljiške gosposke in brezdušno ravnanje nas bosta privedla do popolnega propada in na beraško palico. Ne samo mi, tudi naše žene in otroci zaradi grozovitega ravnanja in divjanja niso več varni življenja.

Čeprav je cesar potrdil naše stare svoboščine in privilegije in ukazal da nas ne smejo stiskati, vendar othajajo cesarske in deželne ukaze in sramotno ravnaajo z nami, kakor da smo mi ‚arme levth‘ (uboga gmajna) ponarejevalci listin (falsarii).

Pred Martinovim so naši sosedje Jurij Kresina, Mihael Jeza in Matej Kovačič pripeljali v samostan gorينو in vinsko desetino. Tam so jih brez vzroka zgrabili, po turško vkovali v okove in so še danes, 9. maja — po šestih mesecih — v ječi. V hudem mrazu so jih pustili brez hrane in pijače; z njimi delajo huje kot Turki. Zato ni čudno, če vidimo v njih kot svoji zemljiški gosposki izdajalce in izkoriščevalce domovine (proditores et expilatores patriae).«

1662: SPOMENICA HALOŠKIH PODLOŽNIKOV CESARJU LEOPOLDU¹²

V obširni spomenici razčlenjujejo cesarju vse svoje pritožbe, ki se skozi desetletja ponavljajo. Najvažnejše točke so bile:

»1. Na *tlako* moramo hoditi skoraj vsak dan. Ob nedeljah in praznikih moramo opravljati službo kot potni sli. Svoje delo lahko opravljamo samo skrivaj in v nočnih urah.

2. Stalno moramo plačevati *visoke davke in dajatve*, ki jih pogostoma zahtevajo že vnaprej. Deželne naklade porabi konvent v svojo korist in se ne briga za odloke in ukaze deželnega kneza ali glavarja.

3. Zemljiška gosposka hoče obdržati čimveč podložnikov v prosti nasaji (Freistift), da jih lahko, kadar se ji zljubi, z družinami požene s posestva in z domačije. Sama pa iz tako izpraznjenih kmetij ustanavlja graščinske pristave (marofe). Te moramo podložniki s tlako obdelovati. Poleg tega jemljejo našo živino in vozove na tlako, vračajo pa nam jih pokvarjene in uničene.

4. Posebno krivične so *dajatve ob smrti gospodarja in prevzemu dediščine* (mrtvaščina ali umrlina ter desetek). Svojevoljno ocenjujejo vse premoženje in zahtevajo od njega tako visoke dajatve kakor nikjer v deželi. In vendar smo mi svobodni naselniki (liberi coloni), in ne nevoljniki (polsužnji), da bi lahko delali z nami, kakor bi se njim hotelo.

5. Za vsak najmanjši prestopok nas kaznujejo z visokimi kaznimi, večkrat kar z odvzemom para volov ali z ustrežno vrednostjo v denarju, kakor da bi jim bili podvrženi kakor sužnji.«

Pritožbo na cesarja končujejo s sledečimi besedami: »V tem dolgoletnem boju smo že tako izčrpani, da nam ni več mogoče ostati na naših malih kmetijah, ako nam ne bo pomagano s kakšno komisijo. Ta naj pretehta naše pritožbe in spozna nekrščansko ravnanje naše gosposke z nami.«

Cesar Leopold je nato 5. maja istega leta izdal cesarski patent (odlok), s katerim ukazuje minoritskemu konventu, naj se drži starih dajatev. Odloča tudi, da se izda in potrdi podložnikom privilegij cesarja Friderika, ki so ga bili potrdili tudi prejšnji cesarji.¹³

Seveda tudi minoritski konvent ni miroval. Že 28. junija 1662 odgovarja v obširni spomenici deželnemu glavarju na cesarjev patent. Odgovor je sestavljal njihov graški odvetnik Weiss, ki nastopa s tem glavnim argumentom: podložniki so trmast, uporni, lažnivi, neubogljivi, nepoboljšljivi. Na posamezne njihove pritožbe pozna samo en odgovor: »Ni res, ni res!«

Odvetnik tudi na široko razlaga, zakaj so dali zgrabiti in zapreti Matija Kovačiča-Zirovnika. Ta je glavni hujskač in povzročitelj nemirov med podložniki. Že leta 1658 je imel svoje prste pri umoru minoritskega gvardijana. Tudi je pobiral med kmeti denar za potovanje in pritožbe v Gradec in celo na Dunaj. Za ponovne pozive, naj se javi v samostanu, se ni menil. Zato so ga dali v Ptuj arretirati in ga nato zaprli v samostan, ki pa nima prave ječe, marveč samo zapor za neposlušne podložnike. Samostan pa ima kakor vsaka zemljiška gosposka pravico nepokorne podložnike kaznovati in tudi zapreti.

1662, 24. julij: MINORITSKI PODLOŽNIKI DEŽELNEMU GLAVARJU V GRADCU¹²

Kljub cesarskemu odloku in grožnji s kaznijo 2000 dukatov konvent ni izpustil iz ječe Matija Zirovnika (Kovačiča), temveč ga skuša očrniti pri vladi za nevarnega voditelja upornih kmetov v Halozah in organizatorja pritožb v Gradec in na Dunaj.

1662, 28. julij: PODLOŽNIKI DEŽELNEMU GLAVARJU O SVOJEM »OBISKU« V PTUJU¹²

Sredi julija 1662 so ptujski meščani doživeli nekaj nenavadnega. V dopoldanskih urah se je na tedanjem živinskem trgu zbrala velika množica haloških kmetov, ki

so hoteli osvoboditi iz samostanske ječe Matija Žirovnika, svojega Matija Gubca. Prišlo je do hudega spopada. Samostanci so poklicali na pomoč vojaštvo, ki je slučajno bilo v Ptujju.

O tem dogodku pišejo Haložani deželnemu glavarju med drugim takole: »Iz krščanske ljučezni in usmiljenja smo se odločili oditi v samostan, da pademo na kolena in izprosimo zaprtega Matija Žirovnika iz ječe. Takoj pa so bili tu vojaki, ki so radli po nas in nas hudo zdelali.«

V avgustu istega leta je bil Žirovnik pred nepristranskim sodnikom v Ptujju obsojen na leto dni zapora, pritožbe haloških kmetov pa zavrnjene.

1670: CFSARSKI ODLOK V ZVEZI S PRITOŽBAMI PODLOŽNIKOV IZ PODLEHNIKA NA SPODNJEM ŠTAJERSKEM¹⁴

Podložniki se še vedno pritožujejo zaradi trdega ravnanja, čezmerne tlake in previsokih ter nepravilnih davkov, zaradi nekrščanskega kaznovanja in odvzema hiš ter posestev.

Tudi jim še vedno niso izdali potrditve njihovih privilegijev, čeprav že od leta 1662 obstoji ustrezna cesarska resolucija.

Odlok naroča deželnemu glavarju, naj skrbi, da bo podložnikom izkazana pravica, kakor jim pripada, da jih zemljiška gosposka ne bo čezmerno obremenjevala. Tako tudi podložniki ne bodo imeli več vzroka, da bi se vedno znova pritoževali in vlagali pritožbe na cesarja.

1671: DOMINIKANSKI KRONIST VPIŠE V KRONIKO PISMO ODVETNIKA DR. JURILJA ERŽENA¹⁶

Uvodna opomba v kroniki:

Dr. Reschen, po rodu Kranjec, nemiren in pohlepen človek, brez Boga in vesti, je že do kosti ogulil minoritske podložnike, saj je od njih izvlekel že nad 100 goldinarjev. Sedaj se je lotil tudi naših podložnikov. Napisal jim je naslednje pismo:

»Zvedel sem, da se v zvezi s sporom med minoritsko gosposko in njihovimi podložniki zanimате, ali boste morda tudi vi danes ali jutri deležni enakih pravic. Zato vam sporočam, da se v zaščitnih pismih vsebovani privilegiji nanašajo prav tako na vas kakor na minoritske podložnike. Vi boste nosili enaka bremena kakor oni. Zato pa mi čimprej pošljite nekaj denarja, da se bom zavzel tudi za vas, da koste oboji zadovoljni.«

1671, januar: Minoritski konvent prosi deželnega glavarja, naj imenuje za rešitev spora s podložniki nepristransko komisijo.¹⁵

»Naši nepokorni podložniki iz Podlehnik so — nedvomno nahujskani od nam sovražnih ljudi — zopet vložili proti nam pritožbo pri cesarju na Dunaju.

Mi se čutimo popolnoma nedolžne, zato se ne bojimo luči, marveč prosimo za imenovanje komisije, ki naj ugotovi, kdo je kriv in kdo nedolžen.

Podložnikom pa je treba zagroziti s strogo kaznijo, da nam bodo medtem izkazovali dolžno pokorščino in v redu plačevali davke.«

Deželni upravitelj grof Maks Herberstein je res še isti mesec imenoval uradno komisijo, ki sta jo sestavljala Sigmund Friderik von Praag in Simon Moscon, fevdalni gospod iz ptujske okolice. Po izdanih navodilih naj zaslišita obe sporni stranki in skušata doseči poravnavi, kjer bo to mogoče. S predlogi naj o vsem poročata v Gradec.

1671, spomladi:

V marcu se sestane cesarska komisija, ki naj bi zaslišala vse prizadete. Haložani pridejo z Žirovnikom na čelu. Sredi razprave dajo minoriti zgrabiti Žirovnika in še dva kmeta ter jih odvedejo v ječo.

V aprilu in juniju prosita oba samostana cesarja za dovoljenje, naj bi Matija Žirovnik ostal v ječi in prišel pred sodišče.

1671, jeseni:

Konec leta je Žirovnik zopet na svobodi in vodi *poslanstvo haloških kmetov na Dunaj k cesarju*. Izročijo mu obširno spomenico.

1671: KOMISIJA POROČA O ZASLIŠANJU PODLOŽNIKOV¹⁵

Poklicala sta predse vse podložnike iz obeh uradov. Prišli pa so samo tisti, ki so imeli kakšne pritožbe.

Po 21 točkah, ki so jih bili navedli podložniki v pritožbi na cesarja, jih podrobno zaslišita.

Večino pritožbenih primerov sta zavrnila kot neupravičene, ostale obdolžitve sta stnila v 5 točk ter predlagala naslednje sklepe:

1. Kruh in vino ob opravljanju tlake naj konvent podložnikom redno daje. Če pa mu bolj ustreza, naj jim namesto tega zniža žitno desetino.

2. Tridnevna tlaka na teden ostane obvezna, saj je bila samostanu priznana že pred 22 leti (l. 1649) s posebnim odlokom. V deželi običajna tlaka (»die Landgebreuchige Robath«) je večja in samostan je napravil izjemo ter zahteva samo tri dni. Ko podložniki opravijo na samostanskih pristavah (Hofarbeit), so po cel teden ali celo 14 dni doma. Torej se jim ne godi nobena krivica.

3. Davki in deželne naklade:

Redni davek je zapisan v ročnem ali davčnem registru, točno obračunan in tako se tudi zahteva.

Tlačanom ne gre v glavo, kako je s četvernim davkom (Vierfache Steuer) in z deželnimi nakladami. To jim je tuje.

Pred davnimi leti in v mirnih časih so bile te dajatve nizke. Sedaj so pač visoke in konvent jih ne more podložnikom znižati. Pripravljen pa je, da jih razporedi glede na velikost in kakovost kmetij.

4. Prevoz lesa (Holzdienst):

Vsaka kmetija je že od nekdaj dolžna opraviti en prevoz drv v Ptuj. Zaradi oddaljenosti kmetij je bila ta obveznost spremenjena v denarno dajatev 48 krajcarjev. Samostan je pripravljen znižati jo na 36 krajcarjev.

5. Kazni in kaznovanje z denarnimi globami:

V tej točki ni bila dosežena poravnava. Samostan izjavlja, da so krivi podložniki, ne konvent. V prihodnje bodo o kaznih izdajali pismene sklepe.

Podložniki izjavljajo: »Čakamo na vrnitev Matija Žirovnika z Dunaja s pismi in z odločbami«. V tej zvezi odgovarja samostan: »Ne bomo mirovali, dokler ne bo ta kolovodja (Radlfuehrer) zaprt in eksemplarično kaznovan. Vse skupaj pa je samo slab zgled za podložnike drugih gosposčin, saj to lahko vzbudi splošen upor v deželi.«

1672, poleti: MINORITSKI KONVENT NOTRANJEAVSTRIJSKI VLADI¹⁷

Prošnja, naj onemogoči duhovniku MIHAELU ŽIROVNIKU (Schirauniakh), da nastopi v Ptuj pred komisijo kot zaščitnik in svetovalec upornih kmetov (»das er unsere Ungehorsamben und rebellischen Unterthanen consilirt et patrociniert thuet...«).

DOMINIKANSKI PODLOŽNIKI V LETIH 1672—1673¹⁸

V začetku marca 1672 so se dominikanski podložniki v Podlehniku pridružili upornim minoritskim v prepričanju, da bodo prišli do svojih pravic. K temu jih je pripravil »Papiermaister« dr. Eržen (Raschein). Temu so se — bil je namreč v Ptuj — minoritski podložniki lepo zahvalili, mu napolnili mošnjo z denarjem in ga z odkritimi glavami spremljali do dravskega mostu, ko je odhajal iz mesta.

»Naše podložnike pa je mestno sodišče (v resnici sam samostan) vtaknilo v ječo in jim je sodil nepristranski sodnik.« Tako dominikanski kronist.

Res so se dominikanski podložniki spomladi 1673, ko je zasedala komisija, pridružili minoritskim. Bilo jih je okoli 30. Vse so aretirali, vendar jih je 12 pobegnilo čez mestno obzidje, ostalim dvajsetim pa so sodili. Kronika jih imenoma navaja, Med njimi so imena Purk, Sluga, Kokot, Mišek, Kopše, Vedlin, Bratec itd. Med pobeglimi pa so bili: dva Lončarja, Mlinarič, Lesnikar, Krajnc, Tominec in Kovačič.

Zaprti so po odvetniku Erženu vložili pritožbo, v kateri zahtevajo, da vse aretirane takoj izpustijo, da bodo mogli opraviti dela na poljih in vinogradih. Samostan pa se naj po cesarskem odloku vzdrži vsakega nasilja.

Samostan zahteva, da je treba z uporniki strogo ravnati in jih pripraviti, da bodo delali tlako po odloku iz leta 1631.

Da je razpoloženje med podložniki res nevarno in prevratno, dokazujejo z izjavo kmeta Filipa Šoba: »Če ne bomo oproščeni tlake po določilih naših svoboščin, bomo segli po javnem uporu« (»... zu einem oeffentlichen Punct« — Punt).

Deželni glavar je res izdal zaželen ukaz z običajnim stavkom o opravljanju v deželi običajne tlake in o plačevanju davkov. Pri podložnikih verjetno ni mnogo zalagal, saj so skrbno spremljali razvoj dogodkov pri minoritskih podložnikih vse tja do konca leta 1674.

KOMISIJE, ZASLIŠEVANJA, ZAPISNIKI, KOMISIJE, ZASLIŠEVANJA ...

V tem znamenju so potekala leta 1673, 1674, 1675, dokler ni zadnji cesarski patent napravil konec dolga desetletja trajajočim nemirom, sporom, tožbam, sodnim procesom in žilavem boju haloških podložnikov za staro pravdo, za stare pravice, ki jih novi časi nočejo in ne morejo več priznati.

Januarja 1673 je imenovana nova komisija z enakimi nalogami, kot jih je imela prejšnja. Skoraj dve leti je teklo njeno delo, ne da bi vedeli kako in kaj. Šele konec novembra 1674 je izdala obširno poročilo, v katerem je vse pritožbe strnila v tri skupine in jih predložila deželnemu glavarju.

Že sredi leta pa je notranjeavstrijska vlada odgovorila minoritskemu konventu v zadevi Matije Žirovnika.

Konvent je bil namreč zaprosil cesarja, naj odvzame Žirovniku zaščitno pismo o svobodnem gibanju (salvum conductum). Cesar tega sicer ni storil, pač pa je sporočil Žirovniku, naj se vzdrži hujskanja podložnikov in zbiranja denarja med njimi za kritje stroškov odposlanstev v Gradec in na Dunaj.¹⁷

STOLETNI BOJ ZA STARO PRAVDO JE KONČAN, PRAVICE ZA UPORNEGA TLAČANA NI

Minilo je leto in več in žetev je dozorela. Komisija je svoje delo dokončala, razpravljala z obojema strankama o vseh spornih točkah, izoblikovala svoje predloge za rešitev in jih predložila deželnemu glavarju. Po tajnem dvornem svetu jih dobi v roke sam cesar Leopold.

1675, 6. september: CESAR LEOPOLD KOT DEŽELNI VLADAR ŠTAJERSKE IZDA ODLOK O REŠITVI DOLGOTRAJNEGA SPORA MED PODLOŽNIKI V PODLEHNIKU IN MINORITSKIM KONVENTOM V PTUJU, NJIHOVO ZEMLJIŠKO GOSPOSKO¹⁵

Po poročilu in predlogu komisije so vse sporne zadeve zajete v šestih točkah in razsojene takole:

1. DAVKI IN DEŽELNE NAKLADE

Ob plačilu je treba podložnikom izdati pobotnice (Zedl) za dokazilo o plačanem davku.

Glede podložnikov vrste »Freyholden« (ti imajo samo nekaj zemlje, ne pravih kmetij) je samostan obsojen (condemniert), da predloži v Gradec star urbar, ki ga bo posebna komisija pregledala in preučila. Ako imajo »Freyholden« kaj zemlje, ki je podvržena davku, bo ta primerno ocenjena in obdavčena tudi v prihodnje. Ako nimajo nič davku podvrženega, mora samostan prenehati od njih zahtevati plačevanje.

2. TLAKA

Podložniki, ki imajo prave grunte in kmetije (Gründt u. Huben), morajo opravljati v deželi običajno tlako. Obenem pa je treba opozoriti konvent, naj čezmerno ne obremenjuje podložnikov, da bi ti mogli tudi svoja dela pravočasno opravljati.

Freyholden (lastniki domceev) in sogorniki opravljajo tedensko po dva dni ročne tlake.

Vsem podložnikom je zabičati, da prihajajo na tlako zgodaj zjutraj, da pošiljajo namesto sebe sposodne ljudi in da skrbno opravljajo delo. Konvent jim mora za delo na tlaki dati okrepčilo v kruhu in vinu (Trunkh wein u. Robathprot).

V primeru izostanka plačajo: za ročno tlako na dan 10 krajcarjev, za vozno 30 krajcarjev kazni. Izostanek morajo nadomestiti. Zaradi izostankov ne plačajo nobene druge kazni.

3. KAZNOVANJE, GLOBE

Kazni, naložene v višini *pod 15 goldinarjev*, in tiste iz časov gvardijanov patra Frančiška in Vincenca — oba sta mrtva, enega od njih pa so podložniki celo ubili — so *popolnoma odpuščene* in ni mogoče namesto njih podložnikom naložiti nobenih dajatev za nadomestilo.

Kazni *nad 15 goldinarjev* in tiste zunaj obdobja navedenih patrov se *znižajo na polovico*, ker so bili podložniki čez mero (enormiter) kaznovani. Tisto polovico kazni, ki je s tem odpuščena, bo samostan obračunal pri gornini in desetini.

V prihodnje morajo biti vse večje kazni izrečene z nepristranskimi odločbami (durch unpartheyische erkhandtnus).

4. PREVOZ GORNINE

Sogornik mora pripeljati gornino (dajatev od vinskega pridelka) do vnaprej določenega kraja ali do oskrbnika Škorca. Voziti mora tako dolgo, dokler sonce sije (do sončnega zahoda).

Kdor pa sam prevaža, je te dajateve popolnoma oproščen.

Dajateve za izdane pobotnice (Zettlgroschen):

Gorski gospod (konvent) je dolžan izdajati potrdila o izročni gornini in ne sme zahtevati v ta namen nobene denarne dajateve za takso. Cesarsko veličanstvo odloča, da je ta dajatev (Zettlgroschen) v prihodnje popolnoma ukinjena.

5. VINO — točenje vina podložnikov, dajanje vina (Bauwein) v točenje podložnikom

Točenje vina in plačevanje vinske trošarine (daca): samostan mora startin vina podložnikom ceniti za en goldinar ceneje, kakor bi ga lahko prodali kje drugje.

Vino, ki ga daje konvent v točenje podložnikom ali ga sam toči podložnikom, mora biti v redu, ne sme biti slabo, kakor je bilo doslej, in ga ne sme tako drago obračunati. Vsak startin sme ceniti samo en goldinar dražje, podložnik pa mora iz svojega plačati dac.

6. STOJNINA (Standrecht), STROŠKI ZA KRIMINALNO SODSTVO (Malefiz Uncosten)

Stojnino pri cerkvenih prošenjih (žegnanjih) in na sejnih, ki so ob teh priložnostih, bo v prihodnje pobiral samostan sam.

Tudi stroške za »krvavo rihto« nosi samostan sam. Tudi druge zemljiške gosposke, ki izdajo letno za višje sodstvo po 100 in več goldinarjev, ne morejo nič zahtevati od podložnikov.

OSTALE PRITOŽBE (gravamina und beschwerden)

Rešitve teh so delno podane že v gornjih točkah, delno pa so le-te nepomembne ali pa so bile že v prejšnjih odlokih rešene.

Vse te pritožbe so s tem odpravljene in nične.

SKLEP

Podložnikom v vednost:

Odpust kazni in vse drugo je izkazana *milost*. Ako bi v prihodnje prišlo do nezakonitih dejanj ali celo do dejanskih napadov na gosposko, bo to kaznovano s hudimi telesnimi kaznimi in celo s smrtjo.

Očetom minoritom v Ptuj:

Moramo vam zabičati, da milo in popustljivo ravnate s podložniki in da jih ne obremenjujete čez mero (wider gebür nit betragen). Tudi skrbno upravljajte deželsko sodišče. Ako ga boste zanemarjali, vam bo odvzeto.

Deželnemu glavarju dežele Štajerske je naročeno, da to cesarsko resolucijo sporoči obema strankama: minoritskemu konventu v Ptuj in njegovim podložnikom.

CESARSKA RESOLUCIJA POTUJE

V Štajerskem deželnem arhivu v Gradcu je ohranjen osnutek dopisa, s katerim je deželni glavar sporočil gornji cesarjev odlok gvardijanu in konventu minoritskega reda v Ptuj. Dopis je datiran z 20. septembrom 1675 in zvesto povzema določila resolucije. Na koncu ima pripis: enak dopis tudi podložnikom.

Kdaj in kako so bili podložniki obveščeni o gornjem cesarskem odloku, ki kljub vsemu predstavlja zanje vendar vsaj delno zmago in konec samovolje ter nečloveškega nasilja zemljiške gosposke?

Na to vprašanje nam daje odgovor spis, ki se je menda slučajno ohranil v arhivu minoritskega konventa v Ptuj.

1675, 20. november: MINORITSKI PODLOŽNIKI — DEŽELNEMU GLAVARJU V GRADCU

Na poti iz Gradca skozi Maribor je dal minoritski gvardijan iz Ptuja zgrabiti Matija ŽIROVNIKA in ga odpeljati v Ptuj v ječo.

Dne 6. novembra je Matija Žirovnik na poti iz Gradca, kjer je bil za podložnike prevzel cesarsko resolucijo z dne 6. septembra, prispel v Maribor. Imel je pri sebi tudi znano cesarsko dovoljenje (salvum conductum) za svobodno potovanje in osebno

varnost. Bil je na poti domov, kjer je nameraval Haložanom razglasiti in razložiti cesarski odlok. V Mariboru ga je poklical mestni sodnik k sebi, tam pa ga je že čakal gvardijan s svojimi ljudmi, ga dal zvezati in odpeljati v Ptuj. Tu ga je sicer ob denarni kazni 20 goldinarjev (prav take kazni so bile s cesarsko resolucijo strogo prepovedane) izpustil, obdržal pa njegovega tovariša, ki so ga bili kmetje iz Haloz poslali Žirovniku v Maribor naproti.

Haloški kmetje prisijo glavarja, naj zagrozi konventu s kaznijo 100 dukatov, ako ne bo takoj izpustil njihovega tovariša iz ječe, kjer je v velikem mrazu z eno roko in z eno nogo prikovan na tnalo.

Odgovora na to prošnjo in pritožbo ne poznamo. Tudi ne vemo za nadaljnjo življenjsko pot in usodo pogumnega, razgledanega in skozi desetletja za stare pravice haloškega prebivalstva borečega se slovenskega kmečkega junaka Matijo Žirovnika.

Po letu 1675 utihnejo kronike in oneme arhivi, zato o Haložah v naslednjih desetletjih ne vemo skoraj ničesar več.

Življenje v Haložah pa se je pretakalo dalje, težko, skromno in boleče...

OPOMBE K BESEDILU SESTAVKA

- ¹ ADA, cod. Böhm 141, fol. 3r, citirano: KKD (kopialna knjiga in urbar dominikanskega konventa).
- ² ZAP, MK (minoritska kronika p. Pečka iz leta 1861).
- ³ PAM, izvornika, prepisi v KKD in KKM (kopialna knjiga in urbar minoritskega konventa v ŠDA, arhiv mesta Ptuja 38/87).
- ⁴ ADA, KKD (Böhm 141) in ŠDA, KKM.
- ⁵ ŠDA, zbirka listin.
- ⁶ Isto.
- ⁷ Isto kakor pod 4.
- ⁸ ŠDA, rokopisna zbirka: S. Povoden, Bürgerliches Lesebuch I, 181—184.
- ⁹ ZAP, arhiv minoritskega konventa (AMK), fasc. 83 (Haloze—podložniki), izvirno gradivo.
- ¹⁰ ŠDA, S. Povoden, rok. 825, 78—81.
- ¹¹ ZAP, dominikanska kronika iz leta 1673 (DK), f. 38v—43r.
- ¹² ZAP, AMK, fasc. 83.
- ¹³ ZAP, DK, f. 15v—19r.
- ¹⁴ ŠDA, Altes Landrecht 849/1.
- ¹⁵ ŠDA, Altes Landrecht 849/2.
- ¹⁶ ZAP, DK, f. 20r v.
- ¹⁷ ZAP, AMK, fasc. 83.
- ¹⁸ ZAP, DK, f. 21r—27v.

VIRI IN LITERATURA

Navajam splošna zgodovinska dela, objave virov in gradivo iz Zgodovinskega arhiva v Ptuj in iz Deželnega arhiva v Gradcu.

Citirano in obravnavano gradivo hrani Zgodovinski arhiv v Ptuj v izvornikih ali v posnetkih.

KRATICE

- ADA: Avstrijski državni arhiv na Dunaju
ŠDA: Štajerski deželni arhiv v Gradcu
PAM: Pokrajinski arhiv v Mariboru
ZAP: Zgodovinski arhiv v Ptuj
AMK: Arhiv minoritskega konventa — ZAP
KKM: Kopialna knjiga in urbar minoritskega konventa v Ptuj — ŠDA
KKD: Kopialna knjiga in urbar dominikanskega konventa v Ptuj — ADA
MK: Minoritska kronika — 1861 — ZAP
DK: Dominikanska kronika — 1673 — ZAP
ČZN: Časopis za zgodovino in narodopisje

LITERATURA

- M. Kos, Zgodovina Slovencev od naselitve do petnajstega stoletja, 1955.
H. Pirchegger, Geschichte der Steiermark, I, II, 1920, 1930—1931.
S. Vilfan, Pravna zgodovina Slovencev, 1961.

- A. Mell, Beiträge zur Geschichte des Unterthanenwesens in Steiermark — Mitteilungen des Historischen Vereines für Steiermark, 40—42, 1892—1894.
- F. Kovačič, Gospodarska zgodovina dominikanskega samostana v Ptuj; Časopis za zgodovino in narodopisje, 10, 1913, str. 59—120.
- Oesterreichische Urbare ... die mittelalterlichen Stiftsurbare der Steiermark, I. Teil: Seckau, Pettau, 1955. Urbar dominikanskega in minoritskega samostana sta izdala H. Pirchegger in W. Sittich.
- P. Blaznik, Topografija srednjeveške ptujske dominikanske in minoritske hubne posesti v jeseniškem uradu, ČZN, nova vrsta 5 (XL), 1969.

HALOZE IM KAMPF UM DAS »ALTE RECHT« (STARA PRAVDA)

In der Mitte des 15. Jh. war die lebhafte Stadt Ptuj Sitz der Grundherrschaften, die einen umfangreichen Grundbesitz in der näheren und weiteren Umgebung von Ptuj umfassten.

Die ansehnlichste war die Herrschaft der Salzburger Erzbischöfe mit dem Sitz auf dem Schloss in Ptuj, unter der Verwaltung von einflussreichen und wohlhabenden Herren aus Ptuj. Die übrigen zwei Herrschaften waren Eigentum der Ptuj-Klöster: Des oberen (Dominikaner) und des unteren (Minoriten).

Bei der Gründung beider Klöster, des von den Dominikanen im Jahre 1230, und von den Minoriten einige Jahrzehnte später — waren die Herren von Ptuj wesentlich mitwirkend. Sie waren Jahrhunderte hindurch ihre Beschützer und Unterstützer, die Klöster, hingegen, ihre geistigen Wohltäter.

Als, Ende des 14. Jh., einstmal zahlreiches Geschlecht der Herren aus Ptuj, nur noch einen männlichen Vertreter hatte, hat dieser, Bernard Ptujski, im Frühling 1399, mit einer umfassenden Urkunde, beiden Klöstern, für den Fall er stürbe ohne Nachkommen, vermacht und geschenkt einen umfangreichen eigenen feudalen Grundbesitz in Zgornje Haloze in den Ämtern Jesenica bei Majšperk und in Podlehnik, damit er (Bernard) in Namen der Herren aus Ptuj, als deren Gründer, ihnen die Existenz und geistige Mission ermöglichte.

Mit dem Tode des letzten aus dem Ptuj-Geschlecht wurden 1438 beide Klöster tatsächlich gemeinsame Eigentümer von Gornje Haloze, und teilten sich diesen Besitz 1461 auseinander, und damit zwei selbstständige feudale Grundherrschaften gestalteten.

Für jede dieser Herrschaften ist das Urbar aus den Jahren 1440—1450 erhalten. Beide Urbare führen ziemlich eingehend die Dörfer und Weiler an, ferner die Zahl von den Bauerngütern und anderer Servituten der Halozer Untertanen Mitte des 15. Jh. Im Jesenica Amt waren in 51 Dörfern und Siedlungen 283 bevölkert, und 55 verlassene oder nicht angesiedelte Bauernhöfe, während in Podlehnik 22 Ortschaften nur 96 angesiedelte und 6 verlassene Hufen waren. Der gesamte Besitz umfasste in 73 Ortschaften zusammen 440 Bauernhöfe, von diesen 61 nicht bevölkert. Die Naturalabgaben bestanden grösstenteils im Getreide (Weizen, Roggen, Hafer) und waren dem Quantum gemäss nicht übertrieben.

Bald nach der Übernahme begannen die neuen Eigentümer die bisherigen Abgaben zu erhöhen und verlangten neue, und führten bisdahin ungewöhnliche Arten vom Frondienste. Auf diese Weise begann über zweihundertjähriger, fast ununterbrochener, beharrlicher, und öfters auch blutiger Kampf der Halozer Bauernhörigen um das alte Recht. Kaiser Friderich III., als Landesoberhaupt und Beschützer beider Klöster und ihrer Hörigen, gab Folge ihren Beschwerden. Mit einer umfangreichen Urkunde gab er ihnen die »Ordnung« oder Statut, mit welchem er eingehend ihre Pflichten gegenüber der Grundherrschaft regelte. Diese Urkunde stellt die berühmten Privilegien dar, auf welche sich 200 Jahre hindurch die Halozer Hörigen in ihrem tragischen Kampfe um das alte Recht beriefen.

Für besseres Verständnis der verwickelten Verhältnisse zwischen den feudalen Herrschaften, als legale Eigentümer des Grundbesitzes und ihren Hörigen als Nutzniesser dieser Erde und, aus diesem Verhältnis resultierende Pflichten und Verbindlichkeiten der Hörigen, dient eine kurze Analyse der Verhältnisse der Hörigen, deren Urbarialabgaben und Servituten, besonders noch des verrufenen Leibdienstes oder Robot. Auf diese Weise wird die Grundidee des hundertjährigen

Kampfes der Halozener für das alte Recht konkreter; zugleich aber ist die nötige Einsicht in die wirtschaftliche und sozial-gesellschaftliche Struktur der feudalen gesellschaftlichen Ordnung Anfang des neuen Jahrhunderts gegeben.

Die Schilderung des 17. Jh., der Periode grosser Kriege, des schwarzen Todes und der letzten Bauernaufstände, erleichtere das Verständnis für den letzten heroischen, obwohl meistens nicht blutigen und legalen Aufstand der slowenischen Bauern und Winzer in Zgornje Haloze, gegen die Gewalt und Ungerechtigkeiten der kirchlichen Lehensherren, die sich in ihrer Behandlung ganz und gar nicht von ihren weltlichen Nachbarn Grafen und Baronen unterschieden.

Die erhaltenen, alten, staubbedeckten Papiere, kostbare Archivquellen zeugen noch heute, nach 300 oder mehr Jahren, von der Zähigkeit und Beharrlichkeit, von den Kämpfen und Opfern der Halozen Leute, den Rechtsstreitigkeiten und Beschwerden, den schriftlichen Eingaben und von persönlichen Bauerndelegationen nach entferntem Wien, den Arresten und Kerkern, eisernen Bande, Folterungen und dem Tod, von den blutigen Niedermetzungen, der grausamen Rache der Verzweifelten und Erniedrigten.

Von allem diesem spricht ergreifend die tragische Halozer Chronik des 17. Jh., am Schlusse der gesamten Niederschrift über Haloze im Kampfe für das alte Recht.

RIMSKI VODOVODI PTUJA

Dolgo je že plug po Dravskem polju od Hajdine na severozahod proti Pohorju odkrival sledove zidanega kanala iz rimskega časa. Po podatkih ljudi, ki so te razvaline poznali, so arheologi že v zgodnjih dobah raziskovanja rimskega Ptuja domnevali, da je kanal ostanek rimskega vodovoda. Pred drugo svetovno vojno sta kanal z izkopavanji raziskovala tudi V. Šmid in B. Saria.¹ Ugotovila sta, da je to res vodovodni gravitacijski kanal, zgrajen dokaj standardno po rimskih načelih za tako gradnjo. Ugotovila sta, da vodi od Frama do Hajdine malone v ravni črti. Pri Hajdini so naleteli tudi na v steno kanala vzdano opeko z žigom opekarne 13. Gemine legije, vojaške enote, ki je bila v Poetoviu v drugi polovici 1. stol.² Tako so sodili, da so vodovod zgradili v 1. stoletju. Od starih izkopavanj nam je torej ostalo: sklep o starosti in graditeljih vodovodnega kanala, v karto 1 : 100.000 vrisan potek trase vodovoda in nekaj podatkov o podobi ostalin. Podrobnih rezultatov izkopavanj kopača nista objavila, med vojno pa so šli v nič tudi njuni terenski zapiski.

Ko so začeli pripravljati gradnjo hitre ceste med Mariborom in Celjem, nam je bilo takoj jasno, da bo med Framom in Račami zemeljsko delo uničilo tudi nekaj desetih metrov rimskega vodovodnega kanala. Da bi arheološke sledove, preden jih uničijo, še dokumentirali, smo novembra 1970 zaščitno izkopavali in našli na nekaj mestih kanal še dobro ohranjen.³ Tako smo dobili toliko novih podatkov, da je tu vredno o poetovijskih vodovodih še enkrat spregovoriti.

Razvaline kanala smo pri našem izkopavanju našli mestoma še kot 1 m široko plast proda, kosov lomljenca in ožganih drobcev ilovice, in to v globini 0,6 do 0,7 m. Zato pa je bil drugje še skoro popolnoma ohranjen, da smo lepo mogli spoznati, kako je bil zgrajen. V ilovnata tla so vkopali jarek in na dno nasuli tenko plast proda, nato pa so iz lomljenca sezidali obodne stene kanala. Pri tem so skrbno pazili na enakomeren, in kot je moč soditi, vselej tudi površini primeren padeč dna, na pravilnost in tesnost stikov kamnov in na to, da je bila tudi notranja stena kanala kar najbolj gladka. Dno kanala so tlakovali z drobnejšimi ploščatimi lomljenci, pokonci tesno zloženimi na prodno podlago. Ponekod smo našli še v kanalu dokaze za to, da so vse neravnine in špranje zamazali z glino, ki so jo ožgali. Povrhu pa so kanal pokrili s približno 5 cm debelimi kamnitimi ploščami, ki so slonele na obodnem zidovju. Kjer je ohranjeno pravo dno kanala, je dosledno 0,6 m pod sedanjo površino. Po ohranjenih krovnih ploščah sodeč, je notranja višina 0,4 m, širina pa 0,5 m. Obodno zidovje je bilo 0,4 m debelo. Lomljenec iz sten je zrnat, sivo bel, bolj ali manj

preperel, v njem pa so tudi zrnca sljude. Verjetno je kar lokalni framski kamen.

Po teh raziskavah je verjetno najpomembnejša nova ugotovitev, da je bil padec kanala minimalen in da je kar identičen padcu terena, ki je moral biti v rimskem času kaj slično oblikovan, kot je danes. Hkrati pa smo ugotovili, da vodovod nikakor ne teče čisto v ravni črti, marveč niha od te črte zdaj proti severu, zdaj proti jugu, in je, kot je moč videti, vedno zalomljen v topem kotu in nikoli zaokrožen. To je morala biti najbolj praktična možnost, kako kar najbolje ohranjati enakomeren padec.

Zemeljska dela ob železniški progi in pri sami gradnji ceste so pozneje pokazala še druga mesta gravitacijskega kanala in vsa dosedaj potrjujejo to, kar smo pravkar povedali.⁴

Če zdaj primerjamo ugotovitve iz leta 1970 in podatke, ki so se nam ohranili od starih izkopavanj, ugotovimo, da je kanal v sledovih res ohranjen na vsej črti med Hajdino in Framom, čeprav vzhodno od mesta, ki smo ga raziskovali, splet lokalnih vodotokov in neravnine terena za zdaj zastavlja še nerazrešljivo uganko, kako so rimski graditelji premagali to prepreko.⁵ Na splošno so se terenskim preprekam izogibali z odkloni od ravne linije in so le v največji sili gradili sifone. Kot smo že omenili, je nihala tudi črta framskega vodovoda. Tako bodo šele poznejše raziskave pokazale, zakaj so kanal kljub vsem odklonom speljali čez teren, ki se nam tudi danes zdi težaven. Poleg teh zapažanj o trasi gravitacijskega kanala vemo zdaj tudi o tehniki gradnje nekaj več. Kot smo rekli, je bila gradnja pri Framu pretežno kamnita, proti Hajdini pa bolj opečna in tudi dopolnjena z glinastimi cevmi. Edino mere so ostale ves čas enake.

Žal, še vedno ne poznamo najbolj zanimivih koncev vodovoda; pri terenski situaciji v jedru Framu in sedanji arheološki podobi Hajdine jih tudi skorajda ne moremo več pričakovati.

Torej moremo reči o zahodnem poetovijskem vodovodu, da je bil padec gravitacijskega kanala neznaten. Ni tekel, kot smo razložili, v čisto ravni črti in bil je, v skladu z rimsko praktičnostjo, ekonomično zgrajen: v Framu iz lokalnega kamna in s pomočjo glinastega premaza za izolacijo, pri Ptuju pa bolj s pomočjo opeke, že v 1. stol. priljubljenega in vse bolj razširjenega gradbenega materiala, ki so ga gotovo pripravljali kar v samem Ptuju na odličnih ležiščih glin.

Seveda pa ostalin tega vodovoda ne smemo obravnavati ločeno od drugih rimskih sledov in ne ločeno od ostalin Poetovia. Tako smo npr. pri izkopavanju na Zg. Bregu leta 1963 našli med ostalinami nesporne dokaze resničnega delovanja vodovoda, svinčene vodovodne cevi.⁶ Pa tudi na drugem dravskem bregu so ugotovili rimski vodovod.

Tu so leta 1947 približno 1 km daleč sledili, na dolžini 200 m pa sondirali drug gravitacijski kanal, ki je od framskega znatno bolje zgrajen.⁷ Dno mu tvori do 40 cm debel, iz oblic in malte zidan temelj, ki ob straneh preide v delno še nad meter visoke in pol metra debele stranske oblične zidove. Dno kanala pokriva maltna plast in vanjo vezana zdobljena opeka, pokrit pa je bil s kamnitimi ploščami ali z opečnim obokom. Notranja širina kanala je znašala 0,5 m. Začetek tega vodovoda je bil verjetno ob izviru Grajene, vodil je pa vsaj na vzhodno pobočje Panorame, ker so tam starejša izkopavanja dokazala uporabo tekoče vode v okviru hišnih kopališč.⁸ Zanimiva je ugotovitev, da gra-

ditelji tudi temu kanalu niso dali prevelikega naklona, vsekakor pa so z vijuganjem njegove trase dosegli zelo enakomeren padec.⁹

O starosti tega drugega vodovoda ni sklepov. Ker pa je od prvega drugače zgrajen in ker napaja stavbe, ki so se posebno razrasle šele po 1. stol., bi ga mogli šteti za mlajšega, mogoče celo več kot za stoletje mlajšega od prvega.

Rimljani so bili dobri graditelji, ki so s pridom združili vse tehnične pridobitve Sredozemlja. Med pogoje za kvalitetno gradnjo je brez dvoma zlasti v sredozemskem prostoru sodila zadostna preskrba z zdravo pitno vodo. Odtod natanko izdelana pravila in vestna gradnja rimskih vodovodov.

Pravilo rimskemu vodovodu je bilo s stavbo in kaj pogosto še z dodatnimi obzidavami zavarovano zajetje in mojstrsko, mnogokrat tudi na mostnih konstrukcijah zgrajeni gravitacijski kanali, ki so ustvarili primeren padec in pritisk vode po ceveh, ker principa veznih posod niso poznali. Padec vode je bil običajno opazen. Vitruvijevo delo *De architectura* nam daje mnogo podatkov o gradnji. Pri načrtovanju obsega vodovoda in moči zajetja naj bi bili Rimljani računali po več kot 100 l vode na dan na prebivalca.¹⁰

Vsi rimski vodovodi, ki so jih po ozemlju nekdanje ogromne rimske države raziskali, se kljub velikim razlikam v detajlih držé teh osnovnih načel. Tako tudi drugi doslej po Sloveniji najdeni vodovodi.¹¹ V ilustracijo pa naj prikažemo popolnoma slučajno izbran, v Romuniji raziskan rimski vodovod, ki je oskrboval z vodo Adamklisi, staroveški Tropaeum Traiani. Dimenzije enega od gravitacijskih kanalov, in v glavnem tudi zidava, so ptujskemu vzhodnemu kaj slične. Zanimivo je še to, da je napajal tudi naselje približno take površine, kot je vzhodni poetovijski mestni del pod Gradom in Panoramo.¹²

Zbrani podatki o poetovijskih vodovodih in najbolj splošni povzetek našega znanja o rimskih vodovodih nasploh nam kažejo, da o poetovijskih vodovodih še malo vemo. Tudi najdbe rimskih vodnjakov po Poetoviu opozarjajo, da vodovod nikakor ni bil edini vir preskrbe s pitno vodo.¹³ Vendar pa moremo ob poetovijskih vodovodih še o nečem razmišljati. Tudi ninski vodovod, ki sodi zdaj verjetno med najbolj sistematično raziskane vodovode v Jugoslaviji, kaže neznamen vodni padec, kar naj bi bilo nasploh izjema, in enako nihanja v topih kotih, kar naj bi bilo prav tako izjema.¹⁴ Po obsegu pa je ninski gravitacijski kanal skoraj enak notranji prostornini obeh poetovijskih kanalov. Tam so po vestno preračunanem možnem pretoku na koncu izračunali kapaciteto okrog 35 litrov na sekundo ali 3.000.000 litrov na dan.¹⁵ Za Nin sodijo, da je imel vsaj 10.000 prebivalcev. Potemtakem je bil vodovod načrtovan tako, da je zagotovil skoro 300 litrov vode na prebivalca na dan. Kapaciteto vodovoda in število mestnega prebivalstva so že mnogokrat s pridom uporabljali pri raziskovanju rimskih mest. Ko smo tako opozorili na dimenzije ninskega vodovoda in domnevno število tamkajšnjih prebivalcev, potem bi mogli enako sklepati o številu poetovijskega prebivalstva. Da s takim sklepanjem nismo na negotovih tleh čiste hipoteze, nam kaže še nadaljnje razmišljanje: zahodni poetovijski vodovod, pol manjšega obsega kanala in teoretično pol manjšega vodnega pretoka kot tisti v Ninu, bi potem mogel zadoščati za približno 5000 ljudi. Do te številke pa pridemo tudi, če vemo, da je rimska legija v 1. stol., ko so vodovod zgradili, štela približno 3000 mož redne vojske.¹⁶ K tem je sodilo še nekaj prateža, pa pomožne enote itd. Tako bi morali misliti, da je bilo v 1. stol. v taboru in njegovi civilni naselbini na levem dravskem bregu res 5000 ljudi. Če je bil zahodni poetovijski vodovod zgrajen za potrebe tega tabora, potem se nam rezultata sklepanj po različnih poteh zanimivo ujemata.

Ko smo se tako nekoliko obsežneje pomudili pri rimskih vodovodih v Poetoviu, se popolnoma zavedamo, da moremo v podporo zadnjega sklepanja o številu prebivalstva navesti prav malo ali nič dokazov, ki bi vzdržali vsako kritiko. Vendar pa smo to sklepanje vključili v naš prikaz, ker se nam je ob študiju nekaj sklepov kar vsiljevalo, pa tudi, ker želimo prikazati, kako daleč mora tipati arheolog, če hoče iz davnine ohranjenim drobcem dati nekaj plastičnosti.

OPOMBE

¹ B. Saria v Klemenc — Saria Archäologische Karte von Jugoslawien, Blatt Rogatec, Zagreb 1939, 28 in isti, Glasnik muzejskega društva za Slovenijo 20, 1939 (poslej GMDS) 124.

² Dokaz o 13. Gemini v Poetoviu je tudi Tacitov tekst o dogodkih leta 69. Hist. III, 1, nadalje E. Ritterling, Realenzyklopädie des klass. Altertums s. v. Legio, XII, 1268 ss, B. Saria, GMDS 123, 127 s.

³ Varstvo spomenikov 15, 1972, 152 s.

⁴ Za vsa pojasnila v zvezi z deli, ki so še v teku, se najlepše zahvaljujem v. kustosiu S. Pahiču.

⁵ Tudi s to terensko situacijo me je seznanil Stanko Pahič.

⁶ I. Mikl, Arheološki vestnik (poslej AV) 15—16, 1964—1965, 259 s.

⁷ S. Pahič-J. Šašel, AV 1, 1950, 204 ss.

⁸ M. Abramič, Jahreshefte des oesterr. Arch. Inst. 17, 1914, Beiblatt 89 ss.

⁹ S. Pahič-J. Šašel, o. c., 212.

¹⁰ J. Durm, Die Baukunst der Etrusker und Römer II. Leipzig 1905, 455, E. Samesreuther, Röm. Wasserleitungen in Rheinlanden, 26. Bericht der röm. germ. Kommission 1936 (1938) 24 ss, A. Grenier, Manuel d'archéologie Galloromaine IV. Les monuments d'eaux, Paris 1960, Vit. de architect. (ed. Loeb 1962) VIII.

¹¹ Npr. J. Šašel, Vodnik po Emoni, Ljubljana 1955, 19, B. Saria, Serta Hoffilleriana 1940, 249 s.

¹² Al. S. Stefan, Buletinul monumentelor istorice XLI/3, 1972, 43 ss.

¹³ Npr. I. Mikl, AV 15—16, 265.

¹⁴ B. Ilakovac, Radovi instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru, 16—17, 1969, 265 ss.

¹⁵ Ibid. 288.

¹⁶ E. Ritterling o. c.

DIE RÖMISCHEN WASSERLEITUNGEN VON PTUJ

Dieser Aufsatz rekapituliert das was von den römischen Wasserleitungen Poetovios schon bekannt ist, d. h. von denjenigen auf dem rechten und deren auf dem linken Draufufer. Die Schutzausgrabungen in Fram, während der Konstruktion der Hauptstrasse Hoče—Levec, boten einige neue technische Daten über den Gravitationskanal der Legion-Wasserleitung auf dem rechten Draufufer, die das Wasser hinleitete. Der Kanal war im Lehm Boden, gebaut auf dem Schotterdamm aus heimischen Bruchstein und mit Steinplatten bedeckt. Der Grund hingegen, wurde aus aufrechtgestellten, dünn gespalteten Steinen gebaut, so dass es zwischen ihnen möglichst wenige Spalten gab. Das ganze Innere wurde geradezu meisterhaft gebaut, was die gerade Linie der Wände und die Dichtheit der Kontaktstellen anbelangt. Neu ist die Feststellung, dass der Kanal mit gebranntem Lehmüberzug drinnen isoliert war. Gleichzeitig konnte man auch bestimmte Abweichungen, des, früher angeblich vollkommen geraden Kanals, bald gegen Norden bald gegen Süden, feststellen, um solcherweise ein ideales wenn auch geringfügiges Gefälle instandzuhalten. Diese Abweichungen, geringfügiges Gefälle und die Grösse der Gravitationskanäle übereinstimmen überraschenderweise mit denjenigen bei der untersuchten römischen Wasserleitung in Nin (Aenonna) in Dalmatien. Auf Grund dieses Aufsatzes weist der Autor auf die Wahrscheinlichkeit hin, dass die Legionslager Wasserleitung, bei den technischen Gleichheiten, der Stadt halb soviel Wasser zuleitete als diejenige in Nin, und dass beide, auf rechtem und linkem Ufer, zusammen eine Stadt von 10.000 Einwohnern, wie die Wasserleitung in Nin, versorgen konnten. Die Bewertung der Bevölkerungszahl Poetovios könnte nun den alten Bewertungen der Städtebevölkerung mit einer beinahe gleich grossen bebauten Fläche, entsprechen.

RAZNOTERI OBRAZI RIMSKE CESTE V PANONIJO ČEZ PTUJ

Pomniki naše pradavnine, ki se v najrazličnejših oblikah prikazujejo ljudem ter oddavnaj pritegujejo pozornost zgodovinarjev in starinoslovcev, so tudi rimske ceste. Skrite v gozdovih, razgaljene po njivah, trpinčene pod kolovozi in čumeče pod hrumom današnjih cest, bogatijo našo zgodovinsko dediščino. Ljudje so si njihove sledove različno razlagali, dejansko pa so se jih le poredko lotevali, in to ne zaradi iskanja zakladov, ki jih v cestnem prahu pač ni pričakovati, temveč bolj preudarno, zato ker so imeli pogosto njihov gramoz ali kamenje bolj pri roki. Še bolj neusmiljeno jih je pestila narava, počenshi od ploh, ki so že v antiki redno spirale cestne površine, pa hudourniških vodá, ki so orale globoke brazde v cestišča, do neukrotljivih rek, ki so trgale in mlinčile cele cestne odseke. Zato so tudi podobe njihovih ostankov zelo pestre, to pa je vzrok, da ljudje o njih nimajo pravih predstav in imenujejo »rimska cesta« tudi marsikak drug davno opuščen kolovoz ali celo kakšno danes iz živahnega prometnega vrveža izločeno nekdanjo cesto. To se v času, ko se načrtno raziskovanje rimskih cest še ni niti prav pričelo, dogaja celo tak'im, ki menijo, da o teh stvareh kaj vedo, in zato imamo tudi v naši najožji domovini pestro razvejano omrežje rimskih cest, od katerih je marsikatera rimska le v domišljiji. Prav zato bo bržkone še treba vztrajnega dela z ostrim opazovanjem okolja in seveda preverjanja z arheološko lopato, da bo mogoče iz plev ljudskih zmot in trdnih idej drugih vsevednežev izločiti zrnje pristne antične cestne mreže in ga zanesljivo razčleniti na glavne in stranske ceste, na zgodnejše in poznejše trase, na vzporedne poti in različne obvoze. Ogromno delo za vztrajne raziskovalce, ki je skoraj še vse pred nami in našimi nasledniki!

Kar danes o rimskih cestah zatrdnejšega vemo, so le opazovanja in v zadnjem času tudi sondiranja glavnih cest, pa tudi od teh le najbolj glavnih in od teh spet najbrž samo le od ene njihovih tras. Zato tudi tu ne bo govora o ničemer drugem kot o tisti trasi velike ceste iz Italije v severno Panonijo, ki je v naših krajih peljala skozi Podravje čez Poetovio-Ptuj ter dalje proti Pomurju, pač zato, ker edino to že nekoliko bolje poznamo.¹ Na srečo so se na tej trasi cestišča ponekod ohranila še v lepih kosih v kar zvesti antični podobi, lepo pa ji je mogoče prilagoditi tudi antične potokaze, in zato je njen potek znan vsaj v glavnem že dalje časa. Podobno bi se bilo mogoče lotiti tudi drugih glavnih tras, ker je za temi cestami še največ ostalo — že zaradi temeljitejše gradnje, izdatnejše uporabe gramoza in kamna ter seveda včasih posodobljeno imenitnega poteka — kljub vsem tegobam po prenehanju vzdrževanja cest

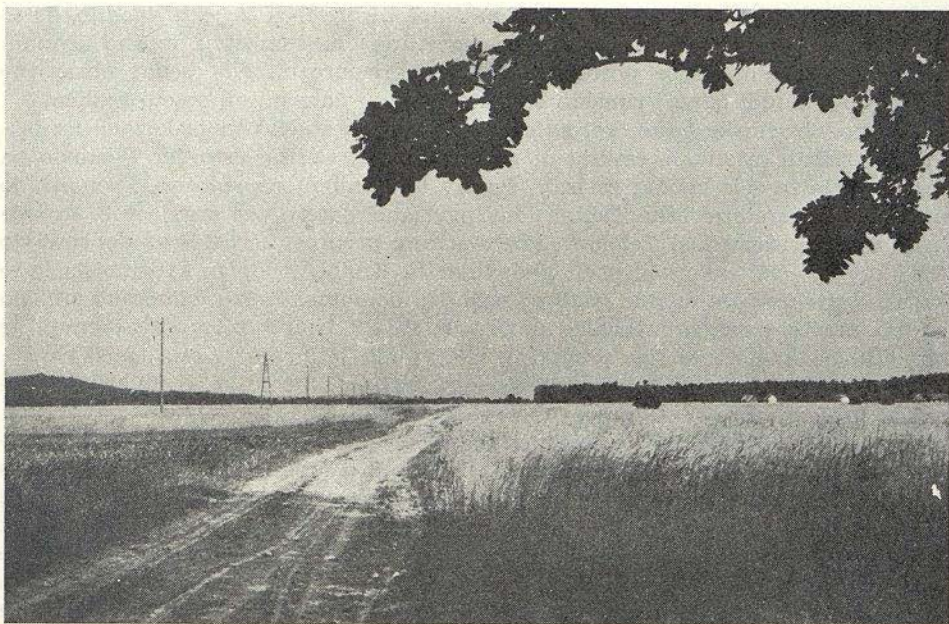
v antiki. Mnogo bolj klavrna je bila usoda drugih, slabših, stranskih cest in mnogo težje je zato danes tudi njihovo iskanje, včasih že kar naravnost brezupno.

Pri iskanju rimskih cest so pogosto pomembna ljudska izročila, na katera nekateri raziskovalci na vso moč prisegajo. Res se je pojem rimske ceste ohranil v več različicah, od katerih pa ta ali ona pripelje tudi na stranpoti. Predvsem vsaj pri nas najbrž nikjer ni neposredne tradicije, ki bi temeljila še v rimskih časih, saj je skoro tisoč petsto let ob precej popolni izmenjavi prebivalstva le predolga doba. Ljudsko pomnjenje sega pri razlagi nekaterih pojavov navadno le do turških časov, izjema bi lahko kvečjemu bilo le ugibanje o Atilovem grobu. Pri »rimskih cestah«, o katerih je vse prevečkrat slišati od ljudi, gre povečini za povsem preprosto pripisovanje Rimljanom, o katerih so si pridobili nejasne predstave po drugotni poti. Mnogo je namreč tudi povsem zapuščenih usekov nekdanjih kolovozov in poti, ki jim ljudje pravijo »rimska cesta«, še zlasti pa so prepričani o tem, če gre za sedaj opuščeno ali le malo uporabljeno utrjeno cesto iz zadnjih dveh stoletij. Taka izročila so torej raziskovalcem predvsem kažipot v različne kraje, kjer pa se morajo potem samostojno in po stvarnejših dejstvih odločiti sami.

Eden takih najznačilnejših primerov je tista iz lomljenih kamnov zgrajena »komercialna cesta« med Dunajem in Trstom, ki je bila med Konjicami in Frankolovim poprej speljana čez Poleno in Bukovje, in o kateri ve tam okoli vsak otrok, da je »rimska«. Toda kako boš sedaj prepričal domačina, da to ni res, ko pa je še sedaj večinoma imenitna na pogled in ko mu za pravo rimsko cesto nimaš pokazati kaj drugega kot peščico raztresenega gramoza po nekaterih njivah. Čeprav gre v tem primeru povsem očitno za avstrijsko gradnjo iz začetka 18. stoletja, pa bi bilo seveda možno, da so se tudi ti graditelji naslonili na starejšo prometno pot, pri kateri za jezdne in tovarne živali klanec ni bil prehuda ovira. V tem primeru bi se bili Rimljani iz istih razlogov kot novodobni prestavljavci tej cesti odrekli. Strmi klanci so namreč zahtevali organizacijo stalnih priprej in s tem seveda dodatne skrbi in stroške, kar se je, kot poznamo iz nekega pričevanja, pokazalo tudi na tej cesti.² Tu si gresta torej ljudska modrost in zgodovinska veda najočitneje navzkriž, saj je rimska cesta skozi sotesko in mimo Stranic dovolj potrjena že z najdbo petih miljnikov, pa čeprav o njej ni tam dandanes videti ničesar.

Na Ptujskem polju se obe nekdanji rimski cesti, katerih ostanke so doslej odkrili, tako tista skupna do Cunkovec kot potem njen južni krak proti Hrvatski do Gorišnice, skrivata pod sedanjimi poljskimi kolovozi, ki so hkrati tudi meja nekaterih tamkajšnjih katastrskih občin. Že to pove, da je nekdanja rimska cesta v času zemljiške razdelitve še imela svoj pomen in se je tako tudi kot mejna črta zapisala v zgodovino. Vendar pa ljudem ni v spominu kot rimska, temveč kot »mrtvaška cesta«, ker so nekoč po teh kolovozih nosili svoje rajne na pokopališča v Rogoznici na eni ter k Marjeti na drugi strani. To ljudsko pomnjenje drugačne rabe ceste je v naši domovini zanimivo, vendarle pa ni izjemno, ker so taka imena poznana tudi v drugih deželah; to pač potrjuje, da je podobna usoda doletela nekatere rimske ceste tudi drugod.³

Seveda se rimska cesta skriva tu in tam še pod drugimi imeni, ki bliže zadevajo njeno bistvo, kot npr. »stara cesta«, »velika cesta«, »visoka cesta« in še kaj podobnega.⁴ Tu naj omenim tudi ime, ki žalostno pozvanja le še zadnjim ostankom rimskih cestišč po tistih poljih, kjer kmečki plugi, v novejši dobi pa seveda tudi traktorji, leto za letom z žilavo neutrudljivostjo raznašajo nekoč

Slika 1: Sedanji poljski kolovoz, nekdanja »mrtvaška cesta«, na podlagi rimske ceste med njivami od Rogoznice proti Strelcem (odsek 1/5.3)

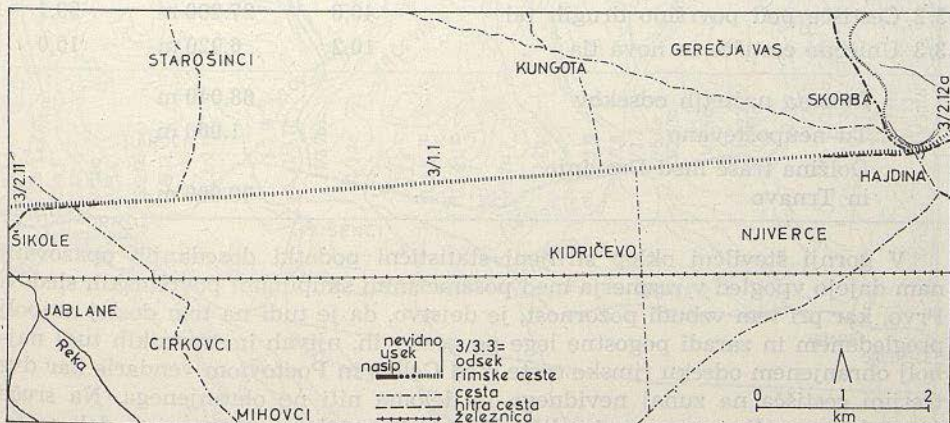
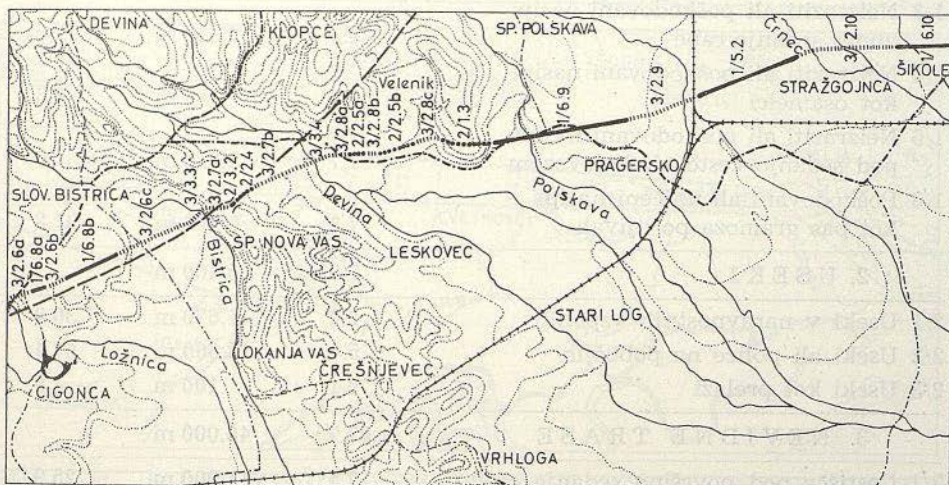
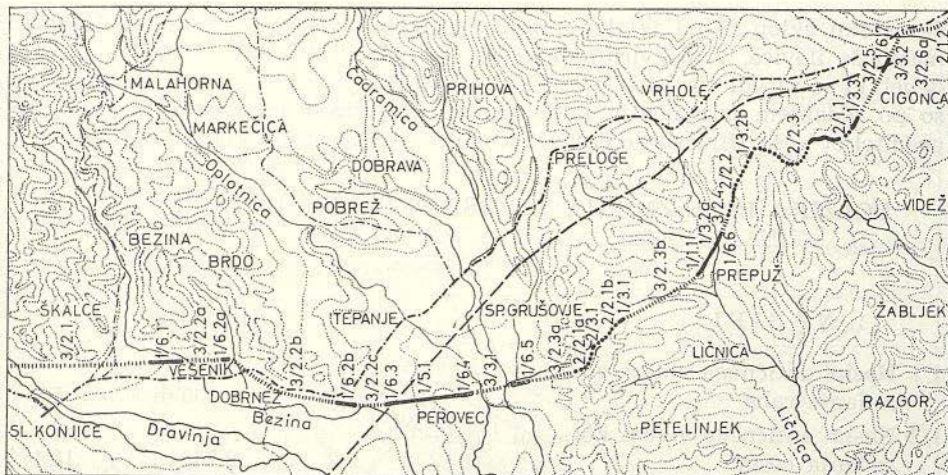
tako skrbno navoženi in od nešteti koles utrjeni gramoz. Gre za tista polja, kjer je površina tal ilovnata in gramoz sicer tujek v preorani prsti, zato pa se tudi pojavlja v izrazitih progah. Te s svojim belim bleskom prodnikov po oranju vsakomur »razsvetlujejo« smer antične poti, pozneje ob mladi rasti žita pa se ta odsev gramozja zlasti ob sušnem vremenu lepo kaže kot rumenkast trak v rasti zaostalih bilk. Tu vzbuja torej gramoz pozornost kmetovalcev, ki so takim njivam zato nadeli ime »Prodnice«, kot se to dogaja pri Godenincih nad Središčem, ali »Projnice«, kot je bilo ugotovljeno onkraj medmurske Železne gore na prvih ravninah ob Muri. To ime je za izvedenca le še zadnji odmev pred dawnimi stoletji blagovoznega imena »via publica«, kakor je tudi ta v podolžnem pasu raztreseni gramoz samo še zadnji preostanek nekoč trdnih nasipov belih rimskih cest.

Odnos ljudi, tistih namreč, ki ob rimskih cestah živijo svoje preprosto vsakdanje življenje, je kajpada zelo različen. Ne bi vedel zatrdno povedati primera, ko rimsko cesto v svoji sredi ali vsaj bližini ljudje »povzdigujejo v nebo« ali so na tak od nekdanj dani zgodovinski spomenik posebno ponosni. Češče namreč zanjo sploh ne vedo in se vrača izgubljena zgodovina v domove spet šele iz šole po otrocih ali s kakim priložnostnim pisanjem v časniku. So pa marsikje lahko z rimsko cesto zadovoljni, ker jo še danes koristno uporabljajo, ne da bi se njenih zgodovinskih korenin sploh dobro zavedali, pa najsi bo to navaden kolovoz med njivami ali pa celo na dopolnjeni antični podlagi potegnjena črna asfaltna preobleka. A tudi jezo povzroča, zlasti tam, kjer po njivah plug škriplje in podrsuje po zoprnem kamenju, ali je ostanek nasipa komu odveč sredi travnika ali pod rovniciami kopačev temeljev za nove hiše. S takimi razpoloženji se

srečuje tudi iskalec rimskih cest in v najslabšem primeru se je že zgodilo, da so ljudje ob razlaganju sledov cestišča po njihovem zemljišču močno dvomili o njegovi splošni in še posebej zgodovinski izobrazbi. Kot sedaj ohranjene oblike so pač tudi odnosi rimskih cest z njihovimi današnjimi sosedi različni.

Do podob rimske ceste, kot so opisane v tem sestavku in prikazane na priloženih risbah in slikah, seveda ni prišlo čez noč. Cestno črto čez Poetovio pa so vendarle že zelo zgodaj zarisali, čeprav kar najbolj na splošno. Poznamo jo namreč že iz srednjeveške Tabule Peutingeriane, katere viri segajo v 2. stoletje in ki ima narisano med Celeio in Poetoviom le preprosto črto. Pred dobrimi sto leti je po tej črti zakoračil prvi zgodovinar R. Knabl,⁵ nedolgo za njim pa je te korake kritično ocenjeval in iskal po naši ožji domovini že kar zamočano antično cestno mrežo drug preučevalec antike F. Ferk.⁶ Njuno pionirsko iskanje je obrodilo žlahtnejši sad šele v zadnjih predvojnih letih, ko je bila rimska cesta na tej trasi prvič opisana tudi v strokovnih zvezkih arheološke karte za območje naših krajev, hkrati pa precej natančno vrisana na podrobnih zemljevidih merila 1 : 100.000.⁷ Na tej dediščini smo pričeli graditi po vojni, ko smo se odločili, da bomo trase rimskih cest zasledovali od parcele do parcele in jih nato vrisovali v katastrske načrte.⁸ Pri taki povečani zahtevnosti pa ni šlo brez arheološke lopate, saj nezanesljivih odsekov ni smelo biti, in zato smo pričeli kopati prečne jarke. To je bilo že čisto arheološko dokazovanje rimske ceste po njenih dejanskih ostalinah, ki je dalo iskalcem možnost narisati podrobne preseke cestišča.⁹ Pri tem se je bilo treba le poglobiti v odkopane profile in že se je očem razgrinjala zgodovina davno izumrle ceste — njena sestava, način izgradnje, popravila in dopolnjevanja, izrabljanje in poškodbe, nazadnje pa še dolgotrajni proces uničevanja. Ker pa je bilo že vse to na voljo, ni kazalo zanemariti možnosti, ki jih ponuja sodobna tehnika za dokazovanje obstoja in poteka starih cest. Vrisovanje na kataster je sedaj že mogoče dopolniti z izdelavo podrobnejših načrtov trase, z izmero in risanjem podolžnih profilov ter seveda s kar najbolj natančnim upodabljanjem prečnih presekov. Dobra fotografija bi to delo sicer morala vselej spremljati, strokovne analize gramoza in plasti nad v zemlji skritim cestiščem pa gradnjo in usodo rimske ceste dopolnjujejo še z naravoslovne strani. Ker se je tako delo na odseku med Celjem in Muro šele pričelo, so ti postopki še vedno v zametkih, in ker še ni vpeljanih ljudi, pride včasih tudi do kratkih stikov. Tisti najhujši, ki se je pripetil pred nekaj leti na trasi rimske ceste, zveni sedaj že kot anekdota: kar je bilo starinoslovcu v izkopanem prečnem jarku najizrazitejši primer cestišča rimske ceste, je hkrati pomenilo naravoslovcu šolski primer nastajanja naravnih plasti v ledeni dobi. To pa je seveda le dokaz, kako s težavo se rojevajo nove raziskovalne metode tudi v preučevanju rimskih cest.

Trasa rimske ceste, o kateri je tu govor, ima, kolikor je bila seveda že dovolj raziskana, v glavnem enotno obliko. Zgrajena je iz gramoza, nasutega v nasip ali usek in povečini pobranega kar najbližje iz potokov in odkopov v prodne plasti okoliških tal. Cestišče je praviloma široko okrog 6 m, debelina plasti pa se ravna po obsegu dosipavanja in po stopnji ohranjenosti v pestri lestvici od zadnje še ohranjene 5 cm debele plasti do 1,8 m visokega nasipa čez močvirno kotanjo. Gramoz pri nasipavanju ni bil sortirán, posebne podlage iz kamenja še nismo našli in nasploh je bilo o kamnih več slišati od ljudi, kot pa smo ga sami našli v odkopanih cestiščih. Trase so bile, kot kaže že zemljevid, čimbolj naravnostne, vendar ne za ceno negospodarnih vzponov, saj doslej nismo našli odseka z več kot 12 % sklona, pa še ti so kratki in skoro izjemni, približno

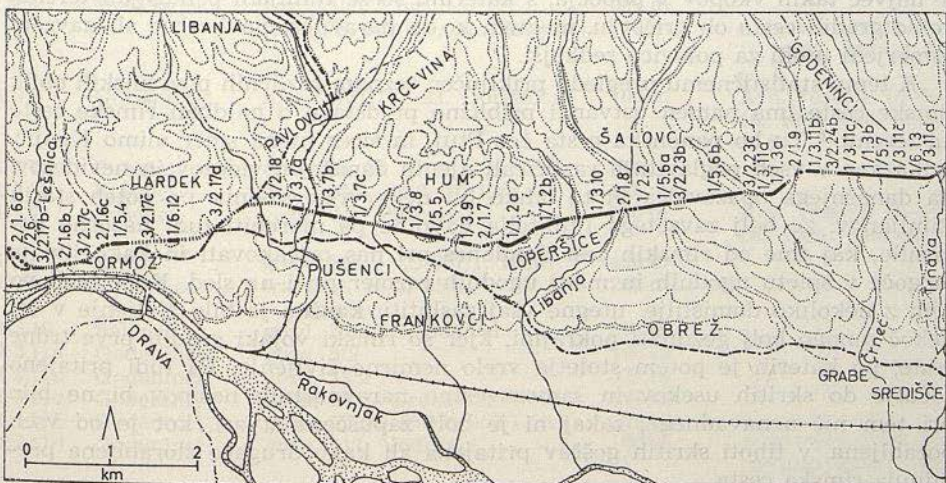
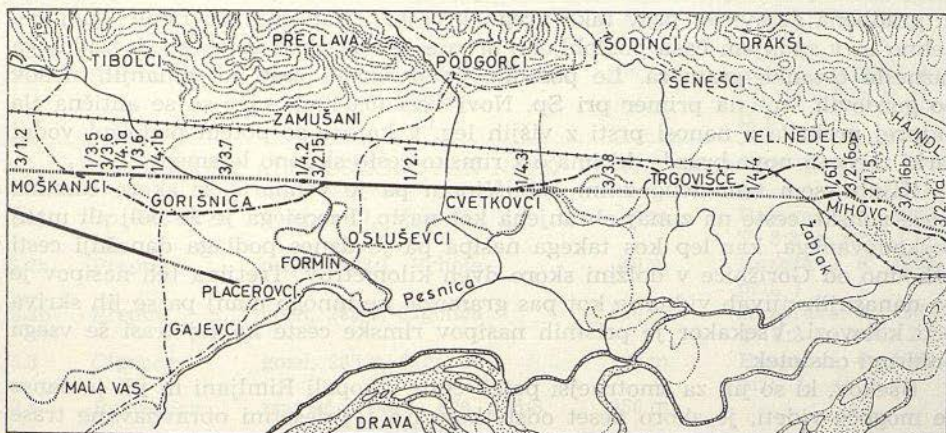
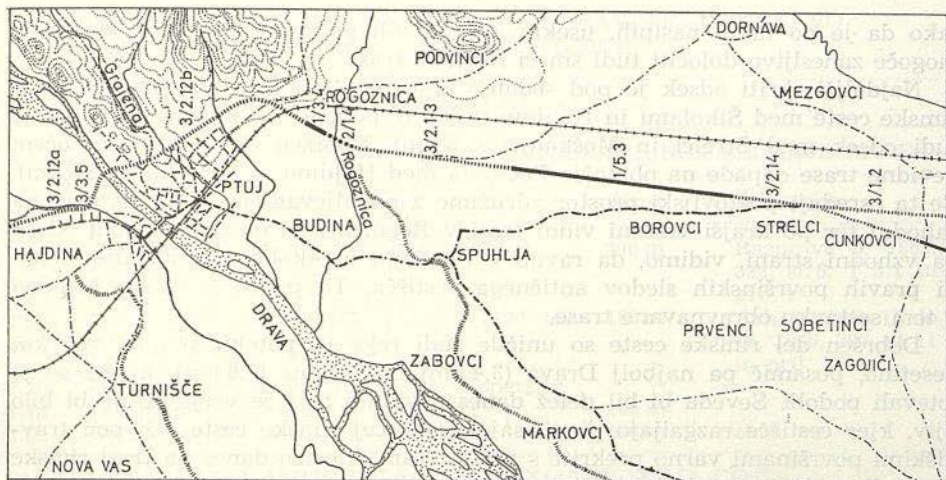
Slika 2: Trasa rimske ceste med Konjicami in Ptujem (po karti 1 : 50.000)

5-odstotni sklon je na tej trasi najpogostnejši klanec. Včasih so pod gramoz nasuli še ilovice, v močvirnih predelih pa naložili eno ali več vrst hrastovih debel, ki so zaradi visoke talne vode pogosto še dobro ohranjena. Obcestni jarki so po sedanjem poznavanju hudo različni in včasih sprti z logiko današnjih graditeljev cest. Utrjevanje cestišča z malto je bilo doslej komaj kje opaziti.

DOLŽINA IN RAZMERJA POVRŠINSKIH OBLIK RIMSKE CESTE

	% celote	dolžina	% skupine
1. NASIPI	24,4	16.600 m	
1/1 Nasipi antičnega videza zunaj sedanje rabe	1,2	830 m	5,0
1/2 Nasipi antičnega videza kot sedanja cesta	3,2	2.200 m	13,4
1/3 Neizraziti ali poškodovani nasipi zunaj sedanje rabe	4,3	2.920 m	17,5
1/4 Neizraziti ali poškodovani nasipi kot osamelci	0,2	140 m	0,8
1/5 Neizraziti ali poškodovani nasipi pod sedanjo cesto ali kolovozom	7,7	5.220 m	31,5
1/6 Poškodovani ali uničeni nasipi kot pas gramozna po njivah	7,8	5.280 m	31,8
2. USEKI	7,9	5.400 m	
2/1 Useki v naravnostnih vzponih	2,4	1.670 m	30,8
2/2 Useki ali police na pobočjih	5,4	3.660 m	67,4
2/3 Useki kot prelazi	0,1	100 m	1,8
3. NEVIDNE TRASE	67,7	46.000 m	
3/1 Cestišče pod površino sedanje ceste	17,5	11.900 m	25,9
3/2 Cestišče pod površino drugih tal	40,0	27.200 m	59,1
3/3 Uničeno cestišče in nova tla	10,2	6.920 m	15,0
Dolžina naštetih odsekov		68.040 m	
Tu neupoštevano		1.960 m	
Dolžina trase med Dravinjo in Trnavo		70.000 m	

V gornji številčni oklep strnjeni statistični podatki dosedanjih opazovanj nam dajejo vpogled v razmerja med posameznimi skupinami površinskih sledov. Prvo, kar pri tem vzbudi pozornost, je dejstvo, da je tudi na tem doslej najbolj pregledanem in zaradi pogostne lege po gozdovih, njivah in travnikih tudi najbolj ohranjenem odseku rimske ceste med Celeio in Poetoviom vendarle kar dve tretjini cestišča na zunaj nevidnega in deloma niti ne ohranjenega. Na srečo gre pri tem večinoma za najrazličnejše odseke med še ohranjenimi deli ceste,

Slika 3: Trasa rimske ceste med Ptujem in Godeninci (po karti 1 : 50.000)

tako da je po takih nasipih, usekih ali pasovih gramoza po njivah vendarle mogoče zanesljivo določiti tudi smeri nevidne trase.

Najdaljši skriti odsek je pod sedanjo cesto čez Dravsko polje skrita trasa rimske ceste med Šikolami in Hajdino (8,3 km), podoben, a mnogo krajši pa je tudi odsek med Strelci in Moškanjci (2,5 km). Dobršen del današnjim očem nevidne trase odpade na območje Poetovia med Hajdino in Rogoznico (5,6 km). Če ta osrednji poetovijski prostor združimo z nadaljevanjem proti Šikolam na zahodni ter po krajši vmesni vidni trasi v Rogoznici še na 2,3 km dolg odsek na vzhodni strani, vidimo, da ravno v Poetoviu in okolici na razdaljo 16 km ni pravih površinskih sledov antičnega cestišča. To pa je že skoro četrtina v tem sestavku obravnavane trase.

Dobršen del rimske ceste so uničile tudi reke in potoki, skupno več kot desetino, posamič pa najbolj Drava (3,4 km) in Pesnica (1,6 km), ki sta se je lotevali podolž. Seveda bi bil delež danes nevidnih tras še večji, če ne bi bilo njiv, kjer cestišče razgaljajo plugi, saj kar precej rimske ceste leži pod travniškimi površinami varno prekrite s prstjo. Tam, kjer so danes na trasi rimske ceste ali v njeni neposredni bližini naselja, sta intenzivnejše obdelovanje zemlje in gradbena dejavnost prav tako pregnali cesto z današnje površine. Tudi nenehno in v zadnjem času poglobljeno oranje je marsikod že skoro do zadnjega razneslo ostanke gramoza. Le poredko pa o rimski cesti ni zunanjih sledov po gozdovih, kot na primer pri Sp. Novi vasi (0,6 km), kjer so se antična tla najprej prekrila z nanosi prsti z višjih leg, v katero so potem podolžni vodni jarki zarezali nove brazde, ki imajo z rimsko cesto skupno le smer.

Kljub vsem tem neugodnim okoliščinam pa je vendarle še skoro četrtina trase rimske ceste na zunaj ohranjena kot nasip. Precej ga je že bolj ali manj poškodovanega, kar lep kos takega nasipa pa je danes podlaga današnji cesti vzhodno od Gorišnice v dolžini skoro dveh kilometrov. Tretjina teh nasipov je po današnjih njivah vidna le kot pas gramoza, ne mnogo manj pa se jih skriva pod kolovozi. Vsekakor je pristnih nasipov rimske ceste na tej trasi še vsega poldrugi odstotek.

Usekov, ki so jih za smotrnejši potek ceste izkopali Rimljani in jih je danes še mogoče videti, je skoro deset odstotkov. Na tej desetini obravnavane trase je največ takih vkopov v pobočja, s katerimi so se Rimljani prilagajali terenu, ko so gradili cesto ob gričevju, medtem ko so naravnost navkreber ali navzdol usmerjeni useki za polovico redkejši.

K temu statističnemu pregledu priključen seznam različnih površinskih oblik rimske ceste ima namen ustvariti približno predstavo o najdbah rimske ceste na terenu.¹⁰ Tu bo panonska cesta čez Ptuj, in sicer njena smer mimo Konjic, prikazana v vseh poglavitnih različicah njenih današnjih videzov in nevidezov. Za današnjega opazovalca bi to lahko bil neke vrste vodnik po poteh starih Rimljanov, za bolj zavzetega ljubitelja davnine pa morebiti tudi nazorno pojasnilo, kaj sme od rimskih cest dandanes pri nas pričakovati in kako jim je mogoče v spletu ugodnih in manj ugodnih razmer priti na sled. Kdor hodi po njih z nekoliko domišljije, utegne vsaj zaslutiti, kakšno je bilo življenje v tej nekoč mnogo bolj gozdnati pokrajini, kjer so rimski vojaki gradili prve trdne ceste, po katerih je potem stoletja vrelo nemirno življenje. Pa tudi pritajeno sočutje do skritih usekov in samozavestno naravnostnih nasipov bi ne bilo pri tem nič nenavadnega, zakaaj ni je bolj zapuščene stvari, kot je od vseh pozabljena, v tihoti skritih goščav pritajena ali kako drugače zlorabljena preminula rimska cesta.

PREGLED TRASE RIMSKE CESTE MED DRAVINJO IN TRNAVO
PO POVRŠINSKIH SLEDOVIH

1. NASIPI

1/1 NEPOŠKODOVAN NASIP ANTIČNEGA VIDEZA ZUNAJ SEDANJE RABE

	Naselje	Naselje, parcela, k. o.	Dolžina	Pripombe
1/1.1	Prepuž	gozd, 1929, 1924, 1922/1	200 m	Razprave 6, 1969, 322, sl. 6, T. 3:1 in pril. 1
1/1.2a	Loperšice	gozd, 177, 175, 174, 170 ter	180 m	Arh. vestnik 15 do 16, 1965, 297, sl. 11 in pril. 3
1/1.2b	Loperšice	gozd, 227/1, 235, Loperšice		
1/1.3a	Godeninci	gozd, 5/2, Grabe ter	100 m	
1/1.3b	Godeninci	gozd, 554/4, Vodranci	100 m	sl. 4

1/2 NASIP ANTIČNEGA VIDEZA KOT SEDANJA CESTA

1/2.1	Zamušani- -Cvetkovci	cesta Ptuj—Ormož, km 27.900—30.100	2100 m	
1/2.2	Šalovci	cesta »sepé« med parc. 234/1 in 263/25, Šalovci	100 m	Arh. vestnik 15 do 16, 1965, 298, sl. 12; sl. 3

1/3 NEIZRAZIT ALI POŠKODOVAN NASIP ZUNAJ SEDANJE RABE

1/3.1	Sp. Grušovje	gozd, 1461, Vrhole	50 m	Razprave 6, 1969, T. 3:3 in pril. 1
1/3.2a	Prepuž	gozd, 1923/1, Vrhole	40 m	Razprave 6, 1969, pril. 1
1/3.2b	Prepuž	gozd, 285/8, Cigonca	50 m	Razprave 6, 1969, T. 3:2 in pril. 2
1/3.3	Cigonca	gozd, 285/8, Cigonca	130 m	Razprave 6, 1969, pril. 2
1/3.4	Rogoznica	travišča, 848/1, 826, 825/3, 825/1, Rogoznica	250 m	
1/3.5	Moškanjci	gozd, 100/3 ter travišče, 102, 99, Moškanjci	200 m 100 m	Arh. vestnik 15 do 16, 1965, 288, sl. 3; sl. 5
1/3.6	Gorišnica	njive, 151/17—23, Gorišnica	100 m	Arh. vestnik 15 do 16, 1965, 289, sl. 4; sl. 6
1/3.7a	Pušenci	travišče, 34	100 m	
1/3.7b	Pušenci	gozd, 34/2, 35/2, 36 ter	140 m	
1/3.7c	Pušenci	gozd, 7/1, Pušenci	110 m	Arh. vestnik 15 do 16, 1965, 295, sl. 9
1/3.8	Hum	gozd, 518/1—2, 607/1, Hum	420 m	
1/3.9	Loperšice	travišče, 93/2, 95/1, Loperšice	200 m	
1/3.10	Šalovci	gozd, 251/2, 1, Šalovci	200 m	
1/3.11a	Godeninci	gozd, 5/2	100 m	
1/3.11b	Godeninci	gozd, 23/2 in	320 m	
1/3.11c	Godeninci	gozd, 23/2, Grabe ter	140 m	
1/3.11č	Godeninci	gozd, 551/2, 653/1, 552/1 in	200 m	
1/3.11d	Godeninci	gozd, 517, Vodranci	70 m	Arh. vestnik 15 do 16, 1965, 300, sl. 14

1/4 NEIZRAZIT ALI POŠKODOVAN NASIP KOT OSAMELEC

	Naselje	Naselje, parcela, k. o.	Dolžina	Pripombe
1/4.1a	Gorišnica	travišče, 151/39 ter	25 m	
1/4.1b	Gorišnica	travišče, 151/28, Gorišnica	30 m	
1/4.2	Zamušani	travišče, 490/1, Zamušani	15 m	Varstvo spomenikov 9, 1965, 187, slika; sl. 7
1/4.3	Cvetkovci	travišče, 753/1, Cvetkovci	40 m	Arh. vestnik 15 do 16, 1965, 290, sl. 5
1/4.4	Trgovišče	travišče, 34, Trgovišče	30 m	Arh. vestnik 15 do 16, 1965, 291, sl. 6

1/5 NEIZRAZIT ALI POŠKODOVAN NASIP POD SEDANJO CESTO ALI KOLOVOZOM

1/5.1	Perovec	cesta od zahoda v Perovec med 350 in 850 m	500 m	Razprave 6, 1969, 317, sl. 2
1/5.2	Pragersko-Stražgonjca	kolovoz, 1426, Sp. Polskava	1100 m	
1/5.3	Rogoznica-Strelci	kolovoz, 191/2, Borovci	2500 m	Arh. vestnik 15 do 16, 1965, 286, sl. 1; sl. 8
1/5.4	Ormož	kolovoz, 890, Ormož	150 m	Arh. vestnik 15 do 16, 1965 293, sl. 8
1/5.5	Hum	kolovoz, 796/1 ter travišče 630/1, Hum	150 m	Arh. vestnik 15 do 16, 1965, 296, sl. 10
1/5.6a	Šalovci	cesta, 568/1 ter	130 m	
1/5.6b	Šalovci	kolovoz, 568/1, Šalovci	600 m	
1/5.7	Godeninci	cesta Središče—Ljutomer med km 2300 in 2390 oz. med parc. 553/6 in 554/4, Vodranci	90 m	

1/6 POŠKODOVAN ALI UNIČEN NASIP KOT PAS GRAMOZA PO NJIVAH

1/6.1	Vešenik	njive, 696, 699, 692, Tepanje	400 m	
1/6.2a	Dobrnež	njiva, 717 ter	100 m	
1/6.2b	Dobrnež	njivi, 610/1, 603/1, Tepanje	300 m	
1/6.3	Tepanje	njivi, 577/3, 575/4, Tepanje	200 m	
1/6.4	Perovec	njivi, 462/3, 448, Tepanje	150 m	
1/6.5	Sp. Grušovje	njiva, 324, Sp. Grušovje	230 m	Razprave 6, 1969, 318, sl. 3 in pril. 1
1/6.6	Prepuž	njiva, 1253, Vrhole	30 m	Razprave 6, 1969, pril. 2
1/6.7	Cigonca	njiva, 310/1, Cigonca	50 m	
1/6.8a	Slov. Bistrica	njivi, 646/10, 746/8 ter	150 m	Razprave 6, 1969, 326, sl. 7
1/6.8b	Slov. Bistrica	njive, 737/1, 880/1, Slov. Bistrica	700 m	
1/6.9	Pragersko	njive, 1318/1, 979/1, 948/1, Sp. Polskava	1600 m	
1/6.10	Stražgonjca	njive, med parc. 80—144/1 (Stražgonjci) in 178/2 in 198, Šikole	800 m	
1/6.11	Mihovci	njive, med parc. 35/1 in 26/1, Velika Nedelja	250 m	
1/6.12	Ormož	njive, 121, Hardek	70 m	Arh. vestnik 15 do 16, 1965, pril. 2
1/6.13	Godeninci	njive, med parc. 530/2 in 518/2, Vodranci	250 m 250 m	

2. USEKI

2/1 USEKI V NARAVNOSTNIH VZPONIH

	Naselje	Naselje, parcela, k. o.	Dolžina	Pripombe
2/1.1	Cigonca	gozd, 285/8, Cigonca	60 m	Razprave 6, 1969, T. 3:4 in pril. 2
2/1.2	Slov. Bistrica	travišče, 514, Slov. Bistrica	70 m	pred »Šugarskim grabnom«
2/1.3	»Velenik«	gozd, med parc. 1336/113 in 1336/107	500 m	obakraj vzhodnega grebena
2/1.4	Rogoznica	travišče, 786/5, 2 ter cesta 883/1, Rogoznica	100 200 m	obakraj potoka Rogoznice; sl. 9
2/1.5	Mihovci	gozd, 736/1, Velika Nedelja	110 m	ob vzponu na teraso
2/1.6a	Ormož	travišče, 174, gozd, 167/1	150 m	ob spustu k potoku Lešnica
2/1.6b	Ormož	travišče, 265/1 (?) ter	100 m	Arh. vestnik 15 do 16, 1965, 292, sl. 7 in pril. 2
2/1.6c	Ormož	neobdelano, 4/1, 5/2, Ormož	70 m	ob vzponu na višjo teraso
2/1.7	Loperšice	travišče, 113, Loperšice	50 m	ob spustu k prečni globeli
2/1.8	Šalovci	gozd, 242/2, 1, Šalovci	200 m	ob vzponu iz doline Libanje
2/1.9	Godeninci	gozd, 5/3, Grabe	60 m	ob vzponu iz globeli Črnca

2/2 USEKI ALI POLICE OB POBOČJIH

2/2.1a	Sp. Grušovje	gozd, med parc. 249/7 in 249/15, Sp. Grušovje ter	400 m	Razprave 6, 1969, pril. 1; vmes odplavljeno 80 m
2/2.1b	Sp. Grušovje	gozd, 1979, 1988, 1989, Vrhole	500 m	Razprave 6, 1969, T. 3:8, 9 in pril. 1
2/2.2	Prepuž	gozd, 1225, Vrhole	700 m	Razprave 6, 1969, T. 3:6 in pril. 2
2/2.3	Cigonca	gozd, 285/8, Cigonca	1200 m	Razprave 6, 1969, T. 3:7 in pril. 2
2/2.4	Sp. Nova vas	gozd, 176/2, 177, 178/1, Sp. Nova vas	250 m	
2/2.5a	»Velenik«	gozd, 352/1 ter	150 m	
2/2.5b	»Velenik«	gozd, 352/1, 351/2, Pokošje	400 m	vmes dvakrat prekrit z nanosi
2/2.6	Ormož	travišče, 256, Ormož	60 m	Arh. vestnik 15 do 16, 1965, pril. 2

2/3 USEKI KOT PRELAZI

2/3.1	Sp. Grušovje	travišče, 1981, 1980, Vrhole	50 m	Razprave 6, 1969, 319, sl. 5 in pril. 1
2/3.2	Sp. Nova vas	gozd, 257/6, Sp. Nova vas	50 m	

3. NEVIDNE TRASE

3/1 CESTIŠČE POD POVRŠINO SEDANJE CESTE

3/1.1	Šikole-Hajdina	cesta Slov. Bistrica—Ptuj, km 11.400—20.300	8,9 km	možni ostanki obakraj ceste
3/1.2	Strelci-Moškanjci	cesta Ptuj—Ormož, km 32.300—34.800	3,0 km	možni ostanki ob cesti

3/2 CESTIŠČE POD POVRŠINO DRUGIH TAL

	Naselje	Naselje, parcela, k. o.	Dolžina	Pripombe
3/2.1	Slov. Konjice	med Dravinjo (211, Konjice — trg) in Vešenikom (674, Tepanje)	1500 m	njive, travišča, stavbišča
3/2.2a	Dobrnež	travišča med parc. 703 in 705/2, Tepanje	350 m	
3/2.2b	Dobrnež	travišča in njive med parc. 722 in 603/1, Tepanje	1200 m	
3/2.2c	Dobrnež	travišča, 601, 585, 591, Tepanje	350 m	
3/2.3a	Sp. Grušovje	travišča in njive med parc. 325 in 268, Sp. Grušovje	480 m	Razprave 6, 1969, pril. 1
3/2.3b	Sp. Grušovje	travišča, med parc. 1460 in 1457 ter gozd med parc. 1936 in 1928, Vrhole	700 m	Razprave 6, 1969, pril. 1
3/2.4	Prepuž	travišče, 1252/1 in gozd, 1225, Vrhole	200 m	Razprave 6, 1969, pril. 1
3/2.5	Cigonca	gozd, 285/8 in travišča med 285/41 in 295/5, Cigonca	550 m	Razprave 6, 1969, pril. 1
3/2.6a	Slov. Bistrica	med Ložnico (489) in Boško cesto (646/3)	1300 m	vmes odsek 2/1.2 (70 m)
3/2.6b	Slov. Bistrica	travišča, 646/15, 1, 20, 33	200 m	
3/2.6c	Slov. Bistrica	travišča, med parc. 894 in 1056, Slov. Bistrica	750 m	
3/2.7a	Sp. Nova vas	sedaj trasa hitre ceste	180 m	
3/2.7b	Sp. Nova vas	gozd, med parc. 164/5 in 127/2, Sp. Nova vas	600 m	
3/2.8a	»Velenik«	travišča, 314/1, 2, 352/4, 5	180 m	
3/2.8b	»Velenik«	gozd, 352/1 ter	150 m	
3/2.8c	»Velenik«	gozd, 351/2 (Pokoše) in 1336/84, Sp. Polskava	300 m	
3/2.9	Pragersko	med potjo na Sp. Polskavo (996/4) in žel. proggo (745/2), Sp. Polskava	750 m	travišča in stavbišča
3/2.10	Stražgonjca	med Črncem (734, Sp. Polskava) in Rakitovcem (72, Stražgonjci)	1200 m	travišča, stavbišča in njive
3/2.11	Šikole	njive, ob kolovozu in cesti, med parc. 169 in 141, Šikole	900 m	
3/2.12a	Zg. Hajdina-	območje Poetovia, med parc. 111, Hajdina in 848/2, Rogoznica	2800 m	vmes odsek 3/3.5 (500 m);
3/2.12b	-Rogoznica	južno in severno od Drave	2800 m	Blatt Ptuj [1936] tloris 1:12.500; sl. 10 a
3/2.13	Rogoznica	njive, med parc. 558/1 (Rogoznica) in 89/2, Spuhlja	2000 m	
3/2.14	Strelci	njive, med parc. 143 in 175/2, Mezgovci	800 m	
3/2.15	Zamušani	travišča in stavbišča, med parc. 511/1 in 111, Zamušani	200 m	
3/2.16a	Mihovci	naselje, med parc. 781/1 in 736/2 ter	280 m	
3/2.16b	Mihovci	njive, med parc. 731/1 in 700/1, Velika Nedelja	600 m	
3/2.17a	Ormož	njive, med parc. 181/1 in 175/2	200 m	

	Naselje	Naselje, parcela, k. o.	Dolžina	Pripombe
3/2.17b	Ormož	stavbišča, med parc. 259/4 in 261/1	380 m	Arh. vestnik 15 do 16, 1965, pril. 2
3/2.17c	Ormož	stavbišča, med parc. 256/6 in 4/1	500 m	
3/2.17č	Ormož	stavbišča, travišča in njive, med parc. 9/3 in 533/1 (Ormož) ter 246 in 121, Hardek	550 m	
3/2.17d	Ormož	travišča in stavbišča, med parc. 122 in 126/2, Hardek ter cesta in travišča, med parc. 658 in 659/1, Ormož	1100 m	
3/2.18	Pavlovci	travišča, med parc. 12/1 in 28, Pavlovci	400 m	
3/2.19a	Pušenci	obakraj Pavlovskega potoka, med parc. 53/1 in 34/1	160 m	travišča, njive, gozd
3/2.19b	Pušenci	gozd, 38/1 in travišče, 11/2	150 m	
3/2.19c	Pušenci	travišča, 7/1—3, Pušenci	160 m	
3/2.20	Hum	travišča in njive, med parc. 516 in 517, Hum	200 m	
3/2.21	Hum-Loperšice	travišča in kolovoz, med parc. 630/1 in 611 (Hum) ter 91 in 93/2, Loperšice	230 m	Arh. vestnik 15 do 16, 1965, pril. 3
3/2.22a	Loperšice	travišči, 95/2, 112/1	130 m	Arh. vestnik 15 do 16, 1965, pril. 3
3/2.22b	Loperšice	gozd, 180, 121/1	150 m	
3/2.22c	Loperšice	gozd, 168/2 in travišče, 223/2	200 m	
3/2.22č	Loperšice	njive in travišča, med parc. 232 in 237/5, Loperšice	260 m	
3/2.23a	Šalovci	travišča, med parc. 248/2 in 259	130 m	
3/2.23b	Šalovci	travišče in gozd, med parc. 263/18 in 263/22 ter	200 m	
3/2.23c	Šalovci	gozd, 263/23, 268, Šalovci	250 m	
3/2.24a	Godeninici	gozd, 5/1—2	150 m	
3/2.24b	Godeninici	gozd, 5/2—1 ter	150 m	
3/2.24c	Godeninici	gozd, 23/1, Grabe	230 m	

3/3 UNIČENO CESTIŠČE IN NOVA TLA

3/3.1	Perovec	travišča, med parc. 449 in 426/2, Tepanje	400 m	v celoti (?) odplavili Oplotnica in Čadramica
3/3.2	Cigonca	travišča in njive, med parc. 309/1 in 302, Cigonca	200 m	odplavila Ložnica
3/3.3	Slov. Bistrica	travišča, 1056, 1973, Slov. Bistrica	150 m	odplavila Bistrica
3/3.4	Sp. Nova vas	travišča, med parc. 127/1 (Sp. Nova vas) in 312/10 ter 311/1, Pokošje	500 m	v celoti (?) odplavila Devina
3/3.5	Ptuj	med Studenčnico in levim bregom Drave	500 m	odplavila Drava
3/3.6	Gorišnica	travišča, med parc. 107/1 in 151/40, Gorišnica ter	170 m	izpodjedla Pesnica
3/3.7	Gorišnica-Zamušani	travišča, med parc. 172 in 222 (Gorišnica) ter 488 in 390/1, Zamušani	1600 m	odplavila Pesnica; sl. 10 b
3/3.8	Cvetkovci-Mihovci	travišča, med parc. 754 (Cvetkovci) in 41/1, Velika Nedelja	3400 m	odplavila Drava

4. MOSTOVI IN PREHODI ČEZ VODE

Naselje	Naselje, parcela, k. o.	Pripombe
1 Slov. Konjice	čez Dravinjo, med parc. 3 in 210/1, Konjice—trg	desni breg na novo naplavljen, levi breg izpodjeden
2 Prevrat	čez brezimeni jarek, med parc. 259/1 in 258/1, Konjice—trg	recentni jarek?
3 Vešenik	čez Bezino, med parc. 699 in 700, Tepanje	oba bregova na novo oblikovana (?)
4 Dobrnež	čez Šintarco, med parc. 719 in 721, Tepanje	oba bregova na novo oblikovana (?)
5 Perovec	čez Oplotnico, med parc. 449 in 444, Tepanje	nova tla = odsek 3/3.1
6 Sp. Grušovje	čez Čadramico, med parc. 424 in 334/2, Sp. Grušovje	nova tla = odsek 3/3.1
7 Sp. Grušovje	čez brezimeni jarek v gozdu, parc. 249/7, Sp. Grušovje	Razprave 6, 1969, pril. 1; recentni jarek?
8 Sp. Grušovje	čez brezimeni jarek na travnikih, med parc. 1459 in 1457, Vrhole	prehod prekrit z naplavinami; Razprave 6, 1969, pril. 1
9 Sp. Grušovje	čez brezimeni jarek v gozdu, parc. 1935, Vrhole	oba bregova izpodjedena; recentni jarek?
10 Prepuž	čez Ličnico, med parc. 1255/2 in 1252/1, Vrhole	Razprave 6, 1969, pril. 1 levi breg na novo naplavljen, desni breg izpodjeden;
11 Cigonca	čez brezimeni jarek v gozdu, parc. 285/8, Cigonca	Razprave 6, 1969, pril. 2 levi breg na novo oblikovan, desni breg izpodjeden;
12 Cigonca	čez Ložnico, med parc. 301/2 (Cigonca) in 489 (Slov. Bistrica)	Razprave 6, 1969, pril. 2 nova tla = odsek 3.3/2
13 Slov. Bistrica	čez Šugarski greben, med parc. 539 in 315, Slov. Bistrica	na mestu sedanjega mostu ali tik ob njem
14 Slov. Bistrica	čez Bistrico, med parc. 1056 (Slov. Bistrica) in 247/2, Sp. Nova vas	nova tla = odsek 3/3.3
15 Sp. Nova vas	čez Devino, med parc. 127/1 (Sp. Nova vas) in 314/1, Pokošje	nova tla = odsek 3/3.4
16 »Velenik«	čez brezimeni jarek v gozdu, parc. 351/2, Pokošje	oba bregova na novo oblikovana
17 Pragersko	čez Polskavo, med parc. 1318/1 in 979/1, Polskava	oba bregova nadvignjena od preplavljanja
18 Pragersko	čez Polskavski potok, med parc. 748/3 in 745/2, Sp. Polskava	recentni jarek?
19 Stražgonjca	čez Črnc, med parc. 734 (Sp. Polskava) in 426/1, Stražgonjci	resni breg na novo naplavljen, levi breg izpodjeden
20 Stražgonjca	čez Reko, med parc. 425 in 421, Stražgonjci	recentni jarek?
21 Stražgonjca	čez Rakitovec, med parc. 95 in 166/2, Stražgonjci	oba bregova na novo oblikovana
22 Ptuj	čez Dravo, med Studenčnico in območjem vojašnice	nova tla = odsek 3/3.5
23 Ptuj	čez Grajeno, pod pokopališčem	oba bregova na novo oblikovana
24 Rogoznica	čez Rogoznico, med parc. 790/9 in 789/9, Rogoznica	na mestu sedanjega mostu ali tik ob njem
25 Gorišnica	čez Pesnico, na neznanih parcelah	nova tla = odsek 3/3.7
26 Cvetkovci	čez Podgorski potok, na mestu sedanjega mostu (?)	

Naselje	Naselje, parcela, k. o.	Pripombe
27 Trgovišče	čez Sejanski potok, na neznanih parcelah	nova tla = odsek 3/3.8
28 Mihovci	čez Zabljak, na neznanih parcelah	nova tla = odsek 3/3.8
29 Ormož	čez Lešnico, med parc. 261/1 in 262/1, Ormož	na mestu sedanjega mostu ali tik ob njem
30 Pavlovci	čez Rakovnjak, med parc. 659/2 (Ormož) in 12/1, Pavlovci	desni breg na novo oblikovan, levi breg izpodjeden
31 Pušenci	čez Pavlovski potok (Pušnico), med parc. 29/4 in 31/3, Pušenci	desni breg na novo naplavljen, levi breg izpodjeden
32 Hum	čez brezimeni jarek, med parc. 5 (Pušenci) in 516, Hum	oba bregova izpodjedena
33 Loperšice	čez brezimeni jarek, med parc. 233 in 244, Loperšice	oba bregova na novo oblikovana
34 Šalovci	čez Libanjo, med parc. 248/2 in 246, Šalovci	oba bregova na novo oblikovana
35 Godeninci	čez desni jarek Črnca v gozdu, parc. 5/2, Grabe	
36 Godeninci	čez levi jarek Črnca v gozdu, parc. 5/1 in 5/3, Grabe	oba bregova na novo oblikovana
37 Godeninci	čez Trnavo, med parc. 514 in 515, Vodranci	desni breg na novo naplavljen, levi breg izpodjeden

Do današnjih dni se je rimska cesta z vrsto odsekov nepoškodovanih nasipov ohranila predvsem vzhodno od Ptuja, a tudi tu le v gozdovih vzhodno od Ormoža.¹¹ Trajen gozd že sam po sebi najbolj varuje prastare oblike zemljišča, a da se je pri tem posebno izkazal ormoški okoliš, ima svoj vzrok bržkone v tem, da je bila rimska cesta od Ptuja proti vzhodu povečini zgrajena kot trden in nazadnje vsaj 1 m visok nasip. Tako lahko tam še danes občudujemo okrog sto metrov dolgo rimsko cesto na nasipu v skoro povsem antični podobi. To je tisti del sedanje krajevne ceste v Šalovcih, ki ima nasip cestišča še v celoti ohranjen, zaradi današnje rabe pa je tudi njegova površina razgaljena. Nasipu pravijo domačini »sepé«, to pa je v Slovenskih goricah pogostno poimenovanje nasipov ali obrobkov njiv in vinogradov. Ker so ljudje doslej vozili po njem le z vpregami, se je ta »bela cesta« dobro ohranila, saj je bilo tako tudi v antiki. Malo domačij okrog tega edinstvenega koščka rimske ceste na južnem obrobju vasi seveda ne povzročajo gneče na cesti in bržkone je tudi zaradi tega ni treba kaj posebno popravljati, saj ljudje zatrjujejo, da je »vedno enaka«. Doklej bo, je seveda vprašanje, a upajmo, da je ne bo doletela usoda njenega nadaljevanja proti vzhodu, kjer so nekdanj skoro v celoti odkopali gramoz za druge potrebe. Zato je tam te »antične pravljice« hitro konec in po nenadnem prehodu se znajdemo na povsem drugačnih tleh znižane in jamaste sedanje ceste. Proti zahodu je stvar drugačna, tam je cesto prevzel v varstvo gozd, a tudi nasip se je spremenil v usek proti dolini Libanje.

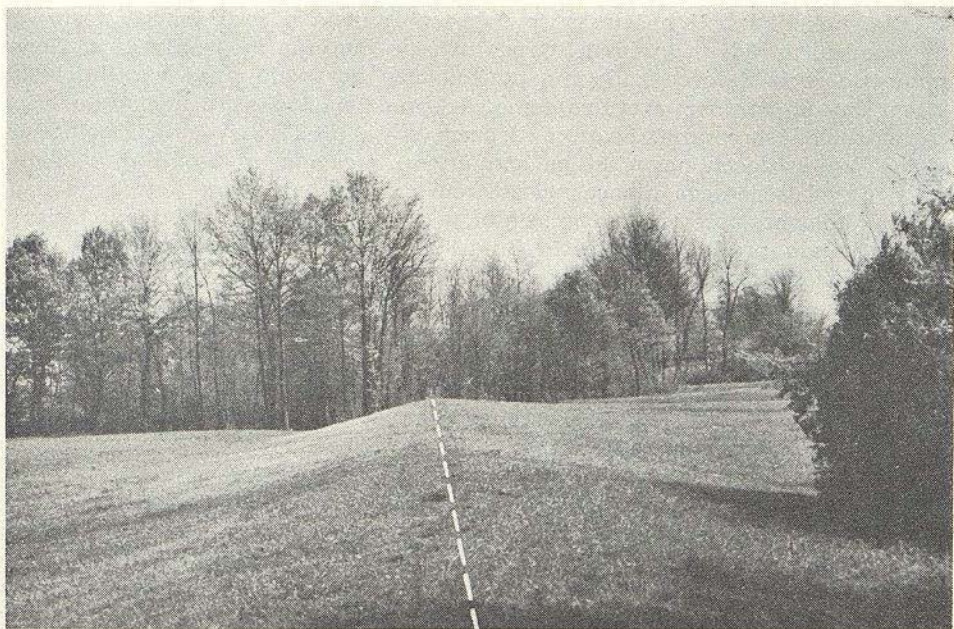
Podobno, a zunaj današnjih poti, se je rimska cesta ohranila še v gozdovih nad Loperšicami v smeri proti Humu, kjer se lahko povsem nemoteno sprehajamo po dveh okrog 200 m dolgih odsekih. Tu v tej gozdni tihoti se človeku pred tem ravnim nasipom najprej zdi, da ima pred seboj opuščeno železniško progo, kar pa je le poklon za Rimljane. Ne le tu, ampak še marsikje drugje je podobnost med trasami rimskih in sedanjih hitrih cest nenavadno osupljiva, čeprav so jih Rimljani gradili le za vprege in pešce, naši sodobniki pa za avtomobile.

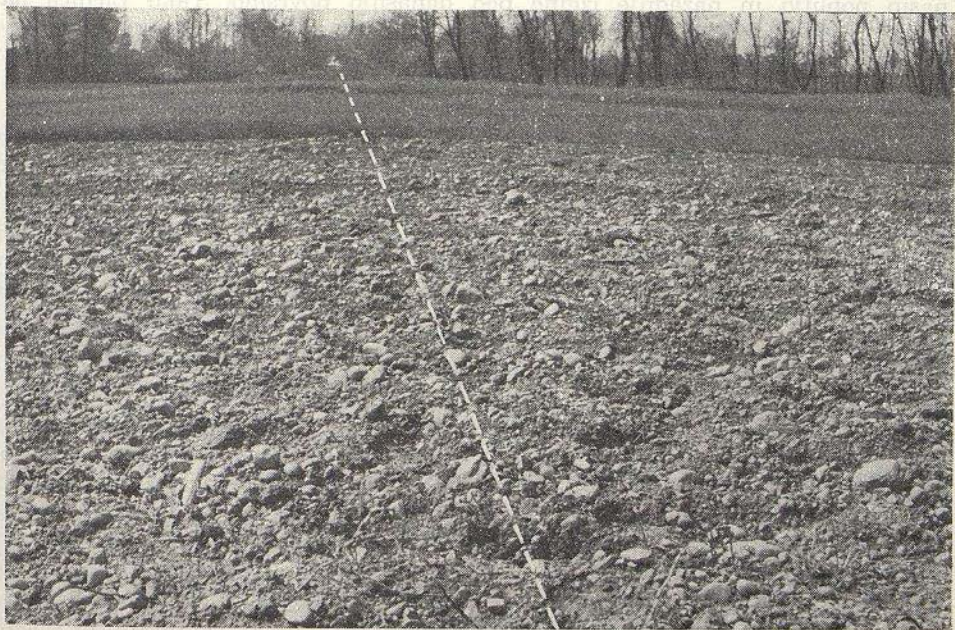
Slika 4: Rimska cesta v Šalovcih v sedanji rabi (odsek 1/2.2)

Slika 5: Eden dobro ohranjenih nasipov rimske ceste v gozdu pri Godenincih (odsek 1/1.3 b)

Slika 6: Do polovice zožen nasip rimske ceste ob starem rokavu Pesnice severno od sedanje ceste v Moškanjcih (odsek 1/3.5)

Slika 7: Od prečnega oranja razvlečen gramozni nasip rimske ceste na »Lembergi« ob severnem robu Gorišnice (odsek 1/3.6)

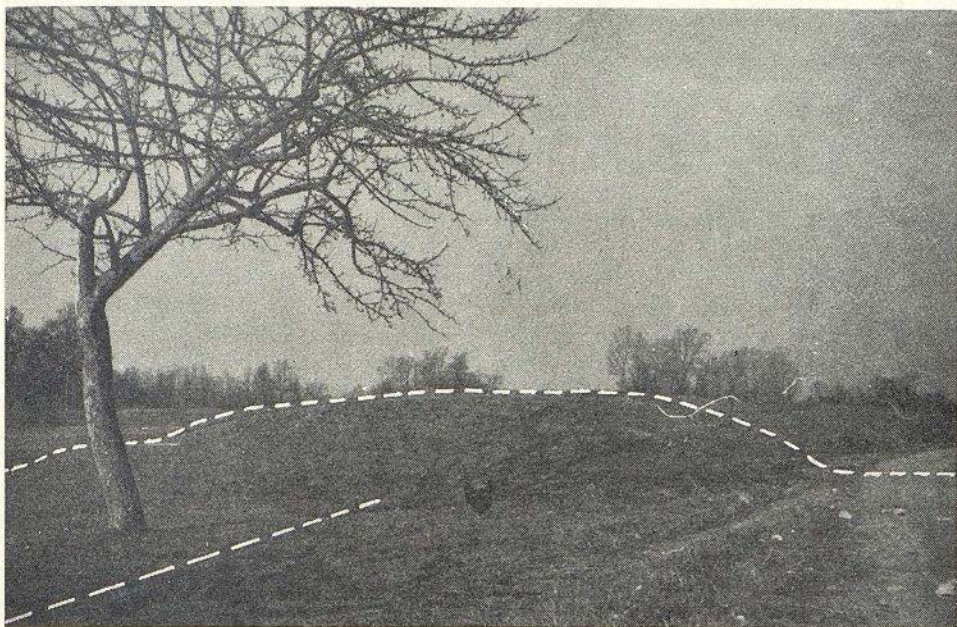
Dva nekoliko bolj načeta, a še dobro ohranjena odseka takega nasipa je mogoče videti tudi v gozdovih okrog »starega marofa« med Šalovci in Godevinci. Če se iz Šalovec napotimo po kolovozu ob gozdu proti vzhodu, lahko v tem skitem gozdnem svetu najdemo sled pradavne panonske magistrale, ki pa se nenehoma spreminja. Še pred Črncem zraste pred nami plitek, potem pa vedno bolj razločen nasip, ki pa spet utone v ravnici ob potočku. Vzhodno od tam, vrh sedanjega klanca pri »starem marofu«, se najprej naslanja nanj sedanji kolovoz, potem se nasip izgubi v goščavi in pod naplavljenimi tlemi, dokler kmalu pred sedanjo cesto Središče—Ljutomer spet ne naletimo nanj v pristnejši podobi in se celo ta cesta za 90 m okobali čezenj.

Komur so ti temačni gozdovi preveč od rok, si lahko dobro ohranjeno rimsko cesto na nasipu ogleda kar iz avtobusa, ko se po Ptujskem polju med mostom čez Pesnico in Cvetkovci pelje po njej. Seveda za avtomobile 2 km, kolikor je tega nasipa bolj ali manj še ohranjenega, ni dolga pot, in tako je sodobna vožnja po rimski cesti že po minuti ali dveh pri kraju. Na obeh koncih ni nič — na zahodu je cesto razdrila in odnesla Pesnica, na vzhodu od Cvetkovec dalje pa Drava.

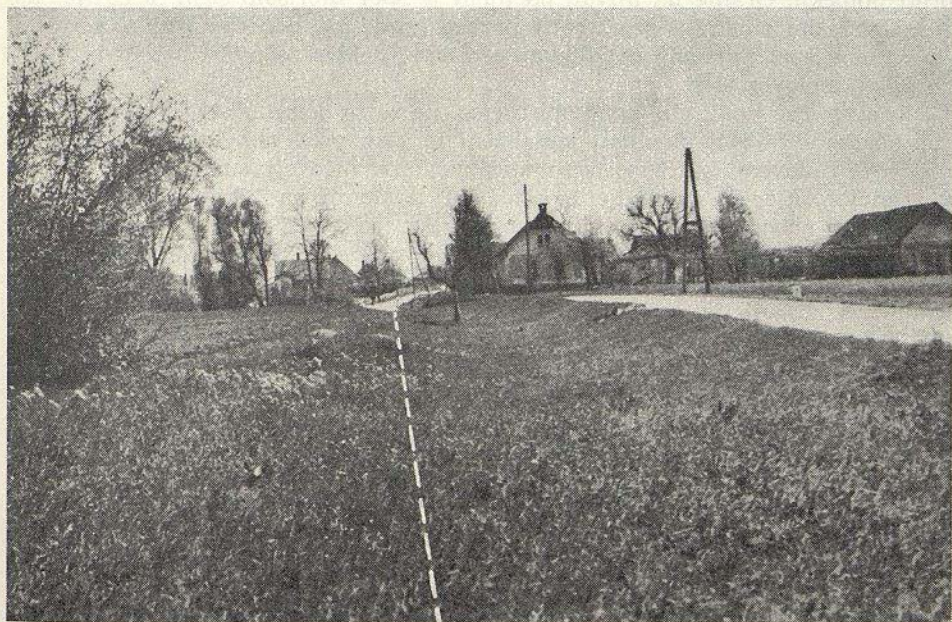
Zahodno od Ptuja takih nasipov rimske ceste skoro ni. Tam, med dolinama Oplotnice in Ložnice onkraj Slovenske Bistrice se je cesta vzpenjala in spuščala po nekoliko bolj strmih pobočjih gričev, zato je graditeljem kazalo kopati useke in police v bregove. Tako je danes v prav tako odmaknjenem in skitem svetu Dravinjskih goric južno od sedanje in bodoče hitre ceste najti le troje kratkih odsekov z nasipom. Najdaljši in najbolje ohranjen je tisti na dnu doline Ličnice v Prepužu, ki se v dolžini 200 m razločno vije ob vznožju gričevja. Imenitnejšega videza je le krajši kos ob robu gozda za Školčevo kmetijo, na obe strani pa se nasip poplitvi in nazadnje izgine pod današnjo površino. Tako Ličnica na vzhodni kot travniški potoček na zahodni strani sta namreč pomagala nadviginiti antična tla in s tem zabrisati sledove. Zato se šibkejši nasip pojavi v dolžini 50 m le ob znožju grebena v Sp. Grušovju, kjer se povzpne iznad naplavljenih prsti, preden preide v pobočni usek. Na drugi strani proti severovzhodu pa ga najdemo spet šele na vrhu grebena za Prepužem, ko rimska cesta prečka sploščen hrbet grebena po sedaj že precej razkopanem, zravnanem nasipu. Odtod dalje se rimska cesta proti Slovenski Bistrici nenehoma spušča. Tam se že komaj opazen nasip pojavi spet šele na robu doline pri Cigonci, ko se v ravni črti usmerja proti Ložnici.

V manj razločni obliki in zato za marsikoga neopazno so se nasipi rimske ceste vzhodno od Ptuja ohranili še tu in tam. Najprej kar na severnem obrobju mesta, ko cesta zavija proti vzhodu in pri domačijah v Rogoznici pred prečkanjem potoka, kjer ga je moč opazovati po dvoriščih. Bolj očiten, a z južne strani do polovice odkopan in tako spremenjen v ozek nasip je odsek v Moškanjcih, najprej v gozdiču ob sedanji cesti, nato pa še na traviščih do starega rokava Pesnice. Vzhodno od tega rokava, že v Gorišnici, je mogoče opazovati rimsko cesto sredi razdejanja. Tam je na traviščih in njivah ob »Lengravi« cesta nekoč tekla po visokem nasipu v ravni črti proti vzhodu, a so jo ljudje na nekaj mestih z odkopavanjem gramoza presekali. Zaradi tega se je do današnjih dni ohranila v treh kosih, od katerih je srednji še 100 m dolg in spremenjen v njive. To je tudi edini odsek rimske ceste na tej trasi, kjer se je nasip, čeprav že razvlečen od počeznega oranja, še obdržal na njivi, pač zato, ker je bil precej visok.

Vzhodno od Gorišnice se je nasip rimske ceste poleg že opisane sedanje ceste obdržal le še v treh kratkih kosih, podobnih otočkom. Prvi tak je ob robu

Slika 8: Ostanek nasipa rimske ceste ob bregu nekdanje struge Pesnice pri »Moutik«
— mostu čez Pesnico v Zamušanih (odsek 1/4.2)

Slika 9: Trasa rimske ceste v Rogoznici, ko prehaja z nasipa v usek proti potoku
(odsek 2/1.4)

nekdanje struge Pesnice blizu mostu čez Pesnico v Zamušanih. Tam se ob kolovozu dviguje nad okoliško ravnico 15 m dolg ostanek nasipa kot pomol nad odplavljenim področjem. Skoro prav tak je preostanek nasipa nad robom stare dravske struge pri ovinku sedanje ceste v Cvetkovcih. Ta namreč tu zapušča premočrtno antično smer, ker se prilagaja robu terase, medtem ko ostanek nasipa v sadovnjaku opozarja, da poprej take potrebe ni bilo. Ker je višji od sedanje ceste, ga je prav lahko opaziti. Le malo dalje, za Trgoviščem, je taka vzpetina spet vidna na robu terase, pod katerim je bila poprej speljana ormoška cesta. Leži v isti smeri kot cesta med Zamušani in Cvetkovci, s kopanjem v tem koščku nasipa pa ni bil najden le gramoz cestišča, temveč tudi človeško okostje. Nekoč že davno, bržkone ob gradnji ceste, je prišlo tu do nesreče ali uboja, nakar so nad mrtvecem, zakopanim v cestni gramoz, stoletja ropotali vozovi. Vse te tri osamele ostanke rimske ceste družijo nad okoliško ravnico pridvignjena lega, kar je iskalcem cest moralo vzbuditi pozornost, a tudi lega na isti premici, kar je bilo mogoče ugotoviti na karti. Hkrati so to nemi pomniki nekdanjega prodora Drave do današnjih vasi, medtem ko reka danes gloda pobočja Haloz 4 km južno od tod.

Prikríte, a daljše ostanke nasipa je danes še mogoče videti onkraj Ormoža v Pušencih. Tu je najprej na dnu doline Pavlovskega potoka, 250 m severno od sedanje ceste proti Središču in zahodno od žel. proge, 100 m dolg ostanek nasipa na travnikih. Nadaljevanje je potok sicer nekoliko razdejal, a tudi gradnja železnice in oranje po njivah sta nekoliko spremenila prvotna tla. Zato je nasip rimske ceste viden v podaljšku te smeri spet šele na pobočju v gozdu, ko se vzpenja na greben. Na vrhu so gramoz cestišča spet skoro v celoti odkopali, a vzhodno od kolovoza se nasip ob robu gozda spet pojavi in spušča po pobočju proti potoku. Oranje na njivah ob njem je spet zabrisalo sledi, a če sledimo stalni vzhodni smeri, v gosti rasti prvega gozda na pobočju Huma za nekaj sto metrov spet najdemo nadaljevanje nasipa, dokler se pod Humom na njem ne pojavi kolovoz.

Na trasi čez Podravje, ki jo opisujemo, pa so še drugi odseki, kjer so nasipi rimske ceste že bolj ali manj izmaličeni in zato prav nobena paša za oči za poprečne radovedneže. Sem sodi vrsta kolovozov med njivami, travišči ali tudi v gozdovih, kjer so se ljudje že oddavnaj naslonili na takrat seveda še bolj očitni star nasip. Ta je pri oblikovanju parcel že sam po sebi predstavljal naravno mejo, zaradi gramozna pa tudi ni bil primeren za oranje. Lahko torej rečemo, da gre tu za ponovno oživitev rimske ceste, čeprav seveda le v strogo krajevnih obsegih in tudi z mnogo manj skrbi za njeno obnavljanje. Večina teh kolovozov namreč ni vzdrževanih, ker antična gramozna podlaga za silo zadošča ali pa je bila včasih celo deloma odstranjena. Ker gre pogosto za take odseke, ki jim na obeh koncih manjka dovolj izrazito nadaljevanje, je iskalec včasih tudi nekaj časa »v temi«, preden se mu iz študija topografskih kart, katastrskih map, opazovanja v naravi in poizvedovanj pri ljudeh razkrije, da je na pravi poti.

O najiminitnejšem teh kolovozov med Rogoznico in Cunkovci na vzhodu od Ptuja je bil že govor. Danes je ta kolovoz seveda že nekoliko vegast in tudi precej iztrošen, tako da so ostanki prvotnega nasipa očitni na tej ali oni njivi ob robovih poti, zato je bilo treba za podroben opis študirati parcelo za parcelo. Nekoč je bil antični cestni nasip gotovo bolj izrazit; to dokazujejo nekateri bolj ohranjeni deli, a tudi ljudsko poimenovanje kolovoza po njegovi obliki — pravijo mu namreč »Sêpec«, to pa že vemo, kaj pomeni. S svojo dolžino 1,2 km je

to že kar dostojen odsek nepretrgane cestne trase. Oba konca se potem nekoliko izgubita. Na zahodu, pri nekdanjem protitankovskem jarku ob cesti v Dornavo, je kolovoza konec, trasa rimske ceste preneha že 300 m prej in leži potlej do potoka Rogoznice pod njivami in travišči. Nekaj takega je tudi na vzhodni strani, preden se trasa rimske ceste na rahlem ovinku in ob bivšem razcepu cest za Savario in Siscio (čez Formin) ne skrije pod sedanjo asfaltirano cesto.

Drug tak odsek, spremenjen z novejšim nasipavanjem apnenčastega drobljenca v sodobno krajevno cesto in v najnovejšem času presekan s traso hitre ceste, je na Oplotniškem polju pod Tepanjem. Tudi tu sedanja pot od zadnjih hiš Draže vasi ne teče po antičnem nasipu, temveč južno ob njem, a tudi pozneje, ko se obe spojita, je antično cestišče zaradi večje širine opazno tudi po njivah na obeh straneh, gramoz pa ponekod že odkopan za druge namene. To sožitje dveh časovno tako oddaljenih cest je tu krajše; sedanja cesta že po 500 m zavije v vasico Perovec, rimski cestni nasip pa se še dokaj vidno nekaj časa nadaljuje naravnost po njivah do potoka Oplotnice.

Danes že skoro pozabljen 1 km dolg kolovoz na antični cestni podlagi je prav tako kot oba prejšnja meja katastrskih občin na travnikih vzhodno od Pragerskega. Njegov zahodni pričetek je viden z vlaka prav tam, kjer se proga proti Ptujju zaobrne v ovinek in tako odcepi od tiste proti Celju. Od tam dalje je kolovoz med bivšo gmajno na jugu in številnimi ozkimi travniškimi parcelami na severu potegnjen kot »po vrvici« vse do bližine Stražgonjce, do potoka Črnca, ki se ji vijugavo približa od severozahoda. To traso rimske ceste je dandanes lepše videti na zemljevidu kot v naravi, ker je kolovoz že hudo zdelan in nekoliko tudi zaraščen, cesto samo pa so vzdolž južnega roba nekoliko odkopali, ko so napravili odvodni jarek za melioriranje gmajne. Tudi tu se oba konca »vdreta v zemljo«, se pravi skrijeta pod rušo travnikov, ki jih na zahodni strani železniške proge namaka Polskavski potok, tja proti Stražgojncem pa prav tako živahna Reka.

Med daljše odseke kolovozov na rimski cesti sodi še tisti v Šalovcih, ki je na zahodu od križišča s središko cesto le hudo razdejano nadaljevanje že opisane antičnega nasipa, na vzhodu od tod pa 600 m dolg bivši gozdni kolovoz. Ta je prišel na beli dan potem, ko so podrla gozd na njegovi severni strani in ga spremenili v polje. Kolovozu se danes komajda pozna, da je v sorodu z glavno antično prometno potjo med Italijo in severno Panonijo, saj je nasip rimske ceste pretežno uničen. Posamezni njegovi ostanki se proti zahodu skrivajo za gozdnim robom južno od kolovoza, na vzhodni strani pa so sedaj bolj na odprtem. Na koncu ravnice se današnji kolovoz spusti v ovinku v globel manjšega potočka in s tem hkrati loči od rimske ceste, ki se poslej v loku vije po nižavi proti »staremu marofu«.

Nekoliko daljši je gozdni kolovoz na grebenih gričevja zahodno od Cigonce. Ta se pričinja prav na vrhu, kjer se je rimska cesta zaobrnila v pravem kotu na desno ob grebenu in se pričela spuščati proti dolini. Tu se obe trasi poslej nekoliko prepletata, a se držita tesno skupaj skoro do znožja gričevja. Tako ena kot druga delata velik lok okrog vmesne globeli; pri tem so graditelji po večini morali izkopati v pobočje primerno polico za varnejši potek ceste. Zdi se, da so se tu Rimljani odrekli premočrtne trase, po kateri bi bili lahko speljali cesto po sosednjem grebenu bolj naravnost. Razlog za to je videti le eden — na ploskem hrbtu grebena, ki v antiki morebiti ni bil prazen, so še dandanes velike, že davno zarasle jame odkopov, za katere v novejši dobi ni pravega razloga. Zelo verjetno je in z lopato bo to mogoče kdaj tudi preveriti, da je ta

greben bolj prodnat ter je zato za nasipavanje cestišča dajal primeren gramoz. Do obeh dolin je namreč precej daleč in ni verjetno, da bi na grebene vozili potočni prod, ki ga skromna Ličnica skoro sploh nima. V teh obsežnih gozdovih, kjer prevladujejo v strogih vrstah posajene smreke, je danes spokojen mir, kolovoz sameva in zato smo ta odsek tudi uvrstili med pobočne useke.

Na antični cestni podlagi poteka sedanji kolovoz tudi za pradavnimi okopi Ormoža, potem ko se je rimska cesta po sedaj zaraslem useku povzpela na vrhno teraso in preden se po 150 metrih spet izgubi med prvimi hišami ob cesti v Litmerk. To je tudi edini kos rimske ceste na ormoškem mestnem območju, kjer si je nekdanji nasip še mogoče otipljivo predstavljati med sedanjo potjo in robom sosednje njive. Na enako razdaljo se sedanji kolovoz drži rimske ceste tudi pod Humom, predvsem okrog pokopališča in še nekoliko proti vzhodu, dokler niso domačini gramoza iz cestišča odkopali.

Marsikje je rimsko cesto mogoče zasledovati tudi tam, kjer je njena najznačilnejša oblika, nasip, že izginila, zato pa je razgalil njeno cestišče plug. To so številni odseki, kjer so dandanes na trasi ceste njive in kjer je gramoz cestišča najlaže opaziti, še zlasti, če so njive sveže preorane in pobranane in je dež opral beli pas raztresenih prodnikov. Tudi tu so poprej morebiti bili ohranjeni še nasipi, le da so se ob nenehnem oranju polagoma znižali do dandanes čisto povsem ravne površine. A tudi takih predelov rimske ceste, kjer se nasip kljub oranju še vedno vidi, je še nekaj. Tistega na njivah severno od Gorišnice smo že omenili, prav tako tistega med sedanjo cesto in potokom Oplotnico pri Perovcu. Nekaj podobnega je videti tudi v Sp. Grušovju ter ob Boški cesti v Slovenski Bistrici, ko se rimska cesta povzpne iz globeli prečnega jarka na teraso Bistriškega polja in leže njeni ostanki do prve naslednje prečne kotanje še dovolj očitno na nasipu.

Večinoma pa rimske ceste tako ni mogoče razločiti, vsaj čisto od blizu ne. Če ni jasnih povezav na obe strani ali kakšnega ljudskega izročila kot opozorila, jo tudi ni lahko najti. Tako je bilo npr. pri Konjicah, kjer je bil poprej potek ceste v Poetovio opisan po drugi trasi mimo Čadrama, a tudi tisti čez Sp. Grušovje omenjen le na splošno. Ob preučevanju topografske karte je vzbudil pozornost najprej povsem premočrten kolovoz pod znožjem Škalc, ki je z živahno gradnjo zadnjih let bil medtem že spremenjen v ulico. Povezava tega kolovoza na zahod je pripeljala do Dravinje, kjer je bilo pričakovati traso rimske ceste bodisi po grebenu Dobrove ali ob Koprivnici in sedanji celjski cesti. Na vzhodni strani spočetka med številnimi hišami ni pravih sledov, a se gramoz v strnjenem pasu spet pojavi na odprtih njivah v Vešeniku in Dobrnežu, kjer so Rimljani zgradili cesto naravnost po hrbtu ploskega grebena med potokom Bezino in Dravinjo. Tu so potem spet predeli skritega cestišča, kjer pomaga sondirna igla ali poskusni vkop v obrežje kakega potočka, če se le držimo prave, to je čimbolj naravnostne smeri. Ta nas pripelje na njive vzhodnega Dobrneža, kjer pas gramoza označuje traso rimske ceste nekoliko niže od današnje, a tik na robu še suhih tal ravnice ob Dravinji.

Podobno je bilo mogoče slediti rimski cesti na njivah tudi v Cigonci, preden je dosegla dolino Ložnice, dokler niso tega terena razdrli graditelji nove hitre ceste. Dokler so še bile zasebne njive na Bistriškem polju, je bil tudi tu premočrten potek ceste ob določenih časih zelo očiten celo za nepoučene ljudi. Dandanes so ti sledovi že močno zabrisani, dokler ne bodo polagoma povsem izginili; to se je v sosednji Sp. Novi vasi že zgodilo.

Kar 1,6 km dolg odsek rimske ceste poteka po njivah tudi pri Pragerskem, le da je zaradi globokega traktorskega oranja vedno manj viden. Najprej so ga na zahodnem obrobju ob Veleniku prekrile naplavine potoka Polskave, ki se je sčasoma nadvignil in prekril prvotna tla z rimsko cesto na obeh straneh v širini vsaj 100 m. Presekal in razdejal jo je tudi nekdanji pragerski graščinski ribnik, odtod naprej pa ji vedno bolj streže po življenju nenehno preoravanje zemljišča, tako da jo komaj opazi celo strokovnjak, a še ta le takrat, če z obeh koncev ujame njen potek.

Nič bolje ni na njivah severno od Šikol, ki jih rimska cesta prečka v smeri od središča Stražgonjcev čez potoček Rakitovec pa do pričetka ravne trase sedanje ptujske ceste. Tu opazovanje otežkoča še talni prod, ki se že pojavlja na površini, tako da si je treba traso najpoprej »zakoličiti« med vidnimi ostanki gramoza ob Rakitovcu in ptujsko cesto. Na tem predelu se bo morebiti težko znajti kdaj pozneje celo z lopato, čeprav je prav tu po vsej verjetnosti skrit v zemlji tudi odcep ceste v Flavio Solvo pri Lipnici.¹² Ta cesta je namreč prečkala Dravsko polje prav tako v ravni črti, ki jo danes označuje sedanja cesta do Brezule, nato pa premočrtni kolovozi vse do Hoč. Šele tu je bila namreč dana možnost priti do prehoda čez Dravo v Mariboru po suhih in trdnih tleh, ne da bi morali graditi nasipe po mokrotnem ilovnatem svetu pohorskih znožij ali celo prečkati celo vrsto njegovih potočkov, ki pred traso rimske ceste že vsi poniknejo v produ.

Od Šikol do Gorišnice in potem spet do Ormoža rimska cesta kot gramozni pas po njivah ni vidna. Na njivah pred Mihovci, zlasti pa ob znožju Hajndla, tik nad sedanjo ormoško cesto, je traso ceste med mihovskim in lešniškim klanecem mogoče zaslediti le s skrbnim opazovanjem, vendar pa ima tu prav tako naravnoten potek. S podobnimi šibkimi površinskimi ostanki gramoza se pojavlja tu in tam na njivah in vrtovih severovzhodnega ormoškega predmestja. Povsod tu je mogoče njen potek dovolj natančno ujeti le, če preverjamo te ostanke od parcele do parcele in jih sproti vrisujemo v katastrsko mapo.

Vzhodno od Ormoža se pojavlja beli gramozni pas rimske ceste po njivah v dovolj opaznih odsekih le pri Godenincih (»Prodnice«), Preseki (njive »Veliko kamenje«, »Malo kamenje«) in nato še pred Martinom na Muri (»Projnice«). Tu spremljajo ostanke rimske ceste tudi ledinska imena, kakršnih na zahodu od Ptuja ni.

S tem smo z opisom poglobitnejših odsekov rimske ceste, kjer je ohranjena kot nasip v različicah od še povsem antične ceste do zadnjih raztresenih prodnikov po njivah, pri kraju. Ta oblika ceste se je med Konjicami in Trnavo do današnjih dni ohranila približno na 15 km, kar znaša — prav tako približno — 25 % celotnega poteka na tej trasi. Če bi k temu prišteli še tiste odseke, kjer cesta kljub nasipu danes ni več vidna ali celo ohranjena, bi bil ta odstotek še višji, to pa pomeni, da je bila ta oblika ceste, kot je to še danes, normalen pojav. Ilovnata podlaga je namreč na večini tega območja terjala trdnejšo gramozno podlago, ki je lahko kljubovala mokroti in omogočala prevoze vse leto. Saj je bil navsezadnje gramoz nasut tudi tam, kjer je cesta tekla po naravnem prodnem terenu, ter seveda tudi v usekih.

Na trasi med Konjicami in Preseko so Rimljani na povsem ravnih tleh le redko gradili ceste v obliki useka. Poglavitni razlog, ki je ponekod drugod naravno takšno graditev — zaščita pred viharji in zameti — tu najbrž niti na ravninah Dravskega in Ptujkega polja ni prišel v poštev, saj sta bili takrat bržkone še povsem porasli z gozdovi. Izpeljava ceste po useku skriva v sebi

namreč tudi številne neprijetnosti, ki so večinoma v zvezi z vodo, tako izpodnebno kot talno. Teh skrbi se je pač najlažje otresti z nasipom, zlasti, če je ta vsaj na eni strani obdan z jarkom, ki obe vrsti vode dovolj uspešno odvajata. Kjer so torej imeli Rimljani cesto v useku, so morali pač upoštevati močnejše vzdolžno izpiranje cestišča, zlasti ob nalivih, ki so take odseke ceste najčešče poškodovali. Useki so potemtakem bili pri gradnji cest nujno zlo in so jih uporabljali predvsem pri izravnavi višinskih razlik na valovitih tleh. Kot take jih lahko sedaj na tej trasi v nekaterih oblikah tudi opazujemo, čeprav za tiste, ki so skriti pod naplavinami, ne vemo.

Med useki, po katerih se rimska cesta vzpenja naravnost v pobočje, je za pogled gotovo najiminenitnejši tisti na vzhodnem grebenu Velenika pri Pragerskem. Današnja cesta ta greben obide ob robu gozda na njegovem znožju, antična pa se je pognala vanj mnogo bolj naravnost. Ta veleniški usek je še danes vprašljiv tako arheologom kot naravoslovcem, ker je deloma bržkone tudi naravna tvorba, čeprav se oba njegova lijakasta in sploščena konca naravnost ujemata s precej premočrtno traso ceste. Tam imata namreč širino dvojne ceste, vendar je cestišče ohranjeno vselej le na eni polovici, druga pa je prazna. Višje v pobočju usek na nobeni strani nima več antične oblike, podolžino spiranja deževnih vodá in recentna uporaba za kolovoz sta ga namreč poglobili ponekod kar za 1 m pod antično površino. S tem je bila seveda uničena tudi rimska cesta, od katere so na nekaterih mestih ostali ohranjeni le robovi, vidni kot ozke poličke, in kjer se pri odkopu pokaže le še gramoz obrobja cestišča. Tako je ta usek, vseeno od katere strani ga opazujemo, zanimiv pojav prepletanja delovanja narave in človeka. Najprej je voda napravila v pobočje zajedo, ki so jo graditelji ceste podaljšali v usek in ga utrdili z gramozom. Ta pa se je sčasoma izrabil in ob deževjih izpral, dokler ni ta proces po opustitvi vzdrževanja ceste segel v živa ilovnata tla. Danes lahko torej tu opazujemo tako stranski nasip iz useka odmetane zemlje kot tudi pobočne usade, ki so zajezili dno. Usek na vrhu vzpona, kjer je cesta prebila greben, pa so zasule naplavine s podolžnega kolovoza in ga zato danes sploh ni več videti na površini.

Podoben daljši usek rimske ceste v naravnostnem vzponu in spustu je mogoče opazovati spet šele daleč onkraj Ptuja, na pobočjih medmurske Železne gore. Na južni strani se v gozdu pod hribom Kukuljičem najprej pojavi plitek usek, ki se nato spremeni v klanec do vrha grebena. Na severni strani se podoben klanec v loku spušča po planem svetu do doline in je zato že od daleč viden. Tudi tu so poznejša raba nevzdrževanega cestišča in deževne vode pripevale svoje, dokler se ni usek do današnjih dni dovolj obrasel in ustalil.¹³

Drugi naravnostni useki v pobočja so krajši in jih najdemo povečini tam, kjer rimska cesta išče ugodno pot čez kakšno vmesno globel. Tu gre večinoma za dolinice prečnih potokov, kjer največkrat še dandanes potekajo ceste. Tak usek ima rimska cesta tudi čez Rogoznico, in sicer tik severno, vzporedno ob sedanji. Na odprtem svetu zahodnega brega potoka je prehod nasipa v usek lepo viden, prehod čez potok in vzpon na vzhodno stran pa se večinoma ujemata z današnjim mostom in cesto.

Podoben, a še izrazitejši usek je mogoče opazovati na obeh straneh Lešnice pred Ormožem. Tu se rimska cesta spusti z njiv pod Hajndlom v gozd, kjer gre po useku do dna doline in nato približno na mestu sedanjega mostu čez potok. Usek na vzhodni strani Lešnice je širši, kot bi bila potreba za samo rimsko cesto, ker je ta tekla najbrž bolj ob njegovem severnem robu. Današnji most

čez Lešnico najbrž ni povsem na mestu poprejšnjih, saj je na njegovi južni, obdravski strani v robu useka bilo vidno nekdanje cestišče s podlago iz lomljenega kamna, kakršno je značilno za naše prve ceste v 18. in 19. stoletju.

Dvojni usek te vrste je tudi na južnem robu Slovenske Bistrice, kjer današnja cesta na istem mestu kot antična prečka vmesno globel z jarkom. Obe cesti se tu dvakrat presekata, medtem ko je današnji most brčkone na istem mestu kot nekoč antični. Zaradi obdelanega zemljišča je tu še najbolj viden sicer tudi že nekoliko zabrisan južni usek, medtem ko so severnega z novejšim planiranjem deloma umetno izravnali.

Kratki useki, po kakršnem se je rimska cesta tudi na Hajdini spustila z višje terase, so le še na vzhodu od Ptuja. Najbolj zanimiv med njimi je mihovski klanec, kjer je pobočje nabrazdano z več vzporednimi useki. Klanec današnje ceste na južnem robu je zadnja stopnja tega razvoja, ko dovolj utrjenega cestišča ni treba več seliti. Tik ob njem poteka v gozdu že močno spremenjen usek rimske ceste, naprej proti severu pa se vrsti še dvoje kolovozov. Ta pojav je mogoče opazovati še drugod, zlasti v gozdnih predelih — vožnje po neutrjenem klancu so vozno pot kmalu spremenile v poglobljen, težko prehodni usek in treba se je bilo preseliti na novo, kjer se je ta proces ponovil. Mihovski klanec je torej dobro ponazorilo dolgotrajne prometne smeri in različnih poti od z gramozom utrjene rimske ceste, kasnejših navadnih kolovozov do sedanje asfaltirane trase.

Nekolikanj drugačni so tisti useki, kjer so cesto navkreber in navzdol gradili hkrati ob pobočju in so tako odkopavali le eno stran. Naravnost šolski primer take gradnje sta prehoda rimske ceste čez greben Sp. Grušovja in Prepuža zahodno od Slovenske Bistrice. Južno pobočje grebena v Sp. Grušovju je danes sicer precej razdejano od pobočnih vodá, zato pa je usek na klancu severnega pobočja še dobro ohranjen. To je do 8 m širok usek, ki ima sicer že precej sprano gramozno cestišče, pri tem pa na zunanji strani celo nizek nasip. Enako se nato cesta vzpne od južne strani tudi na greben Prepuža, kjer se v nekaj lokih prilagaja pobočnim erozijskim zajedam in jo, a samo na tem mestu, danes zaljšajo dehteče ciklame. Na severni strani grebena je usek v pobočju bolj raznolik: najprej se tesno drži vrha grebena, nato pa preide na stranski hrbet in se le še na nekaterih mestih v odkopanem useku pritisne k pobočju.

Druga vrsta pobočnih usekov so tisti v južnem pobočju Velenika. Tu se cesta najprej, ko pride z dna doline Devine, tišči nekakega roba terase, ki je naravnega porekla, in se ob njem vzpne na višji predel pobočja. Le-to je tu že zelo plosko in na dveh mestih prekinjeno s prečnima dolinicama. Graditelji so cesto, čeprav na današnji pogled brez prave potrebe, dokaj skrbno izravnali: čez ploske odrastke so jo izpeljali v useku, čez vmesne dolinice pa po nasipu, ki pa je danes že skrit pod poznejšimi naplavinami. Skrbnost je bila res velika, ker bi bili kratki vzponi čez te odrastke tudi za vprege neznatni. Šele s kopanjem prečnih jarkov je ugotovljeno, da te useke spremlja na spodnji strani tudi precej širok in globok jarek, v katerega je deževje že v antiki pridno našalo s cestišča pesek in gramoz. Usekom moramo biti hvaležni, ker je prav po njih bilo mogoče najti traso rimske ceste skozi Velenik, saj poprej ni bilo znano o njej nič podrobnejšega in so jo domnevali pod sedanjo cesto. Ta teče danes zunaj gozda ob znožju pobočja in mora zato prečkati eno širših vmesnih dolin po daljšem nasipu kot nekdanj nekoliko višje ležeča antična cesta.

K usekom sodijo tudi tisti prelazi čez grebene, kjer je bilo cestišče rimske ceste na vrhu poglobljeno. Na vsej poti od Celja proti Ptujju lahko danes opa-

zujemo le tri take prehode. Najzahodnejši, pri Stranicah, je s sodobno cesto že tako spremenjen, da o antičnem prelazu ni pravega sledu. Zato pa je skoro nepoškodovan, le zarasel, a na travišču odprt pogledu s sedanje ceste tisti na grebenu Sp. Grušovja. O prelazu lahko potem spet govorimo na grebenu Sp. Nove vasi pri Slov. Bistrici. Ta daje v svoji sedanji obliki kar mogočen videz, zlasti, ker je zaradi izpiranja peščeno-glinastih plasti še nekoliko poglobljen in verjetno tudi razširjen. Rimska cesta je imela tu prehod čez naravno sedlo, ki so ga znova odkrili tudi graditelji sodobne hitre ceste. Tako bosta poslej tam useka dveh prelazov, dokaj globlji sodobni ter zaradi spremenjenega okolja poslej višje ležeči antični. Svojo antično podobo in mir bo torej za dalj časa ohranil le prelaz v Sp. Grušovju, ki je hkrati z obema usekoma na pobočjih kaj primerna točka za spoznavanje gradnje rimskih cest.

Vzhodno od Ptuja podobnih prelazov ni, ker rimska cesta nikjer ne prečka dovolj ozkih grebenov. Zadnja možnost za to bi bil prehod čez Železno goro v Medmurju, vendar se rimska cesta vzpne nanjo po enem izmed njenih stranskih grebenov in jo nato prečka podolž po hrbtu gričevja.

Na vmesnih predelih trase rimske ceste so tudi taki odseki, kjer ni o antičnem cestišču na površini videti ničesar, bodisi da je cestišče prekrito s poznejšimi plastmi, bodisi da sploh ni več ohranjeno. Najdaljši odseki so tisti, kjer rimsko cesto bolj ali manj prekriva sodobna cesta; pri tem seveda ne vemo, ali je antično cestišče pod njo še ohranjeno, koliko je poškodovano ali celo uničeno. Med daljšimi odseki te vrste je od Celja sem že tisti med Ivenco in Konjicami, pri Ptujju pa zlasti sedanja cesta med Šikolami in Hajdino. Prvi v podrobnem še ni raziskan, zato ni znano, v kakšnem obsegu je bil na pobočjih prekrit z nanosi in naplavinami še pred izgradnjo trdnejše ceste v začetku 18. stoletja. Tu je tudi na vsej trasi panonske ceste čez Slovenijo edini predel, kjer je bila rimska cesta speljaña skozi zelo tesno skalno sotesko, vendar je poznejše miniranje skoro povsem zabilisalo starejše sledi.

Povsem drugače je na Dravskem polju, kjer gre za tipično premočrtno traso čez sušno ravnino. Tudi tu sedanja cesta le nepopolno prekriva antično, ki je bila verjetno bolj ravna. Malenkostne odklone sedanje ceste je sicer mogoče opazovati med vožnjo, na zemljevidih pa ne pridejo do izraza in jih je mogoče zaslediti le na katastrskih kartah. Zaradi nihanja levo in desno poteka ponekod antična trasa severno, drugod pa južno ob sedanji cesti; to bi bilo mogoče še ugotoviti s kopanjem. Vendar pa je tudi za starinoslovca to nekoliko otežkočeno, ker so prodnata tudi tla ravnine in tako vsaj na zunaj ni mogoče zanesljivo razločevati med prodom in nasutim gramozom. Obe cesti se ločita že pred Zg. Hajdino in gresta poslej, zlasti po spustu z druge terase na ravnico Brega, vsaka svojo pot.

Na vzhodni strani Ptujja prekriva sedanja cesta v Ormož nekdanjo rimsko v dolžini poltretjega kilometra le med Cunkovci in Moškanjci, kjer se loči od nje šele na vzhodnem koncu vasi. Tam se današnja cesta obrne proti jugovzhodu h Gorišnici, rimska pa se je nadaljevala naravnost po takrat od Pesnice še neogroženih tleh. V sami vasi je ob cesti lepo vidno, da stojе sedanje domačije na nizkih vzpetinah, o katerih pa ne vemo, ali so nastale šele ob gradnjah ali pa so morebiti preostanek nasipa rimske ceste.

Največ odsekov tu obravnavane trase rimske ceste je takih, kjer je cestišče skrito pod površino današnjih tal. Da je najdaljši tisti v Ptujju in na obeh straneh nekdanjega Poetovia, je bilo že zapisano. Navzlic temu pa je tudi tu, ob dosedanjih arheoloških kopanjih ter še številnejših gradbenih delih, o njenem

poteku na voljo dovolj drobnih podatkov, ki bi jih veljalo kdaj strniti v posebno obravnavo.¹⁴ Dokler to ne bo storjeno, naj zadostuje pred zadnjo vojno izdelana skica njene trase, ki jo tu v omejenem obsegu ponovno predstavljamo.¹⁵

Za Ptujem ne zaostaja mnogo Ormož, kjer je med mihovskim klancem in južnim obrobjem Pavlovec na sedmih odsekih kar 3,7 km nevidnega cestišča. Dolžina vmesnih petih odsekov s kratkimi sledovi usekov, nasipa in gramoza znaša le 600 m, torej eno sedmino celotne trase. Nevidni odseki so dolgi večinoma okrog pol kilometra, najdaljši pa je tisti na vzhodni strani mesta, kjer poteka rimska cesta pod stavbišči novega zaselka ter pod sedanjo ljutomersko cesto in ob njej čez Rakovnjak in prvi pavlovski greben.

Še daljši je nevidni odsek rimske ceste pri Konjicah, zlasti, če ga podaljšamo proti zahodu, kjer do Stranic ni pravih sledov. Od vzhodnega brega Dravinje do ceste v Dražo vas pred Tepanjem kar 3,4 km rimske ceste na zunaj ni vidne, na treh vmesnih odsekih — njivah s pasom gramoza — pa jo je mogoče zasledovati na petini te poti. Podobno je pri Slovenski Bistrici, kjer rimske ceste med znožjem gričevja pri Cigonci in grebenom Sp. Nove vasi ni mogoče videti 3,1 km daleč. Tudi tu so vmes tri njivske površine z gramožom, kjer je bilo rimsko cesto na četrtini te trase lahko zasledovati, vendar bodo ti sledovi z izgradnjo hitre ceste in z razširjenjem zazidalnih površin kmalu povsem izginili. Sicer gre v vseh teh nevidnih primerih povečini za travišča, prekrivanje cestišča rimske ceste je tod torej naraven pojav.

Na daljše razdalje smo brez sledu o rimski cesti tudi tam, kjer so hkrati z njo izginila tudi antična tla, in sicer v celoti v dolžini 6,6 km. Tu gre izključno za delovanje rek in potokov. Prednjači seveda Drava, ki je med Cvetkovci in Mihovci odplavila skoro 3,5 km zemljišča. Razpon njenega razdiralnega delovanja je med Trgoviščem in Brezjem na hrvatski strani danes širok kar 4 km, ni pa še raziskano, v katerih časovnih obdobjih se je Drava premikala po tej širni ravnici. Uničena trasa panonske ceste je eden kažipotov k temu iskanju. Ta opozarja na to, da se je Drava približala rimski cesti in Ormožu šele v poantičnem obdobju, vendar pred nastankom sedanjih vasi, ki obroblyajo Ptujsko polje od Markovec dalje.

Ne mnogo manj rimske ceste je uničila Pesnica, ko je pri Moškanjcih dosegla njeno traso in je potem do mostu na »Mouti« pri Zamušanih ni več zapustila. Tudi selitveni pas Pesnice je med Moškanjci in znožjem gričevja pri Tibolcih širok 700 m, posamični prazni rokavi navzgor in navzdol pa govore za to, da je ponekod še širši. Kdaj se je Pesnica lotila rimske ceste, prav tako ni znano, gotovo pa jo je bilo že v antiki laže krotiti kot deročo Dravo in zato so morebiti Rimljani nekaj časa celo uravnavali njen tok, saj nam o podobnem izpričuje usmerjanje Ljubljaniče na Ljubljanskem barju. To je danes seveda še samo ugibanje; prav tako bi bil možen tudi antičen »obvoz« po sedanji cesti čez Gorišnico. Z morebitnim preučevanjem razvoja talne površine na tem delu Ptujskega polja pa bi se pokazalo tudi, kje je bil čez Pesnico v resnici zgrajen most.

Drugi vodni tokovi so rimsko cesto večinoma prečno križali in so zato naredili manj škode. To velja že za Dravinjo, ki je pri Konjicah še dovolj deroča, a vendarle tako ozko utesnjena, da se tam skoro ni selila. Drugi pohorski potoki od Oplotnice do Polskave so prečkali rimsko cesto že na ravninskem svetu, kjer pa imajo povečini še vedno dokaj hiter pretok. Tako je videti, da sta pod Tepanjem Oplotnica in sosednja skromnejša Čadramica skupno »pre-delali« okoli 400 m širok pas, vendar pa je možno, da je vmes del antičnih tal

le še ohranjen. Potoka Ložnica in Bistrica sta se na trasi rimske ceste selili v širini sto do dvesto metrov. Dolžina verjetno uničene antične površine z rimsko cesto znaša v sosednji Devinjski dolini le zato pol kilometra, ker poteka tu rimska cesta pošev čez dolino ter ima morebiti vmes le še kak kos neodplavljenega in danes pod debelo plastjo naplavin skritega cestišča. Polskava rimski cesti ni naredila posebne škode, čeprav je danes prav gotovo ne prečka tam, kot jo je v rimski dobi. Vsi drugi potoki zahodno od Ptuja, naštetih v seznamu mostov in prehodov, so tihe vodice in imajo deloma še skoro pristne antične bregove.

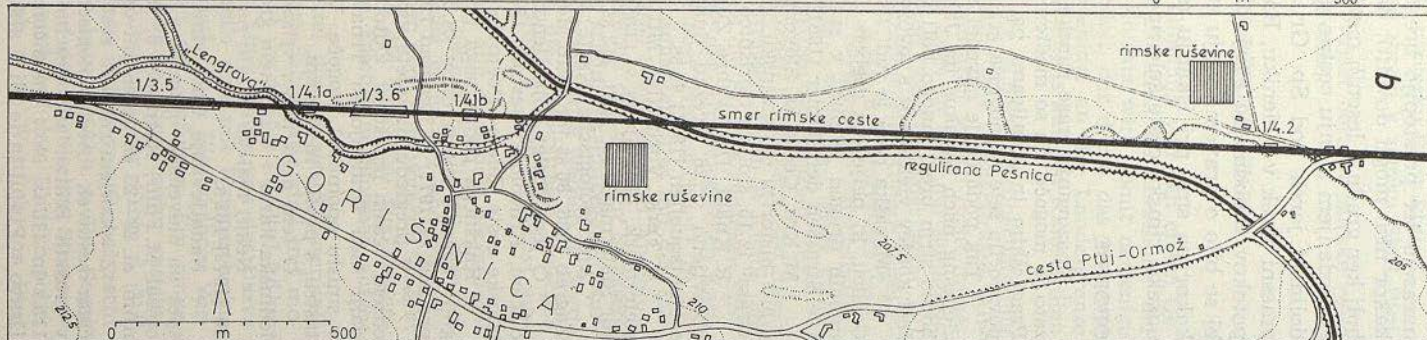
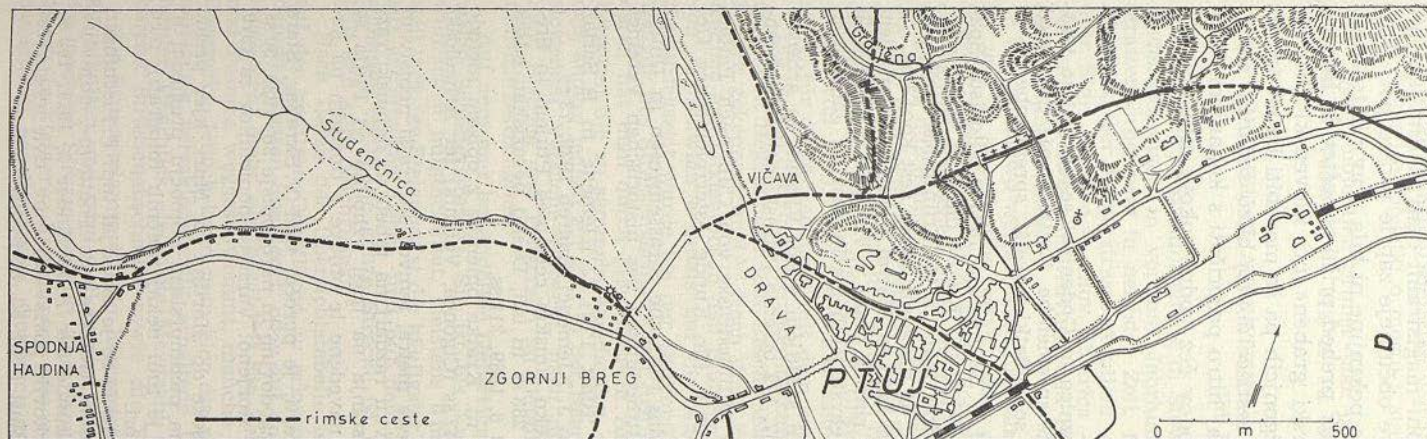
Delovanje Drave v Ptujju je znano in očitno na skici rimske ceste skozi Poetovio. Prav tu, med Bregom in starim mestnim jedrom, je v svojih zadnjih razvojnih stopnjah morala Drava prečkati dokaj tesen prehod, na katerem se je do današnjih dni spet premaknila za celo svojo širino. Skupno torej manjka tu petsto metrov trase, od katere jo slaba polovica odpade na nekdanji most. Prav nobene škode pa ni naredila rimski cesti Rogoznica, ki teče bržkone še vedno po istem koritu. Enako velja najbrž tudi za vse ostale potoke in potočke do Trnave, ki prihajajo iz oslabiljenega povirja in so na svoji vijugavi poti po dolinicah južnega obrobja Slovenskih goric že potratili svoje moči.

Na vsej trasi rimske ceste med Konjicami in Godeninci ni dandanes videti nobenih sledov kakšnega mostu. Pravzaprav so take ostanke doslej odkrili le v Ptujju, a tudi tu je bil most uničen že davno pred novo stalno naselitvijo teh krajev, saj se o njem ni ohranilo nobeno poročilo.¹⁶ Od drugih večjih vodá rimski most na Dravinji v Konjicah najbrž ni bil daleč od sedanjega križanja trase ceste s to vodo. Toda tudi tu je, podobno kot pri skoro vseh drugih prehodih čez potoke, eden od bregov dandanes že na novo naplavljen, v drugega pa sedaj buta vodovje in tako trga antični breg z nekdanjimi ostanki mostu vred. Za lego mostu čez Pesnico ne vemo, a tudi sledove mostov čez potoke in jarke bo težko odkriti. Predvsem so bili manjši mostovi gotovo leseni, zato so se za njimi ohranili kvečjemu kakšni ostanki v dosegu talne vode nestrohnjenih pilotov, če se potok ni tolikanj premikal, da bi jih odplaval s cesto vred. Da bi bilo to možno, dokazujejo sedanje najdbe hrastovih debel, podloženih v več plasteh pod gramozni nasip na močvirnih prehodih med Pragerskim in Slovensko Bistrico.¹⁷ Pri večjih potokih, Oplotnici, Ložnici, Bistrici in Devini za to najbrž ni nobenega upanja, ker segajo njihove poantične struge na obe strani v živo. Poskusiti pa bi veljalo pri nekaterih manjših potokih, od katerih je vsaj en breg videti kolikor toliko pristen. V poštev pridejo Ličnica in Črncac zahodno od Ptuja ter potočki vzhodno od Ormoža, od katerih ima zlasti tisti zahodno pod Humom še dandanes zelo ozko, a zato kar 4 m globoko strugo. Nekateri prehodi rimske ceste čez potoke so zabrisani s sedanjimi mostovi; to velja za »Šugarski graben« na zahodni strani Slovenske Bistrice, za Rogoznico pri Ptujju in Lešnico pri Ormožu.

Seveda je možno, da je rimska cesta prečkala ta ali oni potok tudi brez mostu, kot je bilo to pri nas v navadi še pred nedavnim. To bi prišlo v poštev predvsem pri skromnih vodících, ki tudi ob neurjih in drugih neprilikah ne

Slika 10: A. Trasa rimske ceste v Ptujju (po karti Detailplan von Poetovio v Blatt Ptuj 1936 — brez dopolnitev). Podolžni profil rimske ceste z Savario v Ptujju (višinski podatki povzeti po karti 1 : 25.000)

B. Trasa rimske ceste skozi Gorišnico — ohranjeni odseki so uokvirjeni (po prosti povečavi karte 1 : 25.000 iz leta 1937 — Milan Verk, z nekaj dopolnitvami po katastru)

narasejo ter prestopijo bregov. Na pomembni magistralni cesti si Rimljani nikakor niso mogli dovoliti, da bi jim poplave občutneje zaprle prosto pot, tembolj ker gradnja lesenih mostov sredi gozdne pokrajine ni bila prav nič težavna. Po sedanjem stanju cestne površine bi za tak prehod prišli v poštev le Bezina, dolinski jarek pod Sp. Grušovjem, »Šugarski graben« pri Slovenski Bistrici, vmesni jarek v Veleniku, Rakitovec v Stražonjcih pa še morebiti kateri izmed potokov vzhodno od Ptuja. Tam, kjer sega cestišče dovolj blizu sedanjih strug, bi se bilo o pravem stanju stvari mogoče kaj hitro prepričati s kopanjem. Vsekakor pa smo pri iskanju mostov in prehodov čez vodne tokove tudi na tem odseku rimske ceste šele na začetku.

OPOMBE

¹ Opazovanja trase rimske ceste med Rogoznico in Godenci segajo v leto 1963. zato je mogoče, da so medtem tod nastale kake spremembe. Raziskovanje trase med Pragerskim in Konjicami pa je v teku, zato so podatki novejši, spremembe pa je povzročila šele najnovejša gradnja hitre ceste.

² Tak podatek je navedel nemški pisatelj J. G. Seume leta 1803 v potopisu »Spaziergang nach Syrakus im Jahre 1802« (v prevodu:) Od Konjic dalje je visok, strahotno strm breg, mnogo bolj strm kot Semmering, tako da je štiriintrideset volov in šest konjev vlekel voz s tovorom, kakršnemu je na navadnih poteh šest konj kos.

³ »Mrvaška pot« je tudi tisti kolovoz med Selami in Starim trgov pri Slovenjem Gradcu, ki pelje čez greben v približni smeri rimske ceste v Virunum. O podobnih imenih drugod je pisal v svojem orisu gornjeavstrijskih starih cest H. Jandaurek, Die Strassen der Römer [1951] 71 ss.

⁴ M. Kos, Cesta na Slovenskem v starem in srednjem veku, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku 56—59/2, 1954—1957, 172 omenja listinski omembi »hochstrass« iz 15. stol. za Gorišnico in Cvetkovce.

⁵ R. Knabl, Der wahre Zug der römischen Militärstrasse von Cilli nach Pettau, objavljeno v 26. zvezku dunajske zbirke Archiv für Kunde österreichischer Geschichtsquellen [1861] 45 ss.

⁶ F. Ferk, Vorläufige Mittheilungen über das römische Strassenwesen in Untersteiermark, objavljeno v graškem časopisu Mittheilungen des historischen Vereines für Steiermark 41, 1893, 212 ss.

⁷ Archaeologische Karte von Jugoslawien: Blatt Ptuj (J. Klemenc in B. Saria), Zagreb 1936, 86 ss ter Blatt Rogatec (B. Saria in J. Klemenc), Zagreb 1939, 73 ss.

⁸ O tem doslej objavljeno: S. Pahič, K poteku rimskih cest med Ptujem in Središčem, Arheološki vestnik 15—16, 1964—1965, 283 ss in isti, Doslej neraziskan odsek rimske ceste Celeia—Poetovio, Razprave SAZU 6, 1969, 311 ss.

⁹ Kakšnega podrobnega poročila o tem še ni. Kratke omembe z opisom metode glej: Varstvo spomenikov za 1970, 15 [1972] 147 ss (Cigonca, Velenik) ter Arheološki pregled za 1971, 13 Beograd 1973, 63 ss, priloga.

¹⁰ V pregledu ni zajeta vsa trasa do zadnjega metra, temveč so krajši nebistveni odseki včasih izpuščeni. Odtod razlika v seštevku razdalj na tabeli in dejanski razdalji med Dravinjo in Trnavo. Spremembe stanja na trasi vzhodno od Ptuja so v smislu opombe 1 mogoče. V pripombah so navedene le objave s florisom na katastru, s profili in slikami.

¹¹ O tem delu trase, vrisane na posebni karti, je poročal tudi V. Skrabar, Stara ledinska karta v ormoškem gradu, Časopis za zgodovino in narodopisje 30, 1935, 30 ss.

¹² Nekaj malega je bilo na tem območju že storjeno: Varstvo spomenikov za 1970, 15 [1972] 162 s.

¹³ Nadaljevanje trase rimske ceste od Preseke do Martina na Muri, kjer preide spet na slovensko ozemlje v Prekmurju, je na medmurskem območju pregledal in opisal M. Fulir, Razprave 6, 1969, 391 ss. Tam je tudi nekaj tipičnih fotografij, med njimi sl. 23—25 za omenjeni usek ob Železni gori.

¹⁴ Z iskanjem rimskih cest na območju Poetovia se je ukvarjal tudi F. Fischinger, čigar sestavek »Archaeologische Studien auf dem Gebiete von Poetovio«, objavljen v graških Blätter zur Geschichte und Heimatkunde der Alpenländer 2, 1911, 109 ss, 115 s in 118 ss, še v marsičem temelji na Ferkovih postavkah (npr. dva mosta čez Dravo v Ptuj) in je bil v glavnem v zvezku Blatt Ptuj, 32, že popravljen.

¹⁵ Gre za prilogo »Detailplan von Poetovio« 1 : 12.500 v zvezku Blatt Ptuj.

¹⁶ Poglavitni podatki o mostu s starejšo literaturo so zbrani v zvezku Blatt Ptuj, 30 s.

¹⁷ Doslej objavljen primer take podloge: S. Pahič, Dvajset obrazov zimske ceste v Veleniku, Večer 26, št. 272, 21. 11. 1970, str. 9 (risba profila).

VIELERLEI ASPEKTE DER PANNONISCHEN RÖMÉRSTRASSE IM PODRAVJE

Die Römerstrassenforschung in Slowenien schreitet allmählich von den ersten Geländebegehungen in vorigem Jahrhundert, zur ausführlicheren Untersuchung der Strassenkörperreste in neuester Zeit, fort. In diesem Aufsatz wird somit derjenige Abschnitt der Römerstrasse Aquileia — Savaria behandelt, der durch das Podravje über Slov. Konjice — Slov. Bistrica — Ptuj und Godeninci an der Landesgrenze verläuft und zwischen Dravinja und Trnava schon grösstenteils auf den Katasterplan aufgenommen wurde.¹

Wie anderswo werden auch hierzulande einige Altwege in der Volksüberlieferung hie und da als »rimska cesta«, »stara cesta«, »velika cesta« usw. (Römerstrasse, Altstrasse, Grossestrasse) bezeichnet. Solche Benennungen betreffen jedoch nicht immer die wahren römischen Strassenreste und sind deswegen stets an Ort und Stelle genauestens durchzuprüfen, weil sie meistens auf verlassene Ortswege oder sogar auf die alte Handelsstrasse Wien—Triest aus dem 18. Jh. zurückgehen.² Andere Bezeichnungen sind noch durch den einstigen Gebrauch entstanden wie z. B. »mrtvaška cesta« (Totenstrasse), ferner die in den Urkunden des 15. Jh. verzeichnete »Hochstrasse« östlich von Ptuj.³⁻⁴ In Godeninci kommt auch der Name »Prodnice« (etwa Grieserde) für die Ackerfluren mit dem durch Pflügen zerstreuten Schotterbett, vor.

Die Stufen der Römerstrassenforschung in der slowenischen Steiermark sind durch die ersten Begehungen und Beschreibungen der Römerstrassen durch R. Knabl und F. Ferik gekennzeichnet.⁵⁻⁶ Nach ihrer Erkundigung wurde die Strecke zwischen Slov. Konjice und Godeninci in den Blättern Ptuj und Rogatec der Archäologischen Karte von Jugoslawien erstmals auf die Karte 1 : 100.000 genauer eingezeichnet.⁷ In der Nachkriegszeit wurde bei der Durchprüfung dieses Strassenabschnittes mit der Eintragung des Strassenverlaufes auf den Katasterplan 1 : 2880 begonnen.⁸ Im Anschluss daran hat man durch planmässigen Aushub der Quergräben die genauen Strassenkörperprofile zu sammeln angefangen, von denen einige schon bekanntgegeben wurden, andere jedoch zur Zeit in der Bearbeitung sind.⁸⁻⁹ Gegenwärtig werden in Nord-slowenien Versuche gemacht, nach diesen Unterlagen die Römerstrasse zwischen Slov. Bistrica und Pragersko im Detailplan und Längsprofil 1 : 1000 möglichst ausführlich festzuhalten.⁹

Auf dem hier behandelten Gebiet hat die Römerstrasse alle Merkmale der provinziellen Schotterstrassen. Sie ist bis 1 m hoch mit dem nächsterhältlichen Schotter willkürlich aufgeschüttet, meistens 6 m breit, womöglichst geradlinig und nie sehr steil (5 %-ige Steigung ist die häufigste). Bisweilen kommen noch eine unterste Schicht aus gestampften Lehm, und auf den sumpfigen Stellen die Unterlage aus Eichenstämmen vor.¹⁷ Die ganze Strecke ist hier auf einzelne Erscheinungsformen aufgeteilt und kurz beschrieben.¹⁰

Nach Daten der Übersichtstabelle ist kaum ein Drittel der ganzen Strassenlinie auf der heutigen Oberfläche zu erkennen. Längere Strassenabschnitte sind mit modernen Strassen überdeckt, oder auf dem urbanen Gebiet der Städte (in Ptuj 5,6 km lang) nicht mehr sichtbar.^{12, 14-15} Ein Zehntel der ganzen Linie wurde von der Drava und Pesnica weggeschwemmt, manche andere Strassenteile sind mit Humusschichte überdeckt. Jedoch kann man hier die römische Strasse auf einem Viertel ihres Verlaufes als verschiedenartig erhaltene Dammstrasse noch gut verfolgen. Ein eingehender Überblick stellt die Meistzahl solcher Strassendämme, Einschnitte, unsichtbare Strassenabschnitte sowie die Fluss- und Bachübergänge vor (Abb. 2, 3).¹³

Als Strassendamm ist die Römerstrasse in den Wäldern östlich von Ormož recht gut erhalten und wird stellenweise, wie in Šalovci, noch benutzt (Abb. 4, 5).¹¹ Sogar die moderne Strasse verläuft 2 km lang vor Cvetkovci auf dem römischen Strassendamm. In kleineren Fragmenten gibt es Strassendämme auch auf dem Ptujsko polje, namentlich bei Rogoznica, Gorišnica und Zamušani (Abb. 6, 8). Westlich von Ptuj

sind sie jedoch in dieser Form viel seltener und sind nur in der Gegend um Prepuž zu finden.

Sehr umgeändert, und meist stark beschädigt, bildet der römische Strassendamm die Unterlage mehrerer heutigen Ortsstrassen und Feldwege, wie dies auf längeren Strecken bei Tepanje, Pragersko—Stražgojnca, Rogoznica—Strelci (hier als »Totenstrasse«, Abb. 1) sowie in Salovci, der Fall ist. An mehreren Stellen lässt sich die Römerstrasse als Schotterlinie auf den Äckern beobachten, wo sie in Gorišnica (Abb. 7) die ursprüngliche Dammform noch zeigt.

Im Einschnitt bzw. als Muldenweg wurde die Römerstrasse auf ebenen Gelände in Podravje fast nie geführt. Man findet die Muldenabschnitte meistens bei den frontalen Besteigungen der Hügelkämme, wie man dies in dem, heute schon unter das antike Niveau abgespülten Einschnittsweg im Walde Velenik bei Pragersko am deutlichsten sieht. Meist kommen nur kurze Einschnittsstrecken bei der Überquerungen der Bächer vor (Abb. 9).

Eine ähnliche Art der Strassenführung bilden die Seiteneinschnitte in den Berghängen, die entweder natürliche Terrassenränder ausnützen, oder eigens zu diesem Zwecke ausgehoben wurden. Auf diese Weise überquert die Römerstrasse die Hügelkämme zwischen Slov. Konjice und Slov. Bistrica und zum Teil noch den Velenikwald. Auch die Scheitel der Hügelrücken wurden meistens in den Einschnitten überschritten, wie dies bei Stranice heute noch gebraucht, in Sp. Grušovje am besten erhalten und in Sp. Nova vas von der modernen Autobahn wieder ausgenützt ist.

Von den Strassenabschnitten, die auf diesem Gebiet heute nicht mehr sichtbar sind, ist eine gute Hälfte durch spätere Auflagerungen, sowie verschiedene Bautätigkeiten in den urbanen Gegenden von der Oberfläche verschwunden. Ein Viertel solcher Strassenreste liegt unter den heutigen Strassen, namentlich auf der fast 9 km langen Linie. Šikole—Hajdina, sowie auf den 3 km Strasse Strelci—Moškanjci. Die Drava hat 3,4 km langen Strassenabschnitt zwischen Cvetkovci und Mihovci abgerissen. Auch der Parallelauf der Pesnica hat die Römerstrasse in einer Länge von 1,6 km weggeschwemmt (Abb. 10b). Die von Pohorje auslaufenden Bächer, welche von der Römerstrasse überquert wurden, hatten in den Überschwemmungsperioden den Strassenkörper samt der Umgebung allmählig zerstört.

Bei den 37 hier angeführten Wasserüberquerungen wurden bisher nur in einem Falle, an der Drava in Ptuj, heute allerdings auf dem Brachland liegend, die Brückenreste aufgefunden (Abb. 10a).¹⁶ Sonst sind die kleineren Brücken, die meistens ein reines Holzwerk waren, nirgends bekannt, zumal die ursprünglichen Ufer der Wasserläufe auf betreffenden Stellen fast ausnahmslos abgerissen worden sind.

katere je viden le del kljuna. Oblečena je v dolg, prepasan hiton z nizko apogitimo in ogrnjena s plaščem. Njen pogled je obrnjen proti ladji, to je proti desnemu robu reliefa. Obraz je nejasen, vidni pa so lasje, spleteni v krobilos. Njeni roki sta stegnjeni proti ladji; to je razvidno iz drže telesa in ramen. Z močno upognjeno levo nogo v kolenu in v gležnju stoji na poševno postavljeni deski, ki vodi na ladjo, z iztegnjeno in napeto desno nogo pa se s konci prstov deske le dotika in se tako odrija za naslednji korak. Obleka, ki gladko in brez gub prekriva in poudarja oblikovanost obeh nog, se v koraku nabira v težke gube. Tako ponazorjeno naglico pa poudarja še vihrajoč plašč, ki se ji je v bogatem loku zavihtel okrog ramen in glave.

Za tem prizorom je reliefna plošča, žal, fragmentirana. Vendar pa je v ohranjenem delu reliefa dovolj elementov, v katerih spoznamo upodobitev bega Ifigenije s Tavride. Nagrobni spomeniki, večje grobne edikule, pepelnice ali pa sarkofagi so bili v antiki zelo pogosto okrašeni s prizori iz bogate mitološke zakladnice. Zelo priljubljena je bila motivika iz trojanske vojne, sem pa se uvrščajo tudi dogodki iz mita o Ifigeniji, hčerki mikenskega kralja Agamemnona.³

Trojanski kraljevič Paris je v sporu med Hero, Ateno in Afrodito prisodil zlato jabolko Afroditu kot najlepši izmed vseh boginj. Zato mu je pomagala pri ugrabitvi lepe Helene, žene spartanskega kralja Menelaja, kar je bil vzrok za vojno. Pod vodstvom mikenskega kralja Agamemnona, Menelajevega brata, so Grki zbrali mogočno brodovje, ki pa iz Avlide proti Troji ni moglo odjadrtati. Z močnim vetrom je odhod preprečila razjarjena boginja Artemida, ker je kralj Agamemnon ubil njej posvečeno košuto. Da bi boginjo pomiril, je Agamemnon po nasvetu vidca Kalhasa hotel Artemidi žrtvovati svojo hčerko Ifigenijo, tega pa boginja ni sprejela. Med žrtvovanjem jo je nadomestila s košuto, Ifigenijo pa odnesla v deželo Tavrijcev, na današnji polotok Krim v južni Rusiji. Tam je Ifigenija postala njena svečenica.

Med tavanjem po svetu je v Tavrido prispel tudi Ifigenijin brat Orest v spremstvu svojega zvestega prijatelja Pilada. Oresta so preganjale erinije, boginje maščevanja, ker je umoril svojo mater Klitemnestro. Ta pot v Tavrido bi bila njegova odrešitev in zadoščenje erinijam. Na Apolonov ukaz je moral iz svetišča v Tavridi prinesiti ksoanon — lesen kip boginje Artemide, Apolonove sestre. V svečenici tega kipa pa je v Tavridi spoznal svojo sestro Ifigenijo, za katero je menil, da je že zdavnaj mrtva. Ko sta Orest in Pilad stopila na obalo, so ju ujeli domačini in hoteli žrtvovati Artemidi. Ifigenija, ki bi morala opraviti to žrtev, pa izve od Pilada, da je z njim tudi njen brat Orest. Vsi trije se dogovorijo, kako bodo zvečer ubežali Tavrijcem in njihovemu kralju Thoastu. Ifigenija pojasni presenečenim čuvarjem, češ da boginja žrtve noče sprejeti, ker je eden izmed ujetnikov ubil svojo mater. Oba je treba še isti večer očistiti v morski vodi, skupaj s ksoanomom boginje Artemide. Ko so zvečer prispeli na morsko obalo, so zbežali na ladjo, ki jih je že čakala. Ubežniki so se z lesnim kipom Artemide srečno vrnili domov v Mikene in tako izpolnili Apolonov ukaz.

Na našem reliefu je upodobljenih več prizorov, ki so med seboj vsebinsko povezani. Prazen oltar v vhodni odprtini svetišča, postavljenega na skalnatem pobočju, nam pove, da je Ifigenija ksoanon že odnesla na ladjo. Ubiti barbar ob vzhodu pobočja je zasledovalec ubežnikov, ki ga je Orest že premagal; to še poudarja njegova izzivalno ponosna drža s kratkim mečem v roki. Ifigenija ki že ve, da je zasledovalec premagan, hitro stopa na ladjo, ne da bi se v strahu

Slika 1: Videm pri Ptuju, Plošča z reliefi

ozirala nazaj. Nadaljnji prizor je fragmentiran. Po sorodnih upodobitvah pa vemo, da na ladjo hiteči Ifigeniji pomaga Pilad. Tjakaj je prispel pred njo in jo, držeč jo za roke, vleče k sebi.

Tip upodobitve je znan. Sorodnost med posameznimi reliefi, ki prikazujejo beg Ifigenije, je iskati predvsem v vsebini. Priljubljena motivika pa se med ohranjenimi spomeniki loči v kompoziciji dogodkov. Kontinuirani način prikazovanja dogodkov, ki so si sledili v gotovem časovnem zaporedju in so med seboj vsebinsko povezani, omogoča umetniku ali pa njegovemu naročniku širok izbor in svobodo v povezovanju dogodkov.⁴

Po vsebini imamo najbližjo analogijo v reliefu s Priscianove grobnice v Šempetru pri Celju⁵ (sl. 2), kjer pa so v prizoru bega upodobljeni drugi momenti. Orest bo vsak hip ubil ujetega zasledovalca, medtem ko Ifigenija beži na ladjo in se v strahu ozira. Upodobljena je torej akcija, ki je na našem reliefu že končana.

Glede na izbor dogodkov v zvezi z begom Ifigenije, ki so upodobljeni na našem reliefu, pa imamo konkretno analogijo v reliefu iz Obude — Aquincuma. Plošča z reliefom je bila nekoč krajša stranica sarkofaga in je danes shranjena v Narodnem muzeju v Budimpešti.⁶ Relief, ki je tu v celoti ohranjen, sestavljajo enaki elementi kot našega.⁷ Upodobljeni dogodki si slede v enakem zaporedju in osebe so upodobljene v skoraj povsem enakih držah. Razlika je le v nekaterih detajlih. Premagani barbar je na budimpeštanskem reliefu obrnjen v drugo smer in bolj stisnjen ob rob reliefa. Vhodna odprtina svetišča je poudarjena s široko odprtimi vrati, kjer se jasno vidi le desno krilo vrat, medtem ko

Slika 2: Šempeter pri Celju, Beg Ifigenije s Tavrیده

levo krilo zakriva postava Oresta. Stisko in pomanjkanje prostora v celotni upodobitvi poleg nenaravno zvitega barbara nakazuje tudi Ifigenija, ki je z desno nogo stopila kar na Orestovo levo nogo. V primeri z našim so na reliefu iz Madžarske obrazi boljše ohranjeni. Tako v ubitem barbaru, obraslem z brado in s trakom v lasih, lahko z gotovostjo spoznamo Thoasta, kralja Tavrijcev.⁸ Thoast je po Evripidovi verziji zgodbe ostal živ, po neki drugi kasnejši verziji pa ga je Orest ubil, ker jih je na begu zasledoval.⁹

Glede na našete analogne elemente v upodobitvah lahko trdimo, da sta umetnika, ki sta izdelala tako relief iz Budimpešte kakor našega, uporabila oba enako predlogo. Prilagodila pa sta jo svojim sposobnostim, izrazni moči in velikosti naročenega reliefa.

O takih predlogah, nekaki knjigi vzorcev, po katerih so v antiki izdelovali reliefe širom po imperiju, nam prepričljivo govore spomeniki sami. Izredna podobnost, lahko bi rekli skoraj identičnost v upodobitvi Oresta na obeh reliefih, nas ne preseneča toliko, ker vsi elementi govore za to, da sta oba reliefa delana po enaki predlogi. Identično držo Oresta vidimo tudi na reliefu iz Weimarja,¹⁰ kjer pa je beg Ifigenije upodobljen v sicer povsem drugače zasnovani kompoziciji. Dejstvo je tudi, da je šempetrski umetnik, ki je izdelal reliefe za grobnico Priscianov, moral poznati eno izmed predlog z likom našega Oresta.

Te predloge sicer ni uporabil pri svoji upodobitvi bega. Orestovo držo je upodobil v mladeniški postavi golega vojaka, skrajne desne figure na reliefu, ki predstavlja neko ugrabitev.¹¹

Na našem reliefu bega so, žal, vsi obrazi zelo nejasni, zabrisani in delno poškodovani pri odstranjevanju zidnega cmeta. Oblikovanje glav in obrazov bi nam morda lahko podalo individualne poteze posameznih oseb, kajti umetniškovo težnjo po natančnem in realističnem podajanju je občutiti v tako upodobljenem svetišču. Nakazal je način gradnje (opus quadratum), oblikoval streho s tegulami in imbreksi in na začetek slemena postavil čelak — antefixum. Z enako natančnostjo je oblikoval tudi oltar v vhodni odprtini svetišča. Oltar ima profilirano bazo in ovršje.

Po celi površini reliefa, tako v stranskem levem kot v srednjem polju, je tu in tam opaziti sled rdeče rjave barve, ki da slutiti antično polihromacijo. To domnevo potrjuje podatek, da so na budimpeštanskem reliefu ohranjene sledi podobne barve.¹²

Pri časovni opredelitvi našega reliefa se delno lahko naslonimo na stilne značilnosti šempetrskih spomenikov, posebno na grobnico Priscianov, ki je datirana v začetek II. stoletja, delno pa na stilne značilnosti ostalih navedenih spomenikov. Pomanjkanje primarnih, konkretnih najdiščnih podatkov sekundarno uporabljenega videmskega reliefa nam za zdaj omogoča le okvirno datacijo v čas prve polovice ali v sredino II. stoletja. Podrobna stilna analiza pa bo spomenik lahko datirala še natančneje.

Na področju Vidma pri Ptuju so bili odkriti sledovi rimskega pokopališča z žganimi grobovi,¹³ nagrobniki in deli sarkofagov.¹⁴ Zato odkritje tako kvalitetnega reliefnega spomenika niti ni presenetljivo. Pač pa preseneča, da v konservatorskem programu obnovitve cerkve¹⁵ ni bila predvidena premestitev tega kompozicijsko izjemnega spomenika v Sloveniji. Spomenik take vrednosti nedvomno sodi v lapidarij muzeja, kjer bi bil deležen skrbnejše zaščite.

OPOMBE

¹ M. Zadnikar, *Romanska arhitektura na Slovenskem*, Ljubljana 1959, 237 s.

² Z. Šubic, *Varstvo spomenikov XII*, 1966, Ljubljana 1969, *Arheološki spomeniki*, 98 s, s. v. Videm pri Ptuju.

³ J. Klemenc, *Trojanska pravljica na nagrobnih spomenikih iz Šempetra ob Savinji*, Zbornik filozofske fakultete II, Ljubljana 1955, 55 ss.

J. Klemenc, *Beg Ifigenije s Tavrude na šempetrskem reliefu*, *Arheološki vestnik VIII/1*, Ljubljana 1957, 26 ss.

J. Klemenc, *Rimske izkopenine v Šempetru*, *Spomeniški vodniki 1*, Ljubljana 1961, 33 ss.

J. Klemenc — V. Kolšek — P. Petru, *Antične grobnice v Šempetru*, *Katalogi in monografije 9*, Ljubljana 1972.

⁴ Npr. sarkofag iz Weimarja, ki je bil nekoč v Benetkah: C. Robert, *Die antiken Sarkophag—reliefs II*, *Mythologische Cyklen*, Berlin 1890, 183, katalog št. 172, T. LVIII, sl. 172; sarkofag iz Münchna: A. Baumeister, *Denkmäler des klassischen — Altertums I*, München und Leipzig 1889, 758, sl. 809.

⁵ Glej op. 3.

⁶ Podatek in fotografijo mi je dala dr. Gizella Erdélyi, za kar se ji na tem mestu najlepše zahvaljujem.

⁷ J. Ziehen, *Römische Bildwerke im Nationalmuseum zu Pest*, *Arhaeologisch — epigraphische Mittheilungen aus Oesterreich XIII*, Wien 1890, 51 s in sl. 5.

⁸ Op. cit., 51.

⁹ J. Klemenc, *Arheološki vestnik VIII*, op. cit., 29 in op. 7.

¹⁰ C. Robert, l. c.

¹¹ J. Klemenc — V. Kolšek — P. Petru, op. cit., 25, inv. št. 3.

¹² J. Ziehen, op. cit., 52.

¹³ J. Klemenc — B. Saria, Archaeologische Karte von Jugoslawien, Blatt Ptuj, Beograd — Zagreb 1936, 74.

I. Mikl, Varstvo spomenikov VII, 1958—1959, Ljubljana 1960, Arheološka poročila za leto 1959, 344, s.v. Videm.

¹⁴ J. Klemenc — B. Saria, op. cit., 73 s.

Z. Šubic, Varstvo spomenikov XI, 1966, Ljubljana 1967, Arheološka poročila, 130, s.v. Videm pri Ptuj.

Z. Šubic, Varstvo spomenikov XII, 1967, Ljubljana 1969, Arheološki spomeniki, 98 s, s.v. Videm pri Ptuj.

¹⁵ A. Volavšek, Varstvo spomenikov XII, 1967, Ljubljana 1969, Umetnostni in urbanistični spomeniki, 132, s.v. Videm pri Ptuj.

DIE FLUCHT DER IPHIGENIE AUS TAURIS AUF DEM RELIEF IN VIDEM

Gelegentlich der Erneuerungsarbeiten in der Kirche des Hl. Johannes in Videm bei Ptuj (1), wurde im Jahre 1966 bei der Entfernung des Mauerverputzes an den äusseren Wänden eine Platte aus Pohorje-Marmor (2) entdeckt. Die Platte, welche der behauene Teil der lägeren Seitenfläche von Aschenkiste ist, wurde als Baumaterial auf der südlichen Aussenwand des Presbyteriums verwendet (Bld. 1). Sie ist derart eingebaut, dass die Figuren auf dem Kopfe stehen. Die erhaltene Länge des Denkmals beträgt 81 cm, die Höhe 49 cm und die Breite 11,2 cm.

Das Relief wurde mit den profilierten Rahmen in drei Felder aufgeteilt. Das linke Seitenfeld endet oben mit norisch-pannonischer Volute (Schnecke). In dem konkav geformten Feld ist en face die Figur des jungen Helden, nackten Soldaten mit dem Helm auf dem Kopf. Mit erhobener Rechte hält er den Speer und lehnt sich an ihn, und mit der Linken hält er den Schild, gelehnt an den linken Fuss. Die Heldenfigur ist auf einem besonders geformten Sockel aufgestellt. Die inneren Masse des Relief-feldes betragen in die Höhe 41 cm, und in die Länge 18,5 cm.

In dem mittleren Feld, umsäumt von einem eben profilierten Rahmen, sind mehrere Szenen sichtbar, die inhaltlich untereinander gebunden sind. Das Relieffeld ist in die Länge nur 45 cm erhalten, und nur 37 cm hoch. In der oberen linken Ecke hebt sich auf dem Felsenabhang der Tempel, und durch die Eingangsöffnung ist der profilierte Altar zu sehen. Am Fuss des Felsenabhanges liegt der erschlagene Barbar mit zusammengezogenen Füßen. Die Linke ist unter den Rücken gebogen, und mit der Rechten greift er die Brust knapp an der Taille. Der Barbar ist in das umgürtete Kleid (chyton), den Mantel (chlamis) und anliegende Hose gekleidet. Die beschuhten Füße ragen aus dem Rahmen des Reliefs. Der besiegte Barbar liegt, gewendet mit dem Kopfe gegen die Mitte der Szene.

Neben dem Gefallenen steht eine nackte männliche Gestalt, die in der Rechten ein kurzes Schwert mit der Spitze nach oben, und in der gebeugten Linken die Schwertscheide hält. Um der linken Schulter und des Handgelenkes der linken Hand hält er die umgeschlagene hängende Chlamis. Der muskulöse Junge lehnt sich mit ganzem Gewicht an den rechten Fuss, während er mit dem linken Fusse den Boden nur berührt. Ein Teil dieses Fusses wird von einer weiblichen Gestalt verdeckt, die zum Schiffe eilt. Vom Schiffe ist nur ein Teil des Buges zu sehen. Sie ist in das lange, umgürtete Kleid mit niedrigen Falten (apoptigma) gekleidet und mit dem Mantel umhüllt. Das Antlitz ist unklar, und in das Haarschopf geflochtenes Haar ist sichtbar. Ihre Arme sind gegen das Schiff ausgestreckt. Mit stark gebogenem linken Fuss steht sie auf dem Brett, das aufs Schiff führt, und mit dem ausgestreckten Fuss schiebt sie sich für den folgenden Schritt ab. Das Kleid, das übrigens den Reichtum der Formen beider Füße hervorhebt, sammelt sich in schwere Falten an. Eine so veranschaulichte Eile, betont noch der flatternde Mantel, der sich im reichen Bogen ihr um die Schulter und den Kopf schwang.

Nach dieser Szene ist die Relieftafel leider fragmentiert. Es gibt jedoch im erhaltenen Teil des Reliefs genug Elemente, in welchen man die Gestaltung der Flucht der Iphigenie aus Tauris erkennt. Die Ereignisse aus dem Mythos von Iphigenie, der Tochter des Königs Agamemnon aus Mykene, waren ein beliebter Beweggrund für Verzierung von Grabdenkmälern (3).

Auf unserem Relief sind mehrere Szenen gestaltet, die untereinander inhaltlich gebunden sind. Der leere Altar in der Eingangsöffnung des Tempels besagt uns, dass die Iphigenie das Ksoanon (hölzernes Götterbild) schon aufs Schiff brachte. Der erschlagene Barbar, der König Thoast, ist der Verfolger der Flüchtlinge. Orest besiegte ihn. Dies wird durch seine Haltung mit kurzem Schwert in der Hand noch betont. Iphigenie, die schon wusste, dass der Verfolger bereits besiegt sei, schreitet eilends aufs Schiff, ohne in der Angst zurückzuschauen. Die nächste Szene ist zwar fragmentiert, aber dank den verwandten Gestaltungen, weiss man, dass der zum Schiff eilenden Iphigenie Pilades beistand, als er sie, ihre Hände fassend, zu sich zieht.

Inhaltlich besitzen wir die nächste Analogie im Relief aus der Priscianus Gruft in Šempeter bei Celje (5) wo die Handlung gestaltet ist, die auf unserem Relief schon beendet ist (Bld. 2).

Hinsichtlich der Wahl von Ereignissen in Verbindung mit der Flucht, gestaltet auf unserem Relief, haben wir eine konkrete Analogie im Relief aus Obuda — Aquincuma (6). Der Relief, der völlig erhalten ist, ist von den gleichen Elementen errichtet als der unsrige (7). Sie unterscheiden sich nur in einigen Einzelheiten. Analoge Elemente in beiden Gestaltungen bestätigen, dass beide Künstler die gleiche Vorlage anwendeten, die sie ihren Fähigkeiten, der Ausdruckskraft und der Grösse des bestellten Reliefs anpassen.

Über den Gebrauch von Vorlagen irgendeines antiken Musterbuches für die Gestaltung von Reliefs, besagt uns auch die Identität unseres Orestes mit der Gestalt von Orestes auf dem Relief aus Weimar (10). In gleicher Pose ist auch die Gestalt der äussersten rechten Figur auf dem Relief in Šempeter, die irgendeine Entführung darstellt (11).

Im Bereich von Videm bei Ptuj wurden die Spuren eines römischen Friedhofs mit gebrannten Gräbern, Denkmälern und Sarkophagenteilen entdeckt (14). Deshalb ist die Entdeckung eines so qualitativen Reliefsdenkmal auf diesem Gebiete nicht überraschend.

ŽELEZNODOBNE GOMILE IZ SPODNJIH PODLOŽ POD PTUJSKO GORO

Južno od potoka Polskave in 200 m vzhodno od ceste Ptujška gora—Ptuj je bila na močvirnatem travniku skupina petih gomil, ki so večinoma že raziskane.¹ Sedaj so vidne še štiri gomile. Gomile v Sp. Podložah spadajo v sklop halštat-skih gomil Podravja, kjer jih poznamo še iz: Stražgonjcev,² Sp. Jablan,³ Velenika pri Sp. Polskavi,⁴ gomile pod Poštelo »na Lepi ravni«, pod Pohorjem v Pivoli in Razvanju,⁵ iz Novin,⁶ Hardeka,⁷ Gornje Radgone,⁸ Benedikta⁹ ter Legna pri Slovenjem Gradcu.¹⁰ V literaturi se omenjajo tudi gomile iz Hajdine.¹¹

Iz skromnih poročil sklepamo, da je dve manjši gomili raziskal mag. phar. Fr. Pollak. Že leta 1906 je ptujško Muzejsko društvo začelo raziskovati veliko in obe manjši gomili.¹² Ni pa znano, kdo je vodil izkopavanje. Naslednje leto najdemo poročilo v Slovenskem Gospodarju, da je Zgodovinsko društvo iz Maribora raziskalo manjšo gomilo v Sp. Podložah.¹³ Pri tem nastane vprašanje, za katero gomilo pravzaprav gre.

O legi in velikosti gomil nam med drugim poroča tudi V. Skrabar. Omenja, da so le-te na močvirnatem travniku kmeta Pišeka in da ima največja v premeru 30 m ter je visoka 4 m in zaraščena z drevjem. O manjših gomilah pa, da so visoke 1 m in imajo v premeru 5—8 m.¹⁴ Sedanja ohranjenost in lega gomil na terenu je naslednja: (risba 1).¹⁵

*Gomila 1*¹⁶ leži na travniku, na parc. št. 690, 679/1, 688, k. o. Sp. Podloža (lastnik Černejšek) in meri v premeru še 28 m v višino 2 m. Na njej je bil nekoč vinograd. Gomila je ob robovih nekoliko sploščena.

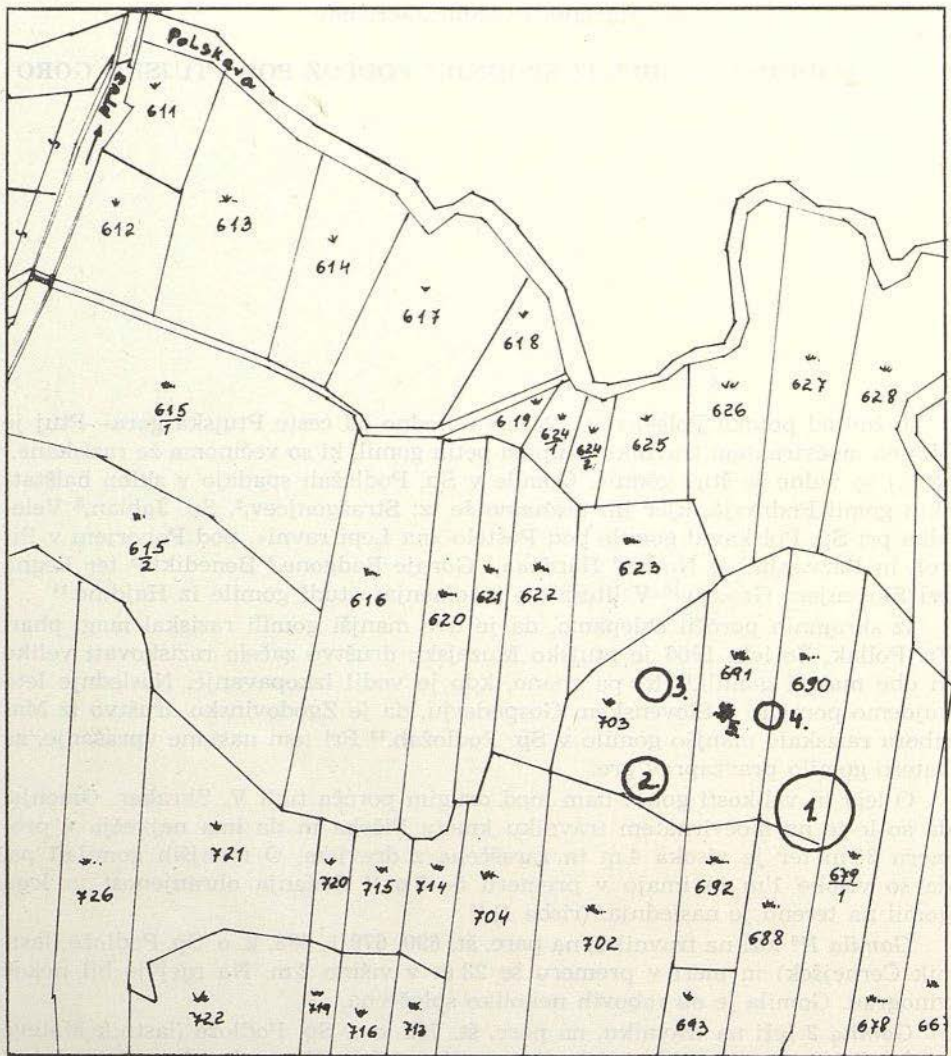
Gomila 2 leži na travniku, na parc. št. 703 k. o. Sp. Podloža (lastnik Matevž Medved) in meri v premeru 16 m in v višino 1,6 m. Na sredini ima sledove kovanja.

Gomila 3 leži na travniku, na parc. št. 703 k. o. Sp. Podloža (lastnik Matevž Medved) in meri v premeru 12,5 m in v višino 1,1 m.

Gomila 4 je zarastla z jelševjem in leži na travniku, na parc. št. 691 in 690 k. o. Sp. Podloža (lastnika Predikaka in Černejšek) in meri v premeru 8 m in v višino 0,5 m. Ima sledove kovanja.

Gomila 5 je popolnoma uničena. Bila je na parc. št. 691 k. o. Sp. Podloža (lastnik Matevž Medved). Teren je zarastel z jelševjem.

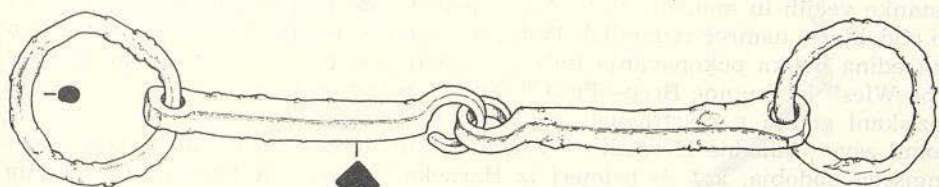
Gomile iz Sp. Podlož so manjše po številu in večje po velikosti, kot so gomile iz Hardeka,¹⁷ Pivole,¹⁸ Podgrada pri Gornji Radgoni,¹⁹ Jablan²⁰ in Stražgonjce.²¹ Po legi spadajo med izrazito ravninske ležeče, na mokrotnem terenu, kot so še gomile iz Jablan²² in Stražgonjcev.²³

risba 1

Risba 1: Lega gomil v Sp. Podložah pod Ptujsko goro

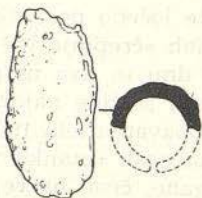
Tabela I: Sp. Podloža pod Ptujsko goro
 1—3 železo, 4—6 bron, 7—10 keramika
 1—8 = 1/2, 9 = 1/4, 10 = 1/8

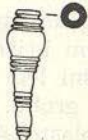
1

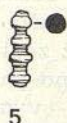
2

3

4

5

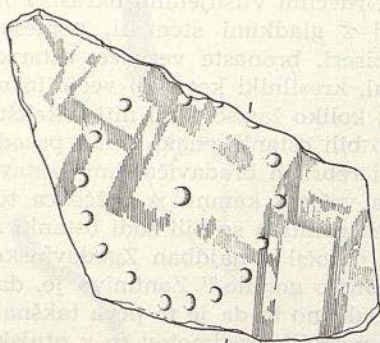
6

7

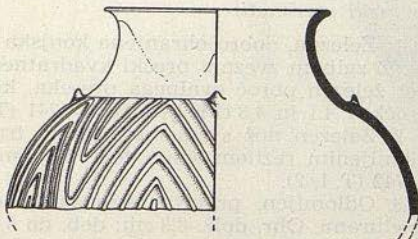
8

9

10

11

12

V gomilah so bili grobovi žgani. V manjših je bil verjetno po en grob. Za veliko pa seveda ni jasno, kaj pomeni »več plasti žganine«, v katerih so našli ostanke večjih in manjših žar.²⁴ Ali to pomeni, da je bilo tudi več grobov? Za to obdobje je namreč v gomilah Podravja značilen posamičen žgan pokop, znan kot edina oblika pokopavanja tudi na avstrijskem področju halštatske kulture tipa Wies²⁵ in skupine Breg—Frög,²⁶ čeprav so tudi nekatere izjeme.²⁷ Sodeč po raziskani gomili v Martijancih, poznamo takšen način pokopa tudi v skupini gomil severozahodne Hrvaške.²⁸ V gomilah najdemo včasih tudi pokop iz poznejšega obdobja, kot so primeri iz Hardeka,²⁹ Pivole in Razvanja.³⁰ Ni nam znano, ali je bila v gomilah v Podložah kakršnakoli grobna konstrukcija, grobnica ali kamnita obloga, kakršne so znane v Podravju,³¹ severozahodni Hrvaški³² in Savinjski dolini.³³

Najdbe iz raziskanih gomil so naštetje ločeno po raziskovalcih. Tako vemo, da je Pollak našel v dveh manjših gomilah »črepinje večjih posod, piramidalno statveno utež z diagonalnim križem na dnu in dva nespoznavna rimska novca«. ³⁴ Ne vemo pa, v kakšni legi in plasti so bile najdbe, kot tudi ne, kje so našli novce — v zasipu ali grobu. Iz izkopavanja leta 1906 imamo podatke, »da so v veliki gomili v več plasteh žganine našli ostanke večjih in manjših žar. Nekatere od teh posod so bile slabo žgane, črne barve, z rdečimi trakovi in grozdstimi, rdečimi vtisnjenimi okrasji. Poleg teh so bili spet fragmenti večjih črnih posod z gladkimi stenami, pomešani s sežganimi človeškimi kostmi, jantarjevi biseri, bronaste verižice, ostanki bronastih najdb, med njimi tudi ostanki fibul, kresilniki kot tudi večje in manjše kepe železovca.«³⁵ Iz poročila ni razvidno, koliko žar so našli niti v kakšnih legah po grobovih. »V eni manjših gomil so bili ostanki enako črnih posod, v drugi pa prav taki s plastičnimi cikcakastimi rebri in bradavičastimi nastavki. V eni izmed gomil sta bili poleg ostankov na večjem kamnu iz peščenca tudi dve manjši kozici iz gline s pr. 9 cm. V obeh gomilah so bili tudi ostanki sežganih človeških kosti.«³⁶ Nimamo pa nobenih poročil o najdbah Zgodovinskega društva iz Maribora, ki je tudi raziskalo manjšo gomilo.³⁷ Zanimivo je, da so takoj spoznali gradivo iz gomil za halštatskodobno in da je to prva takšna jasna opredelitev v Podravju.³⁸

Od vseh naštetih predmetov so v ptujskem Pokrajinskem muzeju ohranjeni naslednji, ki so inventarizirani po gomilah:

PREDMETI IZ GOMILE I.

Kovinski predmeti:

1. Železna, dobro ohranjena konjska uzda (žvala), sestojeca iz dveh prečk in obročev. Z zgibom zvezani prečki kvadratnega preseka imata na vsaki strani skozi ušesce vdet železen obroč ovalnega preseka, ki je rabil za povodec. Dolž. prečk 8,5 cm; pr. obročkov 4,1 in 4,3 cm. Inv. št. P 3741 (T. I, 1).

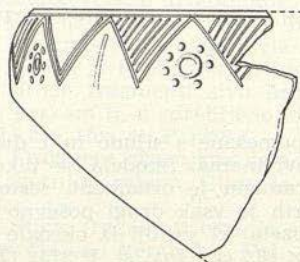
2. Železen nož s fragmentiranim trnastim nastavkom za ročaj in skoraj ravnim odlomljenim rezilom. Ohr. dolž. 10,1 cm, šir. lista do 1,8 cm; deb. do 0,5 cm. Inv. št. P 3742 (T. I, 2).

3. Odlomljen, prevrtan bronasti obesek s tremi odelbitvami in horizontalnimi kanelurami. Ohr. dolž. 3,3 cm; deb. do 0,9 cm. Inv. št. P 3743 (T. I, 4).

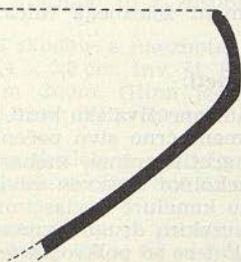
4. Fragment bronaste ovratnice okroglega preseka s trakovi horizontalnih kanelur, ki tvorijo svitkaste vmesne prostore. Ohr. dolž. 1,8 cm; deb. do 0,5 cm. Inv. št. P 3744 (T. I, 5).

*Tabela II: Sp. Podlože pod Ptujsko goro
vse keramika*

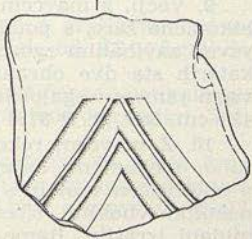
1, 4, 5 = 1/4; 2, 3, 6—8 = 1/2

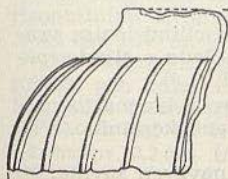
1

2

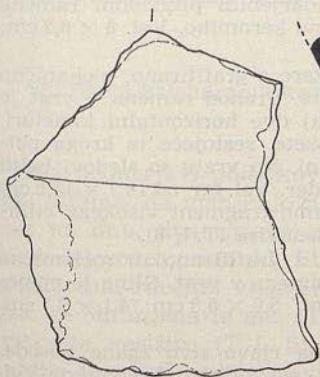
3

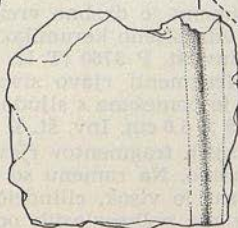
4

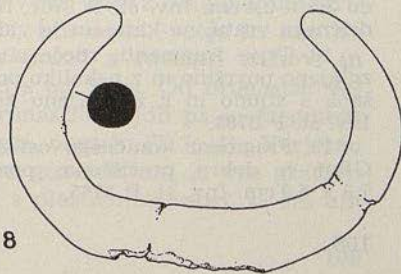
5

7

6

8

5. Bronasta verižica iz okroglih obročkov. Dolž. 0,6 cm; deb. 0,1 cm. Inv. št. P 3745 (T. I, 6).

6. Fragment železnega tulca, verjetno sulice. Vel. 4,7 × 2,2 cm. Inv. št. P 3747 (T. I, 3).

Ostali predmeti:

7. Kalcinirane živalske kosti. Inv. št. P 3748.

8. Fragment črno sivo pečene skodele iz gline, pomešane s sljudo in z drobnim peskom, z grafitiranimi, mehanično uglajenima površinama. Skodela je bikonične oblike, z nekoliko navzven zavihanim robom. Na ramenu je ornament, sestojč iz horizontalne kanelure z visečimi trikotniki, od katerih je vsak drugi poševno kaneliran. Med vsakim drugim vmesnim prostorom je rozeta, ki sestoji iz okrogle kanelure, okoli katere so polkroglaste vdolbine. Vel. 14,7 × 18,2 cm. Inv. št. P 3752 (T II, 1).

9. Večji, z mavcem rekonstruirani fragment sivo črno pečene, grafitirane, velike bikonične žare, s poudarjenim prehodom ramena v visok, cilindričen vrat in z navzven zavihanim zgornjim robom. Na ramenu so bile štiri piramidalne izbokline, od katerih sta dve ohranjeni. Rame je okrašeno s tekočim ornamentom poševnih, po vsem ramenu segajočih apliciranih reber. Ohr. V. 20 cm; V. vratu 9,2 cm; pr. naj. per. 41,6 cm. Inv. št. P 3754 (T. I, 10).

10. Z mavcem rekonstruirana, velika, sivo črno pečena žara z nekoliko grafitirano, mehanično uglajeno površino. Žara je bikonična, s poudarjenim prehodom v cilindričen vrat in s široko navzven zavihanim robom, z nizko cilindrično nogo in nekoliko vboklim, sicer pa ravnim dnom. Na prehodu ramena v vrat so štirje piramidani izrastki. Rame je ornamentirano enako kot na žari pod inv. št. P 3735. V. 39,5 cm; V. vratu 9,5 cm; pr. naj. per. 44 cm; pr. dna 13,5 cm. Inv. št. P 3754 (sl. 4).

11. Sedem fragmentov delno z mavcem rekonstruirane rjavo sivo pečene manjše žare iz gline, pomešane s sljudo, peskom in z zdrobljeno keramiko. Žara je bikonična, s poudarjenim prehodom ramena v nizek, cilindričen vrat z nekoliko navzven zavihanim robom. Na ramenu so široke, vertikalne kanelure. Vel. fragmentov od 12,7 × 9,7 cm do 7,6 × 4,6 cm. Inv. št. P 3756 (T. II, 4).

12. Dva fragmenta rjavo sivo pečene konične skodelice z navznoter zavihanim robom. Glina je pomešana s sljudo in z zdrobljeno keramiko. Vel. 2,5 × 5,8 cm; 6,8 × 9,2 cm. Inv. št. P 3757 (T. II, 5).

13. Fragment rdeče črno pečene bikoničnega vrča z visokim cilindričnim vratom in s sledovi ročaja, ki je vezal rame z vratom. Glina je pomešana s sljudo, peskom in z zdrobljeno keramiko. Vel. 11,5 × 11 cm. Inv. št. P 3758 (T. I, 9).

14. Fragment ostenja črno pečene bikonične skodele ali amfore s kolenasto največjo periferijo. Glina je pomešana s sljudo, peskom in z zdrobljeno keramiko. Vel. 4,7 × 9,9 cm. Inv. št. P 3759.

15. Dva fragmenta zgornjega dela rjavo sivo pečene lonca z navzven zavihanim robom. Na ramenu je drobno vrezan ornament v obliki rombov. Glina je pomešana s sljudo in z zdrobljeno keramiko. Površini sta porozni in zglateni. Vel. 6,1 × 7,4 cm; 4,6 × 3,9 cm. Inv. št. P 3760 (T. II, 2).

16. Trije fragmenti rjavo sivo pečene terine s poudarjenim prehodom ramena v vrat. Glina je pomešana s sljudo, peskom in z zdrobljeno keramiko. Vel. 8 × 6,2 cm; 5,5 × 6,6 cm; 5 × 5,6 cm. Inv. št. P 3762 (T. II, 7).

17. 53 manjših fragmentov rjavo sivo pečene velike žare z grafitirano, mehanično uglajeno površino. Na ramenu so plitke poševne kanelure. Prehod ramena v vrat je poudarjen. Vrat je visok, cilindričen, na njem sta zgoraj dve horizontalni kaneluri, pod njima je niz polkroglastih odtisov. Na vratu so rozete, sestojče iz kroga polkroglastih odtisov in enega polkroglastega odtisa v sredini. Na vratu so sledovi belih pasov, ki so bili horizontalni in vertikalni, verjetno meander. Vel. fgr. od 18,7 × 13,8 cm do 3,5 × 2,4 cm. Inv. št. P 3761. Na tabeli je prikazan samo fragment visokega cilindričnega vratu, na katerem je vidna bela sled v obliki meandra (T. I, 8).

18. Trije fragmenti, rdeče sivo pečene manjše žare z grafitirano in mehanično zglateno površino in z nekoliko poudarjenim prehodom ramena v vrat. Glina je pomešana s sljudo in z zdrobljeno keramiko. Vel. 4,4 × 5 cm; 5,9 × 5,3 cm; 4,1 × 3,7 cm. Inv. št. P 3763.

19. Fragment koničnega ostenja in dela ravnega dna rjavo sivo žgane posode. Glina je dobro prečiščena, pomešana s sljudo in z zdrobljeno keramiko. Vel. 7,9 × 5,9 cm. Inv. št. P 3765.

20. Fragment ramena rdeče pečene majhne žare z grafitirano površino in s plitvimi žlebiči visečih trikotnikov. Glina je pomešana s sljudo in z zdrobljeno keramiko. Vel. $4,9 \times 5,6$ cm. Inv. št. P 3766 (T. II, 3).

21. Fragment zgornjega dela črno pečene konične skodele z navznoter zavihanim robom. Glina je pomešana s sljudo in peskom. Vel. $3,4 \times 2,8$ cm. Inv. št. P 3767.

22. Štirje fragmenti sivo pečene posode z ravnim dnom. Glina je pomešana s sljudo, peskom in z zdrobljeno keramiko. Vel. $5,8 \times 3,2$ cm; $5,4 \times 3,9$ cm; $6,2 \times 5,7$ cm; $5,8 \times 2,9$ cm. Inv. št. P 3768.

23. Fragment zgornjega dela rdeče pečene konične skodele z odebelenim razširjenim zgornjim robom. Glina je mešana s sljudo in peskom. Vel. $3 \times 5,2$ cm. Inv. št. P 3770.

24. Štirje fragmenti ostenja sivo pečene manjše žare. Glina je pomešana s sljudo in z zdrobljeno keramiko. Vel. $4,9 \times 3,8$ cm; $5,4 \times 3,5$ cm; $5,4 \times 4,3$ cm; $5,4 \times 3,4$ cm. Inv. št. P 3769.

25. Pet fragmentov ostenj sivo rdeče žganih različnih posod z grafitirano površino. Glina je mešana s sljudo in z zdrobljeno keramiko. Vel. od $2,3 \times 2$ cm do $4,5 \times 6,3$ cm. Inv. št. P 3771.

26. Fragment ostenja sivo rdeče žgane terine z ostankom plastičnega vertikalnega rebra na ramenu. Glina je mešana s sljudo, peskom in z zdrobljeno keramiko. Vel. $5,1 \times 5,4$ cm. Inv. št. P 3772 (T. II, 6).

27. Devet manjših fragmentov različnih posod, žganih od rumene do rdeče črne barve. Glina je pomešana s sljudo in z zdrobljeno keramiko ter s peskom. Nekateri fragmenti imajo grafitirano zunanjo površino, na enem so beli sledovi v obliki meandra. Vel. od $2,2 \times 2,4$ cm do $4,5 \times 8,4$ cm. Inv. št. P 3773.

28. Štirje fragmenti rdeče žganega lonca kroglaste oblike z močno poroznima površinama. Glina je mešana s sljudo in z drobnim peskom. Vel. od $8,1 \times 6,4$ cm do $3,4 \times 2,5$ cm. Inv. št. P 3774.

29. Fragment zgornjega dela sivo rdeče pečene bikoničnega lončka z navzven zavihanim robom. Glina je mešana s sljudo in peskom. Vel. $2,8 \times 3,8$ cm. Inv. št. P 3775.

30. Fragment zgornjega dela rdeče žgane konične skodele z navznoter zavihanim robom. Glina je mešana s sljudo in peskom. Vel. $2 \times 3,5$ cm. Inv. št. P 3776.

31. Fragment vratu rdeče sivo žgane manjše žare z grafitirano površino in s horizontalnimi širokimi kanelurami. Glina je mešana s sljudo in peskom. Vel. $3,1 \times 4,1$ cm. Inv. št. P 3778 (T. I, 7).

32. Fragment zgornjega dela sivo pečene lonca z malenkost navzven zavihanim robom, pod katerim je kratka ovalna vdolbina. Glina je mešana s sljudo in peskom. Vel. $4,2 \times 4,4$ cm. Inv. št. P 3777.

33. En cel in en fragment rdeče sivo pečenih živalskih rogov. Dolž. 6 cm; deb. 1,4 cm; pr. 9,2 cm. Inv. št. P 3781 (T. II, 8).

NAJDBE IZ GOMILE II.

34. Dve kalcinirani kosti. Inv. št. P 3750.

NAJDBE IZ GOMILE III.

35. Devet kalciniranih kosti. Inv. št. P 3751.

Pri primerjavi podatkov o najdbah v gomilah in opisanega gradiva iz muzeja vidimo, da manjkajo naslednji predmeti: statvena utež z diagonalnim križem na dnu, dva rimska novca, jantarjevi biseri, kresilniki, večje in manjše kepe železovca, ostanki fibul,³⁹ fragmenti črnih posod z rdečimi trakovi in grozdastimi rdečimi vtisnjenimi okrasi, dve kozici s pr. 9 cm. Od bronastih veržic je ohranjena le ena (T. I, 6), od ostankov bronastih najdb pa le fragment svitkaste veržice (T. I, 5) in preluknjan bronasti obesek (T. I, 4). Verjetno najdbe v muzeju niso pravilno inventarizirane po gomilah, saj je vse gradivo iz Podlož pripisano gomili 1; tako npr. veliki žari s plastičnimi rebri, ki sta bili

verjetno najdeni v obeh manjših gomilah, in fragmenti večje grafitirane žare z belimi sledovi v obliki meandra, železne žvale, železen nož in fragment železnega tulca, ki niso v poročilu nikjer omenjeni. Morda so te najdbe iz gomile, ki jo je leta 1907 preiskalo Muzejsko društvo iz Maribora! Ker se ne da ugotoviti, kateri predmeti spadajo v posamezne gomile, še manj pa bi lahko sklepali o grobnih celotah, bomo vse najdbe obravnavali in analizirali le tipološko.

Keramika iz gomil je ohranjena v manjših fragmentih razen dveh večjih žar. Verjetno je bila katera zlomljena že pred pokopom. Med keramiko imamo zastopane naslednje oblike: največ je žar, pri katerih lahko ločimo velike (sl. 4; T. I, 3,8) in male žare (T. I, 7; II, 3, 4); konične (T. II, 5) in bikonične skodele (T. II, 1); lonce (T. II, 2); terine (T. II, 6, 7) in en primer vrča (T. I, 9). Keramika je dobro pečena od rdeče do sive barve, izdelana iz dobro prečiščene gline, ki ji je v vseh primerih primešana sljuda, pogosto tudi pesek in zdrobljena keramika. Pogosto je zunanja površina grafitirana in mehanično zglajena na sijaj, včasih tudi notranja. Po obliki imata veliki žari s plastičnimi rebri analogije v Vačah⁴⁰ in Benediktu.⁴¹ Očitno ima ta tip posode tradicijo že v kulturi žarnih grobišč, saj je znan v t. i. ruški skupini in se je pozneje nadaljeval tudi v Ha C obdobju. Fragment velike žare z meandrom (T. I, 8) pa lahko prištevamo k žaram iz poznejšega obdobja. Za manjšo žaro (T. II, 4) najdemo analogije po obliki iz Pongraca v Savinjski dolini,⁴² iz sv. Vida pri Stični⁴³ in iz drugih najdišč. Tudi skodele imajo tradicijo že v kulturi žarnih grobišč. Podobne konične skodele so med drugimi najdišči znane tudi iz Hardeka,⁴⁴ Vač,⁴⁵ Rovišča,⁴⁶ bikonične pa iz Vač,⁴⁷ Brezij,⁴⁸ Kranja⁴⁹ in Martijancev.⁵⁰ Tudi za lonec (T. II, 2) najdemo najustreznejše primerjave iz Benedikta,⁵¹ Savinskega pri Ptujski gori,⁵² iz Vač⁵³ in z Bleda.⁵⁴ V bikoničnih loncih, ki se v ruški skupini ne pojavljajo več, bi lahko videli nekakega skoraj tipičnega predstavnika zgodnjega Ha C obdobja v Podravju.⁵⁵ Med keramičnimi predmeti imamo tudi izrastke v obliki rogov (T. II, 8). Morda so bili ti izrastki aplicirani na držaj posode kakor pri najdbah iz gomil v Razvanju⁵⁶ in Donji Dolini⁵⁷ ali na ostenje posode kakor pri najdbah iz Malih Vin pri Šmarjeti,⁵⁸ Donje Doline,⁵⁹ v Avstriji v skupini Wies⁶⁰ in kalenderberški skupini (po Pittioniju Statzendorf-Gemeinlebern).⁶¹

Posode iz Sp. Podlož so ornamentirane s širokimi vertikalnimi (T. II, 4) in horizontalnimi (T. I, 7) kanelurami, plitvimi žlebiči (T. II, 3), šrafiranimi trikotniki in rozetami (T. II, 1), z navpičnimi (T. II, 6) in poševnimi plastičnimi rebri (sl. 1, T. I, 10) ter meandrom (T. I, 8), ki je izdelan v posebni tehniki z aplikacijo kovinskih lističev. Danes je ta kovinska aplikacija na žari ohranjena le še kot sled bele barve. Navadno so bile aplikacije na posodah napravljene iz cina, svinca ali bronca. Takšno okraševanje je zelo razširjeno, saj sega od zahodnih Alp do Panonije in na jugu do srednje Italije.⁶² V tej tehniki so pogosto upodobljeni motivi meandra, kot je to v našem primeru. Takšno okraševanje najdemo v Podravju v Hardeku,⁶³ omenja se tudi iz pivolskih gomil in gomil v Razvanju,⁶⁴ iz Poštele,⁶⁵ na Hrvaškem iz Martijancev, Dalja,⁶⁶ v Avstriji iz Klein-Gleina,⁶⁷ torej iz skupine Wies,⁶⁸ iz Brega⁶⁸ ter skupine Statzendorf-Gemeinlebern.⁷⁰ Na Dolenjskem pa jo poznamo iz groba s trinožnikom iz Novega mesta,⁷¹ iz groba z oklepom v Stični,⁷² iz Šmarjete, Libne, Magdalenske gore; iz svetolucijske skupine;⁷³ na Gorenjskem pa iz Kranja.⁷⁴ Sodeč po navdbah, spadajo v Sloveniji vse najdbe, okrašene v tej tehniki, v Ha C obdobje. Za dolenska najdišča pa lahko navedemo še bolj natančno opredelitev, saj jih poznamo iz t. i. horizonta Stična—Novo mesto in jih lahko opredelimo v

Slika 1: Sp. Podlože pod Ptujsko goro. Žara

Ha C₂.⁷⁵ Za zdaj pri nas še ne poznamo takšnega okraševanja iz kulture žarnih grobišč. Najstarejši znani primer pri nas je vsekakor na skodelici iz Kranja,⁷⁶ ki spada v horizont Podzemelj 2.⁷⁷

Od kovinskih predmetov imamo znane železne žvale (T. I, 1), železen nož (T. I, 2), fragment železnega tulca (T. I, 3), bronasto verižico (T. I, 6), bronasti cilindričen obesek (T. I, 4) in fragment bronaste svitkaste verižice (T. I, 5). Železne žvale se omenjajo tudi v gomilah Podravja, in sicer iz Hardeka⁷⁸ in Gornje Radgone.⁷⁹ V Sloveniji so znane še iz Vač,⁸⁰ Stične v grobu 72⁸¹ in grobu z oklepem,⁸² z Magdalenske gore,⁸³ iz Novega mesta v grobu z oklepom⁸⁴ in grobu s trinožnikom,⁸⁵ iz Libne⁸⁶ ter depojske najdbe iz Tržišča pri Cerknici.⁸⁷ Skoraj vse naštetje najdbe v Sloveniji spadajo v Ha C obdobje; najdbe iz dolenskih nekropol⁸⁸ so opredeljene v horizont Stična—Novo mesto, torej v Ha C₂, nekatere pa spadajo v prehodno obdobje med trakokimerijskim in skitskim horizontom.⁸⁹ Iz Hrvaške imamo žvale, najdene v sarengrajskem depojju, ki ga datirajo v prehodno obdobje iz Ha B v Ha C.⁹⁰ V Donji Dolini se železne žvale pojavijo v fazi II a (700—600).⁹¹ Žvale so tudi precej pogostne najdbe v južni Nemčiji v Ha C obdobju.⁹² Podrobno rekonstrukcijo žval in sploh konjske opreme sta podala Gallus-Horvath⁹³ in Kossack.⁹⁴

Za bronaste svitkaste ovratnice imamo analogije iz Vač,⁹⁵ Straž pri Št. Rupertu⁹⁶ in Rifnika.⁹⁷ Kossack jih v svoji kronologiji navaja kot tipične predstavnike Ha C obdobja pri nas.⁹⁸ Za bronaste verižice (T. I, 6) najdemo analogije v Pobrežju,⁹⁹ Ljubljani,¹⁰⁰ Kranju,¹⁰¹ Vačah,¹⁰² Vinici,¹⁰³ Donji Dolini¹⁰⁴ in drugih najdiščih. Tudi za železen nož s skoraj ravnim rezilom (T. I, 2) najdemo najustreznejše primerjave v Vačah.¹⁰⁵

Keramika iz gomil v Sp. Podložah ima po obliki tradicijo še v kulturi žarnih grobišč v t. i. ruški skupini. Medtem pa lahko po tehniki okraševanja z aplikacijo kovinskih lističev in železnih žval, predvsem v primerjavi z dolenskimi najdbami,¹⁰⁶ najdbe iz Sp. Podlož datiramo v Ha C obdobje. Tudi Stare je v svoji kronološki razporeditvi postavil Sp. Podlož v stopnjo Vače II a.¹⁰⁷ Po

Gabrovčevi razdelitvi halštatske kulture Slovenije spada področje slovenske Štajerske v tretjo skupino,¹⁰⁸ ki je na vzhodu vezana s severnohrvaško halštatsko skupino,¹⁰⁹ v Avstriji s skupino Wies,¹¹⁰ v katero sodijo brez dvoma tudi najdbe iz Podravja.¹¹¹ Zato bi jo v smislu njegove delitve lahko obravnavali kot samostojno skupino, h kateri bi na meji z dolensko skupino v širšem smislu sodila še najdišča na savinjskem območju.¹¹² V tem smislu je S. Gabrovec že začel uporabljati poimenovanje skupine Wies-Martijanec¹¹³ ali skupine Klein-Glein — Martijanec.¹¹⁴ Južna meja tega železnodobnega kulturnega področja poteka po razvodnici med Dravo in Savo in tako loči Podravje od Celjske kotline z morebitnim središčem pri Grižah.¹¹⁵ Zahodna meja je Pohorje, ob katerem sodi Slovenjegraška kotlina v posebno, zaradi zemljepisnih razmer močno lokalno skupino.¹¹⁶

Kje naj bi bila naselbina, ki je pripadala tem gomilam, za zdaj še ne vemo. Morda na kakšnem grebenu okrog Ptujске gore, odkoder imamo znane halštatske plane grobove, ki so jih pri rigolanju za vinograd domačini uničili,¹¹⁷ ali na ravnici ob Polskavi. Po vsej verjetnosti bi naselbino lahko prej iskali nekje na vzvišenih grebenih okrog Ptujске gore, saj so naselbine v ravninah v tem obdobju prenehale kot je to primer na Ptujskem gradu¹¹⁸ in Ormožu¹¹⁹ in se pomaknile na bolj utrjena področja, kot kažejo primeri tudi na drugih najdiščih. Na primer: Poštela,¹²⁰ Novine,¹²¹ Krčevina pri Ptujju,¹²² Limbuš,¹²³ Turiška vas pri Tinju na Pohorju,¹²⁴ verjetno Sodinci pri Veliki Nedelji,¹²⁵ gradišča pri Slovenjem Gradcu (Puščava in Šance).¹²⁶ Naselbinskih najdb iz okolice Ptujске gore za zdaj še nimamo.

OPOMBE

¹ V. Skrabar, *Mitteilungen der Zentral-Kommission. Band V, 3. Folge*, Wien 1906, 363, 364 — Fr. Pollak, *Prazgodovinske najdbe v ptujski okolici*, *Časopis za zgodovino in narodopisje* 1907, 226.; — J. Klemenc-B. Saria, *Blatt Rogatec*, Zagreb 1939, 47, 55. Na strani 55 imata avtorja v kraju »Selce pod Ptujsko goro« omenjeno še eno veliko gomilo. Ta gomila spada v sklop petih gomil v Sp. Podložah in je tudi edina, ki je pravilno vršana na karto, ostale gomile so vršane na zahodni strani ceste Ptuj—Ptujška gora; — Slovenski Gospodar 41, št. 20, Maribor 19. 4. 1907, 7.

² J. Klemenc-B. Saria, l. c., 61; — Iva Mikl, *Varstvo spomenikov VIII, 1960—61*, 235.

³ J. Klemenc-B. Saria, l. c., 28.

⁴ S. Pahič, *Varstvo spomenikov, XI, 1967*, 116.

⁵ S. Pahič, *Arheološko raziskovanje v Mariboru, ČZN, nova vrsta 2, (XXXVII) letnik, Maribor 1966, 11 ss., op. 79*; — isti, *Maribor v prazgodovini, ČZN, nova vrsta, 4. (XXIX) letnik, Maribor 1968, 9 ss. (odslej ČZN, 1968)*; — isti, *K predslovenski naselitvi Slovenskih gor in Pomurja, Zbornik Svet imed Muro in Dravo, Maribor 1968, 188 ss., karta 5 (odslej Svet med Muro in Dravo)* — isti, *Sprehod na Poštelo, Planine ob meji 1972—1973, 111—113*.

⁶ S. Pahič, *Svet med Muro in Dravo, 192, karta 5* — isti, *Antične gomile v Slovenskih goricah, ČZN, nova vrsta, 1. letnik 1965, Maribor 1965, 22*; — isti, *Železnodobne najdbe v Slovenskih goricah, AV XVII, Ljubljana 1966, 107, 134 (odslej AV XVII)*, — W. Schmid, *Tagespost* 25. 4. 1937.

⁷ S. Pahič, *Antične gomile v Slovenskih goricah, ČZN, nova vrsta, 1. letnik, 1965, 19, 20*; — isti, *Svet med Muro in Dravo, 1968, 190, karta 5*; — isti, *AV XVII, 1966, 107, 109—114*; — J. Klemenc-B. Saria, *Blatt Ptuj, 8*; — *Pettauer Zeitung, X. Jahrg., št. 36, Ptuj, 3. 9. 1899, 4*.

⁸ S. Pahič, *Varstvo spomenikov VIII, 1960—61, 193*; — isti, *Antične gomile v Slovenskih goricah, ČZN 1965, 19*; — isti, *Svet med Muro in Dravo, 1968, 189—191; karta 5*; — isti, *AV XVII, 1966, 107, 122—128*; — W. Schmid, *Der Kultwagen von Strettweg, Leipzig 1934, 26 ss.*

⁹ S. Pahič, *Antične gomile v Slovenskih goricah, ČZN 1965, 12*; — isti, *Svet med Muro in Dravo, 1968, 188, 190, karta 5*; — isti, *AV XVII, 107, 114—122*.

¹⁰ S. Pahič, *Varstvo spomenikov, VII, 298*; — S. Pahič, *AV XVII, 1966, 107, op. 10*.

- ¹¹ J. Klemenc-B. Saria, Blatt Ptuj, 29. Danes gomile na terenu niso več vidne. Če so bile, so verjetno izravnane zaradi intenzivnega obdelovanja njiv. Bile bi v neposredni bližini planih grobov.
- ¹² V. Skrabar, l. c., 363; — J. Klemenc-B. Saria, Blatt Rogatec, 47 s.
- ¹³ Slovenski Gospodar 41, št. 20, Maribor 19. 4. 1907, str. 7; — J. Klemenc-B. Saria, l. c., 47 s.
- ¹⁴ V. Skrabar, l. c., 363, 364; — J. Klemenc-B. Saria, Blatt Rogatec, 47 s.
- ¹⁵ Gomile sva izmerila skupaj s kolegom S. Pahičem, za njegovo pomoč se mu na tem mestu najlepše zahvaljujem.
- ¹⁶ J. Klemenc-B. Saria, Blatt Rogatec. Avtorja omenjata to gomilo v Selah na str. 55 in v Podložu na str. 47.
- ¹⁷ S. Pahič, AV XVII, 1966, 109—122; — isti, Svet med Muro in Dravo, 1968, 190; — J. Klemenc-B. Saria, Blatt Ptuj, 8.
- ¹⁸ S. Pahič, Arheološko raziskovanje v Mariboru, ČZN 1966, 11; — isti, ČZN 1968, 9 ss; — isti, Svet med Muro in Dravo 1968, 188 ss, karta 5.
- ¹⁹ S. Pahič, Svet med Muro in Dravo, 1968, 191, karta 5; — S. Pahič, AV XVII, 1966, 123; — isti, VS 1960—61, 192, 193.
- ²⁰ J. Klemenc-B. Saria, Blatt Rogatec, 28.
- ²¹ Ibid., 61; — Iva Mikl, l. c., 235.
- ²² J. Klemenc-B. Saria, l. c., 28.
- ²³ Ibid., 17.
- ²⁴ V. Skrabar, l. c., 363, 364.
- ²⁵ S. Pahič, Svet med Muro in Dravo, 1968, 193; — isti, AV XVII, 1966, 108; — R. Pittioni, Urgeschichte des Österreichischen Raumes, Wien 1954, 608 ss.
- ²⁶ W. Modrijan, Das hallstattzeitliche Gräberfeld von Frög, Kärnten, Carinthia I, 147. Jahrgang, Klagenfurt 1957, 3 ss.
- ²⁷ S. Pahič, Svet med Muro in Dravo, 1968, 193, op. 239; — isti, AV XVII, 1966, 109 ss, kjer omenja dvojni grob v Hardeku in domnevne družinske pokope v velikih gomilah v Klein-Gleinu; — isti, VS, XI, 1967, 116, kjer je opisan dvojni grob v gomili.
- ²⁸ K. Vinski-Gasparini, Iskopavanje kneževskog tumulusa kod Martijanca u Podravini, Vjesnik arheološkog muzeja u Zagrebu, svezak II, Zagreb 1968, 39 ss. (Odslej Vjesnik II, 1968); — Z. Vinski, Ksenja Vinski-Gasparini, O utjecajima istočno-alpske halštatske kulture i balkanske ilirske kulture na Slavonsko-Srijemsko Podunavlje, Arheološki radovi i rasprave, II, Zagreb 1962, 263 ss. (Odslej Arheološki radovi i rasprave II, 1962.)
- ²⁹ S. Pahič, AV XVII, 1966, 112, op. 115.
- ³⁰ S. Pahič, Svet med Muro in Dravo, 1968, 192, op. 222; — isti, ČZN 1968, 31, op. 115.
- ³¹ Grobne konstrukcije poznamo iz pošteljskih gomil in iz gomil v Razvanju, glej S. Pahič, ČZN 1968, 32, 30, 31, op. 117; iz gomile v Veleniku pri Sp. Polskavi, glej Pahič, VS, XI, 1967, 116.
- ³² K. Vinski-Gasparini, Vjesnik II, 1961, 40, 56, priloga B; — Z. Vinski, Vinski-Gasparini, Arheološki radovi i rasprave, II, 1962, 268.
- ³³ L. Bolta, Prazgodovinska gomila v Pongracu, Savinjski zbornik, Celje 1965, 195, 196.
- ³⁴ V. Skrabar, l. c., 363, 364; — J. Klemenc, B. Saria, Blatt Rogatec, 47.
- ³⁵ Ibid.
- ³⁶ V. Skrabar, l. c., 363, 364.
- ³⁷ Slovenski Gospodar, 41, št. 20, Maribor 19. 4. 1907, str. 7.
- ³⁸ V. Skrabar, l. c., 363, 364, — Fr. Pollak, l. c., 226 s.; — J. Klemenc-B. Saria, l. c., 47.
- ³⁹ V. Skrabar, l. c., 363, 364; — Blatt Rogatec, 47 — F. Stare, K problemu najstarejših čolničastih fibul iz Slovenije, AV 5, 1954, 31, op. 13, pravi, da je čolničasta fibula, ki jo je objavil H. Müller-Karpe, Zum Beginn der Kahnfibel mit profiliertem Fuss, AV IV/1, 1953, 54, kot najdbo iz Hajdine, iz gomil v Sp. Podložah. Vendar je ta fibula v muzeju inventarizirana kot najdba iz Formina. Pravilno jo je objavil S. Pahič v Svetu med Muro in Dravo, 194, risba.
- ⁴⁰ F. Stare, Vače, Arheološki katalogi Slovenije, zvezek 1, Ljubljana 1955, T. LXXXV, 5. (Odslej Vače katalog.)
- ⁴¹ H. Müller-Karpe, Beiträge zur Chronologie der Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen, Berlin, 1959, T. 122, 31. — S. Pahič, AV XVII, 1966, 119, T. 2, 1.
- ⁴² A. Bolta, l. c., 195, 197, sl. 1.

- ⁴³ R. Ložar, Predzgodovina Slovenije, posebej Kranjske, v luči zbirke Mecklenburg, Glasnik muzejskega društva za Slovenijo, letnik XV, Ljubljana 1934, T. IV, 8. (Odslej GMDS 1934.)
- ⁴⁴ S. Pahič, AV XVII, 1966, T. 1, 1.
- ⁴⁵ F. Stare, l. c., T. LXXXIX.
- ⁴⁶ V. Stare, Prazgodovinske gomile iz Rovišča, AV XIII—XIV, Ljubljana 1962 do 1963, 445, T. X, 9.
- ⁴⁷ F. Stare, l. c., T. LXXXIX.
- ⁴⁸ K. Kromer, Brezje, Arheološki katalogi Slovenije, zvezek II, Ljubljana, 1959, T. 18, 6.
- ⁴⁹ S. Gabrovec, Mesto Kranj v prazgodovini slovenskega ozemlja, 900 let Kranja, spominski zbornik, Kranj 1960, T. 2, 26. (Odslej 900 let Kranja, 1960.)
- ⁵⁰ K. Vinski-Gasparini, Vjesnik 2, 1961, T. VII, 4, 6, 7.
- ⁵¹ S. Pahič, AV XVII, 121, T. 2, 4; — H. Müller-Karpe, l. c., T. 122, 30.
- ⁵² H. Müller-Karpe, l. c., T. 122, 32; — S. Pahič, AV XVII, 1966, 121, op.
- ⁵³ F. Stare, l. c., T. LXXXVII.
- ⁵⁴ S. Gabrovec, Prazgodovinski Bled, Ljubljana 1960, 34, T. XXV, 5; XXVII, 1.
- ⁵⁵ S. Pahič, AV XVII, 121.
- ⁵⁶ S. Pahič, ČZN 1968, 52, op. 116.
- ⁵⁷ Zdravko Marič, Donja Dolina, Glasnik zemaljskog muzeja u Sarajevu, sveska XIX, Sarajevo 1964, T. XII, 41.
- ⁵⁸ K. Kromer, l. c., 76, 39, Abb. 2, 3.
- ⁵⁹ Dr. Čiro Truhelka, Der vorgeschichtliche Pfahlbau im Savebette bei Donja Dolina (Bezirk Bosnisch-Gradiška). Bericht über die Ausgrabungen bis 1904, WMBH, Wien 1904, T. XXXVI, 5, 6. (Odslej WMBH 9, 1904.)
- ⁶⁰ R. Pittioni, l. c., 604 ss, abb. 431.
- ⁶¹ Ibid., 585, abb. 413.
- ⁶² S. Gabrovec, Grob s trinožnikom iz Novega mesta, AV XIX, 1968, 175, op. 66—171 ter 73 s citirano literaturo.
- ⁶³ S. Pahič, Svet med Muro in Dravo, 1968, 194; — isti, AV XVII, 1966, 113, op. 20, T. 1.
- ⁶⁴ S. Pahič, ČZN 1968, 31.
- ⁶⁵ Ibid., 31 — S. Pahič, Svet med Muro in Dravo, 1968, 194; — K. Vinski-Gasparini, Vjesnik II, 1961, 50, op. 57.
- ⁶⁶ K. Vinski-Gasparini, l. c., 45 ss.
- ⁶⁷ W. Schmidt, Die Fürstengräber von Klein Glein in Steiermark, PZ, 24 Berlin 1933, Abb. 15, 1—5; 47 a-b.
- ⁶⁸ R. Pittioni, l. c., 609.
- ⁶⁹ W. Modrijan, Carinthia I, 1950, 140, 103 ss.
- ⁷⁰ R. Pittioni, l. c., 577 ss, 584, Abb. 406, 409, 410, 413.
- ⁷¹ S. Gabrovec, Grob s trinožnikom iz Novega mesta, AV XIX, 1968, 171, T. 4. — F. Stare, Zbornik filozofske fakultete Ljubljana, II, 1955, p. 108.
- ⁷² S. Gabrovec, l. c., 171; — isti, Halštatska kultura v Sloveniji, VI. kongres arheologa Jugoslavije, Beograd 1965, 34, T. 5, 1—8 (Odslej VI. kongres arheologa.); — isti, Halštatska kultura v Sloveniji, AV XV—XVI, Ljubljana 1964—1965, 34, T. 5, 1—8 (Odslej AV XV—XVI, 1964, 1965.); — isti, Grob z oklepom iz Novega mesta, Situla 1, Ljubljana 1960, 49, 53 (Odslej Situla 1.); — R. Ložar, Situla iz Griž pri Stični, GMDS, letnik XVIII, Ljubljana 1937, 78, pod. 5.
- ⁷³ S. Gabrovec, AV XIX, 1968, 171, 172, op. 59, op. 60.
- ⁷⁴ S. Gabrovec, 900 let Kranja, T. 2, 23.
- ⁷⁵ S. Gabrovec, AV XIX, 1968, 171, T. 4; — isti, AV XV—XVI, 1964—1965, T. 5, 1—8; — isti, VI. kongres arheologa Jugoslavije, 34, T. 5, 1—8; — isti, Situla 1, 49, 53; — R. Ložar, l. c., 78, pod. 5; — F. Stare, l. c., p. 108.
- ⁷⁶ S. Gabrovec, 900 let Kranja, T. 2, 23.
- ⁷⁷ S. Gabrovec, VI. kongres arheologa Jugoslavije, 32; — isti, AV XV—XVI, 1964—1965, 32.
- ⁷⁸ S. Pahič, AV XVII, 1966, 112.
- ⁷⁹ S. Pahič, Antične gomile v Slovenskih Goricah, ČZN 1965, 19.
- ⁸⁰ F. Stare, Vače, katalog, T. XVII, 1; — isti, Prazgodovinske Vače, Ljubljana 1954, 82; — isti, Kipec ilirskega bojvnika iz Vač, AV XIII—XIV, 1962—1963, 402, 403.

- ⁸¹ S. Gabrovec, Halštatske čelade jugovzhodnoalpskega kroga, AV XIII—XIV, 303; — isti, AV XV—XVI, 34, T. 6, 13; — isti, VI. kongres arheologa Jugoslavije, 34, T. 6, 13.
- ⁸² S. Gabrovec, l. c., 34, T. 4; — isti, AV XV—XVI, 34, T. 4; — isti, Situla 1, 48; — R. Ložar, GMDS 18, 1937, 75 s., pod. 2, 6.
- ⁸³ S. Gabrovec, AV XIII—XIV, 310, 311, T. XVII, 2. Z Magdalenske gore imamo znanih še več konjskih uzd, o njih nam poroča R. Ložar v GMDS 1934, 10, 12, 14.
- ⁸⁴ S. Gabrovec, Situla 1, 27 ss., sl. 8.
- ⁸⁵ S. Gabrovec, AV XIX, 160, T. 3, 4; — isti, Najstarejša zgodovina Dolenjske, Novo mesto 1956, 36, 37.
- ⁸⁶ T. Knez-S. Škaler, Halštatska gomila na Libni, AV XIX, 250, 254, 255, T. 8, 1.
- ⁸⁷ F. Stare, AV XIII—XIV, 402, 403, T. XII, 12, 13, 14.
- ⁸⁸ Glej op. 81, 82, 84, 85.
- ⁸⁹ Glej op. 83, 86.
- ⁹⁰ Z. Vinski, Ksenja Vinski-Gasparini, Radovi i rasprave II, 1962, 270, T. II, 22, 23, 24. — Z. Vinski, Tračko-Kimerijski nalaz Adaševci u Srijemu, Rad Vojvodžanskih muzeja 4, Novi Sad 1955, sl. 25, 26, 27.
- ⁹¹ Z. Marić, l. c., 32 ss., T. VI, 25—27, op. 147, 148.
- ⁹² G. Kossack, Südbayern während der Hallstattzeit, Berlin 88, 1959, T. 12, T. 14; — isti, Pferdegeschirr aus Gräbern der älteren Hallstattzeit Bayerns, Jhb. RGZM, 1, 1954, 111 ss.
- ⁹³ S. Gallus, T. Horváth, Un peuple cavalier préscythique en Hongrie, Budapest, 1939.
- ⁹⁴ G. Kossack, Jhb. RGZM, 1, 1954, 111 ss.; — isti, Hallstattzeitliches Pferdegeschirr aus Flavia Solva, Schild von Steier, Heft 2, Graz 1953, 49 ss.
- ⁹⁵ F. Stare, Vače, katalog, T. XCVIII, 7; — G. Kossack, Südbayern während der Hallstattzeit, 1959, 44, Abb. 10, 16.
- ⁹⁶ S. Gabrovec, Poročilo o slučajnih najdbah v Sloveniji, AV V/1, 1954, 143, T. II, 3.
- ⁹⁷ A. Bolta, Ilirske najdbe iz Rifnika pri Celju, AV VII/3, 1956, T. XIII, 82, T. I, 88; — S. Pahič, Posamezne najdbe iz Rifnika, AV VII/1—2, 1956, 55, T. II, 4, T. III, 3. — G. Kossack, l. c., 44, Abb. 10, 18.
- ⁹⁸ G. Kossack, l. c., 44, Abb. 10, 16.
- ⁹⁹ S. Pahič, Pobrežje, Katalogi Narodnega muzeja 6, Ljubljana 1972, T. 27, 7; T. 47, 13, 14.
- ¹⁰⁰ J. Puš, Žarnogrobiščna nekropola na dvorišču SAZU v Ljubljani, Razprave VII/1, Ljubljana 1971, T. 52, 2.
- ¹⁰¹ S. Gabrovec, 900 let Kranja, 28, T. 2, 4.
- ¹⁰² F. Stare, Vače, katalog, T. XXXI, 1; T. XXXVI, 5; T. XXXVII, 1, 2; T. LVIII, 3.
- ¹⁰³ R. Ložar, GMDS 1934, T. VIII, 3.
- ¹⁰⁴ C. Truhelka, WMBH, 9, 1904, T. XLV, 4; T. L, 14, 15; T. LXX, 11; T. LXXII, 13; T. LXXV, 25.
- ¹⁰⁵ F. Stare, l. c., T. III, 10; T. II, 6; T. VI, 11.
- ¹⁰⁶ S. Gabrovec, AV XIX, 1968, 171, op. 59, T. 3, 4; T. 4; — isti, Najstarejša zgodovina Dolenjske, 36, 37; — isti, Situla 1, 27 ss., sl. 8; — isti, AV XIII—XIV, 303, 310, 311, T. XVII, 2; — isti, AV XV—XVI, 34, T. 6, 13, T. 4, T. 5, 1—8; — isti, VI. kongres arheologa Jugoslavije, 34, T. 4, T. 5, 1—8, T. 6, 13; — F. Stare, Zbornik filozofske fakultete v Ljubljani II, 108; — R. Ložar, GMDS 18, 1937, 75 ss. pod. 2, 6, pod. 5; — T. Knez-S. Škaler, l. c., 250, 254, 255; T. 8, 1.
- ¹⁰⁷ F. Stare, Prazgodovinske Vače, 123, 124, glej prilogo.
- ¹⁰⁸ S. Gabrovec, AV XV—XVI, 25; — isti, VI. kongres arheologa Jugoslavije, 25.
- ¹⁰⁹ K. Vinski-Gasparini, Vjesnik II, 56, 57, sl. 3; — Z. Vinski, K. Vinski-Gasparini, Arheološki radovi i rasprave II, 268, 287, karta I.
- ¹¹⁰ R. Pittioni, l. c., 604 ss.
- ¹¹¹ S. Pahič, Svet med Muro in Dravo, 193, 194, op. 238.
- ¹¹² S. Pahič, ČZN 1968, 36, op. 148.
- ¹¹³ S. Gabrovec, Problem severozahodnega področja Ilirov, Posebna izdaja Naučnega društva BiH 4, Center za balkanološka ispitivanja 1, Sarajevo 1964, 215 ss.
- ¹¹⁴ S. Gabrovec, AV XIX, 172.
- ¹¹⁵ A. Bolta, Prazgodovinska gomila v Pongracu, Savinjski zbornik, Celje 1965, 194 ss.
- ¹¹⁶ S. Pahič, Svet med Muro in Dravo, 193, 194, op. 238.

¹¹⁷ J. Klemenc, B. Saria, Blatt Rogatec, 54, 55; — V. Skrabar, Grazer Tagespost, 15. V. 1907; — isti, MZK 3 F., VI, 190, 182; — Slovenski Gospodar, 19. IV. 1907; — Fr. Pollak, l. c., 226 s.; — S. Pahič, Svet med Muro in Dravo, 187, 193; — H. Müller-Karpe, l. c., T. 122, 32, kjer je označena kot najdba iz Benedikta. Nekaj najdb je v Pokrajinskem muzeju v Mariboru, nekaj v Ptujju, kjer so založene med staro Ferovo zbirko, za katero pa v muzeju nimamo inventarja.

¹¹⁸ J. Korošec, Predzgodovinska naselbina na Ptujskem gradu, Ljubljana 1951.

¹¹⁹ B. Perc, K stratigrafiji žarnogrobiščne naselbine v Ormožu, AV XIII—XIV, 1962—1963, 375 ss.; — ista, Prazgodovinska naselbina v Ormožu, Ptujski zbornik II, Ptuj 1962, 202 ss.

¹²⁰ S. Pahič, Svet med Muro in Dravo, 188, karta 5, 192; — isti, ČZN 1968, 29, 30, 33, 34; — isti, Arheološko raziskovanje v Mariboru, ČZN 1966, 11—14; — isti, AV XVII, 134, 135; — isti, Sprehod na Poštelo, Planine ob meji, 1972—1973, 110 ss.

¹²¹ S. Pahič, AV XVII, 128—134; — isti, Svet med Muro in Dravo, 188, karta 5, 192.

¹²² S. Pahič, Svet med Muro in Dravo, 186, 188, karta 5, 193; — isti, VS IX, 1962 do 1964, 172, 173.

¹²³ S. Pahič, ČZN 1966, 14, 15; — isti, ČZN 1968, 34; — isti, Svet med Muro in Dravo, 193.

¹²⁴ S. Pahič, AV XVII, 135; — isti, Svet med Muro in Dravo, 188, karta 5, 193.

¹²⁵ S. Pahič, Svet med Muro in Dravo, 184, 186, karta 4; — isti, VS IX, 171, 172.

¹²⁶ S. Pahič, AV XVII, 107, op. 10.

DIE GRABHÜGEL AUS DER HALLSTATTZEIT IN SPODNJE PODLOŽE UNTERHALB DER PTUJSKA GORA

Die Grabhügel aus Spodnje Podložje unterhalb der Ptujška gora, die in die Zusammenfügung von Grabhügeln der Hallstätter Zeit in Podravje gehören (2—11), wurden vom Mag. Pharm. Franz Pollak untersucht. Er erforschte zwei kleinere Grabhügel. Im Jahre 1906 setzte das Museumverein aus Ptuj die Forschungen fort, und untersuchte einen grossen und zwei kleinere Grabhügel (12). Der Geschichtsverein aus Maribor durchforschte einen kleineren Grabhügel (13). Diesmal sind auf dem Terrain noch vier Grabhügel sichtbar (Zeichnung 1, Abb. 1, 2, 3).

In den Grabhügeln waren nur Brandgräber zu finden. In dem kleineren Grabhügel war wahrscheinlich je ein Grab, für den grösseren, hingegen, ist es nicht klar, ob »mehrere gebrannte Schichten« (24) auch mehrere Gräber bedeute? Für diese Zeitperiode ist in den Grabhügeln in Podravje vereinzelt gebranntes Grab charakteristisch, welches als die einzige Form der Beerdigung auch auf dem österreicherischen Gebiet der Hallstattkultur des Typus »WIES« ist (25), obwohl mehrere Ausnahmen bekannt sind (27). Aus dem durchforschten Grabhügel in Martijanci folgernd, ist diese Beerdigungsart auch in der Gruppe von Grabhügeln des nordöstlichen Kroatiens bekannt (28).

Die Funde aus Spodnje Podložje sind im Museum nach den Grabhügeln inventarisiert. Trotzdem, im Vergleich mit den erhaltenen Berichten über die Funde in den Grabhügeln (34—36), ist diese Inventarisierung nicht genau. Von der Keramik besitzen wir bekannte grosse (T. I, 8, 10; Abb. 4) und kleine Urnen (T. I, 7); (T. II, 3, 4), konische (T. II, 5) und bikonische (T. II, 1) Schalen und Töpfe (T. II, 2), Terine (T. II, 6, 7), und ein Krugexemplar (T. I, 9). Häufig ist die äussere Fläche graphitiert und bis auf Glanz poliert, bisweilen auch die innere Fläche. Die Keramik ist ornamentiert mit breiten vertikalen (T. II, 4) und horizontalen Kaneluren (T. II, 7), mit untiefen Rillen (T. II, 3), mit schraffierten Dreiecken und Rosetten (T. II, 1), mit plastischen vertikalen (T. II, 6), schrägen Rippen (T. I, 10) und mit dem Meander (T. I, 8), welcher nach einer speziellen Technik, mit Anwendung von Metallblättchen, sichtbar heutzutage noch als die Spur der weissen Farbe auf der Oberfläche des Gefässes, ornamentiert war.

Von den Metallgegenständen besitzen wir: Eisrne Zaumgebisse (T. I, 1), eisernes Messer (T. I, 2), ein Fragment von eiserner Hülse (T. I, 3), bronzenes Kettchen (T. I, 6), bronzenes zylindrisches Anhängsel (T. I, 4) und ein Fragment bronzenen Ringkettchens (T. I, 5).

Einige Typen der Keramik aus den Grabhügeln in Spodnje Podložje haben, der Form nach, allerdings die Tradition bereits aus der Kultur der Urnenfelder. Auf

Grund der Dekorationstechnik mit Applikation der Metallblättchen, und auf Grund der eisernen Zaumgebissen, dazu noch im Vergleich mit den Fundstellen in Dolenjsko, können wir die Funde aus Spodnje Podložje in die Hallstätterkultur — Periode C datieren. Nach der Einteilung der Hallstätterkultur in Slowenien von Gabrovce, gehört das Gebiet der slowenischen Steiermark in seine dritte Gruppe (108), die im Osten mit nördlich-kroatischer Hallstättergruppe und in Österreich mit der Gruppe »WIES« (110) gebunden ist, demzufolge gehört es (das Gebiet) in die erweiterte Gruppe »WIES« (113), oder »Klein-Glein — Martijanec« (114).

Wo sich die Siedlung befände, die zu diesen Grabhügeln gehörte, wissen wir augenblicklich nicht. Nach aller Wahrscheinlichkeit auf irgendwelchem Bergkamm um Ptujška gora, woher wir bekannte hallstätter flache Gräber besitzen (117). Die Siedlungen in den Ebenen in dieser Periode hörten ja auf (118, 119), und rückten in mehr befestigte Gebiete vor (120—126). Aus der Umgebung von Ptujška gora besitzen wir mittlerweile jedoch noch keine Siedlungsfunde.

Paola Korošec

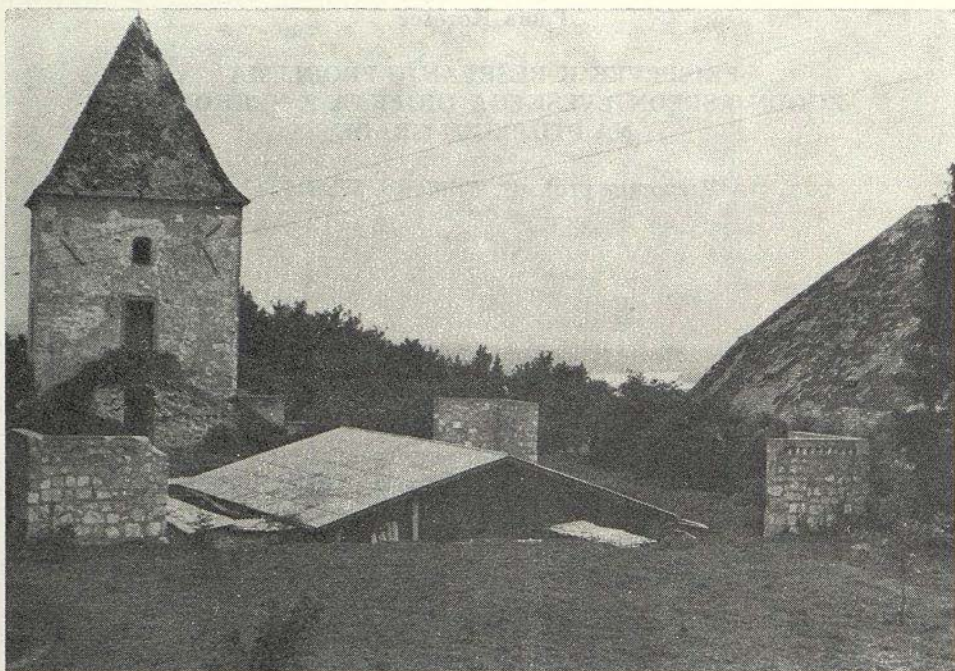
**PRISPEVEK K REŠEVANJU PROBLEMA
ZGODNJSREDNJEVEŠKEGA OBJEKTA Z NEKROPOLO
NA PTUJSKEM GRADU**

V spomin prof. dr. Francetu STELETU

Pri arheoloških raziskavah 1946. in 1947. leta opravljenih na zahodni terasi ptujskograjske gorice, so poleg zgodnj srednjeveškega grobišča,¹ vrste plasti iz raznih kulturnih in kronoloških prazgodovinskih obdobj,² zidovja in drugih ostalin starejših in mlajših antičnih faz³ ter vrste drobnih predmetov naselbinskega in grobnega inventarja⁴ odkrili še ostanke nekega kvadratnega objekta.⁵ Stal je na zahodnem delu terase, tam, kjer je bil kulturni sediment najbolj bogat z najdbami, sredi grobov, delno vkopan v poznorimsko trdnjavo, delno pa zunaj nje. Glede na njegovo nenavadno obliko ter po ohranjenih ostankih in drugih momentih je J. Korošec pri obdelavi najdb prišel do sklepa, da ima objekt kulturni karakter. Po njegovi objavi so nekateri znanstveniki zavzeli nasprotno gledišče. Opirajoč se zgolj na zgodovinske vire, po katerih naj Slovani ne bi imeli svetišča, so zavračali to domnevo. Kljub vsej nastali polemiki pa ni prišlo do resne in obširnejše obravnave, v kateri bi s tehtnimi argumenti skušali ovreči postavljeno hipotezo.⁶ Od širših razprav ostajata le kritiki Dj. Boškovića⁷ in Fr. Baša,⁸ posebno njegova širša obravnava v razpravi o Malem gradu v Ptuj, kjer skuša rešiti pomen objekta zgolj s pomočjo zgodovinskih virov in prilagoditi najdbo zgodovini.⁹ Glede na to, da je izkopenina bila premalo obdelana že spričo dosežkov zgodnj srednjeveške, zlasti staroslovanske arheologije od odkritja in objave objekta do danes, ter glede na nekatere trditve, ki se v posameznih razpravah samo mimogrede omenjajo, terja najdba skoraj nujno ponovno obdelavo. Obdelava se bo držala arheoloških podatkov, glede na dejstvo, da za prva stoletja po slovanski naselitvi nimamo drugih virov,¹⁰ ki bi se posredno ali neposredno vezali za dogodke in življenje v Ptuj. Zato bomo še enkrat razčlenili vse elemente, ki so potrebni za pravilno arheološko presojanje in tolmačenje najdenin.

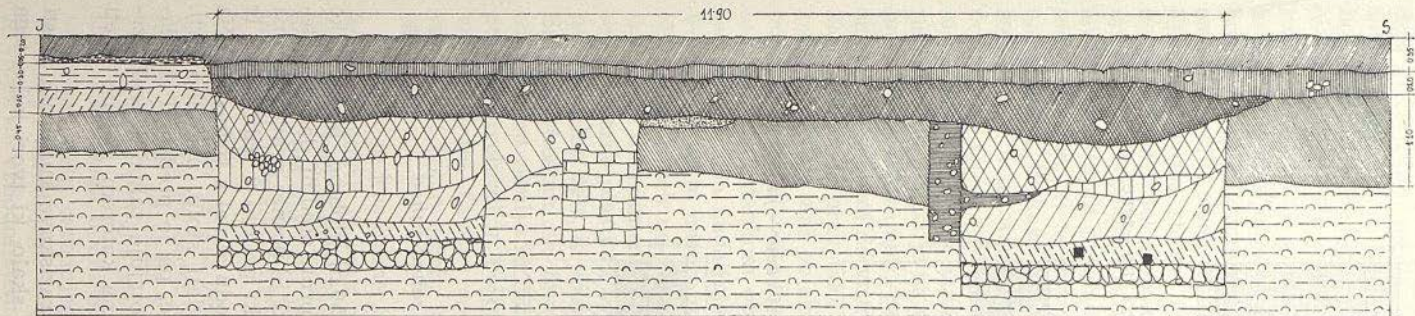
Preden preidemo na omenjeno obdelavo, se bomo še enkrat seznanili z najbolj pomembnimi elementi, ki jih moramo upoštevati pri izhodišču. Da bi bolje razumeli celotno problematiko posameznih sklepov in trditev, je hkrati nujno potrebno, da v nekaj potezah orišemo reliefno preoblikovanje zahodne terase. Ze sam pogled na današnje stanje grajske gorice nam razodeva, da je bila v svoji zgodovini pogosto deležna raznih preoblikovanj, ki so jih izvedle delno narava in delno tudi roke človeka.

Hrib, na katerem stoji ptujski grad, pripada skrajnemu koncu enega od številnih obronkov Slovenskih goric, ki se na tem mestu dotikajo Drave. Danes imata v jedru konglomeratni grič z vzhodne in zahodne strani prostrani terasi,

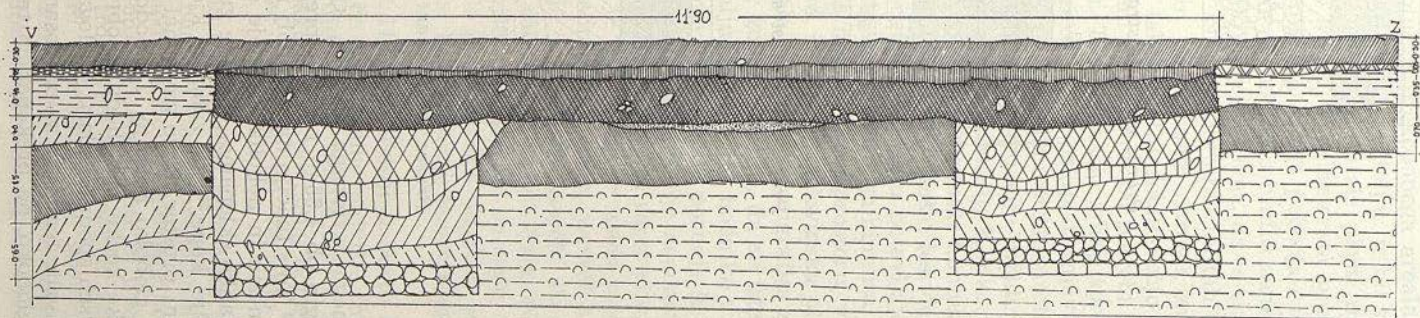

Slika 1: Pogled na začasno zaščiteno objekt in na podpornike za zastekljeno lopo

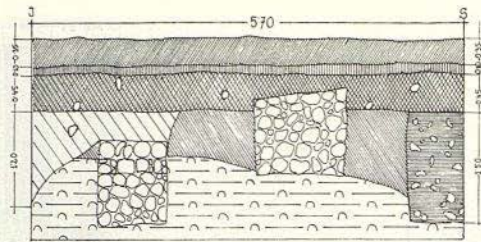
nad katerima dominira osrednji vrh, ki je najbrž predstavljal že tudi prvotno nekoliko manj izrazito stopničasto teraso. Medtem ko se je ta proti jugovzhodu spuščala dokaj blago, je njen severozahodni, nekoliko višji del strmo padal proti zahodni terasi. Kako je prav ta del gorice nastal, kažejo zelo nazorno pri raziskavah posneti profili. Iz njih lahko razberemo njegovo prvotno obliko in vse etape oblikovalnega razvoja. Tako je brez dvoma, da je v svoji prvotni obliki današnja terasa predstavljala dolg skalnat greben, ki se je strmo spuščal proti zahodu in nekoliko blažje, toda enakomerno proti jugu, tj. proti dravskemu bregu. Na severni in severozahodni strani je prehajal v kotanjasto oblikovano položno pobočje iz peskovito glinastih plasti, ki so imele bolj erozijski značaj.¹¹ Ta reliefna slika jedra kaže, da je ves prostor prvotno predstavljal zelo ozek grebenast hrbet, ki je potekal po južnem delu današnje terase od vzhoda proti zahodu. Prvi, ki je takšno zemljiščno obliko tal začel preoblikovati, je bil prazgodovinski človek. Ta je izkoristil razne plitke vdolbine za svoj stanovanjski prostor. S tem, da jih je prilagajal svojim potrebam, jim je dajal obliko manjših teras.¹² Vendar se začne prva obsežnejša in pomembnejša nivelacija tega prostora najbrž šele v času starejše kovinske dobe¹⁴ in se dokonča v obdobju iztekajoče se antike. Če ne že prej, je nedvomno v tem času ta del pretvorjen z zasipanjem njegovega severnega pobočja v širšo teraso. Preoblikovanje tega dela hriba nam najbolj nazorno kažejo profili, ki so bili posneti dva v vzhodnem hodniku trdnjave¹⁵ in tretji 9 m vzhodno od tod.¹⁶ Odkrite plasti dokazujejo, da se je severni nagib začel že na južnem robu pred notranjo zgradbo trdnjave.¹⁷ Tu se sterilna plast pojavlja že v ca. 1 m globine in se poglablja do

Priloga 1
Prerez objekta v smeri jug—sever

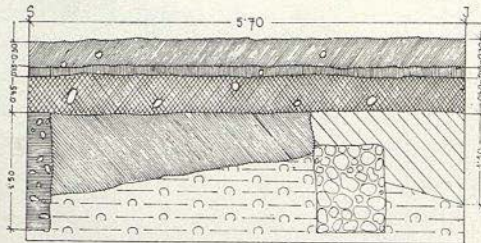

Priloga 2
Prerez objekta v smeri vzhod—zahod

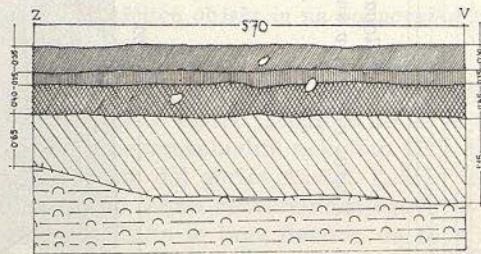
Priloga 3

Prerez vzhodne strani prstene kocke v smeri jug—sever

Priloga 4

Prerez zahodne strani prstene kocke v smeri sever—jug

Priloga 5

Prerez južne strani prstene kocke v smeri zahod—vzhod

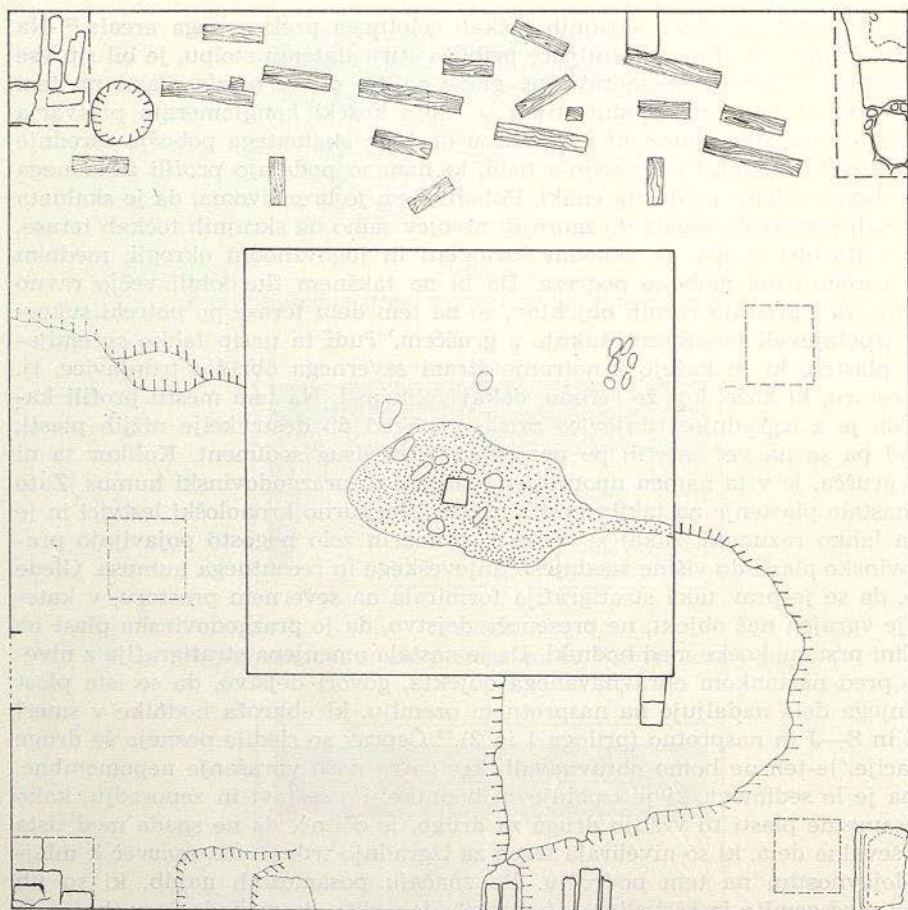
skrajnega severnega obzidja, kjer doseže celo do 4,50 m globine, medtem ko se nagib ob 4,55 m navzdol premika proti jugu, tj. proti sredini današnje terase.¹⁸ To situacijo nam še bolj nazorno kaže profil, ki je posnet pravokotno na tem mestu in nekoliko južneje od ojačevalca vrat,¹⁹ ki peljejo v trdnjavo. Iz tega lahko sklepamo, da se je greben, ki se je na vzhodu zlival s širino pobočja najvišje kope,²⁰ na zahodu, kjer stoji danes štirioglati stolp, nekoliko širil. Vmesni prostor, ki je zavzemal severni del trdnjave, pa je predstavljal relativno globoko kotanjo. To podobo končno še bolj potrjuje zahodni profil zemeljske kocke med hodniki obravnavanega objekta, na katerem je lepo videti pad vseh spodnjih plasti (priloga 3 in 4).²¹

Navzlic temu, da so na posameznih mestih segale raziskave kulturnih plasti zelo globoko, na prekopenem terenu niso naleteli na skalo, ki tvori jedro tega

dela griča, razen na dveh skrajnih točkah celotnega prekopanega areala.²² Na zahodni strani, tam, kjer se zemljišče približa štirioglatemu stolpu, je bil sip vse bolj zmešan s kosi konglomerata, ne glede na to, da se ostale plasti na tem mestu dvigajo. Na jugovzhodni strani se sip s koščki konglomerata pretvarja zelo hitro v izrazit gramoz, ki je v bistvu drobnik skalnatega pobočja osrednje kope. Če primerjamo to situacijo s tisto, ki nam jo podajajo profili zahodnega konca, lahko sklepamo, da sta enaki. Potemtakem je brez dvoma, da je skalnata osnova ali živa skala segala do zgornjih nivojev samo na skrajnih točkah terase, kjer stojita oba stolpa, tj. zahodni štirioglati in jugovzhodni okrogli, medtem ko se osrednji del globoko pogreza. Da bi na takšnem tlu dobili večjo ravno površino za izgradnjo raznih objektov, so na tem delu terase po potrebi sukcesivno izpolnjevali posamezne luknje z gruščem. Tudi ta nasip lahko spremljamo v plasteh, ki se kažejo z notranje strani severnega obzidja trdnjave, tj. na prostoru, ki kaže, kot že rečeno, dokaj velik pad. Na tem mestu profili kažejo, da je z izgradnjo trdnjave prišlo ponekod do destrukcije nižjih plasti, drugod pa so na več mestih po potrebi zasipali drug sediment. Kolikor ta ni bil iz grušča, je v ta namen uporabljen starejši, tj. prazgodovinski humus. Zato tudi nastalo plastenje na takih mestih ne sledi kulturno kronološki lestvici in je potem lahko razumeti, zakaj se v takih primerih zelo pogosto pojavljajo prazgodovinske plasti do višine zgodnesrednjeveškega in recentnega humusa. Glede na to, da se je prav taka stratigrafija formirala na severnem prostoru, v kateri je vgrajen naš objekt, ne preseneča dejstvo, da je prazgodovinska plast na površini prstene kocke med hodniki. Da je nastala omenjena stratigrafija z nivelacijo pred nastankom obravnavanega objekta, govori dejstvo, da se ista plast osrednjega dela nadaljuje na nasprotnem ozemlju, ki obkroža hodnike v smeri V—Z in S—J in nasprotno (priloga 1 in 2).²³ Čeprav so sledile pozneje še druge nivelacije, le-teh ne bomo obravnavali, ker so za naše vprašanje nepomembne. Izjema je le sediment, ki je izpolnjeval hodnike. Po sestavi in zaporedju, kako se posamezne plasti tu vrstijo druga za drugo, je očitno, da ne spada med tista izboljševalna dela, ki so nivelirala teren za izgradnjo trdnjave, marveč k mlajšim dejavnostim na tem področju. Po značaju posameznih najdb, ki so jih odkrili med zemljo in razvalini v hodnikih, je soditi, da pripada času, ko so ta prostor nivelirali in pospravili po okolici starejše razvaline, ki so stale na površini zemlje. Čeprav so to nivelacijo opravili po nastanku objekta, je med vsemi, kot bomo videli, tudi najbolj pomembna, ker označuje konec njegovega obstoja.

Objekt je kvadratne oblike in meri $11,90 \times 11,90$ m. Sestoji iz štirih hodnikov, od katerih je vsak okoli 3,10 m širok, in če upoštevamo najvišje intaktne plasti, 2,30—2,35 m globok. V osredju se vzdiguje kvader zemlje $5,70 \times 5,70$ m. Sodeč po tem, do kam je segala njegova nepoškodovana površina, domnevajo, da je bil nekoliko nižji od ostenja hodnikov. Visok je bil verjetno nekaj čez 2 m.

Izkopanina je, kot že rečeno, vkopana delno na prostoru omenjene trdnjave, delno pa na ozemlju, ki meji na severu nanjo. Ostanke presekanih zidov trdnjave, ki so ostali v zemlji, so vidni v zahodnem zidu zahodnega hodnika, v zahodni in vzhodni steni severnega dela osrednje prstene gmote in v vzhodni steni vzhodnega hodnika. Od notranje stavbe trdnjave je ohranjen zid samo v južnem delu osrednjega kvadra. Od antičnih ostankov, ki so ohranjeni še v ostenju osrednjega kvadra, je tudi del odsekanega zidanega postamenta, ki je viden na vzhodni steni. Vsi ti fragmenti so dokaj dobro ohranjeni razen dela

- - - - - stena - - - - - sonde stena tlaka rečni pesek pogrebna lesa

Priloga 6
 Dno objektovih hodnikov

obzidja, ki se razsipa in je zato povzročil razpadanje stene severnega dela prstene kocke.²⁴

Na dnu hodnikov je bila sorazmerno nizka zidana osnova, povsod približno enako visoka. Dokaj višji od njenega nivoja so bili neenako povzdignjeni zunanji vogali hodnikov, med katerimi je jugovzhodni meril 2,35 m v globino, severovzhodni 2,37 m, severozahodni 2,60 m in jugozahodni 2,35 m.²⁵ (Priloga 6.) Strukturo ozidanih tal so pokazala mesta v vzhodnem in severnem hodniku, kjer je nasilno iztrgana zgornja plast, ter sondiranje na različnih točkah.²⁶ Zlasti sonde so pokazale, da je podlaga konstruirana povsod v enaki tehniki in izvedena skoraj vedno z enakim materialom. Tako je na nasutem delu severnega hodnika, ki je bil niveliran že pred omenjenim zasipom pri gradnji trd-

njavice, položenih več plasti kot v ostalih sektorjih.²⁷ Na nabito plast zemlje si tu sledijo od spodaj navzgor: 1. malta, 2. vrsta večjih kamenih plošč nepravilne oblike ali manjših tesanih kvadrov, 3. debelejša plast zemlje, 4. zopet plast malte ter na koncu 5. plast rečnih oblic, oblitih in med seboj povezanih z obilo malte. Glede na to, da je v tem hodniku zgornja plast iztrgana, je bila ta obloga višja od 0,55 m, kolikor je znašala višina ohranjenih plasti. Po delu tega hodnika, kjer zgornja plast ni bila poškodovana, je dognano, da je bila 5. plast lahko narejena tudi iz večjih, nepravilno oblikovanih kamnov, fragmentov marmorja, marmornih plošč, opek ipd.; tej je sledila plast manjših rečnih oblic, povezanih z malto, tako da je zravnila zunanjo površino. V vzhodnem

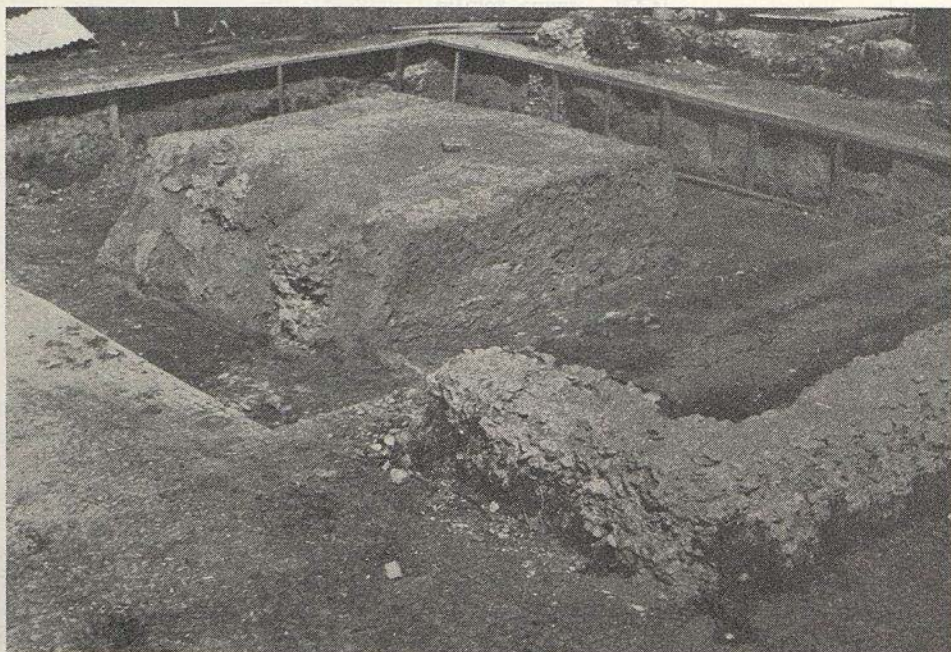
Legenda k prilogam 1 do 5:

	humus
	sip rjavkaste barve
	plast s posameznimi kamni
	sivkasti sip
	temnorjavkasti sip
	stlačena rjavkasta zemlja
	sip svetlorjavkaste barve
	žgana zemlja
	kosi razvalin
	pooglenela bruna
	rjavkasta zemlja
	temni sip
	rečna mivka
	preperine antičnega zidu
	sivorjavkasta skoraj sterilna zemlja
	temni sip z oglelenino
	tlak v hodnikih
	antični zid
	ilirska plast temnorjavkaste barve
	tlak v hodnikih
	rjavkasta zemlja s slovansko in antično keramiko
	mivka mladoterciarni sediment
	omet na stenah

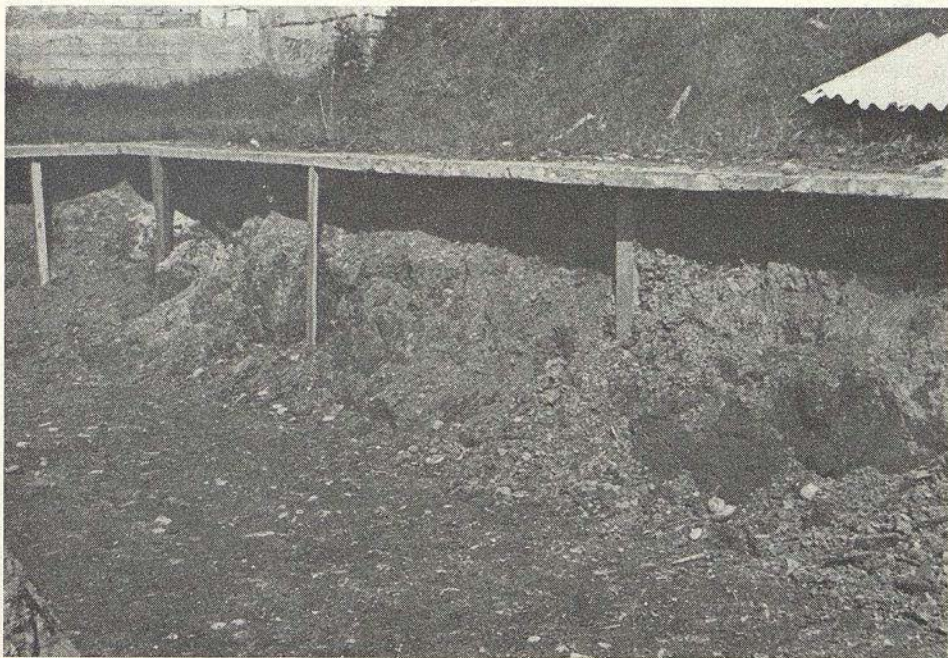
hodniku, kjer ni sipa iz rimskega časa, je na nabiti zemlji zlita 1. plast malte, 2. plast rečnih oblic, vezanih z malto.²⁸ Glede na to, da je tudi tu bila naslednja plast iztrgana, sodi J. Korošec po odtisih in ohranjenih manjših kosih kamna z neiztrgano prevleko, da je sledila še ena plast z malto močno pomešanih oblic (po osebnem dnevniku). Podobna zidava se je pokazala tudi v ostalih hodnikih. Na posameznih mestih so plasti s ploščatimi kamni zamenjali s fragmenti rimske opeke ali z marmornimi ploščami.

Vsi zunanji vogali hodnikov so bili posebno ojačeni; za to so uporabljali večje kose kamnov ali marmorja. Nekateri od njih so bili celo spolije sekundarno uporabljenih obdelanih kamnov, kot npr. v jugovzhodnem vogalu uporabljeni del nekega ploščatega profiliranega postamenta,²⁹ v severozahodnem pa fragment nekega v plitkem reliefu okrašenega pilastra.³⁰ Poleg omenjenih vogalnih ojačitev so ob zunanjih in notranjih robovih hodnikov odkrili še druga določena mesta, ki so bila ravno tako, toda z nekoliko manjšimi ploščami ojačena. Takšna mesta so bila v dolženi medsebojni razdalji (sl. 5) in na obeh straneh druga drugim bolj ali manj pravilno nasproti. Na posameznih mestih so te ojačitve imele še kameniti podstavek, ki se je nekod ohranil in situ, drugod le njegov odtis v malti.

Tudi osrednja prstena gmota je pokazala nekaj zanimivosti, ki niso opazne na ostalih mestih (sl. 2). Čeprav se njene plasti popolnoma povezujejo s tistimi, ki potekajo na okolnem zemljišču, se njena površina nekoliko loči. Nekako na sredini so odkrili elipsoidno površino, prekrito s tanjšo plastjo (3—15 cm) rečnega peska. Nekoliko odmaknjeno od njenega središča je bila pod njo osrednja

Slika 2: Pogled na objekt z jugovzhoda

Slika 3: Severni hodnik pred čiščenjem, na dnu viden temen sediment od žganine

vdolbina ($3,0 \times 1,0 - 1,3$ cm glob.), nad katero je stala tanjša kamena plošča ($0,45 \times 0,37 \times 0,09$ m vel.), nepravilno obkrožena z manjšimi kamni.³¹

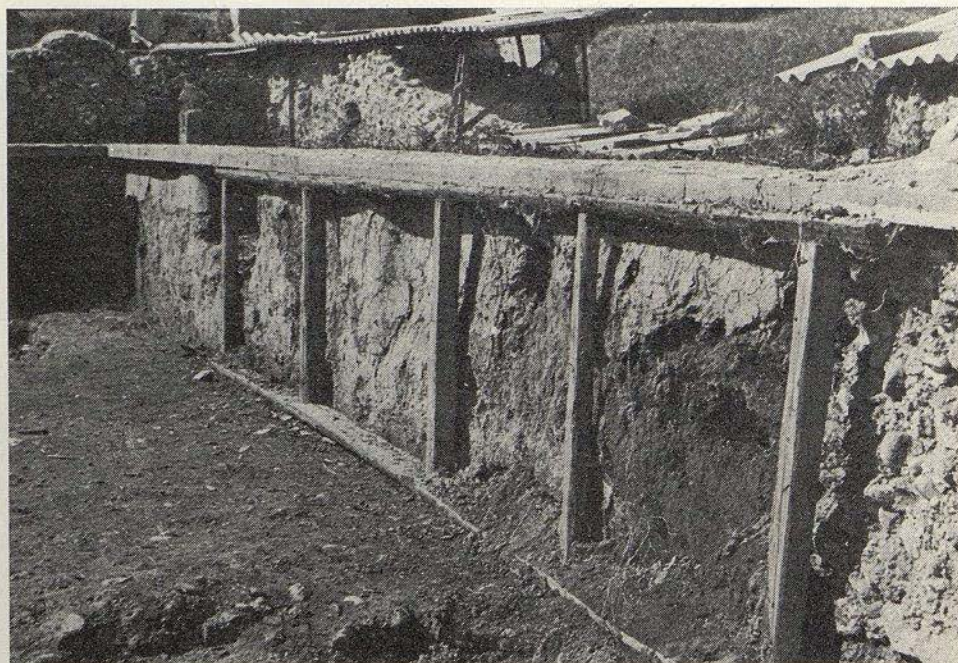
Najbolj presenetljiv element v hodnikih je bil pojav malte, ki je prekrivala posamezne dele ostenja v obliki ometa. Taka prevleka je ugotovljena v vzhodnem hodniku (mestoma od 0,20 do 1,5 m visoka in 4,2 m dolga). Na osrednjem prostoru, ki je bil precej poškodovan, je bila mestoma ohranjena le do 15 cm, drugod pa do 0,40 m visoko od tal. V severnem hodniku je bil ta omet neena-komerno ohranjen (od 10 do 70 cm visoko od tal) po vsej dolžini. Pri odpiranju tega hodnika je bilo takšnih kosov ometa mnogo več, a ga je nekaj po odkritju odpadlo. V južnem hodniku se je prevleka malte ohranila na posameznih mestih na zunanjem ostenju do 1,0 m višine na dveh tretjinah površine.³² Najbolje ohranjen omet je bil v zahodnem hodniku na zunanji in notranji steni (po-prečno do 1,0 m višine na dveh tretjinah ostenja (sl. 4). Zanimivo je, da je pre-maz malte imel v vseh hodnikih zunanjo površino gladko.³³

Na južni polovici zahodne stene zahodnega hodnika so pri čiščenju in kon-serviranju ostenja naleteli v višino 0,70 m od površine hodnikovih tal na v zemljo vsekano, 1 m široko odprtino. Od tod je peljala enako široka pot narav-nost proti zahodu. Po 1,60 m dolžine se je dotaknila zahodnega zidu obzidja trdnjave. Na tem mestu je pravokotno zavila in z dvema stopnicama nadalje-vala še okoli 5,70 m proti severu. Tla te poti so v prvem delu bila narejena iz nabite zemlje in tlakovana z nevezanimi oblicami, v drugem delu pa je v ta namen rabila zgornja površina omenjenega zidu in postament, ki je stal ob severozahodnem oglu trdnjave.³⁴

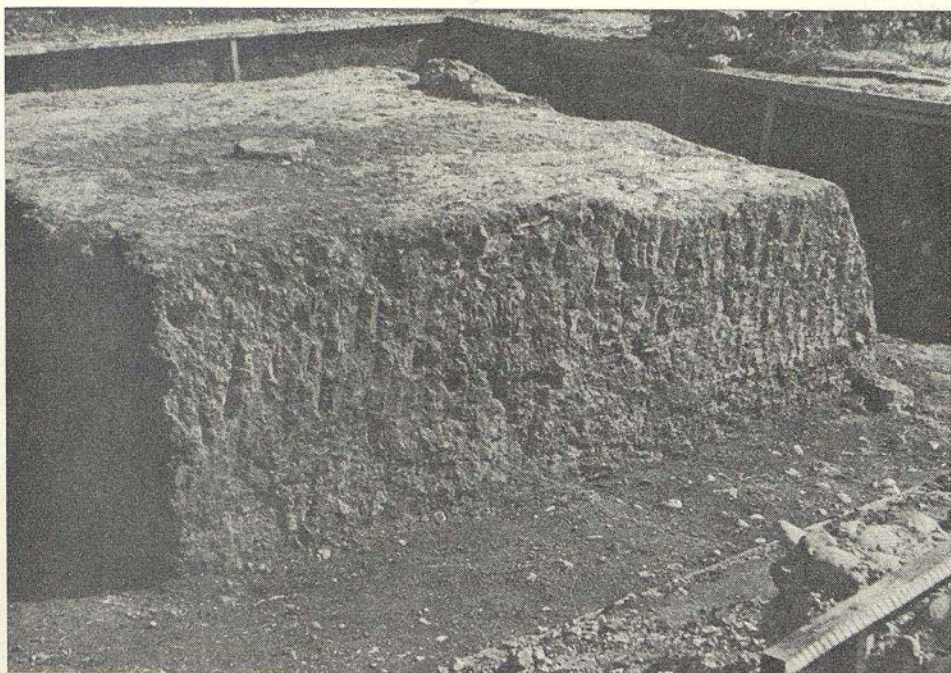
Ob koncu moramo omeniti, da je bilo pri raziskavah dognano, da so bili hodniki tako široko izkopani, kakor so bili najdeni. Stene so bile vertikalne in zravnimi površinami. Glede ozidanih tal je dognano, da so bila široka, kolikor je bil širok izkop hodnikov, in da niso segla pod osrednjo prsteno gmoto kot tudi ne pod zunanje stene.

Že prej smo omenili, da se sediment v hodnikih popolnoma loči od plasti zunaj objekta. Po sestavi je glede na okolno zemljo in zemljo osrednjega kvadra bolj sipek, saj se je pri kopanju rad osipal ter lahko ločil od sten. Pri odstranjevanju sedimenta so dognali več plasti, ki so bile v vseh hodnikih bolj ali manj enako visoke in debele. Najbolj zanimiva je najnižja plast, ki je pokrivala dno hodnikov. To je plast temnega sipa, ki je v severnem hodniku močno pomešan z oglenino in na posameznih mestih s pepelom, tako da je tu izredno črn (sl. 3). Čeprav je bilo v vseh hodnikih v tej plasti dosti pooglenega lesa, so pogorela bruna, ki so ležala na sami površini ozidane prevleke tal, odkrili le v severnem hodniku. Bruna so merila v dolžino po 0,60—1,40 m, v širino 0,18 do 0,21 m in v premeru 0,10 m. Druga plast je plast temnega sipa, tej je sledila plast nekoliko svetlejšega sipa in končno plast rjave, rahlo nabite zemlje. Med temi plastmi je v nekaterih hodnikih ležal tudi osip razpadajočih sten hodnikov. Tako je bila v severnem hodniku ob osrednji prsteni gmoti v višjih legah že omenjena plast razpadajočega antičnega zidu (priloga 1).³⁵ Med zasipom od 2. plasti navzgor so odkrili zelo veliko antičnih kamenih fragmentov.

Po podanem opisu je brez posebne obravnave razvidno dvojje: prvič, da je bil objekt na zemljišču, ki ni imelo čvrste osnove, in da je bil ves prostor, na

Slika 4: Zahodni hodnik z ohranjenim ometom na steni, na dnu iztrgani tlak, levo v steni vhod

Slika 5: Južni hodnik. Viden vogalni postament ob osrednji kocki

katerem je stal, tako niveliran, da je še vedno padal,³⁶ in drugič, presekanj zidovi trdnjavice kažejo na nespodbitno dejstvo o medsebojnem odnosu med trdnjavico in objektom. V relativnem kronološkem zaporedju je objekt vkopan v zemljo po antični fazi, izpričani s postamenti in trdnjavico³⁷ (sl. 2).

Spričo teh dejstev ter glede na to, kako nekateri avtorji tolmačijo posamezne pojave na objektu, ostaja za obravnavo predvsem dvoje vprašanj, ki se vežeta na dvoje osnovnih danih arheoloških elementov. Prvič, kaj naj bi predstavljale ohranjene zidane plasti na dnu hodnikov, in drugič, kako tolmačiti usekano odprtino in malto na ostenju hodnikov.

Poleg nekaterih drugih, manj pomembnih momentov sta dala prav ta dva elementa največ opore domnevi, da je izkopani objekt ostanek nekega porušene stolpa ali stolpaste stavbe. Opirajoč se na dele, kjer so bila tla poškodovana, so tolmačili, da je ves ozidani del ostanek temeljev, omet na stenah pa malta, ki se je pri zidavi zlila ob straneh zidu in se mestoma oprijela zemlje, kjer je pri podiranju objekta tudi ostala. Čeprav je taka interpretacija zelo mikavna, je več momentov, kot bomo videli, ki se upirajo takim domnevam.

Če se najprej ustavimo pri vprašanju zidanih plasti na dnu hodnikov, nedvomno njihova dokaj poškodovana površina³⁸ potrjuje domnevo, da so sledile nad njo na tem mestu druge plasti. Za to govorijo predvsem nastale majhne vdolbine kamnov v površini malte, enako kot sledovi na neravni površini, ki so se na teh mestih pokazali tudi na ostenju hodnikov, in to v ozkem pasu nad robom, kjer se ta stika s površino tal. Če skušamo določiti izvor teh pojavov na ostenju, ni težko ugotoviti, da se višina te neravne površine ujema z nekda-

njo višino ozidane podlage v hodnikih. Ta ugotovitev ter ravna površina nepoškodovanih delov tlaka odločno zanikata vsako domnevo o kaki višji stavbi v obliki zidu, ki bi presegel višino intaktnega dela obravnavanih tal in poškodovanega pasu na ostenju hodnikov. Tudi če bi hoteli ostati pri omenjeni trditvi, bi bilo nemara zelo težko razložiti, kako da na nepoškodovanem delu tal ni enakih sledi destrukcije.

Tudi analiza malte daje enake rezultate, zlasti, ker je le-ta, kot smo videli, pokrivala dobršen del ostenja. Že prej smo poudarili, da je pri odpiranju hodnikov bilo dognano, da je bila površina ohranjenih mestoma velikih delov ometa gladka. Pri domnevi, da predstavljajo odliv odvečne malte, nametane med plastmi zidave, bi se morale opaziti tudi na teh ohranjenih površinah ometa vdolbine iztrganih kamnov zidov.³⁹ Take sledi bi morale biti ne samo v višjih legah, marveč predvsem ob robovih, kjer se stika prevleka tlaka s prevleko ostenja, a jih ni. Nasprotno, te ohranjene dele, ki kažejo izrazito gladke površine in robove, lahko tolmačimo samo tako, da so to ostanki zunanje površine določenega stenskega ometa.

Tudi v primeru, če bi privzeli hipotezo o obstoju morebitnega zidanega objekta, bi morale zidane plasti na dnu hodnikov kot najnižjem horizontu pripadati njegovim temeljem. Pravilo pa je, da se zaradi stabilnosti stavbe uporablja za zidavo njenih temeljev močnejša ali vsaj enako močna osnova, kot so zidovi. V ostankih ptujskograjskega objekta je že po opisu strukture zidanih plasti videti nasprotno. Zato se vsiljuje vprašanje, ali bi glede na vse momente bil temelj iz majhnih kosov kamna, rečnih oblic in fragmentov opeke (!) dovolj čvrsta podlaga za težo skoraj 3 m debelih zidov.⁴⁰

Po splošnih pravih gradbene statike⁴¹ je nedvomno, da tudi vogali ne dajejo ustrezne osnove za nosilnost teže večje stavbe. Domneva o ostankih temeljev ne bi držala celo, če bi vzeli, da je nad ozidanim delom bila vsa stavba zidana enako kot ohranjene plasti v tleh.⁴² Znano je, da sloni pri strukturalni tehniki zidave zgornjesrednjeveških stolpov ali drugih večjih stavb glavna nosilnost na ogrodju, sestavljenem iz večjih ali manjših kamenih blokov. Potemtakem bi moral tudi v našem primeru na odkritih »temeljih« slediti tako zgrajen zid. Toda glede na ohranjene ostaline je tudi v tem primeru dvomiti o rezistentnosti take podlage.

Če bi iskali paralele za tehniko zidave, ki jo kaže obloga na dnu hodnikov, z zidanimi objekti tega obdobja, jo gotovo ne bomo našli.⁴³ Edine in najbližje primerjave kažejo samo tlaki raziskanih srednjeveških cerkva, ki pa se kronološko pojavljajo vse do konca srednjega veka.⁴⁴ Že dejstvo, da se taka struktura, kot jo kaže zidani del tlaka, uporablja za podlago za tla, dokazuje z dokaj gotovostjo, da je bila zgrajena za ta namen v hodnikih, in ne za osnovo za zid.

Čeprav ni splošna navada, da se v poročilih o raziskavah zgodnesrednjeveških objektov da tudi opis in značaj zemljišča, na katerem posamezne stavbe stojijo, je vendar možno po maloštevilnih objavah, ki prinašajo take podatke, ugotoviti, da so jih zidali tam, kjer so lahko izkoristili prednosti čvrstega terena, zlasti, če so jih gradili v višjih legah.⁴⁵ Nazoren vpogled v značaj ozemlja dajo izbrane lege številnih gradov, katerih začetki zanesljivo segajo v zelo zgodnja obdobja⁴⁶ in krijejo v sebi tudi ostanke svoje zgodnje faze zgraditve.⁴⁷ Njihov položaj na skalnatih kopah dokazuje, da sta bili lega in čvrsta osnova vedno spretno izrabljeni. Če to upoštevamo kot tudi relief zahodnega dela terase, je očitno, da je možnosti za zidavo kakega večjega objekta na tem mestu dajal edino južnozahodni rob terase,⁴⁸ nikakor pa ne prostor proti njeni sredini

in severnem robu, ki je že pri kopanju kazal na nivelirano kotanjo.⁴⁹ Na ta moment se končno veže tudi vprašanje, ki je v takem primeru zelo pomembno, kakšna naj bi bila domnevna zidana stavba.⁵⁰

Srednjeveški stolpasti objekti s kvadratno talno ploskvijo so lahko bili izrazito obrambni ali pa stanovanjski, toda vedno prilagojeni tako, da so v nevarnosti rabili hkrati za obrambo. Take stavbe so imele najnižje nadstropje vedno toliko vkopano pod nivo okolnega zemljišča, da so temelji segali do čvrste osnove. Če upoštevamo še, da je takšnim stavbam za statičnost na eni strani rabila čvrsta podlaga, zlasti na zunanjem obodu, na drugi pa masivnost kamenih zidov, je nedvomno imela notranjost pritličja pri celotni stavbni konstrukciji pasiven pomen.⁵¹ Zato je v našem primeru težko verjeti, da bi že po fizikalnih zakonih o delujočih silah, ki ustvarjajo statičen moment, nečvrsto, zlasti na severni strani drsečo podlago lahko zamenjala ohranjena 2 m visoka, nehomogena prstena kocka sredi zidov.⁵²

Poleg teh ugotovitev je v zvezi z zastavljenim problemom in z zgornjimi izvajani zelo pomembno tudi vprašanje, kdaj je nastal izkopani objekt. Glede na vire, ki jih dajejo arheološke najdbe, je J. Korošec kronološko postavil njegov nastanek v prvo stoletje po doselitvi Slovanov. K tako zgodnji dataciji so ga pripeljali predvsem struktura ohranjene zidave na dnu hodnikov⁵³ ter ostanki zidov porušenega dela trdnjave v stenah objekta. Medtem ko ti nedvomno izpričujejo najbolj zgodnjo mejo njegovega nastanka kot terminus ante quem non, kaže zidava tal enako strukturo kot zidovi trdnjave, zlasti pa uporabo mlečnega apna v malti.

Ob teh ugotovitvah pa razpolagamo danes še z mnogimi drugimi, ki sicer delno izhajajo ali se navezujejo na prejšnje, vendar pa jih močno dopolnjujejo. K temu problemu največ prispevata zlasti vertikalna in horizontalna stratigrafija, ki sta izpričani v sedimentu hodnikov in v širjenju staroslovskega dela nekropole.

Že v opisu smo omenili, da sestavljajo najnižjo plast v hodnikih ostanki požganega lesa in pepela med sipom. Razen pooglenelih brun drugih najdb v tej plasti ni bilo. Nedvomno se ta plast lahko poveže z zunanjim ožganim prostorom, ki meji na severozahodno zemljišče okoli vogala objekta.⁵⁴ Dejstvo, da v hodnikih ni sledov ožganih tal niti ožganih sten, dokazuje, da je požar uničil nekaj, kar je stalo zunaj objekta. Pri zasipanju hodnikov je žganina kot najbolj zgornji ali bolj verjetno najbližji sediment prišla prva na dno. Različen značaj naslednje plasti govori prepričljivo, da je bil sledeči sip vzet na drugem mestu.⁵⁵ V tej plasti so poleg razpadajočega antičnega in pozno antičnega stavbnega gradiva odkrili fragmente rimske opeke, keramike in stekla. Slovanska keramika je omejena le na zgornje plasti subhumusa in humusa,⁵⁶ medtem ko so v spodnjem sipu najdeni kosi sekundarno prišli globlje.⁵⁷ Izjema je le del posode, ki danes nima na našem ozemlju primerjave.⁵⁸ S svojo arhaično obliko in ornamentiko sodi k tipom, ki so bili lahko v rabi še določen čas po slovanski doselitvi.⁵⁹

Takšna stratigrafska situacija daje troje trdnih dejstev:

1. da so ruševine, s katerimi so izpolnili hodnike, nedvomno bile na okolnem ozemlju na terasi;
2. da je taka situacija še obstajala, ko so zasipali njegove hodnike,⁶⁰ in
3. da je zasipanje bilo izpeljano, preden se je nabrala številna slovanska keramika na površju in v humusni plasti terase.

■ Za rešitev našega problema je nedvomno zelo pomembno vprašanje, kdaj je nastal objekt; ali je nastal pred širjenjem nekropole ali pa ga moramo postaviti v čas, ko je grobišče že zajelo zahodni del terase. Odgovor na to vprašanje je moč iskati v vertikalni stratigrafiji tega prostora, ki kaže odnos okolne skupine grobov do objekta. Če bi dopuščali možnost, da je nekropola starejša kot objekt, bi bilo glede na gostoto grobov in na širjenje nekropole v posameznih fazah pričakovati, da so pokopavali tudi na tem prostoru. V tem primeru bi bili z izkopom objekta ti grobovi uničeni, ne glede na to, ali je izkop segal do globine grobov, ki so ležali zahodno, severno in severovzhodno od objekta; njihove sledi bi se pokazale na površini prstene gmote ali s fragmenti okostnjakov in z deli inventarja med pipom v hodnikih. Uničenih grobov ni bilo niti na okolnem ozemlju⁶¹ niti okrog objekta; niti eden ni bil z izkopom objekta niti delno uničen ali presekan.⁶² Nasprotno, vsi so bili toliko oddaljeni od zunanjih robov ostenja objekta in od zidov trdnjave,⁶³ da se jih niso dotikale niti grobne jame.

Vsi ti momenti kažejo na drugo možnost, in ta je, da je lahko slovanski del nekropole samo mlajši kot objekt. Po današnji kulturni in kronološki klasifikaciji slovanske materialne kulture na območju vzhodnih Alp vključno z obrobnim ozemljem proti Panoniji, lahko dokaj natančno spremljamo razvoj grobišča in kako so se v posameznih obdobjih premikali pokopi nosilcev raznih kulturnih skupin.

Kako so se v posameznih obdobjih premikale skupine grobov z inventarjem raznih kulturnih skupin, lahko ugotavljamo po zgodovinskih dejstvih: Slovani so pokopavali svoje mrtve že za časa karantanske skupine in skupine s keramiko.⁶⁴ Grobovi zgodnje, I. faze so sicer dokaj redki, toda nedvomno je, da so zasedli v glavnem južni in vzhodni ter severovzhodni del terase. Vsi ti pokopi so zelo daleč od objekta.⁶⁵ Pokopavanje bližje objektu in trdnjavici se je začelo šele v drugi, mlajši fazi. Tedaj se nekropola že enakomerno širi po vsej terasi, in to v začetku s skupino s keramiko in z luničastimi uhani, izdelanimi v psevdo filigranu, nato s köttlaško, velikomoravsko in belobrdsko kulturo v polkrogu od južne čez zahodno stran okoli trdnjave in objekta ter od tod dalje proti vzhodu po ostalem delu terase. V tej fazi je imelo kopičenje grobov za posledico, da so večkrat z novimi pokopi uničili starejše, tj. karantanske grobove in zlasti tiste s keramiko.⁶⁶ O teh pojavih zelo pogosto pričajo razmetana okostja in razni pridatki, ki so pripadali uničenim grobovom. Zato tudi moramo domnevati, da je velik del keramike, ki je bila najdena v najmlajših plasteh terase, čeprav deloma nedvomno povezan z obredom kulta mrtvih,⁶⁷ nekdanj sodil prav k tem uničenim grobovom.⁶⁸

Kljub situaciji, ki nastane v II. fazi na ozemlju terase, ostane nedotaknjen prostor, na katerem je stala trdnjava in zemljišče vzhodno od nje ter mesto, kjer je bil objekt. Da tu ni bilo pokopov, priča nedotaknjena plast, ki je hkrati pokrila površino hodnikov in prstene gmote med njimi in tako kot zadnja plast znivelirala prostor objekta z okolnim zemljiščem.

Vsi ti momenti nespodbitno pričajo:

1. da na prostoru objekta tudi v tem primeru niso pokopavali,
2. da je objekt zasipan do višine humusa in subhumusa pred uničenjem grobov skupine s keramiko,
3. da so razvaline trdnjave za časa I. kronološke faze še stale na prostoru vzhodno od njenih grobov. Iz tega lahko sklepamo, da je sediment iz hodnikov nastal pred uničenjem grobov I. faze, tj. pred razsipanjem keramike po po-

vršini grobišča in pred postavljanjem slovanskih peči,⁶⁹ ter da je zasipanje le-tega bilo možno le v I. ali najpozneje na začetku II. faze.

Časovni razpon, v katerega po arheoloških podatkih lahko postavimo objekt, dovoljuje med drugim tudi možnost, da je bil le-ta izkopan v predslovanski fazi. Na to bi kazala poleg že omenjene strukture ozidanega dela v hodnikih še štirioglate oblika talne zasnove. S tako tlorisno obliko se pojavljajo ne samo v Sloveniji, marveč tudi drugod v pozno antični dobi zelo pogosto stavbe obrambnega značaja. Taki objekti so po navadi imeli spodnji del zidan, podobno kot trdnjavica ptujskograjske terase, medtem ko je bil zgornji del zelo pogosto iz lesa.⁷⁰ Čeprav za sedaj nimamo veliko raziskanih objektov tega tipa, je nedvomno, da je bil kvadratni tloris v rabi že v prvem zgodovinskem obdobju. Na področju Norika in delno v Reciji so strokovnjaki pri raziskavah zelo pogosto naleteli na ostanke štirioglatih stavb in objektov iz latenskega časa,⁷¹ za katere enako kot za majhne štirioglate jame⁷² domnevajo, da predstavljajo kulturna mesta. Zanimivo, da so take najdbe odkrili zelo pogosto na mestih, ki narekujejo kulturni značaj, v starejših plasteh pod temelji zelo zgodnjih cerkva.⁷³ Zato tudi lahko brez tveganja trdimo, da ima kvadratna zasnova staro tradicijo, ki ni vzniknila v antiki, je pa v srednjem veku postala vodeča oblika za stolpe in stolpaste stavbe.⁷⁴

Po zgornjih obravnavah ni nobenega dvoma več, da je ptujskograjska najdba tak namenski objekt, ki ga lahko datiramo v zgodnji srednji vek, bodisi v fazo pred slovansko naselitvijo ali pa v prvo stoletje po njihovem prihodu v vzhodnoalpske kraje.

Na koncu ostane samo še vprašanje, čemu je objekt rabil.

Glede na to, da nimamo podatkov o sami stavbi ali kakršnikoli drugi najdbi, ki bi z dokaj gotovostjo dala kakšno pojasnilo o njej, nam preostane le, da analiziramo ostale posredne podatke, ki jih daje okoliš, to je grajska osrednja kopa in zahodna terasa.

Starejše gradivo, ki so ga izkopali na tem delu hriba, začrtuje podobo vseh faz, ki so se na tem mestu zvrstile. Najstarejše najdbe zanesljivo izpričujejo naselbinski značaj zahodne terase od konca neolita dalje.⁷⁵ Glede na to, da v popolnosti ne vemo, kakšne so bile višinske naselbinske aglomeracije v prazgodovinskem obdobju, ostane za sedaj uganka, kaj bi lahko pričakovali v tem času na najvišji kopi. Tudi elementi prvega zgodovinskega časa nam dajejo samo skope podatke, čeprav glede na strateške lastnosti gorice ni izključeno, da so uporabljali v te namene zlasti osrednjo kopo. Ročaj neke ciste ali situle, nekaj fragmentov slikane in določeno število grafitirane keramike,⁷⁶ denar⁷⁷ in nekatere druge manjše najdbe⁷⁸ izpričujejo prisotnost nosilcev tega obdobja na sami gorici. Glede na aglomeracijski sistem, ki so ga dognali, se za sedaj pušča odprto vprašanje, kje je bilo jedro glavne naselbine. Res je, da do sedaj niso na hribu zasledili nobenih elementov, ki bi govorili za utrjeno točko, vendar kvaliteta omenjenih najdb ne govori za vaško naselbino. Zato ni izključeno, da je bila že v tem času na osrednji kopi neko kulturno središče, podobno kot to domnevajo za rimsko obdobje.⁷⁹ Če upoštevamo mlajše najdbe, je danes zanesljivo, da je zahodna terasa morda že nekoliko pred koncem rimskega obdobja postala kulturno mesto.⁸⁰ Morda prav v tej fazi za kratek čas dobi obrambni značaj, ko tu sezidajo trdnjavico, podobno tisti na sosednjem griču Panorami.⁸¹ Po njeni opustitvi je nedvomno terasa postala pokopališče.⁸² Sodeč po najdbah lahko trdimo, da v te namene rabi neprekinjeno vse do 12. stol. Pokopališče in predpostavljene naselbinski kompleks na osrednji kopi grajske gorice⁸³ deman-

tirata domnevo, da objekt predstavlja začeto in iz neznanih vzrokov opuščeno gradnjo — zoper to govorijo najdena vrata, omet in izdelani postavki kot posebni ležaji na tleh — in dokazujeta, da je objekt moral imeti kultni značaj, kot ga je imel prostor, na katerem je stal.

Čeprav je bil namen te razprave v glavnem opozoriti na arheološka dejstva, katerim se ne posveča dovolj, včasih tudi nič pozornosti, se bomo kljub temu dotaknili nekaterih momentov, ki se navezujejo na vrsto analogij, dognanih prav pri objektih, ki so označeni kot svetišča ali kulturna mesta.

J. Korošec je pri obdelavi objekta uporabil za komparativno gradivo izkopane objekte iz Arkone in tiste pod Desjatinno cerkvijo v Kijevu,⁸⁴ ki sta bila v tem času edina znana objekta te vrste. Prvi mu je ponujal analogije za štirioglati obliko ptujskega objekta, drugi za vkopanost v zemljo. Ne glede na razna gledišča, ki so jih izrekli številni raziskovalci o teh dveh najdbah,⁸⁵ razpolagamo danes z vrsto drugih odkritij, katerim se pripisuje na podlagi arheoloških in drugih virov kultni značaj. Tako nam danes ni treba za vkopanost našega objekta iskati dokazov samo v kijevskem svetišču.⁸⁶ O dobro dokumentiranem Perunovem svetišču v Novgorodu so dognali na več mestih, da so določeni izračunani prostori (ca. 21 m v premeru) obdani s širokim vkopom. V teh hodnikih niso odkrili nobenih najdb razen večjega števila ognjišč. Objekti so za časa uporabe imeli leseno streho, po opustitvi pa so bili zasipani s peskom.⁸⁷ Tudi pri drugih svetiščih so odkrili, da so bili vkopani v zemljo. Na primer: Trzebiatówě je ovalen prostor (10 × 13 m), obdan z 1,5 m širokim in 0,50 m globokim jarkom.⁸⁸ Na nekaterih kulturnih mestih in objektih, ki niso bili obdani z vkopom, so dognali, da je prostor žrtvenika bil posut s tenko plastjo peska, kot npr. v Pskovu, kjer je bil prostor obdan s kamni in koli.⁸⁹ Pesek je kazal sledove žganine. Poleg tega omenjajo na nekaterih drugih najdiščih rumen pesek, ki je pokrival povzdignjeno mesto svetišča, na primer v Perynu (4 km od Novgoroda).⁹⁰

Kvadratna talna zasnova ni več omejena samo na izkopanino v Arkoni. Med svetišči tega tipa se omenja Korenice,⁹¹ domneva se tudi za svetišče na Ostrovč na jezeru Lednici⁹² itd.

Zanimivo je, da vse te analogije najdemo le na področju baltskih in vzhodnih Slovanov, čeprav so razna svetišča odkrili tudi v Češkoslovaški, v Bolgariji in drugje. Številni avtorji, ki obravnavajo problem svetišč, iščejo bodisi za obliko ali za posamezne elemente izvor v starejših kulturah ali sledijo, glede na analogne pojave, vplivom sosednjih narodov. V mnogih primerih prihajajo do sklepa, da je moč nekatere enake lastnosti posameznih pojavov povezati in tolmačiti s pripadnostjo istemu plemenu ali enakemu verovanju in podobno. Tako nekateri vidijo v štirioglati talni zasnovi svetišč vikinški vpliv,⁹³ ki predstavlja nordijsko-germansko-slovanski tip kulturnih stavb. Njihov izvor pa iščejo v galsko-rimskih svetiščih.⁹⁴

Čeprav je bil objekt v času objave dokaj osamljen pojav, je danes glede na paralele in podobnosti, ki jih kaže prav s svetišči, in ob upoštevanju vseh dognanih arheoloških momentov postavljen v drugo luč in narekuje tudi drugačno obravnavo. Vkopani hodniki, oblika talne zasnove, velikost in drugo niso več elementi, ki bi se dali tolmačiti kot ostanek porušene stolpaste stavbe. Prav najdeni ostanki štirioglatih starejših objektov z dobro stratigrafijo, ki so jih odkrili po alpskih najdiščih, vabijo k temeljitejšemu preučevanju vrste problemov, ki se opirajo posredno ali neposredno na izkopani objekt.⁹⁵

Opozarjam na objavljeno slikovno gradivo v razpravah: Josip Korošec: Predzgodovinska naselbina na Ptujskem gradu, Dela 6, Ljubljana 1951: risbe 8, 10, 11, 12. — Isti: Slovansko svetišče na Ptujskem gradu, Dela 3, Ljubljana 1948: risbe 5, 6, 7, 8, 9, 11, 12, 13, 14, 16 in fotografije 7, 10, 15, 20, 21, 22, 23, 26, 27, 28, 29 in 32.

¹ J. Korošec, Staroslovansko grobišče na Ptujskem gradu, Dela 1 SAZU, 1950 (dalje J. Korošec 1950).

² J. Korošec, Predzgodovinska naselbina na Ptujskem gradu, Dela 6 SAZU, 1951 (dalje J. Korošec 1951). J. Korošec, Neo in eneolitski elementi na Ptujskem gradu, Poročilo o raziskovanju neolita in eneolita v Sloveniji II, Ljubljana 1965. P. Korošec, Eneolit Slovenije, Arh. vest. XXIII v tisku.

³ J. Klemenc, Ptujski grad v antiki, Dela 4 SAZU, 1950 (dalje J. Klemenc 1950).

⁴ Poleg objavljenega gradiva ga je tudi nekaj, ki pripada latenskemu času (razen objavljenega novca ročaj neke ciste ali situle, fragment nekega noža, številna keramika idr. (J. Korošec, 1950, 17 ss. J. Klemenc, 1950, risba str. 33, 55.) Nekateri predmeti so prišli tudi sekundarno v slovanske grobove (grobovi št. 13, 218, 243 itd.).

⁵ J. Korošec, Slovansko svetišče na Ptujskem gradu, Dela 3 SAZU, 1948 (dalje J. Korošec 1948).

⁶ Glej v zadnjem času članek B. Grafenauer, Ptuj v srednjem veku, Zgod. časopis 1970, 157 (dalje B. Grafenauer 1970).

⁷ Dj. Bošković, Problem slovenskega hrama v Ptuj, Starinar NS 1 SAN, 1950 (dalje Dj. Bošković 1950).

⁸ Fr. Baš, J. Korošec, Slovansko svetišče na Ptujskem gradu, in tudi v istem časopisu J. Korošec, Odgovor na kritiko Fr. Baša o publikaciji »Slovansko svetišče na Ptujskem gradu«, Zgod. časopis II—III, Ljubljana 1948—1949, 206 ss., kjer avtor ne samo odgovarja na kritiko, marveč pojasnjuje in bolj utemeljuje nekatere momente in domneve, ki jih navaja v svoji publikaciji (dalje J. Korošec, Odgovor).

⁹ Fr. Baš, Mali grad v Ptuj, Zgod. časopis IV, 1950, 127 ss (dalje Zgod. čas. 1950).

¹⁰ »V vsakem primeru sledi v virih o Poetoviu po njegovi zadnji antični omembi (po Aminianu Marcelinu) 300 ali 400 let molka«, tj. se ponovno omenja prvič v *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* (B. Grafenauer, 1970, 158).

¹¹ J. Korošec, 1951, 10.

¹² Ibidem.

¹³ Po raziskavah zadnjih desetletij je dognano takšno oblikovanje manjših višinskih naselbin na več krajih v alpskem in dinarskem svetu. Tip takih naselbin se vleče od poznega neolita dalje.

¹⁴ Če upoštevamo ugotovitve, ki so dognane pri raziskavah, je bilo še v tem času precej neravnin na tem prostoru. O tem govorijo globine, na katerih so ležala posamezna ognjišča. Razen št. XIII in XIV, ki sta v bistvu bili navadni kurišči (J. Korošec 1951, 24), so druga ležala v globini od 1,10 do 2,20 m, tisto iz hiše I pa celo 3,0 m globoko. Prav za to pa avtor domneva, da ni bilo več in situ (ibid. 25), kar pomeni, da je lahko ležalo že globlje.

¹⁵ Ibidem, priloga sl. 12.

¹⁶ Ibidem, priloga sl. 8.

¹⁷ Glede na to, da je bil greben na južni strani terase v smeri V—Z, so njegova tla odkrili 6 m od današnjega južnega obzidja terase že na globini 30—40 cm pod današnjo površino.

¹⁸ Avtor omenja, da se od vzhoda »proti zahodu greben pogloblja in dosega na jugovzhodnem delu 5 m od obzidja kakih 1,10 m globine« in »na severovzhodni strani slovanskega svetišča pa meri celo 5,20 m« (ibid. 10).

¹⁹ Ibidem, priloga sl. 10.

²⁰ Ibidem, priloga sl. 11.

²¹ Ibidem, priloga sl. 27.

²² Glede na odkrite plasti v jugovzhodnem delu terase tudi avtor sklepa, da »tudi niso tla več v prvotni višini, ker so bila vsekakor znatno višja, toda pozneje so s tega mesta odvažali gramoz...« (ibid.).

²³ Če bi bila osrednja prstena gmota pozneje natlačena, ne bi bile povezave med plastmi z zemljo onstran hodnikov. (Ibidem, priloga sl. 19 in 20).

²⁴ Razpadanje tega kosa zidu se je začelo v nezatni meri pri odstranjevanju sedimenta iz tega hodnika, pravo razsipanje je nastalo šele pozneje.

²⁵ J. Korošec, Odgovor, tloris na strani 222.

²⁶ J. Korošec 1948, 22.

²⁷ Ibidem, 21 ss.

²⁸ Ibidem, ris. 14, Sl. 22.

²⁹ Ibidem, sl. 20—21. J. Klemenc 1950, 38 ss, sl. 28a.

³⁰ Ibidem.

³¹ J. Korošec, 1948, 19 ss.

³² Taka situacija se ne ujema s trditvami Dj. Boškovića, ki je obiskal objekt dve leti (avgusta 1949. l) po končanih raziskavah, v času, ko je ta, čeprav zasilno zaščiten, bil že brez nadzora, pretvorjen v prikladen prostor za igro otrok.

³³ J. Korošec 1948, 19, ris. 5 (pravilno: vzhodna stena vzhodnega hodnika), 6 (pravilno: zahodna stena zahodnega hodnika).

³⁴ Ibidem, 24 ss.

³⁵ Razpadanje tega rimskega ostanka se je začelo potem, ko je bil hodnik že skoraj do polovice zasut.

³⁶ O tem pričajo poprečno večje globine grobov v severnem sektorju.

³⁷ Ibidem, 18. J. Klemenc 1950, 58.

³⁸ Kot je omenjeno v opombi 32, so bila takrat še bolj poškodovana tudi tla, predvsem njena zgornja plast malte, čeprav je bila izredno trdna.

³⁹ Bošković sicer prinaša skico o ostankih malte v vogalu zahodnega hodnika (Dj. Bošković o. c., sl. 5) kjer od spodaj navzgor postavlja: »lomljen kamen, spojnica, oblutak, sponica« vse z znakom vprašaja, medtem ko mu je večji kos malte le »zavravnjen«. Dasiravno vemo, da so zgodnesrednjeveške stavbe zidane v tehniki neorganiziranega platenja pri izgradnji z lomljenim kamnom, je nedvomno, da bi tudi njihov odtis bil na ozadju zidnega premaza malte obkrožen, ne glede na pravilnost, z malto. Po tem, kako je avtor take sledi označil na skici, je videti nasprotno. Tudi če bi upoštevali tedanjo že veliko poškodovanost ostenja, je očitno, da to niso bili odtisi kamnov nekega zidu, marveč majhne lise malte. Podobne so bile videti na več mestih po vseh stenah poleg velikih gladkih površin, ki sicer niso bile omenjene, ker so dovolj zgovorno pričale o obstoju velikih površin stenskega ometa, prekritega z malto. Glej tudi opombo 32.

⁴⁰ Tudi če bi ti bili samo nekaj metrov visoki in bi nad njimi sledila lesena konstrukcija, bi bila teža precejšnja.

⁴¹ Čeprav je očitno, da v tem času niso izračunavali statike po današnji metodi, je tudi nedvomno, da so v ta namen obstajala določena ustaljena pravila ali zakoni za gradnjo, po katerih se je ravnala tudi zidava stolpov.

⁴² Taka struktura zidov na predromanskih in romanskih stavbah večjih dimenzij do danes ni dognana.

⁴³ Kako so zidali temelje in zidove pri srednjeveških objektih, kažejo najbolj nazorno nedavno odkriti temelji zahodnega stolpa na isti terasi. Za podatke se najtopleje zahvaljujem Marijani Jevremov, kustodinja Pokrajinskega muzeja v Ptujju, ki je na tem mestu vodila zaščitna izkopavanja.

⁴⁴ J. Korošec ml., Sv. Jurij in Sv. Martin na Svetih Gorah na Bizeljskem v predromanski dobi, Arh. vest. XXI—XXII, 1970—1971, 195 ss. Primerjaj: priloga, sl. 4 in 5, T. 7, 2.

⁴⁵ S tem vprašanjem sta se zlasti ukvarjala v novejšem času Fr. X. Kohla, Zur Geschichte der Moosburg, Zweite Versuchsgrabung in Burgstall der alten Moosburg, Carinthia I, 1962/3; isti, Der Turm im Kärntner Burgenbau, Carinthia I, 1954, 599 ss, in W. Knapp, Burgen in oberen Drautal, Carinthia I, 1954, 628 ss.

⁴⁶ Kot npr. položaj raziskanega stanovanjskega in obrambnega stolpa Možberga, Ribnice, Flašberga, Pitterberga na Gailbergu itd. (Kohla Fr. X. 1962/2) in naštetih gradov pri Fr. Bašu 1950, 132 ss.

⁴⁷ Poleg gradu na Sostrem (M. Mušič, Erbergova parkovna kompozicija v Dolu pri Ljubljani, Kronika, 93) lahko omenimo blejski grad, ptujski grad idr.

⁴⁸ Tako so na tej strani skalnat rob izkoristili tudi za mali stolpič ob južnem obzidju, zahodno od podkve. Glej (vedute Ptujja, J. Curk, Ptujski grad, Kronika VI/2, 1958, 61, kjer je videti skalnata mesta gorice, kjer ni bila obrasla z gozdom (dalje J. Curk 1958).

⁴⁹ O nestabilnosti terena na severnem pobočju izpričujejo oporniki na severni strani žitnice, s katerimi so stavbo zaradi tektonskih premikov zemlje morali stabilizirati (ibidem, 60).

⁵⁰ Za rekonstrukcijo, ki jo prinaša Fr. Baš (Čgod. čas, 1950, 135), je tudi ob predpostavki, da je na tem mestu res stal neki stolp, premalo elementov.

⁵¹ Naj omenimo samo primer iz starega Možberga. Tu je treba primerjati stano-
vanjski — očitno neobokan — in obrambni, obokan »Arnulfhügel«, od katerega so
ohranjeni do 17 m visoki deli zidov.

⁵² Na opombo, da višine, ki jih prinaša v svojem poročilu J. Korošec, niso pravilne,
moramo opozoriti, da so navedene višine višine, do kamor so segale nedotak-
njene plasti. Povzdigovanje ostenja na 3 m višine (Fr. Baš 1950, opomba 19) bržkone
zanika dejstvo (katerega nobeden ne upošteva), da je objekt stal z južno polovico
v notranjosti trdnjave, katere nivo je bil že pri njeni izgradnji v hodnikih znižan.
Čeprav je bila zanesljivo porušena, so njeni hodniki bili prekriti s stavbnim sipom.
Zato tudi relativno manjša globina grobov na zahodni strani, ki so bili zunaj stavb-
nega območja (kot št. 314, 315, 367, 369, 348, 350, 337 in zlasti 377), ne more biti me-
rilo (glede na to, da se jemlje za nivo jama groba, ki je bil konserviran in je ostal
in situ) za določanje višine vsega okolnega zemljišča. Nasprotno, na severni strani
objekta so bili grobovi (št. 376, 307, 308, 299) relativno globlje zakopani od drugih
v severnem sektorju, ker je bil ta prostor v tem času nemara nižji ali se je tu za-
čenjalo že severno pobočje. Zasipan je bil po pokopih staroslovanskih grobov.

⁵³ Nedvomno, da so tla bila zidana z oblicami, ki so bile vzete iz porušanih zidov
trdnjave pri izkopu objektovih hodnikov, ne glede na to, da jih drugje ni bilo in
da niso nikjer odkrili ruševin teh zidov.

⁵⁴ J. Korošec 1951, priloga sl. 19, 21. J. Klemenc 1950, risba 17. Na tem mestu in
nekoliko bolj naprej je raziskoval tudi Fr. Baš, ki potrjuje, da se ta ožgana plast širi
še dalje po tem delu terase.

⁵⁵ Za to govorijo prvič neuničene ožgane plasti, ki so ostale in situ, in drugič, da
med sipom druge plasti v hodnikih ni bilo fragmentov ožgane zemlje.

⁵⁶ J. Korošec 1950, 227 ss.

⁵⁷ J. Klemenc 1950, s.

⁵⁸ J. Korošec 1950, 284 ss.

⁵⁹ Ibidem, sl. 17, T. sl. 12. J. Korošec pravi: »Verjamem pa, da je naš lonec sta-
rejši od grobišča, tj. od druge naše keramike.« (Ibidem, 254.) Če upoštevamo tedanje
datiranje nekropole od 10. st. dalje, ta trditve ne nasprotuje naši domnevi. Glej
datacijo ptujskograjske nekropole, P. Korošec, Zgodnjerednjeveška nekropola na
Ptujskem gradu, Zgod. čas. XXVI, 1972, 17 ss (dalje P. Korošec 1972).

⁶⁰ Take ruševine so nedvomno ležale na mestu, kjer je stala trdnjava, in na pro-
storu vzhodno od nje, za kar govori odsotnost slovanskih grobov.

⁶¹ Najbližja najdba je otroška lobanja št. 200, ki ni ležala več v grobu, ampak je
na to mesto prišla kdaj pozneje. Za to govori dejstvo, da je bila v humusu (J. Ko-
rošec 1950, 173).

⁶² Kot je npr. z grobovi št. 364 in 346. Ti so bili uničeni pri izgradnji zahodnega
stolpa. Glej prilogo s planom nekropole (Ibidem).

⁶³ Razen groba št. 190, ki je ležal ob južnem robu obzidja trdnjave.

⁶⁴ P. Korošec 1972, 18 ss.

⁶⁵ Izjema je le grob št. 299 s svojo bolj severno lokacijo, v katerem je dokaj vi-
soko od dna groba najden lonček. Z ozirom na tedanjo podobo terase lahko štejemo
ta grob za pokop severnega pobočja.

⁶⁶ Glej primer z grobom št. 294 (ibidem, 18 s) ali št. 212 (ibidem, 17).

⁶⁷ J. Korošec 1950, 232 s.

⁶⁸ P. Korošec 1972, 19.

⁶⁹ J. Korošec datira peči v X. in XI. stol., toda ni izključeno, da so lahko nastale
tudi v IX. stol.

⁷⁰ Recentno raziskano gradišče nad Pivko pri Naklem (Andrej Valič, Gradišče
nad Pivko pri Naklem, Arh. vest. 19, 1968, 485 ss) kaže, da so naše trditve utemeljene,
da so bili vsi taki objekti zidani in da so imeli bolj ali manj visoke zidove, tako da
tudi v tem obdobju glede na poglobitev hodnikov ne najdemo paralele.

⁷¹ Glej opombo 94.

⁷² Tako neznanko kažejo za sedaj izkapanine na blejskem otoku. Tu so odkrili
štirioglasto stavbo, za katero avtor trdi, da je nastala med (!) objektoma s polkrožno
apsido. Poleg tega se tu pojavlja še štirioglasta, obzidana majhna vdolbina, ki glede
na razdalje od zidov polkrožnih apsid ne more pripadati njim. Zato jo tudi ne mo-
remo imeti za relikviarij (Vinko Šribar, Arheološka raziskovanja na blejskem otoku,
Varstvo spomenikov X, 1966, 154 ss, glej tudi načrt odkopanega območja na str. 157).

⁷³ Na to me je opozoril prof. Stelč.

⁷⁴ Kot osnovni in začetni element fevdalnega stavbarstva od 12. stol. dalje (J. Curk 1958, 58).

⁷⁵ Glej našo opombo 2.

⁷⁶ Gradivo neobjavljeno in ni izključeno, da je lahko bilo v rabi še v rimskem obdobju. J. Korošec 1951, 17. J. Klemenc, 1950, 35 ss.

⁷⁷ Ibidem, 33 ss.

⁷⁸ Zlasti gradivo v zasipni zemlji slovanskih grobov, kot npr. V. Skrabar, Das frühmittelalterliche Gräberfeld auf Schloss Oberpettau, ZdHVfS VIII/3, Graz 1910, T. III itd. Glej med drugim tudi našo opombo 4.

⁷⁹ J. Šašel, K zgodovini Ptujskega gradu v arheoloških obdobjih in nekaj novih najdb na zahodnem vznožju, Kronika 9, 1961, 125 ss.

⁸⁰ P. Korošec 1972, 28 ss.

⁸¹ Izsledki raziskav na Panorami iz leta 1948 niso objavljeni. Pri teh izkopavanjih so poleg drugih najdb odkrili tudi trdnjavo istega tipa, kot je tista na Ptujem gradu. Njeni zidovi so sezidani iz pravilno klesanih kamenitih blokov, kar govori za njen nastanek v 1. ali 2. stol. Bila je večjih dimenzij, z dvema obzidjema in dvema širokima tlakovanimi hodnikoma.

⁸² Ni izključeno, da je vzrok vzpenjanja nekropole po pobočju grajske gorice treba iskati v počasni poselitvi ozemlja pod hribom. V času popolne stabilizacije grobišča na zahodni terasi hriba je nedvomno spodnji del mesta »in occidentali parte civitatis« bil že naseljen.

⁸³ Čeprav to še ni dokazano z arheološkimi posegi, številni zgodovinski viri potrjujejo naselbino na tem delu hriba.

⁸⁴ J. Korošec 1948, 7 ss. Zlasti vzporejanje z Arkono so avtorju očitali, češ da je objekt »arkoniziral«, čeprav je bilo že tedaj očitno, da tip na Rujani ni edinstven.

⁸⁵ Poleg C. Schuchardta, Arkona, Retra/Vineta, Berlin 1926 moramo omeniti še B. Stelmachowsky, Slowianskie grodziska na wyspie Rugii, Z ostchłani wieków, Poznań-Wrocław 4, 1929, 17 ss. L. A. Dinces, Dochrystianskije chramy Rusi v svete pomjatnikov narodnogo iskusstva, Sovetskaja etnografija, Moskva 1947/2, 67 ss. J. Hawrot, Najstarsze kościoły wrocławskie, Rozprawy i materialy z historii sztuki i kultury materialnej, Wrocław 1948, 45 (dalje J. Hawrot 1948). E. Dyggve, Gorm's temple and Harald's stavechirch — at Jelling, Acta Archaeologica, København 25, 1954, 221 ss. Isti, Der slawische Viermastenbau auf Rügen, Beobachtungen zu dem Swantowitttempel des Saxo Grammaticus, Germ. 37, 1959, 193 ss, kjer zanika izkopanini značaj svetišča. Razprava je po mnenju znanstvenikov še za diskusijo.

⁸⁶ Le-to je v novejšem času ponovno raziskal M. K. Karger, Drevnij Kijev, Moskva-Leningrad 1958, 105 ss, obravnava pa ga tudi V. V. Sedov, ko govori o poganskih hramih v Kratkije soobščeniya o dokladach i polovych issledovanijach Instituta istorii materialnoj kulturi 50, Moskva 1953, 92 s (dalje K. S. I. i. m. k.).

⁸⁷ V. V. Sedov, Drevnerusskie svjatišče v Peryni, K. S. I. i. m. k. 55, 1954, 21.

⁸⁸ W. Filipowiak, Trzebiatowé okr. Gryfice, Materialy Zachodnio-Pomorskie III, Szczecin 1957, 75 s.

⁸⁹ S. A. Tarakanova, K. S. I. i. m. k. 27, 1949, 104. Ibidem 33, 1950, 48 s. Ibidem 35, 1950, 18 s. Ibidem 62, 1956, 39.

⁹⁰ Tu se domneva, da je stala Perunova soha, ki so jo leta 988 odnesli v Volchovem. Poleg objave V. V. Sedova (glej opombo 87) so Perunova svetišča obširno obdelali tudi z jezikovne strani.

⁹¹ L. Lindquist, Tor, 1949—1950, 61 s.

⁹² J. Hawrot 1940, 48 ss.

⁹³ E. Wienecke, Untersuchungen zur Religion der Westslawen, Leipzig 1940, 250 s.

⁹⁴ F. Oelman, Zur Problematik des gallischen Tempels, Germania 17, 1933, 175.

⁹⁵ Obžalovati je, da so objekt, ki je bil po 3 letih zelo poškodovan, ponovno zasipali, čeprav so že pri konservaciji zgradili podpornike za postavitev steklenega paviljona. Glej sl. 1.

EIN BEITRAG ZUR LÖSUNG DES PROBLEMS DES FRÜHMITTELALTERLICHEN OBJEKTS IN DER NEKROPOLE AUF DEM SCHLOSS IN PTUJ

Das Thema dieser Abhandlung ist das Objekt, welches während der Untersuchungen im Jahre 1946/47 auf der Westterasse des Schlosses in Ptuj ausgegraben wurde. J. Korošec, der das Objekt ausgrub und behandelte, definierte das Objekt, mit Hin-

sicht auf mehrere Tatsachen, als slawischer Tempel. Einige Autoren, gelehnt auf die historischen Quellen, verneinen dem Bauwerk den Kultcharakter, und sehen (wie Franjo Baš und B. Grafenauer) in der Ausgrabung Reste des, in den Quellen erwähnten, mittelalterlichen castrum — von Ptuj. Da sie bei solchen Behauptungen festgestellte archäologische Tatsachen nicht in Betracht ziehen, so stellt die Autorin in kurzer Schilderung das Reliefbild der Terrasse dar, in der Meinung, dass es in der Architektur der Türme und turmartigen Bauten eine bemerkenswerte Rolle spielte. Nach den Profilen, aufgenommen bei den Erforschungen der vorgeschichtlichen Schichten in diesem Raum, könnte man folgern, dass die ursprüngliche Terrasse der am äusserst südlichen Teil jetzt laufende enge Felsenrücken darstellte, und sich in der Richtung Ost-West erstreckte. In der Mitte war eine grössere Mulde, während sandig-lehmige Schichten mit Erosionscharakter den nördlichen Abhang formierten. Die Umformierung der Terrasse begann in der prähistorischen Zeit und wurde dermassen fortgesetzt dass das Grundstück in der Spätantike für den Bau kleiner Festung erweitert wurde. Von diesen Imbonationsarbeiten zeugen die Schichten auf den Stellen, wo der illyrische Niederschlag (Sediment) in sekundärer unter der Humusschichte in Erscheinung tritt. (Beilage 1—2). Der Felsenrund ist am äusserst östlichen und westlichen Punkt der Terrasse sichtbar, wo sich die mittelalterlichen Türme befinden.

Die Autorin geht auf die Rekapitulation aller bemerkenswerten und festgestellten archäologischen Tatsachen über. Unter diese Tatsachen fallen: Dass das viereckige, 11,90 × 11,90 m grosse Objekt in der Form von 3 m breiten Gänge (Beilage 6) mit seiner südlichen Hälfte eingegraben in das römische Kastell ist, dessen Mauerteile unberührt an verschiedenen Stellen in den Gängewänden blieben. Den Grund der Gänge bedeckte eine niedrige gebaute Grundlage. Ihre Höhe war überall gleich, ausser an den Ecken und an bestimmten Stellen an den Wandrändern, wo sich grössere (in den Aussenecken) oder kleinere Steinstücke befanden, wahrscheinlich als Pfeilerlager. Einige unter ihnen sind römische Spolien. Die Bodenfläche ist eben, mit Ausschluss der Stellen wo ihre Oberfläche ausgerissen würde. Die Höhe dieser beschädigten Stellen ist nach den Abdrücken der Steine im Wandverputz sichtbar. Der zentrale irdene Würfel (Abb. 2) wurde im unregelmässigen Ellipsoid fast in der Mitte der Oberfläche, mit einer dünner Flusssandschichte überdeckt. In diesem Raum wurde eine kleinere Marmorplatte entdeckt, und von den kleineren Steinen unregelmässig umkreist. Die Wände der Gänge wurden verputzt. Dieser Verputz war verschiedentlich erhalten: im östlichen Gang von 0,20—1,5 m Höhe und 4,2 m Länge; im nördlichen von 0,10—0,70 m Höhe vom Fussboden auf der ganzen Länge nach; im westlichen Gang war der Verputz am besten erhalten von ca. 1,0 m Höhe auf 2/3 Wand. Der Verputzanstrich verband sich überall mit dem Putzmörtel des Bodens. Der Wandverputz hatte überall eine glatte Oberfläche.

Die Gänge wurden in Originalbreite ausgegraben und am Boden nur in bestehender Höhe ummauert. Unter den bemerkenswerten Funden befindet sich auch das Sediment in den Gängen. Hier entfaserten sich drei Schichten; die erste mit den Verkohlungsresten, und im Nordgang mit verkohlten Balken; die zweite Schichte von dunklem, und die dritte von hellerem Schutt. Im Schutt beider oberen Oberflächen befanden sich antike Spolien von: Grabdenkmälern, Altären und anderen Steinen, Fragmenten der römischen Keramik, vom Ziegel und Glas. Darauf folgte bräunliche Schichte gestampfter Erde, die gleichmässig die Gänge und die Oberfläche des zentralen Würfels überdeckte. Die nächsten zwei Schichten (Humus und Subhumus) sind charakteristisch, weil nur in diesen die slawische Keramik lag.

Alle diese Momente werden von die Autorin emporgehoben, weil sich viele stützen gerade an den vermauerten Boden als Überrest irgendeines zerstörten Turmes, und an den Wandverputz als den Ausguss überflüssigen Putzmörtels, der für die Bindung von Steinschichten der Mauern aufgeschüttet wurde. Die Autorin bleibt stehen zuerst bei der Frage von vermauerten Schichten am Ende der Gänge, und ist der Meinung, dass gegen die Annahme einer höheren Mauer sprechen: die Oberfläche des unbeschädigten Bodens, die glatt ist; ferner, die Putzoberfläche auf den Gänge-mauern, auf welchen es keine Steinabdrücke gibt wie in der engen Zone wo der Boden beschädigt ist. Zu allerletzt schliesst sie, dass, wenn wir die Hypothese von der Existenz eines eventuellen höheren Baues übernehmen, die Struktur des vermauerten Fundamentes, welches die Grundlagen vorstellen sollte, nicht genug stark wäre um das Gewicht von ca. 3 m dicken Mauern zu tragen. Gegen eine schwache Grundlage, gegen die Eckenstruktur und gegen die allgemeine Bauweise spricht auch die archi-

tektonische Baustatik. Die Bedingung, dass für die Statik von turmartigen Bauten felsige Terraingrundlagen dienen, kann in unserem Falle, die imbonierte muldenförmige Vertiefung mit ihren gleitenden Schichten, nicht ersetzen. In Abwesenheit dieser Grundbedingungen, und mit Hinsicht auf die das statische Moment formierenden Kräfte, glaubt die Autorin, es sei schwer zu glauben, dass der 2 m hohe irdene Würfel, von nicht homogener Struktur, die Grundfaktoren der Baustabilität ersetzen könnte.

In der Fortsetzung der Abhandlung geht die Autorin auf die Frage der chronologischen Einreihung des Objektes über. In Hinsicht darauf, dass die Überreste der durchgeschnittenen Mauern der römischen kleinen Festung »terminus ante quem non« vorstellen, gibt der in den Gängen ausgegrabene Sediment eine andere Zeitgrenze an. Die Abwesenheit der slawischen Keramik in den Schichten, festgestellt in den Gängen, spricht dafür, dass das Objekt in der Zeit zugeschüttet wurde, bevor sich zahlreiche Keramik auf der Oberfläche der Nekropole ansammelte. Nach heutiger chronologischer Skala, vorgestellt für die materielle Kultur der Alpenslaven, geschah dies in ihrer ersten Phase oder am selben Anfang der II. Phase, wenn man die Gräber mit dem keramischen Inventar zu zerstören begann. Nach der Struktur der Sedimentschichten schliesst die Autorin, dass die Gänge zuerst mit dem Verbrennungsmaterial zugeschüttet wurden, das neben dem Bau im nordwestlichen Sektor lag, während man den Schutt von anderer Stelle der Terrasse hernahm. Mit Hinsicht darauf, dass es nicht möglich ist auf die Spuren von Beerdigungen zu kommen, obwohl die Grabgruben untief waren, wie bei der Gräbergruppe westlich vom Objekt, so müssten ihre Böden wenigstens bis zur Schichte mit gestamfter brauner Erde reichen, welche die Gänge und die Oberfläche des zentralen Würfels des Objektes überdeckte. Dass es hier Beerdigungen nicht gab, trotzdem dass man mit horizontaler Stratigraphie die Ausdehnung der Nekropole auf diesem Teil der Terrasse in verschiedenen chronologischen Phasen begleiten kann, darauf weist die Abwesenheit von Knochen und Knochenfragmenten im Schutt der Gänge, gleich wie die Tatsache, dass bei den Ausgrabungen von Gängen nicht einmal ein Grab durchgeschnitten wurde. Nach diesen archäologischen Daten, die das Objekt vor die Zeit der Ausdehnung der slavischer Nekropole stellen, besteht die Möglichkeit, dass er sogar in der vorslavischen Periode entstand. Auch für diese Zeit besitzt das Objekt auf dem Schloss in Ptuj den Vergleich nicht, da der viereckige Bodenentwurf für die Bauten vom Schutztypus nicht unbekannt sei. Da Bauten und verschiedene Kultobjekte von Quadratgrundriss auf dem Gebiet von Noricum und dem Teil von Recien aus der vorgeschichtlichen Zeit bekannt sind, meint die Autorin dass die Antike auch bei uns dieses Element aus der vorangehenden Kultur übernahm. Für diese Annahme sprechen häufige Funde viereckiger Objekte, welche die Archäologen in den älteren Schichten unter den Fundamenten von sehr frühzeitigen Kirchen treffen.

Aus den unzähligen Momenten resultieren zwei Möglichkeiten: 1. Dass das Objekt ein begonnenes und aus unbekanntem Gründen unterbrochenes Werk darstellt, und 2. Dass das Bauwerk absichtlich so gebaut wurde. Die erste Möglichkeit wird vom Wandputz, ferner, von den verstärkten Stellen auf dem Gängenboden und dem Eingang, abgelehnt. Die Erläuterung für die zweite und einzige Möglichkeit sucht die Autorin auf dem Friedhof, der bereits in der vorslavischen Phase auf der Terrasse war. Da die Friedhöfe Kultstätten vorstellten, konnte auch das Objekt gleich sein.

Obwohl nicht der Zweck dieser Abhandlung war, sich in das Kulturproblem zu vertiefen, führt die Autorin an die Analogien einzelner Erscheinungen auf den Kultobjekten aus dem Gebiete Russlands und baltischer Slaven. Auf diese Weise wurde festgestellt, dass der Tempel Trzebiatówě mit einem tiefen Graben, gleichfalls wie der Peruns Tempel in Peryon /4 km von Novgorod (Gorki)/ umgeben war. Man hat den Sand am Opferaltar in demselben Tempel in Peryn und im Pskover Tempel, etc., festgestellt. Die Quadrat-Grundlage besaßen die Tempel in Korenica, Ostrově, am See Lednice etc. Es ist interessant, dass trotz der Tatsache, dass Tempel auch in der Tschechoslowakei und Bulgarien entdeckt wurden, findet man die Analogie nur in den nördlichen Gegenden, wo manche Elemente materieller Kultur aus älteren Zivilisationen, oder aber von den Einflüssen der Nachbarvölker entstammten. Gerade für den Quadratenwurf der nordisch-germanisch-slavischen Kultbauten vermutet man, dass er in den gallisch-römischen Tempeln Ursprung hat. Aus diesen kurzen Aufzählungen ist es ersichtlich, dass das Objekt aus Ptuj nicht eine einzige Erscheinung sei, die man nicht mehr als ein Überrest eines zerstörten Baues erklären kann, sondern ladet zum Durchstudieren einer Reihe von Problemen, die sich indirekt oder direkt auf es (Objekt) stützen.

KOVANI LUNIČASTI UHANI Z ORNAMENTOM »DREVESA ŽIVLJENJA«

Na prostoru karantansko-köttlaškega kulturnega kroga vzbuja pozornost posebna skupina uhanov, na katerih je vrezan ornament drevesa življenja, ter vrsta uhanov, na katerih so posamezni okraski, ki jih opredeljujemo za odvode iz osnovnega ornamenta. Naše zanimanje privlači ne samo ornament kot tak, temveč predvsem razširjenost teh uhanov ter spoznanje, da ugotavljamo izrazito razvojno tipološko zaporedje, v katerem uhani s Ptujskega gradu zavzemajo posebno mesto. Podrobna analiza tovrstnih uhanov, ob upoštevanju grobnih celot in značaja grobišča, nam daje možnost, da ugotovimo v kakšnih odnosih je bila ptujška regija s sosednjimi slovenskimi regijami, kot npr. z današnjo avstrijsko Štajersko, avstrijsko Koroško in Kranjsko. V primeru, da za katero razvojnih stopenj tipološkega zaporedja te grupe uhanov dobimo časovno bližje opredeljeno izhodišče bi lahko prišli tudi za grobove z grobišča na Ptujskem gradu s takimi uhani do natančnejše časovne opredelitve.

Pri natančnejši tipološki obdelavi köttlaškega drobnega gradiva so uhani, o katerih smo govorili v prejšnjem odstavku, označeni za grupo A 1. V njej poznamo 19 različic ali razvojnih stopenj omenjenega ornamenta v naslednjem zaporedju:

Na uhanu A 1 je skoraj naturalističen prikaz drevesa življenja, ki je sestavljeno iz dveh simetrično razporejenih palmetnih vej, ki izhajata iz istega jedra. Uhan te vrste je bil najden na grobišču v Judenbichlu v grobu 46.² V istem grobu je bil še en uhan s skoraj identično izvedbo tega ornamenta. Po dosedanjem stanju poznavanja sta to edina dva primerka v tej izvedbi ornamenta.

Za uhan A 2 smo opredelili uhan iz Köttlacha,³ kjer je isti ornament kot na A 1, le da kaže znamenja primitivnejše izvedbe. Pojavlja se že hotenje po stilizaciji, obe palmetni veji pa sta povezani s trakom; to je z ozirom na primerek iz Judenbichla novost. Delilna vertikala je tudi bolj poudarjena. Tudi ta uhan imamo za unikat.

Uhan A 3 predstavlja popolno stilizacijo drevesnega ornamenta, ki je upodobljen na uhanu A 2. Stilizacija doseže to stopnjo, da spoznamo drevo življenja le po celotni kompoziciji. Uhan A 3 je iz grobišča v Judenbichlu. Pri stilizaciji opazamo geometrično reševanje rastlinskega ornamenta.⁴ V istem grobu 76 je še en uhan, pri katerem je ornamentika skoraj enaka kot pri prvem uhanu. Tudi ta razvojna stopnja predstavlja pri uhanu iz Judenbichla izjemno najdbo.

Risba na uhanu A 4 predstavlja neposredni prehod v geometrično risbo drevesa življenja, ki smo jo pričeli slutiti že pri uhanu A 3. Palmete se izobli-

	A	Zirovnica	Kranj	Bohinj, srednji vras	Judenbichel	Perau	Judendorf	Fork	Prufj	Kattlach	Aquila
1					•						
2					•					•	
3					•						
4		•									
5				•			•				
6						•					
7						•					•
8							•				
9											•
10									•		
11											•
12		•							•		
13								•			
14									•		
15						•					
16									•		
17											
18		•									
19		•									

Priloga 1: Tipološki pregled uhanov skupine A

kujejo v prestasto obliko, ki jo deloma omejuje črta v drobnem tremoliranem vbodu ter z vzporednimi črtami zapolnjene površine, ki so zunaj risbe predmeta. S formo A 4 je dokončno sklenjeno razvojno zaporedje, ki se začneja z obliko A 1. Ta uhan je bil najden v Kranju.⁵ To je za sedaj edina najdba te vrste.

Risba na uhanu A 5 predstavlja popoln razkroj risbe z uhana A 3. Le osrednji del ornamenta in po površini raztresene in med seboj nepovezane črte kažejo, da gre za razpadli ornament drevesa življenja. Stilizacija doseže tukaj takšno stopnjo, da upravičeno domnevamo, da izvajalec te ornamentike ni več poznal vsebinskega pomena simbolike, ki jo ta ornament ponazarja. Taka dva uhana sta bila najdena na grobišču v Bohinjski Srednji vasi v grobu 14.⁶ Menimo, da ta uhan predstavlja neposreden odvod iz uhana, ki je bil najden v grobu 1 v Judendorfu.⁷

Risba na površini uhana A 6 predstavlja dokončno razkrojen ornament drevesa življenja, ki se je začel na uhanu A 5. Le razpored kratkih in popolnoma nepovezanih črt kaže razporeditev v obliki rastlinskega ornamenta. Ta uhan je iz Perave.⁸ Na istem uhanu na drugi strani lunule je upodobljen enak ornament, vendar na manjši stopnji razkroja risbe. Ta uhan iz Perave je osamljen in ga na širšem prostoru Koroške in na ostalem karantansko-köttlaškem kulturnem prostoru ne najdemo. Približno sorodno stopnjo razkroja ornamenta drevesa življenja najdemo še na drugih najdiščih iz neposredne okolice Beljaka. Tako npr. v grobu J 1 v Judenbichlu⁹ ali pa na grobišču Sv. Martin pri Beljaku.¹⁰ Skoraj enako bi lahko trdili za uhan iz groba 4 iz Judendorfa;¹¹ to priča, da se ta tipološko razvojna stopnja ornamenta drevesa življenja omejuje le na prostor Beljaka in neposredne okolice.

Na uhanu iz Perave¹² je bil rastlinski ornament že popolnoma geometričnega značaja in je drevo življenja vrezano le z ravnimi ali s polkrožnimi črtami. Karakteristično za ta ornament je, da je usločenje obeh simetrično postavljenih palmetnih vej nakazano s skoraj pravilnima polkrogoma, ki se s kraki naslanjata na zunanji rob lunule. Ozadje ornamenta je puncirano. Uhan s popolnoma enako izvedbo ornamenta je deponiran v muzeju v Aquilei ter verjetno izvira tudi iz neposrednega okolja Aquileie.¹³

Čeprav v okviru te variante ne najdemo več popolnoma enakih analogij, vendar tip A 8 iz Judendorfa iz groba 5¹⁴ predstavlja bolj obdelano varianto tipa A 7 in sta verjetno oba tudi sočasna. Za neposreden odvod obeh tipov A 7 in A 8 pa lahko opredelimo uhan iz groba J 93 iz Judenbichla,¹⁵ ki ima na hrbtni strani uhana tri kroge s piko v središču in smo ga kot ornament postavili v skupino E pod številko 7. S tem je razvojno zaporedje uhana z drevesom življenja končano. Lahko trdimo, da so vse razvojne stopnje zastopane na grobiščih iz Beljaka in okolice ter da najdemo ta motiv na ostalih koroških najdiščih le izjemoma, in sicer kot odvod kasnejših oblik, ki smo jih spoznali na beljaških najdiščih.

Poznamo še uhan A 9, na katerem se kažejo v obliki geometrične risbe rudimetarni ostanki drevesa življenja. Iz vertikalne na osrednjem delu lunule je nastala rahla trojna razčlenitev. Ta uhan je iz Aquileie.¹⁶

V zaporedju A skupine, številke od 10 do 19, obravnavamo luničaste uhane, na katerih je površina okrašena s polkrogi, izhajajočimi iz spodnjega roba lunule. Pri tipološkem razčlenjevanju te vrste okraska smo se držali načela, da smo najprej prikazali lunulo, ki je okrašena z enim polkrogom, nato pa bolj komplicirane tovrstne ornamente. Toda že uvodoma moramo poudariti, da tako zaporedje najbrž ne izraža tudi razvojnega procesa tovrstnega ornamenta. To

se bo šele izkazalo pri detajlni analizi tega tipa ter z ozirom na grobne celote in ostale grobiščne okoliščine. Ta ornament smo postavili v skupino A, ker dopuščamo možnost, da je lunula, okrašena z ornamentom polkroga, le derivat iz ornamenta drevesa življenja. Pri opisu tipa A 4, A 7 in A 8, ko opazujemo spreminjanje rastlinskega ornamenta drevesa življenja v geometričen in pozneje v popolnoma razkrojen ornament, smo ugotovili, da je sestavni del geometrično oblikovanega drevesa življenja na A 7 in A 8 tudi vrsta polkrogov, ki izhajajo iz zunanega roba lunule. Če bi se kasneje pri pojavu novih grobnih najdb z uhani, okrašenimi s polkrogi, mogoče izkazalo, da je ta ornament samostojen ali mogoče povezan s kakšnim drugim ornamentom, bo treba drugo polovico skupine A, tj. od A 10—A 19, presojati kot samostojno skupino.

Uhan A 10, ki je okrašen z enim polkrogom, je bil najden v Ptujju v grobu 209,¹⁷ skupaj s še tremi kovanimi uhani, od katerih sodita še kar dva v skupino A, in sicer A 14 in A 16. Na četrtem uhanu je stiliziran rastlinski ornament, ki smo ga na naši tipološki razpredelnici kovanih luničastih uhanov postavili v skupino D pod številko 1.¹⁸ V istem grobu je bilo še sedem obsenčnih obročkov, od tega eden sklenjen z S-zanko, eden s preprosto zanko, vsi drugi pa so sklenjeni le s prirezanimi konci. Takoj je treba poudariti, da so uhani A 10, A 14 in A 16 iz istega groba, torej sočasni, in da opažamo pri njih zaporedje okrasa, ki smo ga pokazali na treh različnih razvojnih stopnjah: A 10 z enim polkrogom, A 14 s tremi polkrogi in A 16 z že razbitim polkrožnim ornamentom. Uhan tipa A 10, ki smo ga doslej opazovali kot vodilnega v grobu 209 (T 4, 1—12) iz Ptujja, je doslej z ozirom na stanje najdb edini, ki je okrašen z enim polkrogom.

Na uhanu A 11 teče vzporedno z notranjim robom lunule vrezana črta ter prav tako tudi ob zunanjem robu. Vmesni prostor pa izpolnjuje cikcakast ornament. Iz tega izhajajo trije dvojni koncentrični polkrogi. Črte polkrogov so tudi dvojne.¹⁸ Uhan je deponiran v arheološkem muzeju v Aquileii in je bil verjetno najden v okolici Aquileie. Neposredne analogije za to izvedbo ornamenta nimamo, vendar je povezan neposredno z uhanom A 12, ki je analogen po izvedbi razen cikcakastega ornamenta ob zunanjem robu lunule. Uhan tega tipa je bil najden v Žirovnici.¹⁹ Uhan skoraj identične izvedbe je bil najden tudi v Ptujju v grobu 60²⁰ (T 1, 1—6) skupaj s petimi belobrdskimi uhani z grozdastim obeskom. Tudi uhan A 12 nima neposrednih analogij razen uhana A 11.

Uhan A 13 je okrašen s sedmimi polkrogi, ki izhajajo iz zunanega roba lunule. Kraki polkrogov se med seboj sekajo. Tudi na površini med vrsto polkrogov, ki izhajajo iz zunanega in iz notranjega roba lunule, je nakazan polkrožni ornament. Uhan je iz Förka.²¹ Tudi za ta uhan ni neposrednih analogij.

Zdi se, da moramo prav temu uhanu v zaporedju od A 10 do A 19 posvetiti posebno pozornost. Ornament spominja po svoji izvedbi najbolj na razkrojen geometrični ornament drevesa življenja in je tudi najbližji vrsti polkrogov, ki smo jih srečavali pri ornamentu na uhanu tipa A 7 in A 8. Dopuščamo možnost, da je uhan A 13 prehodna oblika, ki povezuje zaporedje od A 1 do A 9 in od A 10 do A 19. Postavili ga bomo na čelo tipološkega razvoja od A 10 do A 19; o tem nam narekuje zaporedje od komplicirane k preprosti izvedbi polkrožnega okrasa na uhanu. Poseben prispevek pri tako zasnovanem zaporedju bodo mogoče dale grobne celote s takimi uhani.

Na uhanu A 14 je na razširjenem delu uhana vrezana podoba lunule. Iz njenega zunanega roba izhajajo trije vrezani polkrogi. Dva uhana te vrste sta bila najdena v Ptujju v grobu 178 (T 3, 1—9), na njih je ornament izveden

s tremoliranim vrezom. Ob njih je bil še kovan luničast uhan z neokrašeno površino, en uhan belobrdskega tipa z grozdastim obeskom ter dva obsenčna obročka, eden od njiju z S-zanko.²² Uhan enake izvedbe je bil v grobu 237 (T 5, 1—12) skupaj s še tremi uhani belobrdskega tipa z grozdastim obeskom, ovratnico iz trojno zvite žice, z obsenčnimi obročki z S-zanko in z drugimi predmeti. Ptuj je edino najdišče s to varianto ornamenta s tremi polkrogi.²³

Na razširjenem delu uhana A 15 je vgravirana luničasta oblika in ob njenem spodnjem robu štirje polkrogi. Vse črte so dvojne. Po izvedbi je uhan A 15 zelo soroden obliki A 12. Uhan A 15 je iz Perave.²⁴ Drugih neposrednih analogij za ta uhan ne poznamo.

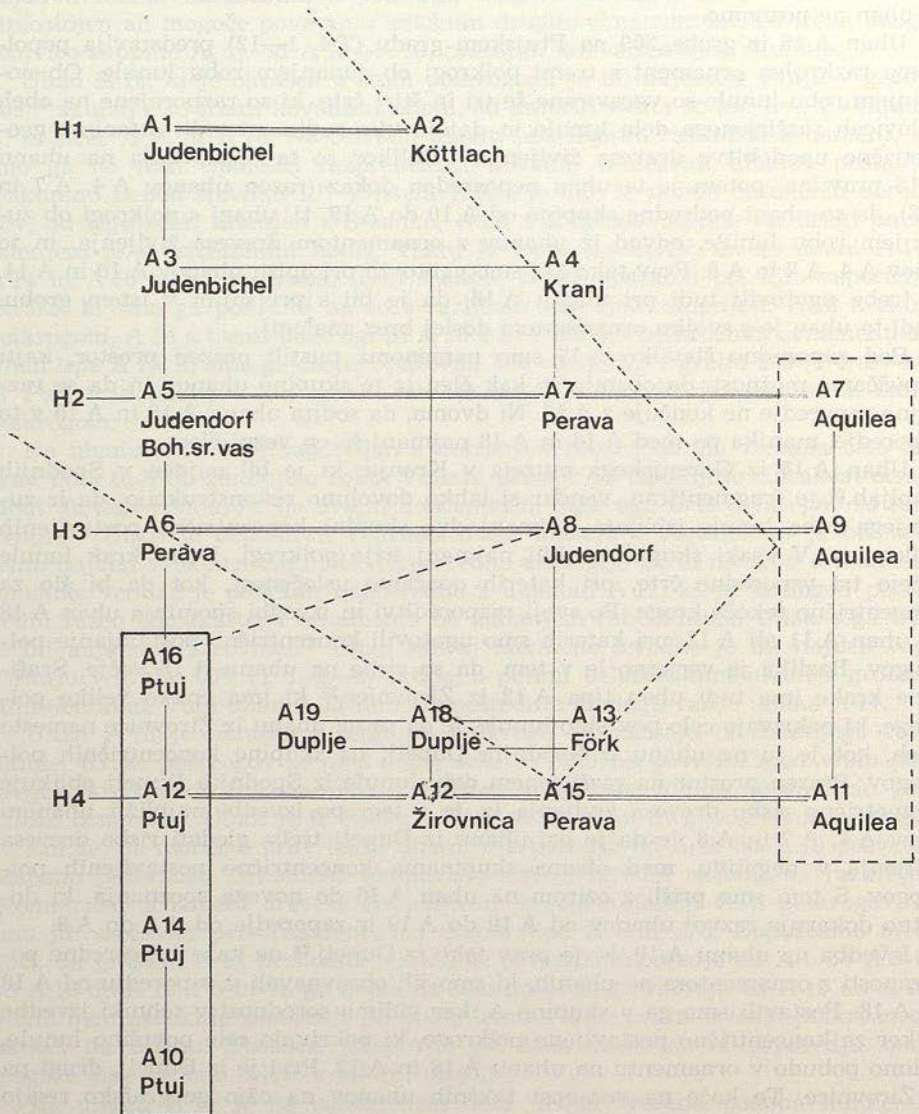
Uhan A 16 iz groba 209 na Ptujskem gradu (T 4, 1—12) predstavlja popolnoma razkrojen ornament s tremi polkrogi ob zunanjem robu lunule. Ob notranjem robu lunule so vgravirane še tri in štiri črte, ki so razporejene na obeh polovicah razširjenega dela lunule in dajejo vtis rudimentarnih ostankov geometrične upodobitve drevesa življenja.²⁵ Kolikor so ta opazovanja na uhanu A 16 pravilna, potem je ta uhan neposreden dokaz (razen uhanov A 4, A 7 in A 8), da so uhani podredne skupine od A 10 do A 19, tj. uhani s polkrogi ob zunanjem robu lunule, odvod iz uhanov z ornamentom drevesa življenja, in to tipov A 4, A 7 in A 8. Prav tako kot smo ugotovili pri opisu uhanov A 10 in A 14, je treba ugotoviti tudi pri uhanu A 16, da je bil s prejšnjim v istem grobu. Tudi ta uhan je s svojim ornamentom doslej brez analogij.

Pod zaporedno številko A 17 smo namenoma pustili prazen prostor, kajti dopuščamo možnost, da obstaja še kak člen iz te skupine uhanov in da se razvojno zaporedje ne končuje z A 16. Ni dvoma, da sodita uhana A 18 in A 19 v to zaporedje, manjka pa med A 16 in A 18 najmanj še en vezni člen.

Uhan A 18 iz Gorenjskega muzeja v Kranju, ki je bil najden v Spodnjih Dupljah,²⁶ je fragmentiran, vendar si lahko dovolimo rekonstrukcijo, da iz zunanjega roba lunule izhajata najmanj dve skupini koncentrično postavljenih polkrogov. V vsaki skupini so bili najmanj trije polkrogi. Desni krak lunule režejo tri vzporedne črte, pri katerih opažamo usločenost, kot da bi šlo za koncentrično tekoče kroge. Po svoji razporeditvi in izvedbi spominja uhan A 18 na uhan A 11 ali A 12, pri katerih smo ugotovili koncentrično postavljanje polkrogov. Razlika je verjetno le v tem, da so risbe na uhanu A 18 večje. Šrafirane krake ima tudi uhan tipa A 12 iz Žirovnice,²⁷ ki ima enako velike polkroge, ki pokrivajo celo površino lunule, le da so na uhanu iz Žirovnice namesto dveh, kot je to na uhanu iz Spodnjih Dupelj, tri skupine koncentričnih polkrogov. Prazen prostor na razširjenem delu lunule iz Spodnjih Dupelj oblikuje geometrično risbo drevesa življenja in je s tem po izvedbi najbližji uhanom tipov A 4, A 7 in A 8, le da je pri uhanu iz Dupelj treba gledati risbo drevesa življenja v negativu, med obema skupinama koncentrično postavljenih polkrogov. S tem smo prišli z ozirom na uhan A 16 do novega spoznanja, ki dodatno dokazuje razvoj uhanov od A 10 do A 19 iz zaporedja od A 1 do A 8.

Izvedba na uhanu A 19, ki je prav tako iz Dupelj,²⁸ ne kaže neposredne povezanosti z ornamentom na uhanih, ki smo jih obravnavali v zaporedju od A 10 do A 18. Postavili smo ga v skupino A, ker vidimo sorodnost v tehniki izvedbe in ker za koncentrično postavljene polkroge, ki pokrivajo celo površino lunule, vidimo pobudo v ornamentu na uhanu A 18 in A 12. Prvi je iz Dupelj, drugi pa iz Žirovnice. To kaže na vezanost takšnih uhanov na ožjo geografsko regijo Gorenjske in lahko sklepamo, da so iz iste delavnice. Za uhan A 19 nimamo trenutno neposrednih analogij.

SHEMA RAZVOJA UHANOV A - SKUPINE
PO NAJDIŠČIH

Priloga 2: Shema razvoja uhanov skupine A po najdiščih

Luničasti uhani od A 1 do A 12, tako kot smo jih v tem zaporedju analizirali, kažejo približen tipološki razvoj. Določene napake pri presoji stilnega razvoja izhajajo iz tega, ker ne upoštevamo najdišč, temveč samo motiviko in stil. Morebitno napačno sklepanje o stilnem zaporedju bi lahko izhajalo iz dejstva, da smo presojali stilno stopnjo ornamentike v glavnem le po fotografijah in risbah, in le pri gradivu s prostora SRS po originalih. Razlike v zaporedju, kot smo jih prikazali znotraj te skupine, bodo verjetno doživele popravek, ko bomo analizirali vsak posamezen tip ornamenta z ozirom na najdišča ter poskušali ugotoviti odnos med najdišči. Pri tej študiji pa ne bomo mogli popraviti morebitnih napak, ki bi izvirale iz nepravilne likovne interpretacije posameznih motivov. Zaporedje od A 1 do A 19, brez ozira na omenjene napake, kaže delitev v likovne skupine, ki bodo z novimi najdbami le dopolnjene, ne morejo pa biti v svoji osnovi spremenjene. Tako npr. od A 1 do A 3 predstavljajo skoraj naturalistično prikazovanje drevesa življenja, ki mu rabi za osnovo palmetni list. Sočasno lahko ugotavljamo, da so vse tri oblike vezane na današnji avstrijski prostor. A 1 in A 3 sta iz Judenbichla — Beljak (Koroška), A 2 pa je iz Köttlacha (Štajerska). Pri uhanih A 5 in A 6 se začenja razkroj ornamenta z uhanov A 1 in A 3. Oba sta prav tako z avstrijskega prostora, in sicer A 5 iz Judendorfa in A 6 iz Perave (Beljak). Judendorfski primerek ima svojo analogijo tudi v Bohinjski Srednji vasi. Uhan A 4 predstavlja prvo geometrizacijo ornamenta drevesa življenja, izvira pa iz Kranja in je predstavnik novega razvojnega zaporedja, ki ga vidimo v uhanih A 7, A 8 in A 9. Forma A 7 je iz Perave, pojavlja pa se tudi v Aquileii. Forma A 8 je tudi iz Judendorfa.

Zaporedje od A 10 do A 19 predstavlja, kot smo že prej ugotovili, novo grupacijo geometričnih likov, ki izhajajo iz prejšnjega ornamenta. To so polkrogi, ki izhajajo iz zunanega roba lunule. Štiri različne variante so iz Ptuja (A 12, A 10, A 14 in A 16), tri iz prostora Gorenjske, tj. A 12, A 18 in A 19, in dve s Koroške, tj. A 13 in A 15.

Da bi pravilno dojeli odnose med posameznimi regijami, ki izhajajo iz razširjenosti ene vrste uhanov, v tem primeru tipa A, in da bi sočasno ugotovili, ali stilno in motivno zaporedje predstavlja določene časovne okvire, bomo poskušali analizirati zaporedje od A 1 do A 9 z ozirom na grobne celote in habitus ožjega grobišnega okolja.

Če povzamemo dosedanje analizo, ki nas je pripeljala k spoznanju o regionalni razširjenosti posameznih skupin, potem se pred nami izoblikujejo naslednja središča: Beljak in najdišča iz njegove okolice, prostor Gorenjske s Kranjem kot središčem, Ptuj z ožjo mestno regijo in Aquileia z ožjim poselitvenim področjem. Detajlno opazovanje tipov, ki se pojavljajo na prostoru ene regije, nas pripelje do naslednjega izsledka (glej skico razširjenosti tipov, pril. 2): na prostoru Beljaka in najdišča Judenbichel se pojavljata obliki A 1 kot izhodiščna oblika, A 3, ki predstavlja prvo razkrojno stopnjo tipa A 1, zatem A 5 (iz najdišča Judendorf), ki kaže nadaljevanje razkroja oblike A 3, in končno še A 6 z najdišča na Peravi s končnim razkrojem ornamenta in začetne oblike A 1 iz Judenbichla. Tako ugotavljamo, da tipi A 1, A 3, A 5 in A 6, ki so z najdišč v neposredni okolici Beljaka, predstavljajo sklenjeno skupino uhanov z jasno povezanim razvojnim procesom, za katere si dovoljujemo trditi, da izhajajo najbrž iz ene delavnice, ki jo opredeljujemo za *beljaško*.

Podoba o beljaški delavnici, iz zornega kota tega tipa uhanov, dopolnjuje še spoznanje o uhanih A 7 iz Perave in A 8 iz Judendorfa, ki predstavljajo geometrizacijo prejšnjega, rastlinsko oblikovanega drevesa življenja. Toda takoj

moramo poudariti, da vidimo izhodišče za to drugo izvedbo ne v domači delavnici, temveč v uhanu A 4 iz Kranja. Formi A 7 in A 9, ki izhajata neposredno iz tega ornamenta, sta bili najdeni tudi v Aquileii. Ker dopuščamo možnost o delni vzporednosti rastlinsko in geometrično oblikovanega ornamenta drevesa življenja, se nam znotraj tako zarisanega razvoja pokažejo določeni stilni in verjetno tudi časovni horizonti. Dokaj neposreden horizont vidimo v sočasnosti oblik A 6 iz Perave, A 8 iz Judendorfa in A 9 iz Aquileie.

Dopuščamo možnost, da je mlajša razvojna stopnja geometričnega ornamenta, ki je tudi v Aquileii, sočasna z obliko iz Judendorfa, kar opredeljujemo za neki starejši horizont. Vsekakor pa je najstarejši horizont pojav forme A 1 iz Judenbichla in A 2 iz Köttlacha. S tem orisom smo dobili dokončno predstavo o razširjenosti posameznih oblik rastlinskega in geometrično oblikovanega ornamenta drevesa življenja, ki so jasno povezani z delavniškim središčem v Beljaku in Kranju.

Oblika A 6 nas povezuje po obliki A 16 z uhani, okrašenimi s polkrogi, z najdišča na Ptujskem gradu, ki so tu zastopani v A 12, A 14 in A 10. Zanimivo je, da oblika A 12, tj. uhan s tremi polkrožnimi skupinami, ki izhajajo iz zunanjega roba lunule, predstavlja poseben horizont, v katerem najdemo ta uhan že na Gorenjskem v Žirovnici, zatem v Peravi kot varianto A 15 in v Aquileii kot varianto A 11. Ni dvoma, da vsa štiri najdišča s svojimi uhani predstavljajo popolnoma analogno stilno in časovno hotenje. Od tod tudi opredelitev, da ta tip v različicah A 11, A 12 in A 15 predstavlja najmlajši časovni horizont, do katerega sežeta razvoj in uporaba te vrste uhanov. Dejstvo, da se v Ptujju pojavita A 14 in A 10, ki jih ni na drugih najdiščih, ter da je od tod tudi forma A 14 in A 10, govori za lokalno *ptujsko delavnico*, ki najbrž začena že z razvojno stopnjo A 16. Pri obdelavi tega tipa smo že ugotovili, da je treba videti njegovega vzornika v formi A 8 iz Judendorfa in v A 6 iz Perave. To kaže na neposredno povezanost med beljaško in ptujsko delavnico in da bi vzrok za nastajanje ptujске delavnice bilo mogoče iskati v vplivih s Koroške. Dejstvo, da se oblika A 12 pojavi tudi na Kranjskem ter različica te oblike A 15 v Peravi in A 11 v Aquileii, mogoče natančneje precizira trenutek ekspanzije, prenašanje te oblike s Koroške v Ptuj.

V prehodni čas, v fazo prehajanja iz rastlinskega in geometričnega ornamenta drevesa življenja v ornament polkroga, sodijo najbrž tudi oblike A 18 in A 19 iz Dupelj in A 13 iz Förka. Obliki A 18 in A 19 skupaj z obliko A 4 je treba prištevati k izdelkom *kranjske delavnice*.

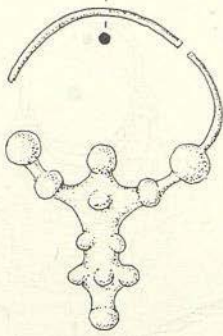
V okviru razširjenosti uhanov tipa A zavzema posebno mesto Aquileia. Ugotavljamo namreč, da sodijo v skupino A kar trije uhani iz Aquileie, in sicer A 7, A 9 in A 11. Vsi trije uhani predstavljajo vsak zase posebno razvojno stopnjo v zaporedju od A 1 do A 19, zato so vse tri stopnje povezane z analogijami na Koroškem in Kranjskem. Tako je npr. A 7 analogna formi A 7 iz Perave, A 9 ocenjujemo za derivat iz forme A 8 iz Judendorfa, A 11 pa za neposreden derivat iz forme A 12 iz Žirovnice in A 15 iz Perave. Takšno stanje najdb v Aquileii govori za kontinuirano prenašanje predmetov na relaciji (Kranjska) Koroška-Aquileia.

Po vsej detajlno opravljeni analizi uhanov iz skupine A lahko pogledamo, kakšno mesto zavzema v tem pregledu Ptuj.

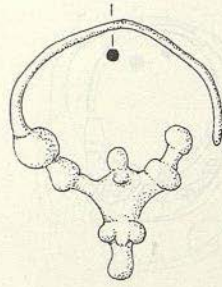
Zadnja stopnja tipološkega razvoja uhanov skupine A, ki se pojavlja v Peravi, Žirovnici in Aquileii, se je razširila tudi na prostor Ptuja. Kot smo že ugotovili, sodijo sem oblike A 11, A 12 in A 15, ki so med seboj oblikovno in

Gr. 60

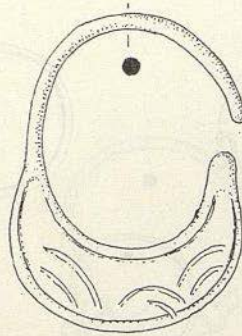
401.10

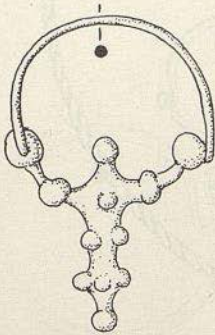
1

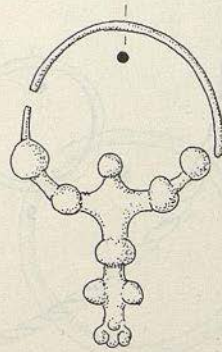
2

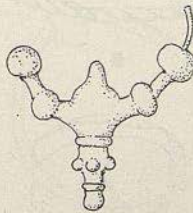
3

4

5

6

Tabela 1: Grob 60.

Gr.104

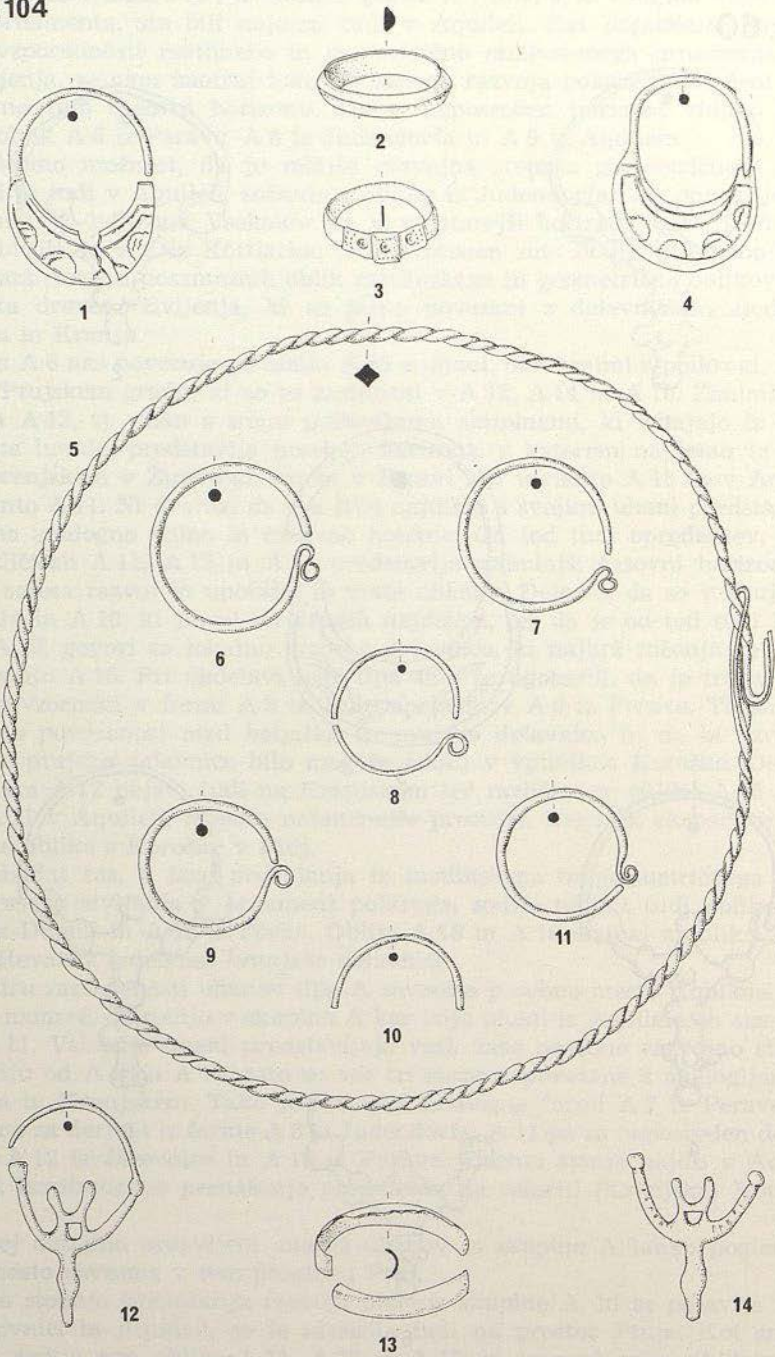
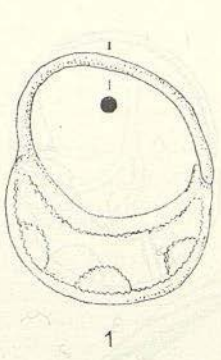

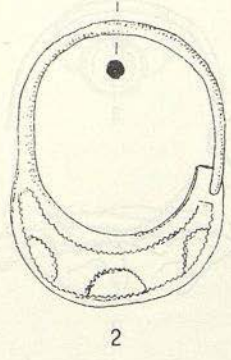
Tabela 2: Grob 104

Gr.178

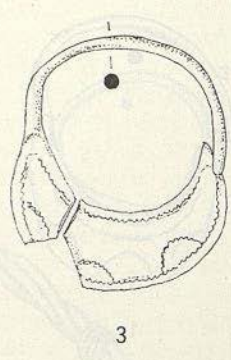
Gr.178

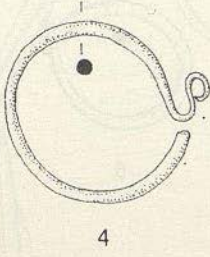
1

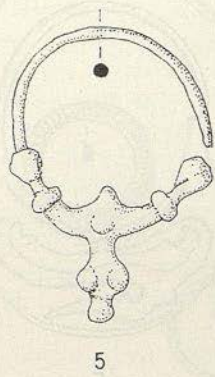
2

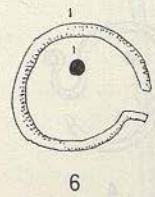
3

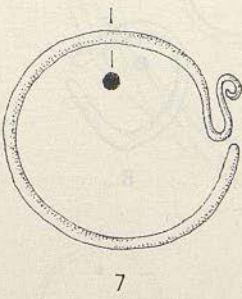
4

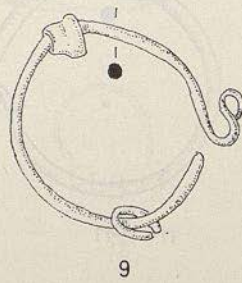
5

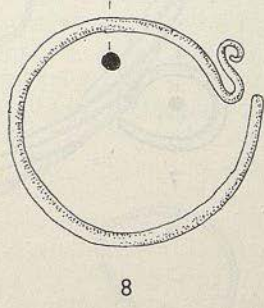
6

7

9

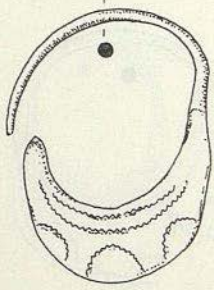

8

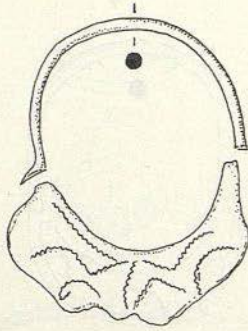
Tabela 3: Grob 178

Gr.209

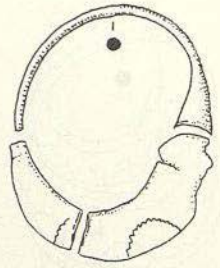
Gr.209

1

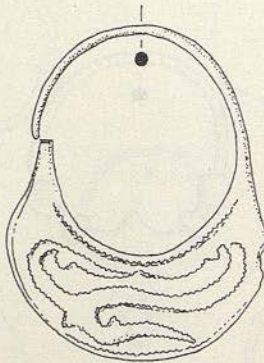
2

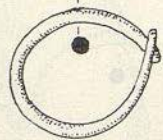
3

4

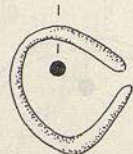
5

6

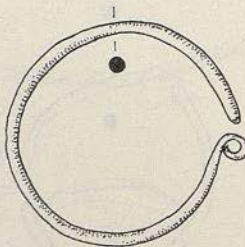
7

8

9

11

12

Tabela 4: Grob 209

Gr. 237

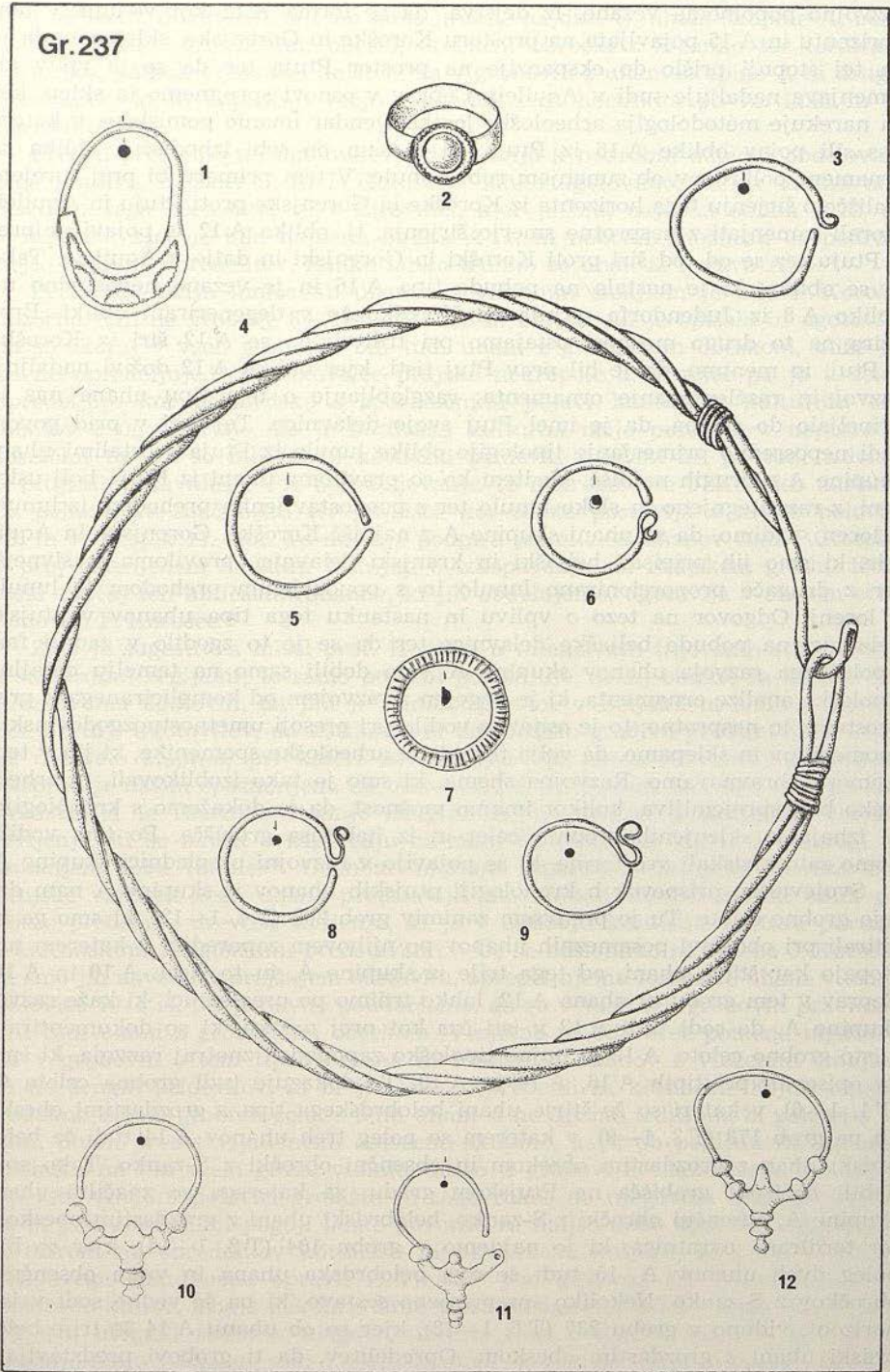

Tabela 5: Grob 237

razvojno popolnoma vezane. Iz dejstva, da se forma A 12 kot vodilna v tem horizontu in A 15 pojavljata na prostoru Koroške in Gorenjske, sklepamo, da je na tej stopnji prišlo do ekspanzije na prostor Ptuja ter da se ta vpliv ali izmenjava nadaljuje tudi v Aquileii. Čeprav v osnovi sprejememo ta sklep, ker ga narekuje metodologija arheološke logike, vendar imamo pomisleke, v katere nas sili pojav oblike A 16 iz Ptuja, ki je sam po sebi izhodiščna oblika za ornament polkrogov ob zunanem robu lunule. V tem primeru bi prej sprejeto stališče o širjenju tega horizonta iz Koroške in Gorenjske proti Ptuju in Aquileii morali zamenjati z nasprotno smerjo širjenja, tj. oblika A 12 se pojavi najprej v Ptuju ter se od tod širi proti Koroški in Gorenjski in dalje v Aquileio. Tako bi se oblika, ki je nastala na pobudo tipa A 16 in je vezana neposredno na obliko A 8 iz Judendorfa, vrnila na Koroško že v degenerirani obliki. Brez ozira na to drugo možnost ostajamo pri trditvi, da se A 12 širi iz Koroške v Ptuj, in menimo, da je bil prav Ptuj tisti, kjer oblika A 12 doživi nadaljnji razvoj in razčlenjevanje ornamenta; razglabljanje o tem tipu uhan nas je pripeljalo do sklepa, da je imel Ptuj svojo delavnico. Tej tezi v prid govori tudi neposredno primerjanje tipologije oblike lunule iz Ptuja z ostalimi uhani skupine A z drugih najdišč. Medtem ko so praviloma uhani iz Ptuja bolj usloščeni, z razpotegnjeno in sloko lunulo ter s poenostavljenim prehodom iz lunule v locenj, vidimo, da so uhani skupine A z najdišč Koroške, Gorenjske in Aquileie, ki smo jih pripisali beljaški in kranjski delavnici, praviloma masivnejši ter z drugače proporcionirano lunulo in s poudarjenim prehodom iz lunule v locenj. Odgovor na tezo o vplivu in nastanku tega tipa uhanov v ptujski delavnici na pobudo beljaške delavnice ter da se je to zgodilo v zadnji fazi tipološkega razvoja uhanov skupine A, smo dobili samo na temelju detaljne tipološke analize ornamenta, ki je pogojen z razvojem od kompliciranega k preprostemu in nasprotno; to je osnovno vodilo pri presoji umetnostnozgodovinskih spomenikov in sklepamo, da velja to tudi za arheološke spomenike, ki jih v tem primeru obravnavamo. Razvojna shema, ki smo jo tako izoblikovali, je arheološko bolj sprejemljiva, kolikor imamo možnost, da jo dokažemo s kronologijo, ki izhaja iz sklenjenih grobnih celot in iz habitusa grobišča. Po tem vodilu bomo zato raziskali vse forme, ki se pojavijo v razvojni preglednici skupine A.

Svojevrsten prispevek h kronologiji ptujskih uhanov iz skupine A nam dajejo grobne celote. Tu je predvsem zanimiv grob 209 (T 4, 1—12), ki smo ga že citirali pri obdelavi posameznih uhanov po njihovem zaporedju, v katerem nastopajo kar štirje uhani, od tega trije iz skupine A, in to A 14, A 10 in A 16. Čeprav v tem grobu ni uhana A 12, lahko trdimo po preglednici, ki kaže razvoj skupine A, da sodi tudi A 12 v isti čas kot prej naštetih, ki so dokumentirani z isto grobno celoto. A 12 je nujno tipološko zapopaden znotraj razvoja, ki smo ga opisovali pri tipih A 16, A 14 in A 10. To dokazuje tudi grobna celota 60 (T 1, 1—6), v kateri so še štirje uhani belobrdskega tipa z grozdastimi obeski, ali pa grob 178 (T 3, 1—9), v katerem so poleg treh uhanov A 14 tudi še belobrdski uhan z grozdastim obeskom in obsenčni obročki z S-zanko. Tako smo dobili horizont grobišča na Ptujskem gradu, za katerega so značilni uhani skupine A, obsenčni obročki z S-zanko, belobrdski uhani z grozdastim obeskom ter tordirana ovratnica, ki jo najdemo v grobu 104 (T 2, 1—14), kjer so bili poleg dveh uhanov A 15 tudi še dva belobrdska uhana in vrsta obsenčnih obročkov z S-zanko. Nekoliko spremenjeno sestavo, ki pa še vedno sodi v isti horizont, vidimo v grobu 237 (T 5, 1—12), kjer so ob uhanu A 14 še trije belobrdski uhani z grozdastim obeskom. Opredelitev, da ti grobovi predstavljajo

svoj horizont, dokumentirajo ne samo grobne najdbe, tj. uhani skupine A, belobrdski uhani z grozdastimi obeski, obsenčni obročki z S-zanko ter tordirana ovratnica, ampak predvsem dejstvo, da v grobovih z uhani skupine A ni drugih predmetov, ki bi dopuščali večjo razširitev tega horizonta po vertikali in po horizontali.

Preden preidemo na ugotovitev, kaj pravijo k podrobni dataciji obdelovalci tega gradiva, in sicer J. in P. Korošec,²⁹ lahko ugotovimo, da na ostalih najdiščih iz tega horizonta, tj. v Žirovnici, kjer je bila najdena oblika A 12, ali v Aquileii, kjer je bila najdena oblika A 11, ni nobenih možnosti za podrobnejšo časovno opredelitev. Enako lahko trdimo za uhan iz Perave A 15.³⁰

Pri vrednotenju luničastih uhanov z vloženim emajlom je bila P. Korošec pozorna tudi na grobove 60, 104, 178, 209 in 237, ki jih je opisala in ugotovila, da so skoraj v vseh grobovih bili tudi uhani z grozdastim obeskom, bliže jih pa ne opredeljuje.³¹ Raziskovalec ptujske nekropole J. Korošec pa jo v celoti opredeljuje kot belobrdsko s sporadičnimi pojavi köttlaških kulturnih elementov z ugotovitvijo, da je köttlaška kulturna meja potekala v neposredni soseščini ter da so bili lahko köttlaški pridevki uvoženi ali pa tudi izdelani v ptujskih delavnicah. Pri opredeljevanju te nekropole se J. Korošec naslanja na belobrdske značilnosti ter grobišče kot celoto postavlja v drugo polovico 10. in v začetek 11. stol. To mnenje podpira pri analizi uhanov tudi P. Korošec v prej omenjenem dodatku h knjigi o izkopavanju na Ptujskem gradu. Köttlaški značaj teh luničastih uhanov, ki jih obdelujemo, ugotavlja v svojem orisu ponovno P. Korošec.³²

Zelo je sugestivna misel prof. Korošca o intenzivnih trgovskih stikih Ptuja s sosednjimi regijami; to samo po sebi pojasnjuje, zakaj oblike, za katere smo brez dvoma ugotovili, da jim je matični prostor v Beljaku in okolici, najdejo pot v Ptuj. Ugotovitev, da köttlaško in belobrdsko gradivo predstavlja v Ptujju že dozorelo stopnjo, pri kateri ne moremo več ugotoviti razvojnih stopenj, nasprotuje našim spoznanjem, da obravnavani tip uhanov iz Ptuja sam po sebi predstavlja le razvojno stopnjo skupine A, tj. uhanov s simbolom drevesa življenja, ki se izraža v zaporedju najmanj treh različic uhana s polkrogli ob zunanem robu lunule.³³ Obenem moramo ugotoviti, da prav povezovanje ptujske variante tega uhana predstavlja eno najbolj shematiziranih oblik prvotne predstave drevesa življenja, ki je v obdobju köttlaške kulture povezan s krščanskimi religioznimi predstavami.³⁴ Če se naslonimo na sklepe J. Korošca, ki smo jih navedli v prejšnjem odstavku, opredeljujemo luničaste uhane v drugo polovico 10. stol. ter ponovno poudarjamo, da so v vseh teh grobovih praviloma bili tudi uhani z grozdastim obeskom. Verjetno ni bilo brez pomena ugotoviti, da v grobovih s tem tipom uhana ni luničastih uhanov z vloženim emajlom in ne drugih pridevkov, ki bi jih lahko opredelili za köttlaške. Kljub izredno podobni sestavi grobnih celot s temi uhani si ne upamo trditi, da bi pokopi s takimi uhani predstavljali neko določeno skupino, kajti ob pogledu na situacijo grobišča na Ptujskem gradu vidimo, da so ti grobovi neenakomerno razdeljeni po vsej vzhodni polovici grobišča in tako rekoč ob njegovem zunanem robu; to bi pod določenimi pogoji lahko govorilo za daljšo dobo uporabe tega uhana. Z ozirom na opredelitev köttlaške in belobrdske kulture, ki jo je v okviru Filipovega Handbucha opravil Z. Vinski³⁵ pod gesloma Köttlacher kultur in Belobrdsko kultur, izhaja nekoliko širša možnost datacije. Uhani tega tipa bi sami po sebi utegnili soditi v njegovo starejšo fazo köttlaške kulture, ki s svojo spodnjo mejo vsekakor sodi v okvir 9. stol., vendar pa zaradi uhanov z grozda-

stim obeskomo segajo v časovni okvir 10. stol. Vse datacije, ki smo jih dosedaj navedli in jih je treba načelno tudi sprejeti, postavljajo grobove s kovanimi uhani, ki imajo ob zunanjem robu polkroge, v časovni okvir druge polovice 10. stol.

Ker trenutno ni nobenih novih dejavnikov, ki bi lahko bitno vplivali na zgornjo datacijo in če jo upoštevamo v okviru opredelitve naše skupine A, privedemo do presenetljive ugotovitve, da ne glede na čas, ko se pojavi luničasti uhan z upodobitvijo drevesa življenja, moramo postaviti zadnjo fazo, najmlajši, četrti horizont, v katerem so oblike A 12, A 15 in A 11, najpozneje v čas začetka druge polovice 10. stol. Tako smo z grobnimi celotami iz Ptuja postavili terminus ante quem non in ugotovili, da so uhani kovanega tipa v uporabi in jih proizvajajo še dolgo potem, ko začnejo izdelovati lite uhane z vloženim emajlom.

Časovna meja, ki smo jo tako dobili, je verjetno zelo aproksimativna, vendar nam bližje opredelitve za zdaj ne dopušča nezadostna obdelanost ostalega drobnega gradiva iz teh grobov, kot so npr. obsenčni obročki z S-zanko in tordirane ovratnice ali pa nezadostna razčlenjenost belobrdskega uhana. Z ozirom na to, da smo analizirali le izredno majhen del grobnih celot s köttlaškimi najdbami v grobišču na Ptujskem gradu, so nam le-te vendarle pomagale do nekaterih ključnih spoznanj, in sicer o nedvomnem obstoju ptujske delavnice ter o njeni povezanosti s koroškim kulturnim prostorom. Z ozirom na odvisnost ptujske delavnice od vplivov s Koroške, ki smo jih ugotovili pri tej obliki uhana, ter z ozirom na pomanjkanje dokazil o domači izdelavi belobrdskih okrasnih predmetov, si dovoljujemo postaviti tezo o vključenosti Ptuja v köttlaški kulturni prostor. Kot poseben prispevek k preverjanju upravičenosti te teze bomo dobili prve odgovore že pri podrobni tipološki analizi okrasnih predmetov z vloženim emajlom, pri izdelavi katerih zavzema Ptuj posebno mesto. Kot dodaten prispevek k tej problematiki pa bo detajlna raziskava belobrdskih uhanov iz Ptuja, za katere upravičeno dvomimo, da niso nastali v Ptujju.³⁶ V okviru köttlaške kulture, za katero imamo doslej le grob časovni okvir, ki nas ne more zadovoljiti z opredelitvijo na starejšo in mlajšo fazo³⁷ niti s terminološkim popravkom in delitvijo na karantansko in köttlaško kulturno skupino, dobivamo z grobiščem na Ptujskem gradu izhodišče za podrobnejšo časovno razčlenitev ter možnost za ugotavljanje absolutnih časovnih meril za tipološke variante, ki jih dobivamo s stilno analizo posameznih oblik in ornamentike. To je poseben prispevek Ptuja k poglobljanju poznavanja köttlaške kulture, zato so kritične pripombe k opredelitvi ptujskega grobišča na temelju te analize le drugorazrednega pomena.

OPOMBE

¹ Študija o obdelavi karantanskega in köttlaškega gradiva istih dveh avtorjev je pripravljena za tisk.

² H. Dolenz, Die Gräberfelder von Judendorf bei Villach, Neues aus Alt Villach, Museum der Stadt Villach, 6. Jahr., 1964, T 24.

³ R. Pittioni, Die frühmittelalterliche Gräberfunde von Köttlach, Wien 1943, T VII, 5.

⁴ H. Dolenz, l. c., T 33, 2.

⁵ A. Valič, Zgodnji srednji vek Slovenije, 1967, T 1, 4.

⁶ Material je neobjavljen in je v depoju Narodnega muzeja v Ljubljani, inv. št. R 6860 in 6861.

⁷ H. Dolenz, l. c., T 33, 3.

⁸ H. Dolenz, l. c., T 33, 7.

- ⁹ H. Dolenz, l. c., T 33, 8.
¹⁰ H. Dolenz, l. c., T 33, 11.
¹¹ H. Dolenz, l. c., T 33, 12.
¹² H. Dolenz, l. c., T 33, 4.
¹³ P. Korošec, Zgodovinski časopis, 1961, T 1, 7.
¹⁴ H. Dolenz, Carinthia I, 150, 1960, sl. 6, 13.
¹⁵ K. Dinklage, Carinthia I, 1—4, 145, 1955, 239, T 2, XI, 2. — H. Dolenz, l. c., T 33, 6.
¹⁶ P. Korošec, Arheološki vestnik VII/4, 1957, T 1, 7.
¹⁷ J. Korošec, Staroslovansko grobišče na Ptujskem gradu, Ljubljana 1950, 175, sl. 54.
¹⁸ P. Korošec, l. c., T 1, 7.
¹⁹ Uhan je deponiran v Narodnem muzeju pod inv. št. R.
²⁰ Povzeto po kartoteki grobnih celot ter po ogledu materiala v Pokrajinskem muzeju v Ptujju.
²¹ K. Dinklage, Carinthia I, 145, 1955, 239, T 2, XI, 2.
²² J. Korošec, l. c., 164, sl. 42.
²³ J. Korošec, l. c., 185, sl. 75.
²⁴ H. Dolenz, l. c., T 33, 10.
²⁵ J. Korošec, l. c.
²⁶ A. Valič, Varstvo spomenikov 12, 1967, 103.
²⁷ V depoju Narodnega muzeja v Ljubljani, inv. št. R.
²⁸ A. Valič, Varstvo spomenikov 12, l. c.
²⁹ J. Korošec, l. c., s. 70—73.
³⁰ H. Dolenz, l. c., T 33, 10.
³¹ P. Korošec v knjigi J. Korošca, Staroslovansko grobišče na Ptujskem gradu, Ljubljana, 1950, 322 in 323.
³² P. Korošec, Zgodnjesrednjeveška arheološka slika karantanskih Slovanov, Ljubljana 1967, neobjavljeno.
³³ J. Korošec, l. c., s. 53, 74, 108, 111—117, 119, 123—125 in 128.
³⁴ G. C. Menis.
³⁵ J. Filip, Enzyklopädisches Handbuch zur Ur- und Frühgeschichte Europas, Prag 1969, 632.
³⁶ J. Korošec, l. c., s. 74, 75.
³⁷ Z. Vinski v J. Filip l. c., 632.

KATALOG PREDMETOV PO GROBNIH CELOTAH

Grob 60

1. Luničast uhan (inv. št. 6), bronast, kovan, z vrezanim geometričnim ornamentom. V. 3,8 cm (T 1, 3).
2. Uhan z grozdastim obeskom (inv. št. 2), bronast, lit, grozd posnema granulacijo, enako lok s štirimi odebelitvami. Vel. 3,2 × 2,6 cm (T 1, 1).
3. Uhan z grozdastim obeskom (inv. št. 4), lit, bronast, lok in grozd posnemata granulacijo. Vel. 4,0 × 2,8 cm (T 1, 5).
4. Uhan z grozdastim obeskom (inv. št. 3), bronast, lit, lok in grozd posnemata granulacijo. Vel. 4,1 × 2,8 cm (T 1, 4).
5. Uhan z grozdastim obeskom (inv. št. 5), bronast, lit, lok in grozd posnemata granulacijo. Locenj ni ohranjen. Vel. 3,1 × 2,6 cm (T 1, 6).
6. Uhan z grozdastim obeskom (inv. št. 1), bronast, lit, lok in grozd posnemata granulacijo. Vel. 3,2 × 2,6 cm (T 1, 2).

Grob 104

7. Luničast uhan (inv. št. 301), bronast, kovan, z vrezanim geometričnim ornamentom v tremelo vbodu. Vel. 3,7 × 2,9 cm (T 2, 4).
8. Luničast uhan (inv. št. 291), bronast, lit, z vrezanim geometričnim ornamentom v tremelo vbodu. Vel. 2,9 × 3,8 cm (T 2, 1).
9. Uhan z grozdastim priveskom in lunasto rogatim predrtim nastavkom nad grozdom (inv. št. 296), bronast, lit. Vel. 4,3 × 2,5 cm (T 2, 12).
10. Uhan z grozdastim priveskom in lunasto rogatim nastavkom nad grozdom, poškodovan (inv. št. 296), bronast, lit. Vel. 4,0 × 2,5 cm (T 2, 14).
11. Obsenčni obroček (inv. št. 300), bronast, s ploščato skovano S-zanko. Vel. 3,1 × 2,6 cm. (T 2, 7).

12. Obsenčni obroček (inv. št. 299), bron mešan s srebrom, s ploščato skovano S-zanko. Pr. $3,2 \times 3,1$ cm (T 2, 6).
13. Obsenčni obroček (inv. št. 298), iz zlitine srebra in bakra, en konec zavrt v zanko. Pr. $2,7 \times 2,5$ cm (T 2, 8).
14. Dva obsenčna obročka (inv. št. 297) iz zlitine srebra in bakra, en konec je zavrt v zanko. Pr. $2,7 \times 2,4$ in $2,7 \times 2,4$ cm (T 2, 9, 10).
15. Prstan (inv. št. 314), bronast, ploščat, s kvadratasto izboklino v sredini, ornamentiran s punciranjem in z vrezanimi koncentričnimi krogi. Pr. $2,1 \times 2,3$ cm (T 2, 3).
16. Prstan (inv. št. 302) iz bronaste konveksno ukrivljene pločevine, nekoliko deformiran. Pr. $2,5 \times 2,6$ cm (T 2, 13).
17. Prstan (inv. št. 303) iz srebra mešanega z bakrom, lit, trikotnega preseka. Pr. $2,4 \times 2,3$ cm (T 2, 2).
18. Ovratnica (inv. št. ?), zvita iz treh tanjših žic z zanko in kvačico, bronasta. Pr. $15,9 \times 14,8$ cm (T 2, 5).

Grob 178

19. Luničast uhan (inv. št. 355), bronast, kovan z geometričnim ornamentom v tremolo vbodu. Vel. $3,4 \times 2,6$ cm (T 3, 2).
20. Luničast uhan (inv. št. 355), bronast, kovan z geometričnim ornamentom v tremolo vbodu. Vel. $3,1 \times 2,6$ cm (T 3, 1).
21. Luničast uhan (inv. št. 355), bronast, kovan z geometričnim ornamentom v tremolo vbodu. Vel. $3,1 \times 2,7$ cm (T 3, 3).
22. Obsenčni obroček (inv. št. 356), bronast, s široko skovano S-zanko. Pr. $2,6 \times 2,2$ cm (T 3, 8).
23. Obsenčnik (inv. št. 358), bronast, z S-zanko. Na locnju je majhna bronasta jagoda in obroček. Vel. $3,0 \times 2,6$ cm (T 3, 9).
26. Uhan z grozdastim obeskom (inv. št. 357), bronast, lit. Vel. $3,6 \times 2,6$ cm (T 3, 5).
27. Obsenčni obroček (inv. št. 356), bronast, z S-zanko. Pr. $2,4 \times 1,7$ cm (T 3, 7).
28. Obsenčni obroček (inv. št. 356), bronast, lit, z S-zanko. Pr. $3,0 \times 3,3$ cm (T 3, 4).
29. Obsenčni obroček (inv. št. 356), bronast, lit, poškodovan. Pr. $1,8 \times 1,7$ cm (T 3, 6).

Grob 209

30. Luničast uhan (inv. št. 403), bronast, kovan, z geometričnim ornamentom v tremolo vbodu. Vel. $3,5 \times 2,4$ cm (T 4, 1).
31. Luničast uhan (inv. št. 403), bronast, kovan, z geometričnim ornamentom v tremolo vbodu. Vel. $3,3 \times 2,6$ cm (T 4, 3).
32. Luničast uhan (inv. št. 404), bronast, kovan, z rastlinskim motivom izvedenim v tremolo vbodu. Vel. $4,2 \times 3,3$ cm (T 4, 5).
33. Luničast uhan (inv. št. 404), bronast, kovan, z rastlinskim motivom izvedenim v tremolo vbodu. Vel. $4,1 \times 3,1$ cm (T 4, 2).
34. Obsenčni obroček (inv. št. 405), srebro mešano z bakrom, z S-zanko. Pr. $1,6 \times 1,7$ cm (T 4, 4).
35. Fragment obročka (inv. št. 406), zlitina srebra in bakra. Pr. $1,4 \times 1,2$ cm (T 4, 7).
36. Fragment večjega obročka (inv. št. 407), srebro mešano z bakrom. Pr. $1,6 \times 1,7$ cm (T 4, 8).
37. Obsenčni obroček (inv. št. 408), srebro mešano z bakrom, z zanko in kvačico. Pr. $3,0 \times 2,6$ cm (T 4, 11).
38. Obroček, narejen iz fragmenta večjega (inv. št. 409), srebro mešano z bakrom. Vel. $1,2 \times 0,8$ cm (T 4, 9).
39. Obroček, narejen iz fragmenta večjega (inv. št. 410), srebro mešano z bakrom. Pr. $1,2 \times 1,1$ cm (T 4, 7).
40. Obroček iz fragmenta večjega (inv. št. 411), iz bronaste žice. Pr. $2,1 \times 1,7$ cm (T 4, 6).

Grob 237

41. Luničast uhan (inv. št. ?), bronast, kovan, z geometričnim ornamentom v tremolo vbodu. Vel. $3,7 \times 2,5$ cm (T 5, 1).
42. Dva uhana z grozdastim obeskom (inv. št. ?), bronasta, lita, lok in grozd posnemata granulacijo. Vel. $3,3 \times 2,5$ in $3,5 \times 2,7$ cm (T 5, 10, 12).
43. Uhan z grozdastim obeskom, ki ima na eni strani loka še ne popolnoma prevrtno luknjico. Vel. $3,2 \times 2,3$ cm (T 5, 11).
44. Dva obsenčna obročka, bronasta, z S-zanko, ki je ploščato skovana. Pr. $2,5 \times 2,2$ cm (T 5, 8, 9).

45. Obsenčni obroček, bronast, s široko skovano S-zanko. Pr. $2,3 \times 2,0$ cm (T 5, 6).
46. Obsenčni obroček, bronast, konca sta zaključena s stožci. Pr. $2,8 \times 2,7$ cm (T 5, 5).
47. Obsenčni obroček, bronast, z zanko na enem koncu. Pr. $3,1 \times 2,7$ cm (T 5, 3).
48. Ovratnica, zvita iz štirih bronastih žic, vanjo je vpletena druga tanjša žica, ki je zvita iz dveh tanjših žic. Ima zanko in kvačico, pod katerima je ovita z enojno žico. Pr. $15,9 \times 15,8$ cm (T 5, 4).
49. Prstan, bronast, lit, trikotnega preseka, sklenjen, zunanja površina je okrašena z vertikalnimi kanelurami. Pr. $2,3 \times 4,0$ cm (T 5, 7).
50. Prstan, bronast, trakast. Na razširjenem prednjem delu je v ovalnem bronastem okovu jagoda iz modrega stekla. Pr. $2,2$ cm (T 5, 2).

GEHÄMMERTE LUNULENFÖRMIGE OHRRINGE MIT DEM ORNAMENT »DER BAUM DES LEBENS«

Im Raum des Karantanisch-Köttlacher Kulturkreises erregt die Aufmerksamkeit eine besondere Gruppe von Ohrringen, mit graviertem Ornament »Der Baum des Lebens«, und eine Reihe von Ohrringen mit einzelnen Ornamenten, welche man als die Ableitung aus dem Grundornament definiert. Unser Interesse zieht nicht nur das Ornament als solches an, sondern vor allem die Verbreitung dieser Ohrringe, und die Erkenntnis, dass man eine ausdrucksvolle Entwicklungs- typologische Reihenfolge feststellt, in welcher die Ohrringe aus dem Schloss von Ptuj eine besondere Stelle einnehmen. Eine ausführliche Analyse derartiger Ohrringe, unter der Beachtung der Grabeinheit und der Charakteristik der Grabstätte, gibt uns die Möglichkeit um festzustellen in was für Beziehungen war Ptuj mit den benachbarten slowenischen Regionen, mit der heutigen österreichischen Steiermark, österreichischem Kärnten und Krain. Falls wir für eine der Entwicklungsstufen der typologischen Reihenfolge dieser Ohrring-gruppe, einen zeitlich näher definierten Ausgangspunkt erhalten, dann könnten wir auch für die Gräber mit solchen Ohrringen aus der Grabstätte auf dem Schloss in Ptuj zu gründlicherer Zeitdefinition gelangen.

Hier ist vor allem ein interessantes Grab 209 (T 4, 1—12), in welchem es 4 Ohrringe gab, von diesen geradezu 3 aus der Gruppe A, u. zw. A 14, A 10 und A 16. Obwohl in diesem Grab der Ohrring A 12 nicht vorkommt, kann man behaupten, auf Grund der Übersichtstabelle in welcher die Entwicklung der A-Gruppe ersichtlich ist, dass auch A-12 in dieselbe Zeit fällt wie die Obenangezählten, dokumentiert mit derselben Grabeinheit. Das beweist auch die Grabeinheit 60 (T 1, 1—6), in welcher noch vier Ohrringe vom Bjelobrdo-Typus mit traubenförmigem Anhängsel vorkommen, und das Grab 178 (T 3, 1—9), in welchem, ausser drei Ohrringen A 14, auch noch der Bjelobrdo-Typus Ohrring mit dem traubenförmigen Anhängsel und Schläfenringel mit S-Hacken, waren. Auf diese Weise erhielten wir den Horizont der Grabstätte auf dem Schloss in Ptuj. Für ihn sind typisch die Ohrringe der Gruppe A, die Schläfenringel mit S-Hacken, die Ohrringe von Bjelobrdo-Typus mit traubenförmigem Anhängsel und ein eingewundenes Halsband, gefunden im Grabe 104 (T 2, 1—14), wo sich, ausser zwei Ohrringe A 15, noch zwei Ohrringe von Bjelobrdo-Typus und eine Reihe von Schläfenringeln mit S-Hacken befanden. In einigermaßen umgeänderter Zusammenfassung und noch immer in denselben Horizont fallend, sehen wir sie im Grabe 237 (T 5, 1—12), wo, neben dem Ohrring A 14, noch drei Ohrringe von Bjelobrdo-Typus mit traubenförmigem Anhängsel, sich befanden. Die Definition, dass diese Gräber eigenen Horizont darstellen, wird nicht nur mittels der Grabfunde dokumentiert, d. h. die Ohrringe der Gruppe A, die Ohrringe von Bjelobrdo-Typus mit traubenförmigem Anhängsel, die Schläfenringel mit S-Hacken und spiraleingewundenes Halsband, sondern vor allem vermöge der Tatsache, dass in den Gräbern mit den Ohrringen der Gruppe A keine andere Gegenstände vorkommen, die eine grössere Erweiterung dieses Horizontes zuliessen, und zwar, so nach der Vertikale, als auch nach der Horizontale.

STAROSLOVANSKA NEKROPOLA V TURNIŠČU PRI PTUJU

Arheološka lokaliteta leži ob robu diluvialne dravske terase, ki ji sledimo od Ptuja skozi Turnišče vse do roba gričevnatih Haloz. Staroslovanska nekropola je bila odkrita po slučajnih najdbah v letih 1937 in 1940, nakar jo je sekcija za arheologijo zgodovinskega instituta SAZU v Ljubljani leta 1949 sondirala¹ in naslednje leto nadaljevala raziskovanje.²

Pri ogledu terena leta 1954 je bil najden še en grob, ki je dal spodbudo za nadaljnje raziskovanje te nekropole.

Do ponovnega raziskovanja je prišlo leta 1970, ko je Pokrajinski muzej Ptuj sondiral ta teren z namenom, da bi ugotovil obseg staroslovanske nekropole. Čeravno je bilo pri tem izkopavanju od 20. 7.—15. 8. 1970 izkopanih 20 sond,³ se obseg nekropole ni ugotovil. Za nas so vsekakor važne sonde v velikosti 4×4 m. na parc. št. 408 k. o. Sp. Breg, kjer smo našli tri grobove.

Grobove, tako slučajno najdenega iz leta 1954, ki leži v kvadrantu št. 22 plana nekropole,⁴ kakor te iz leta 1970, smo oštevilčili glede na prejšnje kot grobove št. 34, 35, 36 in 37.

Grob 34

Uničen grob. Našli so samo nekaj človeških in ptičjih kosti ter večji fragment jajčasto ovalnega lončka. Najdene človeške kosti, ki so ležale v globini 120 cm, pripadajo ženski osebi, stari 25—30 let. Na mandibuli in prvem vratnem vretencu so ohranjeni sledovi bronaste patine, čeravno bronastih predmetov niso našli.

Fragmentiran lonček, najden v tem grobu, je jajčasto ovalne oblike (T II, 1). Ustje je široko upognjeno navzven in ima navpično odrezan rob. Največja periferija je v zgornji tretjini lončka. Izdelan je iz slabo prečiščene zemlje, kateri je primešana velika množina kremenčevega peska. Je neenakomerno pečen, in to od rjavkasto sive do sivo črne barve. Ornamentiran je s skupino širokih valovnic na ramenu in z vodoravnimi vzporednimi črtami na največji periferiji (ohr. V. 14,9 cm; premer ustja 12,25 cm; pr. naj. per. 14,6 cm).

Od doslej najdenih lončkov v grobovih 8, 9, 10, 14, 15, 16, 19, 22, 29 in 33⁵ je ta fragment najbolj skrbno izdelan.

Grob 35⁶

Moški skelet. Ležal je na hrbtu v iztegnjeni legi, z glavo obrnjeno na desno stran in z odprtimi usti. Roki je imel ravno iztegnjeni ob telesu. Dlan leve roke

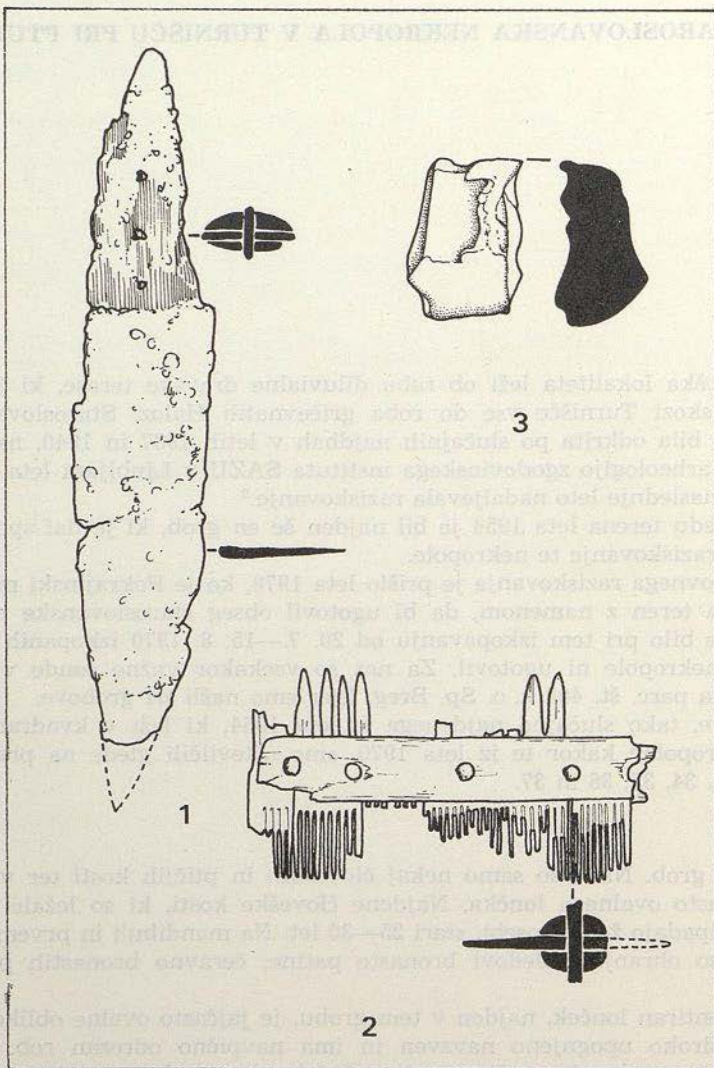

Tabela I: Turnišče pri Ptuj, grob 35

1 — železo, 2 — kost, 3 — kamen

1—3 = 1/1

je imel pod kolkom. Grobna jama je bila skozi humozno in rjavo ilovnato plast vkopana v gramoz v globino 110 cm in je trapezoidne oblike. Pri glavi, kjer je širša, je merila 100 cm, pri nogah pa 70 cm. Grob je bil orientiran točno od zahoda proti vzhodu. Dolžina skeleta je 180 cm. V grobni jami smo opazili položene manjše oblice, ki so bile pogosteje pod skeletom, redkeje pa nad njim. Zanimivo je, da smo ca. 40 cm zahodno od grobne jame in v isti globini našli iz oblic tlakovan prostor v obliki trapeza s stranicami 105, 35 in 85 cm. Oblice

so bile vkopane v mivko in položene na gramoz. Srednji prostor je imel obliko kvadrata in je bil nekoliko dvignjen. Tik ob piščali leve noge, šest cm od kolena navzdol, smo našli železen nož, pod njim fragmentiran koščen glavnik in kresilni kamen (T I, 1, 2, 3).

Železni nož (T. I, 1) (d. 11,9 cm, š. 2,3 cm, d. trna 3,7 cm) je prelomljen in ohranjen v dveh kosih. Rezilo noža je oddeljeno od trna in zavihano proti vrhu. Na trnu so sledovi lesenega ročaja in železne zakovice.

Fragmentirani koščeni glavnik ima dve vrsti različni gostih zobcev. Sredina je okrepljena z dvema letvama polkrožnega preseka, ki sta pritrjeni k jedru s petimi železnimi zakovicami. Sledovi žaganja zobcev so vidni na letvi (d. glavnik 6,7 cm, š. letve 1 cm. T I, 2).

Grob 36⁷

Ženski skelet, vkopan v gramoz tik pod površino zemlje v globini 39 cm. Orientiran je zahod-vzhod z eno stopinjo odklona proti severu. Zaradi prodnatega terena nismo mogli ugotoviti velikosti grobne jame. Dolžina skeleta je 165 cm. Pokojnica je ležala na hrbtu v iztegnjeni legi z rokama, sklenjenima na trebuhu. Glavo je imela obrnjeno na levo lice z odprtimi usti, stopala pa zvita tako, da je imela desno nogo pod levo. Kot pridatek je imela na desni klavikuli ptičje kosti.

Grob 37

Uničen grob, od katerega smo našli le nekaj kosti, ki so bile razmetane od 30 do 130 cm globoko. Grobna jama je bila dolga 180 in široka 150 cm. Kot pridatek so bile ptičje kosti in fragment dna posode s plastičnim znakom v obliki vpišanega križa (Vel. 3,7 × 5,8 cm. T II, 2).

Način pokopa je še naprej enak, kot je bilo ugotovljeno pri prej odkritih grobovih. Grobna jama je bila navadno vkopana v prod skozi humozno ali tudi skozi humozno in rjavo ilovnato plast, kot je pri grobovih št. 35 in 37, ter je štirioglate oblike.⁸ Pri grobu št. 35 smo ugotovili trapezoidno obliko, ki pa ni osamljena na tej nekropoli,⁹ enako tudi ne kamnita obloga imenovanega groba.¹⁰

Kamnite obloge so znane tudi iz drugih najdišč, tako iz Brezja nad Zrečami,¹¹ iz Ptujskega gradu,¹² Panorame,¹³ Ljubljane,¹⁴ iz grobišča Bled II,¹⁵ iz Starega trga,¹⁶ iz najdišč na Koroškem, odkoder omenja H. Dolenz preproste kamnite obloge,¹⁷ iz Krungla,¹⁸ iz Keszthely-Fenekpuszta,¹⁹ iz Dalmacije, kjer so tla bogata s kamni,²⁰ kot tudi iz Češke in Poljske.²¹

Ugotovljena globina grobov od 37 do 130 cm v primerjavi s prejšnjimi varira²² zaradi nekoliko višjega terena.

Orientacija skeletov je zahod-vzhod, le da ima grob št. 36 za eno stopinjo odklona proti severu. Takšni odkloni so znani na tej nekropoli tudi iz prejšnjih izkopavanj.²³ V tem grobu je ležal pokojnik na hrbtu kot v grobu št. 35, vendar s to razliko, da roki nista bili iztegnjeni ob telesu, temveč sklenjeni na hrbtu.

Grobni pridatki

Pridatki v omenjenih grobovih so bore malo zastopani. Morda so najštevilnejša okostja ptic zaradi nadaljnjega negovanja običaja, ki je bil pri Slovanih že prej znan.²⁴

Med keramičnimi pridatki sta značilna dva fragmenta, in sicer: večji fragment lončka iz groba št. 34 (T II, 1) in fragment dna posode iz groba 37 (T II, 2). Glede ornamentike večjega fragmenta lahko rečemo, da je relativno bogata in sestoji iz valovnic in horizontalnih linij. Po razdelitvi keramike grobišča²⁵ bi ta fragment uvrstili v drugo skupino.

Fragment posode iz uničenega groba št. 37, ki ima plastični vpisan križ na dnu, bi lahko po tem znaku primerjali z znakom na dnu lončka iz groba št. 33.²⁶

Od železnih pridatkov je zastopan nož iz groba št. 35 (T I, 1). Nekateri znanstveniki menijo, da je bil nož znak svobodnih ljudi, kar hkrati kaže na razslojenost takratne družbe.²⁷ Od koščenih pridatkov je za nas zelo zanimiv glavnik z dvema vrstama različno gostih zobcev iz groba št. 35 (T I, 2). V Sloveniji naj omenim podobne glavnike iz Brezja nad Zrečami,²⁸ iz Roj pri Moravčah,²⁹ z Bleda,³⁰ iz Kranja,³¹ s Svetih gora v Zasavju³² in iz Rifnika.³³

Najbližje našemu najdišču je Brezje nad Zrečami. Tu najdeni glavnik je na podlagi ostalega grobnega inventarja iz groba št. 38 (železni nož, kresilo, pasna spona, prstan, koščena cevčica in ptičje kosti) datiran v 8. stoletje in etnično pripisan Slovanom.³⁴ Glavnik iz Roj pri Moravčah datira Dinklage v 8. stoletje in vidi v njem »tipičnega naslednika nemških merovinških glavnikov«,³⁵ ne glede na antropološko obdelavo, ki kaže, da je lahko bila uporabnica slovanske pripadnosti.³⁶ Ostale glavnike iz omenjenih najdišč datirajo v 6. in 7. stoletje. Podoben glavnik, kot je iz naše nekropole, so v Sloveniji odkrili še v Novi Cerkvi v grobu št. 2, katerega uvršča Werner v langobardsko-panonsko skupino.³⁷

Kot del noše so znani podobni glavniki v Istri iz Čelega pri Novem Gradu. B. Marušić datira to grobišče v drugo polovico 7. stoletja in ga etnično pripisuje na novo naseljenim, pravno svobodnim Slovanom.³⁸ Glavniki z dvema vrstama različno gostih zobcev so znani tudi zunaj naših meja. Od teh bi omenil samo nekatere, ki so bili najdeni v Köln Müngersdorfu,³⁹ Sizigu⁴⁰ in Praškem gradu.⁴¹ Glavnik iz Köln Müngersdorfa daje Werner v svojo IV. (tj. od 600 do 650), iz Siziga pa v V. (tj. 650 do 700) skupino.⁴² V primeri s temi je glavnik s Praškega gradu datiran v 10. stoletje.⁴³

Le splošno podani podatki o tovrstnih glavnikih iz vseh naštetih najdišč govore, da njih uporabna razširjenost ni omejena niti časovno niti krajevno, čeprav se zelo redko pojavljajo tudi v staroslovanskih grobiščih v Sloveniji. Kot je razvidno iz obravnavanega gradiva novo odkritih grobov, je novost naše nekropole le glavnik. Sodeč po navedenih analogijah in neprisotnosti tovrstnih glavnikov na sodasnih in poznejših teritorialno najbližjih staroslovanskih najdbiščih, bi lahko rekli, da je grob št. 35 najstarejši na našem grobišču. Na podlagi gradiva iz grobov št. 34, 36 in 37 ostaja datacija nespremenjena, tj. konec 8. in začetek 9. stoletja, kot sta celotno grobišče v Turnišču datirala P. in J. Ko-rošec.⁴⁴ Ob koncu je treba še omeniti:

a) da so grobovi št. 34, 35, 36 in 37 odkriti na že znani staroslovanski nekropoli in da so del nje;

b) da so način pokopavanja kot tudi oblika in globina grobnih jam enaki, ne glede na manjše globinske razlike, ki so nastale le zaradi dvigovanja samega terena;

c) da sta struktura in način izdelave keramičnih izdelkov ostala slej ko prej ista;

č) da je novost na nekropoli koščen glavnik, ki je njen najstarejši element.

T. II.

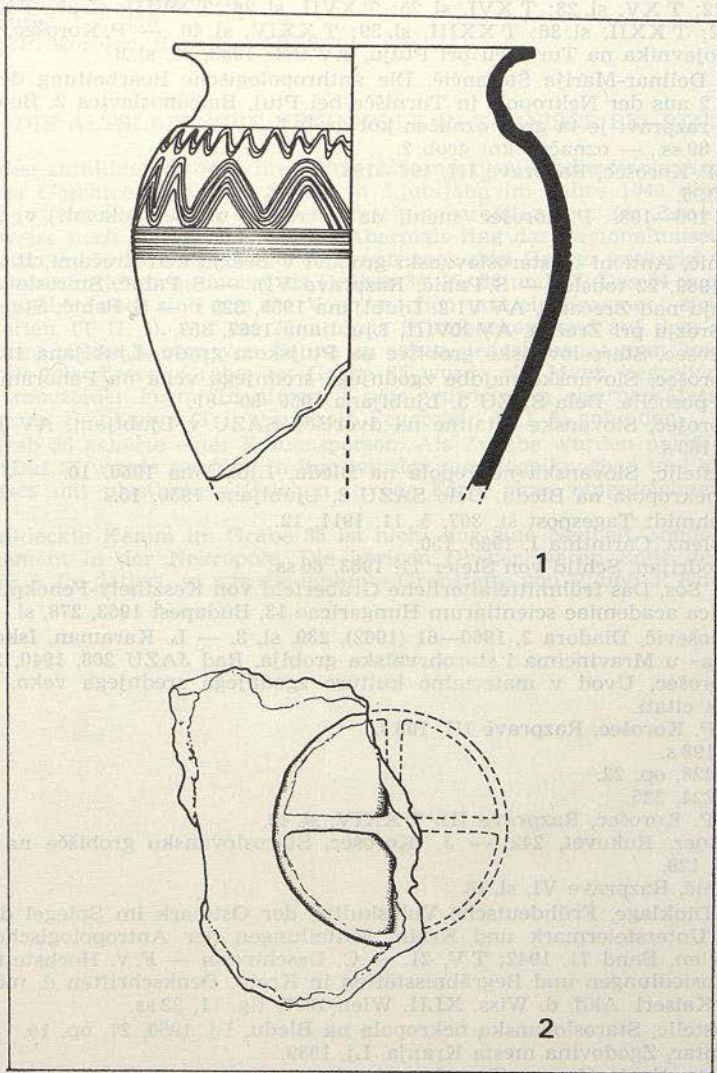

Tabela II: Turnišče pri Ptujju. 1 — grob 34, 2 — grob 37
vse keramika
1 = 1/2, 2 = 1/1

OPOMBE

¹ J. in P. Korošec, Prazgodovinsko in staroslovansko grobišče pri Turnišču v bližini Ptujja. Razprave III, Ljubljana 1953, 181 s. (odslej J. in P. Korošec, Razprave III). — P. Korošec, Grob slovanskega bojvnikarja na Turnišču pri Ptujju, AV II/1, Ljubljana 1951, 18 s.

² J. in P. Korošec, Razprave III, 181 s.

³ Marjana Tomanič-Jevremov, Varstvo spomenikov XV, Ljubljana 1972, 171.

⁴ J. in P. Korošec, Razprave III, glej plan nekropole.

⁵ J. in P. Korošec, Razprave III, 181 s., v tekstu sl. od 14 do 25; T XIII, sl. 21; T XIV, sl. 22; T XV, sl. 23; T XVI, sl. 25; T XVII, sl. 26; T XVIII, sl. 27; T XIX, sl. 29; T XX, sl. 32; T XXII, sl. 36; T XXIII, sl. 39; T XXIV, sl. 40. — P. Korošec, Grob slovenskega bojevnika na Turnišču pri Ptuj, AV II/1; 1953, 26, sl. 8.

⁶ Zlata Dolinar-Marija Štefancič, Die anthropologische Bearbeitung der Skelette Nr 1 in Nr 2 aus der Nekropole in Turnišču bei Ptuj, Balcanoslavica 2, Beograd 1974, 89 ss. V tej razpravi je ta grob označen kot grob 1.

⁷ Ibid., 89 ss., — označen kot grob 2.

⁸ J. in P. Korošec, Razprave III, 196—198.

⁹ Ibid. 196.

¹⁰ Ibid. 196—198. P. Korošec meni, da so rečne oblice polagali v grobove le slučajno.

¹¹ S. Pahič, Antični in staroslovanski grobovi v Brezju nad Zrečami, Razprave VI, Ljubljana 1969, 22 (odslej — S. Pahič, Razprave VI). — S. Pahič, Staroslovanski grobovi v Brezju nad Zrečami, AV VI/2, Ljubljana 1955, 329 s. — S. Pahič, Staroslovanski grobovi v Brezju pri Zrečah, AV XVIII, Ljubljana 1967, 357.

¹² J. Korošec, Staroslovansko grobišče na Ptujem gradu, Ljubljana 1950, 18—20.

¹³ P. Korošec, Slovanske najdbe zgodnjega srednjega veka na Panorami v Ptuj, Arheološka poročila, Dela SAZU 3, Ljubljana 1950, 80—81.

¹⁴ P. Korošec, Slovanske ostaline na dvorišču SAZU v Ljubljani, AV II/2, Ljubljana 1951, 160 s.

¹⁵ J. Kastelic, Slovanska nekropola na Bledu, Ljubljana 1960, 10. — J. Kastelic, Slovanska nekropola na Bledu, Delo SAZU 2, Ljubljana 1950, 15.

¹⁶ W. Schmidt Tagespost št. 307, 5. 11. 1911, 12.

¹⁷ H. Dolenz, Carinthia I, 1960, 150.

¹⁸ W. Modrijan, Schild von Steier 11, 1963, 66 ss.

¹⁹ A. Cs. Sós, Das frühmittelalterliche Gräberfeld von Keszthely-Fenekpuszta, Acta Archaeologica academiae scientiarum Hungaricae 13, Budapest 1963, 278, sl. 4—8.

²⁰ J. Beloševič, Diadora 2, 1960—61 (1962), 239, sl. 3. — L. Karaman, Iskopine društva »Bihača« u Mravincima i starohrvatska groblja, Rad JAZU 268, 1940, 2 ss.

²¹ J. Korošec, Uvod v materialno kulturo zgodnjega srednjega veka, Ljubljana 1952, 81 s., s citati.

²² J. in P. Korošec, Razprave III, 198 s.

²³ Ibid. 198 s.

²⁴ Ibid. 228, op. 22.

²⁵ Ibid. 224, 225.

²⁶ J. in P. Korošec, Razprave III, T XXIV, sl. 40.

²⁷ J. Eisner, Rukovet, 242. — J. Korošec, Staroslovansko grobišče na Ptujem gradu, 1950, 129.

²⁸ S. Pahič, Razprave VI, sl. 18.

²⁹ Karl Dinklage, Frühdeutsche Volkskultur der Ostmark im Spiegel der Bodenfunde von Untersteiermark und Krain, Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien, Band 71. 1942; T V, 21. — C. Deschmann — F. v. Hochstetter, Prähistorische Ansiedlungen und Begräbnisstätten in Krain, Denkschriften d. math.-naturwiss. cl. d. Kaiserl. Akd. d. Wiss. XLII, Wien 1878, fig. 11, 32 ss.

³⁰ J. Kastelic, Staroslovanska nekropola na Bledu, Lj. 1960, 27, op. 10.

³¹ J. Žontar, Zgodovina mesta Kranja. Lj. 1939.

³² D. Vuga, Sveta Gora v Zasavju, rokopis, v tisku.

³³ A. Bolta, Inventaria Archeologica, fasc. 12, 1969, Y 117. — A. Bolta, Rifnik, arheološki izsledki in problematika, AV. XVIII; Ljubljana 1967, T 7, 1. — Vera Kolšek, Celjski zbornik, 1965; 293, tabla.

³⁴ S. Pahič, Razprave VI., 255—258, sl. 18, T 9, 15—18. — S. Pahič, Staroslovanski grobovi v Brezju pri Zrečah, AV. XVIII; 360, T 1, grob 38.

³⁵ K. Dinklage, l. c., 20.

³⁶ J. Szombathy, Die Skelette aus den Gräbern von Roje bei Moräutsch, 50, T X.

³⁷ B. Werner, Langobarden, 159, nr. 76, T 67/7, 8.

³⁸ J. Marušič, Zgodnjesrednjeveško grobišče v Čelegi pri Novem gradu v Istri, AV, IX—X/3—4; Ljubljana 1958—1959, 211, T III, 2—4; T IV, 1—3.

³⁹ J. Werner, Münzdatirte austrasische Grabfunde, Germanische Denkmäler der Volkswanderungszeit III, Berlin—Leipzig 1935, T 9, 12; T 15, 22.

⁴⁰ Ibid. T 35, 5.

⁴¹ Rudolf Turek, Čechy na úvite déin, Praha 1963, 178, sl. 46.

⁴² J. Werner, l. c., 41, 59, 61.

⁴³ R. Turek, l. c., 178.

⁴⁴ J. in P. Korošec, Razprave III, 228 s.

DIE ALTSLAWISCHE NEKROPOLE IN TURNIŠČE BEI PTUJ

Nach den zufälligen Funden im Jahre 1937 und 1940, sondierte die Archäologische Sektion des Geschichtsinstitutes SAZU in Ljubljana im Jahre 1949 dieses Terrain, und setzte in folgendem Jahre mit den Forschungsarbeiten fort. Im Jahre 1954 wurde zufälligerweise noch ein Grab entdeckt. Abermals fand das Regionalmuseum an diese Nekropole im Jahre 1970 zu erforschen, wenn noch drei Gräber entdeckt wurden. Die neuen Gräber wurden benummert als Gräber 34, 35, 36 und 37. Das 34 wurde zerstört, von den Zugaben aber sind nur die Vogelknochen und ein Fragment eirunden Töpfchens erhalten. (T II, 1). Auf der Mandibula (Kinnbacken) und auf dem ersten Halswirbel waren starke Spuren von Patina zu sehen, jedoch kennt man keine bronzene Gegenstände aus diesem Grabe. Im Grabe 35 wurde ein Mann begraben. Das Grab war von trapezoider Form. In diesem Grabe wurden ein eisernes Messer (T I, 1), fragmentiertes Beinkamm (T I, 2) und ein Feuerstein (T I, 3) gefunden.

Das Grab 36 gehörte einer Frauensperson. Als Zugabe wurden nur Vogelknochen gefunden. Das 37 wurde zerstört. In ihm wurden nur Vogelknochen und ein Fragment des Gefässes mit plastischem Zeichen in der Form eines eingezeichneten Kreuzes entdeckt.

Das entdeckte Kamm im Grabe 35 ist nicht nur eine Neuheit, sondern auch das älteste Element in der Nekropole. Die übrigen Gräber waren Ende des 8. Jh. und Anfang des 9. Jh. datiert, so wie die gesamte Grabstätte von P. und J. Korošec datiert wurde.

MEŠČANSKI ŠPITAL V PTUJU

V 13. in 14. stoletju so se v zahodni Evropi, zlasti v Italiji, Franciji in Nemčiji, ob samostanskih naselbinah starih redov cistercijancev in benediktincev razvile tudi posebne ustanove, ki jih zgodovinski viri imenujejo »hospitalia« — »hospitalia pauperum et infirmorum« — špitali za siromake in bolnike. V te špitale so brezplačno sprejemali potujoče siromašne ljudi, osirotele in osiromašene tistega kraja, pa tudi bolehnne osebe, ki so bile brez premoženja in kakorkoli prepuščene same sebi. Samostanski špitali predstavljajo v visokem srednjem veku nekakšno karitativno zdravstveno ustanovo z brezplačno oskrbo bolnikov in siromakov vseh stanov.

Skoraj v istem času so se poleg teh špitalov v nemško govorečih deželah razvili tudi špitali, ki so jih v iste namene ustanovljale razne bratovščine in združenja z namenom, da bi služile revežem in bolnikom »ad serviendum pauperibus et infirmis«.

Posebne špitale, ki so v svojem bistvu predstavljali stalne bolnišnice, so v 13. stoletju in že prej ustanovljali viteški redovi. V tem udejstvovanju je prednjačil nemški viteški red »domus S. Mariae Theutonicorum in Ierusalem«, ki je v času križarskih vojn nastal v Jeruzalemu in je imel prvotno nalogo oskrbovanja ranjencev in bolnikov v Sveti deželi. Po statutu nemškega viteškega reda je vsaka njihova redovna naselbina, imenovana komenda, morala ustanoviti tudi poseben špital »propter commodum infirmorum et pauperum« v korist bolnih in siromašnih.

Z razvojem meščanstva in z gospodarskim razcvetom mest se med mestnimi obrtniki in trgovci pojavlja tudi stanovska solidarnost novega meščanskega razreda. Tedaj začne skrb za uboge, revne in bolehnne prevzemati tudi avtonomna mesta in meščanske občine. Seveda se omejujejo samo na stare, obubožane in bolehnne, dela nezmožne meščane lastnega mesta.

V začetku novega veka je bila v Evropi med meščanstvom že tako razvita socialna humanitarna miselnost, da skoraj ni večjega mesta, ki bi v tem času ne imelo svoje ubožne ustanove. V latinsko pisanih tekstih 13. in 14. stoletja imajo te ustanove imena »domus Sancti Spiritus nostrae civitatis« — dom sv. Duha našega mesta ali »hospitale nostrae civitatis« — špital našega mesta. Pozneje se uveljavi naziv meščanski špital (»Bürgerspital«, »Bürgerhospital«, »Bürgerstift«).

SPLOŠNI ORIS MEŠČANSKIH ŠPITALOV

Najvišjo, vodilno in nadzorno oblast nad špitalom predstavlja mestni svet ali mestna skupnost. To svojo oblast opravlja po posebnem odboru ali članu mestnega sveta z nazivom špitalski oskrbnik (Spitalspfleger). Dejanska uprava in vodstvo špitalskega zavoda sta v rokah špitalskega mojstra (Spitalmeister), ki pod nadzorstvom oskrbnika in mestnega sveta vodi špital in upravlja njegovo premoženje. V manjših špitalskih ustanovah se zadnja dva organa združita v enega, navadno z nazivom »Spitalmeister«.

Mestni svet

Mestni svet ali zbor mestne skupnosti lahko neposredno posega v upravo meščanskega špitala. V pravnih poslih mestni svet sam nastopa v imenu špitala, za katerega sklepa razne pogodbe, posebno v prometu s nepremičninami. V prvi vrsti vpliva mestni svet na celotno življenje špitala s tem, da mu izda statut in notranji hišni red, s katerim v podrobnosti ureja življenje špitalskih oskrbovancev. Splošno nadzorstvo nad upravo premoženja je mestni svet izvajal z občasno inventarizacijo (popisom) špitalskih nepremičnin in špitalskega premoženja, zlasti z vsakoletnim obračunom (sklepnim računom), ki ga je mestnemu svetu predlagal špitalski oskrbnik ali špitalski mojster.

Pomembna je vloga mestnega sveta zlasti v pogostnih sporih in pravnih zadevah, ki so nastajale v zvezi s špitalskim premoženjem. Mestni svet je za vse zadeve meščanskega špitala zadnja in najvišja sodna instanca.

Oskrbnik

Špitalski oskrbnik spada v vrsto mestnih uradnikov in ga vsako leto izvoli mestni svet iz vrst uglednih meščanov ali iz samega mestnega sveta. Njegova služba je častna in neplačana. Svojo življenjsko eksistenco si oskrbnik zagotavlja z opravljanjem svojega meščanskega poklica kot ugleden obrtnik ali bogat trgovec.

V manjših špitalih je težko ločiti položaj špitalskega oskrbnika od položaja špitalskega mojstra. Večinoma so bile funkcije in delovne naloge obeh združene v eni osebi, ki ima naziv oskrbnik (Pfleger, procurator) ali mojster (Spitalmeister). Vedno je za špitalskega oskrbnika značilno, da ni v nobeni zvezi in odvisnosti od špitalske ustanove, da vodi vse posle špitala brezplačno, da pripada mestnemu svetu in je od njega neposredno odvisen ter da opravlja svoje delo praviloma samo eno leto. Pogosto je opravljal dolžnost špitalskega oskrbnika skozi daljšo dobo isti ugleden in imovit meščan, ki se je v svojem delu s svojo poštenostjo, z nesebičnim delom in s skrbjo za reveže in bolnike posebej izkazal.

Delovno območje oskrbnika je imelo različne razsežnosti. V velikih in dobro organiziranih špitalih je predstavljal bolj nadzorno oblast, v manjših je imel tudi neposredno skrb za upravo premoženja špitala, za vzdrževanje špitalskih stavb, nepremičnin in stalnih denarnih dohodkov, volil, darov in drugih virov. Vodil je zatorej pregled nad tekočimi dohodki in izdatki. V imenu špitala je sklepal pogodbe; v važnejših odločitvah pa je odločal samo v sporazumu z mestnim svetom.

Špitalski mojster

Neposredna uprava špitala je bila v rokah špitalskega mojstra. Ta je bil tesno povezan s špitalom samim, saj je v špitalu stanoval in opravljal svoje delo kot stalno službo, za katero je poleg stanovanja in boljše prehrane prejemal tudi denarno odškodnino.

Delovne naloge špitalskega mojstra so bile glede na organizacijo in velikost špitala različne. V večini primerov je prevzel nalogo špitalskega oskrbnika, če ta od mestnega sveta ni bil postavljen. Navadno je za špitalskega mojstra značilno, da je neposredni stalni upravnik in vodja celotne špitalske ustanove. Posebej je špitalskemu mojstru naložena naloga, da vodi celotno gospodarstvo, zlasti na špitalskih posestvih in vinogradih, in da skrbno opravlja vse tekoče denarne in gospodarske zadeve špitala. V špitalu samem je bil torej mojster neposredna najvišja oblast. Skrbel je za točno izvajanje hišnega reda in bil predstojnik v špitalu zaposlenega osebja. Vse njegovo delo je bilo pod nadzorstvom mestnega sveta; temu je poročal o svojem delu in predlagal gospodarske obračune. Služba špitalskega mojstra je bila v organizacijski strukturi špitalskih ustanov sicer najnižja, vendar za nemoteno in uspešno delovanje špitala pomembna.

Delovne funkcije so vodile od špitalskega mojstra in špitalskega oskrbnika do mestnega sveta, ki je bil dejanski gospodar in najvišji nosilec odgovornosti in poslanstva špitalske ustanove kot take.

ŽIVLJENJE V ŠPITALU

S sprejemom v špitalsko ustanovo se je meščan oskrbovanec podredil hišnemu redu ustanove. S hišnim redom je bilo v podrobnosti uravnano življenje oskrbovancev. Na prvem mestu je hišni red zahteval od stanovalcev dostojno in lepo obnašanje ter poslušnost do špitalske oblasti. Sledila so podrobna določila glede prehrane in zaposlitve, glede sodelovanja pri bogoslužju in opravilih v špitalski kapeli. Teh se je moral vsak zdrav oskrbovanec obvezno udeleževati. Vsakodnevne ure molitve za dobrotnike špitala in za umrle špitalske oskrbovance ter redno obiskovanje maše in sprejemanje zakramentov je spadalo med stroge obveznosti po določenih hišnega reda. Prestopke proti hišnemu redu so kaznovali s posebnimi kaznimi, ob zelo hudih kršitvah hišnega reda pa z začasnim odvzemanjem oskrbe v špitalu. Nepokorščino v verskih in moralnih zadevah je kaznoval špitalski duhovnik. Najhujši prestopki, zlasti moralnega značaja, so bili kaznovani z izključitvijo iz zavoda. Vsi oskrbovanci so bili dolžni opravljati določena dela po svojih sposobnostih. Na upravljanje in vodenje špitala seveda niso imeli nobenega vpliva.

Načrtno nadzorstvo nad življenjem in delom siromašnih in bolnikov v špitalu je onemogočilo, da bi prišlo do notranjega razkroja in propada špitalskih ustanov. Zato so špitali skozi stoletja uspešno opravljali svojo humanitarno poslanstvo v okviru tedanjega družbenega reda.

Zaradi tesne povezave med meščanskimi špitali in življenjem avtonomnih mest ter delom in aktivnostjo njihovih uprav so se meščanski špitali v posameznih stoletjih različno razvijali ali propadali, kakor se je uspešno razvijalo ali propadalo mesto, ki je bilo njihov ustanovitelj.

V Ptuj, ki je bil ob zatonu srednjega veka pomembno središče z močno razvito mednarodno trgovino na velike razdalje na poti med severno Italijo in Ogrsko, so meščani z razvitim socialnim čutom že v začetku 14. stoletja zahtevali ustanovitev špitala. Mesto Ptuj je namreč že v začetku 14. stoletja razvijalo živahno trgovino, zlasti z vinom, in se počasi oblikovalo kot pravo avtonomno srednjeveško mesto. Poleg tega je imel Ptuj v gospodih Ptujskih, ki so upravljali fevdno posest salzburške nadškofije in bili sami bogati fevdni gospodje, močne pospeševalce svojega razvoja. Tako so po vzoru štajerskih in južnonemških mest gospodje Ptujski leta 1315 ustanovili v Ptuj, MEŠČANSKI ŠPITAL ob cerkvi Vseh svetnikov pri velikem mostu čez Dravo in ga materialno oskrbeli, da je mogel nemoteno delovati. Ta ustanova je dolga stoletja negovala spomin na gospode Ptujске, svoje dobrotnike in ustanovitelje.

Ptujski meščanski špital je značilna srednjeveška socialna ustanova, ki daje mirno zavetje in popolno oskrbo revnim in ostarelim. Špital torej ni bolnica v današnjem pomenu besede, marveč je opravljal naloge današnjih domov za onemogle.

V statutu mesta Ptuj iz leta 1376 je v 91. členu, ki govori o pekih in o pravi kruha, naslednji citat: »Wan aber die pekhen daz selb prot zu clain pachen, so schol der richter und die darzu gesatz sind daz selb prot aufheben und schullen es *den armen leuten in daz spittal senden.*« To pomeni v svobodnem prevodu: »Če pečejo peki premajhen kruh, ga naj sodnik in za to določeni zasežejo in pošljejo *revežem v zavetišče.*« — To je tudi prva omemba ptujskega špitala v ohranjenih zgodovinskih virih.

Stavba meščanskega špitala v Ptuj je prostorna enonadstropna hiša, kateri je bila priključena majhna cerkva, posvečena sv. Duhu. Poprečno je bilo v špitalu prostora za 12 oskrbovancev, praviloma za šest žensk in šest moških.

Gospodje Ptujski so naklonili špitalu za vzdrževanje stalne dohodke iz svojih zemljišč in vinogradov. Dodelili so mu tudi nekaj kmečkih podložnikov z dajatvami v vaseh okrog Ptuj. Med posebne dohodke špitala lahko štejemo volila in darove iz zapuščin in raznih oporok ptujskih meščanov.

Iz listin, ki jih v originalu ali posnetkih hrani Zgodovinski arhiv v Ptuj, je razvidno, da so ptujski meščani že v 15. stoletju in tudi pozneje v oporokah često zapuščali meščanskemu špitalu razna volila. Leta 1438 je Konrad Pesničar določil v oporoki, da morajo njegovi dediči plačati vsak dan 32 pfenigov (denaričev) za uboge in bolehe v špitalu v Ptuj.

Leta 1447 določi Uršula Drucker, vdova po Lenartu, 8 funtov za špital v Ptuj; deset let pozneje zapusti ptujski meščan Krištof Narr špitalu za približek pri hrani oskrbovancev 5 goldinarjev. Tudi iz darovnic in zapuščin v 16. in 17. stoletju je razvidno, da so se meščani mesta Ptuj vedno radi spominjali svojih siromašnih someščanov v meščanskem špitalu v Ptuj.

Poleg tega volijo meščani špitalu tudi razne manjše ali večje nepremičnine (njive, travnike, vinograde itd.) v neposredni okolici Ptuj.

Stalne dohodke je imel špital od svoje pristave in mlina, zlasti pa še od svojih kmečkih podložnikov na Bregu, Hajdini, v Skorbi in Hajdošah, za katere imamo iz leta 1542 ohranjene podrobne podatke v t. i. imenjskih cenitvah. Te cenitve sta podpisala in potrdila špitalski mojster Jurij Zynkh in ptujski meščan Hanns Stirmbinkl. V Skorbi je bilo 10 celih kmetij s poprečno po 8 orali orne zemlje. Vse kmetije so imele 17 volov, 23 krav, 8 konj in 31 svinj. Hajdoše

Slika 1: Stavba nekdanjega meščanskega špitala v Ptuj

imajo samo eno naseljeno in dve pusti kmetiji, Hajdina dve celi kmetiji, Breg pred Ptujem tri kmetije. V celoti je imel špital v tem okolišu 20 kmetij, od teh dve nenaseljeni. Naseljene kmetije so imele 125 oralov orne zemlje, 39 volov, 42 krav, 11 konj in 50 svinj ter so dajale špitalu letno kar lepe dohodke v živilih in denarju. Zemlja je bila ocenjena skupno na 220 gold., živina pa celo na 300 gold., kar je sredi 16. stoletja pomenilo že veliko premoženje, saj je bila živina v popisu iz leta 1542 ocenjena: vol 3 do 4 gold., krava 2 gold., konj za poljska dela 3 gold.

S podelitvijo podložniških kmetij in posameznih njiv, travnikov, vinogradov, gozdov ter ostalih denarnih dohodkov je bila zagotovljena *popolna oskrba* (stanovanje, hrana, obleka itd.) za 12 oskrbovancev, seveda samo v primeru, če so podeljene nepremičnine skrbno upravljali in njihove dohodke uporabljali samo za špitalske oskrbovance. Iz raznih ohranjenih poročil je razvidno, da že v starejšem obdobju ni bilo tako. Marsikaj so skozi stoletja odtujili in si prilastili neodgovorni oskrbniki. Največ krivde za slabo gospodarjenje pa je nosil mestni svet in mestna uprava sama. Ta namreč ob pogostnih denarnih stiskah ni ločila med mestnim in špitalskim premoženjem in je oboje neodgovorno zapravljala.

V mestnem zapisniku iz leta 1657 beremo izjavo mestnega sodnika Kobala, da si je bilo mesto prisvojilo od špitalskega denarja 84 goldinarjev. Zato je on kot mestni sodnik predlagal, da se ta denar vrne v špitalsko blagajno. Soglasno so mestni svetovalci potrdili to odločitev. Iz tega je slutiti, kako slabo je bilo gospodarjenje s špitalskim premoženjem.

Podobno so delali tudi z nepremičninami špitala in jih prav poceni prodajali, denar pa neodgovorno trošili za kritje davčnih zaostankov mesta. Leta 1686

je želel grof Leslie, takratni gospodar gradu in gospoščine Ptujski grad, kupiti špitalsko pristavo za gradom. Magistrat je tedaj res branil interese špitala in prodajo vezal na pristanek deželnih oblasti v Gradcu. To dovoljenje si je grof seveda z lahkoto pridobil in postal leta 1687 lastnik celotne pristave z vzpetino onkraj gradu (današnja Panorama). Leta 1697 so se meščani sami zavzeli za špital: »Naša želja je,« pišejo magistratu, »da bi že enkrat uredili zavoženo gospodarstvo špitala in ga rešili velikih dolgov, ki ga tlačijo. Tako bi lahko dali oskrbovancem primerno hrano in obleko; mline in vinograde bi popravili, na pristavi pa bi redili več živine.«

Po zapisniku, ki so ga podpisali mestni sodnik Jurij Pfanzelter in trije mestni svetovalci, je imel leta 1728 špital dva vinograde v Mestnem vrhu in dve veliki njivi ter tri travnike v neposredni bližini mesta.

Veliko njivo s travnikom, hišo in kletjo ob grajski pristavi so leta 1759 prodali za 600 goldinarjev Johanu Areckerju, proviantnemu mojstru vojaškega invalidskega zavoda v Ptujju. Arecker je na tem zemljišču zasadil murve in tako začel gojiti sviloprejkje v Ptujju.

Meščanski špital v Ptujju je imeli sredi 18. stoletja še vedno svojo zemljiško posest (imenje) z 28 podložniki (10 v Skorbi, 2 na Hajdini, 6 v Hajdošah, 3 v Gerečji vasi in 7 na Bregu). V Skorbi je bil špital lastnik mlina, ki ga je vojaška invalidska uprava leta 1757 prodala ptujskemu poštnemu mojstru Johannu Geßnerju. Sredi 17. stoletja je postal špital gorninski lastnik vinograde v Majškem vrhu v Halozah, za katerega je skoraj sto let plačevala deželne davke plemiška rodbina Sauer z Borla. Nekaj dohodkov je imel špital v samem mestu Ptujju, kjer je od 51 hiš pobiral poseben davek — überzins imenovan.

Zapleteno premoženjskopravno vprašanje o solastništvu meščanskega špitala pri velikem mestnem gozdu (Stadtwald) na desnem bregu Drave je skozi poldrugo stoletje vznemirjalo duhove in povzročalo neštete spore in pravde. Šele leta 1789 je vladna komisija razsodila, da je meščanski špital lastnik ene tretjine mestnega gozda, iz katerega ima vsako leto pravico dobiti tretjino za posek določenega lesa. Kako je špital postal lastnik tretjine mestnega gozda, ni povsem jasno. Znano pa je, da je magistrat že leta 1659 del gozda prodal meščanskemu špitalu. To se je zgodilo verjetno v zvezi z oporoko vdove Maruše Bodkovič, ki je leta 1632 z oporoko volila špitalu 2000 goldinarjev. To veliko vsoto je mestni magistrat porabil za kritje mestnih dolgov, zato je s posebno pogodbo 3. januarja 1659 odstopil špitalu tretjino mestnega gozda.

Ko je leta 1728 na pobudo cesarja Karla VI. prevzela nadzorstvo nad ustanovami svetnega ali verskega značaja posebna vladna komisija v Gradcu, je tudi ptujski meščanski špital obiskal poseben komisar (Peter Lorenz von Aposteln). Ta je skrbno preiskal razmere v špitalu in njegovo premoženjsko stanje. Tedaj je špital dobil podroben hišni red za oskrbovance, načeli pa so tudi vprašanje, kako urediti in ozdraviti gospodarstvo špitala. V letih 1739 do 1742 so posebne komisije raziskovale vprašanje spornega mestnega gozda. Priznale so špitalu solastništvo v njem in ugotovile njegovo porazno stanje, saj je v njem sekal vsakdo po mili volji, tako da je raslo v glavnem samo še grmičevje in mlado drevje, neprimerno za posek in kurjavo.

Iz poročila je za leto 1742 razvidno naslednje: »Obžalovati je, da je gozd, last mesta Ptujja, nekdanj tako lep in poln velikih dreves, sedaj popolnoma opuščen. Temu stanju je kriva kazni vredna malomarnost magistrata. Zato je odslej, dokler drevje ne zraste, prepovedano vsako sekanje lesa v tem gozdu.« Seveda je bila ta prepoved samo na papirju in se zanjo ni nihče brigal. Kako

so dejansko brezbrizno uničevali ta gozd, kaže poročilo iz leta 1743. »Za pre-skrbo vojaških čet na pohodih skozi Ptuj so letno posekali nad 200 sežnjev lesa. Mestni sodnik je prejemal letno 12 sežnjev, gradbeni mojster tudi 12, gradbeni podmojster in vodja mestne straže po 6 sežnjev, štirje mestni muziki (glasbe-niki) po 8, prav toliko pa tudi nadzornik mestnih vrat. Koliko je bilo porab-ljenega lesa za kurivo v mestni hiši in v stražarnicah, ni znano. Tudi meščani in kmetje so pogosto brez dovoljenja sekali v gozdu za svoje potrebe. Zato ni čudno, da je gozd popolnoma izropan in uničen.«

V istem času je bilo na ukaz cesarice Marije Terezije določeno, da se iz tega gozda letno daje 100 sežnjev za potrebe meščanskega špitala in 12 sežnjev za špitalskega mojstra.

Velike spremembe je doživel meščanski špital v Ptujju sredi 18. stoletja, ko je prevzela vrhovno oblast nad mestom vojaška invalidska uprava. Zaradi ne-smotrnega in zapravljivega gospodarstva s špitalskimi nepremičninami in zaradi vedno večjih dolgov je vojaška invalidska uprava dobila pristanek deželnih oblasti, da nepremičnine razproda, denar pa koristno naloži kot glavnico za namene špitala.

Tako so po letu 1756 prodali grofu Gaißbrucku, gospodarju Turnišča, za 7000 goldinarjev vinograd v Majskem vrhu in podložniško posest blizu Turnišča, ostalim interesentom pa druge nepremičnine.

Obdržali so samo špitalu pripadajoči del mestnega gozda, ki naj oskrbuje špital s kurivom. Tudi v vzdrževanju oskrbovancev so od leta 1756 nastopile pomembne spremembe. Da bi zmanjšali vzdrževalne stroške, so že okoli leta 1730 znižali število oskrbovancev od dvanajst na devet. Od leta 1768 so oskrbo-vanci imeli v špitalu samo stanovanje, namesto prehrane so dobivali po pol-drugi krajcar na dan v gotovini. Takšna oskrba je bila v veljavi še v prvi polo-vici 19. stoletja. S tem je sicer uspelo zmanjšati izdatke meščanskega špitala, ki je bil odslej navezan v glavnem na obresti od naloženega kapitala v obliki raznih obveznic in deželnih posojil. Seveda se oskrbovanci s skromnim denarnim prispevkom niso mogli primerno preživljati. Ostalo jim je beračenje po mestu in njegovi okolici ter klavrno životarjenje.

Ko je cesar Jožef II. v avgustu leta 1787 razpustil tudi ptujski meščanski špital in je bila na javni licitaciji prodana prostorna špitalska stavba s cerkvico ter spremenjena v skladišče, so se že naslednje leto zbudili ptujski meščani in zaprosili za obnovitev špitala. Cesar jim je leta 1788 ugodil, toda špital sedaj ni imel več svoje starodavne hiše. Kupili so sicer drugo stavbo, ki pa ni bila primerna. Zato so meščani pod vodstvom ptujskega veletrgovca Stiegelerja kot upravitelja začeli dolgotrajno pravdo za pridobitev nekdanje špitalske stavbe. Meščanstvo se je obvezalo, da bo 12 oskrbovancem dajalo poleg stanovanja še po dva krajcarja oskrbnine na dan. Obenem pa je izjavilo, da namerava v stari špitalski hiši opremiti 12 postelj za bolno služinčad in za siromašne obrtnike in njihove vajence.

Skoraj 20 let se je trgovec Tadej Stiegeler v imenu svojih someščanov boril, da bi za špital zopet pridobil prodano staro špitalsko stavbo, ki jo je bil prav poceni kupil njegov trgovski tovariš Arko. Zadeva je prišla celo do samega cesarja Franca. Ta je julija 1804 s posebnim dvornim odlokom razsodil v gornji zadevi, kakor sledi:

1. Neustrezno prodajo stavbe je treba preklicati in razglasiti za neveljavno. Trgovec Arko naj svoje pravice iz prodaje in nakupa špitalske stavbe uveljavlja v zasebni tožbi.

2. Kupljeno hišo, ki po svoji legi in prostornosti ne ustreza zahtevam špitala, je prodati. Morebitno razliko med prodajno in kupno ceno nosijo tisti, ki so zakrivali nakup te neprimerne hiše.

Glede špitala, njegove uprave in smotrne uporabe stavbe ter premoženja daje cesarski odlok podrobna določila. Odobrena je postavitve 15 bolniških postelj, kakor je bil predlagal Stiegeler. V upravi novega špitala ima glavno besedo ptujski župnik (dekan). Ta je skupaj z dvema od someščanov svobodno izvoljenima in zaupanja vrednima možema odločal o vseh zadevah, ki se tičejo špitala. Brez vednosti in soglasja mestnega župnika ni smel niti magistrat glede špitala ničesar ukreniti; oba člana špitalskega odbora je bilo treba vsake tri leta ponovno izvoliti.

Bolne obrtniške pomočnike in vajence ter služinčad morajo v špitalu vzdrževati obrtniška združenja ali pa gospodarji ostarelih in obolelih hlapcev in dekel.

Vprašanje prodaje nove špitalske hiše in pridobitev stare ter njene ureditve je trajalo še nekaj let. Šele leta 1807 je cesar ob svojem obisku v Ptujju imenoval Tadeja Stiegelerja za vrhovnega upravitelja (oskrbnika) špitala v Ptujju. Le-ta je dosegel, da je začel špital znova uspešno delovati kot zavetišče za ostarele in ubožne meščane in kot skromna bolnica za člane obrtniških združenj (Innungspital).

Kljub viharnim vojnim letom in francoski okupaciji so premožni ptujski meščani v naslednjih letih s številnimi denarnimi volili močno okrepili denarni sklad meščanskega špitala. Ta se je v naslednjih desetletjih uspešno razvijal in predstavljal za Ptuj pomembno socialnozdravstveno ustanovo.

Meščanski špital in špital cehovskih združenj (Innungspital) sta opravljala funkcijo oskrbovanja in zdravljenja ptujskih meščanov v stari, a prostorni špitalski hiši. Vendar dolgo ni bilo tako. Leta 1872 so predstavniki še obstoječih cehovskih združenj sklenili z občino pogodbo, s katero so vse premoženje te male bolnice (Innungspital) v znesku 2907 goldinarjev izročili občini. Le-ta je ta denar kot soudeleženka naklonila za zidanje nove splošne deželne bolnice v Ptujju. Podpisniki te pogodbe, njihovi pomočniki, delavci in vajenci so imeli ob zelo nizkih prispevkih pravico do zdravljenja in oskrbovanja v novi splošni deželni bolnici. Leta 1874 je bila bolnica zgrajena in je takoj prevzela svoje humanitarno poslanstvo. Za Ptuj in njegovo širšo okolico je pomenila nova bolnica veliko pridobitev.

Meščanski špital je kot zavetišče za siromašne meščane v svoji skromni obliki živel še skoraj do konca 19. stoletja.

Spričo spremenjenih političnih in gospodarskih razmer je bil v tej obliki zastarel. Njegovo poslanstvo socialne in zdravstvene zaščite pomoči najbolj potrebnih so prevzele javne ustanove nove moderne družbe.

LITERATURA IN VIRI

Wichner P. J. — Beiträge zu einer Geschichte des Heilwesens... Mittheilungen des Historischen Vereines für Steiermark, 1885.

Reicke S. — Das Deutsche Spital und seine Rechte im Mittelalter. Kirchenrechtliche Abhandlungen (113 in 114). Stuttgart 1932.

Žontar J. — Zgodovina mesta Kranja. Ljubljana 1939.

Gradivo za ta prispevek sem črpal iz naslednjih arhivskih virov v Zgodovinskem arhivu v Ptujju:

Arhiv mesta Ptujja — posnetki originalnih listin iz 15. in 16. stoletja iz arhivov na Dunaju in v Gradcu.

Simon Povoden — Bürgerliches Lesebuch II/1825.

DAS STÄDTISCHE KRANKENHAUS IN PTUJ

Im hohen Mittelalter entstanden im Westeuropa besondere Gründungen für unentgeltliche Besorgung von armen und kranken Leuten aus den niedrigeren Gesellschaftsschichten, Diese Gründungen, Spitale genannt (hospitalia), wurden von Klöstern und verschiedenen Religionsvereinigungen gegründet.

Mit der Entwicklung vom Bürgertum und mit dem wirtschaftlichen Aufblühen von Städten, entwickelten sich in den Städten ähnliche humanitäre Gründungen, bestimmt für arm und alt gewordene und kranke Bürger. Die Gründer dieser Spitale waren die Lehensträger als Stadtherren oder die Gemeinschaften der Bürger (communitas civium, Gemeinde) als die höchsten Vertreter autonomer Städten. Darum kam, vom Anfang des neuen Zeitalters, für diese Gründung die Benennung »Bürgerspital«.

Die höchste Aufsichtsbehörde über Spitale und ihr Vermögen war der Stadtrat, als der höchste Verwaltungsorgan der autonomen Städte. Der Stadtrat ernennt die Spitalverwaltung und organisiert das innere Spitalleben und jenes seiner Schutzbefohlenen. Im Namen der Stadt leitet und verwaltet das Spital der Spitalverwalter oder Spitalmeister.

Im Jahre 1315 gründeten die Herren von Ptuj das Bürgerspital. Mittels Verleihung der unbeweglichen Güter und anderer Vermächtnisse, ermöglichten sie ihm die Existenz und erfolgreiche Tätigkeit.

Im neuen Zeitalter wird das Spital in Ptuj immer mehr eine ausdrückliche Gründung der Stadt Ptuj und derer Bürger, die es reichlich mit Geschenken und Vermächtnissen im Geld und unbeweglichen Gütern unterstützten. Wegen wirtschaftlichen Verfalls der Stadt und wegen sorgloser Verwaltung des Stadt- u. Spitalvermögens im 17. und 18. Jh., siecht, verfällt und durchlebte kritische Perioden auch das Bürgerspital in Ptuj.

Nach dem Jahre 1756 verlor das Spital fast alle unbewegliche Güter und damit auch deren Einkommen. Der Gelderlös von ihrem Verkauf wird in den Staatsobligationen angelegt. Gelegentlich der Reformen des Kaisers Joseph II. wurde das Spital aufgehoben und sein Gebäude samt Kirche verkauft. Nach zwanzig Jahren wurde das Spital, dank der beharrlichen Bestrebung der Bürger von Ptuj und ihres Vertreters Tadeus Stiegeler, im ehemaligen Spitalgebäude wiederaufgenommen, und sogar erweitert mit einem bescheidenen Innungsspital für die Mitglieder der Innung.

Nach der Einführung des zeitgemässen Sanitätswesens, und nach der Errichtung des neuen Krankenhauses in Ptuj 1874, vegetierte das Bürgerspital in der Eigenschaft eines bescheidenen Asyls für die dürftige Bürger fast noch bis Ende des 19. Jh.

FEVDALNA ARHITEKTURA NA OZEMLJU PTUJSKE OBČINE

Ker sem v uvodnem delu sestavka o fevdalni arhitekturi na ormoškem območju (Ormoški zbornik, Maribor 1973) že govoril o splošnih političnih, upravnih in gospodarskih razmerah, ki so vplivale na nastanek in razvoj fevdalne arhitekture v ptujsko-ormoškem Podravju, tega v tem članku ne bom še enkrat ponavljal. Po pregonu Madžarov okoli leta 970 in po ustanovitvi podravske mejne grofije je sedanje ptujsko občinsko ozemlje pripadlo dvema velikima zemljiškima gospodoma, salzburški nadškofiji in mejnemu grofu, poznejšemu deželnemu knezu. Meja med obema posestma je potekala po robu dravske terase od Loke čez Hajdino do sotočja Dravinje in Drave, vzhodni del občinskega ozemlja pa je bil do okoli leta 1100, 1160 in 1200 še madžarski (vzhodno črte Donačka gora—Jelovec in Vildon—Dravinja do izliva — Dornava—Vitomarci). Podravski mejni grofje, katerih prvi Rahvin se omenja leta 985, so bili verjetno najprej iz rodu Aribonov, okoli 1050 so jim sledili Spanheimi, 1147 Traungavi in 1192 Babenberžani. Mejna grofija kot upravna enota je leta 1147 prenehala obstajati, saj se je združila z mejnimi grofijami ob srednji in gornji Muri v mejno grofijo, od leta 1180 vojvodino Štajersko. Mejni grofje so imeli na svoji zemlji služnike, od katerih se omenjajo: leta 1147 Draneki, Hajdinski, Limbuški, Mariborski in Trixenski, leta 1164, Trixenski, Draneki, Polskavski, Grünberški, Hompoški, Hajdinski in Črešnjevski ter leta 1185 Pesniški. Oba glavna fevdalna gospodarja ptujskega ozemlja s sedežema na ptujskem in mariborskem gradu sta seveda imela celo plejado služabnikov, ki so v hierarhični lestvici kot gradniki, vitezi, hlapci, strelci itd. imeli v fevdu, najemu, zakupu ali upravi večja ali manjša zemljišča, iz katerih so se polagoma izoblikovala fevdalna posestva, pozneje gosposčine in končno gosposke. Pozneje je zavzemal izjemni položaj v tej sestavi Borl, ki je bil kot madžarski fevd gospodov Ptujskih eksteritorialen ter ni spadal ne pod deželnega kneza ne pod ogrskega kralja.

V zvezi s kolonizacijo, parcelacijo in arondacijo zemljišč so nastajali tudi stanovanjski in upravni sedeži teh posestev, razvijati se je začela fevdalna arhitektura, ki pa se je le deloma in le v najpomembnejših oblikah, to je kot grad, graščina in dvorec, ohranila do današnjih dni. V naslednjem si bomo ogledali nastanek in razvoj te arhitekture ter zasledovali njeno zgodovinsko usodo deloma po arhivskih virih, deloma pa po ohranjenih stavbnih elementih, pa najsi bodo to razvaline ali pa še ohranjeni stavbni kompleksi.

Na salzburškem delu sedanjega občinskega ozemlja je bilo razmeroma malo gradov in graščin, zato pa mnogo dvorov, ki so posebno okoli Ptuja izoblikovali

pravi venec drobne posesti; to je simptomatično za ta agrarni in vinorodni okoliš, v katerem so ti dvori igrali bolj vlogo pristav kot stanovanjskih poslopij. V samem Ptujju so poleg gradu nad mestom obstajali še trije dvori: Gornji, Spodnji in Pekovski, ter vrsta svobodnih hiš (leta 1635 kar 26!). Večina teh objektov še stoji in so obdelani v knjigi PTUJ (Mladinska knjiga, Ljubljana 1970), zato jih tu ne bom še enkrat opisoval. Zanimivejše si je ogledati venec dvorov v okolici Ptujja, čeprav moram takoj pripomniti, da ti dvori niso bili sočasni, da so bili večkrat uničeni, da so zato brez stavbne in imenske pa celo prostorske kontinuitete, in končno, da so večinoma samo arhivsko dokumentirani in zato tudi pogosto brez konkretne lokacijske zagotovitve. Znano je, da so bila ptujjska predmestja večkrat požgana in da so bili ob tem uničeni tudi mestu najbližje ležeči dvori. Tako je dal grajski poveljnik Viljem Reisperger ob vdoru Madžarov na Štajersko leta 1445 podreti predmestja, da se ne bi v njih vgnezdil sovražnik. Ob tej priliki so bili uničeni tudi dvori Filipa Breunerja, Rajnprehta Gleinzerja, Ota Ratmannsdorfa ml. in Žige Raumschüssla, ki jim jih je v zameno za odškodnino pozneje odkupil salzburški nadškof. Podobno se je zgodilo leta 1498, kot pravi ptujjski urbar, ko so podrli tri dvore v Kniegasse (ulici vzdolž vzhodnega mestnega obzidja), ker so stali preblizu mestnih utrd, četrtega pa napol vključili v mestni utrdbeni sistem. Vendar so lastniki dvore kmalu obnovili, nakar so bila leta 1532 zaradi turške nevarnosti ponovno požgana vsa predmestja in dvori (last Landrehta Ratmannsdorfa in Aleksandra Moscona). Ta igra se je ponovila leta 1664, ko je poveljujoči general Spork zaradi preteče turške nevarnosti dal ponovno požgati in odstraniti vsa predmestja in dvore v neposredni mestni okolici. Zaradi tega se ni čuditi, da se za nekatere dvore, kot npr. Arbeshofer-dvor (ptujjski gosposki urbar iz leta 1597) ne da ugotoviti nič drugega kot to, da je ležal zunaj predmestja. Kljub opisanim peripetijam pa je bilo v 18. stoletju v okolici Ptujja zopet 18 dvorov in dvorcev (11 severno, 7 južno od Drave), deloma tudi v meščanskih rokah.

Najbližje mestu so stali Zgornji, Srednji in Spodnji dvor na Grajeni. Zgornji dvor je stal na vzpetini pri današnjem pokopališču, Srednji dvor blizu gostilne Zupančič, Spodnji dvor pa ob spodnjem toku Grajene pred izlivom v Dravo. Vsi trije dvori so bili do leta 1438 ptujjski fevd, nato deželnoknežji. *Zgornji dvor*, imenovan tudi Ratmannsdorfski, je leta 1299 imel Konrad Grajski, od 15. stoletja dalje pa Ratmannsdorfi. Leta 1664 je bil iz varnostnih razlogov odstranjen; v bližini je med leti 1681—1683 nastala cerkev sv. Jožefa v Kaniži, leta 1753 pa sedanje mestno pokopališče.

Srednji dvor pred Novimi, Špehastimi ali Pivskimi mestnimi vrati ob Pivski ulici je bil leta 1282 in pozneje v posesti Wulfinga Grajskega in njegovih naslednikov, a je prešel s poroko Štefanove hčerke v roke Henrika Fohnsdorferja leta 1432 in s ponovno poroko njene hčerke Marjete leta 1440 v posest Otona Ratmannsdorfa ml., upravnika na Vurbergu. Leta 1445 in 1532 je bil dvor požgan in uničen. Leta 1621 ga je z imenjem vred prevzelo mesto. Leta 1664 je bil iz varnostnih razlogov odstranjen. V virih se pojavlja tudi kot Fohnsdorfski dvor. O zgodovinski usodi *Spodnjega dvora* je malo znanega. Ve se le, da je bil v posesti Gleinzerjev ter da je bil leta 1445 in 1532 požgan in odstranjen.

Od Srednjega dvora naprej ob Pivski ulici približno na mestu poznejšega kapucinskega samostana je stal *Breunerjev dvor*, ki ga je pred letom 1432 imel Andrej Grajski, nato ptujjski meščan Ulrik Drucker, od leta 1441 dalje pa Filip Breuner in njegovi nasledniki vse do leta 1615, ko sta dala cesar Ferdi-

nand II. in knez Ulrik Eggenberg na tem mestu zgraditi kapucinski samostan (1615—1630). Dvor je bil do leta 1490 salzburški, nato pa deželnoknežji fevd.

Še dalje ob Pivski ulici onkraj Ožbaltove cerkve je ležal *Raumschüsslov dvor*, ki je bil ptujski, nato pa deželnoknežji fevd. Dvor, ki se prvič kot tak omenja leta 1355, je obstajal že leta 1320, ko ga je imel Friderik Raumschüssel. Raumschüssli so mu bili lastniki neprekinjeno od 14. do 18. stoletja (1728 je tu umrl Andrej Raumschüssel). Leta 1820 je bil v posesti deželnega svobodnika Leopolda Schickelgruberja. Dvor je bil požgan v letih 1445, 1532 in 1664.

Ob Radgonski cesti, v Črešnjevcu na začetku Rogoznice je stal blizu mestnih vislic *Opečni dvor* ali Ziegelhof, ki se omenja že leta 1438. Ob dvoru je bila opekarna in glinena jama. Dvor je bil salzburški, nato deželnoknežji fevd. Do leta 1601 je bil v posesti Breunerjev, nato mestnega gradbenika Antonija dela Porta, po letu 1616 pa minoritov. Nekoliko bolj oddaljeni od mesta so bili dvori, ki so ležali ob potoku Rogoznici vzhodno in severovzhodno od Ptuja. Tu je najprej omeniti *Ristovec*, Rūstenau, Holleneški dvor ali Češki dvor, ki je bil najprej salzburški, nato deželnoknežji fevd ter stoji ob Rogoznici v Brstju. Najprej v posesti Holleneggerjev, je med leti 1429—1441 prešel s poroko v last Gleinzerjev (Rajnprehta), ki so ga imeli do začetka 17. stoletja. Sledili so jim pred letom 1627 Wintershofni, tem pa pred letom 1748 ptujska gosposčina. Šele v 18. stoletju sta se poleg oznak Holleneški dvor in Gleinzerjev dvor pojavili imeni Rūstenau (1748) in Češka pristava (1785). Pred prvo vojno je bil Ristovec v posesti ptujskega trgovca Franca Hojnika.

Ob spodnjem toku Rogoznice je stal še en dvor, ki je bil ptujski in nato deželnoknežji fevd. Njegovi prvi lastniki so bili Plechli, po njih se tudi imenuje *Plechlov dvor*. Leta 1572 je bil v posesti Mosconov, po letu 1620 Gleinzerjev, nato meščanov Erazma Molla in po 1682 Matije Haasa. Nadaljnja usoda dvora je neznana.

V Spuhlji na cepišču cest proti Borlu in Ormožu je stal dvor *Pichl*, ki je bil salzburški in deželnoknežji fevd. Njegovi posestniki se omenjajo leta 1320 in 1322 (Fritzelt z brati), 1341 (brata Pilgrim in Frizel), 1347 (Nikla Pocholdei), 1432—1487 Plechli, do 1502 Žiga Kellerberger, do okoli 1530 ptujski meščan Lenart Gangenhover, do 1587 Szekelyji, do 1592 Franc Gregorič, do 1633 Idungspeugi, nato Herbersteini, potem pa se zgodovinska sled za dvorom izgubi. Po cenilnem zapisniku iz leta 1542 je bil dvor takrat prazen, imel pa je vodnjak, ribnik in nekaj njiv. Ker pa se ob tem omenja mlin ob Rogoznici, je morda ta dvor vendarle stal v Budini bliže Ptuja in ni identičen z dvorom v Spuhlji? Kot ob Grajeni sta stala tudi ob srednjem toku Rogoznice dva dvora, ki sta bila ptujska, pozneje deželnoknežja fevda. Prvi je stal pod Placarjem ter se je imenoval *Platzerjev* ali Breunerjev dvor. Njegovi prvotni posestniki so bili Breunerji, ki jim je bila ta posest leta 1478 obnovljena, po 1575 ga je kupil ptujski magistrat, po 1656 Leslieji, po 1802 zakupnik ptujske gosposčine, ki ga je dal leta 1819 podreti. Dvor je stal na parceli Dobrava med radgonsko cesto in Rogoznico, njegova pristava pa na drugi strani potoka.

Rogozniški dvor ali *Purgstall* je stal nad prehodom stare ormoške ceste čez Rogoznico, ki je od tod vodila naravnost proti Gorišnici. Bil je salzburški, nato deželnoknežji fevd. Njegov prvi znani lastnik je bil Matej Müller, sledili so mu: 1466 Friderik Rat, 1478 Rajnpreht Hollenegger, 1492 Hans Saurau, 1528 rodbina Herberstein, 1632 samostan Göss, 1655 Jurij Ölberger, 1665 Janez Khalhamer, 1667 Valentin Griesenauer, 1674 brata Helfenberga, po 1680 Jakob Leslie, ki je pustil dvor propasti. Neki podložnik si je v 18. stoletju postavil

nad dvorovo vinsko kletjo hišo št. 2, ki jo še danes obdaja globok jarek in sledovi starega zidovja.

Vzhodno od Rogoznice je stal v Podvincih dvor *Weingartenbühel*. Prvič se omenja leta 1286 kot nadškofijski desetinski dvorec, v katerem so okoli leta 1320 živeli v hišni skupnosti Gundaker Weingartbühel in Gotfrid Pesniški z brati. Leta 1432 sta ga imela ptujska meščana Andrej in Pavel Plöchl ter Ulrik Pesniški, od njih ga je skupaj s strelskim dvorcem kupil Viljem Reisperger ter ga leta 1465 prodal ptujskim dominikancem. Ti so ga dali naprej Weisspriachom, ga dobili leta 1495 kot dvor ob Rogoznici nazaj ter ga ponovno zgubili ob peripetijah v letu 1529.

V povirju Grajene in njenih pritokov severozahodno od Ptuja je stalo še osem dvorov, ki dopolnjujejo venec drobne fevdalne posesti v bližnji ptujski okolici. Od teh dvorov je najprej omeniti *Slovenjegraškega*, ki je ležal na planoti za Ožbaltovo cerkvijo. Leta 1322 je bil last Windischgrätzov, ki so ga leta 1356 prodali salzburškim nadškofom. Dvor je obdržal ime svojih prvotnih lastnikov, saj se tako imenuje še v urbarju iz leta 1597, ko se omenja njegova njiva blizu kamnitega križa, torej blizu Geierjevega dvora.

Geierjev dvor, Geierhof ali Geyerbrunn je bil ptujski fevd, ki je ležal severozahodno od Zgornjega dvora, v bližini Slovenjegraškega in za Raumschüslövom dvorom. Kot njegov prvi znani posestnik se pojavlja leta 1286 Ortolf Vultur, leta 1320 Verner Stauden, okoli leta 1340 pa Ortolf Geyer, katerega vdova Hema ga je leta 1355 prodala ptujskemu meščanu Lautelu Watmangerju. Kot Geyprun se nato omenja leta 1498 in kot Geyerbrunn leta 1597, ko je lociran v bližino kamnitega križa ob Sterzengasse, za katero vemo, da je spremljala severni breg Grajene. Bliže mestu ob Renngasse, ki je obtekala grajski grič, se leta 1438 omenja *Celjski dvor* ali Cili hoff, na koncu Vičave ob severnem bregu Grajene je stal *Minoritski dvor*, v Črešnjevcu zahodno od Opečnega dvora pa *Knechtlov dvor*, ki ga je vdova po Andreju Knechtlu leta 1493 darovala dominikancem, ker je ležal pod njihovim vinogradom Preunerjem. Dvor je bil služen ptujski gosposčini.

Zahodno od Črešnjevca je stal *Rablov dvor*, po katerem je zaselek dobil svoje ime Rabelčja vas. Dvor se je imenoval po svojem prvem lastniku, stotniku Leopoldu Rablu († 1745), ki so mu v posesti sledili: Rauscher, Hartmann, Brunner, Kugelmayer, ki je dvor okoli leta 1780 osvobodil, in končno leta 1794 grofje Attemsi z Vurberga, ki pa so dvor opustili in je bil leta 1820 že popolnoma propadel.

V smeri proti Mestnemu vrhu so si sledili še 3 dvori: Anin ali Vetterjev, Kacherlov in Uskoški ali Aichov dvor.

Anin dvor, tudi Vetterjev ali Poppendorfski dvor, je bil služen dvoru v Markovcih. Pojavi se okoli leta 1500 pod imenom Poppendorfski dvor, torej z imenom prvotnih lastnikov Poppendorfov iz Vidma pri Ptuju. V 16. stoletju je bil v posesti mesta. Leta 1598 je postal njegov lastnik ptujski trgovec Bernard Dipaith, leta 1631 grofica Ana Suzana Vetter, r. Stubenberg, ki je dvor osvobodila, leta 1658 minoriti, leta 1786 Tadej Stiegler, leta 1806 njegov zet Kajetan Aichmayr, nato razni lastniki.

Kacherlov dvor je pripadal v 16. stoletju Lambergom iz Majšperka. Leta 1626 ga je osvobodil izpod te gosposčine ptujski grajski upravnik Hans Pau-mann in ga podaril svojemu zetu Žigi Kacherlu. Leta 1658 so si ga pridobili dominikanci, od leta 1786 pa je bil državna last.

Aichov dvor ali Uskoški dvorec je bil prvotno last Breunerjev, a ga je Marjeta Fraundorfer, roj. Breuner, leta 1433 prodala Stubenbergom. Ti so dvor opustili, tako da je propadel. Obnovljen je bil šele leta 1496 ter je zopet služil ptujski gosposčini. Leta 1554 ga je prodal meščan Sebastijan Hentz Žigi Gallerju, ta pa deželi, ki je v njemu naselila uskoke in ga osvobodila urbarialnih dajatev.

Če si ogledamo lego naštetih dvorov, ki seveda niso obstajali sočasno niti nam ni podrobneje znana njihova zgodovinska usoda, pogosto pa tudi ne točnejša lokacija, dobimo lok, ki sega od Hinceja (Minoritski dvor) čez Mestni vrh (*Aichov dvor*) do Placarja (Breunerjev dvor), Podvincev (Weingartbühel), Spuhlje (Pihlov dvor) in Zabovcev pri izlivu Rogoznice v Dravo. V tem polkrogu s približnim polmerom 4 km se je zgostilo okoli 20 dvorov, ki so bili služni deloma salzburškim nadškofom, deloma ptujskim gospodom, po letu 1438 in 1490 pa večinoma deželnim knezom. To nenavadno gostoto dvorov moramo pripisati predvsem poljedelskemu in vinogradniškemu bogastvu ptujske okolice ter ugodni prometni in trgovski legi samega Ptuja. Arhitektonsko ti dvori gotovo niso predstavljali posebnih dosežkov, zato so se tudi ohranili le deloma, in še to samo lokacijsko, ter danes, kot bomo v nadaljevanju članka videli, ne pomenijo kaj več kot lokalno zgodovinsko posebnost.

Poleg opisanih dvorov je na nekdanjem salzburškem, sedanjem občinskem ozemlju severno od Drave sorazmerno malo fevdalne arhitekture (Dornava, Sobetinci, Markovci, Gajejci, Muretinci, Gorišnica, Zamošak, Gojevec in Svetinci), graščini pa sta celo samo dve: Dornava in Muretinci.

DORNAVA je sicer ležala v sredini salzburškega dominikalnega ozemlja, vendar so jo nadškofje in deloma tudi gospodje Ptujski dajali v najem raznim vitezom, ki so se po njej imenovali Dornavski, tako leta 1315 neki Otakar; leta 1320 Gotfrid in Ulrik, okoli 1370 Herman Pesniški, oče Ulrika Pesniškega iz Gajejcev. Okoli leta 1435 je bilo sočasno več posestnikov v Dornavi: Andrej Sendl je imel utrdbo, Friderik Rat pa neki dvor s posestvom. Temu je sledil istoimenski sin, nato leta 1478 Rajnpreht Holleneški, okoli leta 1500 Lenart Herberstein in leta 1526 njegovi sinovi. Herbersteini so dvor leta 1666 prodali Sauerjem, ti pa leta 1730 Attemsom, katerih Dizma je v letih 1739—1743 zgradil sedanjo, od Sauerjev začeto graščino, ustvaril gosposčino, s tem da je Dornavi priključil Markovce in Zabovce, in jo povečal tako, da je leta 1754 imela v 14 naseljih 230 podložnih hiš in v 32 predelih 92 gornikov. Med leti 1901 in 1945 je bila Dornava v posesti Pongracov, sedaj pa je v njej otroška umobolnica.

Sobetinci. V vasi blizu Moškanjcev je stal v 2. polovici 16. stoletja uskoški dvor, ki ga je imel stotnik Tusilovič. Dvor ni več ohranjen, nanj pa spominja hišno ime pri prvi hiši v vasi »pri kapitanu«.

Markovci so bili sedež velike gosposčine, ki je bila okoli leta 1740 priključena Dornavi. Dvor je bil pred letom 1438 skoraj gotovo ptujski fevd, nato deželnoknežji. Leta 1450 se pojavita njegova prva znana posestnika Hans in Volbenk Tastler, sinova Hansa Tastlerja, lastnika okoli leta 1445 požganega dvora na Šturmovcu, ki je takrat ležal še na otoku na levem bregu Drave. Tastlerjem je leta 1459 sledil graški upravnik Jurij Hitzer, temu pa med leti 1461 in 1605 družina Breuner. Nadaljnji lastniki so bili: baroni Draškoviči s Trakoščana (1605—1666), Schaffmanni in končno od leta 1739 Attems, ki so imenje povečali in ga priključili k Dornavi. Po deželnoknežjem fevdnem urbarju iz leta 1772 je bil dvor s hlevi in skednjem lesen, gosposčina pa je obsegala 260 podložniških hiš v 31 vaseh in mnogo gornine. Dvor, vas, imenje

in gosposčina se pojavljajo v virih z imeni Martenhof, Märtenhof, Mörten in St. Marxen.

Gajevci so bili salzburški fevd in poleg Dornave prvotni sedež gospodov Pesniških. Leta 1320 se omenja Otto Pesniški s 13 kmetijami v kraju Cajancz, leta 1368 Herman in leta 1425 Ulrik, ki se s priimkom Pössnitzer von Gayacz že imenujeta po utrjenem dvoru v Gajevcih. Leta 1472 je bil Ulrik Pesniški kot deželni sovražnik pregnan, izgubil je Gajevce, ki so se jih v teku madžarske vojne (1479—1490) polastili Szekelyji, gospodarji Ormoča in Borla. V cenitveniku iz leta 1542 se omenjata opuščeni dvor v Gajevcih in pristava v *Muretincih*, ki se kot kraj sicer prvič omenja že leta 1322. Leta 1574 so si Szekelyji Gajevce in Muretince razdelili, vendar so zaradi slabega gospodarjenja v sredini 17. stoletja oboje izgubili, najprej Gajevce (okoli 1645) in nato Muretince (1652), ki so jih dobili po zamenjavi z Maksom Herbersteinom velikonedeljski križniki. Ti so kupili Gajevce od Gabriela Maschwandra leta 1656, opustili dvor ter pustili le pristavo z žitnico in vinsko kletjo, ki je bila popisana še leta 1702 in 1723, danes pa o njej ni več sledu. V Muretincih pa so zgradili graščino, ki rabi danes domu onemoglih. Leta 1754 je gosposčina imela v 15 krajih 233 podložniških hiš.

Gajevci in bližnji Formin so bili v srednjem pa tudi novem veku lokalno pomembni, ker je tod mimo vodila najprej stara rimska cesta Strelci—Formin—grad Križovljan—Strmec—Petrijanec, po spremembi dravske struge med Zavrčem in Ormožem pa njena srednjeveška varianta Gorišnica—Gajevci—Zavrč in Dobrava (brod in carina)—Križovljan—Petrijanec, ki jo je šele med leti 1875 do 1877 nadomestila sedanja cestna povezava Spuhlja in Gorišnica—Stojnci—Borl—Zavrč—Križovljan—Petrijanec, s tem da je lokalno pomembni borlski brod nadomestil most in da je bila zgrajena cesta Borl—Zavrč. Završki brod je takrat izgubil nekdanjo veljavo in rabi sedaj samo še lokalnim potrebam.

Gorišnica je bila salzburški, deloma pa tudi ptujski fevd in je zato enako kot Dornava imela pogosto in tudi sočasno različne posestnike. V spremstvu gospodov Ptujskih se od leta 1235 pojavljajo vitezi s priimkom Gorišniški (1315, 1320, 1323 . . .), kar predpostavlja obstoj vsaj enega dvora v vasi, ležeči ob stari rimski cesti, imenovani v srednjem veku Visoka cesta. Tako sta npr. imela leta 1432 ptujska meščana Andrej in Pavel Plöchl polovico Gornjega dvora z 11 kmetijami, drugo polovico pa je imela hčerka Ulrika Pesniškega Barbara, poročena Reisperger. Sočasno pa je imel ptujski meščan Ulrik Drucker drugi dvor bliže Pesnici, ki ga je prej imel Andrej Grajski, od leta 1441 dalje pa Filip Breuner. Gre verjetno za dvor *Zamušak*, ki leži ob Pesnici nasproti Gorišnice. Leta 1542 je imel Luka Szekely v svojem uradu na spodnji Pesnici dva stara dvora s pritikinami, pač Gorišnico in Zamušak, ki so ju Szekelyji dobili kot salzburški fevd že pred letom 1490. Poleg teh dveh je bil na tem ozemlju še tretji dvor, ki se že leta 1438 pojavi kot *Burgstall* (Gojevec), ko ga je Konrad Pesniški podaril minoritom. Ti so ga leta 1531 prodali Szekelyjem, ki jim je okoli leta 1580 sledil njihov upravitelj Franc Gregorič, leta 1600 ptujski meščan Hieronim Zunggo, leta 1612 Krištof Fuerer, nato Trautmansdorfi in leta 1659 Sauerji. Burgstall se leta 1600 omenja kot »plemiški dom brez poslopja« in končno leta 1612 kot Burgstallhof. Leta 1657 so Trautmansdorfi v Moškanjcih znova postavili leseni dvor, iz česar je moč sklepati, da je bil tudi stari Burgstall v Moškanjcih; na to bi kazala tudi še v prejšnjem stoletju vidna sled nasutine in jarka zahodno od vasi. Do te vojne se je ohranil samo dvor Zamušak, opečno nadstropno poslopje s po šestimi prostori v vsaki etaži.

V njegovi posesti se je med leti 1730 in 1918 zvrstilo 13 različnih rodbin, pred zadnjo vojno pa ga je imel upokojeni general Riml. Njegovo imenje je leta 1754 štelo 38 podložniških hiš v 5 okoliških vaseh.

Svetinci pri Desterniku. Dvor je bil salzburški in deželnoknežji fevd, ki so ga že pred letom 1490 imeli Szekelyji. Turki so dvor enako kot večino gradov, dvorov in pristav v ptujski okolici leta 1532 uničili ali poškodovali. Szekelyjem so proti koncu 16. stoletja sledili Gregoriči, ki so leta 1654 tu izoblikovali majhno imenje. To je leta 1676 z nakupom prešlo v posest Lesliejev in s tem v sestavo ptujske gosposčine. Danes o dvoru ni več sledu.

Se konec prejšnjega stoletja je bilo na hribu *Gradišaku* nad Polenšakom vidno temeljno zidovje večjega poslopja, verjetno pristave, o katerem ni sicer nobenih zgodovinskih podatkov.

Na ozemlju južno in zahodno od Drave je opazna izrazita koncentracija fevdalne arhitekture vzdolž rečnih tokov Drave, Dravinje in Polskave, medtem ko je hriboviti svet Haloz in ravninski Dravskega polja sorazmerno redko poseljen. To dejstvo zanimivo osvetljuje zgodovinski vpliv strateškega (vse štiri prehodne ceste čez Haloze in Dravinjsko) in predvsem ekonomskega dejavnika (cestni transport in trgovina ter posestni dualizem: žitrodne ravnine — vinorodno gričevje) na lokacijo fevdalne arhitekture. Tudi med to arhitekturo je le nekaj večjih in pomembnejših gradov in graščin (Zavrč, Borl, Turnišče, Ravno polje, Majšperk), drugo so manjši objekti, predvsem gradiči, dvori in pristave. Na salzburškem ozemlju, ki je segalo v ozkem pasu od Loke do izliva Dravinje v Dravo, je omeniti na sedanjem občinskem ozemlju Skorbo, Pobrežje in Turnišče.

V *Skorbi* je moral obstajati dvor že leta 1161, ko se omenja sel mejnega grofa Otakarja III. Traungavskega Meinhard de Chorbe in nato leta 1230 Wernher von Carve. Dvor Kharb se ponovno omenja leta 1623, ko je bil v posesti Idungspeugov, in leta 1642, ko je prešel v last Herbersteinov. Danes o dvoru ni več sledu.

Turnišče je naslednik od Szekelyjev razpuščene stare gosposčine Dranek (Treun). V zgodovini se prvič pojavi leta 1441 kot utrjena pristava, na kar kaže že njegovo ime. V 16. stoletju je bil v posesti Szekelyjev, od leta 1592 Idungspeugov, od leta 1625 Herbersteinov, od 1650 Breunerjev, od 1676 pa Thurnov-Valsassina. Janez Maksimilijan grof Thurn je med leti 1687—1694 zgradil sedanjo graščino in z mnogimi nakupi ustvaril veliko gosposčino, pod katero so spadali dvori v Strašincih (od 1677), Trnovcu (od 1687), Dravinjeku (od 1689), Spodnjem Podlehniku (od 1691) in Pobrežju (od 1691) ter uradi na Bregu, Hajdini, Zlatoličju in Lanci vasi. Vendar je prišla gosposčina zaradi prezadolenosti na boben ter je bila leta 1729 prodana baronom Fleischmannom; tem so leta 1732 sledili Heister, 1735 Cramm, 1749 Gaisruck, 1768 samostan Neuberger, po razpustu samostana leta 1786 pa državni verski sklad. V 19. stoletju so si sledili lastniki: Schönfeldt (1826—1851, ki obnovi grad in zasadi park), Walterskirchen (1851—1864), Ptujška kreditna banka (1864—1872), Hellenbach (1872—1876), Mayer (1876—1878, ta je dal graščini sedanjo podobo), Lenz-Löwenstein (1878—1884) in Warren-Lippit (1884—1945). Nadstropna graščina ima v tlorisu podobo črke H. Leta 1754 je imela gosposčina v 42 krajih 443 podložniških hiš, tako da je v glavnem zajemala osrednjo posest starega Draneka.

Pobrežje je bilo manjše imenje med Turniščem in Vidmom, ki je bilo v 16. stoletju v posesti Szekelyjev, v 17. stoletju pa last ptujskih trgovcev

Quallandrov. Od teh so ga leta 1691 kupili Thurni, ki so ga združili z gosposčino Turnišče, sam dvor pa pustili propasti. Danes o dvoru ni več sledu, ve se pa, da je obsegal stanovanjsko jedro in stolpasto obzidje.

Na Dravskem polju zunaj nekdanjega salzburškega ozemlja je omeniti tri fevdalne lokalitete, namreč Hajdino, Ravno polje in Strnišče.

V *Hajdini* je meja med salzburško in deželnoknežjo posestjo potekala tako, da je bila Spodnja Hajdina s cerkvijo sv. Martina na salzburškem, Zgornja Hajdina s dvorom pa na deželnoknežjem ozemlju. Njihovi služniki gospodje Hajdinski se omenjajo že leta 1147 in 1164 ter še pozneje večkrat. Vse kaže, da je dvor v Hajdini kmalu propadel, ostal pa je tu urad, ki so ga v 16. stoletju imeli Szekelyji, po 1592 Idungspeugi, po 1625 Herbersteini, po 1650 Breunerji in Leslieji in končno po 1676 Thurni. Danes o dvoru seveda ni več sledu, enako kot tudi ne o uradih tu, na bližnjem Bregu, v Strašincih in pri Zlatoličju.

Ravno polje se prvič omenja leta 1586 pri opisu meja zbelovskega deželnega sodišča, stalo pa je gotovo že v srednjem veku kot vurberška pristava za njegovih 7 vasi na desnem bregu Drave. Bila je najprej v posesti gospodov Ptujskih, po 1441 Stubenbergov, po 1622 Welzerjev, po 1629 Khiesslov, po 1642 don Georgia Maniede, po 1660 Gallerjev in Breunerjev, po 1681 Sauerjev in po 1802 Gleispachov. Nato slede: knez Poniatowski, po 1847 Brandisi, nato v nagli menjavi 6 lastnikov, po 1917 Herbersteini in končno po 1932 Museki. Pristavo so leta 1635 uničili uporni kmetje, nakar je nastala današnja graščina. Leta 1754 je gosposčina imela v 28 krajih severno in južno od Drave 373 podložniških hiš, med njimi trg Ptujsko goro in deželno sodišče.

Strnišče ali Sterntal je gradič zahodno od Kidričevega, ki ga je leta 1870 zgradil takratni lastnik Apač grof Schöndorf in pri njem ustanovil manjšo posest. Gradič je plod historizirajoče romantike in kot tak zgodovinsko nezanimiv. Med prvo vojno je gradič rabil za vojaško taborišče in bolnišnico, po njej za taborišče ruskih beguncev, med drugo vojno pa so Nemci pri njem organizirali ujetniško in delovno taborišče zaradi izgradnje aluminijske tovarne v bližnjem Kidričevem. Nedaleč od gradiča leži vojaško pokopališče s kapelo MB iz leta 1917.

Končno si oglejmo še zgodovinsko usodo fevdalne arhitekture vzdolž Drave in Dravinje, ki sega od hrvaške meje pri Zavrču do občinske meje na črti Cirkovce—Majšperk—Stoperce.

Borl je bil sedež velike gosposčine, ki je obsegala vse Haloze vzhodno od ceste Ptuj—Krapina in južno od Drave, torej važno prehodno ozemlje v smeri Podravine in hrvaškega Zagorja. Vsa tri njegova poimenovanja (slovensko Borl, madžarsko Borlyn in nemško Ankenstein) pomenijo rečni prehod z brodom ali mostom. Borl se prvič omenja leta 1255 (stubenberški arhivski repertorij iz leta 1467), ko je madžarski kralj Bela dal Frideriku Ptujskemu v fevd gradove Borl, Središče in stolp Tra(n?), ker jih je enako kot bližnji Trakošan smatral za dele madžarske države. Po izgonu Madžarov leta 1260 so le-ti še leta 1291 in 1337 zahtevali Borl za sebe, vendar niso gospodje Ptujski po pričevanju iz leta 1493 z njim služili ne nemškemu ne madžarskemu vladarju, ampak so uživali nekako eksteritorialnost. Zaradi izredne strateške lege je Borl gotovo obstajal že pred sredino 13. stoletja, vendar je ta del njegove zgodovine zavit v temo. Verjetno so ga že v 12. stoletju postavili Madžari, njim so ga okoli leta 1200 iztrgali Draneški, tem pa so leta 1255 sledili Ptujčani. Ko so ti izumrli so nasledili utrdbo in grad Borl leta 1441 Schaunbergi, 1464 Montforti, 1471 Griebinger, 1478 cesar, ki je tu namestil grajskega poveljnika Bernarda

Breunerja. Leta 1481 je grad osvojil madžarski vojskovodja Viljem Fettauer, ki ga je upravljal do 1488, nakar ga je dobil v lastnino Jakob Szekely de Kendvt, poveljnik mest Ptuja in Radgone in sorodnik kralja Matije Korvina. Ker je po kraljevi smrti Szekely prestopil na habsburško stran, je princ Jan Corvin ponovno zasedel Borl, a ga je moral kmalu sprazniti, nakar so Habsburžani leta 1491 in 1494 podelili Szekelyjem Borl proti primerni odškodnini v trajno last. Propad Szekelyjev se je začel z njihovo delitvijo leta 1574, razprodaja gosposčine pa leta 1579. Po letu 1595 se je zvrstilo več lastnikov, dokler je niso leta 1620 dobili Thurni ter jo leta 1639 prodali baronom Sauerjem, ki so jo z mnogimi nakupi in pridobitvami spravili do prvotne veličine ter se po njej imenovali grofje Borlski. Leta 1801 so jo prodali knezu Stanislavu Poniatowskemu, ta leta 1803 grofici Jožefi Leslie, roj. Wurmbrand, leta 1901 jo je pridobila baronesa Kübeck, nato neka hrvaška akcijska družba. Med zadnjo vojno je bilo na gradu izseljensko in politično taborišče, po vojni pa najprej okrevališče, nato gostišče sedaj pa je hotel.

Grad je utrpel veliko škodo v madžarski vojni leta 1481 in 1490, ko je bil dvakrat od Madžarov osvojen in izropan. Leta 1542 je bil »močno razpadli grad« očenjen na 800 goldinarjev, k njemu pa je spadala pristava, rečni mlin, brod z mitnico pri Zavrču in pod Borlom, dvor v Gajevcih, pristava v Muretincih, dvor v Zavrču, opusteli dvor pri Ptuju, pekovski dvor v Ptuju ter 920 podložnikov v 46 krajih. Leta 1597 je bil grad, zanemarjen in deloma razrušen, očenjen na 4000 gld., vodni mlini, brod z mitnico pod gradom in deželno sodišče pa na 2500 gld. Leta 1754 je imela gosposčina v uradu Bela (Sv. Katarina) v 27 krajih 298 hiš in v uradu Leskovec v 22 krajih 415 hiš, torej v Halozah skupaj 713 hiš, poleg tega pa v Stojnicah onkraj Drave še 44 hiš. Leta 1763 je živelo v okviru gosposčine v 40 krajih 737 družin z 2325 družinskimi člani.

Zavrč. Najvzhodnejši del Haloz je spadal pod borlski urad Bela ter je bil v 16. stoletju v posesti Szekelyjev. Zaradi njihovih prevelikih zadolžitev je leta 1622 prešel v roke glavnega upnika, ptujskega trgovca Matije Quallandra, ki je tu ustanovil novo gosposčino s 135 podložniki v 18 vaseh. Quallandri so leta 1718 dvor izgradili v grad, ki stoji še danes. Leta 1739 jih je nasledila družina Kliess, to pa leta 1792 družina Ulm, ki ga je imela do leta 1945. Leta 1754 je gosposčina štela 183 podložniških hiš, med njimi 37 gornikov in 26 viničarjev. Zavrč je opravljal patronatske pravice nad župnijo sv. Miklavža, ki je še leta 1545 spadala pod zagrebško škofijo ter se ujemala z mejami gosposčine in deželnega sodišča, tako da je spadala pod njo tudi vas Dobrava na hrvaški strani. Prvotni dvor so postavili Szekelyji konec 15. stoletja. Ta dvor so Quallandri leta 1718 izgradili v gradič, Ulmi pa leta 1817 v grad, ki je okoli leta 1860 dobil sedanjo podobo. Pod Zavrčem v smeri Dobrave je bil brod, na novo postavljen leta 1577, za brodarje in splavarje ter uporabnike »hrvaške ceste« važna postaja z mitnico in carino. Do leta 1850 je bil na gradu sedež deželnega sodišča in političnega okraja. V vasi Goričak pod Zavrčem stoji veliko, dvoetažno poslopje imenovano *Zedine*, ki je zapuščena pristava iz 18. stoletja.

Dranek ali *Treun* je stal na griču nad romansko cerkvijo Janeza Krstnika nasproti Vidmu, tako da je grad južno od Dravinje spadal pod deželnega kneza, vas Videm severno Dravinje pa z župno cerkvijo sv. Vida vred pod salzburško nadškofijo. Na gradu je živel spanheimski in traungavski ministerski rod Dranekov, od katerih se omenjajo leta 1147 in 1164 Wito de Trowen, 1197 Hartnid von Trowin, 1244 Konrad st. in 1260 Konrad ml., ki so ga tega leta ujeli

Madžari, nato do 1267 gradnik Crafto, do 1282 Grathsau de Treun in končno leta 1294 Berthold von Treun, ki je tega leta prodal vso svojo posest Frideriku Ptujskem. Ta posest je med drugim obsegala: patronat nad videmsko župnijo, Tržec z mitnino in deželnim sodiščem ter urada Podlehnik in Jesenice z dvoroma. Grb Dranekov, narobe obrnjeno sidro, so prevzeli Ptujčani ter ga prenesli na Borl. Ko so Ptujčani izumrli, so utrdbo, grad in sodišče Dranek nasledili Schaunbergi, v madžarski vojni (1479—1490) pa skupaj s Tržcem, z mitnino in deželnim sodiščem, Pabensteinom, uradom v Psičini (Tajni ali Leskovcu) in drugimi posestmi Szekelyji. Takrat je bil na Draneku še sedež urada, sodišča in patronata, ko pa so ga leta 1532 požgali Turki, se je spremenil v razvalino, ki je danes še komaj zaznavna.

Lehnik ali Lichtenegg je bil manjši grad, ki je stal nad Rogatnico in cerkvijo ter je zapiral cesto, vodečo iz Tržca na Hrvaško. V zgodovini se pojavi leta 1248 z vitezom Luitholdom de Trewenom ali de Lichteneggom, ki se pozneje še večkrat omenja med leti 1248 in 1265. Ta vitez je bil gradnik leta 1257 umrlega sorodnika, deželnega maršala Bertholda von Treuna, katerega svobodna last je bil grad. Leta 1297 se imenuje Henrik von Lichtenegg, leta 1322 Ulrikov sin Nikolaj von Lichtenegg. Okoli leta 1330 je družina izumrla. Dediči Massenbergi, Stickelbergi in Monsbergi so med leti 1337—1354 prodali svoje dele Ptujčanom, ki so tu ustanovili urad Lehnik. Ta urad je po volji Bernarda Ptujskega iz leta 1399 prešel leta 1438 v posest ptujskih minoritov. Kdaj je grad propadel, se ne ve, verjetno pa leta 1532, ko so se Turki izpred Kiseka vračali čez Haloze v Slavonijo. Odtlej so minoriti, ki so v Lehniku po letu 1461 ustanovili svoj Spodnji urad, upravljali le-tega z gradiča *Gojkova*, ki so ga postavili nekoliko više ob Rogatnici.

Spodnji Lehnik, Podlehnik, ali Unter-Lichtenegg je bil manjše imenje s 36 kmetijami, ki je bilo že leta 1354 svobodna last majšperške gosposčine ter je leta 1662 prešlo v roke Mosconov, leta 1690 Sauerjev z Borla, leta 1691 Thurnov s Turnišča, leta 1711 ptujskih minoritov in leta 1742 ponovno v sklop turniške gosposčine. Tudi ozemlje te gosposčine je prvotno gotovo spadalo v sestavo svobodne draneške posesti.

Rogatnica nad Žetalami je bila utrdba, ki se pojavi v zgodovini leta 1270 z nekim Leutholdom von Rogatnitzom, ki je bil zagotovo v sorodu s Podlehniškimi in z Draneki; to dokazuje tudi Bertold Draneški, ki se leta 1284 imenuje von Rogatnitz. Med leti 1300 in 1329 se omenja kot krški gradnik v Pilštajnu vitez Ekehard von Rogatnitz, ki je imel v grbu draneško obrnjeno sidro in s katerim je rod že močno propadlih Dranekov tudi izumrl. Posest v tem delu Haloz, ki je bila prvotno zagotovo svobodna lastnina Draneških, so si pridobili Hausambacherji, Poppendorfi in Hutterji, od njih pa med leti 1298 in 1359 gospodje Ptujski, ki so s tem svojo posest v Halozah zaokrožili. S temi nakupi se je meja med rogaško in ptujsko gosposčino dokončno ustalila, pri tem pa prešla razvodnico dravsko—savskega porečja in s tem tudi staro grofijsko mejo med Podravsko in Savinjsko marko. Sledovi gradu so vidni na Gradišču v dolini Rogatnice, kraju, ki se leta 1428 imenuje »pusto gradišče pri Vražjem potoku« in leta 1688 Turnischstein.

V bližini Žetal je bilo še dvoje srednjeveških fevdalnih lokalitet: v *Dobrini* je stal plemiški dvor brez podrobnejših zgodovinskih podatkov, v *Jesenicah* pa sedež jeseniškega, po letu 1461 Zgornjega urada, ki so ga minoriti v 16. stoletju prenesli v dvor Breg pri Majšperku.

Pabenstein je stal na Gorci nad Dravinjo na kraju, ki se danes imenuje Gradišče. Njegov graditelj in lastnik je bil Pabo Draneški, ki se omenja leta 1235 in 1251, nato do leta 1260 Konrad Draneški, potem njegova vdova in končno leta 1282 Berthold von Pabenstein, leta 1284 isti Berthold, le da s predikatom von Rogatnitz in leta 1294 s predikatom von Treun. Pred letom 1300 so Pabenstein priženili Massenbergi, a ga že leta 1303 prodali Pesniškim, leta 1320 pa pristavo v bližnjem zaselku Pristavi Ptujčanom. V začetku 14. stoletja je bil grad že razvalina — Burgstall. Po letu 1320 je postal ptujška last in je bil znova postavljen. Leta 1441 je kot utrdba in urad prešel v posest Schaumbergov. V madžarski vojni (1479—1490) so nepoškodovano utrdbo zasedli Szekeleyzi, jo imeli od leta 1507 kot deželni fevd ter jo obdržali do njenega propada leta 1532, ko so jo uničili Turki.

Dvor v *Popovcih* ali Poppendorfu je stal onkraj Dravinje nasproti Pabensteina in je v 13. stoletju tudi spadal med draneško posest, tako da se Draneki pojavljajo še s petimi predikatom von Poppendorf. Kot taki se omenjajo v letih 1279, 1293, 1356, 1369, 1450 in 1461, medtem ko se sama vas z dvorom prvič omenja leta 1436 in je do leta 1438 spadala med ptujške fevde. Okoli leta 1470 so morali izumreti, ker je leta 1473 dobil dvor v fevd od deželnega kneza Rajnpreht Hollenegger. Dvor je enako kot sosednji Pabenstein propadel leta 1532.

Med Tržcem in Vidmom je moral stati v srednjem veku dvor Schönbrunn (ob Tren in St. Veitspfarre), ki je bil do leta 1438 ptujski, nato deželnoknežji fevd. Pred letom 1465 ga je imel Andrej Töderl, po tem letu pa Ulrik Pesniški. Sicer ni o tem dvoru nič znanega.

Dravinjek ali Dranneck je stal južno Polskave nasproti Tržca. Bil je aktiven ptujski fevd, ki se leta 1441 omenja le posredno, leta 1445 pa kot »ödes Haus Trennegk«, ki ga je dobil od deželnega kneza v fevd Kaspar Windischgrätzer. Leta 1525 so ga še imeli Windischgrätzi, leta 1605 Krištof Fülerer, 1642 Tomaž Striebl, 1649 Simon Moscon, 1658 Gabriel Dietrichstein, 1677 zopet Mosconi, nato Lebnegg, po 1684 Wassermann, po 1689 Thurn-Valsassina, ki so ga združili z gosposčino Turnišče. Tudi to imenje je prvotno spadalo k svobodni draneški lastnini, kot to dokazujejo njegove stare pravice obgradja ter deželnega in visokega sodstva, s katerimi je bilo opremljeno. Ostanke dvora so podrli v začetku tega stoletja. Ob stari rimski cesti, vodeči iz Ptuja čez Majšperk v Celje, sta stala severovzhodno Lovrenca na Dr. p. dva majhna gradiča, imenovana *Maidburg* ali Meidenberch. Prvič se omenjata leta 1227, bila sta deželnoknežja last ter do leta 1260 v posesti Konrada Draneškega. Ko so tega ujeli Madžari, je deželni glavar vanju takoj namestil svojega človeka, leta 1312 pa sta ju že varovala brata Henrik in Weigand Massenberg. Vojvoda Albreht II, je od žičkega samostana dokupil 79 kmetij in leta 1357 ustanovil imenje, ki je bilo po letu 1373 celjsko, nato od oskrbnika Kupfa, 1396—1400 od Wallseejev in končno od Ptujčanov. Leta 1441 so imenje dobili Stubenbergi skupaj z Vurbergom in ga kljub poskusu prodaje Filipu Breunerju leta 1443 obdržali za deželnoknežji fevd (vurberški urbar iz leta 1496). Grad in vas so uničili Turki leta 1532, nakar je bila vas leta 1542 na novo naseljena ter je dobila novo ime (Albrehtova vas — Maidburg — Apače). Maidburško imenje je večinoma prešlo v sestavo turniške gosposčine.

Podložje. Jugozahodno od Lovrenca na Dr. p., kjer cesta prečka Polskavo in se začenja vzpenjati v hrib, je stalo plemiško bivališče Podlož, ki ga je Hartnid Ptujski dal leta 1359 v najem Nikli Steindorferju, bratu njegovega uprav-

nika v uradu Jesenice. Leta 1466 je bil kot Schwarzlhof od Schwarzlov prodan ptujskim dominikancem. Nadaljnja usoda tega bivališča, dejansko večje kmečke hiše, je neznana.

Ptujskogorsko ozemlje se pojavi v zgodovini leta 1207, ko je vojvoda Leopold VI. Babenberžan podaril žičkemu samostanu krčine »onkraj Polskave«. Leta 1357 je prišlo kot Nova vas (?) v sestavo maidburškega imenja. Med leti 1398 in 1410 je bila s skupnimi moči Ulrika Walseeja, Bernarda Ptujskega in Hermana II. Celjskega postavljena sedanja cerkev in ustanovljena kaplanija, ki si je z obdaritvami ustvarila manjše imenje, ležeče vzhodno od vasi, ki je leta 1447 in 1490 postala trg, obdan z nasipom in jarkom, medtem ko je cerkev okoli 1495 dobila taborno obzidje. Sedež imenja, ležečega nad Turško grabo, je bil dvor, imenovan *Dobrava*, *Dobiahof*, *Neustift*, »Stari grad« ali po zaselku tudi *Dolena*. Po izumrtju Ptujčanov je deželni knez, ki je prevzel oskrbo in patronat nad ptujskogorsko kaplanijo, le-to predal leta 1471 viteškemu redu sv. Jurija. Temu so leta 1621 sledili leobenski jezuitje, po njih razpustu leta 1773 pa državni verski sklad. Nadaljnji lastniki imenja (pri cerkvi je bila leta 1786 ustanovljena župnija, s čimer se je ločila od imenja) so bili: Franc Prandstetter (1829—1832), Franc Prieger do 1836, Antonija Lenzendorfer do 1839, baron Simbschen do 1871, Franc Kaiser do 1903 in končno ptujska posojilnica. V 19. stoletju je bil dvor večkrat prezidan, tako da je danes po videzu nezanimiv. Imenje je leta 1754 štelo 84 podložniških hiš ter je bilo sedež majhnega deželnega sodišča, medtem ko je bil trg ves čas podrejen gosposčini Vurberg in po letu 1583 gosposčini Ravno polje.

Zahodno od Ptujске gore nad prevalom ceste v Dravinjsko dolino stoje razvaline gradu *Majšperka* (Monsberg, Manesperch), ki se prvič omenja leta 1261 skupaj z župnijo (župnik Henrik). Njegovi lastniki gospodje Majšperški so izumrli s Petrom leta 1410. Čeprav niso bili pomembni, so vendar imeli na svojih posestvih južno od Dravinje pravico do visokega sodstva, gosposčina sama pa je bila svobodna lastnina. Nasledili so jih Holleneggerji, te pa leta 1535 Lambergi. Leta 1542 je spadalo h gosposčini 265 kmetij v 21 krajih ter 221 gornin v 8 krajih. Po letu 1570 se je posest začela deliti in razprodajati. Nastalo je samostojno imenje Spodnji Monsberg v Apačah blizu Maidburga. Okoli leta 1660 je dežela zaradi neplačanih davkov zasegla Zgornji in Spodnji Majšperg ter Trnovec. Grad, ki ga je leta 1662 kupil grof Adam Schönbühel, je leta 1695 pogorel ter je s poroko leta 1704 prešel v posest Mosconov, ki so gosposčino zopet uredili, tako da je leta 1754 imela v 15 krajih 108 podložniških hiš. Leta 1801 jo je kupil Franc Blagatinšek, leta 1819 Karl Klar, leta 1820 Franc Mandelstein, leta 1837 Franc Blauensteiner in leta 1859 Alojz Šparovec. Grad je ob koncu stoletja naglo razpadel, tako da so še komaj vidni njegovi skromni sledovi. Po imenjski cenitvi iz leta 1542 je bil grad vreden 300 gld., deželno sodstvo 200 gld., leta 1662 se grad imenuje »Schlössl«, leta 1678 in 1681 je upodobljen pri G. M. Vischerju; vse to kaže na manjši, toda trdno zgrajeni fevdalni objekt, ki se je kljub požaru leta 1695 ohranil do 2. polovice prejšnjega stoletja.

Apače. Tu je nastalo po letu 1570 imenje, imenovano Spodnji Majšperk, Apaški dvor, Amtmanshof ali tudi Schneewisov dvor. Imenje je bilo najprej last Lambergov, po letu 1662 ptujskih trgovcev Quallandrov, po letu 1682 Schneewissov, po letu 1732 Heisterja, po letu 1735 Cramma, po letu 1749 Gaisrucka, ki ga je združil s turniško gosposčino. Na Vischerjevi upodobitvi iz leta 1678 je viden še prvotni utrjeni gradič z dvema stolpoma, na drugi upo-

dobitvi iz leta 1681 pa že nova graščina, večje, nadstropno poslopje, ki so ga leta 1885 znižali za nadstropje in spremenili v »marof«, a ga že leta 1926 dokončno podrli. Stal je na severnem robu Apač.

Poleg Spodnjega Majšperka je stal v Apačah tudi *Lambergov dvor*, ki so ga zgradili Lambergi po letu 1535 ob reki Polskavi. Leta 1662 so jim v posesti sledili gornjepolskavski Dietrichsteini, ki so ga imeli tudi v 18. stoletju. V začetku 19. stoletja je dvor začel propadati ter je bil leta 1830 že v razvalinah. Na Vischerjevi upodobitvi iz leta 1678 se nam predstavlja kot manjše poslopje s stolpom.

Trnovec pri Selah ob Polskavi je postal že pred letom 1542 lamberška posest, ki pa je po letu 1570 prešla v roke Windischgrätzov. Ti so ga leta 1605 prodali Strieblu iz Dravinjeka, nakar je s poroko prešel na Saurau, pa se okoli leta 1650 zopet vrnil v posest Lambergov; le-ti so tu postavili vislice in s tem leta 1655 prišli v spor z Mosconi iz Dravinjeka, kjer je bilo od nekdanj deželno sodišče. Leta 1662 so Trnovec kupili Saurau, leta 1682 Gallensteini, leta 1687 pa se je spojil z gosposčino Turnišče. Tudi dvor v Trnovcu je bil opremljen z ogradjem in deželnim sodiščem. Danes o stavbi ni več sledu. Od Vischerjevih upodobitev kaže verjetneje tista iz leta 1678 dvor v Trnovcu, tista iz leta 1681 pa dvor v Lancovi vasi. Predstavljeno je nadstropno poslopje s stolpom.

Lančji dvor v Lancovi vasi je bil prvotno aktiven ptujski fevd, po letu 1438 pa deželnoknežji. Kot takega ga je leta 1473 dobil Rajnpreht Hollenegger. Pred letom 1590 so ga imeli Khiesli, nato Paradeiserji, Dvorničič in njegova hčerka, por. Deniškin, 1636 ptujski meščan Hans Schauer, nato Mosconi, 1665 Wassermann, 1689 Thurni, ki so ga združili z gosposčino Turnišče. Tudi to imenje je imelo ogradje in deželno sodstvo ter pravico do lova in ribolova kot vsa ostala nekdanja draneška posestva. Na Vischerjevi upodobitvi iz leta 1681 je predstavljeno manjše nadstropno, neutrjeno poslopje z lesenim gospodarskim krilom. Dvor, ki je stal ob Polskavi blizu vasi, so kot razvalino pred prvo vojno podrli.

V *Pleterjah* ob Framskem potoku hišno ime Marovski še spominja na pristavo, ki jo je v vasi imel studeniški samostan.

V Bregu južno od Majšperka stoji gradič *Hamre* ali Hammer, ki je bil od leta 1461 last ptujskih minoritov, od 16. stoletja pa sedež njihovega Zgornjega ali Jeseniškega urada. Ime je dobil po bližnjem mlinu, pozneje fužini, v 18. stoletju ponovno mlinu ob Dravinji. Sedanjo baročno podobo je dobil leta 1735; enako kapela, ki jo na zunanjščini krasi mlajša Marijina freska. Leta 1880 je gradič prešel v privatne roke. Pred prvo vojno sta ga imeli družini Kubricht in Novak. Med prvo vojno so pri gradiču zgradili vojaško tovarno tanina ter jo z žičnico povezali z rudnikom v Medvedcih, do kamor vodi industrijski tir s Pragerskega. Med obema vojnoma se je tu razvila močna tekstilna industrija, ki je povzročila nagel razvoj Brega na račun starega vaškega središča v Majšperku.

Ob koncu zgodovinskega razglabljanja o usodi fevdalne arhitekture na ptujskem občinskem ozemlju se kot najzanimivejši problem izlušči nastanek svobodnega ozemlja, opremljenega z visokim sodstvom, v osrednjih in vzhodnih Halozah in s tem v zvezi usoda Draneških gospodov, ki je v svojih začetkih zavita v temo. Pri tem je zanimivo, da je Majšperk, ki sicer pozneje ni bil tesneje povezan ne z Draneki ne s Ptujčani, imel staro svobodno posest z enakimi pravicami in verjetno enakim izvorom kot ostala posest, ki je obsegala

celotne Haloze od ogrsko-hrvaške meje do ceste Majšperk—Stoperce—Rogatec in približne črte Pleterje—Apače—Draženci—Videm. To kaže, da so Draneški, čeprav samo mali deželnoknežji ministeriali, imeli v svobodni lastnini in le deloma v fevdih skoraj celotne Haloze ter sotočje Dravinje in Polskave. To posest pa so si mogli pridobiti samo v 11. in 12. stoletju, ko so se uspešno borili z Madžari ter jih polagoma porivali čez poznejše deželne meje. S tem v zvezi se postavlja vprašanje lokacije stolpa Tra(n), ki ga je ogrski kralj Bela dal leta 1255 v fevd Frideriku Ptujskemu. Če je s tem stolpom mišljen Dranek (Tran, Treun), potem so morale Haloze še v 11. stoletju biti madžarske in jih je enako kot Središče in Borl za take imel tudi ogrski kralj Bela še sredi 13. stoletja. Meja, ki se je učvrstila na Sotli južno od Rogatca in v Slovenskih goricah severno od sotočja Dravinje in Drave že pred letom 1028, se je v Halozah ustalila na približni črti Dranek—Macelj (razvodje Rogatnice in Psičine, Tajne ali Leskovškega potoka) šele okoli leta 1130, na sedanji meji pa po zaslugi Draneških okoli leta 1200. Vse kaže, da je bil tudi Borl najprej v posesti Draneških in da so ga Ptujčani dobili šele leta 1255 kot madžarski fevd. Dranek sam je moral nastati že v 11. stoletju tik salzburške posesti, vendar na južnem bregu Dravinje, takrat verjetno še madžarskem ozemlju, ob predpostavki, da je meja potekala približno po črti Rogatec—Stoperce—Apačka vas—Dravinja do izliva v Dravo (značilno ime hriba Vildon nad Narapljami). Čeprav so bili Draneški že dolgo pred letom 1147 deželnoknežji ministeriali, Ptujčani pa po letu 1132 salzburški gradniki, so na novo osvojeno ozemlje imeli v svobodni posesti, opremljeni z vsemi posestnimi pravicami (ogradjem, deželnim in visokim sodstvom, lovom in ribolovom itd.). Le tako si namreč lahko razlagamo izjemno pravno stanje Borla do leta 1438 in s posebnimi pravicami opremljeno posest v osrednjih Halozah. Ob tem je zanimivo, da so tudi Draneški že okoli leta 1230 imeli v uživanju madžarski fevd Prodavico v Križevskem komitatu. Med leti 1294 in 1399 so Ptujčani polagoma pokupili vso nekdanjo draneško posest in si tako ustvarili veliko ozemlje, ki je obsegalo celotne vzhodne in srednje Haloze razen Majšperka. V primeru, da stolp Tra(n) iz leta 1255 ni identičen z Dranekom, moramo ogrsko mejo že v 11. stoletju domnevati na črti Macelj—izliv Dravinje, stolpovo lokacijo pa iskati pri Zavrču v bližini rečnega prehoda (broda), kjer je rabil za neposredno cestno zaporo, ne pa pri Središču.

Katera od obeh domnev je pravilna, bodo pokazale nadaljnje raziskave, ki se sicer ne bodo omejile samo na problem gospodov Draneških in njihove posesti, ampak bodo zaobjele usodo vse fevdalne arhitekture na obravnavanem ozemlju s posebnim ozirom na njeno lokacijsko in gradbeno zgodovino. Zato bo nadaljevanje tega sestavka obravnavalo predvsem sedanje stanje te arhitekture (sledove, ostanke, razvaline ali ohranjene stavbe) in iz njene analize poskušalo odgovoriti na razna doslej nerešena vprašanja; ta so toliko zanimivejša, ker je potekala v bližini stara državna meja, ki v obdobju 11. in 12. stoletja še ni bila določena, ampak je nihala skozi haloški svet od severozahoda proti jugovzhodu. Če povzamemo vsebino sestavka statistično, ugotovimo, da je bilo na obravnavanem ozemlju v obdobju od 12. do 19. stoletja 68 fevdalnih objektov, od tega 29 dvorcev, 17 dvorov, 5 gradičev, 4 graščine, 8 gradov, 3 pristave in 2 arhivsko izpričani razvalini. Od tega je do danes ohranjenih samo 16 objektov: 6 dvorcev (od tega 3 v Ptujju), 1 dvor, 2 gradiča, 4 graščine, 3 gradovi, 1 pristava in 4 razvaline ali njihovi sledovi.

LITERATURA:

- G. M. Vischer: *Topographia Ducatus Styriae*. Graz 1681. Ponatis: Ivan Stopar, Ljubljana 1971.
- Ivan Stopar: Grajski objekti z območja Slovenske Štajerske na Vischerjevem zemljevidu iz leta 1678. *Celjski zbornik* 1971/72.
- Baravalle-Knapp: *Steirische Burgen und Schlösser*. Graz 1936—1941.
- Hans Pirchegger: *Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gülden, Städte und Märkte*. München 1962.
- Fritz Nowotny: *Südsteirische Burgen und Schlösser*. Almanah Südsteiermark. Graz 1925.
- Stara Kaiserjeva suita. Tisk in založba J. F. Kaiser, Graz 1832.
- Reichertova suita. Avtor in založnik Karl Reichert, tisk A. Leykam nasl, Graz 1863 do 1866.
- J. A. Janisch: *Topographisch-statistisches Lexicon von Steiermark I—III*, Graz 1878 do 1885.
- Hans Pirchegger: *Landesfürst und Adel in Steiermark während des Mittelalters III*, Graz 1958.
- Krajevni leksikon Dravske banovine. Ljubljana 1937.
- Fran Kovačič: *Vitezi Pesničarji*, ČZN IX, Maribor 1912.
- Ferdinand Reisp: *Pettau, Steiermarks älteste Stadt und ihre Umgebung*, Graz 1858.
- Milko Kos: *K postanku ogrske meje med Dravo in Rabo*. ČZN XXVIII, Maribor 1933.
- Hans Pirchegger: *Geschichte der Steiermark I, II, III*. Graz 1931—1936.
- Vladimir Bračič: *Vzhodni del Haloz v luči cenilnega zapisnika gosposčine Borl iz leta 1542*. ČZN NV 3, Maribor 1967.
- Vladimir Bračič: *Zunaj Haloz ležeča posest gosposčine Borl v luči imenjske ceditve iz leta 1542*. ČZN NV 5, Maribor 1969.
- Jože Koropec: *Srednjeveški Vurberk*. ČZN NV 4, Maribor 1968.
- Jože Koropec: *Srednjeveški Majšperk*. ČZN NV 6, Maribor 1970.
- Pavle Blaznik: *Topografija srednjeveške ptujske dominikanske in minoritske hubne posesti v Jeseniškem uradu*. ČZN NV 5, Maribor 1969.
- Jože Koropec: *Štatenberg in kmečki upor*. ČZN NV 8, Maribor 1972.
- Hans Pirchegger: *Die Herren von Pettau*. *ZtdHVfST* 42, Graz 1951.
- Hans Pirchegger: *Karantani und Unter Pannonien zur Karolingerzeit*. *MIÖG* Bd. 33. Nace Šumi: Dornava, ZUZ N. S. V—VI, Ljubljana 1959.
- Hans Pirchegger: *St. Marxen, Pabenstein und Pründl*. *ZtdHVfST* 17, Graz 1919.
- Matija Slekovec: *Die Szekely oder Zekel von Kevent, Freiherren von Friedau*. 1894.
- Hans Pirchegger: *Adelssitze auf dem Pettauer Feld*. *Mbr. Zeitg.* april 1944.
- M. Wertner: *Treun oder Traun*, Adler 1899, IV, nr. 43.
- Anthony v, Siegenfeld: *Treuer*, Adler 1899, IV, nr. 44.
- H. Pirchegger in W. Sittig: *Die mittelalterlichen Urbare der Minoriten und Dominikaner in Pettau*, izdaja: *Die mittelalterlichen Stiftsurbare der Steiermark I. Teil*, Öst. Akad. d. Wissenschaften, Wien 1955.
- Fran Kovačič: *Gospodarska zgodovina dominikanskega samostana v Ptuj, ČZN X*, Maribor 1913.
- Vladimir Levec: *Pettauer Studien*. *Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft* 1898, 1899 in 1905.
- Carl Schmutz: *Historisch topographisches Lexikon von Steyermark I—IV*, Graz 1822 do 1823.
- Joseph v. Zahn: *Ortsnamenbuch der Steiermark im Mittelalter*, Wien 1893.

DIE FEUDALE ARCHITEKTUR AUF DEM GEBIETE DER GEMEINDE PTUJ

Der Autor erörtert das geschichtliche Schicksal der feudalen Architektur in dem Bereich von Ptuj, inwiefern es die erhaltenen Archivquellen belichten. In der Fortsetzung wird er versuchen mit dem Studium von Spuren, Ruinen und erhaltenen Bauten die Geschichte noch andererseits zu behandeln, und auf diese Weise manche bis jetzt noch nicht aufgeklärte Tatsache zu entziffern.

Das zu behandelnde Gebiet fiel nach der Verfolgung von Magyaren, am Ende des 10. Jh., den zwei grossen Grundherren, dem Salzburger Erzbistum und dem Mark-

graf, dem späteren Landesfürst, zu. Beide Lehensherren, mit dem Sitz auf dem Schlossberg in Ptuj und in Maribor, besaßen eine ganze Plejade von Dienstboten, die im Feud, Miete, Pacht oder Verwalting grössere oder kleinere Grundstücke, hatten, aus welchen sich langsam Lehensbesitz, später Herrschafthen, und schliesslich Grundherrschaften, formten. Bis zum 15. Jh. nahm Borl (Ankenstein) eine Ausnahmstellung in diesem System. Als ungarisches Lehen der Herren aus Ptuj, war Schloss Borl extraterritorial, und unterstand weder dem Landesfürst noch dem ungarischen König.

Im Zusammenhang mit der Kolonisation, dem Parzellieren und Arrondieren der Grundstücke, entstanden noch Wohnungs- u. Verwaltungssitze dieser Grundstücke. Auch die Architektur begann sich zu entwickeln, die sich aber nur teilweise und in nur bemerkenswertesten Formen, d. h. als Schloss und Gutshof, bis zum heutigen Tage erhielt. Im Salzburger Teil des heutigen Gemeindegebietes gab es verhältnismässig wenige Burgen bzw. Schlösser, darum viele Gutshöfe, die besonders um Ptuj einen eigentlichen Kranz von kleinem Besitz formten, was symptomatisch für diese Agrar- u. weinreiche Zone ist, in welcher diese Gutshöfe mehr die Rolle von Maierhöfen als Wohnungsgebäuden spielten. In Ptuj selbst bestanden, nebst dem Schloss oberhalb der Stadt, noch drei Gutshöfe und eine Reihe von unabhängigen Häusern, in der Umgebung von Ptuj hingegen, geradezu 22. Diese Gutshöfe jedoch, waren nicht gleichzeitig, und wurden öfters zerstört. Deswegen sind sie ohne Bau-, Namen- und sogar Raumkontinuität, meistens nur im Archiv dokumentiert.

Nebst diesen Gutshöfen gab es auf dem ehemaligen Salzburger, jetzt Gemeindegebiet nordöstlich von der Drava, verhältnismässig wenig Feudalarchitektur (9), und Geschlösser sind sogar nur zwei; Dornava und Muretinci.

Auf dem Gebiet südlich und westlich von der Drava ist eine ausgeprägte Konzentration der Feudalarchitektur längst den Flussläufen der Drava, Dravinja und Polskava, zu bemerken, während das Hügelland Haloze und jenes vom Dravsko polje verhältnismässig dünn bevölkert sind. Diese Tatsache belichtet interessanterweise den historischen Einfluss des strategischen (alle vier Transitstrassen führen über Haloze und Dravinjsko), und vor allem des wirtschaftlichen Faktors (Strassentransport, Handels- u. Besitzdualismus: Getreidereiche Ebenen-weinreiches Hügelland) auf die Lokation der feudalen Architektur. Auch in dieser Architektur gibt es nur einige grössere und bemerkenswertere Schlösser und Gutshöfe (Zavrč, Borl, Turnišče, Ravno-polje, Majšperk), das Übrige sind kleinere Objekte, vor allem Schlösschen, Gutshöfe und Maierhöfe (Vorwerke). Von diesen gab es insgesamt 23. Beim Studium des historischen Schicksals dieser Architektur, kommt zum Vorschein als ein interessantes Problem, die Entstehung des unabhängigen Gebietes in Zentral- u. Osthaloze, das die Herren vom Dranek (Dranegg) zuerst besaßen, und im Laufe des 14. Jh. die Herren aus Ptuj von ihnen aufkauften. Die Entstehung dieses Gebietes ist nämlich sehr wahrscheinlich mit der Verschiebung der deutsch-ungarischen Staatsgrenze im 11. und 12. Jh. ursächlich so unmittelbar gebunden, dass seine Folgen, in einer seltsamen Rechtslage vom Schloss Borl noch bis 1438 zum Vorschein kamen, wenn Borl weder dem einen noch dem anderen Staat zugehörte. Die Herren vom Dranek Schloss, die landesfürstlichen Ministeriale, nach ihnen die Herren aus Ptuj, Salzburger Burggrafen, besaßen, bis sie ausstarben, im freien Besitz viel Land, versehen mit allen Besitzrechten (Einfriedung, Landes- u. hohe Gerichtsbarkeit, Jagd und Fischfang etc.). Diesen, teilweise zerbröckelten Besitz, besaßen später Szekeli, die Minoriten aus Ptuj, die Dominikaner und die Thurn, jedoch mit immer kleineren Rechten versehen, die auf Kosten des Fürsten giengen. In der Fortsetzung des Aufsatzes wird die gegenwärtige Lage der Feudalarchitektur behandelt, inwiefern sie noch erhalten ist, und aus ihrer Analyse wird man versuchen zu beantworten die verschiedenen bis jetzt noch ungelösten Fragen aus der Periode, wenn die Staatsgrenze durch das Halozer Gebiet vom Nordwesten gegen Südosten, in Schwung kam.

IMENJSKA CENITEV LETA 1542 IN DRAVSKO POLJE

Do cesarja Friderika III. je država obdavčevala samo mesta, trge, žide, duhovščino, podložnike lastnih gospoščin in le izjemoma zemljiške gospode. Cesar Friderik III. je najprej prav tako obdavčeval, vendar mnogo pogosteje, od leta 1471 pa je že začel uvajati splošno davčno obveznost s tem, da je predpisoval davke že tudi zemljiškim gospodom, to se pravi njihovim podložnikom. Prav leta 1471 je cesar, potreben denarja zaradi upornega Andreja Baumkircherja, dosegel, da so stanovi privolili v splošni davek, ki naj znaša polovico imenja. Gospoščine so verjetno morale predložiti urbarje in na njihovi osnovi ugotoviti višino imenja, premoženja in iz njega izvirajočih dohodkov. Leta 1495 so predstavljale imenje tudi desetine in gornine, ne pa dominikalna zemlja. Takrat je dežela že tudi predpisala tarifo, po kateri je bilo treba preračunavati vrednost podložniških naturalnih dajatev. Cene v tarifi so bile daleč pod cenami v trgovanju. Pri tem sta Gornja in Spodnja Avstrija vključili v imenje samo dve tretjini denarnih pravn, zato sta bili nižje obdavčeni in zato trajni spori z ostalimi deželami do leta 1542.

Na novo so urejali vprašanje imenja na zborovanju zastopnikov vseh habsburških dežel razen Ogrske v Pragi med 4. 12. 1541 in 11. 1. 1542. Za ugotavljanje nove in pravičnejše davčne osnove se poleg dohodkov gospoščine ocenijo vse glavne nepremičnine gospoda in podložnikov, živina podložnikov, v mestih pa glavne nepremičnine in vrednost obrti. Za dohodke gospoščine so uporabili kar tiste iz leta 1495 in njihovo vsoto pomnožili s 25, pa tudi z 20 do 32. K temu delu imenja so pritegnili tudi obresti spojenega denarja. Vsote cenitve so bile tudi tokrat pod resničnimi vrednostmi. Davčna osnova je znašala pri gospodu stotino cenilne vrednosti, pri podložniku šestdesetino. V davčno osnovo so vključili še glavarino osebenjkov v celoti. Goldinar davčne osnove so imenovali imenjski funt. Cenitev so opravili zemljiški gospodje sami, dežela pa je imela pravico javljene davčne osnove kontrolirati in jih popravljati. Nova davčna osnova je bila nižja od tiste iz leta 1495. Štajersko imenje je nanese nad 74.000 funtov, prej 82.000. V praksi so uporabljali rezultate imenjske cenitve 1542 samo to leto, nato so poskusili z novo, a se na Štajerskem že leta 1544 vrnili za zelo dolgo zopet na tisto iz leta 1495.

Kljub efemerni veljavi cenitve iz leta 1542 pa je njena vrednost izredna. V deželnem arhivu v Gradcu je ohranjenih 45 zajetnih svežnjev štajerske cenitve, ki predstavljajo predragoceno zakladnico tudi za slovenskega zgodovinarja. Iz njih spoznamo dobro popisane dominikalne posesti, do neke mere

obseg in vsebino gosposčinskih dohodkov, po priimkih in imenih podložnike v gosposčinskih naseljih, njihove stavbe, živinorejske in orne površine, fond živine, in sicer posebej konje, govedo, svinje, ovce in kože kar najnatančneje (celo po spolu in starosti), čebele, gorninske vinograde in osebenjke — vaško revščino. Posebna vrednost imenjske cenitve je tudi v tem, da sočasno zajame kar vso deželo, na žalost pa niso ohranjene imenjske cenitve prav vseh gosposčin.

Čas je, da pogledamo na Dravsko polje, kolikor leži med vodami Dravo, Dravinjo, Ložnico in Bistrico ter cesto Slovenska Bistrica—Maribor. Sredi 16. stoletja je živelo na njem nekaj nad 1300 družin ali okoli 7000 ljudi. Bili so to skoraj izključno podložniki blizu 40 gosposčin, med njimi le 15 cerkvenih s komaj 250 podložnimi družinami. Polovica vseh gosposčin je imela po več kot 15 družin, med njimi Majšperk 184 družin, strnjeno v 15 krajih, Vurberk 169 družin v 12 krajih v 2 strnjenih skupinah, Rače strnjeno 131 družin v 15 krajih, Štatenberg 129 družin v 15 krajih v 2 strnjenih skupinah, Studenice 98 družin, raztresenih v 10 krajih, Viltuš in njemu pridružena Betnava 66 družin, strnjeno v 8 krajih, Ormož 54 družin, strnjeno v 2 krajih, Slivnica 48 družin, dokaj strnjeno v 3 krajih, Maribor 46 družin, razbito v 4 krajih, in Zgornja Polskava 45 družin, strnjeno v 3 krajih. Omenjenih 10 gosposčin je premoglo blizu 970 družin ali 3/4 od vseh. Četrtnina gosposčin je imela po največ 10 podložnikov. Bile so to cerkvene gosposčine ali pa nekdanji fevdi. Naselja so navadno pripadala enemu, nekaj njih tudi dvema zemljiškima gospodoma, v 10 krajih so se pojavljale 3 gosposčine, v Hajdošah 4, na Bregu, Spodnji Polskavi in Šikolah 5 ter v Lovrencu kar 6 gosposčin. Jedra glavnih zemljiških gosposčin so bila ali na Dravskem polju ali pa v njegovi neposredni bližini. Vurberska gosposčina je imela večino svojih dravskopoljskih podložnikov v nekdanj samostojni, sedaj njej že dalje časa priključeni gosposčini s središčem v Apačah.

Majšperški grad, pristavo, travnike, zelo razsežne njive, gozdove, 10 dominikalnih vinogradov, 3 ribnike, lovne, ribolovne in deželskosodne pravice so Lambergi ocenili z 21 funti davčne osnove in temu dodali blizu 37 funtov osnove iz gosposčinskih dohodkov, 103 funte (60 + 43) osnove za 263 podložnih družin ter 34 funtov osnove od 221 gornin (69 na polju). Majšperška gosposčina je bila skupno ovrednotena s 195 funti davčne osnove, kar je znašalo 1 štiritotino imenja v deželi.

Najimenoitnejša stavba na Dravskem polju — rački grad — je bila ocenjena z 10 funti imenja, njena pristava z zemljo, 8 ribnikov, 4 vinogradi in severno od Rač ležeči od leta 1532 pusti Wartenheim, predhodnik račkega gradu, s priženo četrtno gromberskih pertinenc s 16,5 funta imenja, poleg tega še 170 družin in 4 osebenjki ter 81 gornin, največ v Halozah, kar je skupaj znašalo 153,5 funta imenja ali blizu 3/4 majšperškega imenja. Račka gosposčina je bila leta 1542 še zelo mlada pa tudi zelo zanimiva. Je bila sad trgovskih uspehov in špekulacij ptujskega meščana Gregorja Regala, ki je začel nakupovati vasi že pred letom 1527 od žičkega samostana in nato še od ptujskih minoritov. Za središče svoje na novo nakupljene gosposčine si je izbral Rače in začel tu zidati grad. Ob turškem napadu leta 1532 je bil grad še v nastajanju, vendar se je naslednje leto Gregor že imenoval Rački in je namenil Račam za grb žerjava. Tega leta je dobil od cesarja v zastavo konjiško in leta 1535 še mariborsko gosposčino. Nato je ta Ptujčan kot glavni zemljiški gospod na Dravskem polju s šestino vseh dravskopoljskih podložnikov izvedel širokopotezno kolonizacijo in zelo dvignil živinski fond pri svojih podložnikih in v sosedstvu. Umril je leta 1559.

Tretja pomembnejša gosposčina, to je zgornjepolskavska, je ob imenjski ceditvi predstavljala dokaj zapleteno zadevo. Namesto dvojnih mladoletnih otrok Herzenkraftov in Leiserjev so jo ocenili Mariborčan Primož Hurnas, sosed Prager iz Gromberka, bližnji župnik, domači župan in dva predstavnik podložnikov. Požgan, deloma lesen dvor, lastno dominikalno posest pri Polskavi in Oplotnici, med njo precej orne zemlje, in četrtno od Gromberka pridobljenih regalnih pravic so ocenili s 6,5 funta imenja, bližnji dvor Rosenbergov, Leiserjevih sorodnikov, to je bodoči frajštajnski grad, tudi s četrtno gromberških regalnih pravic z 2,5 funta. Dohodki so pomenili 18 funtov imenja, premoženje 71 podložnih družin in 7 osebenjkov 36 funtov (21 + 15) in 29 gorninskih vinogradov dobrih 5 funtov, skupno zgornjepolskavska gosposčina s Frajštajnom 68 funtov imenja ali tretjino majšperškega.

Koloniji so ocenili slivniški grad, dominikalno posest, med njo 84 plugov njiv, 14 ribnikov in 8 vinogradov, na dobrih 15 funtov imenja, dohodke na 14 funtov, posest 51 podložnih družin in 11 osebenjkov na 7 funtov imenja ter 95 sogornikov na 20 funtov, kar je znašalo skupaj dobrih 56 funtov imenja ali nekaj več kot četrtno majšperškega.

S predstavo slivniške gosposčine pa smo tudi že pri kraju domačih svetnih gosposčin na Dravskem polju. Za Apače in Maidburg smo že rekli, da jih je že zdavnaj absorbiral Vurberk, ob imenjski ceditvi na to spominja samo še maidburški dominikalni gozd in ribolov v Polskavi, seveda že kot vurberško imenje. Bodoči gosposčini Rogoza in Skoke sta predstavljeni le s svojima bodočima centroma z viltuškim in Wildenreinerjevim dvorom v za zdaj še žički Rogozi. Tudi bodočnost Pragerskega se v imenjski ceditvi že nasluti, saj se pojavlja na Gromberku pod Šmartnim na Pohorju že Prager, katerega naslednik bo kmalu ustvaril novo gosposčino, imenovano po poznem potomcu husitskega Pražana, ki bo dal gosposčini za grb značilnega pasjeglavca, lepo vidnega tudi na nagrobniku v ptujski proštiji cerkvi. O Turnišču in Ravnem polju, dveh imenitnih poznejših gosposčinah, imenjski cenik iz leta 1542 še ničesar ne ve.

Spodnjepolskavsko župnišče je bilo središče najmočnejše domače cerkvene gosposčine. Njen dominikalni del je predstavljal dobrega 4,5 funta imenja, dohodki blizu 5 funtov, premoženje 38 podložnih družin in 13 osebenjkov, od tega 7 v domačem kraju in 6 v Farovcu, torej po župniji imenovanem kraju 19 funtov (11 + 8) ter 34 gorninskih vinogradov v Pokošah in Gabrniku 4,5 funta, skupno gosposčina 33 funtov ali šestino majšperške. Nobeno drugo župnišče: slivniško, črešnjevsko, majšperško, lovrenško, ptujskogorsko in videmsko — se v imenju ni moglo kosati na Dravskem polju s spodnjepolskavskim, ki je edino nastalo pri lastniški cerkvi.

Preselimo se iz gradov, dvorov in župnišč med podložnike. Živel so v 95 krajih. Med njimi ni ohranjene imenjske ceditve za Spodnjo Novo vas, Sestrže, Barislavce, Jurovce, Kungoto in Zrkovce. Nekaterih sedanjih krajev seveda takrat še ni bilo. Največja naselja so bila: trg Ptujška gora (40 družin), Slivnica 38, Črešnjevce 37, trg Tržec 32, Lovrenc 32 in ptujsko predmestje Breg s precej tržnimi potezami 31. S 26—30 družinami so bili 4 kraji, z 21—25 8 krajev, s 16—20 14, z 11—15 25, s 6—10 18 in z 2—5 družinami Medvedce, Brezje, Njiverce, Zgornja Ložnica in Trnovec.

Osebenjkov: hlapcev, dekel in gostačev je bilo med podložniki prav malo. Kočarjev, ki so premogli največ do 2 glavi vprežne živine, je bila šibka petina. Več kot tretjino družin so kočarji predstavljali v obeh Pobrežjih, Stopnem in Vidmu, blizu pol v Starošincih, Mostečnem in Hajdošah in veliko večino na

Ptujski gori. Ni jih bilo v 21 naseljih. Srednji kmetje s 3 do 6 glavami vprežne živine so predstavljali solidno polovico vsega dravskopoljskega življa, prav malo jih je bilo v revnejših krajih južno od potokov Polskave in Devine. Velikih kmetov je bila šibka tretjina. Več kot polovica družin je bilo velikokmečkih v Orehovi vasi, Lokanji vasi, Spodnji Gorici, Zgornjih Jablanah, Zgornjih Pleterjah, Popovcih, Trnovcu in zlasti v vseh 6 vaseh med Hajdošami, Marjeta in Loko. Najbogatejše vasi so bile Pongerci, Zlatoličje in zlasti Marjeta, kjer so bili sami veliki kmetje. Med premožnejšimi kmeti srečavamo praviloma župane, ki jih cenitev omenja kar v dveh tretjinah vseh naselij. Sicer se v virih javljajo župani razen znanega Fise iz leta 777 na Slovenskem najprej prav na Dravskem polju. Slika gospodarske moči in družbene veljave dravskopoljskih podložnikov je zelo podobna tisti v Dravski dolini.

Santonino je leta 1487 zapisal, da je Dravsko polje ponekod mokrotno, da je bilo pred 20 leti gosto poseljeno, da pa je sedaj popolnoma pusto. Po njem da se klatijo poklicni roparji, konkurirajo pa da jim pri nečednem poslu z vednostjo svojih gospodarjev tudi upravniki gosposčin. Imenjska cenitev ponudi po 55 letih čisto drugačno sliko, saj so bile celo rane turškega pohoda iz leta 1532 v glavnem že zaceljene.

Po vsem Dravskem polju je bilo le 56 pušč, od tega 8 v Rogozi, 6 v Prepoljah, 5 v Spodnjih Račah, 5 po Savinjskem, 3 v Doklecah, 3 v Hotinji vasi in po ena v Spodnjih Jablanah in Podovi. Zemljiški gospodje, zlasti podjetni Regal, so množično naseljevali po praznih vaseh prišleke, posebno Uskoke. V tretjini vseh dravskopoljskih vasi je zaslediti ubežnike pred Turki in izpod njih, skupno kakih 150 družin, kar pomeni skoraj osmino vsega prebivalstva. Med uskoškimi priimki jih je bilo 47 Horvatov, 11 Turkov, 9 Vezjakov in 5 Vlahov. Draženci so bili v celoti uskoški, Pongerci, Prepolje in Trniče 2/3, Spodnje Rače, Podova, Brezula, Marjeta, Gerečja vas in ptujsko Pobrežje 1/2, Spodnje Pleterje, Župečja vas in Boršt 1/3, Bohova, Miklavž, Požeg, Črešnjevce, Stražgonjci, Dragonja vas in Zgornje Pleterje 1/4 in Cirkovce 1/5. Od drugod je bilo priseljencev prav malo, tako le 9 Kranjcev, 9 Korošcev (med njimi tudi Pliberšek), 1 Haložan in v Zgornji Polskavi Šlezinger. Cenitev prvič omenja kraje: Trnovec, Brezje, Leskovec, Kočno, Savinjsko, Sestrže, Doklece, Bolečko vas, Zgornjo Pristavo in Novo vas.

Za časa imenjske cenitve je teklo na Dravskem polju 20 mlinov, zlasti ob Framskem potoku. V njih so mleli že tudi ajdo.

Po vsem Dravskem polju je prišel statistično poprečno po 1 konj na družino, v resnici pa je imela konje dobra polovica podložnih gospodarstev, in sicer šibka tretjina po 1, petina po 2, 97 po 3 ali 4 in 9 družin po 5 do 10. Več kot par konj na družino je prišlo v Zgornjih Račah, Zgornji Gorici, Zgornjih Jablanah, Zgornjih Pleterjah in Staršah. Prav malo konjereje pa so poznali v Slivnici, Pokošah, Trničah, Savinjskem, Apačah, Lovrencu, Ptujski gori, Doklecah, Stogovcih, Tržcu, Vidmu, Borštu in Bregu.

Brez govedi je bilo le 88 od 1206 družin. Največ so podložniki imeli od 6 do 10 glav živine (močna tretjina) in do 5 glav (tudi močna tretjina), medtem ko je od 11 do 15 glav živine imela šibka šestina, do 20 48, do 25 9, do 35 3 in 46 glav ena družina. Račun ugotavlja na družino poprečno 6,3 glave govedi. Najbolj bogato govedorejo srečamo severno od črte Pragersko—Ptuj, zlasti v Zgornjih Račah 13,2, v Zlatoličju 12,6 in v Orehovi vasi 10,4, najrevnejšo pa južno od potokov Polskave in Devine: Savinjsko 3,9, Videm 3,5, Stopno 2,8, Mostečno 2,6 in Ptujska gora 1,2.

Svinj ni bilo pri 1/5 družin, do 5 jih je bilo pri 1/2, do 10 pri močni 1/4, med 15 do 25 pri 48, 1 družina pa jih je imela celo 50. Malo svinjereje je bilo v Miklavžu, Dobrovcah, Slivnici, Starošincih, Popovcih, Dražencih, Bregu in Hajdošah, mnogo pa v Zgornji Gorici in Zlatoličju, drugod pa precej ustrezno poprečjem.

Ovce so bile pri 132 družinah, pri desetini od njih celo med 31 do 70 glavami. Do 5 koz je imelo 17 družin, do 10 10 družin. Največ drobnice je bilo v Prepoljah in sosednjih vaseh.

Edino v Hajdošah so javili 6 panjev čebel. Ribiči so živeli v Spodnji Ložnici, Spodnjih Jablanah, Dragonji vasi in Skorbi, ribnikov pa je bilo 14 v Slivnici, 8 v Račah, 3 v Majšperku in po 1 v Zgornji Polskavi, Klopcah in na Bregu.

Po hribovitih robovih Dravskega polja pa tudi na njem samem so gojili vinsko trto. Na hribovju med Dravinjo in Polskavo je bilo okoli 200 vinogradov. Prav preseneča 14 vinogradov pri Gorici sredi polja. Po vaseh na zahodu in jugu Dravskega polja ni bilo nič nenavadnega, če je bil kar vsak podložnik tudi sogornik nekje na obronkih Pohorja ali Haloz.

Sledove sadjarstva razodevajo Paumgartniki v Hotinji in Orehovi vasi ter imena naselij Pongerci, Jablane, Slivnica, Orehova vas in Črešnjevce. Po priimkih lahko naslutimo 22 čevljarjev, 16 kovačev, 13 krojačev, 9 tkalcev, 8 lončarjev, 5 tesarjev, 5 tapetnikov, 4 mesarje, 3 kolarje, 2 sitarja, 2 izpiralca zlata v Dogošah in po 1 strugarja, mizarja, sodarja, suknarja, kositrarja, žlebarja, brivca in padarja, skupno 118 obrtniških družin. Največ obrtnikov je živelo na Ptujski gori (19) in na Bregu (9), medtem ko sta v trgu Tržcu živela le 2 obrtnika.

Prometno živahnost Dravskega polja izpričujejo močna konjereja, božjepotna postaja na Ptujski gori, slivniški in rački ribniki, gostilni v Slivnici in na Pobrežju, most čez Dravo na Bregu in brod čez Dravinjo pri Stogovcih. Trgovska središča so bila poleg vseh treh bližnjih mest Maribora, Ptuja in Slovenske Bistrice predvsem Ptujška gora, kjer se je ustalil Kramar, Breg pri Ptujju, kjer je bil poseben trg za svinje, in le v skromni meri Tržec, kar je bilo poudarjeno že v samem imenu naselja.

Vir: Imenjska cenitev dravskopoljskih gosposčin iz leta 1542. DA v Gradcu.

DAS GÜLTSCHÄTZUNGSPROTOKOLL IM JAHRE 1542 UND DRAVSKO POLJE (DRAVAFELD)

Das Gülterschätzungsprotokoll aus dem Jahre 1542, das als die Grundlage für die Feststellung einer neuen und mehr gerechten Steuergrundlage für alle Herrschaften in den Habsburgerländern dienen sollte, bietet uns eine wertvolle Einsicht in die gesellschafts-ökonomische Verhältnisse auf dem Gebiete dieser Abhandlung in der Mitte des 16. Jh. Aus ihm erkennt man den Zustand des dominikalen Besitzes, den Umfang und Inhalt der Herrschaftseinkommen, die Familiennamen und die Namen der Untertanen in den Herrschaftssiedlungen, ihre Gebäude, Viehzucht- u. pflugbare Oberflächen, Viehfonds, Weinberge und die Dorfarmut. Damals bestanden auf dem Dravsko polje beinahe 40 Herrschaften und über 1300 Familien, oder rund 7000 Leute. Zehn von diesen Herrschaften (Majšperk, Vurberg, Rače, Štatenberg, Studenice, Viltuš, Ormož, Slivnica, Maribor und Zgornja Polskava) vermochten 970 Untertanenfamilien oder 3/4 von allen. Unter den 15 kirchlichen Herrschaften mit 250 Untertanenfamilien, war die grösste beim Pfarrhaus in Spodnja Polskava, das 38 Untertanenfamilien und 34 Weingärten vermochte. Das Bild der wirtschaftlichen Kraft und der gesellschaftlichen Geltung der Hörigen auf dem Dravsko polje ist verhältnismässig günstig und sehr demjenigen in der Dravska dolina ähnlich. In Erscheinung treten auch 118 Gewerbefamilien und eine gewisse Regsamkeit im Handelsverkehr, die sich in den lokalen Zentren auf der Ptujška gora, Breg und in Tržec zeigt.

GOSPOŠČINA NEGOVA NA ZAČETKU 17. STOLETJA

Negovska gosposočina, ki jo štejemo k najpomembnejšim gosposočinam na območju med rekama Pesnico in Muro, je dobila ime po kraju Negova, ki se v zgodovini prvič omenja kmalu po letu 1106 z imenom »Negoinezelo«, tj. vas Negoja.¹ Kraj se namreč tedaj imenuje med posestmi, ki jih je v ptujski marki mejni grof Engelbert Spanheimski podelil šentpavelskemu samostanu v Labotski dolini na Koroškem v zameno za posesti v dolini Krke na Koroškem.² Naslednja omemba kraja datira v leto 1265, ko se naselje imenuje z imenom »Negowe«.³ Negovska trdnjava pa se v zgodovinskih virih omenja zelo kasno, in to šele leta 1425, ko nam jo imenuje vir »vest Egaw«.⁴

Kot prvega znanega lastnika gosposočine srečamo pred letom 1431 deželnega glavarja Hansa iz Windena (Hans von Winden) na Štajerskem, čigar hčeri Ana Lihteneška (Anna von Lichtenegg) in Katarina pl. Volkersdorf (Kathrei von Volkersdorf) sta leta 1431 grad skupaj z lovom in ribolovom prodali Viljemu Perneškemu (Wilhelm von Pernegg).⁵ V vojni med cesarjem Friderikom in ogrskim kraljem Matijem Korvinom je med drugimi posestmi med Dravo in Muro prišla v ogrske roke tudi Negova.⁶ Ogrji so trdnjavo osvojili kmalu pred letom 1488.⁷ Ko je leta 1490 kralj Matija umrl brez potomstva, so Habsburžani dobili svoje posesti nazaj⁸ in vladar je leta 1492 gosposočino izročil v zakup prejšnjemu lastniku Jerneju Perneškemu (Bartlmä von Pernegg).^{8a} Zadnji izmed družine Perneških Viljem je gosposočino leta 1532 zapustil svoji ženi Marijani Gutenberški (Marianne von Gutenberg); po njej jo je dedovala njena sestra Katarina, žena Adama pl. Trautmannsdorfa. Gosposočina je bila nato od leta 1542 pa do konca druge svetovne vojne, torej štiristo let, v rokah Trautmannsdorfov, ki so imeli obsežne posesti na Češkem in na današnjem avstrijskem Štajerskem.⁹ V času naše obravnave negovske gosposočine je bil njen lastnik Sigmund Friderik, gospod Gleichenberga¹⁰ in Burgaua,¹¹ svetnik in komornik cesarja Ferdinanda, glavar graški ter častnik v Vojni krajini.¹² Družina Trautmannsdorfov ni živela na negovskem gradu, temveč na sedežih svojih drugih posesti, le od časa do časa, zlasti še poleti, so posamezni člani te rodbine prihajali na svojo tukajšnjo posest. Upravne posle gosposočine je v imenu lastnikov opravljal vsakokratni oskrbnik. V začetku 17. stoletja so bili negovski oskrbniki Martin Karlin (Merth Kherlin) (1595—1607), Krištof Dötznar (1607—1610) in Hans Hofer (1610—1625).¹³

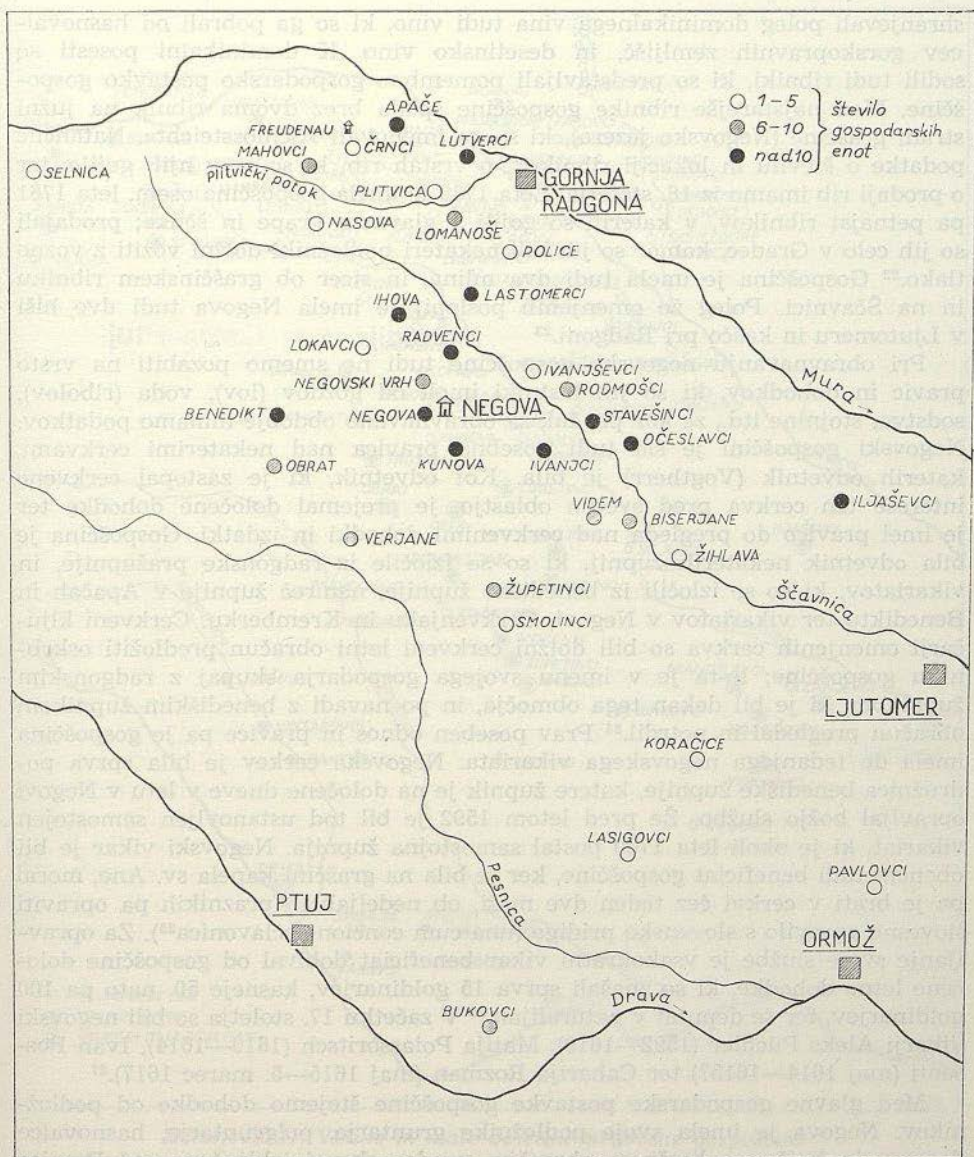
Graščina stoji v kraju Negova, na pomolu nad dolino Krčevine, na nadmorski višini 285 metrov ter je poleg cerkve Device Marije edina znamenitost

kraja. Verjetno je bil prvotni grad pozidan že v XII. stoletju; na to kažejo posamezni gradbeni elementi.¹⁴ Stavbna zgodovina doslej še ni pojasnjena. Stavbni elementi, gotski in renesančni, katerih drugi prevladujejo zlasti v obzidju in zunanjih traktih, kažejo, da je stavba rasla iz jedra navzven.¹⁵ Končno fazo njene rasti predstavlja sedanji grajski stavbni kompleks. Podoba gradu in kraja s cerkvijo iz 17. stoletja nam je ohranil Vischerjev bakrorez iz leta 1681; kaže nam po turškem navalu leta 1605 obnovljen in povečan grad, ki mu je na jugovzhodni strani cerkvenega kompleksa korespondirala obsežna skupina visokopritličnih gospodarskih poslopij, severovzhodno pod gradom pa se je raztezal v terasah ležeč, pravokotno obzidan vrt.¹⁶ Skozi vhodni portal, ki je strogih renesančnih oblik z rustiko in z grbom družine Trautmannsdorfov na vrhu, pridemo do tako imenovanega zunanjega dvorišča. K obzidju tega dvorišča so očitno že v 17. stoletju prislonili pritlične trakte s pravokotnimi baročnimi portali. Vhodni trakt z renesančnim portalom so pričeli zidati leta 1568, a ni bil nikoli dokončan. Iz tega trakta vodi proti glavnemu grajskemu poslopiju čez jarek speljan most do glavnega portala, ki ima dvojni vhod. Portal je označen z letnico 1612. Okrog kvadratnega notranjega dvorišča so razvrščeni štiri grajski trakti. Ta del gradu je starejši od zunanjega vhodnega trakta in obzidja ter sodi vsaj v 15. stoletje.¹⁷

H gospoščini je poleg gradu, h kateremu je spadala vrsta gospodarskih poslopij s hlevi in z veliko ter malo kaščo pri gradu, spadalo še imenje Freudenu blizu Apač, pristava ob graščinskem ribniku pri Negovi in pristava pri Iljaševcih ter še nekaj poslopij na obsežnem območju med Pesnico in Muro. Obsežne so bile tudi površine dominikalne zemlje, ki jo je gospoščina obdelovala v svoji režiji bodisi z najemniško delovno silo ali pa s tlako svojih podložnikov. Dominikalne površine so bile po svojem značaju kaj različne, obsegale so njive, vrtove, vinograde, travnike in pašnike ter gozdove in vode. Po podatkih iz začetka tega stoletja je imela negovska graščina 543,3023 hektarjev zemlje in ribnikov; od tega je odpadlo največ na gozdove, in to kar 316,8235 hektarjev, travnikov je graščina imela 114,1837 ha, njiv 45,3272 ha, vinogradov 37,6546 ha, ribnikov 9,7523 ha, vrtov 5,6521 ha, zazidanih površin 1,9029 ha ter neproduktivne zemlje 0,6690 ha.¹⁸

Glavni del negovskih dominikalnih zemljišč je ležal v neposredni bližini gradu. Med največje komplekse dominikalnih njiv štejemo obdelovalne površine jugovzhodno od gradu na obeh straneh ceste, ki pelje proti Kunovi, ter površine južno od gradu in zahodno od grajskega ribnika (Negovsko jezero), pri katerem je tudi stala pristava. Obsežni so bili tudi dominikalni vinogradi, ki so se razprostirali pri Lokavcih, na Lokavskem vrhu, na Pišovskem vrhu, na Negovskem in Gomilskem vrhu ter na Kunovskem vrhu.^{18a} K drugemu centru negovske dominikalne posesti je spadalo imenje Freudenu, ki leži v okviru vasi Črnci na levem bregu Plitvičkega potoka blizu Apač.¹⁹ Kraj sam je bil leta 1532 zelo verjetno last Viljema Perneškega (Wilhelm von Pernegg) ter je prišel leta 1542 skupaj z negovsko gospoščino v roke družine Trautmannsdorfov.²⁰ Imenje pa ni bilo dolgo v rokah Trautmannsdorfov; Izabela Trautmannsdorf ga je že leta 1635 prodala za 52.326 goldinarjev grofu Ludviku Schwarzenbergu. K imenju so tedaj poleg poslopij sodili dominikalni mlin, vinogradi, ribolov na Muri ter dvajset podložnikov.²¹

Poleg teh dveh jeder dominikalne posesti pa je imela gospoščina dominikalno posest še na najrazličnejših krajih, vendar v glavnem znotraj območja med Pesnico in Muro. K pomembnim pristavam je sodila pristava pri Iljaševcih,

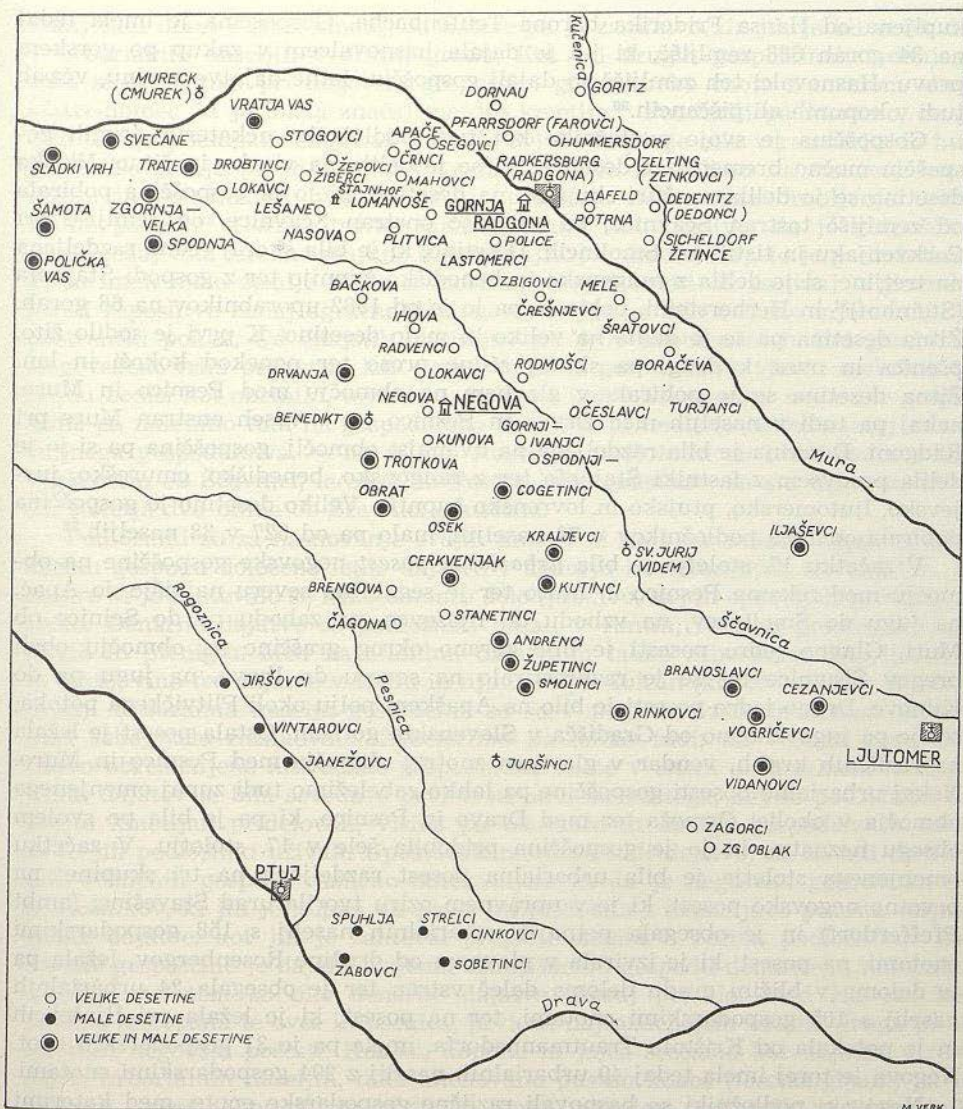
Zemljevid I: Urbarialna posest negovske gosposčine

h kateri so spadala dominikalna polja, travniki in pašniki ter manjša kašča, v kateri so shranjevali doma pridelano in desetinsko žito. Gosposčina je v tem času obdelovala v svoji režiji tudi hube pri Kunovi in Obratu ter hubo, ki je ležala nekje ob Ščavnici. Dominikalni vinogradi pa so ležali na Poliškem vrhu pri Radgoni, pri Ljutomeru ter v bližini Rodmošcev in Ormoža in so jih obdelovali s tlako tamkajšnji negovski podložniki. Pri omenjenih vinogradih so bila polja, na katerih so pridelovali različne vrste žita, ter zidanice, v katerih so

shranjevali poleg dominikalnega vina tudi vino, ki so ga pobrali od hasnovalcev gorskopravnih zemljišč, in desetinsko vino. K dominikalni posesti so sodili tudi ribniki, ki so predstavljali pomembno gospodarsko postavko gosposčine. Med najstarejše ribnike gosposčine spada brez dvoma ribnik na južni strani graščine (Negovsko jezero), ki so ga imenovali »Schlossteicht«. Natančne podatke o številu in lokaciji ribnikov, o vrstah rib, ki so se v njih gojile, ter o prodaji rib imamo iz 18. stoletja. Leta 1739 je imela gosposčina osem, leta 1761 pa petnajst ribnikov, v katerih so gojili v glavnem krape in ščuke; prodajali so jih celo v Gradec, kamor so jih bili nekateri podložniki dolžni voziti z vozno tlako.²² Gosposčina je imela tudi dva mlina, in sicer ob graščinskem ribniku in na Ščavnici. Poleg že omenjenih poslopij je imela Negova tudi dve hiši v Ljutomeru in kaščo pri Radgoni.²³

Pri obravnavanju negovske gosposčine tudi ne smemo pozabiti na vrsto pravic in dohodkov, ki so jih lastniki imeli od gozdov (lov), voda (ribolov), sodstva, stojnine itd., za kar pa, žal, za obravnavano obdobje nimamo podatkov. Negovski gosposčini je šla tudi posebna pravica nad nekaterimi cerkvami, katerih odvetnik (Vogtherr) je bila. Kot odvetnik, ki je zastopal cerkvene interese teh cerkva pred svetno oblastjo, je prejemal določene dohodke ter je imel pravico do pregleda nad cerkvenimi dohodki in izdatki. Gosposčina je bila odvetnik nekaterih župnij, ki so se izločile iz radgonske pražupnije, in vikariatov, ki so se izločili iz benediške župnije, namreč župnije v Apačah in Benediktu ter vikariatov v Negovi, Cerkvenjaku in Kremberku. Cerkveni ključarji omenjenih cerkva so bili dolžni cerkveni letni obračun predložiti oskrbniku gosposčine; le-ta je v imenu svojega gospodarja skupaj z radgonskim župnikom, ki je bil dekan tega območja, in po navadi z benediškim župnikom obračun pregledal in potrdil.²⁴ Prav poseben odnos in pravice pa je gosposčina imela do tedanjega negovskega vikariata. Negovska cerkev je bila sprva podružnica benediške župnije, katere župnik je na določene dneve v letu v Negovi opravljal božjo službo. Že pred letom 1592 je bil tod ustanovljen samostojen vikariat, ki je okoli leta 1700 postal samostojna župnija. Negovski vikar je bil obenem tudi beneficiat gosposčine, ker je bila na graščini kapela sv. Ane, moral pa je brati v cerkvi čez teden dve maši, ob nedeljah in praznikih pa opraviti slovesno opravilo s slovensko pridigo (una cum concione sclavonica²⁵). Za opravljanje svoje službe je vsakokratni vikar beneficiat dobival od gosposčine določene letne dohodke, ki so znašali sprva 15 goldinarjev, kasneje 50, nato pa 100 goldinarjev, ter še deputat v naturalijah.²⁶ V začetku 17. stoletja so bili negovski vikarji Aleks Püchler (1592—1610), Matija Poiassoritsch (1610—1614), Ivan Posenti (maj 1614—1615?) ter Caharija Rozman (maj 1615—5. marec 1617).²⁷

Med glavne gospodarske postavke gosposčine štejemo dohodke od podložnikov. Negova je imela svoje podložnike gruntarje, polgruntarje, hasnovalce domcev in kajž na obsežnem območju, vendar skoraj izključno med Pesnico in Muro. Najvažnejše jedro urbarialne posesti je bilo vsekakor v bližini gradu na obeh bregovih Ščavnice. V začetku 17. stoletja je bila negovska urbarialna posest razdeljena na tri skupine, na prvotno posest, ki je obsegala urad Stavešinci (Pfefferdorf), na posest, ki izvira od Rosenbergov, ter na posest v Iljaševcih. K tej posesti je leta 1618 Sigmund Friderik grof Trautmannsdorf od Ferdinanda Rüdna (Ferdinandt Rüden) dokupil nekaj kmetij v vaseh Ivanjševci in Moravci, leta 1629 pa od Hansa Friderika barona Teuffenbacha (Hannss Fridrich freyherr zu Teuffenpach) kmetije v krajih Spodnji Ivanjci, Blaguš, Hvaltinci in Hajdoše.²⁸ V začetku stoletja je imela gosposčina v 40 urbarialnih

Zemljevid II: Velike in male desetine negovske gosposčine

naseljih 294 gospodarskih enot. Od podložnikov teh enot je Negova dobivala letne dajatve v denarju in v naturalijah, v žitu (pšenica, oves), vinu, kokoših, kopunih, jajcih, siru in lanu.²⁹

K pomembnim postavkam v gospodarstvu gosposčine štejemo tudi njene dohodke od gorskopravnih zemljišč, saj je le-ta imela izrazito vinoroden svet. Negovska gorskopravna zemljišča so ležala na območju med Pesnico in Muro ter so se leta 1634 delila na tri skupine, na staro posest, na skupino, ki je obsegala gorice predvsem južno od gradu, ter na zemljišča, ki so bila leta 1629

kupljena od Hansa Friderika barona Teufenbacha. Gospoščina je imela tedaj na 34 gorah 688 zemljišč, ki jih je dajala hasnovalcem v zakup po gorskem pravu. Hasnovalci teh zemljišč so dajali gospoščini letne dajatve v vinu, včasih tudi v kopunih ali piščancih.³⁰

Gospoščina je svoje podložnike kot tudi podložnike nekaterih drugih gospoščin močno bremenila z desetino, ki se je delila na vinsko in žitno. Vinska desetina se je delila na štiri skupine, na desetino, ki jo je gospoščina pobirala od zemljišč tostran Ščavnice, od zemljišč onstran Ščavnice, od zemljišč pri Cerkvenjaku in tistih pri Smolincih. Desetino, ki je bila skoraj redno razdeljena na tretjine, si je delila z radgonsko in benediško župnijo ter z gospodi Štajnofa (Steinhof)³¹ in Herbersteini, pobirala pa jo je od 1582 uporabnikov na 66 gorah. Žitna desetina pa se je delila na veliko in malo desetino. K prvi je sodilo žito, pšenica in oves, k drugi pa skoraj redno proso ter ponekod kokoši in lan. Žitna desetina se je pobirala v glavnem na območju med Pesnico in Muro, nekaj pa tudi v naseljih med Dravo in Pesnico ter v vaseh onstran Mure pri Radgoni. Desetina je bila razdeljena na dvanajst območij, gospoščina pa si jo je delila predvsem z lastniki Štajnofa ter z radgonsko, benediško, cmureško, jurjevsko, ljutomersko, ptujsko in lovrenško župnijo. Veliko desetino je gospoščina pobirala od 1269 podložnikov v 79 naseljih, malo pa od 527 v 38 naseljih.³²

V začetku 17. stoletja je bila *urbarialna posest* negovske gospoščine na območju med rekama Pesnico in Muro ter je segala na severu najvišje do Apač, na jugu do Smolincev, na vzhodu do Iljaševce, na zahodu pa do Selnice ob Muri. Glavno jedro posesti je bilo zbrano okrog graščine na območju obeh bregov Ščavnice ter se je razprostiralo na severu do Ihove, na jugu pa do Kunove. Drugo jedro posesti je bilo na Apaškem polju okoli Plitvičkega potoka, tretje pa jugovzhodno od Gradišča v Slovenskih goricah. Ostala posest je ležala na različnih krajih, vendar v glavnem znotraj območja med Pesnico in Muro. Nekaj urbarialne posesti gospoščine pa lahko zabeležimo tudi zunaj omenjenega območja v okolici Ormoža ter med Dravo in Pesnico, ki pa je bila po svojem obsegu neznatna in jo je gospoščina pridobila šele v 17. stoletju. V začetku omenjenega stoletja je bila urbarialna posest razdeljena na tri skupine: na prvotno negovsko posest, ki je v upravnem oziru tvorila urad Stavešinci (ambt Pfefferdorf) in je obsegala petnajst urbarialnih naselij s 158 gospodarskimi enotami, na posest, ki je izvirala v glavnem od družine Rosenbergov, ležala pa je deloma v bližini gradu deloma daleč v stran ter je obsegala 24 urbarialnih naselij s 105 gospodarskimi enotami, ter na posest, ki je ležala pri Iljaševcih in je potekala od Krištofa Trautmannsdorfa, imela pa je 31 gospodarskih enot. Negova je torej imela tedaj 40 urbarialnih naselij z 294 gospodarskimi enotami.

Negovski podložniki so hasnovali različne gospodarske enote, med katerimi so prevladovale hube ali cele kmetije. Večina negovskih podložnikov je imela celo hubo, le redki podložniki so imeli polovično, vendar so imeli ti ponavadi še po eno gospodarsko enoto. Razmerje med celimi in polovičnimi hubami je bilo 20 : 1, na 241 celih hub je prišlo le 12 polovičnih. Za negovske podložnike lahko v primeri s podložniki drugih zemljiških gospodk trdimo, da so imeli prej več kakor malo zemlje; mnogi med njimi so imeli po več gospodarskih enot, nekateri pa tudi še tako imenovana dodatna zemljišča (zulehen), s katerimi so si izboljšali gospodarski položaj. Pri omenjenih zemljiščih je šlo povečini za majhne parcele, dele nekdanjih propadlih hub, za katere zemljiški gospod ni več našel obdelovalca, ali pa za izkrčena zemljišča.³³ Takih zemljišč je tedaj bilo 21 (11 njiv, 8 travnikov ter po en vrt in les). Negovska gospoščina je imela

tedaj tudi deset pustih kmetij, za katere pa je zanimivo, da jih je bil velik del v urbarialnih naseljih v bližini gradu. Kot pri drugih gosposčinah tedanjega časa srečamo tudi pri negovski gosposčini gospodarsko enoto z imenom »hofstatt«-domec, ki je imela značaj manjše kmetije.³⁴ Poudariti pa moramo, da je bilo teh gospodarskih enot kaj malo (le 20) in da jih je bilo v razmerju do hub 1 : 12. To stanje pa je kaj lahko razložljivo, če pomislimo na razmerje med celimi in polovičnimi hubami, ter je posledica neznatnega drobljenja urbarialne posesti.³⁵ Gornjo trditev nam potrjuje tudi dejstvo, da je gosposčina imela tedaj tudi izredno majhno število kajžarjev (keuschler), to je podložnikov, ki so imeli malo zemlje in so si morali skoraj v celoti ali pa vsaj v glavnem iskati zaposlitve zunaj agrarne dejavnosti in jim je bilo obdelovanje zemlje le postranski poklic. Od enajstih kajžarjev jih je v neposredni bližini gradu na Negovskem vrhu prebivalo kar devet. Ti so si gotovo našli glavni zaslužek na gradu bodisi kot obrtniki, tovorniki, dninarji ipd.³⁶ Na ozemlju negovske gosposčine pa naletimo tudi na gospodarsko enoto, ki je imela le redko značaj samostojnega gospodarstva — na mline. Negovski podložniki so imeli svoje mline v glavnem ob Ščavnici, le eden ob Pesnici. Naj omenimo, da sta bila v začetku 17. stoletja dva mlina ob Ščavnici opuščena.

Podložniki so za hasnovanje svojih kmetij in kajž ter mlinov dajali zemljiškemu gospodu določene letne dajatve v denarju in naturalijah ter dajatve, za katere se je zahtevalo še kako domače delo (predivo, sir) in opravljali predpisano tlako. Denarne dajatve so podložniki dajali v funtih, renskih goldinarjih, šilingih in pfenigih. Med naturalnimi dajatvami lahko zabeležimo žito (pšenico in oves), vino ter dajatve v živini in njihovih produktih (kokoši, piščeta, kopuni, jajca). Urbarialna naselja gosposčine so se v pogledu vrste in višine dajatev med seboj zelo razlikovala. Zabeležimo pa lahko tudi, da večkrat niso bile enako obremenjene niti enake gospodarske enote v istem urbarialnem naselju. Vrsta dajatev je bila seveda v prvi vrsti odvisna od tega, kaj so podložniki na svojih kmetijah pridelovali, višina pa od vrste in obsega gospodarskih enot, ki so jih podložniki uživali. Upoštevati moramo tudi dejstvo, da so bili podložniki različnih gospodk različno obremenjeni in da je negovska gosposčina od podložnikov, ki jih je kupila ali pa si jih pridobila z zamenjavo posesti, terjala enake dajatve, kot jih je zahteval prejšnji lastnik.³⁷ Večina podložnikov negovske gosposčine je dajala svojemu zemljiškemu gospodu denarne in naturalne dajatve; pri tem so bile denarne dajatve skoraj pravilo. Med žiti sta kot dajatvi zastopana le oves in pšenica, prvi na najrazličnejših krajih, druga pa le na stari negovski posesti. Kokoši, kopune in jajca srečamo kot dajatev v različnih urbarialnih naseljih, tako imenovano pustno kokoš (faschanghenn) pa le na stari posesti. Vino dajejo od svojih kmetij nekateri podložniki v urbarialnih naseljih južno od Negove. Lan dajejo zlasti podložniki na stari negovski posesti, sir pa se pojavi kot osamljena dajatev pri Negovi in Lastomercih. Zabeležimo tudi lahko, da je zemljiška gosposka podložnikom nekatere naturalne dajatve prevedla v denarne ali pa jim je dala na voljo, da lahko namesto naturalij plačujejo v denarju. Tako je npr. podložnikom nekaterih naselij dovolila dajati namesto kokoši po 16 pfenigov, od drugih pa je izrecno zahtevala dajatev v naturalijah. Gosposčina je dobila z naslova velike in male pravde letno po 104 funte, 4 renske goldinarje, 961 šilingov, 2593 pfenigov, 17 in pol škafa pšenice, 200 in pol škafa, 30 korcev in 5 veder ovs, 91 veder in pol štrtina mošta, 296 in pol kokoši, 132 kopunov, 1202 jajci, 225 povesmiv in 42 čehulj prediva ter 8 sirov.

Svoje datjave so podložniki oddajali gosposčini v različnih merah. S škafi (schaff) so merili pšenico in oves. Ni mogoče ugotoviti, koliko je držal škaf, vemo le, da je pri Benediktu leta 1771 meril 36,59 ali 35,72 litra.³⁸ Oves so merili tudi s korci (görs), ki so držali po 39,39 litra,³⁹ ter z vedri (emper) (koliko?). Mošt so merili z vedri in štrtini. V Smolincih je veljalo vedro 16 četrti in maselje (21,402 l), v Koračicah pa 14 četrti (18,368 l).⁴⁰ S štrtinom (starttin), ki je zelo verjetno meril okoli 400 litrov, so oddajali vino pri Vidmu ob Ščavnici.⁴¹ Lan so merili na čehulje (harzehling) ali pa na povesmje (herreisten). Sir so podložniki oddajali v hlebcih.

O tlaki ne najdemo za obravnavano obdobje skoraj nobenih podatkov. Te najdemo za gosposčino šele nekako od srede 18. stoletja naprej. Podložniki so pač gotovo bili zavezani vsem vrstam tlake (ročna, orna, vozna itd.), kot so to tedaj bili podložniki vseh zemljiških gospok. Vemo le, da je pet podložnikov Nasove bilo dolžno voziti vsako leto po 2 štrtina vina v Gradec, vendar pa so se lahko od te vozne tlake odkupili z enim goldinarjem na leto.⁴² Nadalje je znano, da se je nekaterim podložnikom, ki so vozili gornino v graščinske kleti⁴³ ter vino za potrebe gosposčine v Gradcu do Halbenrainu blizu Radgone, ta vozna tlaka odštela od redne letne tlake.⁴⁴

Pretežni del negovske gosposčine je ležal na izrazito vinorodnem svetu, zato ni nič čudnega, da je imela gosposčina poleg obsežnih pridvornih vinogradov, ki jih je obdelovala v svoji režiji, tudi številna *gorskopravna zemljišča*, ki niso bila sestavni del kmetij, ampak jih je zemljiško gospodstvo dajalo hasnovalcem v zakup po gorskem pravu.⁴⁵ Nekatera gorskopravna zemljišča so ležala na območju, na katerem se danes pridelujejo najodličnejša štajerska vina.⁴⁶ Kako važno gospodarsko postavko so predstavljali dohodki od vinogradov, nam pove podatek, da je npr. v obračunskem letu 1607/08 predstavljalo vino četrtno vseh denarnih dohodkov in da so bili dohodki od vina trikrat večji od dohodkov od žita.⁴⁷ Negovska gorskopravna zemljišča so ležala na prostranem območju med Pesnico in Muro, segala pa so na vzhodu najdalj do Kamenščaka pri Ljutomeru, na jugu so bila omejena s črto Kamenščak—Smolinski vrh, najbolj južno so segala do Koračkega vrha, na zahodu pa so bila zemljišča omejena s črto Župetinci—Benediški vrh—Polički vrh pri Radgoni. Leta 1634 so bila negovska gorskopravna zemljišča razdeljena na tri skupine. Glavnino je predstavljala tako imenovana negovska stara posest, ki je obsegala 22 gora s 404 zemljišči. Drugo skupino so tvorila zemljišča, ki jih je Negova kupila leta 1629 od Hanša Friderika barona Teufenbacha na območju južno od negovskega gradu in ki je obsegala 8 gora s 47 zemljišči. K tretji skupini pa so šteli zemljišča, ki so prav tako ležala južno od gradu, in to nekatera že v bližini Male Nedelje. Čeprav je imela gosposčina tukaj le štiri gore, pa je bilo število negovskih gorskopравnih zemljišč na njih sila visoko, kar 237, od tega je odpadlo samo na Moravski vrh 122 zemljišč. Gosposčina je torej imela na 34 gorah 688 gorskopравnih zemljišč. Pretežni del zemljišč je bil zasajen z vinsko trto, le na neznatnem delu so bile druge kulture, vendar so tudi taka zemljišča po svoji legi, funkciji in zgodovini spadala v kompleks teh vinogradov in so imela z njimi enak pravni položaj.⁴⁸ Ker na negovskih gorah naletimo le tu in tam na zemljišča, ki so bila spremenjena v njive in travnike ali pa zaraščena z grmovjem, lahko brez pridržka trdimo, da so bila zemljišča odlično obdelana.

Negovska gorskopravna zemljišča so hasnovali podložniki ne samo domače gosposčine, ampak tudi drugih zemljiških gospok. Poleg podložnikov pa najdemo med hasnovalci tudi svobodne osebe in ustanove, saj zemljiški gospod,

Zemljevid III: Gorskopravna zemljišča in moštne desetine negovske gosposčine

ki je določil del zemljišča zunaj vasi za napravo vinogradov, h krčenju ni pritegnil samo svojih podložnikov, ampak tudi druge zainteresirane osebe.⁴⁹ Poleg tega je imel hasnovallec gorskopravnega zemljišča pravico z dovoljenjem svojega gorskega gospoda, to zemljišče komurkoli prodati. Med svobodnimi osebami, hasnovalci negovskih gorskopravnih zemljišč, naletimo zlasti na prebivalce Radgone, Cmureka, Veržeja, Ljutomera in Ptuja, nekaj zemljišč pa so imele tudi cerkvene ustanove (župnije, kaplanije). Praviloma je imel vsak uporabnik po eno zemljišče, nekateri pa so imeli tudi po več parcel.

Hasnovalci gorskopravnih zemljišč, ki so imeli le-ta v zakupu po gorskem pravu, so dajali svojemu gorskemu gospodu vsako leto določene dajatve. Praviloma je bila dajatev v vinu in denarju, ponekod jo je gosposčina pobirala v piščancih in kopunih. Medtem ko so bili piščanci skoraj redna dajatev od zemljišč druge skupine, pa so bili to kopuni od zemljišč tretje skupine. Višina dajatev je bila od posameznih parcel kaj različna, zato upravičeno lahko domnevamo, da so bile parcele glede na velikost in kvaliteto kaj različne. Poprečen razpon v dajatvah v vinu je bil od pol vedra do dve vedri. Gornino je Negova pobirala na različnih krajih, v prvi vrsti pa na treh: od zemljišč blizu Ljuto-

mera pri tamkajšnjem dominikalnem vinogradu, na katerem je stala tudi velika klet, od zemljišč blizu negovskega gradu na samem gradu, od tistih onstran Ščavnice v smeri proti Gornji Radgoni pa pri dominikalnem vinogradu na Poličkem vrhu.⁵⁰ Nekateri sogorniki so za prevoz gornine v graščinske kleti dobili izplačilo v denarju. Tako so sogorniki starih negovskih zemljišč dobili za prevoz od vedra po 6 krajcarjev voznine (fuehrgelt). Nekaterim podložnikom gospoščine pa so prevažanje gornine odšteli od redne letne tlake.⁵¹ V tridesetih letih 17. stoletja je gospoščina pobrala od sogornikov letno okoli 30.000 litrov vina (1092 veder), 1168 in pol pfeniga, 212 kopunov in 67 piščancev.⁵² Od prve skupine zemljišč je prejela letno po 639 in pol vedra, 673 in pol pfeniga, 6 kopunov in 3 piščance. Od druge skupine je dobila po 74 in pol vedra vina, 56 pfenigov, 8 kopunov in 67 piščancev. Od tretje skupine zemljišč pa je gospoščina prejela letno po 378 veder vina, 439 pfenigov in 198 kopunov.

Gornina se je praviloma pobirala z vedri (emer, emper), ki pa so bila v različnih krajih zelo različne mere. V glavnem se je gornina merila z radgonsko mero (Radkherspurgermass), ki je držala 22 četrti in maseljc, tj. 29,274 litra.⁵³ Od zemljišč, ki so bila kupljena od barona Teufenbacha, se je gornina pobirala z vedrom, ki je veljalo 22 bokalov in maseljc, tj. 36,49 litra.⁵⁴ V tem primeru je štrtin veljal 16 veder, tj. 583,8 litra. Posebno mero so poznali pri Smolincih in Župetincih, ki je veljala 16 četrti in maseljc, tj. 21,402 litra, pri Ljutomeru, kjer je merilo vedro 18 četrti, tj. 23,596 litra, in na Lokavskem vrhu pri Negovi, kjer je merilo vedro le 15,744 litra. Pri Kunovi pa so gornino pobirali s tako imenovano ivanjševsko mero (eyberstorffer emer), za katero pa, žal, ni povedano, kolikor je merila.

Med pomembne gospodarske postavke gospoščine štejemo tudi desetino, ki jo je negovska gospoščina pobirala tako od svojih lastnih podložnikov kakor od podložnikov drugih gospoščin pa tudi od svobodnih oseb in ustanov. Desetina je bila skraja v lasti cerkve, a je kasneje vedno bolj prehajala v last različnih zemljiških gosposk.⁵⁵ *Vinsko desetino* je gospoščina pobirala na več kakor tretjini svojih gorskopravnih zemljišč, drugo pa na zemljiščih tujih gospoščin, ter je le-ta predstavljala zanjo lep vir dohodkov, saj je bilo npr. leta 1608 od vsega vina v graščinskih kletih kar tretjina desetinskega. Vinsko desetino je Negova pobirala na prostranem območju med Pesnico in Muro, največ seveda na območju gradu na gorah ob obeh bregovih Ščavnice, vendar pa tudi na zelo oddaljenih krajih, kot npr. pri Lokavskem vrhu ob Muri ter v okolici Kapelskega vrha, prav tako ob Muri. Območja, na katerih se je v 17. stoletju pobirala desetina, so bila razdeljena na štiri skupine. K prvi skupini so šteli vinsko desetino, ki se je pobirala na območju desnega brega Ščavnice, in to od 1023 hasnovalcev gorskopravnih zemljišč na 42 gorah.⁵⁶ K drugi skupini je štela desetina na levem bregu Ščavnice, v bližini Radgone in pri Kapelskem vrhu, pobirala pa se je od 349 zemljišč na 17 gorah.⁵⁷ K tretji skupini so šteli tako imenovano desetino pri Cerkvenjaku, kjer je Negova pobirala desetino od 155 zemljišč na 6 gorah.⁵⁸ Zadnja skupina pa je bila desetina, ki se je pobirala od 55 hasnovalcev pri Smolincih.⁵⁹ Negova je torej pobirala desetino od 1582 hasnovalcev na 66 gorah.

Desetina je bila v splošnem razdeljena na tretjine, ki so pripadale različnim gosposkam. Negovska gospoščina si je delila desetino z lastniki Štajnofa in Herbersteini ter z radgonsko in benediško župnijo. Od zemljišč tostran in onstran Ščavnice so si desetino v enakih delih delili Negova, Štajnof in radgonski župnik. Od zemljišč pri Cerkvenjaku je Negova prejemale dve tretjini, tretjino

pa radgonska fara, od tistih pri Smolincih pa so si jo delili Negova, Herbersteini in benediška župnija. Glede pobiranja desetine od zemljišč tostran in onstran Ščavnice pa so se upravičenci sporazumeli tako, da je vsak izmed njih na gori, ki mu je bila za tisto leto določena, pobral celotno desetino. Vsak upravičenec je na posamezni gori pobiral desetino vsako tretje leto.

Hasnovalci gorskopravnih zemljišč in pravnih vinogradov z območja desnega brega Ščavnice so dajali gosposčini od pridelanega štrtina vina po vedro radgonske mere, ki je držalo 20 četrti in maseljc, tj. 26,65 litra, tisti z območja levega brega pa po poldrugo vedro radgonske mere, ki pa je držalo 22 četrti in maseljc, tj. 29,274 litra.⁶⁰ Zemljišča pri Cerkvenjaku so dajala od pridelanega štrtina po vedro radgonske mere,⁶¹ pri Smolincih po poldrugo vedro smolinske mere (molldorfer emer), za katerega pa, žal, ne vemo, koliko je meril. Gosposčina je tako od zemljišč tostran Ščavnice pobrala letno po 801 in pol vedra (21.359 litra), od tistih onstran Ščavnice po 411 in pol vedra (12.044 litrov), od zemljišč pri Cerkvenjaku po 217 in pol vedra, od tistih pri Smolincih pa po 53 in pol vedra vina. Letno je dobila gosposčina z naslova desetine po 1672 veder vina.⁶²

Važna gospodarska postavka negovske gosposčine je bila tudi *desetina*, ki se je delila na veliko in malo desetino. K prvi so šteli pšenico, žito in oves, k drugi pa proso, na območju cmureške fare tudi oves, kokoši in lan. Gosposčina je pobirala desetino ne samo od svojih podložnikov, ampak tudi od podložnikov drugih gosposčin in od svobodnih oseb. Imela pa je pravico do desetine predvsem na območju med Pesnico in Muro, nekaj tudi na območju avstrijske Radgone ter v nekaterih naseljih med Dravo in Pesnico. Samó veliko desetino je gosposčina pobirala v neposredni sosesčini gradu na obeh bregovih Ščavnice, na Apaškem polju in pri avstrijski Radgoni, samó malo v naseljih med Dravo in Pesnico, obojo pa na območju južno in zahodno od gradu ter v okolici Sladkega vrha. Velika desetina se je pobirala v 79 naseljih od 1269 hasnovalcev, mala pa v 38 naseljih od 527 hasnovalcev. V začetku 17. stoletja⁶³ je bila desetina razdeljena na 12 skupin. Samó velika desetina se je pobirala od polj radgonskih meščanov in v osmih okoliških vaseh od 179 hasnovalcev, v 14 naseljih med Ščavnico in Muro, od 230 hasnovalcev, v treh naseljih pri Apačah od 42 ter v 27 naseljih, ki so spadala v kategorijo tako imenovane slovenskogoriške desetinske skupine, od 424 hasnovalcev. Velika in mala desetina se je pobirala v cmureški župniji blizu Sladkega vrha, pri Iljaševcih, v benediški župniji, pri Smolincih, pri Cezanjevcih, v jurjevski fari in pri Cerkvenjaku. V cmureški župniji se je pobirala v 7 naseljih velika desetina pri 105 hasnovalcih in mala pri 102, pri Iljaševcih prva pri 25 in druga pri 23 hasnovalcih, v benediški župniji se je pobirala desetina v 6 naseljih in to velika od 71 in mala od 79 hasnovalcev, pri Smolincih se je pobirala desetina v dveh naseljih, prva pri 41 in druga pri 23 hasnovalcih, pri Cezanjevcih v 4 naseljih pri 72 in 68, v jurjevski župniji v 3 naseljih od 37 hasnovalcev velika in od 34 mala desetina, pri Cerkvenjaku pa v 4 naseljih od 43 hasnovalcev velika, od 34 pa mala desetina. Na območju med Dravo in Pesnico se je v 11 naseljih pobirala pri 164 hasnovalcih le mala destina.

Negovska gosposčina si je enako kot vinsko desetino tudi drugo desetino morala deliti z različnimi zemljiškimi gospodi, zlasti pa še z župnijami. Od posvetne gospode si jo je delila z lastniki Štajnofa, Herbersteini, Rindsmauli (Rindtsmaul) in Windischdorferji. Od župnij pa si jo je delila z radgonsko, cmureško, benediško, jurjevsko, ljutomersko, ptujsko in lovrenško župnijo. Ve-

liko in malo desetino so si delili isti upravičenci, in to v enakem razmerju veliko in malo. Desetino pri Radgoni so si v enakem razmerju delili Negova, radgonska gosposčina in radgonska župnija, tisto med Ščavnico in Muro ter tako imenovano slovenskogoriško pa prav tako v enakem razmerju Negova, Štajnof in radgonski župnik. Desetina pri Apačah je bila last Windischdorferjev, ki so jo pobirali polovico, ter Negove (4/5) in Andreja Rindsmaula (1/5). V cmureški, benediški in jurjevski župniji so si desetino delili domači župniki z Negovo in Štajnofom. Pri Iljaševcih in Cerkvenjaku je 2/3 desetine pobirala negovska gosposčina, drugo pa radgonski župnik. Pri Smolincih je bilo 4/6 desetine last Herbersteinov, po 1/6 pa negovskega in benediškega župnika. Pri Cezanjevcih je negovska gosposčina pobirala 2/3, ljutomerska župnija pa 1/3 desetine. Desetino med Dravo in Pesnico pa so si delili Negova (2/9), Herbersteini (4/9) ter ptujski in lovrenški župniki (3/9).

Veliko desetino so upravičenci pobirali v snopih, žito male desetine v zrnju, predivo v čehuljah. Pri pobiranju desetine so upravičenci ravnali tako kot pri vinski desetini.⁶⁴ Naj omenimo, da se je ponekod ob pobiranju desetine zahtevala od zavezancev tudi pristojbina za pisarja (schreibgeld). Leta 1610 je prejela gosposčina z naslova velike desetine 57.922 snopov, od tega je odpadlo na pšenico 7161, na žito 35.310 in na oves 15.451 snopov.⁶⁵ Mala desetina pa je po zbirniku iz leta 1607⁶⁶ znašala 178 korcev (7011 l) prosa, 429 kokoši in 429 čehulj lanu, od tega je prejela Negova 48 in pol korca (1910 l) prosa, 135 kokoši in 135 čehulj lanu. V naseljih pri avstrijski Radgoni je gosposčina prejela 3640 snopov pšenice, 3178 snopov žita in 1303 snope ovsa, v naseljih med Ščavnico in Muro pa drugega 8448 snopov, tretjega pa 3683 snopov. Pri Apačah je desetina znašala 1772 snopov žita in 450 snopov ovsa. Slovenskogoriška desetina je dala 11.017 snopov žita in 4875 ovsa, v cmureški fari pa 3388 snopov prvega in 1535 drugega žita. Pri Iljaševcih je gosposčina prejela 2140 snopov pšenice, 798 snopov žita in 716 snopov ovsa. V benediški župniji je Negova nabrala 2586 snopov žita in 1164 snopov ovsa, pri Smolincih pa prvega 390 snopov, drugega pa 195. Pri Cezanjevcih je znašala desetina 1381 snopov pšenice, 569 snopov žita in 512 snopov ovsa. V jurjevski fari se je nabralo 914 snopov žita in 160 snopov ovsa, pri Cerkvenjaku prvega 2250, drugega pa 858 snopov.

Najboljši vpogled v gospodarjenje gosposčine nam dajeta *letna obračuna kaščarja in oskrbnika*.⁶⁶ Iz njiju je lepo razvidno, kakšni in kolikšni so bili letni dohodki in izdatki gosposčine, skratka, dajejo nam natančen vpogled v enoletno gospodarjenje gosposčine. Obračun kaščarja nam podaja sliko o vseh zalogah žita in vina, ki so prišle z dominikalne posesti in z naslova dajatev najrazličnejših vrst. Podaja pa nam tudi najbolj zvesto podobo o pobranih dajatvah, česar nam urbar vselej ne daje. Upoštevati namreč moramo, da gosposčina iz različnih vzrokov vsako leto ni pobrala vseh v urbarju in drugih registrih zapisanih dajatev. Za primer naj navedem samo leto 1607, ko gosposčina zaradi kužne bolezni ni pobrala desetine na območju med Dravo in Pesnico, v jurjevski, benediški in cmureški župniji ter pri Iljaševcih in Cezanjevcih.⁶⁷ Iz obračuna kaščarja je nadalje razvidno, koliko se je porabilo pridelkov v različne namene (za graščinsko kuhinjo, za setev, za prodajo itd.). Obračun oskrbnika pa nam daje natančno sliko o prodanih pridelkih, o njihovi vrsti in količini ter cenah in kupcih. Posamezne postavke izdatkov nam povedo, kaj je gosposčina morala kupovati, kje je različne pridelke in izdelke kupovala in kakšne so bile njihove cene. Obračun nam daje tudi podatke o graščinskih poslopljih ter še mnogo drugih dragocenih podatkov.

Gospoščina je imela spomladi leta 1608⁶⁸ v vseh graščinskih kletah 510 in pol štrtina vina.⁶⁹ Starega vina je bilo tedaj 159 štrtinov, novega z lastnih dominikalnih vinogradov in z naslova pravnega, gorninskega in desetinskega vina iz leta 1607 pa 351 in pol štrtina; od tega je odpadlo na dominikalno vino 196 in pol štrtina, na drugo pa 155 štrtinov. Vino so spravljali na različnih mestih, največ seveda v kletah na gradu, drugo pa na pristavah in v kletah na dominikalnih vinogradih. Vino se je porabilo za različne namene, za potrebe služinčadi in delavcev na gradu in dominikalnih posestih, za podložnike, ko so opravljali tlako, za goste itd. Okoli tretjino vina pa je gospoščina prodala v različnih količinah v bližnje kot tudi zelo oddaljene kraje. Vino je bilo različne kvalitete; to je spričo razsežnega območja, na katerem je gospoščina imela svoje dominikalne vinograde, kaj razumljivo. Pa tudi vino, ki ga je pobirala z različnih naslovov, je bilo po svoji kvaliteti kaj različno, saj vemo, da ga je pobirala na različnih krajih od Pesnice do Mure. Za vino najboljše kvalitete so šteli vino s pridvornih vinogradov in tega so tudi v prvi vrsti pošiljali v Gradec za potrebe lastnikov gospoščine. Leta 1608 je bila cena za dva štrtina dobrega vina 44 do 45 goldinarjev. Vino slabe kvalitete so v manjših količinah prodajali tudi podložnikom,⁷⁰ in to po 16 do 17 goldinarjev za dva štrtina.

Leta 1608 je bilo v vseh graščinskih kaščah, v veliki in mali kašči na gradu, v kašči na pristavi ob Negovskem jezeru in pri Iljaševcih, v kaščah na dominikalnih hubah pri Kunovi in Obratu, v kašči v Radgoni in drugod 2284 četrti žita.⁷¹ Gospoščina je imela tedaj 646 četrti pšenice; od tega je leta 1607 pridobila 265 četrti, drugo pa je bila stara zaloga. Del pšenice so porabili na gradu za domače potrebe, del so je prodali, del pa posejali na dominikalnih poljih pri gradu in na pristavi ob Negovskem jezeru. Žita je bilo tedaj v kaščah 502 četrti. Leta 1607 ga je gospoščina nabrala z različnih naslovov 386 četrti. Žita niso prodajali, ker so ga v velikih količinah potrebovali za potrebe graščine, saj so ga v enem samem letu potrošili kar 334 četrti. Žito so sejali predvsem ob Negovskem jezeru, in to leta 1608 60 četrti. Od vsega žita je gospoščina največ pridelala in nabrala z različnih naslovov dajatev ovs. Leta 1607 je prišlo v kašče 616 četrti ovs, ki so ga potrebovali skoraj izključno za živino (za svinje, kokoši, kopune, race, gosi, purane in pave). Za konje na graščini in prevoznike, ki so vozili pridelke v Gradec in Varaždin, so v obračunskem letu 1607/08 porabili kar 437 četrti ovs, na dominikalnih poljih pri graščini in na pristavi pri Iljaševcih so ga posejali 100 četrti. Ječmena so na pristavi pri Negovskem jezeru pridelali 42 četrti, ajde pa zlasti na obeh dominikalnih hubah pri Kunovi in Obratu 51 četrti. Desetinske ajde so leta 1607 nabrali le 3 četrti. Važno gospodarsko postavko je med žiti pomenilo proso, ki so ga potrebovali v prvi vrsti za živino. Na dominikalnih njivah ga v tem času niso sejali. Leta 1607 so ga zaradi kužne bolezni, ki je tedaj razsajala, nabrali le 237 četrti. Na dominikalnih njivah so pridelali nekaj malega tudi sočivja.

V obračunskem letu 1607/08 je imela gospoščina 4025 goldinarjev denarnih dohodkov ter 3242 goldinarjev izdatkov.⁷² Največji denarni dohodki so dotekali od podložnikov ter še z različnih drugih naslovov, kar je tedaj znašalo 2907 goldinarjev. Za prodano vino je v tem letu dobila gospoščina 794 goldinarjev, za žito 268 goldinarjev, z naslova kazni pa 55 goldinarjev. Gospoščina je žito in vino v manjših količinah prodajala svojim in tujim podložnikom, v večjih količinah pa prekupčevalcem ter pekom in gostilničarjem. Med odjemalce žit so sodili zlasti peki iz bližnjih večjih krajev, kot npr. iz Ljutomera, Ptuja, Cmureka in Radgone. Tako je Negova npr. leta 1608 prodala ptujskemu peku

	Posest			Denarne dajatve							Naturalne dajatve										
	polovične hube	cele hube	puste hube	domci	kajže	mlini	funti	goldinarji	šilingi	pfenigi	pše-nica	oves		mošt		lan					
											škaf	škaf	korec	vedro	vedro	štrtin	kokoši	kopuni	jajca	čehulje	povesmi
I. skupina: urad																					
Stavešinci																13	14	175			
Ivanjci		9		1	1		1	37	100												
Ivanjševci		1	1				6	5	10												
Očeslavci		14	1			1	11	63	104							26	25	125			
Radvenci	2	14		1			14	35	240								4	140	38	15	
Kunova	3	11	1				4	1	73	163						96,5					
Nasova		5						12	26											1	
Negova		12		1			10	23	50	7	7					2		10	2		
Lokavci		3		1				18	60												
»Vndter Haussdorff« pri gradu	1	8					4	24	40												
Benedikt		17					1	88	414	3,5	94,5						2	5	2		
»Prizlstorff«		6						30	30			12									
Obrat		9						41		7	28										
Verjane		7				1	4	26	109							13	2	60			
Negovski vrh					9		2	18	62								2				
	6	132	6	4	10	3	57	3	557	1591	17,5	129,5	12			150,5	49	515	42	15	1
II. skupina:																					
Lastomerci		11					9	49	100			14				32		77		7	
Rodmošci		4		3			6	19	70							20	4	80			

Wolffu Schiesspergerju 30 četrți žita, leta 1613 pa cmureškemu peku Andreju Fuggerju 40 četrți žita. Vina pa niso prodajali le gostilničarjem bližnjih krajev, kot npr. Ptuja, Ljutomera, Radgone in Cmureka, ampak je negovsko vino našlo pot tudi v Lipnico, Wildon, Gradec, Bruck ob Muri in celo v Leoben. Posrednik v negovski vinski trgovini je bil npr. Gašper Hagen, oskrbnik in upravitelj Trautmannsdorfskega dvorca v Gradcu.⁷³

Med najvišje letne izdatke gosposčine spadajo redno izdatki za kuhinjo v Negovi in v Gradcu; v obračunskem letu 1607/08 se je potrošilo za nabavo zlasti govejega mesa, za začimbe, južno sadje, špecerijo in drugo blago ter obrtniške izdelke kar 864 goldinarjev. Omenjeno blago in izdelke so skoraj redno kupovali v Radgoni, nekaj malega tudi v Cmureku, Ljutomeru in Ptuju, zanimivo pa je, da je gosposčina bila v trgovskem pogledu zelo malo navezana na Maribor. Med pomembne letne izdatke sodijo izdatki za obdelavo dominikalnih vinogradov, ker so vse razen enega samega obdelovali z najemniško delovno silo. Izdatki za obdelovanje vinogradov so v zgoraj omenjenem obračunskem letu znašali 746 goldinarjev. Veliko je gosposčina imela izdatkov tudi za vsakodnevne potrebe, tako npr. za plačo dninarjem, za manjša popravila na stavbah, za zdravila ipd. Ti izdatki so tedaj znašali 491 goldinarjev. Velika je bila tudi vsakoletna postavka za plače grajskim uslužbencem. Grajskim uslužbencem na negovskem gradu in na pristavah je gosposčina izplačala leta 1608 486 goldinarjev letne plače. Število uslužbencev je sicer od leta do leta variiralo, vendar jih je bilo v obravnavanem obdobju okoli trideset. Na samem gradu so tedaj bili oskrbnik, grajski pisar, sodar in kletar, trije vrtnarji in dve ženi vrtnarjev, stražar, ki je bil obenem vratar, kuharica in služkinja ter trije kočijaži ali prevozniki s pomočnikom, trije hlapci in tri dekle. Poleg teh so bili v grajski službi še mlinar, lovec in ribič. Na pristavi ob Negovskem jezeru sta bili dve dekli, na hubi ob Ščavnici hlapec, na pristavi v Iljaševcih pa hlapec, ki je skrbel za govedo. Uslužbenci so dobivali letni zaslužek izplačan v denarju, nekateri tudi v denarju in platnu. Tako so dobivale npr. dekle poleg denarja štiri komolce platna, lovec pa letno po eno obleko. Razpon v plačah je bil med najvišjimi in najnižjimi uslužbenci sila velik: oskrbnik je imel 107 goldinarjev letno, medtem ko so imeli hlapci in dekle okoli pet goldinarjev. Približno enako plačo (24 goldinarjev) so imeli grajski pisar, obrtniki in kočijaži.⁷⁴

Med najvišje izdatke v obdobju od 1607 do 1617 sodijo izdatki za gradnje, ki pa so zaobjeti v posebnem letnem obračunu (pawrechnung).⁷⁵ Oskrbnik je namreč v tem obdobju dobival za gradnjo od svojega gospoda posebne zneske. Omenjeno obdobje spada, kar zadeva gradnje na grajskih pristavah, kleteh in grajskih poslopijih, med najbolj razgibana obdobja. Vemo sicer, da so leta 1605 grad poškodovali Turki,⁷⁶ toda to gotovo ni bil edini razlog za gradnjo, ker gre pri tem za široko zasnovano gradbeno akcijo, h kateri je gosposčino gotovo vodila želja po preureditvi gradu po novem okusu ter želja po tekmovanju z drugimi gosposčinami. Gradu tedaj niso samo popravljali in preurejevali, ampak tudi povečevali njegovo jedro ter kompleks grajskega obzidja in dvorišča. Poleg gradu in gospodarskih poslopij pri gradu pa se je tedaj zidalo tudi pri negovski cerkvi. Velika gradbena akcija gosposčine je zajela tudi Freudenu, kjer so poleg samega grajskega poslopja prezidavali in preurejevali gospodarska poslopja ter zidali grajsko kapelo.⁷⁷ Na novo je bila pozidana pristava v Iljaševcih, ki jo viri večkrat omenjajo kot dvor in ki je pogorela med leti 1606 in 1607. Popolnoma so prenovili tudi pristavo ob Negovskem jezeru ter popravili kleti v dominikalnih vinogradih. Žal, so se nam ohranili letni obračuni za

gradnje le za obdobje 1607 do 1617, tako da ne moremo dobiti popolne slike o gradbeni dejavnosti gosposčine v prvi polovici 17. stoletja. Stroški za gradnje so v omenjenem obdobju znašali 11.916 goldinarjev, 41 šilingov in 127 pfenigov.

Kot pri drugih gradovih tedanje dobe na Štajerskem so bili tudi pri gradnji negovskega gradu močno zastopani Italijani, zlasti člani graškega zidarskega ceha.⁷⁸ Tako je vodil zidavo Alberto Marcon, gradbeni mojster v Vojni krajini,⁷⁹ ter Pietro Valnegra, deželno knežji dvorni gradbenik v Gradcu, znani graditelj gradu Eggenberga pri Gradcu,^{79a} ki je poslal v Negovo svoja mojstra polirja Petra Landerwega in Jurija Carlona.⁸⁰ Slednji je delal tudi na gradiču Freudenu.⁸¹ Med zidarskimi mojstri so močno zastopani tudi mojstri iz Radgone, Italijana Benedetto Pincheto⁸² in Janez Krstnik Porta ter Jurij Merc in Andrej Klinc, ostali mojstri pa so bili Jurij Murk (Georg Murkh), Ožbalt Würmberger in Simon Feistrizer. Tudi kamnoseška dela so v glavnem vodili Italijani, in sicer Benedetto Genallo in njegov nečak Santino Genallo,⁸³ ki je delal v letih 1607 do 1615. V letih 1616 in 1617 pa je opravil kamnoseška dela na Freudenu Hans Perger, ki je prišel enako kot Italijana iz Radgone. Med mojstri kamnoseki se omenja tudi Jurij Klemb (Georg Khlemb).

Kamenje za gradnjo so lomili v kamnolomu pri negovskem župnišču⁸⁴ ter v kamnolomih na Poliškem vrhu pri Radgoni in pri Ljutomeru. Gradbeni les in skodle je gosposčina kupovala predvsem na današnjem avstrijskem Štajerskem; od tam so les prevažali predvsem po Muri, nato pa po suhem do Negove. Med mojstri splavarji se omenjajo Marko Stainpeck (Stainpekh) in Elija Khielnprein iz Leobna, iz Brucka ob Muri Rupert Schmeisser in Jurij Bindler, iz Frohnleitna Hans Pücher, iz Gradca pa Jurij Luckner (Lukhner). Les so dovažali tudi Ulrik Kellner iz Lipnice, Krištof Kren iz Ivnika ter Franc Rott iz Radgone. Obrtniška dela so opravili v prvi vrsti mojstri iz Radgone, nekaj tudi obrtniki iz bližnjih krajev,⁸⁵ kovaška dela pa mojster Jurij Barnberger iz Gradca, Marko Wibner iz Radgone ter kovač Jurij Mihelič z Negovskega vrha, podložnik negovske gosposčine. Med ključavničarji, ki so delali v Negovi in Freudenu, se omenja Krištof Trauer iz Radgone, med tesarji in mizarji Krištof Hanser, Diebald Rieder in Jernej Richter iz Radgone. Opeko za gradnjo je priskrbel opekar Hans Schmalhardt, steklarska dela pa je opravil Mihael Leitgeber iz Radgone. Med pleskarji in slikarji se omenjata Hans Wolf Wechinger, ki je za slikavo dveh grbov Trautmannsdorfov in ostala slikarska dela na gradu leta 1612 prejel 22 goldinarjev, ter Baltazar Merhardt iz Gradca, ki je slikal v Freudenu, ko pa je umrl, je njegovo delo nadaljeval mojster Bernard iz Radgone. Gosposčina je večino obrtniških izdelkov in drugih potrebščin, ki jih je potrebovala pri gradnji, kupovala v prvi vrsti v Radgoni, nekaj malega pa tudi v Cmureku, Ljutomeru in Ptuju.

OPOMBE

¹ Fr. Kos, Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku IV, Ljubljana 1915 (v nadaljnjem besedilu Gradivo), št. 22. Negot (Negota) se imenuje neki romar v Čedadskem evangeliju (Gradivo II, št. 328). Neki Negomir je bil leta 965 vazal cesarja Otona I. (Gradivo II, št. 419). Neki Negomer se omenja v listini iz let med 1075 in 1090 (Gradivo III, št. 315). Okoli leta 1190 je bil neki Negoy priča v listini, ki je bila izdana v Mariboru (Gradivo IV, št. 779). Neki Negowan pa nastopa kot priča v listini iz leta 1217 (Gradivo V, št. 276). O Ingu-Nigu glej Grazer Volksblatt 1903, št. 468, 470, 474. Prim. ČZN XLIV, 1973, 29.

² H. Pirchegger ni popolnoma prepričan, da gre pri imenu Negoinezelo za kraj Negovo, ker je imel okoli leta 1230 deželni knez v kraju 14 hub. (H. Pirchegger, Die

Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gülden, Städte und Märkte, München 1962, 50.)

³ J. Zahn, Ortsnamenbuch der Steiermark im Mittelalter, Wien 1893, 353.

⁴ Ibidem. Prim. P. A. Keller, Negau, die Burgwacht gegen Osten, Marburger Zeitung 1944, 155/156. S. Pavlič, Iz zgodovine Negove, Kronika XII, 1964, 55—59.

⁵ H. Pirchegger, o. c., 50—51.

⁶ M. Kos, Zgodovina Slovencev v srednjem veku, Ljubljana 1955, 327.

⁷ H. Pirchegger, o. c., 51.

⁸ M. Kos, o. c., 327.

^{8a} Al. Muchar, Urkunden-Regesten für die Geschichte Innerösterreichs von Jahre 1312 bis zum Jahre 1500, AÖG III, 1849, št. 418, str. 66.

⁹ H. Pirchegger, o. c., 51. — O Trautmansdorffih glej H. Pirchegger, Landesfürst und Adel in Steiermark während des Mittelalters II, Graz 1955, 11, 159, 162. — O kraju in gospoščini glej: Carl Schmutz, Historisch Topographisches Lexikon von Steyermark III, Gratz 1822, 6—7, in J. Andr. Janisch, Topographisch-statistisches Lexikon von Steiermark II, Graz 1885, 338—340.

¹⁰ J. Andr. Janisch, o. c., 324.

¹¹ Ibidem, 76.

¹² Letni obračuni oskrbnika (PAM, fond Negova).

¹³ Oskrbniki: David Amberger (1579—1588), Egidij Günzkhofer (1588), Adam Kern (1589—1595), Jurij Strauss (1626—1629), Andrej Lang (1629—1630), Joahim Reischnigg (1630), Ivan Drumblič (1639—1645), Friderik Geissler (1646—1664).

¹⁴ Opis na osnovi ogleda graščine, ki ga je opravila kustodinja M. Simoniti (Tipkopis na Zavodu za spomeniško varstvo v Mariboru.) — Prim. ZUZ XVIII, 1942, 123.

¹⁵ M. Zadnikar, Umetnostni spomeniki v Pomurju, Murska Sobota 1960, 74.

¹⁶ Ibidem, 72. Opis (op. 14). Prim. Franz Ilwofer, Die Einfälle der Osmanen in die Steiermark, MHVS XXXII, 1884, 74—96.

¹⁷ M. Zadnikar, o. c., 72—74.

¹⁸ Schematismus der Herrschaften und Güter in Steiermark II, Brünn 1904, 72.

^{18a} Katastralna mapa iz leta 1824 v AS, št. 598.

¹⁹ Viri 17. stoletja imenujejo dvor »Minichhoff oder Freidenaw«. Leta 1612/13 je bil oskrbnik dvora Hans Raucher. (PAM, fond Negova).

²⁰ Prim. H. Pirchegger, Die Untersteiermark., 51.

²¹ Idem, 49.

²² Teicht Buech 1739 in 1761 (fond Negova). — Ribnik pri Kunovi (pravzaprav pri Ivanjskem vrhu) je bil do leta 1613 skozi šestdeset let opuščen, porasel z drevjem in grmovjem. Tedaj so ga očistili in iz hrastovih debel napravili jez. Enega izmed ribnikov je tedaj usposobil Sigmund Strass (teichtmeister). (Fond Negova.)

²³ Letni obračuni oskrbnika in kaščarja ter obračun oskrbnika za gradnje 1607 do 1617. (Fond Negova.)

²⁴ Cerkveni letni obračuni (khierchen raittung, kirchenrechnung) za navedene župnije in vikariate (Fond Negova).

²⁵ Visitatio Vicarialis Ecclesiae Beatae Mariae Virginis in Negau facta 3. Oct. 1617 (Škofijski arhiv v Gradcu XIX D 17.) Ign. Orožen, Das Bisthum und die Diözese Lavant I, Marburg 1875, 255—262. — Fr. Kovačič, Zgodovina lavantinske škofije, Maribor 1928, 65.

²⁶ Podatki v obračunih oskrbnika se ne ujemajo s podatki pri Ign. Orožnu (str. 261).

²⁷ Obračuni oskrbnikov 1592—1617 (Fond Negova). M. Slekovec (Kartoteka v PAM-u) navaja Rozmana za čas od 10. V. 1615—24. IV. 1616.

²⁸ Urbar 1624—1631 (Fond Negova).

²⁹ Urbar 1602—1608 (Fond Negova).

³⁰ Gorninski register 1634—1643 (Fond Negova).

³¹ Registri vinske desetine 1607 (Fond Negova). — Steinhof-Stajnof: Stanof, gradič v okviru naselja Plitvički vrh na levem bregu Ščavnice (KLDB, 381). Leta 1581 je imenje kupil Hans grof Traupiz, njegova žena Afra pa ga je leta 1611 v testamentu zapustila graškim jezuitom. (H. Pirchegger, o. c., 49.)

³² Registri velike desetine 1610 in male desetine 1605—1612 (Fond Negova).

³³ Prim. Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev I, Ljubljana 1970, 167.

³⁴ Prim. P. Blaznik, Zemljiška gospodarstva v območju freisinške dolenske posesti, Razprave IV/6, Ljubljana 1958, 80.

³⁵ Prim. J. Mlinarič, Gosposočina Viltuš pri Mariboru po urbarju iz leta 1588, ČZN XLIII, 1972, 234.

³⁶ Ibidem, 235 sl.

³⁷ Ob prodaji ali zamenjavi posesti je bil h kupoprodajni ali zamenjalni pogodbi pridan register z seznamom podložnikov in njihovih dajatev zemljiškemu gospodu.

³⁸ R. Baravalle, Zur Geschichte der steirischen Masse, ZHVS XXX, 1936, 126.

³⁹ R. Baravalle, o. c., XXIX, 1936, 48.

⁴⁰ Četrť = 1,312 litra, maseljx = 0,41 litra (S. Vilfan, Prispevki k zgodovini mer na Slovenskem s posebnim ozirom na ljubljansko mero, ZČ VIII, 1954, 52).

⁴¹ Velikost štrtina se je gibala med 400 in 600 litri. Pri Viltušu je meril npr. 452 ali 378,5 litra (J. Mlinarič, o. c., 241), na nekaterih negovskih posestih 583,8 litra, leta 1657 (mali) štajerski štrtin 525 litrov (R. Baravalle, o. c., XXIX, 1935, 90).

⁴² Urbar 1602—1608.

⁴³ Letni obračuni oskrbnikov.

⁴⁴ Ibidem.

⁴⁵ Prim. S. Vilfan, Pravna zgodovina Slovencev, Ljubljana 1961, 184. Gorskoppravna zemljišča: I. skupina: Kamenščak (7 zemljišč, Mekotnjak (3), »Khellerperg« (3), Očeslavski vrh (16), Stavešinski vrh (33), Kunovski vrh (47), Radvenski vrh (31), Negovski vrh (43), Lokavski vrh (8), Trotkovski vrh (10), Benediški vrh (23), Stara gora (1), Smolinski vrh in Župetinci (26), Korački vrh (15), Polički vrh (39), Kamenščak (1), Zbigovci (14), Lastomerski vrh (9), Rodmošci (18), Ihovski vrh (15), Lokavski vrh (21). II. skupina: Ivanjski vrh (6), »Galizperg« (1), »Pokhauschekperg« (2), »Woroffschägperg« (7), Brezje (6), Grabonoški vrh (22), Videm (2), Cogetinski vrh (1). III. skupina: Ivanjševski vrh (49), Mala Nedelja (34), Moravski vrh (122), Novi vrh (32).

⁴⁶ O zgodovini vinogradništva v Slovenskih goricah prim. I. Zupanič, Zgodovina vinogradništva Slovenskih gorik, Maribor 1969.

⁴⁷ Letni obračuni oskrbnika.

⁴⁸ Prim. S. Vilfan, Od vinskega hrama do bajte, Slov. etnograf V, 1952, 121—122.

⁴⁹ Prim. S. Vilfan, Pravna zgodovina Slovencev, 184.

⁵⁰ Določila v gorninskem registru 1634—1643.

⁵¹ Prim. str. 00.

⁵² V gorninskem registru drugačen seštevek: 63 štrtinov, 5 veder, 4 četrti, 2 maseljca, 317 kopunov in 65 in pol piščanca.

⁵³ Glej opombo 40.

⁵⁴ Bokal = 1,64 litra (S. Vilfan, Prispevki k zgodovini mer..., 52).

⁵⁵ P. Blaznik, o. c., 88.

⁵⁶ »Mosst zehenndt register herenhalb der Stännz« 1607.

⁵⁷ »Mosst zehenndt register enhalb der Stännz« 1607.

⁵⁸ »Mosst zehenndt register bei S. Anthoni« 1607.

⁵⁹ »Mosst zehenndt register am Moldorffperg« 1607. — I. skupina: Lokavski vrh pri Cmureku (21 hasnovalcev), Pogled (16), Grabe (65), Wäbitschperg« (20), Nasovski vrh (33), Lešane (19), Plitvički vrh (13), Kremberk (37), Bačkova (53), »Schläfferinzenperg« (26), Ihovski vrh (38), Benediški vrh (35), Bačkova (14), »Khrainetinzenperg« (13), »Grädwäschenzenperg« (22), Galušak (2), Kokolanjščak (32), »Voroffschägperg« (12), »Hätschcaperg« (32), Sovjak (34), Grabonoški vrh (49), Ivanjski vrh (18), Andrenski vrh (26), Čagona (33), Brengova (59), Cenкова (36), Vanetina (25), Osek (65), Trotkovski vrh (10), »Stainpruchperg« (27), »Lakhperg« (2), Stara gora (8), Negovski vrh (25), Lokavski vrh (24), Trotkovski vrh (33), Kunovski vrh (34), Radvenski vrh (22). II. skupina: Murski vrh pri Kapeli (32), Kapelski vrh (9), Klaponci (30), Mele (13), »Huebersägperg« (17), Janžev vrh (37), Očeslavski vrh (15), »Prössperg« pri Ptujski cesti (30), Rodmošci (12), Lastomerski vrh (11), Lastomerci (11), Zbigovci (23), »beim Colman am Egg« (8), Polički vrh (52), Črešnjevci (5), Lomanoše (4), Aženski vrh (40). III. skupina: Andrenski vrh (15), Cerkvenjak (23), Peščeni vrh (44), Cenkovski vrh (16), »Khrainetinzenperg« (13), Ivanjski vrh (44). IV. skupina: Smolinski vrh (55).

⁶⁰ Prim. str. 210.

⁶¹ Ker imamo dve različni radgonski meri, ne vemo, s katero so tod merili vino.

⁶² Celotne količine ni mogoče izraziti v litrih, ker ne vemo, koliko litrov je bilo v tretji in četrti postavki.

⁶³ Za veliko desetino registri iz leta 1610, za malo pa registri za leta 1605 do 1612.

⁶⁴ I. Desetina od polj radgonskih meščanov in naselij pri Radgoni: polja (44 hasnovalcev), Hummersdorf (9), Dornau (12), Farovci (Pfarrsdorf) (11), Goritz (18), Zenkovci (Zelting) (14), Dedonci (Dedenitz) (16), Žetince (Sicheldorf) (32), Potrna (Laa-

feld) (23). II. Desetina od naselij med Ščavnico in Muro: Lešane (5), Nasova (14), »Damuschendorf« (12), Stogovci (11), Lokavci (24), »Tapberg« (14), Drobtinci (7), Žiberici (20), Žepovci (29), Mahovci (7), Segovci (23), »Leuaersdorf« (29), Plitvica (18), Lomanoše (19). III. Desetina pri Apačah: Črnci (11), »Zünchendorf« (8), Apače (23). IV. Slovenskogoriška desetina: Turjanci (10), Boračeva (13), Šratovci (17), Mele (19), »Grossdorf« (19), Črešnjenci (10), Zbigovci (8), Police (12), »Zassendorf« (10), »Lamperstorff« (56), Ihova (20), Radvenci (16), Lastomerici (14), Rodmošci (6), Gornji Ivanjci (13), Očeslavci (13), »Cläpetinzendorf« (16), Spodnji Ivanjci (14), Kunova (11), Stanečinci (9), Čagona (13), Brengova (33), Trotkova (24), Negova (11), Lokavci (13), »Crainetinzendorf« (13), Bačkova (11). V. Desetina v cmureški župniji: Velka (19 velike in 23 (25 in 23)). VII. Desetina v benediški župniji: Drvanja (20 in 22), Benedikt (15 in 15), (16 in 13), Vratja vas (11 in 15), Trate (6 in 5). VI. Desetina pri Iljaševcih: Iljaševci male, Šamota (10 in 6), Polička vas (33 in 32), pri Sladkem vrhu (10 in 8), Svečane »Prizelstorff« (7 in 8), Obrat (7 in 8), Osek in Trotkova (22 in 26). VIII. Desetina pri Smolincih: Smolinci in Župetinci (41 in 23). IX. Desetina pri Cezanjecih: Cezanjci (36 in 31), Vidanovci (8 in 7), Vogričevci (14 in 15), Branoslavci (14 in 15). X. Desetina v jurjevski župniji: »Gräwäschizendorff« (10 in 6), Rinkovci (5 in 5), Kraljevci (22 in 23). XI. Desetina pri Cerkvenjaku: Cerkvenjak (8), Andrenci (12 in 12), Kutinci (6 in 6), Cogetinci (17 in 16). XII. Desetina na Dravskem polju: »Ober Sölza« (19 male), Jiršovci (16), Vintarovci (9), Janežovci (12), Skuhlja (27), Zabovci (28), Sobetinci (21), Strelci (3), Cinkovci (4), Zagorci (8), Zgornji Oblak (17).

⁶⁵ Registri navajajo snope in kopice (schober). Kopica je imela 60 snopov. (H. J. Alberti, Mass und Gewicht, Berlin 1957, 426.)

⁶⁶ Register žitne desetine.

^{66a} Letni obračuni oskrbnika Negove so ohranjeni skoraj nepretrgano za leta od 1533 do 1725.

⁶⁷ Za december 1607 navaja obračun oskrbnika izdatek za zdravila: »Item als vast alles gsinndt sambt mier im schloss khrannkh gelegen, für sennetpleter (?) vnnd süess holz, so ich von Gräz bringen lasse...« (Obračun 1607/08). — V tem času je oskrbnik po zelo nizki ceni prodajal služinčadi na gradu vino, da bi ostajali doma. (»Item hab ich zur zeit der infection für das gsinndt im schloss ain starttin wein, damit es besser dahaimb blihen, anzäpfft...« (Obračun 1607/08).

⁶⁸ Obračuni so veljali od Jurjevega do Jurjevega (24. april).

⁶⁹ Če računamo štrtin po 400 l, potem 200.000 l, če pa po 600 l, potem 300.000 l.

⁷⁰ Obračun 1607/08.

⁷¹ Del žita, ki so ga nabrali na pristavah, so tam zmlatili in zrnje prepeljali v graškinski kašči. (Obračun kaščarja).

⁷² V tem obdobju so bili denarni dohodki dejansko manjši od izdatkov, ker so se velike vsote izdale za gradnje.

⁷³ Obračun 1612/13.

⁷⁴ V letih 1615/16 je imela gosposčina tudi posebnega nosača vode. (Obračun 1615 do 1616). — O plačah prim. R. Baravalle, o. c., XXIX, 1935, 105.

⁷⁵ Žal, so posebni obračuni s prilogami ohranjeni le za čas od 1607 do 1617, sicer pa imamo za manjše zidave in popravila v letnih obračunih posebno postavko.

⁷⁶ Kot je iz letnih obračunov oskrbnika razvidno, so bili tedaj na gradu zaprti Turki. Poleti leta 1606 jih je bilo osem, novembra istega leta so dva izmed njih prepeljali v Varaždin. Večkrat najdemo tudi zaznamek, da jim je padar iz Radgone puščal kri. Naj omenimo, da se je ena izmed ječ na gradu imenovala turška (Türgkhen gefännkhnus). (Obračun 1607/08). K. Teply, Vom Los osmanischer Gefangener aus dem Grossen Türkenkrieg 1683—1699, Südost-Forschungen Bd. XXXII, 1933, 33 sl. Prim. Ign. Voje, U usodi turških ujetnikov v slovenskih deželah v XVI. in XVII. stoletju, ČZN XLIII, 1972, 254.

⁷⁷ Prim. M. Zadnikar, Umetnostni spomeniki v Pomurju, 38—40.

⁷⁸ Prim. J. Curk, Delež italijanskih gradbenikov na Štajerskem v 16. in 17. stoletju, ZUZ VII, 1965, 37.

⁷⁹ »paumeister Windischer granizen«.

^{79a} Prim. J. Curk, o. c., 44.

⁸⁰ Oskrbnik piše ime Pietra Valnegra Peter Vläneger.

⁸¹ Prim. M. Zadnikar, o. c., 38—40.

⁸² Oskrbnik piše ime Benedetta Pincheta običajno Pinggt in Pingget.

⁸³ Kamnoseškega mojstra piše oskrbnik Gällo in Ginälo, mojster pa se je podpisoval Genalo in Genallo.

⁸⁴ »stainpruch beim pfarhof« (Gradbeni obračuni).

⁸⁵ Omenil sem le najpomembnejše obrtnike in take, ki so na gradu in pristavah delali dalj časa.

DIE HERRSCHAFT NEGOVA (NEGAU) AM ANFANG DES 17. JH.

Man rechnete die Herrschaft von Negova unter die bedeutsamsten Grundherrschaften auf dem Gebiete zwischen Flüssen Pesnica und Mura. Ihr Sitz befand sich in Negova, die zum ersten Mal bald nach dem Jahre 1106 und später 1265 erwähnt wird. Als Festung aber im Jahre 1425 erscheint. Im 15. Jh. war Negova im Besitz der Winden, Lichtenegg und Pernegg. Im Kriege zwischen dem Kaiser Friedrich und ungarischen König Mathias Korvin kam sie in die ungarische Hände, und im Jahre 1542 in den Besitz der bekannten Adelsfamilie der Trautmannsdorfer, die danach ihre Eigentümer bis zum Ende des 2. Weltkrieges, also vierhundert Jahre, waren. Am Anfang des 17. Jh. war Sigmund Friedrich Graf Trautmannsdorf der Herrschaftseigentümer, welcher, mehrere Jahre hindurch, das von den Türken zerstörte Schloss erneuerte, gab ihm neues Aussehen, restaurierte auch die Gebäude auf den Maierhöfen und auf den dominikalen Weinbergen.

Der dominikale Besitz von Negova war vor allem in der nächsten Schlossumgebung zentralisiert, ferner beim Gutshof Freudenau am Plitvički potok bei Apače, und auch noch an anderen Stellen. Zum dominikalen Besitz gehörten, nebst den Schlossgebäuden, in erster Linie Weinberge, Felder, Wiesen, Wälder und Teiche. Der Herrschaft floss zu ein beträchtliches Jahreseinkommen auch von verschiedenen Grundbesitzpertinentien. Der Urbarialbesitz von Negova befand sich auch auf dem ausgedehnten Gebiet zwischen Pesnica und Mura, und umfasste 294 Wirtschaftseinheiten in 40 Urbarialsiedlungen. Die Herrschaft bezog von ihren Untertanen namhaftes Jahreseinkommen im Geld und Naturalien (Weizen, Hafer, Wein, Hühner, Kapaune, Eier, Käse und Flachshaar). Da die Herrschaft auf einem weinreichen Grund lag, war sie auch der Eigentümer zahlreichen bergrechtlichen Grundstücke, die sie an die Interessenten nach dem Bergrecht verpachtete, wofür sie bestimmte Jahresabgaben, besonders im Wein erhielt. Die Herrschaft hatte Berggenossen auf 34 Bergen, die zusammen 688 Parzellen besaßen. Unter wichtige Wirtschaftsposten der Herrschaft rechnete auch der Zehnt, der im Bereich zwischen Pesnica und Mura, teilweise auch zwischen Drau in Pesnica und um der Stadt Radkersburg, erhoben wurde. Der Zehnt auf ein Drittel aufgeteilt, teilte die Herrschaft mit anderen Grundherrschaften und Pfarreien. Der Weinzehnt wurde in vier Gruppen aufgeteilt und wurde von 1582 Nutzniessern auf 66 Bergen erhoben. Der übrige Zehnt umfasste den so an genannte grossen und kleinen Zehnt. Zu dem ersten rechnete Getreide, Weizen und Hafer, zu dem zweiten Hirse, Flachshaar und Hühner. Die Herrschaft war berechtigt zum grossen Zehnt bei 1269 Nutzniessern in 79 Siedlungen, und zu dem kleinen Zehnt bei 527 Nutzniessern und in 38 Siedlungen.

Aus den jährlichen Abrechnungen des Verwalters ist die ganze wirtschaftliche Tätigkeit deutlich ersichtlich. Die Abrechnung des Verwalters gibt uns den Einblick in gesamte Vorräte der Produkte. Aus der Abrechnung ist ersichtlich, dass es im Jahre 1608 in den herrschaftlichen Kellern 510 1/2 Startine Wein und 2284 Viertel Getreide gab. Die Abrechnung des Verwalters für das Abrechnungsjahr 1607/08 weist 4025 Gulden von Geldeinahmen und 3242 Ausgaben, nach.

VPLIV OBČINSKE POLITIKE NA DELOVANJE DRUŠTEV V PTUJU
PRED PRVO SVETOVNO VOJNO

Po razpoložljivem gradivu bo v pričujočem članku prikazan delež občinske politike v obrambi nemštva in širjenju nemške miselnosti med slovenskimi prebivalci na območju mestne ptujske občine. Takšno ugotovitev nam omogočajo razmere, ki so nastale po izrazitih spremembah v procesu osvobajanja kmetov in v organizaciji politične oblasti,¹ in sicer po uveljavljanju kapitalističnega načina proizvodnje.²

Čeravno je bilo takratno deželnoknežje³ in komorno mesto Ptuj⁴ po številu prebivalcev pred letom 1848 eno izmed večjih mest na Štajerskem,⁵ je gospodarsko do konca 19. stoletja ostalo v bistvu na istem kot v fevdalni dobi.⁶

Vendar se je v odvisnosti od organizacije politične oblasti, in to od časa, ko je Štajerska kot nerazdružljiva vojvodina Avstrije bila razdeljena na tri okrožja ter volilne⁷ in politične okraje,⁸ pa do prevzema oblasti od Narodnega sveta,⁹ mesto izoblikovalo v gospodarsko, politično in kulturno središče za območje Dravskega polja in za del Slovenskih goric ter Haloz.¹⁰

Po tej novi organizaciji je Ptuj še naprej spadal v mariborsko okrožje¹¹ in je postal volilni¹² ter politični okraj.¹³ Ne le da je od leta 1850 postal sedež raznih upravnih (okrajnega glavarstva, političnega okrajnega urada, davkarije) in drugih institucij¹⁴ ter eno izmed avtonomnih mest na Štajerskem,¹⁵ temveč se je kot skupno bivališče prebivalcev različne narodne pripadnosti, predvsem pa zaradi njihovega zavestnega opredeljevanja do narodne pripadnosti, razvil v tako središče, kjer je nacionalna pripadnost prebivalcev prerasla v osrednje vprašanje občinske politike. Kolikor močnejše je bilo uveljavljanje slovenskih prebivalcev na gospodarskem, političnem in kulturnem področju nasproti nemškimi prebivalcem, ki so bili od drugih narodnosti najbolj številni tako pred revolucijo 1848¹⁶ kot tudi pozneje,¹⁷ toliko bolj se je Ptuj oblikoval v slovensko in nemško središče hkrati.

Uveljavljanje slovenskih prebivalcev se najprej začne na političnem in kulturnem,¹⁸ in šele po odpravljanju podložništva in prejšnjih gospodsk¹⁹ tudi na gospodarskem področju. Čeravno je bil odsev revolucionarnih idej večji v Slovenskih goricah,²⁰ vidimo, da se je proces uveljavljanja začel na političnem področju že z glasovanjem proti nemški zvezi 3. 5. 1848²¹ in z zahtevami ptujskega učiteljskega zbora dne 25. 1. in 22. 2. 1849 za uvedbo slovenskega jezika kot učnega jezika na ljudsko šolo;²² razvoj tega procesa lahko sledimo šele po Bachovem absolutizmu.

Tako je zahteva za uvedbo slovenskega jezika v urade in šole²³ po letu 1860²⁴ samo potrditev o nadaljnem uveljavljanju slovenskih prebivalcev in s tem tudi o izoblikovanju njihove zavesti o narodni pripadnosti. V Ptujju kot bivališču prebivalcev večinoma slovenske in le deloma nemške narodnosti se uveljavljanje prvih in reakcija drugih še bolj zrcali v njihovem sožitju zato, ker se je to dogajalo v površinsko skoraj enako obsežnemu mestu. Površina mesta je v letih 1851²⁵—1879²⁶ ostala enaka in je znašala 43 oralov. Glede na to, da so kljub priključitvi Kaniže ptujski občini leta 1878²⁷ vse do novega imenovanja cest leta 1910 imeli le-to za predmestje²⁸ in da sta drugi dve predmestji (Breg in Krčevina) imeli svoje občine in sta ostali zunaj mestnega območja²⁹ vse do leta 1936,³⁰ bistvene površinske spremembe ni moglo biti, pa čeprav se je mesto začelo širiti že od leta 1860.³¹

O tem prepričljivo govore tudi podatki o številu hiš, čeravno se ti med seboj razlikujejo,³² saj se je v 50. letih (1850—1900) povečalo njihovo število samo za 17.³³

Dejavnost mestne ptujске občine, katere pristojnost se je z letom 1878 razširila tudi za predmestje Kaniže, lahko glede obrambe nemštva kot tudi pri širjenju nemške miselnosti med slovenskimi prebivalci sledimo skozi delovanje raznih nepolitičnih društev in podružnic, katerih sedež je bil seveda v Ptujju. Društva in podružnice so bila glede na njihovo naravo dela slovenska in nemška.

Med prvimi društvi v Sloveniji sploh³⁴ je ptujška Narodna čitalnica. Čeravno ustanovljena že 23. 7. 1863, je začela delati 1. 6. 1864 in bila slovesno odprta 5. 9. 1864.³⁵

Ustanovno leto ptujске Narodne čitalnice se ujema z vseslovanskimi manifestacijami ob 1000-letnici misije bratov Cirila in Metoda, ki so razgibale narodnostno delo tudi na Štajerskem in s tem tudi poleg agitacije Božidarja Raiča neposredno prispevale k njeni ustanovitvi.³⁶

Da je Narodna čitalnica v Ptujju bila središče pri oblikovanju zavesti o narodni pripadnosti in pri organiziranem uveljavljanju slovenskih prebivalcev na kulturnem in političnem področju, priča dejstvo, da so nekateri njeni odseki prerasli v samostojna društva (Slovensko pevsko društvo in telovadno društvo Sokol)³⁷ in da je iz nje izšlo politično društvo »Pozor«³⁸ ter zametek sedanje ljudske in študijske knjižnice.³⁹

Da med prebivalci staroslovenskega Ptujja⁴⁰ ni bilo čutiti nacionalne nestrpnosti do otvoritve nemškega Casina 6. 2. 1867,⁴¹ priča število 200 članov Narodne čitalnice pred njeno otvoritvijo⁴² kot tudi množična manifestacija ob njeni slovesni otvoritvi⁴³ ter neovirana dejavnost krožka za slovenski jezik in društva sploh⁴⁴ v letih 1864—1867.⁴⁵

Tudi v letih 1867—1871 je bila Narodna čitalnica zelo aktivna,⁴⁶ čeprav je že deloval nemški Casino. V primerjavi s časom liberalno centralističnega režima⁴⁷ se je njena dejavnost zmanjšala ne le zaradi finančnih težav, temveč tudi zaradi vedno večjega nasprotovanja nemških prebivalcev,⁴⁸ ki jih je že zajela vse-nemška miselnost. Z narodnim domom, katerega svečana otvoritev je bila z govorom B. Raiča dne 29. 5. 1882⁴⁹ v času vlade grofa Taaffeja, se začne obdobje neposrednega poseganja občine v čitalniške zadeve,⁵⁰ ki je vedno bolj izrazito proti koncu njenega obstoja.⁵¹

Po zakonu o društvih in zborovanjih z dne 15. 11. 1867 je imelo v Ptujju med leti 1870—1879 potrjena društvena pravila osem društev.⁵² Po Narodni čitalnici sodeč, katere društvena pravila so bila po navedenem zakonu potrjena šele

29. 9. 1884, so bila nekatera od teh ustanovljena že prej: Moško pevsko društvo leta 1863,⁵³ Turnverein leta 1862,⁵⁴ Glasbeno društvo 1855,⁵⁵ vendar jih bomo obravnavali šele po zakonu iz leta 1867. Tako sledijo: Prostovoljno požarnobrambno društvo (Freiwillige Feuerwehr) iz leta 1870,⁵⁶ Podporno društvo za revne učence iz leta 1871, Moško pevsko društvo (Männergesangsverein) in Turnverein iz leta 1876,⁵⁷ Casino iz leta 1877,⁵⁸ Glasbeno društvo (Musikverein) iz leta 1878⁵⁹ in Vojno veteransko društvo (Militär Veteranenverein) iz leta 1879.⁶⁰

Med društvi, katerih vodstva so bila tudi pozneje v nemških rokah in so se utrjevala v času liberalno centralističnega režima ter so imela veliko vlogo pri širjenju nemštva, so Moško pevsko društvo, Turnverein,⁶¹ Prostovoljno požarnobrambno društvo⁶² in Casino.⁶³

Vendar je treba poudariti, da številčnost v omenjenih društvih ne kaže nacionalne pripadnosti njihovih članov.

Število članov med leti 1888—1900:

	Moško pevsko društvo	Turnverein	Požarnobrambno društvo	Casino
1888	75	53	224	80
1889	75	53	224	80
1890	70	67	280	70
1891	100	67	256	40
1892	94	67	265	60
1893	111	62	268	53
1894	123	64	240	96
1895	107	76	233	86
1896	?	?	?	?
1897	103	82	242	74
1898	119	90	251	106
1899	?	?	?	?
1900	114	86	246	79

Narava širjenje nemštva v Ptuj, ki jo je imelo Prostovoljno požarnobrambno društvo, se vidi tudi v nadaljnjem negovanju tradicij nacionalne garde⁶⁴ po njeni ukinitvi; njene korenine segajo po mestni straži celo v prvo polovico 18. stoletja.⁶⁵ Z otvoritvijo nemškega Casina 6. 2. 1867⁶⁶ si je Ptuj pridobil osrednje zbirališče za gospodarsko najmočnejše in patriarhalno usmerjene meščane. Kot Casino je obstajalo vse do novembra 1898, ko se je z dekretom z dne 4. 11. 1898, št. 32 300, preimenovalo v »Deutsches Heim«.⁶⁷

Nekaj časa so Casino ali Deutsches Heim vodili: Josef Fürst,⁶⁸ Simon Hutter,⁶⁹ dr. Franz Metzler⁷⁰ in Sixtus Fichtenau.⁷¹ V letih 1880—1890 se je število društev in podružnic (razen že omenjene čitalnice) povečalo še za osem, vsega skupaj jih je bilo 17.⁷² Med društvi, ki so imela veliko vlogo pri širjenju nemške miselnosti in nemške gospodarske moči na Slovenskem sploh, sta društvi Schulverein in Südmark,⁷³ zastopani s krajevnimi skupinami tudi v Ptuj.

Občni zbor za ustanovitev krajevne skupine Schulvereina je bil 6. 8. 1881,⁷⁴ njegova pravila pa so bila potrjena 10. 9. 1881.⁷⁵ Ker je mestna ptujska občina med člani društva,⁷⁶ ni čudno, da je krajevna skupina tega društva bila deležna občinske podpore 50 kron letno.⁷⁷ Nekaj časa so krajevno skupino vodili: di-

rektor ptujske gimnazije Hans Tschanet,⁷⁸ Simon Hutter⁷⁹ in Viktor Schulfink.⁸⁰ Število članov te skupine je v letih 1888—1900 naslednje: 1888 — 243; 1889 — 243; 1890 — 132; 1891 — 132; 1892 — 117; 1893 — 117; 1894 — 115; 1895 — 132; 1896 — ?; 1897 — 132; 1898 — 133; 1899 — 133? in 1900 — 134.⁸¹ Že bežen pogled na prostore, kjer je krajevna skupina imela občne ali letne konference in prireditve, nas usmerja na tista zbirališča (Casino, Deutschesvereinhaus, hotel Osterberger), od koder se je širila nemška miselnost pa naj je ta bila patriarhalna ali tudi ne.⁸²

Poleg dejavnosti krajevne skupine je bila prisotna tudi dejavnost samega društva ne le v Ptujju, temveč tudi v bližnji okolici. Tako je društvo poleg podpore nemškemu dijaškemu domu⁸³ zgradilo schulvereinsko šolo na Bregu.⁸⁴

Krajevna skupina društva Südmark je začela delati 31. 8. 1890.⁸⁵ Število njenih članov je bilo v primerjavi s krajevno skupino društva Schulverein manjše. Tako je leta 1891 bilo 70 članov; 1892 — 27; 1893 — 84; 1894 — 40; 1895 — 40; 1896 — 70; 1897 — 70; 1898 — 66; 1899 — 66 in 1900 — 68.⁸⁶ Mestna ptujska občina je dajala letno podporo samemu društvu (20—50 kron) in krajevni skupini.⁸⁷ Krajevno skupino društva Südmark so nekaj časa vodili: Viktor Schulfink,⁸⁸ Grossauer,⁸⁹ dr. Edwin Ambrositsch⁹⁰ in dr. August Plachki.⁹¹ Skupina se je leta 1894 razdelila v moško in žensko skupino. Ženska krajevna skupina društva Südmark je bila ustanovljena 14. 4. 1894, njena pravila pa so bila potrjena že 6. 2. 1894, številka 2490.⁹²

Na ustanovnem zboru so bile izvoljene za predsednico Antonija Schulfink (žena Viktorja Schulfinka), za podpredsednico Olga Filaferro (žena Karla Filaferro), za zapisnikarico Pauline Stary, za namestnico gospodična Amalia Osterberger in za blagajničarko gospa Aurelia Ornigg.⁹³ Prisotnost dejavnosti samega društva Südmark v Ptujju je bila očitna: ne le, da je dne 2. 9. 1894 bilo njegovo zborovanje v avli glasbenega društva, ampak tudi z dajanjem denarne pomoči, kot na primer 1000 goldinarjev Nemškemu društvenemu domu, 150 goldinarjev nemškemu otroškemu vrtcu itd.⁹⁴ Ali je prišlo do ustanovitve društvene knjižnice v Ptujju, se ne ve, čeravno je društvo razmišljalo tudi o tem.⁹⁵

V letih 1880—1900 sta med društvi in podružnicami pomembna Slovensko pevsko društvo in podružnica »Družba sv. Cirila in Metoda«. Pevski odsek Narodne čitalnice je z dnem 31. 1. 1884 prerastel v samostojno društvo.⁹⁶

Slovensko pevsko društvo ne le da je bilo prvo na Slovenskem glede glasbene umetnosti, temveč so bile njegove prireditve tudi vseslovenske manifestacije.⁹⁷ Nekaterе take prireditve je društvo povezovalo s svojimi občnimi zbori v Ptujju, Mariboru, Celju in drugod.⁹⁸

Odnos mestne ptujske občine do Slovenskega pevskega društva pa naj ilustrira sklep občinskega sveta z dne 2. 8. 1893, ki je prepovedal svojim uslužbencem udeležbo pri »Slovenski prireditvi« v Mariboru.⁹⁹ Slovensko pevsko društvo je bilo po številu članov eno izmed najštevilnejših društev v Ptujju. Tako je leta 1888 imelo 309 članov; 1889 — 309; 1890 — 302; 1891 — 341; 1892 — 391; 1893 — 398; 1894 — 331; 1895 — 391; 1896 — ?; 1897 — 264; 1898 — 119; 1899 — ? in 1900 — 190 članov.¹⁰⁰

Proti raznarodovalnemu delu nemškega Schulvereina in Südmarke sta bili na Slovenskem ustanovljeni »Družba sv. Cirila in Metoda« in »Naša straža«.¹⁰¹ Čeravno sta obe bili zastopani tudi v Ptujju, je bila izrazitejša dejavnost podružnice Družbe sv. Cirila in Metoda, ki je bila ustanovljena leta 1885.¹⁰² Njeno delovanje je bilo usmerjeno proti delovanju nemškega Schulvereina; to je bila glavna naloga »Družbe sv. Cirila in Metoda« na Slovenskem sploh. Podružnica

imenovane družbe se je leta 1908 razdelila v moško in žensko. Tako se z ustanovitvijo ženske podružnice 10. 8. 1908,¹⁰³ zlasti pa po občnem zboru dne 10. 2. 1909¹⁰⁴ začne samostojno delovanje obeh podružnic. Sama družba je imela 3. in 23. redno zborovanje v Ptujju. Prvo zborovanje so Nemci v Ptujju prezirali, drugega so se bali. Odnos nemških prebivalcev do prvega in do drugega zborovanja je samo potrditev naraščajočega zaostrovanja nacionalnih nasprotij med prebivalci na območju mestne ptujjske občine.¹⁰⁵ Ne le po septembrskih dogodkih leta 1908,¹⁰⁶ temveč tudi po dogodkih v spomin na le-te¹⁰⁷ ostane Ptuj pred prvo svetovno vojno in tudi med obema vojnoma eno najbolj aktivnih prizorišč nacionalnega boja v Sloveniji.

Med društvi in podružnicami, ki so do začetka prve svetovne vojne delovale v smeri širjenja nemštva in nemške miselnosti tudi med slovenskimi prebivalci, naj omenim nekatera: Vojno veteransko društvo po izključitvi predsednika društva Aleksandra Pinteriča l. 1892,¹⁰⁸ društvo Lehrer und Schulfreunde, ki se je 20. 2. 1901 preimenovalo v Učiteljsko društvo (Lehrerverein),¹⁰⁹ Nemški društveni dom (Deutschersvereinhaus), nemško nacionalno delavsko društvo »Drauwacht«, nemško nacionalno društvo »Auf Vorposten« in druga. Med vsemi naštetimi je bilo izrazito nevarno delovanje Nemškega društvenega doma. Delati je začel po potrditvi društvenih pravil 1. 5. 1893.¹¹⁰ Na občnem zboru dne 12. 6. 1893 je bilo izvoljeno vodstvo tega društva. Tako je bil za predsednika izvoljen Viktor Schulfink, za podpredsednika Josef Ornigg, v odbor pa Josef Kasimir, Simon Hutter, Josef Kollenz in Ignaz Behrbalke.¹¹¹ Med predsedniki društva so bili Viktor Schulfink,¹¹² Josef Ornigg,¹¹³ ki je bil leta 1893 in 1894 tudi podpredsednik,¹¹⁴ in Franz Kaiser.¹¹⁵ Če upoštevamo, da je J. Ornigg z osebnim prizadevanjem kot župan mesta in od leta 1904 kot načelnik okrajnega ptujjskega zastopa precej prispeval k širjenju nemštva v Ptujju, potem ne more biti dosti manjši tudi delež Franza Kaiserja, ki je kot podžupan in občinski svetovalec odstopil šele leta 1906,¹¹⁶ in Viktorja Schulfinka, ki je nekaj časa vodil krajevne skupine društva Schulverein in Südmarke ter jih zastopal tudi na letni konferenci obeh društev in prispeval k ustanovitvi krajevne skupine društva Schulverein v Ormožu leta 1893.¹¹⁷ Za širjenje nemštva in nemške miselnosti je Nemški društveni dom med drugim prirejal tudi družabne večere »Deutsche Abende«,¹¹⁸ ki so jih negovali tudi med obema vojnoma.¹¹⁹ Društvi »Drauwacht« in »Auf Vorposten« sta se po svojih podružnicah vgnezdili tudi v Ptujju. Medtem ko »Auf Vorposten« deluje že od leta 1901,¹²⁰ je bila podružnica »Drauwach« ustanovljena dne 12. 4. 1902 in potrjena z odlokom št. 8423.¹²¹

Proces širjenja nemštva in nemške miselnosti v Ptujju se začne z ustanovitvijo nemškega Casina. Precejšen delež pri tem imajo tudi druga brambna društva: Prostovoljno požarnobrambno društvo, Turnverein, Moško pevsko društvo, katerih delovanje je bilo do ustanovitve društev Schulverein in Südmark več ali manj neorganizirano.

Zahteva iz leta 1879 po uveljavljanju Slovencev v Ptujju predvsem z odpravo nemškega pouka in s poslovenitvijo nemške šole v mestu¹²² je najbrž tudi začetek stopnjevanja nacionalne nestrpnosti¹²³ za časa župana Karla Bressnigga,¹²⁴ ki se zrcali tudi v protestu mestnega občinskega sveta proti slovenski okrajni hranilnici leta 1881.¹²⁵ Od časa, ko je mestna ptujjska občina postala član društva Schulverein, in po ustanovitvi krajevne skupine tega društva v Ptujju se začne načrtno preganjanje slovenskih prebivalcev. Tako bi naj v času županovanja Franza Rodoška, ki se je sicer županski funkciji odpovedal 4. 2. 1885,¹²⁶ nacionalno nasprotje med prebivalci odpravili s premestitvijo dveh

učiteljev ali z njihovo odstranitvijo iz Ptuja.¹²⁷ Kot smo že videli, se z letom 1890 začne vzporedno delovanje krajevnih skupin društev Schulvereina in Südmarke.

Krajevna skupina društva Südmarke je bila ustanovljena v času županovanja Ernsta Eckla (1885—1894). V njegovem času je leta 1886 okrajni zastop postal slovenski,¹²⁸ mesto pa naslednje leto avtonomno. Čeravno je že leta 1880 bila v okrajnem zastopu slovenska večina,¹²⁹ se je nacionalno nasprotje med prebivalci zaostrovalo, posebno, ko so vodstvo prevzeli Slovenci. Zato ne preseneča niti poskus mestne ptujske občine, da bi se izločila iz območja okrajnega ptujskega glavarstva,¹³⁰ niti njena pridružitvev nemškimi nacionalnim elementom Štajerske za boj proti vladi ministra E. Taaffeja.¹³¹

Leta 1890 je začel izhajati Pettauer Zeitung, ki je v letih 1898—1904 zajadral med nacionalna nemška glasila.¹³² Med uredniki, ki so prispevali in dajali takšno vsebino Pettauer Zeitungu, so: Roamald Jakob Bayer, Wilhelm Blanke, Wilhelm Frisch, Ignaz Spritzey mlajši in drugi.

Z izvolitvijo Josefa Ornigga za župana dne 19. 6. 1894¹³³ in z njegovo zapri-sego dne 11. 7. 1894¹³⁴ se začne novo obdobje v zgodovini mestne ptujske občine. Nacionalna nestrpnost se vedno bolj stopnjuje, to je v smislu občinske politike le nadaljevanje smeri prejšnjega župana E. Eckla in podžupana Sixtusa Fichtenaua.¹³⁵

Čas Orniggovega županovanja se je podaljšal po ponovnih izvolitvah leta 1897,¹³⁶ 1900 in vse do razpada avstroogrške države. Z njegovim županovanjem je povezan tudi propad slovenskega okrajnega ptujskega zastopa leta 1904.¹³⁷ Trdna opora pri uveljavljanju nemštva in nemške miselnosti v Ptujju ter pri organizaciji množičnega nastopanja proti slovenskim prebivalcem so bili poleg podžupana Franza Kaiserja in Johanna Steudta, ki je to mesto zasedel po odstopu prvega, še člani občinskega sveta: Josef Wressnig, Wilhelm Blanke, Josef Kasimir, Josef Pirich, August Plachki, Raimund Sadnik, Adolf Sellinscheg, Karl Kratzer, Karl Filafferro, Hans Molitor, Max Ott, Ernst Treitl, Anton Stering¹³⁸ in drugi.

Čeravno je bilo uveljavljanje Slovencev prisotno na kulturnem in političnem področju pa si je mestna ptujska občina različno prizadevala, da bi prikazala Ptuj kot izrazito in samo nemško mesto. Izrazi tega prizadevanja so bili na primer priključitev k protestni akciji štajerskega nemštva proti ustanovitvi slovenske gimnazije v Celju,¹³⁹ dodelitev 100 kron podpore Nemškemu domu v Celju,¹⁴⁰ 100 kron podpore podpornemu društvu na ptujski gimnaziji samo za otroke nemške narodnosti, predlog za spremembo napisa okrajnega glavarstva Bezirkshauptmannschaft Pettau v Bezirkshauptmannschaft Umgebung Pettau,¹⁴¹ prispevek 2000 kron Roseggerjevemu skladu,¹⁴² odstranjevanje učiteljev¹⁴³ itd.

Ne le politika mestne ptujske občine, temveč tudi osebno prizadevanje župana,¹⁴⁴ ki je sicer bil odličen gospodarski organizator,¹⁴⁵ sta precej prispevala k oblikovanju nemške miselnosti v Ptujju.

Pri širjenju takšne miselnosti je pomagal tudi časopis »Štajerc«, ki je na pobudo L. Kresnika in F. Vrečka¹⁴⁶ ter po zaslugi Josefa Ornigga, dr. Edwarda Amrositscha, Josefa Skubitza, Viktorja Schulfinka, Leopolda Slawitscha, Wilhelma Blankeja in drugih začel izhajati leta 1900 v Ptujju.¹⁴⁷

Z ustanovitvijo »Štajerca« je postalo mesto središče štajercijanstva, v katerem odseva Orniggova misel: kmet za kmeta, proč od Rima, proti gibanju proč od Gradca, proti majniški deklaraciji itd.¹⁴⁸

Ob zgoraj navedeni politiki prikazovanja mesta kot izrazito nemškega v letih 1880—1910 je bila močno prisotna tudi zloraba kriterija za določevanje narodne pripadnosti prebivalcev na območju mestne ptujske občine, čeprav je bila pri naravnem gibanju prebivalstva v Ptujju absolutna večina iz slovenskih krajev.¹⁴⁰

Kljub vsem tem podatkom je očitno, da se nemška miselnost med slovenskimi prebivalci ni razširila, saj je bilo zaradi antiavstrijskih idej leta 1914 na področju ptujskega političnega okraja aretiranih 40 oseb večinoma slovenske narodnosti.¹⁵⁰

OPOMBE

¹ Anton Mell, Die Anfänge der Bauernbefreiung in Steiermark unter Maria Theresia und Josef II, Graz 1901, 50, 56, 88, 91, 97, 190, 270. — dr. F. X. Hlubek, EIN TREUES BILD DES HERZOGTHUMS STEIERMARK, Graz 1860, 471 — Ivan Lapajne, Politična in kulturna zgodovina štajerskih Slovencev, Ljubljana 1884, 205, 206, 207. — Provisorischer Landtag des Herzogthums Steiermark im Jahre 1848, Graz 1901, 1. — Matej Slekovec, Župnija sv. Lovrenca na Dravskem polju, Maribor 1885, 10, 19.

² Ivan Lapajne, l. c., 213. — Matej Slekovec, l. c., 19. — Hlubek, l. c., 110.

³ Balduin Saria, Pettau, Graz 1965, 24, omenja, da je mesto postalo deželnoknežje leta 1555. — Simon Povoden, Bürgerliches Lesebuch II. (rokokopis) 1, pravi da je bilo mesto deželnoknežje že leta 1569. — Ivan Lapajne, l. c., 283, navaja, da je Ptuj od leta 1565 ostal v lasti deželnih knezov.

⁴ Simon Povoden, ibid., 1, ime komorno mesto je mlajše in se ujema s časom nadvojvode Ferdinanda II. (1596—1637).

⁵ Dr. F. X. Hlubek, l. c., 51. Leta 1843 je bilo mesto med šestimi, leta 1846 med osmimi mesti z več kot 2000 prebivalci.

⁶ Franjo Baš, Tekma med Mariborom in Ptujem za prvenstvo na Dravskem polju, Mariborski koledar 1931—1933, 72. — Vladimir Bračič, Prebivalstvo občine Ptuj v luči zgodovinskega razvoja, Zbornik Poetovio 69 — 1969, Maribor 1969, 106.

⁷ Občni deželni zakonik in vladni list Štajerske kronovine, II. del, 1850, Cesarski patent št. 7, z dne 30. 12. 1849.

⁸ Jože Ptičar, Delež Božidarja Raiča v mladoslovenskem gibanju, Svet med Muro in Dravo, Maribor 1968, 343. — J. Apih, Slovenci in leto 1848, Ljubljana 1888, 296. — Reichsgesetz 1849 — II. del, 666.

⁹ Glasilo narodnega sveta in okrajnega glavarstva za ptujski okraj št. 1, Ptuj 9. 11. 1918.

¹⁰ Občni deželni zakonik in vladni list za Štajersko kronovino XXI, 1850, Marburški okraj leta 1850, 390.

¹¹ Pred letom 1848 je bilo na Štajerskem pet okrožij: graško, mariborsko, bruško, judenburško in celjsko — glej Steierische Zeitschrift, Graz 1821, 118. — Steierische Zeitschrift, II. zvezek, Graz 1835, 168. — Provisorischer Landtag des Herzogthums Steiermark im Jahre 1848, 123. — Anton Mell, l. c., 53, 209.

¹² Cesarski patent številka 7, z dne 30. 12. 1849, 19 — volilni okraj za Ptuj, Ormož, Središče in Rogatec.

¹³ Reichsgesetz 1849, II. del, 666.

¹⁴ Josef And. Janisch, Geografisch-statistisches Lexikon von Steiermark, 477. — Vladimir Bračič, l. c., 104. — Priloga k številki 27 Deržavno-vladnega lista za Štajersko, II. razred, XI. del, 1851, 40: Ptuj dobi politični ured in čisto okrajno sodnijo. — Reichsgesetz 1849, I. Wien 1850, glej dodatek k številki 339 z dne 25. 7. 1849. — Kažipot po Slovenskem Štajerskem leta 1905, Celje 1905, 303. — Fran Alič, Gledališka kronika, Ptuj 1952. Novo gledališče iz leta 1854.

¹⁵ Deželni zakonik in vladni list za vojvodino Štajersko XXIX — 1887, 196. — J. Felsner, Pettau und seine Umgebung, Pettau 1895, 136. — Ferdinand Raisp, Chronik von Pettau 1857—1887 (rokokopis), 7 s. — Pettauer Zeitung, II. letnik, št. 6 z 5. 8. 1894. — Fran Zwitter, Nemci na Slovenskem, Sodobnost št. 11—12, Ljubljana 1938, 492. — Zgodovinski arhiv Ptuj (odslej ZAP), št. 220 iz leta 1888. — Karl Gawalovski, Steiermark — Hand und Reisebuch, Graz 1914, 426. — Kažipot po Slovenskem Štajerskem leta 1905, Celje 1905, 303 (odslej Kažipot).

- ¹⁶ Simon Povoden, l. c., 5, kjer pravi »Hier wird gewönlich nur deutsch oder windisch .. gesprochen«.
- ¹⁷ ZAP — št. 2528 — 12 — 1911. — Kažipot, 303. — Dr. Hans Pirchegger, Das steierische Draugebiet, Graz 1919, 10.
- ¹⁸ Cesarski patent z dne 25. 4. 1848. — cesarski patent z dne 4. 3. 1849, 151. člen 3, — Reichsgesetz 1849 I, Wien 1850, — cesarski patent št. 7 z dne 30. 12. 1849, člen 3, — Vvod k občnemu državnemu zakoniku in vladnemu listu avstrijskega cesarstva 1849, 21.
- ¹⁹ Ivan Lapajne, l. c., 213, to je bilo 7. 9. 1848. — M. Slekovec, l. c., 10, 19, gosposke prenehale 31. 1. 1850.
- ²⁰ Fran Kotnik, Ptuj v srednjem in novem veku, Jubilejni zbornik ob desetletnici Društva jugoslovanskih akademikov v Ptujju 1922—1932, 64.
- ²¹ J. Apih, l. c., 108, 109.
- ²² J. Apih, l. c., 225.
- ²³ Novice XIX. tečaj, Ljubljana 1861, 136. — J. Vošnjak, Spomini, I. zvezek, Ljubljana 1905, 134, 135.
- ²⁴ Cesarski patent z dne 20. 10. 1860.
- ²⁵ Priloga k številki 27 Deržavno-vladnega lista za Štajersko, II. razred, XI. del, 1851, 50.
- ²⁶ Josef Andr. Janisch, l. c., 453.
- ²⁷ Ferdinand Raisp, l. c., 117 s. s. — Vladimir Bračič, l. c., 104. — J. A. Janisch, l. c., 453. — B. Saria, Pettau, Graz 1965, 34. — ZAP št. 61 iz leta 1880.
- ²⁸ B. Saria, ibid., 25, 34, 36.
- ²⁹ Provisorisches Gemeindegesetz-Allgemeine Bestimmung, Reichsgesetz 1849, Wien 1850, 203. — Občni deržavni zakonik in vladni list, XXI. del, 1850, 390.
- ³⁰ J. A. Janisch, l. c., 453. — J. Felsner, l. c., 136. — ZAP št. 1275 — 5 in 1916 iz leta 1903, glej izredne seje občinskega sveta za sprostitev gradbenih in nadovoznih parcel v občini Karčovini št. 129/1, 2; 168/1, 2, 3 itd. — ZAP št. 58622. — Dravska banovina, 500, 522.
- ³¹ B. Saria, l. c., 34.
- ³² ZAP št. 2528 — 12, 1911; 107 — 17 — 1900; 419 — 17 — 1890; 5220 iz leta 1892. — J. A. Janisch, l. c., 453. — Kažipot, 303.
- ³³ B. Saria, l. c., 36; leta 1850 so 203 hiše; leta 1869 — 210; leta 1880 — 210; leta 1890 — 214; leta 1900 — 224.
- ³⁴ J. Vošnjak, l. c., 82. — B. Saria, Pettau, Ptuj za časa okupacije, 17.
- ³⁵ Ferdinand Raisp, l. c., 48, 49. — Fran Alič, Nekdanja čitalnica in narodni dom, Ptujski zbornik II, 1962, 254. — Fran Kotnik, l. c., 44. — Spominski list septembrskih dogodkov 1908, Ptuj 1933, 2. — Milojka Alič, Ob obletnici rojstva ptujске gimnazije, Ptujski tednik št. 35. — 1964 J. Vošnjak, l. c., 159.
- ³⁶ J. Ftičar, l. c., 353. — J. Vošnjak, l. c., 143. — M. Alič, 1964, št. 36, 37.
- ³⁷ M. Alič, l. c., št. 40. — Spominski list septembrskih dogodkov leta 1908, Ptuj 1933, 5.
- ³⁸ F. Kotnik, l. c., 44. — F. Raisp, l. c., 167 ss, ZAP št. 1502 — 4 — 1911.
- ³⁹ F. Alič, l. c., 260. — F. Kotnik, l. c., 44.
- ⁴⁰ Dr. J. Komljanec, Ob šestdesetletnici ptujске gimnazije, Izvestije državne realne gimnazije, Ptuj 1929, 1 op.
- ⁴¹ F. Raisp, l. c., 70 s.
- ⁴² M. Alič, l. c., št. 37, 38.
- ⁴³ J. Vošnjak, l. c., 159, 160. — F. Alič, Gledališka kronika, Ptuj 1952, 13. — isti, Narodna čitalnica in stari narodni dom, Ptujski zbornik II, 1962, 254.
- ⁴⁴ F. Alič, l. c., 254, 255.
- ⁴⁵ F. Raisp, l. c., 43 s.
- ⁴⁶ F. Alič, l. c., 253.
- ⁴⁷ B. Teply, Narodnostno življenje pri Lenartu v Slovenskih goricah pred prvo svetovno vojno, Svet med Muro in Dravo, Maribor 1968, 481.
- ⁴⁸ F. Alič, l. c., 253.
- ⁴⁹ F. Raisp, l. c., 147 s. — F. Kotnik, l. c., 44. — F. Alič, l. c., 255, 262.
- ⁵⁰ F. Kotnik, l. c., 44.
- ⁵¹ ZAP št. 1321 — 1904.
- ⁵² ZAP št. 566 iz leta 1891 in 6418 iz leta 1893.
- ⁵³ ZAP št. 2397, 3466.
- ⁵⁴ ZAP št. 464 iz leta 1904 fasc. 15.

- 55 Hlubek, l. c., 407.
- 56 ZAP št. 328 — 1899, 648 fasc. 15, Društva.
- 57 ZAP št. 243, 756, 6418 fasc. 15.
- 58 ZAP št. 328, 2258 fasc. 15.
- 59 ZAP št. 5750 fasc. 15.
- 60 ZAP 328, 243 fasc. 15.
- 61 ZAP št. 2 fasc. 15.
- 62 ZAP št. 208/15, 566, 347, 1527, 278, 656, fasc. 15.
- 63 ZAP št. 756, 5750, 243, 328 fasc. 15.
- 64 Josef Andr. Janisch, l. c., 477. — Občni deželni zbornik in vladni list avstrijskega cestarstva LII, 1851, 531.
- 65 B. Saria, Pettau, med okupacijo, 17.
- 66 F. Raisp, l. c., 70 ss.
- 67 ZAP št. 6388 — 1899 fasc. 15.
- 68 ZAP št. 5437, 6239 fasc. 15.
- 69 ZAP št. 5207 — 1898 fasc. 15.
- 70 ZAP 6433 — 1899.
- 71 ZAP 186 — 1903.
- 72 ZAP št. 756 fasc. 15.
- 73 Franjo Baš, Maribor v avstrijski ustavni dobi, ČZN, Nova serija 3 (XXXVIII) letnik 1967, 222, 223, 224. — Bogo Teply, l. c., 486, 490, Tone Ferenc, Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941—1945, Maribor 1968, 67, 72, 74.
- 74 Raisp, l. c., 141 ss.
- 75 ZAP št. 756, 6418 fasc. 15.
- 76 ZAP št. 1358 — 1880.
- 77 ZAP št. 3144, 3602.
- 78 ZAP št. 1930, 1632.
- 79 ZAP št. 2562, 2623, 1345, 1400, 2042, 2037.
- 80 ZAP št. 2853, 3602.
- 81 Primerjaj op. 76 in št. 268.
- 82 ZAP. št. 2735, 2042.
- 83 Kalender des Deutschen Schulvereins auf das Jahr 1912, 173.
- 84 Pregled razvoja manjšinskega šolstva, Ljubljana 1966, 8. — B. Teply, l. c., 488. — Ilustrirani Narodni koledar, Celje 1911, 147. — Kalender des Deutschen Schulvereins auf das Jahr 1912, 172.
- 85 ZAP št. 328, 243.
- 86 ZAP št. 268, 5750, 6418, 824.
- 87 ZAP št. 724, 405, 5980, 6897, 3029, 2700, 3969.
- 88 ZAP št. 1714.
- 89 Pettauer Zeitung št. 33 z dne 15. 8. 1898.
- 90 ZAP št. 1413.
- 91 ZAP št. 3965, 118, 3419.
- 92 ZAP št. 243, 1717, 1836.
- 93 ZAP št. 1836.
- 94 Pettauer Zeitung št. 9 iz leta 1894.
- 95 ZAP št. 6744.
- 96 ZAP št. 6418, 5750.
- 97 Ilustrirani narodni koledar, Celje, 1895, 151, 152.
- 98 ZAP št. 3935, 4804, 6334, 3879, 4055, 3912.
- 99 ZAP št. 4042.
- 100 ZAP št. 268, 756, 243, 328.
- 101 Tone Ferenc, l. c., 73; — Franjo Baš, l. c., 222; — Bogo Teply, l. c., 494.
- 102 Koledar Družbe sv. Cirila in Metoda, Ljubljana 1905. — ZAP št. 756. — Lado Jerše, Iz zgodovine ptujskih podružnic, Spominski list, Ptuj 1933, 5.
- 103 Koledar družbe sv. Cirila in Metoda 1914, 145. — Lado Jerše, l. c., 5.
- 104 Jerše Lado, *ibid.*, 5.
- 105 Koledar družbe sv. Cirila in Metoda 1910, 91.
- 106 Lojze Ude, Nacionalne razmere v štajerskem Podravju ob razpadu Avstro-ogrske države, Nova obzorja XVII, Maribor 1964, 203.
- 107 ZAP št. — A/XIV — 2. Poročilo krajevne skupine švabsko-nemške prosvetne zveze, ki je bilo poslano na nemški konzulat v Zagrebu.
- 108 ZAP št. 263, 15.

- 109 ZAP št. 5999, 15.
 110 ZAP št. 6418.
 111 ZAP št. 3049.
 112 ZAP št. 3049, 1666, 3380, 5750.
 113 ZAP št. 1849.
 114 ZAP št. 1715, 3049.
 115 ZAP št. 156.
 116 ZAP št. 1435 — 5.
 117 Pettauer Zeitung št. 39 (26. 9. 1897), št. 38 iz leta 1893 in št. 28. iz leta 1893.
 118 ZAP št. 3668.
 119 A/XIV — 1 št. 1411; list 29, 31.
 120 ZAP št. 286, 87, 7108, 6821 in 7151.
 121 ZAP št. 2341, 1555.
 122 ZAP št. 2335.
 123 Ptujski list I, št. 23 iz leta 1919.
 124 Raisp, l. c., 108 ss.
 125 ZAP št. 960.
 126 ZAP št. 367.
 127 ZAP št. 2335.
 128 F. Raisp, l. c., 179 ss. — B. Saria, Pettau med okupacijo, 18.
 129 Jubilejno in upravno poročilo za 50. poslovno leto Posojilnice v Ptuju, 1933.
 130 ZAP št. II, 5 — 5616.
 131 ZAP št. 3523 — 16.
 132 Pettauer Montag Zeitung od številke 26 — 1898.
 133 Pettauer Zeitung št. 25 iz leta 1894 (odslej PZ). — F. Raisp, Chronik von Pettau II, rokopis, 32 ss.
 134 PZ št. 2 iz leta 1894.
 135 PZ št. 25 iz leta 1890.
 136 PZ št. 29 in 30 iz leta 1897.
 137 Uradni list ces. kr. okrajnega glavarstva ptujskega, VII. letnik, številka 28. — Štajerc št. 7 in 8 iz leta 1904. — Ilustrirani narodni koledar, Celje 1905, 124.
 138 PZ št. 3 iz leta 1893 — ZAP št. 2144.
 139 ZAP št. 3434.
 140 ZAP št. 528 — 5.
 141 ZAP št. 3244 in številka dopisa 5069.
 142 ZAP št. 712.
 143 »Ist eine definitive Anstellung auch eine sichere Anstellung«, Steierische Schul- und Lehrerzeitung, št. 8, leta 1904.
 144 ZAP št. 5649 — 16.
 145 Tone Ferenc, l. c., 76. — F. Baš, Josef Ornigg, Slovenski biografski leksikon, Ljubljana 1933, 230, 231.
 146 Tone Ferenc, l. c., 76.
 147 Karl Linhart, Die Abwehrung des unterländischen Deutschthums, Pettau 1910, 28.
 148 Štajerc št. 22 iz leta 1918. — F. Baš, ibid. 230, 231. — Führerdienst der Deutschen Jugend Untersteiermarks, 1941.
 149 F. Zwitter, Nemci na Slovenskem, Sodobnost 11—12, Lj. 1938, 492.
 150 Janko Pleterski, Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo, Ljubljana 1971, 25.

DER EINFLUSS DER GEMEINDEPOLITIK AUF DIE VEREINSTÄTIGKEIT IN PTUJ VOR DEM I. WELTKRIEG

Von der Zeit an, als Ptuj Sitz der Bezirkshauptmannschaft, des politischen Bezirksamtes, Steueramtes (14), Wahlbezirkes (12), und eine von den autonomen Städte von Steiermark wurde (15), überwuchs die Volkszugehörigkeit in die Zentralfrage der Gemeindepolitik in allen Bereichen und in allen Formen des Gesellschaftslebens.

Das direkte Eingreifen und der Anteil der Gemeindepolitik daran, kann man auch nach dem Jahre 1860 (24) durch die Tätigkeit der slowenischen und deutscher Vereine und Filialen verfolgen. Unter den ersten Vereinen, nicht nur in Ptuj, sondern auch in Slowenien (34), war Narodna čitalnica (der nationale Leseverein) in Ptuj. In den

Jahren seiner Existenz 1864 (35) bis 1914 (51) spiegelt sich die Beziehung der Stadtgemeinde gegen sie. Am Anfang selbst kann man sehen, dass die Gemeinde nicht in die Angelegenheiten des Narodna čitalnica eingriff (44). Später, von der Eröffnung von Narodni dom 1882 (49), bis zu Ende des Bestehens (51), wird das bewusste Eingreifen der Gemeinde in die Sachen des Lesevereines derart gesteigert, dass es im Jahre 1914 zu seiner Aufhebung kam.

Die Vereine, die mit ihrer Tätigkeit und mit der Unterstützung der Stadtgemeinde Ptuj, zur Verbreitung des Deutschtums bis 1880 beitrugen, sind unter anderen: Der freiwillige Feuerwehrverein (56), Turnverein, Männergesangverein (57) und Casino (63), welches 1898 in »Deutsches Heim« umbenannt wurde.

Vom Jahre 1880 bis Ende des I. Weltkrieges wirkten parallel mit den genannten Vereinen bei der Verbreitung des Deutschtums vor allem: Die Ortsgruppen der Vereine »Schulverein« und »Südmark« (73) und Deutsches Vereinshaus (110). Nebst der Ortsgruppentätigkeit, war im Bereich der Stadtgemeinde und näherer Umgebung, auch die Tätigkeit des Schulvereins und der Südmark anwesend. Die Stadtgemeinde Ptuj erteilte die Geldunterstützung allen aufgezählten Vereinen, die mit ihrer Tätigkeit zur Verbreitung des Deutschtums und der deutschen Denkart auch unter der slowenischen Bevölkerung beitrugen. Fast alle diese Vereine wurden von denselben Personen geführt. Die Beziehung der Stadtgemeinde Ptuj zu dem Nationalen Lesevereine Narodna čitalnica, als auch zu dem slowenischen Gesangverein, Sokol und zu beiden Filialen der »Družba sv. Cirila in Metoda«, war, zum Unterschied von den früheren Vereinen, verschieden. Sie behinderte ihre Tätigkeit, auf dass sie ihren Angestellten verbot an ihren Veranstaltungen (99) teilzunehmen, ferner, dass sie die deutsche Bevölkerung organisierte in Protest gegen die Versammlung der »Družba sv. Cirila in Metoda« in Ptuj., etc.

Der Inhalt des Deutschtums und der deutschen Denkart reflektierte sich auch in der Pettauer Zeitung, die seit 1898 unter die nationale deutsche Organe versiegelte (132). Und besonders wiederstrahlt sich beides in dem »Štajerc«, in welchem der Reflex der Gemeindepolitik und ihres Bürgermeisters am meisten offenbar ist (148).

PTUJSKO POLJE V LUČI IMENJSKIH CENITEV IZ LETA 1542

Leta 1542 je bila v želji, dobiti podrobnejši pregled nad dejanskim stanjem, opravljena imenjska cenitev gosposčin v takratni vojvodini Štajerski. Večina teh imenjskih cenitev je v originalu ohranjena v Štajerskem deželnem arhivu v Gradcu. Za poznavanje razmer v naših krajih pomenijo te cenitve izredno dragoceno gradivo. Kažejo nam podobo poseljenosti, velikosti vasi, socialno in gospodarsko strukturo kmetijske srenje, narodnostno sestavo prebivalstva in upravno razdelitev. Žal, si iz teh dokumentov ne moremo ustvariti popolne slike razmer na Ptujem polju, ker nam za sedaj ni znana imenjska cenitev gosposčine Ptuj. Ptuj pa je imel na Ptujem polju precej posesti. Iz nam dostopnega gradiva smo skušali ustvariti kar se da popolno podobo takratnega stanja.

Zaradi tehnične poenostavitve in večje preglednosti bomo imenjske cenitve prikazali v obliki tabelarnih pregledov po naseljih. Opustili smo navajanje vrednosti doma, posamezne in skupno ocenjeno vrednost živine ter posesti. Navajamo pa število živine in velikost kmetije, ki jo imenjske cenitve izražajo v številu »dnin« ali »njiv« (»tabrech paw Velld« ali »tag werch«) ter številu travnikov (»mad wissmat«). Tako mišljena »dnina« je zemlja, »ki jo je mogoče obdelati s parom volov v enem dnevu« (5, 211), kar je blizu velikosti današnjega orala, »mad wissmat« pa je velikost travnika, ki ga pokosi kosec v enem dnevu. V Spuhlji je popisovalec njive ocenil s »pflug«, in ne »tag werch«; domačini še danes uporabljajo ime plug za oral.

Po skupnem številu njiv in travnikov, torej po velikosti, smo kmetije kategorizirali tako, da smo ocenili tisto kmetijo, ki je obsegala od 5 do 9 enot za malo (m), od 10 do 19 enot za srednjo (s) in nad 20 enot za veliko (v). Podložnike, ki so imeli manj kot 5 enot zemljišča, smo uvrstili za kajžarje (k).

Poglejmo sedaj, kaj nam govorijo imenjske cenitve iz leta 1542.

Začnimo pri Spuhlji, ki leži blizu Ptuja in na dravski terasi. Takoj se moramo vprašati, ali je imela vas samo 16 podložnih kmetij. Zelo verjetno jih je imela več, le da so druge pripadale ptujski gosposčini, katere imenjska cenitev za zdaj ni znana. K tej misli nas navajajo podatki, da so imeli salzburški škofje leta 1322 v Spuhlji 8 podložnikov in 2 dvorca ter še dva fevdnika 5 kmetij. Sicer znane imenjske cenitve nam predstavljajo 16 podložnih kmetov, ki so služili trem fevdalnim gospodom — prvi štirje ormoškemu Szekelyjem (nemško Zacklom), naslednji štirje dedičem F. Breinerja, ostalih 8 pa Gamsu na Vodrižu. Za prve štiri imamo podatke o površinah njiv in travnikov, za druge pa je drug cenilec skupaj ocenil hišo, njive in travnike. To nam omogoča le pri-

Tabela 1.

Zum Puhl — Puchl dorff — Spuhlja

Zap. št.	Ime in priimek	Voli	Mladi voli	Biki	Krave	Teleta	Svinje	Konji	Njive	Travniki	Kategorija posestva
1.	Mihal Bezjak	3	—	2	4	3	5	—	20	3	v
2.	Nikola Horvat	—	—	—	1	—	—	—	3	—	k
3.	Vid Trstenjak	—	—	1	8	—	5	—	15	2	s
4.	župan Andrej	2	—	2	2	2	2	—	15	2	s
5.	Tomaž Kuhar	4	—	—	3	4	9	—	?	?	v
6.	Lenart Kuhar	—	—	—	1	—	4	—	?	?	v
7.	Blaže Mlakar	4	—	—	4	—	3	2	?	?	s
8.	Marko Ribič	—	—	—	2	—	7	—	?	?	s
9.	Matejev sin Ožbalt	—	—	—	3	4	—	1	?	?	s
10.	vdova starega Ulrika*	4	—	—	7	5	12	2	?	?	s
11.	Miklavž Sršen	4	—	—	2	1	6	—	?	?	s
12.	Florjanov sin Blaž	2	—	—	2	2	6	2	?	?	s
13.	Pavel Ivančič *	2	—	—	6	2	6	3	?	?	v
14.	Luka Dojnko	—	—	1	2	—	4	2	?	?	s
15.	Rupert Masten	—	—	—	4	—	—	—	?	?	m
16.	Ulrikov brat Janže*	7	—	—	4	3	8	2	?	?	v
		32	—	6	55	26	77	14			

Opomba: Kmetje, označeni z *, so imeli čebelnje panje — 19, 11, 26.

bližno oceno velikosti posestva. Predvidevamo 5 velikih, 9 srednjih in 1 malo kmetijo ter enega kajžarja. Število vse živine dosega 210 glav ali povprečno na posestvo po 13,1. Goveje živine je bilo skupno 119 glav ali povprečno po 7,6 na gospodarstvo. Če k temu dodamo še povprečne 3,4 krave, 2,9 vprežne živine in 4,8 svinje na posestvo, potem smemo reči, da je bila Spuhlja bogata vas, med najbogatejšimi na Ptujskem polju. Trije kmetje so imeli tudi čebele — skupaj 56 panjev.

Tabela 2.

Sabbouezdorff — Zabovci

Zap. št.	Ime in priimek	Voli	Mladi voli	Biki	Krave	Teleta	Svinje	Konji	Njive	Travniki	Kategorija posestva
1.	Ivan Biš	—	—	—	2	2	3	—	15	—	s
2.	Jakob Horvat	—	—	—	—	—	—	—	7	—	m
3.	Marko Pavlinič	—	—	—	4	—	3	—	15	—	s
4.	Urban Kurnik	—	—	—	—	—	10	—	15	—	s
5.	Markov sin Lenart	2	—	2	5	2	6	—	20	—	v
6.	Mate Horvat	2	—	2	4	3	5	—	15	—	s
7.	Simon Horvat	3	—	—	3	1	6	1	20*	?	s
8.	Mihel Horvat	2	—	—	4	—	8	1	?	?	m
9.	Andre sin Jurija	2	—	—	3	3	—	1	?	?	s
10.	Janže Vanpuh	2	—	—	2	2	5	1	?	?	s
11.	Peter Horvat	2	—	—	2	3	7	3	?	?	s
		15	—	4	29	16	53	7	30*		

Imena naselja *Zabovci* v starejših dokumentih nismo zasledili. Prvih šest navedenih podložnih kmetov je služilo gospoščini Ormož, preostalih pet pa gospoščini Hrastovec. Cenilec ormoške gospoščine ni ocenil travnikov, ki pa so jih kmetje verjetno imeli. Cenilec gospoščine Hrastovec pa je ocenil skupno posest. Med enajstimi kmeti je bil eden veliki, 8 srednjih in dva mala, pri tem pa niso upoštevani eventualni travniki. Njiv so imeli ormoški podložniki poprečno okrog 15 dnin, kar je precej. Pri živini so bili manj bogati, saj eden sploh ni imel živine, eden pa le 10 svinj. Poprečno je odpadlo na gospodarstvo po 11,3 glave vse živine, in 5,8 glave goveje živine. Bogata z živino sta bila le dva kmeta, ki sta imela po 11 glav goveje živine. Mate in Simon Horvat sta imela k temu še 30 ovac. Svinj so imeli poprečno po 4,8 repa.

Tabela 3.
Sanndt Marks unnder Bettaw — Markovci

Zap. št.	Ime in priimek	Voli	Mladi voli	Biki	Krave	Teleta	Svinje	Konji	Njive	Travniki	Kategorija posestva
1.	Blažev sin Mihel	4	—	—	5	4	11	2	?	?	v
2.	Mate Seiler	2	—	—	3	3	—	3	?	?	v
3.	Jurjec	2	—	—	4	1	3	1	?	?	v
4.	Juri Vratar	2	—	—	4	1	6	—	?	?	v
5.	Mihelov sin Urban	4	—	—	4	1	6	2	?	?	v
6.	Blaž in Luka Novak	4	—	—	4	5	—	2	?	?	v
7.	Klemen Kajnček	3	—	—	4	2	5	3	?	?	v
8.	Andrej Basteiner	2	—	—	3	1	6	3	?	?	v
9.	Ivanov sin Tomaž	2	—	—	3	2	6	3	?	?	v
10.	Peter Krinik	2	—	—	4	5	—	2	?	?	v
11.	Matija Petrič	—	—	—	3	3	—	—	?	?	s
12.	Ivan Hinker	4	—	—	2	2	—	—	?	?	s
13.	Mihel Sunko	—	—	—	2	3	—	2	?	?	s
14.	Matejev sin Antol	2	—	—	—	—	5	4	?	?	v
15.	Ivanov sin Valent	2	—	—	4	4	—	2	?	?	v
16.	Martin Domiter	2	—	—	3	—	—	1	?	?	s
		37	—	—	52	37	48	30			

Tudi naselja *Markovci* do imenjske cenitve nismo zasledili v dokumentih, zato je verjetno, da je obsegala le naštetih 16 kmetov, ki so bili podložniki dedičev F. Breinerja. Ker nimamo točnejših podatkov o površinah, smo kategorizacijo naredili po skupni oceni imenja. Podatki nam razkrivajo Markovce kot vas prevladujoče velike posesti, saj smo 12 gospodarstev ocenili za velike kmetije in 4 za srednje. Skupno so imeli 204 glave živine ali v poprečju po 12,7 na gospodarstvo; najmanj 6 in največ 26 glav. Goveje živine je bilo skupno 126 glav ali poprečno po 8 glav na gospodarstvo. Brez krav je bil samo eden, sicer pa so jih imeli poprečno po 3,2. Preseneča visoko število telet in vprežne živine. Poprečno so imeli na gospodarstvo po 4,3 glave vprežne živine. Po številu konj prednjačijo Markovci pred vsemi ostalimi vasi. Sorazmerno malo so imeli svinj. Po tem prikazu smemo oceniti Markovce za gospodarsko dobro stoječo vas, kjer socialne razslojitve skoraj še ni čutiti. Prvo navedeni Mihael je bil župan.

Tabela 4.

Neudorff — Nova vas pri Markovcih

Zap. št.	Ime in priimek	Voli	Mladi voli	Biki	Krave	Teleta	Svinje	Konji	Njive	Travniki	Kategorija posestva
1.	Jurij Kurica	—	—	—	1	2	—	—	15	1	s
2.	Gregor Segaj	—	—	—	6	3	6	—	15	1	s
3.	Tomažev sin Janže	—	—	—	2	2	—	—	15	1	s
4.	Matjaž Zorko	—	—	—	4	6	5	—	?	?	v
5.	Rupret Sajler*	2	—	—	3	3	5	3	?	?	v
6.	Martin Sajler*	—	—	—	1	7	6	1	?	?	v
7.	Venko Megla*	—	—	—	2	2	3	—	?	?	s
8.		—	—	—	2	3	5	2	?	?	v
9.	Antol Bezjak	—	—	—	3	4	6	3	?	?	v
10.	Jakob Kranje	—	—	—	2	2	—	—	?	?	m
11.	Urban Zorko	—	—	—	4	4	—	2	?	?	v
12.	Jakob Hurter	—	—	—	4	4	—	—	?	?	s
13.	Luka Bezjak*	—	—	—	1	1	1	—	?	?	m
		2	—	—	35	43	37	11			

Nova vas pri Markovcih je omenjena v zvezi z gosposčino Vurberk v času napadov ogrskega kralja Matjaža, ki je vas, imenovano Grossendorf (Slekovec jo imenuje Nagošenjci), iztrgal vurberškimi in so jo dobili nazaj šele po Matjaževi smrti leta 1490. V urbarju iz leta 1496 je navedeno, da je bilo takrat v njej samo 7 podložnih družin.

Podatki iz imenjskih cenitev leta 1542 nam povedo, da je bilo v Novi vasi 13 podložnih družin. Prve tri so pripadale ormoškimi Szekelyjem, ostalih 10 pa gosposčini Vurberk. Razporedili smo jih na 6 velikih, 15 srednjih in 2 mali kmetiji. Živine so imeli skupno 128 glav ali po 9,9 na podložno družino, torej precej manj kot v Markovcih in Spuhlji. Goveje živine je bilo 80 glav ali po 6,1 na gospodarstvo, od tega 2,7 krave. Preseneča le en par volov, medtem ko je konj nekaj več. V celoti je bilo vprežne živine trikrat manj kot v Markovcih. Svinj je bilo izjemno malo. Štirje kmetje so imeli tudi koze*, skupno samo 13.

Cenilni zapisnik ne omenja v Novi vasi mlinov, medtem ko vurberški urbar iz leta 1535 navaja dva rečna mlina. Pri Markovcih in Novi vasi so obratovali mlini na Dravi vse do današnjih dni.

Gosposčina Vurberk je imela v vasi *Stojnci* 20 podložnih kmetov, med njimi je bilo 8 velikih, 8 srednjih in 4 mali. Popisovalec je navedel le skupno oceno vrednosti posestva. Na osnovi teh podatkov smo opravili kategorizacijo kmetij. Kmetje so imeli skupno 275 glav živine, ali na eno kmetijo poprečno po 13,7 glave. Goveje živine je bilo skupno 173 glav ali poprečno na kmetijo po 8,6 glave. Krav je bilo skupno 76 ali poprečno po 3,8 pri vsaki kmetiji. Svinj so imeli poprečno po 4,6 rilca na kmetijo. Sorazmerno precej je bilo vprežne živine, še posebej konj. Visoko število vprežne živine nas navaja k misli, da so se kmetje iz Stojncev, ki ležijo ob cesti Ptuj—Borl—Varaždin, takrat ukvarjali tudi s prevozništvom.

Župan sicer ni naveden, vendar smemo domnevati, da so ga v Stojncih takrat še imeli, saj cenilec navaja županovega sina Jurija.

Tabela 5.
Staynndorff — Stojnci

Zap. št.	Ime in priimek	Voli	Mladi voli	Biki	Krave	Teleta	Svinje	Konji	Njive	Travniki	Kategorija posestva
1.	Jurijev sin Martin	2	2	—	8	4	13	3	?	?	v
2.	Mate Vrabl	2	2	—	4	2	5	2	?	?	v
3.	Urban Prelec	—	—	—	3	3	—	—	?	?	s
4.	Filip Krunič	—	4	—	3	2	2	2	?	?	s
5.	Benedikt Rozman	2	—	—	4	5	8	4	?	?	v
6.	Pavel Grevel	—	2	—	3	2	5	2	?	?	s
7.	Venko Videc	2	—	—	3	2	4	2	?	?	v
8.	Gašper Melanko	—	—	1	2	3	5	—	?	?	m
9.	Jurko Gril	—	—	—	4	3	2	1	?	?	s
10.	Klemen Kupnič	—	2	—	2	—	5	—	?	?	m
11.	Mihelov sin Lovrenc	—	3	—	8	2	5	3	?	?	v
12.	Mate Kupčič	—	2	—	4	2	4	—	?	?	s
13.	Gregor Prašiček	2	—	—	3	6	5	2	?	?	v
14.	krojač Peter	—	1	—	3	—	3	—	?	?	m
15.	Luka Uran	2	—	—	4	4	6	2	?	?	v
16.	Juri Trobšek	—	2	1	3	3	5	1	?	?	s
17.	županov sin Juri	—	2	1	5	3	5	1	?	?	v
19.	Jeronime Kranjc	—	1	2	3	3	3	1	?	?	s
20.	Antol Kranjc	—	—	2	4	2	3	—	?	?	s
		12	23	7	76	55	92	26	?	?	

Tabela 6.
Meretinzendorff — Muretinci

Zap. št.	Ime in priimek	Voli	Mladi voli	Biki	Krave	Teleta	Svinje	Konji	Njive	Travniki	Kategorija posestva
1.	župan Mate	4	—	—	2	3	7	—	14	8	v
2.	Benedikt Peček	3	2	—	3	1	4	—	14	8	v
3.	Gregor Kendek	2	3	—	4	2	8	—	14	8	v
4.	Valentin Jurgec	4	—	—	2	1	3	—	7	5	s
5.	Mihol Kentek	3	—	—	2	1	7	—	14	8	v
6.	Pavel Kendek	—	2	—	5	—	4	—	7	4	s
7.	Klemen Forstnerič	4	—	—	4	1	8	—	6	4	s
8.	vdova Jurija Vlašine	—	—	—	2	2	—	—	7	4	s
9.	Jurko Trena	2	—	—	5	2	3	2	7	4	s
10.	Janže Petrič	—	—	—	3	—	4	—	7	4	s
11.	Mate Možic	—	—	—	3	—	—	—	7	4	s
12.	Pavel Paradiž	4	—	—	3	—	7	—	21	12	v
		26	7	—	38	13	55	2	125	73	

Muretinci so pripadali v celoti gosposčini Borl. Tu je imela graščina tudi pristavo (Mayrhoft) s hlevom, skednjem, vrtom, njivo in travnikom. Kasneje je kupil pristavo v Muretincih nemški viteški red iz Velike Nedelje. Ti so tu

zgradili dvorec, ki še danes stoji. Med 12 podložnimi kmeti je bilo 5 velikih in 7 srednjih. Zanimiv je odnos med enotami njiv in travnikov, ki so po skupinah v sorazmerju 7 : 4, 14 : 8 in 21 : 12. Prevladovala je srednja posest. Živine so imeli skupno 141 glav ali poprečno po 11,7 na kmetijo. Goveje živine je bilo skupno 84 glav ali poprečno po 7 na kmetijo. Krav so imeli poprečno po 3,1, svinj pa po 4,5 na kmetijo. Volov je bilo precej, konj pa malo. S primerjavo imen in priimkov smo lahko ugotovili, da so imeli muretinski kmetje v Halozah vinograde, in sicer v Hrastovcu, Goričaku in Belskem vrhu.

Tabela 7.
Kleindorff — Mala vas

Zap. št.	Ime in priimek	Voli	Mladi voli	Biki	Krave	Teleta	Svinje	Konji	Njive	Travniki	Kategorija posestva
1.	Doklerjev sin Martin	2	—	—	1	1	—	—	10	—	s
2.	Štefanov sin Mikloš	2	—	—	2	—	3	—	15	—	s
3.	Narator sin Gregor	—	—	—	2	—	—	—	10	—	s
4.	Jakob Lovresič	4	—	2	4	4	6	—	15	—	s
5.	Jurij Peček	2	—	1	4	—	5	—	15	—	s
6.	Martin Lovresič	4	—	1	4	1	5	—	15	—	s
7.	Narator sin Pongrac	2	—	—	4	1	3	1	15	—	s
		16	—	4	21	7	22	1	95	—	

Tabela 8.
Gayouezdorff — Gajevci

Zap. št.	Ime in priimek	Voli	Mladi voli	Biki	Krave	Teleta	Svinje	Konji	Njive	Travniki	Kategorija posestva
1.	Župan Sebastijan	2	—	—	5	—	7	2	7	3	s
2.	Jurko Victumb	1	—	—	1	2	6	—	5	1	m
3.	Martin Hrovat	1	—	—	1	2	6	—	10	3	s
4.	Venko Hrovat	—	—	—	3	1	2	—	5	1	m
5.	Štefan Hrovat	2	2	—	1	2	14	—	8	3	s
6.	Gregor Paradiž	2	2	—	2	—	4	—	8	3	s
7.	Jurij Makatar	—	—	—	3	2	7	—	25	1	v
8.	Jurij Peček	2	—	—	—	1	3	—	5	2	m
9.	Jurko Kolenko	2	—	—	1	2	3	—	30	4	v
10.	Juri Afatar	—	2	—	2	—	2	—	8	1	m
11.	Lukač	2	—	—	2	1	2	—	7	—	m
12.	Venko Veber	—	—	—	2	2	—	—	8	2	s
13.	Urban Sahajaš	—	—	—	—	—	—	—	6	2	m
14.	Primož Zapotok	—	—	—	2	2	—	—	20	2	v
15.	Mikloš Unger	—	2	—	2	2	4	—	23	1	v
16.	Marko Mihelič	—	4	—	5	2	10	2	23	3	v
17.	Ambrož Martincovič	—	2	—	4	1	—	1	12	1	s
		14	14	—	36	22	70	5	211	33	

Mala vas je pripadala gospoščini Ormož. Bila je zajeta v Gornji urad s se-
dežem v Moškanjcih, ki ga je vodil upravnik K. Straser.

Vseh sedem kmečkih podložnikov smo uvrstili med srednje kmete. Zanimi-
vost je to, da cenilec pri večini ne navaja priimka, temveč samo očetovo ime.
Živine je bilo v vaši skupno 71 glav ali poprečno na kmetijo po 7,1. Goveje
živine je bilo skupno 48 glav ali poprečno po 6,8 glave na kmetijo. Krave so
imeli poprečno po 3. Svinj so imeli po 3—6 rilcev. Volov je precej, a samo en
konj.

Gajevci so drugo naselje na Ptujskem polju, ki je v celoti pripadalo gospo-
ščini Borl. V času ceditve je bil tu opuščen dvorec, ki je bil do leta 1472 v lasti
vitezov Pesničarjev. Velikost 17 podložnih kmetij je bila precej različna. Malih
kmetij je bilo 6, srednjih tudi 6 in velikih 5. Na splošno so imeli majhne povr-
šine travnikov. Njiv so imeli od 5 do 30 oralov. Vse živine so imeli 161 glav
ali poprečno po 9,4 na kmetijo. Goveje živine je bilo manj kot v ostalih vaseh,
skupno 86 glav ali poprečno 5 na domačijo. Tudi krav je bilo v poprečju komaj
2,1 na kmetijo. Nekaj več so imeli svinj, poprečno po 4,1 rilca na podložnega
kmeta, vendar pri štirih hišah ob popisu ni bilo svinj. Vprežne živine je bilo
razmeroma malo.

Za štirinajst kmetov smo ugotovili, da so imeli v Halozah vinograde, in sicer
12 v Hrastovcu, po eden pa v Goričaku in Turškem vrhu. Tudi osebenjek Bezjak
je imel vinograd.

Potem ko je končal popis podložnih kmetij v Gajevcih, je popisovalec M. Er-
ssynger popisal še osebenjke (die Fraylait). Bilo jih je osem. Prvo navedeni
Benedikt Bezjak je imel dve kravi, sicer pa so on in ostalih sedem plačevali
samo osebni davek. Navedimo imena osebenjkov: Tonter (poročen), Anton He-
rolič (poročen), Blaž Unger, Helena Naretin, Helena Kacijan ter Juri Nerat.
Verjetno so to bili hlapci in dekle ter druga služinčad s pristave v Muretincih.

Tabela 9.
Plazerdorff — Platzern — Placerovci

Zap. št.	Ime in priimek	Voli	Mladi voli	Biki	Krave	Teleta	Svinje	Konji	Njive	Travniki	Kategorija posestva
1.	čevljar Lovrenc	4	2	—	5	—	3	1	10	1	s
2.	kovač Mihol	4	1	—	5	—	1	—	10	1	s
3.	Pavel Lovresič	4	—	—	2	1	1	—	10	1	s
4.	Peter Šolin	—	—	2	5	—	1	1	10	1	s
5.	Doimitar	—	—	—	2	1	2	—	10	1	s
6.	Janeš Lepošič	4	—	—	5	2	9	—	10	1	s
7.	Jeremina	—	—	—	1	—	—	—	10	1	s
8.	Gregor Dermazda	4	1	—	5	—	5	—	10	1	s
9.	Ožbalt Heušel*	4	—	—	3	4	9	2	7	4	s
10.	Jernej*	2	—	—	2	2	1	—	3	2	m
11.	vdova Štefanica*	2	—	—	4	2	10	—	2	2	k
12.	Gašperjev sin Juri*	2	—	—	4	2	12	2	5	4	m
13.	Gregor Henšl*	4	—	1	4	4	4	—	10	3	s
14.	čevljar Juri	—	—	—	—	1	—	—	—	—	k
15.	Kolman*	—	—	2	3	—	6	2	5	4	m
		34	4	5	50	19	64	8	112	27	

Opomba: Kmetje, označeni z *, so imeli gozd.

Naselje *Placerovci*, ki leži sedaj v katastrski občini Gajevci, je pripadalo leta 1542 dvema gospodarjema — gosposčini Ormož, ki je imela osem podložnikov, in Gašparju iz Ratmansdorfa, ki je imel sedem podložnikov. Vseh osem ormoških podložnikov je imelo povsem enako velika gospodarstva, bili so srednji kmetje. Gašparjevi podložniki so imeli različno veliko posest, bili so kajžarji ter mali in srednji kmetje, medtem ko čevljar Jurij sploh ni imel zemlje. V celoti je vas imela deset srednjih in tri male kmete, enega kajžarja in čevljarja brez zemlje. Za kovača Mihola in Diomitra smo ugotovili, da sta imela vinograde v Halozah, in sicer oba v Hrastovcu. Živine so imeli skupno 184 glav ali povprečno 12,2 glave na gospodarstvo, najmanj samo eno tele in največ 22 glav. Goveje živine je bilo 112 glav ali povprečno po 7,5 glave na gospodarstvo, od tega 3,3 krave. Le čevljar Jurij ni imel ob ceditvi krave, sicer pa večina po štiri in več. Precej je bilo tudi vprežne živine. Svinje so bile povprečno po 4 na gospodarstvo. V odnosu na vse površine je prišlo 1,3 glave živine na hektar površine. Podložniki Gašparja iz Ratmansdorfa so imeli različno velike gozdove. Nedvomno je zanimivo, da je vas imela dva čevljarja. Sicer pa smemo vas *Placerovci* oceniti za gospodarsko trdno.

Tabela 10.
Formayn — Formeindorff — Formin

Zap. št.	Ime in priimek	Voli	Mladi voli	Biki	Krave	Teleta	Svinje	Konji	Njive	Travniki	Kategorija posestva
1.	Rupert Golob	2	—	—	2	—	4	—	3	5	m
2.	Ivanov sin Štefan	2	—	—	2	—	1	—	5	3	m
3.	Lenart Kranjc	—	—	—	2	—	4	—	3	3	m
4.	Habjan Korošec	2	—	—	3	2	4	1	3	2	m
5.	mlinar Tomaž	—	—	—	—	—	—	—	—	2	k
6.	Blaž Mertuk	2	—	—	4	—	5	2	?	?	m
7.	Venko Avguštin	2	—	—	3	—	—	—	?	?	s
8.	Tomaž Vratuša	—	—	—	3	—	2	—	?	?	m
9.	Pavel Gobek	—	—	—	4	5	3	—	?	?	m
10.	Lenart Fudernek	2	—	—	4	4	8	—	?	?	v
11.	Primož Fudernek	—	—	—	3	2	—	—	?	?	v
12.	Jernej Fleišaker	—	—	—	2	—	—	—	?	?	m
13.	Avguštin Souko	—	—	—	4	—	—	—	?	?	m
14.	Luka Šlekec	2	—	—	3	1	6	1	5	4	m
15.	Štefan Bezjak	2	—	—	—	1	6	—	—	—	k
16.	Filip	4	—	—	—	2	7	—	—	4	m
17.	Štefan Čebula	3	—	1	—	4	3	—	4	4	m
18.	Peter Bezjak	2	—	—	4	2	5	1	5	1	m
19.	Blaž Mihal	—	—	—	1	1	5	1	4	2	m
		25	—	1	44	24	63	6			

Srednjeveška podložniška vas *Formin*, naslednica ilirsko-keltske in rimske naselbine, je bila leta 1542 razdeljena med tri gospodarje. Pet jih je služilo nemškemu viteškemu redu iz Vel. Nedelje, naslednjih osem, dedičem upravnika Breinerja in ostalih šest Gašparju iz Ratmansdorfa. Dve kmetiji sta bili veliki, 1 srednja, 14 malih in 2 kajžarja. V celoti torej prevladuje mala posest.

Vse živine je bilo 163 glav ali 9 na gospodarstvo, če upoštevamo, da mlinar Tomaž sploh ni imel živine. Goveje živine so imeli skupno 94 glav ali povprečno po 5,2 glave na gospodarstvo. Krav je bilo v času ceniitve razmeroma malo; to velja tudi za vprežno živino. Tudi svinj je bilo malo. V vasi je bil mlin, ki je delal vse do današnjih dni.

Tabela 11.
Oschlussouytzerdorff — Osluševeci

Zap. št.	Ime in priimek	Voli	Mladi voli	Biki	Krave	Teleta	Svinje	Konji	Njive	Travniki	Kategorija posestva
1.	Pavel Jankovič	3	—	—	9	1	5	—	30	12	v
2.	Pavel Margraf	2	5	—	—	2	5	2	25	8	v
3.	Štefan Cep	—	—	—	2	—	—	—	25	6	v
4.	Pavel Cep	—	—	—	4	2	5	—	25	6	v
5.	Jurij Štuelca	—	—	—	6	1	3	—	25	6	v
		5	5	—	21	6	18	2	130	38	

Osluševeci so pripadali gosposčini Ormož. Upravno so pripadali Gornjemu uradu, ki je imel sedež v vasi Savci in ga je v času ceniitve upravljal upravnik Gregor Štulnik. V vasi je bilo pet velikih kmetov, ki so imeli predvsem izredno velike površine njiv. Izenačenost velikosti kmetij bi lahko tudi v tem primeru govorila za mladost naselja. Živine so imeli skupno 57 glav ali povprečno 11,4 na kmetijo. Pri tem pa je imel en kmet samo dve kravi, zato pa drugi kar 18 glav živine, od tega 9 krav. Goveje živine je bilo 37 glav ali povprečno po 7,4 glave na domačijo. V poprečju so imeli po 4,2 krave. Svinj je bilo v poprečju po 3,6. Vprežno živino sta imela samo dva kmeta. Vseh pet kmetov je imelo gozd, kar je izjemen primer.

Tabela 12.
Maierhoff — Cvetkoveci

Zap. št.	Ime in priimek	Voli	Mladi voli	Biki	Krave	Teleta	Svinje	Konji	Njive	Travniki	Kategorija posestva
1.	vdova Gašperin	2	—	—	1	—	2	—	5	—	m
2.	Vinko Zadavec	—	—	—	2	—	—	1	4	—	k
3.	Benedikt Sruko	2	2	—	5	—	6	2	25	8	v
4.	Blaž Polak	4	—	—	6	—	14	2	30	10	v
5.	Barbara Štriglavka	—	—	—	3	—	3	—	10	6	s
6.	Jakob Margraf	4	—	—	4	—	7	—	15	10	v
7.	Pavel Štukel	2	—	—	5	1	5	2	15	8	v
8.	Gregor Hadel	—	2	—	3	2	—	—	14	12	v
9.	Mate Hajdinšek	4	1	—	5	2	11	—	20	16	v
		18	5	—	34	5	48	7	138	70	

188 *Cvetkovci* so bili naselje, kjer so podložniki pripadali dveh gosposčinam. Nemški viteški red iz Velike Nedelje je imel le kajžarja in malo kmetijo, ostalih sedem podložnikov je pripadalo stari posesti gosposčine Ormož. Kot posebnost lahko ugotovimo sorazmerno velike površine travnikov. Vse živine so imeli 117 glav ali po 13 na posestvo, in ormoški podložniki celo po 15,5 glave. Goveje živine so imeli v naselju skupno 62 glav ali povprečno po 6,9 na posestvo. Nadpovprečno je število vprežne živine, kar je nedvomno pogojeno z velikostjo.

Tabela 13.
Altenmarckht — Trgovišče

Zap. št.	Ime in priimek	Voli	Mladi voli	Biki	Krave	Teleta	Svinje	Konji	Njive	Travniki	Kategorija posestva
1.	Gregor Nemeč	—	—	—	4	—	5	1	2	3	m
2.	Florjan Negavec	4	—	—	4	6	8	—	5	8	s
3.	Tomaž Zdravec	—	2	1	4	1	6	—	4	2	m
4.	Janže Zdravec	4	2	—	5	—	6	—	6	2	m
5.	Mate Kovačič	2	—	—	3	2	5	—	8	8	s
6.	Simon Kranjc	4	—	—	5	—	7	2	8	3	s
7.	Blaž Berlek	4	—	—	3	3	1	—	5	6	s
8.	Miklavž Berlek	—	—	—	1	—	2	—	2	1	k
9.	Ivan in Mate Her- man imata mlin	—	—	—	—	—	—	—	—	—	k
10.	Pavel Krakar	—	—	—	2	3	6	—	5	3	m
11.	Sebastijan Megla	—	—	—	2	—	—	—	4	2	m
12.	Simon Klemenčič	—	2	—	3	2	4	—	4	2	m
13.	Jurij Topličar	—	—	—	2	4	10	—	7	2	m
14.	Bernard Kvesnar	—	—	—	4	—	7	—	14	4	s
15.	Martin Ajalko	—	—	—	2	—	6	—	10	—	s
16.	Venko Hrovat	—	—	—	—	—	—	1	13	—	s
17.	Blaž Stanet	—	—	—	1	—	—	—	13	2	s
18.	Arne Vogrin	2	—	—	2	—	—	2	15	3	s
		20	6	1	47	19	73	6	125	51	

Tudi *Trgovišče* je služilo dvema gospodoma — nemškemu viteškemu redu iz Velike Nedelje 13 podložnikov, ormoški gosposčini pa pet. Prevladovali so srednji in mali kmetje. Zanimivo je, da sta imela brata Hermana samo mlin brez zemlje in tudi brez živine. Skupno so imeli 172 glav vse živine, ali povprečno 9,5 glave na posestvo. Pri tem opazimo zelo velike razlike, saj ima eden kar 22 glav, dva druga pa samo po eno glavo živine. Sorazmerno malo je bilo goveje živine, povprečno komaj po 5,2 na posestnika. Število vprežne živine je bilo v Trgovišču visoko. Gotovo so se nekateri kmetje v Trgovišču dokaj ukvarjali tudi s prevozništvom!

Gorišnica je pripadala trem gospodarjem — gosposčini ormoških Szekelyjev je služilo 17 podložnikov, 6 podložnih kmetov dedičem fevdnika F. Breinerja, eden pa gosposčini Hrastovec. S 24 podložniki je sodila Gorišnica med večja naselja na Ptujskem polju. Prevladovala je srednja in majhna posest, saj smo lahko določili samo 4 velike kmete. Ni pa bilo nobenega kajžarja. Szekelyjevih 17 podložnikov je imelo skupno 63 glav goveje živine ali povprečno po

Tabela 14.
Gorussendorff — Gorišnica

Zap. št.	Ime in priimek	Voli	Mladi voli	Biki	Krave	Teleta	Svinje	Konji	Njive	Travniki	Kategorija posestva
1.	Barbara Kocolcijka	—	2	—	3	1	6	—	10	2	s
2.	Mihol Ferdos	—	—	—	2	—	2	—	10	1	s
3.	Janko	—	—	—	3	—	4	—	10	2	s
4.	Andre Rojko	—	—	—	3	1	6	—	10	2	s
5.	Rupert Potplatnik	—	—	—	3	1	3	—	10	1	s
6.	Jurko Muzek	—	1	—	3	—	2	1	18	2	v
7.	Pavliš Kajzer	—	2	—	3	—	6	—	10	2	s
8.	Tomaž Hrzenjak	—	—	—	3	2	—	1	5	2	m
9.	Arne Rozman	—	—	—	2	1	7	—	8	1	m
10.	Jakob Ferdos	—	—	—	—	—	2	—	6	2	m
11.	Jurko Krajnc	—	—	—	1	—	12	—	9	3	s
12.	Jurij Kajzer	—	—	—	1	1	4	—	4	2	m
13.	vdova Neža Kronanifca	—	—	—	3	—	4	—	7	2	m
14.	Šimon Kajzer	2	—	—	3	1	3	—	5	2	m
15.	Rupert Coferk	2	—	—	2	1	2	—	8	3	s
16.	Jurij Rojko	2	—	—	1	1	4	—	18	4	v
17.	Filip Granda	2	1	—	1	2	10	2	5	1	m
18.	Tomaž Ruklačič	2	—	—	5	2	—	2	?	?	s
19.	Jakob Lorde	4	—	—	4	1	5	—	?	?	s
20.	Ivan Svečak	—	—	—	1	—	—	—	?	?	m
21.	Rupert Gajzer	4	—	—	5	3	7	2	?	?	v
22.	čevljar Tomaž	2	—	—	3	3	7	1	?	?	v
23.	Krištof Lorde	2	—	—	3	4	9	—	?	?	s
24.	Gregor Prolac	—	—	—	3	—	—	—	(285)?	?	s
		22	6	—	61	25	115	9	153	43	

3,7 na gospodarstvo, to pa je v primerjavi z drugimi vasmi malo. Povsem drugačno je bilo stanje pri šestih Breinerjevih podložnikih. Ti so imeli skupno 48 glav goveje živine ali poprečno po 8 na gospodarstvo. Tudi krav so imeli prvi poprečno le po 2,2 na gospodarstvo, drugi pa 3,5. Svinj ni bilo pri treh gospodarstvih, sicer pa poprečno po 5,7. Vprežne živine je bilo sorazmerno malo. Gorišnica torej ni bila gospodarsko posebno trdno naselje.

Ker je Gorišnica obravnavana v cenilnem zapisniku kot zadnja od vasi v uradu (Gornji urad K. Straserja), je kot običajno tudi v tem primeru cenilec ob koncu cenitve imetja podložnih kmetov pripisal imena osebenjkov, ki so živeli na območju urada. Bilo jih je devet: Mihel Pogled, Mihel Guzel, Miklavž Korenjak, Tomaž Baš, Antol Požar, Benedikt Kobolt, Valentin Bezjak, Mate Krajnc in Gregor Januš. Tokrat izjemoma sami moški. Nobeden ni imel niti zemlje niti živine. Vsi so plačevali le osebni davek.

Popisovalec in cenilec je nato dodal še cenitev imetja dvorcev v Gorišnici. Najprej je napisal 30 dnin njiv in za 6 koscev travnikov, nato pa to prečrtal in skupno imenje, torej dvorec in zemljo, ocenil na 100 funtov fenigov.

Moškanjci so bili velika vas. Tu je bil sedež urada ormoške gosposčine, ki ga je upravljal prvi imenovan K. Straser. Prevladovala je velika posest, saj je bilo 15 velikih kmetov, med njimi 12 takšnih, ki so imeli za 30 dnin njiv. Sred-

Tabela 15.
Moskannendorff — Moškanjci

Zap. št.	Ime in priimek	Voli	Mladi voli	Biki	Krave	Teleta	Svinje	Konji	Njive	Travniki	Kategorija posestva
1.	Krištof Štraser*	2	—	—	4	5	8	3	30	3	v
2.	Jurišin	2	—	—	5	2	9	2	30	3	v
3.	Jurij Letiner	2	—	—	2	3	5	—	15	2	s
4.	Arne Metelko	—	2	—	2	—	3	—	10	1	s
5.	Pavel Feguš	—	—	—	2	—	—	—	10	1	s
6.	Pavel Metelko	—	—	—	1	2	—	—	20	5	v
7.	Arne Pavlinič	—	2	—	6	—	5	1	30	2	v
8.	Blaž Metelko	—	—	—	2	3	4	—	30	1	v
9.	Fabjan Metelko	2	2	—	4	2	10	2	20	5	v
10.	Lovrenc Kral	—	—	—	2	1	2	—	20	2	v
11.	Filip Kral	2	—	—	1	1	—	—	10	3	s
12.	Štefan Novak	2	—	—	2	—	6	3	30	3	v
13.	Ambrož Predan	2	2	—	2	1	2	3	30	3	v
14.	Vida Sruko	—	—	—	3	1	3	—	30	3	v
15.	Petrič Janežič	—	2	—	2	—	—	—	10	2	s
16.	Gregor Kaša	4	—	—	2	2	—	—	30	4	v
17.	čevljar Gregor	—	—	—	3	—	4	1	30	2	v
18.	sedlar Janoš	2	2	2	2	2	4	—	30	3	v
19.	Primož Janežič	—	—	—	1	—	—	—	10	2	s
20.	Lenart Štraser	2	—	—	3	3	3	—	30	1	v
21.	kovač Peter	—	—	—	1	—	—	—	7	—	m
22.	Mate Feguš	2	—	—	1	1	4	—	30	2	v
23.	Jurij Novak	—	—	1	3	—	5	1	10	2	s
		24	12	3	56	29	77	16	502	55	

njih kmetov je bilo 7, za malega kmeta pa lahko ocenimo samo kovača Petra. Skupno število 217 glav živine je mogoče oceniti za majhno. Poprečno je odpadlo na kmetijo po 9,4 glave živine, od tega po 5,4 glave goveje živine. Krav so imeli sorazmerno malo, komaj po 2,4 na posestvo, pri tem pa najmanj po eno in največ šest. Sorazmerno dosti so imeli vprežne živine, sicer pa so jo pri velikih njivskih površinah tudi potrebovali.

Tabela 16.
Zunnkoffendorff — Cunkovci

Zap. št.	Ime in priimek	Voli	Mladi voli	Biki	Krave	Teleta	Svinje	Konji	Njive	Travniki	Kategorija posestva
1.	Benedikt Kentek	—	—	—	1	1	—	—	10	2	s
2.	Krištof Metelko	—	—	—	—	—	—	—	10	2	s
		—	—	—	1	1	—	—	20	4	

Zaselek *Cunkovci* je bil ob času imenjske cenitve šele v nastajanju. Pripadal je ormoški gosposčini. Oba kmeta sta dobila enake površine. Podobno velikost kmetije smo ugotovili nekajkrat v sosednih Moškanjih, kjer srečamo tudi večkrat priimek Metelko. Kaže, da si živine še niso mogli oskrbeti.

Tabela 17.
Mesgowyendorff — Mezgovci

Zap. št.	Ime in priimek	Voli	Mladi voli	Biki	Krave	Teleta	Svinje	Konji	Njive	Travniki	Kategorija posestva
1.	Jakob Gusel	—	—	—	2	1	7	—	6	10	s
2.	Andrej Guzajna	2	—	—	5	1	13	—	6	4	s
3.	Tomaž Guzajna	2	1	—	3	2	10	2	7	3	s
4.	Andrej Šagran	5	—	—	4	1	18	—	14	14	v
5.	Filip Geržel	2	—	—	4	—	8	1	8	6	s
6.	Štefan Šegar	3	—	—	3	1	6	—	6	6	s
		14	1	—	21	6	62	3	47	43	

Mezgovci se nam kažejo iz prikazane tabele kot majhna vas, ki je pripadala ormoški gosposčini. Velikost ostalih obpesniških vasi in podatek, da so imeli salzburški škofje leta 1322 v *Mezgovcih* 20 in pol kmetije in 5 dorceve, nas prepričuje, da so tudi leta 1542 imeli *Mezgovci* več podložnih kmetij, le da jih nismo v imenjskih cenitvah zasledili. Zelo verjetno je, da je večina naselja pripadala gosposčini Ptuj. Od šestih ormoških podložnikov je bil eden veliki in pet srednjih kmetov. Skupno je bilo 107 glav živine ali kar po 18 na gospodarstvo. Ta popreček je največji na Ptujskem polju. Goveje živine je bilo skupno samo 42 glav ali sedem na kmetijo. Zopet se srečamo s precejšnjim številom vprežne živine in krav. Več kot kjerkoli v pokrajini pa so imeli svinj, poprečno kar po 10,2 na gospodarstvo. Vsi kmetje so imeli nekaj gozda.

Vas *Dornava*, iz katere so izhajali znani vitezi *Pesničarji*, se nam kaže kot največje naselje na Ptujskem polju. Pripadalo je trem gospodarjem — šest podložnih kmetov ormoškemu *Szekelyjem*, 15 *Breinerjev* in devet *Luki Gamsu* na *Vodrižu*. Tako nam je tudi *Dornava* ponoven primer, kako so salzburški škofje del svoje nekdanje posesti na Ptujskem polju razdelili raznim plemičem in uradnikom. Tudi v *Dornavi* so cenitev opravljali različni cenilci in tako cenilec *Breinerjeve* in *Gamsove* posesti ni posebej označil velikosti njiv in travnikov, temveč jih je ocenil skupaj s hišo, medtem ko je cenilec ormoške posesti določil velikost njiv in travnikov. Zato smo mogli le približno oceniti kategorije gospodarstev. Po takšni oceni smo dobili 20 velikih, 8 srednjih in 1 malo kmetijo. Pri *Andreju Trepču* je cenilec pripisal »*Freihold*«. Ormoški podložniki so imeli precej njiv, v poprečju nad 20 dnin. Njiv je bilo nad štirikrat več kot travnikov. Vse živine so imeli 396 glav ali poprečno na gospodarstvo kar po 13,2, kar postavlja *Dornavo* med najbolj bogate vasi Ptujškega polja (*Stojnci*, *Cvetkovci*). Goveje živine je bilo skupno 220 glav ali po 7,3 na gospodarstvo. Krav je bilo poprečno po 2,7 na posestvo. Izredno je število vprežne živine, saj je bilo samo 8 gospodarstev brez volov in konj, pri ostalih gospodarstvih pa so imeli poprečno kar po 4,4 glave vozne in mlade vprežne živine,

Tabela 18.

Dornawdorff — Dornava

Zap. št.	Ime in priimek	Voli	Mladi voli	Biki	Krave	Teleta	Svinje	Konji	Njive	Travniki	Kategorija posestva
1.	Andrej Prediš	2	—	1	1	—	—	1	21	5	v
2.	Valentin Žunkovič	4	1	3	5	—	5	—	17	6	v
3.	Ambrož Gošec	4	—	2	2	—	5	—	25	5	v
4.	Mihol Horvat	4	—	2	5	3	7	1	25	5	v
5.	Filip Horvat	—	—	2	2	1	2	3	30	7	v
6.	Pavel Horvat	4	—	—	3	2	—	—	15	3	s
7.	Lenart Gende — župan	—	—	—	3	3	—	2	?	?	s
8.	Luka Horvat	—	—	—	1	—	—	—	?	?	m
9.	Gašper Urbanič	3	—	—	4	3	10	2	?	?	v
10.	Pavel Švajncer	—	—	—	1	2	—	—	?	?	s
11.	Ivan Lončarič	2	—	—	2	3	—	—	?	?	s
12.	Pavel Ledinek	—	—	—	4	1	4	1	?	?	v
13.	Peter Kranjc	—	—	—	4	2	9	1	?	?	s
14.	Martin Horvat	2	—	—	2	1	6	2	?	?	v
15.	vdova Vajuperica	2	—	—	4	5	9	4	?	?	v
16.	Vratušev sin Andrej	2	—	—	2	1	—	—	?	?	v
17.	Ivan Horvat	2	—	—	1	—	—	1	?	?	s
18.	Juri Horvat	2	—	—	1	2	4	1	?	?	s
19.	Simon Kiselica	4	—	—	2	3	7	—	?	?	v
20.	Jernej Niklajič	2	—	—	5	1	8	—	?	?	v
21.	Valentin Šantel	4	—	—	4	2	10	1	?	?	v
22.	Andrejev sin Tomaž	2	—	—	1	—	2	1	?	?	v
23.	Pavel Kostl	2	—	—	5	5	9	—	?	?	v
24.	Gregor Satler	2	—	—	2	2	5	1	?	?	v
25.	Peter Gril	2	—	—	2	5	8	2	?	?	v
26.	Lovrenc Hercog	2	—	—	2	2	7	1	?	?	v
27.	Rupert Pondeljek	—	—	—	2	3	1	—	?	?	s
28.	Andrej Trepec	—	—	—	2	1	4	—	?	?	osebenjek
29.	Jurko Horvat	2	—	—	2	4	12	3	?	?	v
30.	Andraž Slokič — župan	12	—	—	6	3	12	2	?	?	v
		67	1	10	82	60	146	30			

medtem ko je poprečje za vseh 30 podložnikov po 3,2 glave vprežne živine na posameznika. Kot posebnost se pojavlja župan Slokič s šestimi pari volov in z enim parom konj. Tudi v tem pogledu je Dornava izjema. Svinj niso ob cennitvi imeli pri osmih gospodarstvih, sicer pa 6,6 rilca ali poprečno 4,9 na vsako gospodarstvo, kar je oboje nad poprečjem pokrajine. V. Šantel je imel tudi 6 ovac, Andrejev sin Tomaž enega in Gregor Satler štiri panje čebel. Dornava torej ni bila samo največja, temveč tudi gospodarsko močna vas.

Kot posebnost moramo omeniti dva župana. Gende je pomagal upravljati podložnike Breinerjevim dedičem, Slokič pa Gamsu. Ormoška gospoščina župana ni potrebovala, ker je bil v bližnjih Moškanjcih upravnik Štraser. Kar osem Horvatov, en Kranjc in še nekaj drugih priimkov nam govori o močnem deležu priseljencev, posebno tistih iz vzhodnih pokrajin. Za priimkom Satler se skoraj gotovo skriva obrtnik-sedlar, saj je pri tolikih konjih imel dovolj opravila.

Tabela 19.

Worowetzdorff — Borovci

Zap. št.	Ime in priimek	Voli	Mlađi voli	Biki	Krave	Teleta	Svinje	Konji	Ovce	Njive	Travniki	Kategorija posestva
1.	Luka Horvat	4	—	—	1	4	6	—	15	?	?	s
2.	Jurko in Luka Horvat	4	—	—	2	3	3	—	7	?	?	s
		8	—	—	3	7	9	—	22	?	?	

Borovci, ki se nam v do sedaj znanih dokumentih prvič pojavijo leta 1458, so tudi v imenjskih cenitvah skromno zastopani. Dva podložna kmeta smo našli samo v imenjski cenitvi gosposčine Hrastovec (Herbersteini). Oba sta uskoka (prebega). Težko je verjeti, da bi ta dva bila edina gospodarja v Borovcih. Več verjetnosti je, da so bili ostali podložniki ptujskih gospodov.

Tako smo predstavili 19 naselij, ki smo jih odkrili v raznih imenjskih cenitvah iz leta 1542. V imenjskih cenitvah nam ni uspelo najti podatkov za 10 današnjih naselij, verjetno zato, ker za zdaj ni znana imenjska cenitev gosposčine Ptuj. Neobdelana so ostala naslednja naselja: Brstje, Budina, Bukovci, Sobotinci, Prvenci, Zagojiči, Zamušani in Podvinci. Kaj vendarle lahko povemo o teh naseljih?

Naselja *Brstje* nismo odkrili v nobenem od starejših dokumentov. To nas navaja k misli, da je nastalo kasneje. Če je v času imenjske cenitve že obstajalo, lahko postavimo, da je bilo majhno in da je zelo verjetno pripadalo gosposčini Ptuj, ker leži v neposredni bližini mesta.

Budino poznamo iz dokumenta iz leta 1322 kot Wognesgesiecz. vendar ni povsem trdno, da je to res Budina. Z večjo gotovostjo bi lahko rekli, da govori dokument iz leta 1542, ki pravi, da leži pred Ptujem zapuščen dvorec, potok z ribnikom in 150 dnin njive, o Budini, in ne o Spuhlji, kot to misli Pirchegger. Potok Rogoznica teče namreč skozi Budino in tu je bil baje nekoč tudi ribnik. Tudi Budina je po vsej verjetnosti pripadala gosposčini Ptuj.

Bukovci so nam znani že iz salzburškega urbarja iz leta 1286. Vas je omenjena tudi v več dokumentih kasneje. Med drugim zvemo iz urbarja salzburške nadškofije iz leta 1322, da so imeli takrat v Bukovcih 35 podložnih družin. Torej je bila vas Bukovci že takrat velika vas, verjetno celo največja na Ptujskem polju. Iz dokumentov gosposčine Vurberk zvemo, da so leta 1535 pobirali vurbeski v Bukovcih 120 litrov prosene desetine. Bukovci so torej v času imenjske cenitve zelo verjetno pripadali gosposčini Ptuj.

Vas *Sobotinci* omenja že salzburški urbar iz leta 1286, medtem ko urbar iz leta 1322 poleg Sobotincev navaja še naselji *Prvenci* in *Zagojiči*. V Sobotincih so imeli salzburški tega leta 12, v Zagojičih 9 in v Prvencih 12 podložnih kmetij. Za Zagojiče nam pove dokument iz leta 1477, da so madžarski vojaki ponoči vas oplenili. Za vse tri navedene vasi, ki so nekoč nosile skupno ime »Dobrava«, lahko rečemo, da so verjetno kot nekdanja direktna salzburška posest leta 1542 pripadale gosposčini Ptuj in da so imele 10—15 podložnih kmetij.

Vas *Strelci* bi naj dobila ime po nekdanjih strelcih, ki so čuvali pokrajino pred vpadi Ogrov, vendar jih v dokumentih do leta 1542 nismo našli, zato ne moremo o vasi nič povedati.

Za vas *Podvinci* zvmemo že iz salzburškega urbarja leta 1286, medtem ko je v urbarju iz leta 1322 navedeno, da je vas imela 31 podložnikov in 5 dvorcev. Bila je torej velika vas, in ker jo omenja tudi urbar iz leta 1495, smemo reči, da je v času cenitve bila vas ptujska.

Tudi naselja *Zamušani* nismo srečali v starejših dokumentih in tako o njem ne vemo ničesar.

Upoštevač starejše znane podatke za nekatera od naštetih devetih naselij ter oceno položaja v ostalih vaseh, lahko sklepamo, da je bilo v navedenih devetih naseljih okrog 140—150 podložnih kmetij.

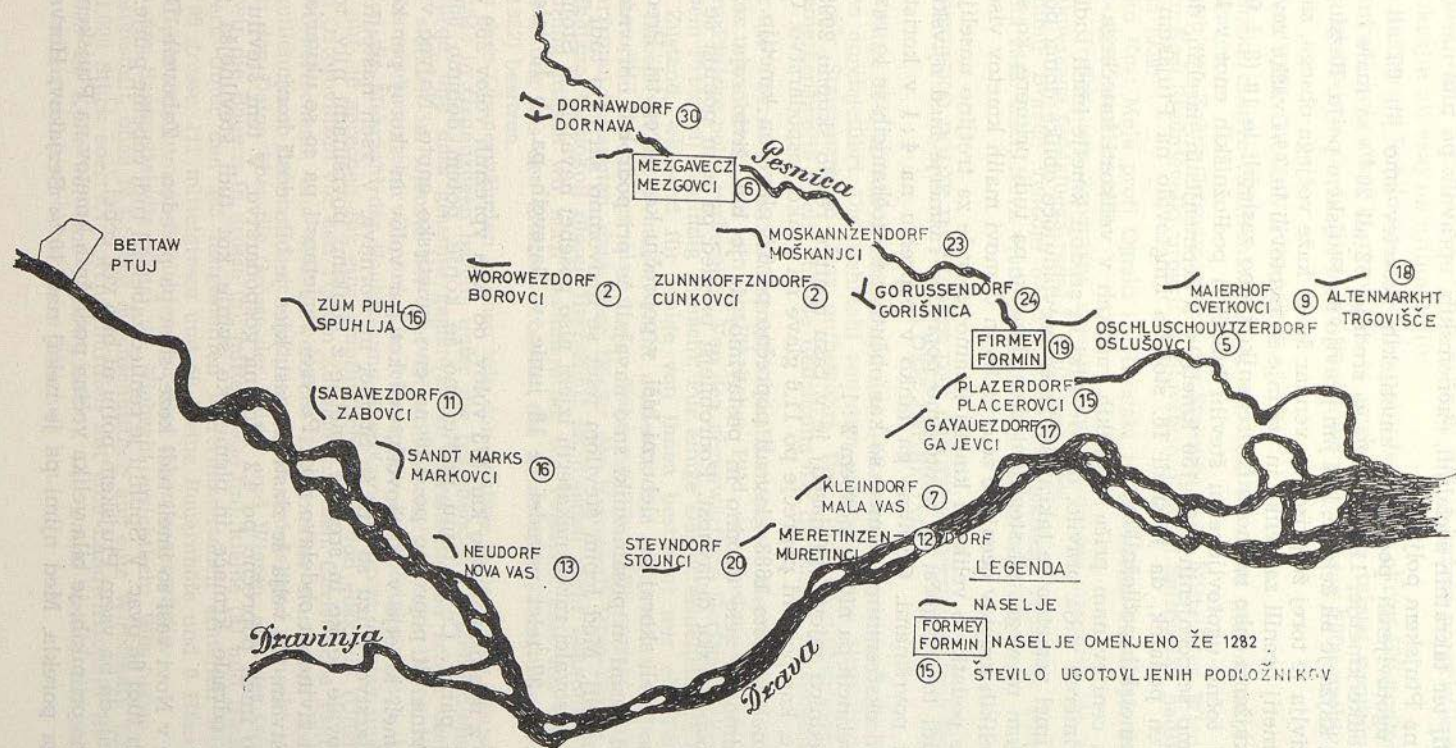
Kljub nepopolnim podatkom v pravkar pokazanem pregledu položaja leta 1542 moremo vendarle dokaj trdno postaviti, da so leta 1542 že obstajala vsa danes na Ptujskem polju znana naselja. In ne samo to, tudi današnja velikost vasi je bila takrat že zasnovana. Iz te ugotovitve pa lahko sklepamo, da je bila površina Ptujskega polja v osnovnih potezah že takrat razdeljena med obstoječe vaške skupnosti. Torej je osnova današnje pokrajinske slike Ptujskega polja stara vsaj že 450 let. Zelo verjetno pa še nekaj stoletij več.

Tabela 20.

Ptujsko polje leta 1542
(pregledna tabela)

Zap. št.	Naselje	Število živine										Kmetije				
		voli	ml. voli	biki	krave	teleta	svinje	konji	skupaj	Njive	Travniki	v	s	m	k	sk
1.	Spuhlja	32	—	6	55	26	77	14	210	?	?	5	9	1	1	16
2.	Zabovci	15	—	4	29	16	53	7	124	87	—	1	8	2	—	11
3.	Markovci	37	—	—	52	37	48	30	204	?	?	12	4	—	—	16
4.	Nova vas	2	—	—	35	43	37	11	128	?	?	6	5	2	—	13
5.	Stojnci	12	23	7	76	55	92	26	291	?	?	8	8	4	—	20
6.	Muretinci	26	7	—	38	13	55	2	141	125	73	5	7	—	—	12
7.	Mala vas	16	—	4	21	7	22	1	71	95	—	—	7	—	—	7
8.	Gajeveci	14	14	—	36	22	70	5	161	211	33	5	6	6	—	17
9.	Placerovci	14	1	—	21	6	62	3	107	47	43	1	5	—	—	6
10.	Formin	25	—	1	44	24	63	6	163	?	?	2	1	14	2	19
11.	Osluševci	5	5	—	21	6	18	2	57	130	38	5	—	—	—	5
12.	Cvetkovci	18	5	—	34	5	48	7	117	138	70	6	1	1	1	9
13.	Trgovišče	20	6	1	47	19	73	6	172	125	51	—	9	7	2	18
14.	Gorišnica	22	6	—	61	25	115	9	238	?	?	4	12	8	—	24
15.	Moškanjci	24	12	5	56	29	77	16	219	502	55	15	7	1	—	23
16.	Cunkovci	—	—	—	1	1	—	—	2	20	4	—	2	—	—	2
17.	Mezgovci	34	4	5	50	19	64	8	184	112	27	—	10	3	2	15
18.	Dornava	67	1	10	82	60	146	30	396	?	?	20	8	1	1	30
19.	Borovci	8	—	—	3	7	9	—	27	?	?	—	2	—	—	2
		389	84	43	762	420	1939	183	3820			95	111	50	9	265

Iz imenjskih cenitev dobljeni podatki, ki smo jih strnili v pregledni tabeli, nam dajejo dokaj podrobno in zelo poučno sliko prostorske razporeditve in ve-

Zemljevid 1: Naselbine Ptujskega polja leta 1542.

likosti naselij ter takratnih socialnih, ekonomskih, upravnih pa tudi narodnostnih razmer na Ptujskem polju.

Od 265 ugotovljenih podložnih kmetijskih posestev smo jih 89 ali 35 % ocenili za velike kmetije, 115 ali 42 % za srednje, 52 ali 20 % za male in samo 9 ali 3 % za kajžarje ali želarje, kot jim pravijo na Ptujskem polju. Razslojenost kmečkega življa je torej že prisotna, vendar še ne kaže večjega obsega, saj smo kar 77 % kmetij ocenili za velike in srednje in ugotovili le 3 % vaške revščine, če smemo kajžarje tako imenovati. Osebenjkov smo zasledili le 18 (8 + 9 + 1). Če k dokaj točno ugotovljenemu številu kmečkih podložniških enot v 19 naseljih dodamo še ocenjenih 140—150 kmetij v 9 neomenjenih naseljih, dobimo dokaj stvaren podatek, da je sredi 16. stoletja kmetovalo na Ptujskem polju okrog 400 kmetskih podložnikov.

Denarna cenitev nam priča o velikih razlikah v velikosti kmečkega doma. V večini primerov velja pravilo, da so veliki in srednji kmetje imeli tudi večji dom, ki je imel verjetno že takrat še danes prevladujoče oblike doma pod eno streho — dom na vogel ali stegnjeni dom. Imamo pa tudi primere, ko so bile domačije velikih kmetov ocenjene zelo nizko in domovi malih kmetov visoko.

Točnejše podatke o velikosti kmetij imamo sicer le za tretjino naselij, vendar nam tudi to omogoča, da ugotovimo poprečno razmerje med njivskimi in travniškimi površinami. Ocenimo ga lahko v poprečju na 4 : 1 v korist njiv. Razlike med ekstremnimi primeri so kar občutne: v Moškanjcih je to razmerje 9 : 1, v Muretincih pa niti ne povsem 2 : 1.

V preglednico zajetih 19 naselij je v času cenitve redilo skupno 2995 glav razne živine, kar pomeni poprečje po 11,6 glave na vsako gospodarstvo. Goveje živine so imeli skupno 1683 glav ali poprečno po 6,6 glave na kmetijo. Oboje lahko ocenimo za zelo ugodno in postavimo, da je bila živinoreja zelo pomembna gospodarska dejavnost. Podrobnejši pregled pa nam ponuja še druga spoznanja.

Krave so imeli skoraj pri sleherni hiši, v poprečju kar okrog tri. Precejšnje razlike med vasmimi in posamezniki smo navajali že pri podrobni obravnavi posameznih naselij. Med lepim številom telet se nedvomno skrivajo tudi junice, ki pa jih popisovalci razen nekaterih izjem niso posebej navajali. V Stojncih je cenilec zraven 37 telet navedel še 18 junic, v Gajevcih pa ob 13 teletih še 9 junic.

Skupno z mladimi je bilo kar 473 volov, od tega vprežnih volov 389 ali 228 jarmov ali parov. Če k temu prištejemo še konje, potem dobimo 650 glav vprežne živine ali poprečno po 2,48 na eno kmetijsko enoto. Največ vprežne živine so imeli kmetje v Markovcih, več kot par volov in skoraj par konj na eno gospodarstvo. Blizu so jim še Stojnci in Dornava. V vseh naštetih vaseh so prevladovali velike in srednje kmetije z velikimi površinami njiv, torej so potrebovali živino za obdelavo njiv. Po vsej verjetnosti pa so se ukvarjali tudi s prevozništvom. To velja še zlasti za vasi, kjer je bilo dosti konj.

Svinj so imeli poprečno po 4,2 rilca na gospodarstvo. V tem številu so seveda tako odrasle krmače in plemenske svinje kot tudi številnejša gnezda pujskov.

Kmetje v Novi vasi so imeli tudi koze, sicer pa po eden v Zabovcih, Dornavi in Borovcih tudi 66 ovac. V Spuhlji je cenilec zabeležil tudi čebelne panje. Težko pa bi verjeli, da na vsem Ptujskem polju ni bilo več čebel.

Sodeč po priimkih, je bila velika večina podložnih kmetov na Ptujskem polju slovenskega porekla. Med njimi pa je nekaj nad 10 % Bezjakov, Horvatov in

Kranjcev, torej priseljencev. Tudi priimki na -ič kažejo na prisljence iz vzhodnih pokrajin ali vsaj na njihov vpliv.

Po naši oceni je bilo na Ptujskem polju leta 1542 okrog 400 podložnih kmetij. Ob uporabi količnika, ki pravi, da je imela družina takrat poprečno po 5—5,2 člana, ugotovimo, da je živelo na Ptujskem polju okrog 2000 prebivalcev.

GLAVNI VIRI, GRADIVO IN LITERATURA

1. Imenjske cenitve (Gülschätzung) iz leta 1542 za razne gosposčine. Deželni arhiv v Gradcu.
2. Joseph von Zahn: Ortsnamenbuch der Steiermark im Mittelalter. Wien 1893.
3. Miko Kos: Srednjeveški urbarji za Slovenijo. Urbarji Salzburške nadškofije. Ljubljana 1939.
4. Milko Kos: Meja proti Ogrski in Hrvatski v Štajerskem Podravju. Poetovio Ptuj 69 — 1969. Maribor 1969.
5. Bogo Grafenauer: Zgodovina slovenskega naroda (od naselitve do uveljavljanja frankovskega fevdalnega reda) I. Ljubljana, 1964.
6. Vladimir Bračič: Vzhodni del Haloz v luči cenilnega zapisnika gosposčine Borl iz leta 1542. ČZN, Nova vrsta, 3. (XXXVIII) letnik, Maribor, 1967.

PTUJSKO POLJE IM LICHTÉ DES GÜLTSCHÄTZUNGSPROTOKOLLS AUS DEM JAHRE 1542

Im Jahre 1542 wurde in Steiermark das Gülterschätzungsprotokoll sämtlicher Herrschaften durchgeführt. Die Mehrzahl von dem ursprünglichen Stoff ist im Regionalarchiv für Steiermark in Graz aufbewahrt. Das Gülterschätzungsprotokoll bedeutet eine bemerkenswerte Quelle für die Belichtung der damaligen Zustände auf unserem Lande.

Mit der Übersicht des Schätzungsprotokolls mehrerer Herrschaften (Ormož, Borl, Vurberk u. a.) haben wir ein ausführliches Bild des Zustandes und Verhältnisse auf dem Ptujsko polje vorbereitet. Von den gegenwärtigen Dorfsiedlungen haben wir 19 in dem Protokoll ausfindig gemacht. Für einige Dörfer erhielten wir den tatsächlichen Zustand, während für einige von ihnen bestimmt nur ein Teilbild. Neun Dörfer haben wir im Protokoll nicht entdeckt. Die Mehrzahl von ihnen liegt im westlichen Teil des Feldes, also in der Nähe von Ptuj. Mit grosser Wahrscheinlichkeit darf man behaupten, dass diese Dörfer der Herrschaft Ober-Pettau angehörten. Das Schätzungsprotokoll dieser Herrschaft ist diesmal nicht bekannt. Diese unsere Behauptung stützen wir noch besonders auf die Tatsache, dass wir die Daten über diese Siedlung aus den älteren Urbarien des Salzburger Erzbistums (z. B. aus dem Jahre 1322) besitzen.

Aus dem Obenerwähnten können wir den Schluss ziehen, dass Ptujsko polje im Jahre 1542 in Grundzügen bereits unter die bestehenden Dorfgemeinschaften aufgeteilt wurde, und dass gesamte gegenwärtige Dorfsiedlungen schon bestanden. Die Bauern standen im Dienste bei acht Grundherrschaften. Alle Dörfer waren schon ohne Gemeindevorsteher (župan). Der ethnischen Angehörigkeit nach, bildeten die Slowenen die Mehrzahl der Bevölkerung. Die Namen Horvat, Bezjak und die Patronymika auf -ič sprechen für eine empfindliche Zahl von »uskoki« (Überläufer), die aus den Ostprovinzen vor den Türken Zuflucht nahmen. Christliche Taufnamen sind schon vorherrschend, und alte slowenische Eigennamen sind auch noch erhalten. Die Familiennamen haben sich schon durchgesetzt und geltend gemacht.

Laut den Daten über die Grösse der Felder und Wiesen, also des Grundbesitzes, haben wir die Bauern in grosse (g), mittelgrosse (m), kleine (k) und Häusler (H) kategorisiert. Unter den 265 festgestellten Bauernunternanen erhielten wir auf diese Weise: 95 grosse, 111 mittelgrosse und 50 kleine Bauernhöfe und 9 Häusler. Die soziale Differenzierung nach Schichten war also schon gegenwärtig.

Aus der Sammeltabelle 20 ist die Viehzahl ersichtlich: Wir haben 3,280 Stück Vieh festgestellt, oder 14,4 Stück durchschnittlich auf eine Wirtschaft. Das Rindvieh zählte 1,698 Stück oder 6,4 durchschnittlich auf eine Landwirtschaft. Es gab durchschnittlich 2,9 Kühe auf eine Landwirtschaft. Die Daten weisen auf die Viehzucht als eine belangreiche wirtschaftliche Tätigkeit hin.

SPREMEMBE V PREBIVALSTVENI STRUKTURI OBČINE PTUJ

V Ptujskem zborniku III, ki je izšel v jubilejnem letu praznovanja 1900-letnice obstoja mesta Ptuj (69 — 1969), smo podrobneje obdelali rast prebivalstva v mestu in na današnjem ozemlju občine Ptuj skozi stoletja. Že takrat smo ob koncu razprave napisali, da »čaka proučitev spreminjanja strukture (biološke, izobrazbene, poklicne itd.) tega prebivalstva na drugo priložnost«. S pričujočo razpravo napoved uresničujemo.

Občina Ptuj sodi med večje občine v SR Sloveniji, saj je s svojimi 64.516 ha na sedmem mestu. Leži v severozahodnem subpanonskem obrobju, tako da obsega predvsem osrednje in južne predele Nizkega slovenskega Podravja z naslednjimi pokrajinskimi enotami:

južni in jugovzhodni del Dravskega polja, Ptujsko polje razen treh katastrskih občin na vzhodu, južne obronke zahodnega in osrednjega krila Slovenskih goric z delom Pesniške doline, pretežni del Haloz razen makolskega okoliša na zahodu in še samosvoj hrbet Savinsko. Gričevnati del občine je površinsko obsežnejši od nižinskega. 216 naselij je upravopolitično povezano v 25 krajevnih skupnosti. Upravno, gospodarsko in prosvetno-kulturno središče občine je mesto Ptuj, poleg industrijskega naselja Kidričevo edino resnično neagrarno naselje v občini.

GIBANJE PREBIVALSTVA

Obnovimo v skrajšanem obsegu naše ugotovitve o gibanju prebivalstva skozi daljše obdobje.

Sredi 16. stoletja je že obstajalo okrog 190 od današnjih 216 naselij. V njih je živel okrog 10 000 prebivalcev. V dvajsetih letih 19. stoletja je bilo na tem ozemlju okrog 38 000 ljudi. Gibanje prebivalstva v obdobju rednih popisov nam prikazuje

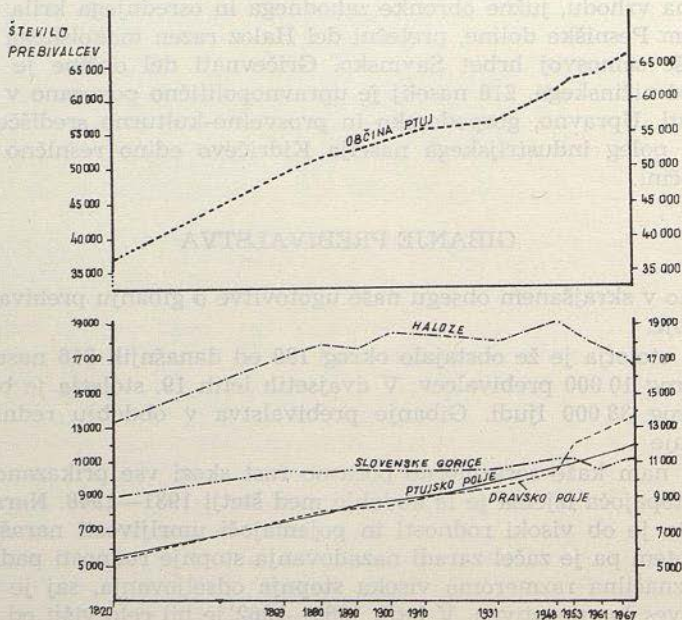
Tabela 1 nam kaže sorazmerno počasno rast skozi vse prikazano 114-letno obdobje. Izstopajoča izjema je le obdobje med štetji 1931—1948. Naravni koeficient prirasta je ob visoki rodnosti in pojemajoči umrljivosti naraščal vse do leta 1953, potem pa je začel zaradi nazadovanja stopnje rodnosti padati. Za vse obdobje je značilna razmeroma visoka stopnja odseljavanja, saj je bil migracijski saldo ves čas negativen. V letih 1960—1962 je bil celo višji od naravnega prirasta, tako da je prišlo do negativne stagnacije. Občino je zapustilo v obravnavanem obdobju okrog 35 000 ljudi.

Tabela 1.

Rast prebivalstva na sedanem območju občine Ptuj v obdobju 1857—1971

Leto	Število prebivalcev	Koefficient prirasta		Dejanski prirast		Migracijski saldo + —	Indeks rasti 1857 = 100	Verižni indeks
		naravni	dejan- ski	št.	%			
1857	47 860	—	—	—	—	—	100	100
1869	49 282	5,19	3,25	1922	4,0	-1078	104	104
1880	52 316	6,25	5,39	3034	7,3	-443	110	106
1890	53 100	7,34	1,49	784	1,5	-3086	111	101
1900	54 210	8,17	2,08	1110	2,1	-3260	113,2	102,1
1910	55 315	9,35	2,04	1105	2,0	-3985	115,5	102,0
1931	56 446	7,10	0,96	1131	2,0	-17143	117,9	102,2
1948	60 518	9,52	4,10	4072	7,2	-5295	126,4	107,2
1953	62 640	11,10	6,96	2122	3,5	-1294	130,8	103,5
1961	63 731	10,81	2,17	1091	1,7	-4349	133,1	101,7
1971	65 767	9,53	3,35	2036	3,0	-4017	137,4	103,0

Za nas je pomembno, da se podobno gibanje nadaljuje tudi po drugi svetovni vojni. Tudi v tem obdobju so se ljudje množično odseljevali, ker jim Ptuj ni dal možnosti zaposlitve, Kidričevo pa je zadržalo le okrog 2000 zaposlenih. Ptuj je namreč tudi iz političnih vzrokov (izselitev nemškega prebivalstva po prvi in drugi svetovni vojni) v letih 1910—1948 popolnoma stagniral. Leta 1910 je štel 5722 meščanov, leta 1948 pa samo 5400. Mesto se je začelo hitreje razvijati šele po letu 1953. V obdobju 1953—1961 je prebivalstvo poraslo za 1000 ali za 15,1 %. V istem obdobju je poraslo Velenje za 135 %, Piran za 53 %,

Skica 1: Gibanje prebivalstva v 150. letih na ozemlju današnje občine Ptuj in v njenih 4 pokrajinskih enotah

Ravne na Koroškem za 41,4 %. Maribor je s svojim razvojem popolnoma potisnil Ptuj v ozadje, saj je v obdobju 1910—1961 prebivalstvo Ptuja poraslo za 38 %, v Mariboru pa za 620 %, kar je za 18-krat več. Ptuj je med slovenskimi mesti, ki so imela leta 1910 več kot 5000 prebivalcev, pokazal najmanj vitalnosti. Leta 1971 je mesto doseglo 10 000 prebivalcev, kar pomeni 15 % prebivalstva v občini. Podatek zgovorno priča o nizki stopnji urbanizacije.

Stalno izseljevanje, ki je zajemalo predvsem mlajše generacije, je počasi, toda nezadržno zmanjševalo reprodukcijsko sposobnost prebivalstva. Rodnost se je začela zmanjševati, umrljivost pa naraščati, in tako je začel padati naravni prirast, spreminjati so se začeli odnosi med starostnimi skupinami prebivalstva.

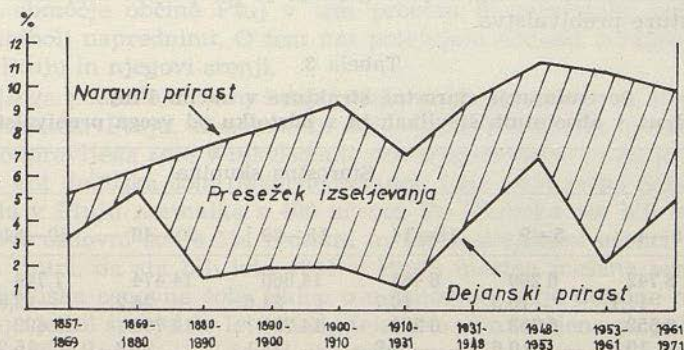
Tabela 2.

Gibanje rodnosti in smrtnosti ter naravnega prirasta v občini Ptuj in SR Sloveniji (izraženo v %)

Leto	Rodnost		Smrtnost		Naravni prirastek	
	občina Ptuj	SRS	občina Ptuj	SRS	občina Ptuj	SRS
1961	19,6		8,7		10,9	
1963	19,8	18,1	8,4	9,4	11,1	8,7
1965	20,8	18,5	9,3	9,7	11,5	8,8
1967	18,1	17,6	8,7	9,7	9,4	7,9
1969	16,3	16,3	11,4	10,8	4,9	5,5
1970	16,2	15,9	10,4	10,1	5,8	5,8
1971	16,0	16,3	10,1	10,2	5,9	6,1
1972	14,9	17,4	10,0	10,8	4,9	6,6

Nekoč po visoki rodnosti znana ptujska občina je v zadnjih letih padla pod slovensko poprečje. Ob nižji stopnji poprečja smrtnosti je leta 1972 tudi naravni prirast bil za 1,5 promile nižji od poprečja v SR Sloveniji in za 4,6 promile pod jugoslovanskim poprečjem.

Kot vsako poprečje, tako tudi občinsko poprečje gibanja prebivalstva ne kaže realnih dogajanj v njenih pokrajinskih enotah. Tako se obe goriški pokrajini praznita — Slovenske gorice počasneje, Haloze hitreje — medtem ko se nižinski svet obeh polj — Dravskega in Ptujkega — polni. Migracijski saldo je v go-

Skica 2: Grafični prikaz gibanja naravnega in dejanskega prirastka med popisi prebivalstva in intenzivnost odseljevanja

riških predelih visoko negativen, v nižinskem svetu pa se zadnja leta zmanjšuje in je bil na Ptujskem polju zadnja leta celo že pozitiven. Pri tem je tudi spreminjanje osnovnih elementov naravnega gibanja prebivalstva različno. Na Ptujskem polju rodnost sicer pada, vendar sorazmerno počasi, umrljivost pa je zadnji dve leti močno porasla (12,5 promile) in je v desetletnem poprečju za okrog 1 promile višja od občinskega poprečja. V Halozah rodnost hitro pada in ob dokaj stalni umrljivosti hitro pada tudi naravni prirast. Na Ptujskem polju je znašal naravni prirast leta 1971 samo 2,6 promile, leta 1972 pa 5,4 promile. V Halozah se je gibal zadnja štiri leta naravni prirast takole: 1969 — 6,4 ‰, 1970 — 5,0 ‰, 1971 — 3,7 ‰ in 1972 — 2,6 ‰.

Po letu 1965 se je tudi v občini Ptuj pojavilo zdomstvo. Predvsem mladi so začeli odhajati na delo onkraj državnih meja — največ v Nemčijo in Avstrijo! Leta 1971 so registrirali v občini 3937 zdomcev: to pomeni 12 ‰ vsega aktivnega prebivalstva ali okrog četrtno vsega prebivalstva, zaposlenega zunaj kmetijstva. Med zdomci jih je bilo 57 ‰ kmečkega porekla, sicer pa so prevladovali moški (61 ‰). Vsako šesto gospodinjstvo je imelo zdomca, 674 gospodinjstev je imelo dva zdomca, 250 pa celo po tri. Zdomstvo, ki sicer pomaga reševati probleme hitre deagrarizacije in z njo povezane brezposelnosti, prinaša celo vrsto pozitivnih posledic, predvsem ekonomskih, ni pa tudi brez negativnih elementov. Med njimi naj omenimo samo dejstvo, da ostaja mnogo otrok za daljši čas brez enega ali tudi obeh staršev. Kompleksen vpliv zdomstva na razvoj prebivalstva in splošnih gospodarskih in socialnih razmer bodo morale pokazati posebne vsestransko poglobljene analize. Kar se gibanja prebivalstva tiče, je zdomstvo nedvomno prispevalo k zmanjšanju rodnosti, to pa k padcu naravnega prirasta.

Leta 1971 je v ptujski občini stanovalo v kraju rojstva 58 ‰ vsega prebivalstva. Iz drugih krajev v domači občini se je priselilo v kraj stanovanja 29,9 ‰ občanov. Skupno je torej bilo v občini 87,9 ‰ domačega prebivalstva in samo 9,5 ‰ se jih je priselilo iz drugih občin v naši republiki. Iz ostalih republik je prišlo v občino samo 2,4 ‰ občanov.

BIOLOŠKE STRUKTURE

Prikazano naravno in migracijsko gibanje je prispevalo k spreminjanju starostne strukture prebivalstva.

Tabela 3.

**Spreminjanje starostne strukture v občini Ptuj
(Izražena v absolutnih številkah in v odstotku od vsega prebivalstva)**

Leto	Starostna skupina						nad 65 let
	0—4	5—9	10—14	15—29	30—49	50—64	
1948	6 742 11,1	6 269 10,3	6 464 10,7	14 866 24,6	14 474 24,2	7 744 12,8	3 957 6,5
1961	6 552 10,3	6 753 10,6	6 220 9,8	14 751 23,1	14 790 23,3	9 692 15,2	4 936 7,6
1971	5 534 8,4	6 112 9,3	6 201 9,3	15 764 23,9	17 122 26,0	9 473 14,4	6 321 9,5

Delež najmlajšega prebivalstva se zaradi padanja rodnosti zmanjšuje. To je še posebej očitno zadnja leta. Tako se je ob absolutno večjem številu prebivalstva skupina otrok starosti do 4. leta v 23 letih zmanjšala za 1200 in je pomenila v deležu vsega prebivalstva leta 1971 samo 8,4 %, medtem ko je pomenila leta 1948 še 11,1 %. Skupina starosti od 0 do 14 let je predstavljala leta 1948 skoraj eno tretjino (32,1 %), leta 1971 pa samo 27 %. Skoraj povsem nespremenjen delež je obdržala starostna skupina 15—29 let. Bistveno pa se je v absolutnih številkah in v deležu do vsega prebivalstva povečalo starejše prebivalstvo, še posebej tisto, staro nad 65 let.

Občina v prihodnje ne bo več tako bogat izvor mlade delovne sile. Naraščali bodo socialni problemi ostarelega prebivalstva.

Osnovni odnos med ženskami in moškimi je za naše razmere običajen. Prevladujejo ženske v odnosu 51,3 : 48,7. Do starostne skupine 25—29 let prevladujejo moški, od te skupine dalje pa ženske. Pri mladini je prevlada moških v posameznih starostnih skupinah sorazmerno majhna in znaša največ okrog 250. V starejših skupinah je prevlada žensk občutnejša, v starostni skupini 45 do 49 let doseže kar 886, v skupini nad 75 let pa 634. To pomeni v prvem primeru 57 % več žensk, v drugem pa celo 105 %. Navedeni podatki tudi za občino Ptuj potrjujejo splošno znano dejstvo, da doživijo ženske v poprečju višjo starost kot moški.

Po narodnosti je bilo pri popisu leta 1971 ugotovljenih 97,5 % Slovencev. Od ostalih jugoslovanskih narodov so imeli pomembnejši del Hrvati (1001 ali 1,5 %) in Srbi (248 ali 0,4 %). Pripadniki drugih narodov in narodnosti živijo predvsem v Ptujju in Kidričevem. Nekaj več Hrvatov pa je tudi v naseljih ob slovensko-hrvaški meji.

PREBIVALSTVO PO STOPNJI IZOBRAZBE

Stopnja šolske izobrazbe prebivalstva določenega območja je v tesni odvisnosti od stopnje splošne razvitosti pokrajine in tej stopnji bolj ali manj prilagojene šolske mreže ter od stopnje organiziranosti in kvalitete učno vzgojnega procesa. Pomembna je tudi šolska tradicija.

Za nekdanjo vojvodino Štajersko je znano, da je začela razmeroma hitro razvijati osnovno šolstvo že v dobi Marije Terezije, torej proti koncu 18. stoletja. Današnje območje občine Ptuj v tem procesu ni zaostajalo, trdno je držalo korak z najbolj naprednimi. O tem nas potrjujejo podatki o razvoju osnovnega šolstva v Ptujju in njegovi srenji.

Točnejšega podatka o tem, kdaj je bila ustanovljena prva šolska ustanova v srednjeveškem Ptujju, nimamo. Iz dobe protireformacije vzemo, da je bila leta 1603 odpravljena »die Winkelschule des Wagmeisters« in da je bila leta 1610 dovoljena kot deklinška šola (Mädchenschule). Leta 1820 je po Schmutzovih podatkih bila v Ptujju normalka s 400 učenci. Po Hlubeku sta bili v letu 1858/59 v Ptujju dve osnovni šoli s 534 rednimi in 186 nedeljskimi učenci ter 6 učitelji. Gorup pa pravi, da sta bili leta 1861 v Ptujju mestna mešana osnovna šola in zasebna deklinška osnovna šola. Sklep o ustanovitvi nižje deželne realne gimnazije v Ptujju je bil sprejel že leta 1864, dejansko ustanovljena pa je bila in začela delati leta 1869. Že leta 1877 je bil dan prvi predlog tudi za višje razrede gimnazije, vendar je bil prvi vpis v peti razred šele jeseni leta 1898. Leta 1902 je dobil Ptuj deklinško meščansko šolo in leta 1919 še deško meščansko šolo. Tako

je imelo mesto Ptuj ob začetku našega stoletja za takratne razmere dobro organizirano šolstvo.

Prva vaška šola na območju današnje občine je bila ustanovljena leta 1760 v Gorišnici na Ptujskem polju. Do leta 1800 je bilo ustanovljenih še 9 vaških šol (Cirkovci, Cirkulane, Desternik, Leskovec, Lovrenc, Podlehnik, Videm, Vito-marc in Zavrč). Do leta 1825 še nadaljnjih 11. Tako je bilo od današnjih 25 vaških šol v občini ustanovljenih do leta 1825 že 20 šol ali 80 %. Dve šoli sta bili ustanovljeni pred letom 1900. Med obema vojnama ni bila ustanovljena nobena nova osnovna šola.

Schmutz navaja v svojem leksikonu za leto 1820 18 trivialnih šol s 1081 učenci. Ne omenja šole v Trnovski vasi in Žetalah, ki pa sta po drugih podatkih takrat že obstajali. Hlubek poroča za šolsko leto 1858/59 o 21 vaških osnovnih šolah in da je na njih učilo 29 učiteljev. Rednih učencev je bilo 3511, nedeljskih pa 1912.

V šolskem letu 1966/67 je bilo na vseh 29 osnovnih šolah v občini Ptuj 10 363 učencev. 15 popolnih osnovnih šol je obiskovalo 8017 učencev ali 76 %, 1664 učencev je hodilo v 8 nepopolnih osnovnih šol, 682 pa v 6 podružničnih šol. Kombinirani pouk so imeli samo še v enem oddelku. Tradicija in organizacija osnovnega šolstva je torej precej nad slovenskim poprečkom.

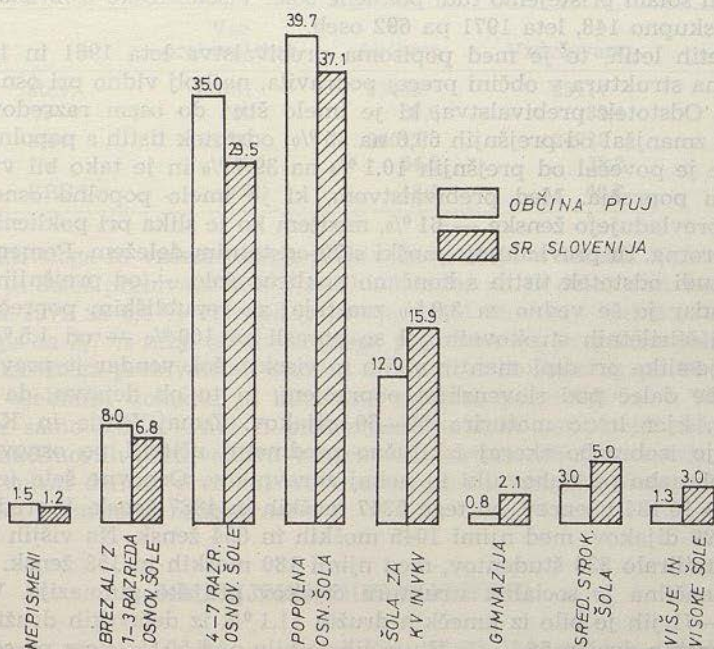
Osnovne šole v mestu delujejo v relativno ugodnih razmerah. Drugače je na podeželju, kjer delajo skoraj vse šole v dveh izmenah, marsikje v neustreznih pomožnih učilnicah (npr. Dornava). Sodobnih učil in učnih pripomočkov manjka, otroci hodijo v šolo eno uro in več, doma so vpreženi v delo itd. K temu manjkajo še predmetno usposobljeni učitelji, zato so učni uspehi pod slovenskim poprečjem.

Pri popisu prebivalstva leta 1961 so v ptujski občini med 50 426 prebivalci, starimi nad 10 let, našli 816 nepismenih. To je 1,28 % vseh prebivalcev ali 1,62 % prebivalcev, starih nad 10 let. Če odštejemo 126 nepismenih iz doma za duševno defektno mladino v Dornavi, potem znaša nepismenost 1,1 % vsega prebivalstva in 1,4 % prebivalstva, starega nad 10 let. Oba odstotka sta pod slovenskim poprečjem. Nepismene mladine v starosti od 10 do 19 let je brez tistih v Dornavi le 118 ali 0,19 % vsega prebivalstva ali 0,23 % prebivalstva, starega nad 10 let. 2/3 nepismenih je starih nad 35 let. Največ jih najdemo v odročnih predelih ob slovensko-hrvaški meji. (Samo na območju krajevne skupnosti Žetale jih je okrog 60. Precej jih je tudi v Ptujju — 35 — in v Kidričevem — 20.) Od 216 naselij v občini niso ugotovili nepismenih v 41 naseljih. Med 10. in 19. letom starosti niso našli nepismenih v 138 naseljih, zato pa v 39 naseljih več kot po 5 nepismenih. K takšnemu stanju, ki je precej ugodnejše od slovenskega poprečja, je nedvomno pripomogla šolska tradicija.

Po šolski izobrazbi je bilo pri štetju leta 1961 prebivalstvo, staro nad 10 let, razvrščeno takole: brez šolske izobrazbe je bilo 4643 prebivalcev ali 9,2 % nad 10 let starih (7,3 % vsega prebivalstva), 4—7 razredov osnovne šole je končalo 35 148 prebivalcev ali 69,6 % (55,1 %). Popolno osnovno šolo je imelo samo 5124 prebivalcev ali 10,1 % (8,04 %). Šolo za kvalificirane delavce je opravilo 4075 prebivalcev ali 8,1 % (6,39 %). Izobrazbo srednje strokovne šole si je pridobilo 781 prebivalcev ali 1,5 % (1,22 %), od teh jih je živelo 52 % v Ptujju in Kidričevem, večino drugih pa lahko prištejemo učiteljem vaških osnovnih šol. Gimnazijsko maturo je opravilo in se nato zaposlilo 254 oseb ali 0,5 % (0,4 %). Višje-šolsko izobrazbo je imelo samo 78 prebivalcev ali 0,15 % (0,12 %), med njimi je okrog četrtnina predmetnih učiteljev. Prebivalcev z visokošolsko izobrazbo

so našli 216 ali 0,4 % (0,34 %). Velika večina prebivalcev s srednjo, višjo in visoko izobrazbo je živel v Ptujju, na območju mestne krajevne skupnosti (višja 85 %, visoka 72 %). Zunaj mesta najdemo osebe z višješolsko izobrazbo skoraj izključno med učitelji, tiste z visokošolsko izobrazbo pa med duhovniki.

Prikazana izobrazbena struktura prebivalstva je bila leta 1961 nezadovoljiva, razen pri nepismenih je bila pod slovenskim povprečjem, in to še posebej pri vseh kategorijah izobrazbe nad osnovno šolo. Od kod pri takšni tradiciji in razvitosti osnovnošolske mreže tako nizek odstotek prebivalstva s končano popolno osnovno šolo? Med obema vojnama so imele nekatere vaške osnovne šole v višjih razredih kombinirani pouk (marsikje 6., 7. in 8. razred). Izrazito kmečko okolje je med obema vojnama izkoristilo možnost, da so v jesenskih in pomladnih mesecih obdržali učence zadnjega šolskega leta doma pri delu. Večini le-teh ni uspelo uspešno končati zadnjega razreda, in tako so končali obvezno šolanje v sedmem razredu, tisti, ki so enkrat ponavljali, pa celo v šestem razredu. Po drugi vojni smo takšne oprostitev odpravili in predvsem po reformi osnovne šole razširili program in zaostri kriterije znanja. Osnovno šolo smo v praksi precej približali nekdanji nižji gimnaziji in jo tako naredili za selekcijsko šolo, namesto da bi bila resnično osnovna splošno izobraževalna šola, ki naj bi jo uspešno končal vsak telesno in duševno zdrav otrok. Pomanjkanje ustrezno šolanih učiteljev, slaba opremljenost šol z učili, večizmenski pouk, selekcijska usmerjenost, zgodnje vključevanje v kmečka dela in drugi vzroki so povzročali visok osip — to rakavo rano slovenskega osnovnega šolstva — ki je v ptujski občini še v šolskem letu 1968/69 znašal blizu 50 %; samo

Skica 3: Primerjava izobrazbene strukture prebivalstva v občini Ptuj in SR Sloveniji po podatkih popisa prebivalstva leta 1971

vsak drugi otrok je redno končal osnovno šolo. To ima izredno hude posledice ne samo za posameznika, ki ni dosegel uspeha, temveč tudi za ožjo in širšo družbenopolitično skupnost. Nekaterih objektivnih vzrokov za osip občina kljub izjemnim naporom tudi v prihodnje ne bo zmogla odpraviti brez pomoči širše družbene skupnosti.

Tabela 4.

Prebivalstvo občine Ptuj po šolski izobrazbi (nad 10 let stari) po popisu leta 1971

	Nepis- meni	Brez šol	4.—7. razred osn. š.	Osnov- na šola	KV in VKV	Gim- na zija	Sred- nja strok. š.	Višja šola	Visoka šola
vsi	826	4338	18918	21480	6401	437	1665	371	391
m	375	2195	9100	8305	4497	176	759	225	251
ž	451	2143	9818	13175	1904	261	906	146	70
%	1,5	8,0	35,0	39,7	12,0	0,8	3,0	0,7	0,6
% v SRS	1,2	6,8	29,5	37,1	15,9	2,1	5,0	3,0	3,0

Primerjajmo najprej nekaj podatkov iz leta 1948, čeprav podatki iz popisa prebivalstva iz leta 1948 niso povsem primerljivi, ker so bili izbrani po drugih vidikih. Takrat so v rubriko »brez šolske izobrazbe«, kar pomeni brez šole ali samo s 3 razredi osnovne šole, vpisali v ptujski občini 13.944 oseb, leta 1971 je takšnih skupno z nepismenimi samo še 5164. V rubriko »osnovna šola«, kar pomeni od 4 razr. osnovne šole do končane osnovne šole, so vpisali 45.515 oseb, leta 1971 pa 40.398. V rubriko »srednja šola« so leta 1948 vpisali skupno 917 oseb, leta 1971 je takšnih 2102 (gimnazija, 4-letne strokovne šole) ali 8503, če k srednjim šolam prištejemo tudi poklicne šole. Visokošolsko izobrazbo je imelo leta 1948 skupno 148, leta 1971 pa 692 oseb.

V desetih letih, to je med popisoma prebivalstva leta 1961 in 1971, se je izobrazbena struktura v občini precej popravila, najbolj vidno pri osnovnošolski izobrazbi. Odstotek prebivalstva, ki je imelo štiri do osem razredov osnovne šole, se je zmanjšal od prejšnjih 69,6 na 35 %; odstotek tistih s popolno osnovno šolo pa se je povečal od prejšnjih 10,1 % na 39,7 % in je tako bil višji od republiškega poprečja. Med prebivalstvom, ki je imelo popolno osnovno šolo, bistveno prevladujejo ženske — 61 %, medtem ko je slika pri poklicni izobrazbi prav nasprotna, tu prevladujejo moški s 70-odstotnim deležem. Pomembno se je popravil tudi odstotek tistih s končano poklicno šolo — od prejšnjih 8,1 % na 12 %, vendar je še vedno za 3,9 % zaostajal za republiškim poprečjem. Tudi absolventi štiriletnih strokovnih šol so porasli za 100 % — od 1,5 % na 3 %. Podobna je slika pri diplomantih višjih in visokih šol, vendar je prav tu njihov odstotek še daleč pod slovenskim poprečjem, in to ob dejstvu, da ima Ptuj gimnazijo, kjer letno maturira 50—60 dijakov. Zunaj Ptuja in Kidričevega imajo višjo izobrazbo skoraj izključno predmetni učitelji po osnovnih šolah, visoko izobrazbo pa duhovniki in nekaj zdravnikov. Osnovne šole je leta 1971 obiskovalo 10.134 učencev, od tega 5347 moških in 4887 žensk. V srednjih šolah je bilo 1899 dijakov, med njimi 1045 moških in 854 žensk. Na višjih in visokih šolah je študiralo 333 študentov, med njimi 180 moških in 153 žensk.

Zelo značilna je socialna struktura dijakov ptujske gimnazije. V šolskem letu 1970—71 jih je bilo iz kmečkih družin 11,1 %, iz delavskih družin 17 % in iz uslužbenskih družin 56 %. Iz Ptuja jih je bilo nad 50 %, sicer pa so prihajali iz 50 naselij od skupnega števila 216 naselij, torej samo iz vsakega četrtega naselja. Iz 60 naselij v Halozah so bili gimnazijci samo iz 10 naselij. Podobna je

slika v Slovenskih goricah. Tudi v ptujski gimnaziji že prevladujejo dekleta v odnosu 60 : 40 %.

Izboljšana izobrazbena struktura pri tistih s popolno osnovno šolo napoveduje v prihodnjih letih povečan pritisk na srednje šole; to bo terjalo razširitev tovrstnih kapacitet v Ptuju. Ob zmanjšanem osipu v osnovni šoli bo letno končevalo osnovne šole nad 1000 učencev. Kapacitete prvih razredov ptujskih srednjih šol pa so pod 500.

Tudi izobrazbena struktura kaže na izrazito nerazvitost ptujske občine. To dejstvo otežkoča hitrejši gospodarski in družbeni razvoj, ker primanjkuje kvalitetnega strokovnega osebja. Nerazvito ptujsko gospodarstvo doslej ni dajalo možnosti zaposlitve visokošolcem, pa tudi odnos do strokovnjakov z visoko izobrazbo ni bil ustrezen. Zato odhajajo strokovnjaki drugam, kjer imajo več možnosti za zaposlitev in za razvoj.

PREBIVALSTVO PO AKTIVNOSTI IN DEJAVNOSTI

Naša statistična služba opredeljuje prebivalstvo po aktivnosti v tri osnovne skupine: *aktivno*, *vzdrževano* in na *prebivalstvo z osebnimi dohodki* (to so v glavnem upokojenci). Za nerazvite družbene skupnosti je značilno, da imajo visok odstotek aktivnega prebivalstva in nizek odstotek prebivalstva z osebnimi dohodki.

Tabela 6.
Prebivalstvo občine Ptuj po aktivnosti
1961—1971

Leto		Vse	Aktivno	Vzdrževano	Z dohodki
		prebivalstvo			
1961	štev.	63731	35463	25117	3151
	%	100	55,6	39,4	5,0
1971	štev.	65767	36097	24722	4948
	%	100	54,8	38,2	7,0
	SRS %	100	48,4	40,3	11,3

Delež aktivnega in vzdrževanega prebivalstva se je v desetih letih zmanjšal, porasel pa je delež prebivalstva z dohodki. Vendar pa je delež aktivnega prebivalstva leta 1971 za 6,4 % višji od poprečja v SR Sloveniji, delež prebivalstva z dohodki pa za 3,7 % nižji od slovenskega poprečja. Na Ptujskem polju je bilo leta 1971 aktivnega prebivalstva 56,5 %, v Vinorodnih Halozah pa 60,0 %. Prebivalcev z osebnimi dohodki je bilo na Ptujskem polju 7,5 %, v Vinorodnih Halozah pa samo 5,2 %. Tudi ti primerjalni podatki potrjujejo našo uvodno trditve o značilnostih prebivalstva v nerazvitih družbenih skupnostih.

Po dejavnosti delimo prebivalstvo v dve osnovni skupini: *kmetijsko* in *nekmetijsko* ali agrarno in neagrarno.

KMETIJSKO PREBIVALSTVO

Na prelomu stoletja je bilo v občini Ptuj 84,8 % kmetijskega prebivalstva, leta 1948 so ga našli 72,4 % in leta 1953 še vedno 64 %. Leta 1961 je pripadalo kmetijskemu prebivalstvu 33.076 oseb ali 51,9 % občanov ptujske občine. Deset

let pozneje je bilo kmetijskih prebivalcev 30.897 ali 47 % vsega prebivalstva. Tako je občina Ptuj še vedno ena najbolj kmetijskih občin v SR Sloveniji. K temu prispevajo predvsem Vinorodne Haloze, kjer je bilo leta 1971 kmetijskega prebivalstva kar 73,8 %, in Slovenske gorice pa tudi Ptujsko polje, kjer je bilo kmetijskega prebivalstva 56 %. Dravsko polje je po deležu kmetijskega prebivalstva daleč pod povprečjem v občini. Med kmetijskim prebivalstvom je bilo 1961. leta 23.093 aktivnih, kar pomeni 69 %. Leta 1971 je bilo med kmečkim prebivalstvom 20.823 aktivnih ali 67 %. Med aktivnim kmečkim prebivalstvom je bilo 1971 leta 8043 moških ali 40 % in 12.780 žensk ali 60 %.

Podatki kažejo, da je proces deagrariacije sorazmerno počasen, saj se je število kmetijskega prebivalstva v obdobju 1961—1971 zmanjšalo komaj za 2179 oseb, v deležu vsega prebivalstva pa od 51,9 % na 47 % ali za 4,9 %. Od aktivnih kmetijskih prebivalcev jih je bilo leta 1971 v starostni skupini 15—24 let 18 % (v SR Sloveniji 13 %), v starostni skupini 25—34 let 15 %, (8,8 %), v skupini 35—49 let 30 % (21,3 %), v skupini 50—64 let 23 % in starih nad 65 let 14 % (14 %). Podatki nam kažejo, da je med aktivnim kmečkim prebivalstvom dosti starih ljudi. To so predvsem tista gospodarstva, kjer sta ostala doma samo ostarela starša. Takšna gospodarstva nazadujejo; na njih opuščajo njivske površine, intenzivne kulture zamenjujejo z ekstenzivnimi, propadajo gospodarska poslopja, praznijo se hlevi. Hkrati pa raste število socialnih problemov ostarelega prebivalstva. Vidimo tudi, da je zelo šibka skupina 25—34 let (15 %), to je skupina perspektivnih gospodarjev.

V tej zvezi se nam kaže dinamičnejši proces deagrariacije ob podatkih o dejavnosti gospodinjstev.

Tabela 7.
Gospodinjstva v ptujski občini po dejavnosti

		Vseh gospodinjstev	Čistih kmečkih	Mešanih	Nekmečkih
1961	štev.	16181	6790	4258	5133
	%	100	41,9	26,3	31,8
1971	štev.	17134	4790	5297	7047
	%	100	27,8	30,9	41,3

Število vseh gospodinjstev se je povečalo za nekaj manj kot 1000, letno poprečje porasta je okrog 100. Čista kmečka gospodinjstva so nazadovala za 2000, število mešanih pa se je povečalo za okrog 1000. (Mešana gospodinjstva so tista, kjer se nekaj članov gospodinjstva ukvarja s kmetijstvom, eden ali več pa jih dela v nekmetijskih dejavnostih.) Število nekmečkih gospodinjstev se je povečalo za skoraj 2000. V porastu so torej mešana in nekmečka gospodinjstva, ki so že dosegla 72 %. Deagrariacija je na pohodu.

Brez zemlje je bilo 1961. leta 5018 gospodinjstev ali 31 % vseh gospodinjstev ali 97 % vseh nekmečkih gospodinjstev. Po desetih letih se je podoba spremenila tako, da je bilo brez zemlje 5209 gospodinjstev ali 30,4 % vseh gospodinjstev ali samo 71 % vseh nekmečkih gospodinjstev. Raste torej število mestnih gospodinjstev. Do 0,5 ha zemlje je imelo 1961. leta 9,4 % gospodinjstev, leta 1971 pa 15,5 %. Za nekaj več kot 1000 se je namreč povečalo število gospodinjstev, ki imajo do 10 arov zemlje. To so graditelji družinskih hiš v mestu in tudi po vaseh. Do 2,0 ha zemlje je leta 1961 imelo 27,8 % vseh gospodinjstev,

deset let pozneje pa le 22,2 %. V kategoriji gospodinjstev od 2 do 5 ha je nastal v tem času le neznamenit premik od 20,2 % na 19,4 %. Tudi vse višje kategorije so nazadovale v absolutnem številu in s tem seveda tudi v deležu do vseh gospodinjstev. Kmečka posest se torej še naprej drobi. In ker se vzporedno s tem procesom povečuje tudi število mešanih gospodinjstev in tudi nekmečkih gospodinjstev s posestjo do enega hektarja, bodo morali na to dejstvo resno računati agronomi načrtovalci kmetijskega razvoja, še posebej zaradi močne pomešanosti posesti.

NEKMETIJSKO PREBIVALSTVO

V občini Ptuj sta pravi neagrarni in urbanizirani naselji le mesto Ptuj in industrijsko naselje Kidričevo, medtem ko ima Majšperk tovarne, sam kraj pa lahko označimo za vaško naselje urbaniziranega videza z minimalnim deležem agrarnega prebivalstva. Vsa ostala naselja v občini so tipične vasi (izjema je trg Ptujška gora, ki pa nima posebnega tržnega videza). Med njimi so kraji s krajevno pisarno, šolo in farno cerkvijo, praviloma naselja bolj urbaniziranega videza in z manjšim deležem agrarnega prebivalstva — to so tipični agrarno-upravni mikrocentri, kot je tovrstno naselje opredelil v svoji klasifikaciji slovenskih naselij V. Klemenčič.

Iz prejšnjega poglavja smo lahko razbrali sorazmerno počasen proces deagrarizacije v ptujski občini kot celoti, v nekaterih njenih pokrajinskih enotah pa še posebej. Nedvomno moramo iskati vzrok za takšen počasen proces spreminjanja oblik proizvodnje in s tem življenja ter dejavnosti prebivalcev predvsem v dolgoletni stagnaciji Ptujja. Mesto, ki je med obema vojnama zavrnilo graditev tekstilne tovarne Tivar, ki so jo tuji lastniki potem postavili v Varaždinu (današnji Varteks), je ob koncu vojne izgubilo tudi nekoč daleč znano usnjarno, tiskarno in tovarno čevljev. Tako je praktično ostalo brez prave industrije, saj so leta 1953 obratovali na območju mesta: mlekarna, tovarna perila, alkoholna industrija Petovia, opekarna in dva mlina. Na ozemlju današnje občine so bile še dve tovarni v Majšperku (to sta bila večja industrijska obrata — tovarna volnenih izdelkov in tovarna strojil) ter opekarna v Janežovcih. Tovarna glinice in aluminija v Kidričevem je bila tega leta že v zadnji fazi izgradnje. Na območju današnje občine Ptuj je leta 1953 bilo zaposlenih v industriji samo okrog 1600 ljudi. Skupno število v nekmetijskih dejavnostih zaposlenih pa je bilo okrog 7000.

Velika večina v industriji zaposlenih so bili vozači. V Ptuj, Kidričevo in Majšperk so prihajali iz okoliških vasi, največ iz tistih, ki so oddaljene do pol ure s kolesom. Institut za geografijo univerze v Ljubljani je zbral podatke o dotoku delovne sile v industrijska središča z nad 200 zaposlenimi v industriji za leti 1951 in 1961. Po teh podatkih je ugotovljeno, da so se vsak dan vozili leta 1951 prebivalci z ozemlja današnje občine Ptuj v štiri industrijska središča z nad 200 zaposlenimi — Ptuj, Kidričevo, Majšperk in Maribor. V iste štiri kraje so hodili tudi leta 1961; pri tem pa se je povečalo število vsak dan potujočih v Kidričevo in Ptuj. Sicer pa se je število zaposlenih, ki so vsak dan potovali na delo, v tem desetletju močno povečalo in zajelo že večino naselij v občini. Razliko nam najboljše kažete podatka. Leta 1951 so hodili na delo v navedene štiri kraje iz 55 naselij v občini, deset let kasneje pa iz 153 naselij. Pri tem pa je še vedno ostalo 63 naselij, iz katerih ni nihče bil zaposlen v omenjenih industrijskih središčih.

Pak navaja v svoji študiji »Družbeno-geografski razvoj Zgornjega Dravskega polja« (3., 374—377), da se je število vsakodnevnih vozačev v industrijo Ptuja povečalo v letih 1951 do 1961 na 690 ljudi. Sicer pa je bilo močno središče dnevnega dotoka industrijske delovne sile v tem desetletnem obdobju tudi Kidričevo. Leta 1951 se je sem vozilo na delo 195 od vseh 408 zaposlenih. Največ jih je prihajalo iz vasi jugovzhodnega dela Dravskega polja (Hajdina 33, Apače 27, Slovenja vas 13 ter Lovrenc in Cirkovce po 10), nekaj pa tudi iz Haloz in s Ptujkega polja. Po zgraditvi tovarne leta 1954 se je število zaposlenih v Kidričevem bistveno povečalo, tako da je znašalo 1961. leta 1672. Od vseh zaposlenih jih je vsakodnevno potovalo na delo kar 1293 ali 77 %. V naselju Kidričevo z blizu 2000 prebivalci je stalno prebivalo le 441 v tovarni zaposlenih. Največ jih je vsak dan prihajalo na delo iz Ptuja (to je v glavnem kvalificirana delovna sila) in okoliških vasi. Iz Slovenskih goric jih je bilo 184, iz Haloz 189, s Ptujkega polja 156 in iz Dravinjskih goric 63. Tovarna je takrat vzdrževala avtobuse v smereh: Kidričevo—Leskovec in Kidričevo—Podlehnik (oboje v Halozah), Kidričevo—Stojnci (Ptujsko polje) ter Kidričevo—Ptuj.

Težak je v svoji diplomski nalogi (4, 34) navedel podatke o zaposlenih, ki jih je zbral iz personalnih kartotek sedmih podjetij v ptujski občini.

Tabela 8.

Zaposleni v šestih gospodarskih organizacijah v občini Ptuj — leto 1965

Zaporedna številka	Krajevna skupnost	TGA Kidričevo	TAP Ptuj	Volnenka, Majšperk	Delta, Ptuj	Perutnina, Ptuj	Gradb. p. Drava	Strojne delavnice	Skupaj
1. Cirkovce		27	1	—	5	—	3	—	36
2. Cirkulane		4	6	—	—	2	21	5	33
3. Desternik		25	18	—	13	8	22	7	93
4. Dolena		6	—	54	1	—	3	—	64
5. Dornava		24	21	—	19	8	5	10	87
6. Gorišnica		31	28	—	13	16	20	18	126
7. Grajena		20	26	—	4	5	2	6	63
8. Hajdina		231	35	—	29	23	15	36	369
9. Juršinci		7	5	—	1	3	3	2	21
10. Kidričevo		499	18	—	3	6	14	12	552
11. Leskovec		15	7	—	—	1	5	—	28
12. Lovrenc		202	3	21	4	2	7	2	241
13. Majšperk		59	1	136	—	1	1	3	201
14. Markovci		50	32	—	7	12	13	19	133
15. Podlehnik		36	5	—	2	10	10	5	68
16. Polenšak		8	2	—	1	1	3	2	17
17. Ptujška gora		97	2	69	1	2	8	—	179
18. Stoperce		—	—	56	—	—	1	—	57
19. Trnovska vas		—	3	—	1	6	2	—	12
20. Videm		111	42	—	21	17	18	12	221
21. Vitomarci		1	—	—	—	1	1	2	5
22. Zavrč		2	2	—	—	1	—	3	8
23. Žetale		—	—	18	—	—	—	—	18
24. Ptuj		338	337	—	245	244	131	176	1471
25. Izven občine		144	19	36	14	12	20	12	257
Skupaj		1937	613	390	384	381	328	332	4365

V sedmih gospodarskih organizacijah združenega dela, navedenih v tabeli, je bilo skupno 4365 zaposlenih, od tega velika večina iz območja občine Ptuj. Po pokrajinskih enotah občine so bili razporejeni tako: Dravsko polje 1419, Ptujsko polje 346, Slovenske gorice 211, Haloze 477 (od tega Majšperk in Sto-perce 258, ostale Haloze pa 219) in Savinsko (Ptujška gora) 179.

Leta 1966 so v občini naredili posebno analizo strokovne izobrazbe in strokovne usposobljenosti zaposlenih. Iz te analize je Golobova (5,56) v svoji diplomski nalogi navedla naslednje podatke:

»Od vseh zaposlenih v občini je v letu 1966 še vedno bilo 3,1 % delavcev brez šolske izobrazbe ter 43,9 % z nedokončano osnovno šolo; 23,1 % s končano osnovno šolo, 26,5 % s srednjo šolo, 1,4 % z višjo šolo in 2 % z visoko šolo in fakulteto.

Razporeditev skupnega števila oseb brez šol pa je bila naslednja: industrija 43,3 %, kmetijstvo 35,9 %, gradbeništvo 7,4 %, promet 0,6 %, trgovina 2,9 %, obrt 2,5 %, komunala 6,2 % ter negospodarstvo 1,2 %.

Odstotni deleži zaposlenih glede na šolsko izobrazbo so naslednji:

	Nedokončana in končana osnovna šola	Poklicne in srednje šole	Višje in visoke šole
Industrija	77,9	17,5	1,0
Kmetijstvo	70,3	21,5	2,9
Gradbeništvo	56,3	36,9	1,3
Promet	78,6	20,4	0,5
Trgovina	35,4	62,9	0,3
Gostinstvo	94,4	5,2	0,4
Obrt	72,8	25,7	0,7
Komunala	62,8	29,2	
Gospodarstvo skupaj	71,2	23,8	1,4
Negospodarstvo skupaj	44,4	41,0	14,4
Vseh skupaj	67,0	28,7	3,4

V skupini poklicne in srednje šole ima 68 % zaposlenih poklicno šolo za kvalificiranega in visoko kvalificiranega delavca. V samem gospodarstvu pa je takih delavcev 86,3 % in le 13,7 % zaposlenih s tehnično in njej sorodno srednjo šolo.

Visoko kvalificiranih delavcev je bilo 4,9 %, kvalificiranih delavcev 25,3 %, polkvalificiranih 22,6 % in nekvalificiranih 31,9 %.

Zanimiva je tudi struktura direktorjev podjetij po strokovni izobrazbi. Visoko izobrazbo ima 12,8 % direktorjev, višjo strokovno izobrazbo 5,1 %, srednjo strokovno izobrazbo 35,9 % in nižjo strokovno izobrazbo 46,2 % direktorjev. Če si zamislimo naloge in odgovornosti direktorjev, komentar tu ni potreben.

Leta 1971 je vsakodnevno potovalo na delo kar 69 % vseh zaposlenih v nekmetijskih dejavnostih.

V desetletnem obdobju med dvema popisoma prebivalstva (1961—1971) se je število neagrarnega prebivalstva v ptujski občini povečalo od 26.211 na 34.870 ali od 48,1 % na 53 % vsega prebivalstva.

Leta 1961 je bilo po popisnih podatkih zaposlenih v nekmetijskih dejavnostih skupno 12.358 oseb ali 35 % vseh aktivnih prebivalcev v občini. V rudarski, in-

dustrijski in obrtni dejavnosti jih je delalo 7045 ali 18 % vsega aktivnega prebivalstva ali 57 % nekmetijskega aktivnega prebivalstva. V prometu jih je bilo zaposlenih 607, v trgovini 932, v storitvenih dejavnostih 1057, v ostalih dejavnostih (uprava, šolstvo, kultura, sociala) pa 2644.

Leta 1971 je bilo pri popisu ugotovljenih 13.346 oseb, ki so bile zaposlene v nekmetijskih dejavnostih, ali 41 % vseh aktivnih prebivalcev v občini, to pa pomeni v primeri z letom 1961 porast le za 988 oseb ali za 6 %. V rudarstvu, industriji in obrti je bilo skupno zaposlenih 7311 oseb ali le 266 več kot pred desetimi leti. Nedvomno izjemno neznaten napredek.

Med 7311 osebami jih je bilo zaposlenih v industriji 5681 in v obrti 1630. Ti zaposleni so predstavljali 20 % vsega aktivnega prebivalstva v občini (pri tem smo šteli med aktivno prebivalstvo tudi tiste z osebnimi dohodki, brez njih bi znašal ta odstotek 23) ali 54 % v nekmetijskih dejavnostih zaposlenega prebivalstva.

V prometu je bilo zaposlenih 780 oseb ali 173 več kot pred desetletjem. Trgovina in gostinstvo sta zaposlovala 1433 oseb, prosvetna, kulturna in socialna dejavnost 1496, ostale dejavnosti, kot so bile navedene pri popisu leta 1961, pa skupno 2649 oseb. Pomembnejši napredek torej ugotavljamo pri gradbeništvu, trgovini, gostinstvu in prometu. K takšnemu neugodnemu razvoju je nedvomno pripomoglo tudi zdomstvo; med zdomci je bilo 1803 nekmetijskih aktivnih prebivalcev.

Če primerjamo delež v industriji in rudarstvu zaposlenih med aktivnim prebivalstvom v občini Ptuj, SR Sloveniji in SFRJ, dobimo naslednje podatke: občina Ptuj 15,7 %, SR Slovenija 32,2 %, SFRJ 17,7 % in AP Kosovo 11,7 %. Občina Ptuj je torej po deležu v industriji zaposlenih pod poprečjem SFRJ, nekaj nad poprečjem Kosova in kar za 100 % pod poprečjem SR Slovenije.

V Vinorodnih Halozah, ki so v občini gospodarsko najmanj razvita pokrajina, se je v desetletju 1961—1971 zmanjšal delež agrarnega prebivalstva od 80 na 73,8 %. Število v industriji, rudarstvu in obrti zaposlenih se je v tem obdobju zmanjšalo od 646 na 361. Kot zdomci so odšli v inozemstvo. Tako je bilo leta 1971 v industriji zaposlenih le 4,6 % aktivnega prebivalstva (na Kosovu 2,5-krat več, v SR Sloveniji 7-krat več in v občini 3,5-krat več).

Teh nekaj podatkov o premikih in podobi prebivalstva v občini Ptuj dopolnjuje sliko gospodarsko socialnih razmer te še vedno pretežno agrarne pokrajine, ki doživlja sicer v zadnjih letih hitrejšo urbanizacijo, a ji primanjkuje delovnih mest. Domača finančna sredstva ne zadostujejo za hitrejšo razširitev industrijske in drugih dejavnosti, da bi zagotovili delo množici mladih ljudi, ki morajo zato za kruhom v druge predele Slovenije in tudi v inozemstvo. Zaradi občutnega izseljevanja mladih je začel naravni prirast padati ter je v zadnjih letih dosegel že kritično spodnjo mejo, ki pomeni stagnacijo. Naraščanje števila ostarelega prebivalstva, ki marsikje nima urejenih niti osnovnih možnosti za življenje, poraja hude socialne probleme, ki jih nerazvita občina sama ne more ustrezno reševati.

Občina Ptuj je bila kot celota priznana za nerazvito območje, njeni posamezni predeli pa so po svoji gospodarski in družbeni nerazvitosti med najbolj nerazvitimi območji naše republike. Tudi prikazana prebivalstvena podoba nam daje o tem prepričljive podatke, ki zgovorno opravičujejo zahtevo po nujni pomoči celotne slovenske družbene skupnosti. Ta pomoč pa bo najbolj uspešna z zagotovitvijo novih delovnih mest v nekmetijskih dejavnostih.

1. Vladimir Bračić: Prebivalstvo občine Ptuj v luči zgodovinskega razvoja. Poetovio — Ptuj 69 — 1969. Zbornik razprav ob tisočdevetstoletnici, Maribor 1969.
2. Etbin Bojc: Doneski h gradivu za zgodovino šolstva na območju sedanje občine Ptuj. Poetovio — Ptuj 69 — 1969. Maribor 1969.
3. Mirko Pak: Družbenogeografski razvoj Zgornjega Dravskega polja. SAZU — Geografski zbornik XI. Ljubljana 1969.
4. Ivo Težak: Stanje in razvoj osnovnih šol na območju občinske skupščine Ptuj. Diplomaska naloga na pedagoški akademiji v Mariboru. Tiskopis. 1967.
5. Lizika Golob: Prebivalstvo Ptuja in okolice v luči stoletja. Diplomaska naloga na pedagoški akademiji Maribor. Tiskopis. Ptuj 1967.
6. Carl Schmutz: Historisch-Topographischen Lexikon I.—IV. Graz 1822—23.
7. Franc X. Hlubek: Ein treues Bild des Herzogthumes Steiermark. Graz 1860.
8. Vladimir Klemenčič: Problemi gospodarsko-geografske klasifikacije slovenskih naselij. Geografski vestnik XXXII. Ljubljana 1960.
9. Podatki popisa prebivalstva 1961. Zavod SR Slovenije za statistiko. Ljubljana.
10. Podatki referata za statistiko pri občinski skupščini Ptuj.
11. Predhodni podatki popisa prebivalstva 1971 za občino Ptuj.

DIE UMWANDLUNGEN IN DER BEVÖLKERUNGSSTRUKTUR DER GEMEINDE PTUJ

Die Gemeinde Ptuj gehört nach der Fläche (645 km²) und der Einwohnerzahl (65.767) zu den grössten Gemeinden in der Sozialistischen Republik Slowenien. 216 Siedlungen sind administrativ an 25 Ortsgemeinschaften gebunden. Das administrative, wirtschaftliche, politische und aufklärung-kulturelle Zentrum ist Ptuj, mit etwas über 10.000 Einwohnern.

Nach den unvollständigen Daten lebten auf dem Gebiet der heutigen Gemeinde in der Mitte des 16. Jh. ungefähr 10.000 Einwohner, und im Jahre 1820 ca. 38.000. Zur Zeit der regelmässigen Volkszählungen vom Jahre 1857 bis 1971 schritt die Bevölkerung von 47.860 auf 65.767 fort, oder nur für 37,4%. Der Koeffizient des natürlichen Zuwachs betrug in der ersten Hälfte dieser Periode ca. 7,5%, in der zweiten Hälfte 9,5. Der Migrationssaldo war durch die ganze Periode negativ. Aus der Gemeinde wanderten ca. 35.000 Leute aus. Zu den Hauptursachen einer so hohen Emigration ist die Tatsache zur rechnen, dass Ptuj nicht die Lebenskraft zeigte, und auf diese Weise nicht der überflüssigen Bauernarbeitskraft die Beschäftigung ermöglichte. In der Stadt Ptuj leben 15% Einwohner, was auf eine äusserst niedrige Stufe der Urbanisierung hinweist.

Ehemals, nach der hohen Fruchtbarkeit, bekannte Gemeinde-Ptuj fiel in der letzten Periode unter den nationalen Durchschnittswert. In den letzten 10 Jahren fiel die Fruchtbarkeit von 19,5‰ auf 15‰ oder um 4,5‰, und die Sterblichkeit erhöhte sich von 8,7‰ auf 10,0‰, oder um 1,3‰. Damit verminderte sich der natürliche Zuwachs von 10,1‰ auf 4,9‰, d. h. um die Hälfte. Wegen ständiger Abreise junger Leute fällt die Fruchtbarkeit, und die Gemeinde wird allmählich alt. Im Jahre 1948 stellte die Altersgruppe 0—4 Jahr 11,1‰ der ganzen Bevölkerung dar, und im Jahre 1971 nur 8,4‰, in zwischen dagegen nahm zu die Gruppe der über 65 Jahre alter Einwohner von 6,5‰ auf 9,5‰ der gesamten Bevölkerung. Folglich wird die Gemeinde in der Zukunft nicht mehr eine reiche Arbeitsquelle sein, zu gleicher Zeit aber werden sich die sozialen Probleme der gealterten Bevölkerung vermehren.

Das Verhältnis zwischen der weiblichen und männlichen Bevölkerung ist 52 : 48, damit dass, bis zum Alter von 29 Mannsleute überwiegen, und später das Weibsvolk. In der Altersgruppe über 75 Jahre gibt es Weibsvolk um 105% mehr als Mannsleute.

Das Elementarschulwesen hat in der Gemeinde eine reiche Tradition, 80% tätiger Schulen wurden ja bis 1825 gegründet, und besitzen also schon eine 150-jährige Tradition. Jährlich besuchen die achtjährige obligate Volksschule ca. 10.000 Schüler. Man stellte in der Gemeinde im Jahre 1971 1,5‰ Analphabeten fest, und, ohne Pflegeleute des Heimes für geistesranke Kinder, nur 1,3‰. Trotz der Volksschultradition ist die Ausbildungsstruktur bei wesentlichem Fortschritt in den letzten zehn Jahren noch immer schwach. Dies ist aus der Tabelle 4 ersichtlich. Im Jahre 1971 43% über 10 Jahre alter Bevölkerung endete nicht die Volksschule, was 5,5% unter dem

Durchschnittswert ist. Mit Erfolg beendete die Volksschule 39,7% (im Jahre 1961 nur 20,1%). Verschiedene Mittelschulen endeten 15,8%, u. Höhere- und Hochschulen kaum 1,3% über 10 Jahre alter Bevölkerung. Die Volksschule ist noch immer Selektionsschule, statt sie ein jedes körperlich und geistig gesundes Kind beenden sollte. Dies ist eine der Grundaufgaben für die Zukunft. Ptuj wird die Kapazität der Mittelschulen erweitern müssen.

Für unentwickelte Gesellschaftsgruppen ist es charakteristisch, dass sie ein hohes Prozent aktiver Bevölkerung und wenige Pensionisten haben. In unserem Beispiel gab es im Jahre 1971 54,8% aktiver, 38,2 unterhaltener, und 7% Pensionisten und anderer Personen mit regelmässigen Geldquellen.

Sofort nach dem 2. Weltkriege gab es in der Gemeinde 72,4% Agrarbevölkerung, im Jahre 1961 wurden 51,9% und 1971 noch immer 47% festgestellt. Auf diese Weise gehört die Gemeinde-Ptuj zu den am meisten agrarischen Gegenden Sloweniens, und steht auch über dem jugoslawischen Durchschnitt.

Der Prozess der agrarpolitischen Umschichtung zeigt sich nach dem Strukturwechsel der Hauswirtschaften in den letzten 10 Jahren. In den Beschreibungen der Bevölkerung in den Jahren 1961—1971, werden folgende Umänderungen festgestellt: Rein bäuerliche Wirtschaften von 41,9—27,8%; gemischte Wirtschaften 21,3—30,9%; nicht bäuerliche Wirtschaften 31,8—41,3%. Zunimmt die Zahl der städtischen Wirtschaften ohne Land, und derjenigen Wirtschaften mit bis 10 a Land. Die Stadt Ptuj, die zwischen den beiden Kriegen den Bau einer grösseren Textilfabrik zurückwies, war Gewerbe- u. Handels-Zentrum von ländlichem Charakter ohne richtige Industrie. Wohlhabende Bürger befürchteten, dass die Fabrik ihnen die billige Arbeitskraft der Winzer in Haloze und Mestni vrh wegziehen werde. Im Jahre 1953 waren nur 1600 Personen in der Industrie beschäftigt, sonst aber 7000 ausserhalb Landwirtschaft. Im Jahre 1961 waren ausserhalb Wirtschaft 12.358 Personen, oder 35% gesamt aktiven Einwohner in der Gemeinde. Bis zum Jahre 1971 hob sich diese Zahl auf 13.346 Personen, oder kaum um 6%. Ptuj stagnierte und mit ihm die Gemeinde. Wer sich beschäftigen wollte, musste nach Maribor oder anderswohin oder auch nach Ausland. Und so waren im Auslande 1971 3.937 Personen als Gastarbeiter beschäftigt, was 12% der ganzen Bevölkerung bedeutete.

Die Struktur der Beschäftigten ist schwach, da ja nicht- u. halbqualifizierte Arbeiter überwiegen, und als solche können sie nicht Entwicklungsträger sein. Die Gemeinde Ptuj ist, gemäss dem Anteil der in der Industrie Beschäftigten, unter dem jugoslawischen Durchschnitt, und um 100% unter demjenigen in Slowenien.

Auch die vorliegende Darstellung der Bevölkerung weist auf ein ausdrücklich, unentwickeltes Bereich hin, der dringend eine umfangreiche gesellschaftliche Hilfe fordert. Und diese Hilfe wird bestmöglich erfolgreich, wenn mit entsprechender finanzieller Hilfe und mit grösserer eigener Verpflichtung neue Arbeitsstellen in nicht bäuerlichen Tätigkeiten kreiert werden.

IZ ZGODOVINE STRNIŠČA IN KRIDRIČEVEGA

Če se ozremo s ptujskega gradu po Dravskem polju, privleče naš pogled visoko v nebo segajoč dimnik med velikimi stavbami tovarne glinice in aluminija (TGA) Boris Kidrič v Kidričevem, ki leži 8,5 km jugozahodno od Ptuja. (1)

Tovarno so začeli graditi Nemci med II. svetovno vojno, dogradili pa smo jo v osvobojeni Jugoslaviji. Severno od nje je po osvoboditvi zrastle sodobno tovarniško naselje. Sedanje Kidričevo se je do leta 1953 imenovalo Strnišče. Po smrti velikega socialističnega revolucionarja Borisa Kidriča je kraj sprejel njegovo ime. (2)

Tovarna v Kidričevem je prva pridelovalka glinice in aluminija v Jugoslaviji. S svojimi izdelki zalaga domačo predelovalno kovinsko industrijo in se z njimi pojavlja tudi na tujih tržiščih. V tovarniškem naselju stanuje danes skoro 2000 prebivalcev. (3)

O razvoju tovarne in o njenem naselju smo po vojni precej brali v dnevnem tisku; še več je bilo napisanega v tovarniškem glasilu TGA Aluminij. Tudi o zgodovini Strnišča med okupacijo je izšel tehten članek zgodovinarja Lojzeta Peniča v Ptujskem zborniku II. Zgodovino Strnišča do leta 1941 pa smo pustili v nemar, čeprav je nenavadna.

Namen tega članka je seznaniti bravce predvsem s preteklostjo Strnišča do leta 1941, ki še ni opisana. Da bi pa dobil bravec pregled nad vso zgodovino kraja do danes, jo zgoščeno podajam še od leta 1941 dalje.

STRNIŠČE DO KONCA I. SVETOVNE VOJNE

Dravsko polje se razprostira med Pohorjem, Slovenskimi goricami in Halozami. Njegovo jedro je diluvialna prodnata naplavina s tanko plastjo zemlje. Njegovo obrobje ni prodnato, ampak glinasto, ilovnato in peščeno. Za Dravsko polje vzhodno od Ptuja se je utrdilo ime Ptujsko polje, Dravsko polje pa imenujemo ravnino zahodno od Ptuja, ki je manj rodovitna kakor Ptujsko polje. (4) V gozdovih rastejo predvsem rdeči in zeleni bor ter akacija. Sredi takega gozda, vzhodno od Župečje vasi, je zgradil leta 1870 svojo graščino grof Schöndorf, lastnik tedaj že skoro propadle graščine Schneeweiss v sosednji vasi Apače. (5)

V gospodarskih poslopih nove graščine se je naselilo 10 do 12 delavskih družin in 5 do 10 samskih delavcev in delavk, v gradu pa gospodar s svojo družino. Tako se je rodil zaselek z okrog 60 prebivalci. (6) Tedaj so ga imeno-

vali, kakor je nemški gospodar imenoval graščinske hleve z ovni — Stårstall (ovčji hlev). Iz tega imena se je oblikovalo ime Sterntal — Sternthal, kot zgodovinski viri to ime različno pišejo. (7) Že med I. svetovno vojno, ko je avstro-ogrška vojska zgradila blizu gradu več taborišč z barakami, se je zaradi izsekanih gozdnih površin za barake uveljavilo krajevno ime Strnišče. Novembra 1918 so slovenske oblasti kraj tudi uradno imenoval Strnišče. (8)

Schöndorfovo posest na Dravskem polju je kupil leta 1896 Franc Hellin. Merila je 331 ha. Na gozdove je odpadlo 152 ha površine (46 %). (9)

Avstro-ogrška vojska je začela graditi marca 1915 v Strnišču najprej veliko taborišče, ki naj bi sprejelo v svoje barake kar dvajset tisoč vojnih ujetnikov. (10) Ker so za gradnjo potrebovali velik obseg zemljišča, so ga vzeli v najem od posestnikov v katastrskih občinah Gerečji vasi, Apačah in Lovrencu. Od Franca Hellina so najeli 104 ha zemljišča v k. o. Lovrenc. (11)

Najeta zemlja je merila 234 ha 10 arov 28 m². Od nje je odpadlo na gozdove 84 %, na njive in pašnike pa 16 %. (12)

Ko je maja 1915 izbruhnila vojna z Italijo, so vojaške oblasti načrt za gradnjo ujetniškega taborišča v Strnišču spremenile, ker so potrebovale več vojaških bolnišnic. Vsa taborišča vojnih ujetnikov na Štajerskem in Koroškem so zato ukinitile. Iz Strnišča so izselile prvih 1000 vojnih ujetnikov, ki so jih naselile tam že maja 1915. Poslale so jih na Madžarsko. (13)

V Strnišču je gradnja barakarskih naselij rezervnih vojaških bolnišnic mrzlično napredovala. Do jeseni 1915 so taborišča lahko sprejela, kakor priča ohranjeni načrt, okrog 14.000 prebivalcev. Sosednji starodavni Ptuj je štel tedaj komaj 4000 prebivalcev in ni bil opremljen z vodovodom kakor komaj zraslo vojaško naselje v Strnišču. Za vojaške namene, povezane z imperialističnimi cilji, so državne oblasti dajale, kar so pač zmogle. (14)

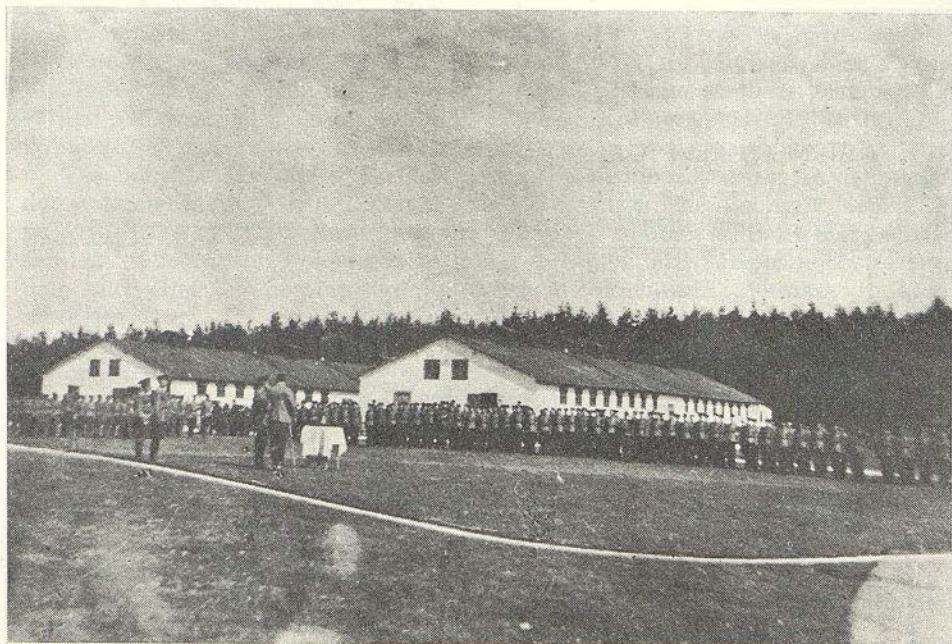
Strniška taborišča imajo v ohranjenem načrtu tale imena in so takole velika:

1. Klatovo (taborišče I)	6,2766 ha
2. Dunaj XIX (taborišče II)	7,1870 ha
3. rusko taborišče (III)	7,4196 ha
4. Sanok (taborišče IV)	7,3600 ha
5. Mlada Boleslava	7,1144 ha
6. Halic	4,0812 ha
7. pralnica, razkuževalnica, karantena	3,4826 ha
8. pekarnice	1,6338 ha
9. delavnice	1,6160 ha
skupaj:	46,1712 ha

Ker je na načrtu imenovano rusko taborišče, sklepamo, da so vojaške oblasti spomladansko mnenje o ukinitvi vseh ujetniških taborišč na Štajerskem spremenile. Eno od strniških taborišč so le namenile ujetnikom, ker so jih potrebovale za razna dela v rezervnih bolnišnicah. (15)

Imena taborišč Klatovo, Dunaj, Sanok, Mlada Boleslava in Halic, ki jih navaja načrt, nam govore, da so vojaške oblasti gradile strniška taborišča za matične bolnišnice s temi imeni na Češkem, Poljskem in v Avstriji.

Vsa taborišča so ležala na najetem zemljišču vsaksebi po več sto metrov. Razen taborišča Mlada Boleslava, ki je ležalo južno od železniške proge Ptuj—Pragersko, so vsa ležala severno od nje.

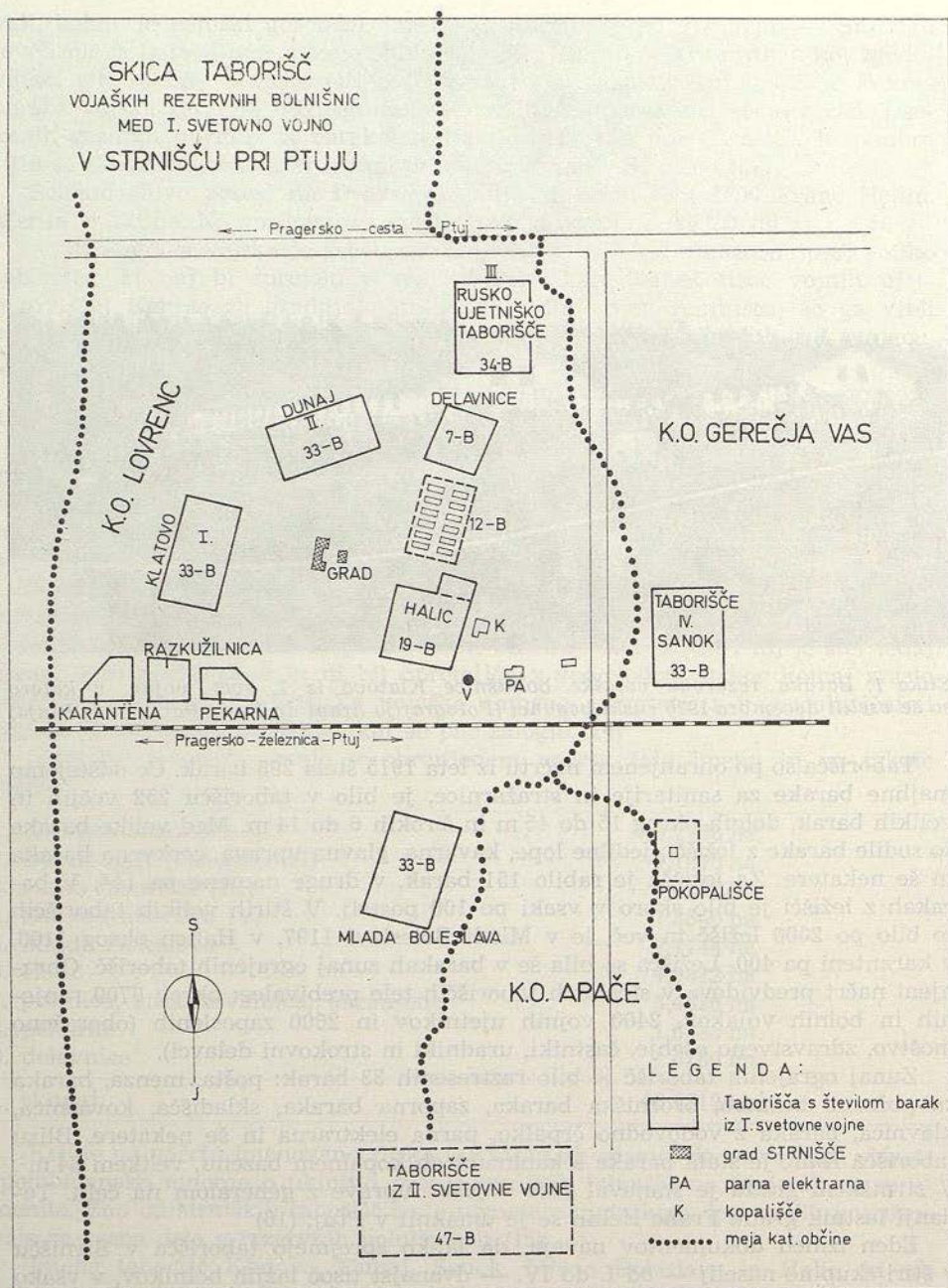
Slika 1: Baraka rezervne vojaške bolnišnice Klatovo iz 1. svet. vojne, v katero so se vselili decembra 1920 ruski begunci (Fotografijo hrani dr. Nada Pavličev iz Ptujja)

Taborišča so po ohranjenem načrtu iz leta 1915 štela 295 barak. Če odštejemo majhne barake za sanitarije in stražarnice, je bilo v taborišču 252 večjih in velikih barak, dolgih okrog 15 do 45 m in širokih 6 do 14 m. Med velike barake so sodile barake z ležišči, jedilne lope, kavarna, glavna uprava, cerkvena baraka in še nekatere. Za ležišča je rabilo 151 barak, v druge namene pa 144. V barakah z ležišči je bilo skoro v vsaki po 100 postelj. V štirih velikih taboriščih je bilo po 2000 ležišč in več, le v Mladi Boleslavi 1197, v Halicu okrog 1100, v karanteni pa 400. Ležišča so bila še v barakah zunaj ograjenih taborišč. Ohranjeni načrt predvideva v strniških taboriščih tele prebivalce: okrog 9700 ranjenih in bolnih vojakov, 2400 vojnih ujetnikov in 2000 zaposlenih (oboroženo moštvo, zdravstveno osebje, častniki, uradniki in strokovni delavci).

Zunaj ograjenih taborišč je bilo raztresenih 33 barak: pošta, menza, baraka za požarno brambo, orožniška baraka, zaporna baraka, skladišča, kovačnica, klavnica, baraka z vodovodno črpalko, parna elektrarna in še nekatere. Blizu taborišča Halic je stala baraka s kabinami ob kopalnem bazenu, velikem 84 m². V strniškem gradu je stanoval štab vojaške uprave z generalom na čelu. Tedanji lastnik gradu Franc Hellin se je umaknil v Ptuj. (16)

Eden izmed dokumentov navaja, da lahko sprejmejo taborišča v Strnišču v štiri skupine naselij — od I. do IV. — dvanajst tisoč lažjih bolnikov, v vsako po tri tisoč. (17) Poročilo izpušča osebje taborišča in vojne ujetnike; če obojne upoštevamo, se približamo številu 14.000, ki ga predvideva načrt za prebivalce taborišč v Strnišču.

V strniških taboriščih niso bile le rezervne bolnišnice, ki jih omenja načrt iz leta 1915, ampak so najele taborišča za določen čas še vojaške bolnišnice:

Skica 1: Taborišče vojaških rezervnih bolnišnic v Strnišču med 1. svetovno vojno. Narisala po ohranjenem načrtu iz 20. 10. 1915 Slavica Mesarič iz geodetske uprave v Ptuj

Lukavac, Temesvar, Kutna gora (Kutenberg), Jičín, Vršovice in Pardubice. Njihova imena se pojavljajo v dokumentih od julija 1915 pa do konca vojne. Vedno se je v Strnišču zadrževalo po šest bolnišnic. Najbolj dolgo je bila v Strnišču rezervna bolnišnica Mlada Boleslava, od avgusta 1915 pa do konca vojne. (18)

Vse bolniške postelje v Strnišču niso bile vedno zasedene. Tako navajata dva dokumenta, da je bilo decembra 1915 v Strnišču 5950 bolnikov, aprila 1916 pa 5510. Take so bile trenutne zasedbe, o katerih so poročali iz Strnišča vojaško sanitetnim ustanovam, da so vedele, koliko bolnikov lahko še pošljejo v rezervne bolnišnice. Pri teh poročilih ni navedeno število vojnih ujetnikov in osebja taborišča. (19)

Južno od železniške proge, na ozemlju k. o. Gerečja vas, je ležalo vojaško pokopališče za umrle v strniških rezervnih bolnišnicah. Vrisano je že v načrtu iz oktobra 1915. Zavzemalo je 0,9273 ha. Leta 1917 so na pokopališču zgradili kapelo, ki so jo začeli graditi leta 1916. Koliko vojakov so pokopali na tem pokopališču, ni znano. Našli smo le mrliški knjigi za dve strniški rezervni bolnišnici, Mlado Boleslavo in Klatovo, v prvi je od 16. septembra 1915 pa do 4. novembra 1918 umrlo 390 vojakov, v drugi pa od 14. oktobra 1916 do 19. oktobra 1918 74 vojakov, skupaj 464. Štiri od umrlih od peljali na domača pokopališča, drugi so pokopani na strniškem. (20)

Od navedenega števila umrlih vojakov jih je bilo 63 % iz slovanskih dežel Avstro-Ogrske.

V obeh mrliških knjigah je navedena številka groba za vsakega pokopanega, najvišja je 799; to priča, da je bilo v Strnišču najmanj toliko grobov. Ker pa vemo, da je v Strnišču delovalo šest bolnišnic, je število 799 grobov prenizko. Če sklepamo po mesečnem poprečju umrlih v Mladi Boleslavi in Klatovu, na umrle v drugih štirih bolnišnicah, so v Strnišču pokopali do konca vojne okrog 1650 vojakov. Ustni vir navaja okrog 3000 pokopanih, domačini govore, da je bilo tri četrtine pokopališča na koncu I. svetovne vojne pokrito z grobovi; to bi znašalo nekaj nad 2000 grobov. (21)

BEGUNSKO TABORIŠČE PRIMORSKIH SLOVENCEV V STRNIŠČU (1918—1922)

Ko je na koncu oktobra 1918 utihnilo orožje prve svetovne vojne in je Avstro-Ogrska razpadla v nove nacionalne države, je avstrijsko vojaško poveljstvo zapustilo strniška taborišča rezervnih vojaških bolnišnic. V Strnišču je ostalo veliko uskladiščenega blaga, razni stroji in druge naprave. V nezavarovana taborišča, v katerih je z nekaterimi hujšimi bolniki ostal še slovenski zdravnik dr. Franc Toplak, so navalili prebivalci okoliških vasi, ki so zaradi dolgoletne vojne živeli v pomanjkanju. Vdrli so v barake in odnašali, kar so mogli. Plenilec je stopila na prste straža 30 do 50 bivših vojakov, ki jo je v Strnišče poslal tedaj ustanovljeni narodni svet v Ptuj. Za velika taborišča je bila straža prešibka, zato so plenilci še tu pa tam vdirali v taborišča. Pri tem sta padla poročnik Rajh, ki je četi poveljeval, in še eden izmed stražarjev. (22)

Strnišče je že novembra 1918 prevzel v upravljanje oddelek za socialno politiko deželne vlade Slovenije. V strniška taborišča je pošiljal slovenske begunce iz pokrajin, ki so jih po končani vojni zasedli Italijani. Decembra 1918 so prišli tudi Primorci iz medvojnega taborišča v Brucku, kamor so jih avstrijske

oblasti evakuirale iz krajev italijanskega bojišča ob Soči. V Strnišču se je nabralo v barakah od jeseni 1918 pa do jeseni 1919 okrog 4600 novih prebivalcev. Med njimi je bilo več sto slovenskih železničarjev, predtem zaposlenih pri avstrijski železnici. Veliko železničarjev je prispelo iz Primorske, kajti Italijani so jih takoj po zasedbi premestili v kraje južne Italije, tja pa večina ni hotela in so se odločili za selitev v Jugoslavijo. Iz Strnišča so naše oblasti pošiljale železničarje v razne kraje v službo k železnici.

V Strnišču se je naselilo tudi nekaj domačinov, ki so se zaposlili v pletarski šoli in mizarski ter kovinarski zadrugi. Zadrugo, naslednico »Solkanske zadruge«, so ustanovili leta 1919 pod pokroviteljstvom poverjenišтва za socialno skrbstvo deželne vlade; pletarsko šolo pa je ustanovil januarja 1919 v bivšem taborišču Halic Mirko Ogorelec, mlad učitelj, domačin iz Haloz. (23) Deželna vlada je odprla v šolskem letu 1918/19 v Strnišču tudi osnovno šolo. Ta je pričela pouk s 617 učenci v šestih razredih. Učitelji, primorski begunci, so poučevali v treh prostorih v eni izmed velikih barak blizu gradu. Leta 1925 se je šola preselila v bivšo operacijsko barako taborišča Halic.

V začetku šolskega leta 1919/20 je obiskovalo šolo že 919 učencev. To je bilo v času, ko je Strnišče doseglo okrog 6400 prebivalcev, po I. svetovni vojni največje število. (24)

Ker se je že spomladi 1920 odselilo iz Strnišča večje število Primorcev nazaj na Primorsko, je padel šolski obisk na koncu šolskega leta 1919/20 na 311 učencev. Šolski obisk je nato iz leta v leto padal. V šolskem letu 1927/28 je strniško šolo obiskovalo le še okrog 30 učencev. Šolo so po koncu šolskega leta ukini. (25)

V begunskem taborišču v Strnišču je deželna vlada vzdrževala poleg šole še bolnišnico, sirotišnico za predšolske otroke, razne storitvene delavnice in menzo. Mesečno je nakazovala begunskemu taborišču 120.000 do 140.000 kron. V Strnišču je vodil posle upravnik taborišča. Ker je bilo vzdrževanje taborišča deželni vladi v veliko breme, ga je 31. januarja 1922 razen šole prenehala vzdrževati. Na ta dan je bilo v Strnišču 1541 ljudi: 186 domačinov, 32 železničarjev, 819 Rusov, 503 primorski begunci in en Italijan. Brezposelni so bili 303 primorski begunci. Od teh je čakalo na selitev v Prekmurje 230. (26)

Zaradi ukinitve begunskega taborišča v Strnišču je zavladala lakota in mraz, kajti zadnje zaloge hrane in kuriva, ki so jih dobili begunci 31. januarja 1922, so zalegle le za nekaj dni. Izbruhnila je še tudi škrlatinka. Deželna vlada je bila prisiljena spet priskočiti beguncem na pomoč. Gospodarska komisija deželne vlade za stvarno demobilizacijo v Ljubljani je 15. februarja 1922 nakazala oddelku za socialno politiko v Ljubljani 500.000 kron za omiljenje bede strniških beguncev. (21) Z novim nakazilom denarja za strniške begunce so vzdrževanje taborišča v Strnišču podaljšali do 30. 8. 1922. Tedaj so pošla vsa sredstva, izselili pa so se že tudi Primorci, namenjeni v Prekmurje. V Strnišču je ostalo le še 73 primorskih beguncev, ki so kraj polagoma zapuščali, le nekateri so še ostali zaposleni v konzumni trgovini, pekarni, menzi, mesnici, parni elektrarni in drugod. (28)

Do leta 1928 so še zadnje primorske begunske družine zapustile Strnišče. (29)

Rojstna, poročna in mrliška matična knjiga, ki jih je vodila uprava taborišča od 1. januarja 1919 do 31. januarja 1922, navajajo, da se je v tem času rodilo v Strnišču 88 moških in 85 ženskih otrok, skupaj 173. Poročilo se je 63 parov, umrlo pa 128 ljudi, ki so vse pokopali na pokopališču v Strnišču. (30)

V Strnišču so jugoslovanske oblasti naselile 23. decembra 1920 donski in krimski kadetski korpus, oba ustanovljena že v Rusiji, z namenom vzgojiti naraščaj za vojne akademije. Ker sta bila ustanovi bele armade, sta morala Sovjetsko zvezo po zmagi rdeče armade zapustiti. Korpusa sta pripadala od 1. januarja 1921 kot vojaška srednja šola pod upravo jugoslovanske državne komisije za rusko emigracijo v Beogradu. (31)

V Strnišču so se naselili v severozahodnem delu taborišča Klatovo. Uredili so si internat in šolske prostore. V tem času so bile barake že slabo opremljene in vzdrževane. Postelj je primanjkovalo. (32)

Krimski kadetski korpus je štel ob prihodu v Strnišče z gojenci, s pedagogi in z upravnimi delavci vred 679 ljudi, donski pa 163. Število kadetov je naraščalo, ker so prihajali še posamič. Tudi število pedagogov je naraslo na 91 oseb. V ruskem begunskem taborišču so se naselile še družine pedagogov in upravnega osebja ter nekaj drugih ruskih beguncev. (33)

Število ruskih beguncev je v nekaj mesecih naraslo na 1300. (34) Slabe življenjske razmere so jih silile k selitvi v boljša bivališča. Prvi je odpotoval decembra 1921 donski kadetski korpus. Naselil se je v Bileči. Rusko begunsko taborišče je po njegovem odhodu štel še 819 ljudi; iz Beograda so prejeli premajhno podporo, zato so prezebali in gladovali. Ko je nakazala, februarja 1922, deželna vlada Slovenije za strniške begunce 500.000 kron, je navedla, da je denar namenjen tudi ruskim beguncem. (35) Krimski korpus je zapustil Strnišče 20. oktobra 1922. Tedaj so zapustili Strnišče tudi drugi ruski begunci. (36)

V letih 1921 in 1922 so pokopali na strniškem pokopališču 12 kadetov iz krimskega korpusa. (37)

GOSPODARSKA PODJETJA V STRNIŠČU MED OBEMA VOJNAMA

Vojaška taborišča v Strnišču iz I. svetovne vojne so še po končani vojni pomenila s svojim premičnim in nepremičnim premoženjem veliko vrednost. Parna elektrarna, vodovod, ozkotirna železnica, razpeljana med taborišči in do železniške postaje, barake, razni stroji, skladišča z blagom in še vse drugo, vse to je ponujalo priložnost za izkoriščanje taborišč v gospodarske namene.

Za nakup strniških taborišč se je ogrel podjeten ptujski vinski trgovec, proizvajalec šampanjca in veleposestnik Franc Čuček, ki se je leta 1907 priselil iz Ljutomera v Ptuj. Že leta 1919 je kupil od Franca Hellina strniško graščino in posestvo. Ob koncu decembra 1921 je sklenil pogodbo še s komisijo za stvarno demobilizacijo pri deželni vladi Slovenije za nakup strniških taborišč. Ocenjena so bila z vsemi barakami in napravami na 10,756.623 kron. V tem času je stalo v taboriščih le še 150 barak. (38)

Za prodajno ceno so določili 8,500.000 kron. Kupnino je moral Čuček poravnati v treh obrokih v enem letu po sklenitvi pogodbe; imel pa je plačilne obveznosti še po petih letih, ko bi bil moral odšteti najmanj tri milijone kron, odvisno pač od uspeha velikega industrijskega obrata, ki bi ga moral v Strnišču zgraditi s pomočjo gospodarskih družabnikov. Čuček se je obvezal, da bo ustanovil tudi več manjših obratov. (39)

Namena, da bi v Strnišču zrasla velika tovarna, Čuček ni izpolnil. Najprej se je pogajal s češko tovarno železniških vozil v Češki Lipi, nato s tovarno

sladkorja v Osijeku in končno s tovarno volne in sukna v Brnu. Sprva so vsa pogajanja ugodno potekala, končala pa so se v škodo Strnišča. (40)

Čučku se je posrečilo ustanoviti v Strnišču le manjše obrate. Leta 1921 je stekla *predelovalnica sliv za brinele*, leta 1922 pa *tovarna tehtnic*. Pri predelovanju sliv za brinele je Čuček zaposlil okrog 80 sezonskih delavk. Z žveplenim dimom zadimljene slive so izvažali v lesenih zabojčkih v Švico, Belgijo, Anglijo, Švedsko in Holandijo. V tovarni tehtnic je delalo okrog 20 delavcev. Ker tehtnice, ki so jih izdelovali za težo 5 do 1000 kg niso našle poti na tržišče, je obrat leta 1926 propadel. (41)

Leta 1923 je Čuček ustanovil štiri podjetja: *delavnico za lesno volno*, *delavnico slamnatih tulcev*, *parfumerijo* in *pletarno rogozne pletenine in preprog*. Obrat za lesno volno, potrebno za pakiranje steklenic in jajc je zaposloval 12 do 15 delavcev; obstajal je do leta 1928. V podjetju slamnatih tulcev za pivske in vinske steklenice je delalo okrog 16 delavcev. Obratovalo je do leta 1928. Parfumerija z 10 delavci je nastopala z imenom Čučkovega družabnika Feliksa Maierja z Dunaja. Prodaja ni uspela in obrat so leta 1926 z izgubo zaprli. V pletarni rogozne pletenine in preprog, ki se je pravzaprav preselila iz Mlade Boleslave na Češkem, je delalo okrog 30 delavk iz okoliških vasi. Vodil jo je Čeh Oplt. Podjetje je delovalo z dobičkom, toda zaradi splošnega stečaja podjetij v Strnišču ga je leta 1928 prevzela ptujška pletarna. (42)

Leta 1924 je odprl Čuček še dvojce podjetij: *delavnico gramofonskih zvočnic* in *delavnico harmonik*. V prvem je našlo zaslužek le okrog 5 delavcev, v drugem pa 15. Oba obrata sta delala z izgubo in sta leta 1926 propadla. (43)

Čučka so gospodarski neuspehi večine strniških obratov privedli do stečaja, ki ga je napovedal 1. junija 1926 pri okrožnem sodišču v Mariboru. Kot glavna upnica je 22. avgusta 1928 prevzela Strnišče Ljudska posojilnica v Ljubljani. Odpravila je vsa podjetja, prodala razdrte barake in drugo imovino. V zemlji je ostalo do leta 1931 le še okrog 7 km dolgo kanalizacijsko omrežje iz betonskih cevi in kopališki bazen. Nekdanje Hellinovo grajsko posestvo je nova lastnica vodila kot gozdno gospodarstvo. (44)

Čuček je izgubil pri gospodarskem propadu strniških podjetij tri četrtine svojega premoženja, nekateri njegovi družabniki pa so izgubili vse. (44 b)

V Strnišču je po prodaji zadnjih ostankov taborišč iz I. svetovne vojne spominjalo nanje le še vojaško pokopališče in prazen kopalni bazen. Vse, kar se je dogajalo v taboriščih po vojni, pa je izginilo brez sledu. Obljudeni sta ostali le graščina z zaposlenimi na posestvu in železniška postaja.

STRNIŠČE MED OKUPACIJO

Kakor je prva svetovna vojna močno posegla v zgodovino Strnišča, tako je druga svetovna vojna utrla pod njegovi bodočnosti.

Leta 1941 so se Nemci najprej odločili zgraditi v Strnišču taborišče za vojne ujetnike, kmalu zatem pa so sklenili postaviti tovarno glinice za izkoriščanje dalmatinskih in madžarskih boksitov. Tovarne aluminija v Strnišču niso nameravali zgraditi. Zunaj območja velikih vojaških taborišč iz I. svetovne vojne je zraslo nato južno od nekdanjega taborišča Mlada Boleslava delovno taborišče s 47 barakami. Dolge so bile 40 m, široke pa 8. Tri od teh so namenili za vojne ujetnike. Prostor novega taborišča je meril 27.617 ha. Za spalnice je rabilo 30 do

32 barak. V njih je bilo v petih prostorih po 30 ležišč, to je znašalo 4500 do 4800 ležišč v vsem taborišču. (45)

Po nemških načrtih bi zrasla v Strnišču velika tovarna z deset do petnajst tisoč delavci, ki bi pridelala do 180.000 ton glinice. Na Dravi so nameravali za tovarno zgraditi pozneje še hidroelektrarno. Zaradi gospodarskih težav, v katere je Nemčija med vojno zašla, so gradnjo tovarne v Strnišču omejili na manjšo proizvodno zmogljivost. (46)

Tovarno je gradil nemški trust Vereinigte Aluminium Werke (VAW) — Združene tovarne aluminija. Prostor so izbrali severozahodno od delovnega taborišča. Graditelj je najel za gradnjo razna podjetja iz nemških in okupiranih dežel. Dela so pričeli leta 1942. Januarja tega leta je delalo v alumijskem podjetju v Strnišču že 1076 delavcev, uradnikov in strokovnjakov, 185 kaznjencev in 89 vojnih ujetnikov. V taborišču svobodnih delavcev so živeli delavci dvanajstih narodnosti. (47)

Leta 1943 so namenili tri barake za posebne delovne obveznike. To so bili »varovanci« (Schutzangehörige), ki jih v okupiranih Štajerski iz rasnih in političnih vzrokov niso sprejeli v Štajersko domovinsko zvezo (Steirischer Heimatbund). Njihovo taborišče so ogradili z žično ograjo. Hrano so jim dajali iz skupne kuhinje. Prve posebne delovne obveznike so pripeljali v Strnišče marca 1943. Novembra 1943 so 126 »varovancev« preselili v Studence pri Mariboru k podjetju Alpen Elektrowerke. V Strnišču jih je ostalo še 330. Od februarja 1944 so v taborišče za posebne delovne obveznike pošiljali tudi svojce partizanov in dezertarjev iz nemške vojske. Posebni delovni obvezniki so delali v hujših razmerah kakor svobodni delavci, ob slabši hrani in po deset do dvanajst ur na dan. Stražarji so jih surovo pretepali, dva so tudi ustrelili, ker sta hotela zbežati. (48)

Avgusta 1944 so ustanovili v Strnišču še taborišče za ženske posebne delovne obveznice in vanj pripeljali prvih 33 jetnic iz celjskega taborišča. Dodelili so jim dve baraki. Konec marca ali v začetku aprila 1945 so taborišče za ženske »varovanke« preselili na Tezno. (50)

V Strnišču je prestalo posebno delovno obveznost od spomladi 1943 do osvoboditve okrog 1400 moških in 500 žensk. Ob koncu aprila 1945 so posebne delovne obveznike preselili v tezensko taborišče. (49)

Zaradi napornega dela in slabe hrane so iz vseh taborišč: kazenskega za posebne delovne obveznike, ujetniškega in svobodnega, mnogi poskušali zbežati. Pri tem so jim pomagali terenci Osvobodilne fronte iz okoliških vasi in družina zdravnika na Ptujski gori. Do 1. novembra 1943 je zbežalo 249 taboriščnikov. (51 a) Med bežeče je okupator vrnil tudi nekaj Poljakov, ki jih je pridobil za svojo obveščevalno službo, kmalu pa so bili razkrinkani. (51 b)

Na vojaškem pokopališču iz I. svetovne vojne v Strnišču so pokopali v letih 1941—1945, kakor navaja mrliška knjiga za občino Apače. 18 umrlih iz strniškega taborišča. Trije so bili žrtve nasilja, dva Slovenci in en Poljak. Vse tri so ustrelili zaradi bega iz taborišča. Sedem jih je prišlo ob življenje ob bombnem napadu na Strnišče 1. februarja 1944. Tedaj je umrlo šest italijanskih vojnih ujetnikov in en vermanski stražar. Dve smrtni žrtvi, slovenskega delavca in delavko, je terjal bombni napad 3. novembra 1944. Tri Slovence je pobrala bolezen. Od Nemcev so pokopali na strniškem pokopališču pomočnika lagerfirerja, ki se je sam ustrelil, zidarja, ki se je smrtno ponesrečil, in nemškega dojenčka. Drugih vpisov v mrliških knjigah za pokopane v Strnišču med nemško nacistično okupacijo ni najti. (51 c)

TOVARNA GLINICE IN ALUMINIJA

Ko je maja 1945 minilo gorje II. svetovne vojne in je bila osvobojena vsa Jugoslavija, je bilo v Strnišču pri gradnji tovarne zgotovljenih približno 70 % gradbenih del, opreme pa dobavljene približno 5 %. (52)

Po begu okupatorja je prevzela taborišče notranja uprava. Vanj je za eno leto naselila politične zapornike in vojne ujetnike. Leta 1946 so barake razstavili in odpeljali na avto cesto Zagreb—Beograd; leta 1947 je podjetje Gradis iz Maribora na temelju nemških barak sezidalo nove, da so spet rabile za delovno naselje graditeljev tovarne in njenega naselja. (53)

Po boksitnem sporazumu z Madžarsko so leta 1948 nadaljevali gradnjo tovarne. Nemajhna je zasluga slovenskih politikov Borisa Kidriča in Franca Leskoška-Luke, da se je zvezna vlada med hudimi povojnimi gospodarskimi težavami odločila dograditi tovarno glinice in zgraditi že tovarno aluminija. (54)

Zaradi jugoslovanskega spora z informbirojem je bil leta 1948 v jeseni sporazum z Madžarsko razveljavljen; to je graditelje tovarne hudo prizadelo. Morali so spremeniti načrte za elektrolizo in preusmeriti nabavo opreme z zahodnih tržišč. Zaradi tega so mogli gradnjo nadaljevati šele leta 1950. Leta 1952 je gradnjo in opremo tovarne kreditirala mednarodna banka za kapaciteto 45.000 ton glinice in 15.000 ton aluminija. S tako zmogljivostjo je pričela tovarna obratovati spomladi 1954, ko so zgotovili njen prvi del in jo imenovali po Borisu Kidriču. Najprej so pridelali glinico, novembra istega leta pa je iz elektrolitskih peči priteknel prvi aluminij. Uradno so tovarno odprli 21. novembra 1954. (57)

Tovarno, ki zajema s svojimi velikimi stavbami in prostorom med njimi 180 ha površine, so gradili severozahodno od delovnega taborišča in južno od železniške proge Ptuj—Pragersko. S svojim vzhodnim delom sega na ozemlje bivšega taborišča Mlade Boleslave iz I. svetovne vojne. (58) Redno jo je gradilo okrog 600 Gradisovih delavcev, pri cestnih delih pa so jih zaposlili približno 100. Vzporedno je raslo tudi tovarniško naselje. Za šefa gradbišča tovarne in naselja je uprava podjetja imenovala dipl. ing. Boruta Maistra. (59)

Med montažo je delalo v podjetju 828 delavcev. Leta 1954, ko je tovarna stekla, se je število povečalo na 963, leta 1955 pa na 1258. Ob koncu leta 1971 je bilo v tovarni zaposlenih 1881 delavcev.

Da se je tovarna rešila dragega uvoza nujne tvarine za pridobivanje aluminija — anodne snovi, je začela leta 1957 graditi svoj obrat anodne snovi in ga leta 1958 skončala. Nato je uvažala za pridelovanje anodne snovi mnogo cenejše surovine petrolkoks in elektrodno smolo. Z leti so začeli uvajati domačo elektrodno smolo. Obrat anodne snovi je že leta 1958 pridelal 816 ton te snovi. (60)

Proizvodnja v tovarni glinice in aluminija se je dvigala iz leta v leto z modernizacijo tehnološkega postopka in z gradnjo novih objektov.

Leta 1958 so pričeli modernizirati tovarno glinice. Spremenili so tehnološki postopek, ko so prešli od stolpnega na kontinuirani Bayerjev za luženje boksita. Obenem so uvedli avtomatsko upravljanje, ki je pripomoglo k enakomerni kvaliteti glinice, zvečanju proizvodnje in zmanjšanju delovne moči, boljšemu izkoriščanju surovin in zmanjšanju toplotne energije. Prvo fazo rekonstrukcije tovarne glinice za proizvodnjo 90.000 ton letno so končali leta 1963. (61)

Tudi v tovarni aluminija so dvignili kapaciteto elektrolize od 15.000 na 20.000 ton. Zgradili so novo elektrolizo in s tem dvignili proizvodnjo na 42.000 ton aluminija letno. Zaradi podražitve električnega toka, ki pomeni levji delež

pri ceni aluminija, so živosrebrne usmernike električne energije leta 1967 in 1968 zamenjali z novimi, silicijevimi, ki izkoriščajo za 4 do 5 % bolje električno energijo. (62) Naj omenim, da troši danes TGA približno 740 GWh pri moči okrog 85 megavatov. (63)

Od leta 1961 dalje, ko so se uveljavile vse do tedaj izvedene rekonstrukcije, je proizvodnja hitreje naraščala kot v prejšnjih letih. Stagnacijo pri pridobivanju aluminija v letih 1959 do 1962 je povzročilo pomanjkanje električne energije. (64)

V livarni aluminija je proizvodnja naraščala vzporedno z večanjem proizvodnje glinice. Prva leta so vlivali v eni sami obliki le čisti aluminij, sedaj pa v devetih oblikah čisti aluminij, v šestih aluminij elektrokvalitete, dvanajst različnih vrst gnetnih zlitin ter petnajst vrst livarskih zlitin. (65)

Osnovna proizvoda za prodajo sta glinica in aluminij. Ker pa iz glinice pridelujejo aluminij, prodaja tovarna le njen presežek. Leta 1965 so je prodali 11.691 ton, leta 1969 pa 12.936 ton. (66)

Do leta 1959 je tovarna dovažala boksit iz domačih rudnikov iz okolice Drniša in Rovinja. Pošiljke niso zadostovale. Leta 1969 so pričeli uvažati boksit iz Avstralije in Indije. Premog, ki ga je tovarna letno potrebovala po 200.000 ton, je dobavljala iz Velenja in Trbovelj. Zaradi dviga cen premoga je začela uporabljati za toplotno energijo mazut, ki je leta 1969 dajal 23 % toplotne energije. (67)

Do leta 1965 so ves aluminij iz Kidričevega porabili v Jugoslaviji, ker je bil izvoz prepovedan. Od leta 1965 pa izvz stalno narašča. Leta 1969 je dosegel 45 % letne proizvodnje. (68)

Leta 1956 je tovarna pridelala 37.861 ton glinice in 10.960 ton aluminija, (67) leta 1969 113.938 ton glinice, 42.240 ton aluminija in 23.414 ton anodne snovi, leta 1972 pa je proizvodnja dosegla 39.826 ton aluminija, 126.026 ton kalcinirane glinice, 124.015 ton izlužene glinice, 9763 ton livarske zlitine in 6208 ton gnetne zlitine. (68)

Razvit tehnološki postopek je zahteval novo obdelovanje podatkov o proizvodnji. Tovarna je zato nabavila elektronsko opremo z neomejenimi možnostmi črpanja podatkov, ki jih zahteva moderna tehnologija, ter uvedla avtomatsko in daljinsko upravljanje. (72)

Razumljivo je, da bo morala TGA neprenehno izpopolnjevati tehnološki postopek vzporedno z razvojem tehnologije v svetu. (73)

Leta 1950 je tovarna uvedla samoupravljanje. Danes ima centralni delavski svet s 60 člani, ki voli 8 članov upravnega odbora. Sveti proizvajalcev pa delujejo v delovnih enotah: glinici, aluminiju, energetiki, vzdrževalnih obratih, prometu in osrednjih službah. Za pomembnejša delovna področja ustanavlja delavski svet stalne in občasne komisije, nadzorni odbor pa nadzoruje, kako izvajajo določbe statuta. (74)

Od leta 1945, ko je zvezna vlada imenovala vodstvo tovarne, da sklene pogodbo za dograditev in opremo, so se do danes zvrstili direktorji: inž. Stane Tonejc, inž. Rudolf Lučovnik, Viktor Stopar, Bogomir Solar, Stane Bizjak, inž. Franjo Grinfeld in dipl. ekon. Milan Krajnik (r. 1937). Najdalje, od 1956 pa do smrti 1971, je vodil tovarno direktor Franjo Grinfeld (r. 1909). Predtem je bil od leta 1951 njen tehnični vodja. (75)

Med svoje najpomembnejše naloge šteje tovarna usposabljanje svojega strokovnega osebja. Ker je proizvodnja aluminija v povojni jugoslovanski industriji nova panoga, je morala tovarna zanj šele sama usposobiti strokovnjake, pred-

vsem elektrolizerje, gliničarje, livarje aluminija in plinarje. Od leta 1960 deluje v tovarni izobraževalni center, ki skrbi za izobraževanje delavcev v podjetju pa tudi na srednjih in visokih šolah. (76)

NASELJE KIDRIČEVO

Severno od železniške proge Ptuj—Pragersko, na ozemlju rezervnih vojaških bolnišnic iz I. svetovne vojne, so začeli leta 1947 graditi sodobno naselje za zaposlene v tovarni glinice in aluminija. Načrt je pripravil inž. arh. Edo Ravnikar. Redno je na gradbišču delalo okrog 250 Gradisovih delavcev in okrog 82 mladinskih brigadirjev. Prihajali so iz raznih brigad z avto ceste Zagreb—Beograd in z drugih gradbišč. (77)

Najprej, bilo je julija 1947, je prispela v Strnišče I. ptujska delovna brigada s proge Šamac—Sarajevo. Štela je približno 300 brigadirjev v štirih četah. Brigadirji so izhajali iz tedanjega ptujskega okraja, med njimi pa je bila tudi četa ljutomerskih mladincev. V Strnišču so čete kopale temelje za stanovanjske stavbe. Spale so v graščini Ravno polje. Brigadirji, med katerimi je bila močna skupina deklet, so opravljali delo tri tedne. (78)

Omeniti moram še nastop starejše skupine prostovoljcev pri gradnji naselja, brigado Osvobodilne fronte. Nastopila je junija 1949. Štela je okrog 200 članov; zaposlenih v industrijskih podjetjih, obrti in trgovini. V njej je bila posebna četa iz ptujske pletarne. V brigado so poslale svoje delavce še druge delovne organizacije. Medtem ko so se obrtniki ob večerih vračali v Ptuj na svoje domove, so delavci iz podjetij stanovali v Gradisovih barakah. Ptujska brigada OF je bila prva te vrste v Sloveniji in je vzbudila zanimanje v slovenski javnosti. Svoje delo v Strnišču je končala čez nekaj tednov. (79)

Delovnim prostovoljcem v Strnišču, predvsem mladincem, je odrejalo delovni čas navdušenje, da bi čimveč koristili pri obnovi v vojni opustošene domovine. Kadar je bilo na postaji Strnišče potrebno raztovarjati blago, so vstajali tudi v nočnih urah. Delali so od zore do mraka, ob večerih pa so odmevale po strniških gozdovih pesmi mladih brigadirjev. (79)

Z zgljedno nesebičnostjo, s tovarštvom in požrtvovalnostjo so mladi prostovoljci spletli najlepše poglavje strniške zgodovine, ki temelji na najglobljih socialističnih čustvih, poglavje nesebičnega napornega dela za splošno blaginjo. Nastop delovnih prostovoljcev v Strnišču je eno izmed tistih družbenih dejanj, ki vzbujajo vero v zmago humanizma, katerega sta teptala sebičnost in nasilje v prejšnjih obdobjih strniške zgodovine.

Precej prostovoljnih mladih graditeljev naselja v Strnišču je sprejela tovarna glinice in aluminija med svoje redne delavce; naselili so se v naselju, kateremu so pripravljali tla. (80)

Na dan popisa prebivalcev 31. marca 1971 je živelo v Kidričevem 1906 prebivalcev, 926 moških in 980 žensk. Od prebivalcev Kidričevega je 39 % priseljencev iz raznih krajev ptujske občine, 26 % iz drugih slovenskih občin, 7 % iz drugih jugoslovanskih republik, v Kidričevem pa se jih je rodilo 28 %. (81)

Stanovanjski bloki in četverčki zajemajo 27,4 ha zemljišča. Naselje šteje danes 37 stanovanjskih stavb ter stavbe za javne namene. Največ stavb je zraslo v letih 1947 do 1954, kar 34 stanovanjskih, to je 14 blokov in 20 četverčkov.

Kidričevo se je razvilo v moderno delavsko naselje, ki je imelo leta 1954 že okrog 400 dvo- in trisobnih stanovanj. Do leta 1960 so zgradili štirirazredno

osnovno šolo, dva bloka pa preuredili za zdravstvene in storitvene dejavnosti. Zgradili so še delavsko restavracijo z veliko dvorano s 400 sedeži, kakršno pogreša sosednji Ptuj s 10.100 prebivalci. Zato najemajo dvorano v Kidričevem za mnoge prireditve. V Kidričevem so dve trgovini, otroški vrtec in jasli, 150 garaž in obnovljeno kopališče iz I. svetovne vojne, kamor je speljana topla voda iz tovarne. Leta 1964 sta zrasla dva šeststanovanjska bloka za učitelje, leto predtem pa šolski prizidek za popolno osemletko. (82)

V načrtu je gradnja družinskih stanovanjskih hiš na 115 parcelah med cesto v Kidričevem in vasjo Njiverce. V skladu z urbanističnim razvojem Ptuja so večje gradnje v Kidričevem od leta 1964 ustavljene. V Ptujju je TGA zgradila v letih od 1958 do 1967 štiri stanovanjske bloke za zaposlene v tovarni in pridobila z njimi 140 stanovanj. (83)

Leta 1965 so v Kidričevem ustanovili krajevno skupnost, le-ta zajema sedaj vasi Apače, Njiverce, Kungoto, Strnišče ob stari železniški postaji ter naselje I in naselje II bivšega Gradisovega delovnega taborišča. Število prebivalcev v krajevni skupnosti je na dan popisa leta 1971 znašalo 3460 ljudi. (84)

Osnovno šolo v Kidričevem je leta 1972 obiskovalo 470 učencev in učenk, otroški vrtec in jasli pa sta sprejemala na dan po 85 otrok. (85)

V naselju je po zaslugi vnetih kulturnikov poskrbljeno za prosvetno in kulturno življenje. (86)

Leta 1947 so ustanovili sindikalno kulturno-umetniško društvo (SKUD) Strnišče z mešanim pevskim zborom, godbo na pihala in s tamburaškim orkestrom. Leta 1950 je zaživela dramska skupina.

SKUD je leta 1952 zamenjalo novo, kulturno-prosvetno društvo KPD Svoboda. Poleg prejšnjih skupin je ustanovilo še lutkovno, knjižničarsko in kino sekcijo ter moški pevski zbor, ki je pod vodstvom prof. Branka Rajšterja dosegel pomembne uspehe. Tovarna je po letu 1962 sprejela pod svoje pokroviteljstvo godbo na pihala. Pevski zbor je po letu 1965 pridno vadil in ustanovili so mladinsko folklorno skupino. Oba skupaj sta gostovala v Pragi kot gosta KUD Križkovsky, ki je leta 1973 praznovalo 80-letnico. Dvakrat sta skupini gostovali v Leobnu, večkrat pa na Hrvaškem.

Letno so skupine nastopale na približno osmih domačih prireditvah, predvsem ob državnih praznikih ter na krajevni praznik Kidričevega 10. aprila.

Vsako leto gostujejo v Kidričevem tudi kulturno-umetniške skupine od drugod. Obiski teh sicer niso pogostni, vendar pa so doslej že gostovali Slovenski oktet, Partizanski pevski zbor, Enotnost iz Leobna, SNG iz Maribora, varaždinska folklorna skupina »Kolo« in ptujsko gledališče. (87)

Knjižnica v Kidričevem je štela leta 1972 okrog 2400 knjig in imela 415 bralcev. (88)

V Kidričevem se razvija tudi telesnokulturno življenje. Leta 1947 so ustanovili sindikalno športno društvo Strnišče, ki si je po preimenovanju Strnišča v Kidričevo nadelo ime SD Aluminij, Kidričevo. Pozneje se je preimenovalo v telesnovzgojno društvo Partizan Kidričevo (TVD). V svoj okvir je množično zajelo mladino v razne panoge telesne vzgoje. TVD Partizan se je izkazal na republiških in zveznih tekmovanjih. Pionir in pionirska vrsta iz Kidričevega sta dosegla prvo republiško mesto v orodni telovadbi, nogometni klub Aluminij pa članstvo v II. zvezni ligi. V klubu je okrog 60 nogometašev in več sto podpornih članov. Pri TVD Partizanu je pri raznih zvrsteh delovanja aktivnih okrog 100 članov, več sto pa delo društva podpira. Avto-moto društvo šteje 288

članov. Od leta 1950 živahno in uspešno deluje strelska skupina, ki šteje nad 50 članov. (89)

V Kidričevem delujejo tele družbenopolitične organizacije: socialistična zveza delovnih ljudi (SZDL), zveze komunistov Slovenije (ZKS), zveza združenj borcev narodnoosvobodilne vojne (ZZB NOV), dva aktiva zveze mladine Slovenije (ZMS), eden v naselju in drugi v tovarni, ter sindikalne organizacije. Sindikalno organizacijo TGA Boris Kidrič sestavlja tovarniški zbor osnovnih organizacij: glinice, aluminija, vzdrževanja in splošnih služb. V sindikatu je zajetih okrog 1900 zaposlenih v tovarni. V naselju Kidričevo pa delujejo osnovne sindikalne organizacije: krajevne skupnosti Kidričevo, čevljarke delavnice, zdravstvene postaje, osnovne šole, obrata Dravinja podjetja Panonija, Ptuj, in železniške postaje. Osnovna organizacija sindikata KS Kidričevo zajema Cirkovce, Apače, Lovrenc, Kungoto, Njiverce in Hajdino. (90)

Z družbenopolitičnimi organizacijami je tesno povezana krajevna skupnost Kidričevo. Nanje se opira pri izpeljavi svojih načrtov. Krajevna skupnost Kidričevo — predseduje ji Matevž Cestnik — zgledno deluje. (91) Že v prvem letu delovanja je pripomogla k letnemu kopalnišču, otroškemu vrtcu in jaslim, nato pa k asfaltiranju 25 km cest. Zgradila je več otroških igrišč v »parku mladosti«, dve rokometni igrišči, dve igrišči za odbojko, po eno za košarko in minigolf in postavila spomenik Borisu Kidriču, ki ga je oblikoval akademski kipar Viktor Gojkovič. Z njeno pomočjo so zgradili dva kulturna domova, enega v Apačah in drugega v Kungoti. (92)

Razvoj novega naselja velike tovarne na Dravskem polju je povezan z razvojem in uspehi tovarne. Tovarniška in krajevna skupnost si z roko v roki utirata pot k vsestranskemu socialističnemu napredku.

Temni dnevi zgodovine tega kraja pa se vedno bolj odmikajo v pozabo. Najhujša so bila leta I. svetovne vojne, ko je v strniških vojaških bolnišnicah umiralo na stotine vojakov za imperialistične cilje Avstro-ogrske, in med II. svetovno vojno, ko je na tisoče taboriščnikov gradilo skelete sedanje tovarne osovraženemu nacističnemu gospodarju.

VIRI

1. Geodetska uprava Ptuj (Dušan Zorko) — oddaljenost Kidričevega od Ptuja.
2. Odlok o imenovanju Kidričevega, sob Ptuj — 015-1/72-1-(1953) — 1972.
3. Dušan Zorko, dipl. inž. geod., diplomatska naloga l. 1973: Urbanizacija Kidričevega. (Dalje: D. Zorko, diplomatska naloga.)
4. Krajevni leksikon dravske banovine, 1937, str. 499, 512.
5. Krajevni leksikon dravske banovine, str. 512.
6. Izjava Martina Hazenmalija, Lovrenc 44 (20. 6. 1973 avtorici), sedaj v arhivu odd. ljudske revolucije Pokrajinskega muzeja Ptuj. (Dalje: arhiv OLR PMP.)
7. Župnijska kronika Lovrenc na Dravskem polju, sestavek: Lazaret v Strnišču, str. 77, 78, in Graščina Strnišče, str. 74.
8. France Čuček, izjava 24. 4. 1962 (arhiv OLR PMP).
9. Zemljiška knjiga na občinskem sodišču v Ptuj, kmetijski kombinat Ptuj, katastrski nastavek izpred I. svetovne vojne v Zgodovinskem arhivu v Ptuj.
10. Iz pisma državnega arhiva — vojnega arhiva — na Dunaju skupščini občine Ptuj, tov. načelniku Maksu Rubinu, 22. 5. 1973 (arhiv OLR PMP).
11. Zbirka dokumentov o strniških vojaških taboriščih med I. svetovno vojno v arhivu OLR PMP (dopisi od III do X/1915 med vojaško komando v Gradcu, gradbenim vodstvom v Strnišču in okrajnim glavarstvom v Ptuj) in podatki o najetem zemljišču (izmere) v katastrskem nastavku v Zgodovinskem arhivu v Ptuj.
12. Izmere v katastralnih mapah v Zgodovinskem arhivu v Ptuj (Peter Klasinc).
13. Pismo državnega arhiva — vojnega arhiva — 22. 5. 1973 skupščini občine Ptuj (arhiv OLR PMP).

14. Načrt taborišč v Strnišču z dne 20. X. 1915, v zbirki dokumentov o Strnišču (arhiv OLR PMP).
15. Povzeto po načrtu pod št. 14.
16. Župnijska kronika Lovrenc na Dr. p., str. 77, izjava Čučka 1962 in kakor pod 15 (arhiv OLR PMP).
17. Pismo državnega arhiva — vojnega arhiva — na Dunaju (kakor 13).
18. Kakor 13; Župnijska kronika Lovrenc, str. 78, izjava Čučka 1962.
19. Kakor 11 in 13.
20. Mrliški knjigi za Mlado Boleslavo in Klatovo (matični urad Lovrenc na Dravskem polju).
21. Memoarni vir: izjava Čučka za 3000, Hazenmalija (kakor 7) za 3/4 pokopališča.
22. Izjava Franca Čučka, 1962 (arhiv OLR PMP); župnijska kronika Lovrenc, sestavek: Begunsko taborišče v Strnišču, str. 153.
23. Zapisnik gremialne seje pri predsedniku deželne vlade Slovenije I. Hribarju v Ljubljani 8. 11. 1921, poročilo dr. Rutarja, vladnega svetnika, o Strnišču (zbirka dokumentov deželne vlade Slovenije o Strnišču, arhiv CK ZKS, Ljubljana).
24. Župnijska kronika Lovrenc na Dr. p., str. 153.
25. Župnijska kronika Lovrenc na Dr. p., str. 153.
26. Poročilo Merljaka, upravnika begunskega taborišča v Strnišču, 31. 1. 1922 — pokrajinski upravi za Slovenijo, oddelku za socialno skrbstvo (zbirka dokumentov o Strnišču, arhiv CK ZKS, Ljubljana).
27. Kakor 26.
28. Iz zapisnika gremialne seje pri predsedniku deželne vlade 8. 11. 1921 (zbirka dokumentov o Strnišču, arhiv CK ZKS, Ljubljana); župnijska kronika Lovrenc na Dr. p., str. 153.
29. Izjava Franca Čučka (arhiv OLR PMP).
30. Matične knjige begunskega taborišča v Strnišču od 1. 1. 1919 do 31. 1. 1922 (matični urad Lovrenc na Dr. p.).
- 31, 32, 33. Leonid Goranski, bivši kadet krimskega korpusa, Maribor, Pušnikova 6; Župnijska kronika Lovrenc na Dr. p., sestavek: Taborišče vranglovcev v Strnišču, str. 154.
34. Številno ruskih beguncev (iz poročila dr. Rutarja na seji pri predsedniku deželne vlade Slovenije 8. 11. 1921) arhiv CK ZKS, Ljubljana.
35. Pismo upravnika begunskega taborišča Strnišče 31. 1. 1922 pokrajinski upravi za Slovenijo, odd. za soc. skrbstvo (arhiv CK ZKS, Ljubljana).
- 36, 37. Pismo Leonida Goranskega, Maribor — avtorici članka 27. 6. 1973 (pri avtorici).
- 38, 39. Zbirka dokumentov o Strnišču iz arhiva CK ZKS, Ljubljana (Čučkova pisma deželni vladi 1921, sejni zapisniki o prodaji Strnišča — 1. 1921).
40. Izjava Franca Čučka, 1962 (arhiv OLR PMP).
- 41 do 44b. Izjava Franca Čučka, 1962 (arhiv OLR PMP); likvidacija podjetij (Župnijska kronika Lovrenc na Dravskem polju, str. 155).
45. O barakah: pismo Boruta Maistra redakcijskemu odboru Ptujskega zbornika II, 19. 4. 1962 (arhiv OLR PMP); velikost (geodetska uprava Ptuj).
46. Glasilo tovarne glinice in aluminija (TGA) Boris Kidrič, Kidričevo, št. 1, let. I, 1957, članek: Nastanek in razvoj naše tovarne. (Študijska in ljudska knjižnica Ptuj, dalje ŠLK, Ptuj); Lojze Penič: Taborišče v Strnišču, Ptujski zbornik II, str. 193.
- 47 do 51a. Lojze Penič: Taborišča v Strnišču, Ptujski zbornik II, 1962, str. 193—199; Ivan Elsner: Zbrani podatki o taborišču med II. svet. vojno (OLR PMP).
- 51b. Fanika Vauda, Ptuj (izjava v arhivu OLR PMP, ŠLK Ptuj).
- 51c. Mrliška matična knjiga Apače (Amtmannsfeld) 1941—45, matični urad Lovrenc na Dr. polju.
52. Glasilo TGA Kidričevo, 16. 7. 1957, št. 1, I. I., članek: Nastanek in razvoj naše tovarne, ŠLK Ptuj.
53. Pismo ing. Boruta Maistra (kakor 45).
- 54 do 56. Glasilo Aluminij TGA, št. 1, I. I., članek inž. Maksa Ferlana: Pričeli smo proizvajati aluminij, ŠLK Ptuj.
57. Almanah 15 let TGA, 1969, str. 3. Tovarna aluminija na Dr. polju.
58. Dušan Zorko, dipl. inž. geod., diplomatska naloga: Urbanizacija Kidričevega (dalje: D. Zorko, diplomatska naloga).
59. Inž. Borut Maister, Maribor, izjava avtorici po telefonu, 13. 9. 1973, zapis v notesu.
60. Almanah TGA 1969, Prva glinica in aluminij, str. 3, 4.

- 61, 62. Almanah TGA 1969: Modernizacija . . . , str. 4, 5.
 63. Večer, 22. 6. 1973, 16: Elektroliza na dopust (Branko Maksimovič).
 64. Almanah TGA, 1969, Modernizacija . . . , str. 5.
 65. Almanah TGA, 1969: livarna . . . , str. 6.
 66. Almanah TGA, 1969: glinica, str. 10.
 67. Almanah TGA, 1969: preskrba, str. 9.
 68. Aluminij I/1970 in Aluminij I/1973, poročilo o proizvodnji. ŠLK Ptuj.
 69, 70, 71, 72, 73. Aluminij 1971/IV — Od ruševin do elektronskega računalnika, ŠLK Ptuj.
 74. Almanah TGA 1969, Kolektiv v vlogi upravljavca, str. 25, 26.
 75. Aluminij TGA, 1973, I. XI, št. 1, poročilo o proizvodnji in kadrih.
 76. Almanah TGA 1969, Strokovno izobražen proizvajalec, str. 23.
 77. Podatki o načrtu naselja — D. Zorko, diplomatska naloga, podatki o delavcih v naselju: inž. Borut Maister, pismo, OLR PMP.
 78. Viktor Krajnc, Ptuj, bivši brigadir, izjava 12. 9. 1973 (pri avtorici članka).
 79. Kakor 69.
 80, 81. Franc Klemenčič, bivši brigadir, Kidričevo.
 82. Podatki iz diplomske naloge D. Zorka, preračunani v odstotke.
 83. D. Zorko: diplomatska naloga.
 84. Kakor 74.
 85. Maks Jabločnik, Kidričevo, pismo avtorici članka.
 86. Temeljna izobraževalna skupnost Ptuj (TIS).
 87. Kakor 85.
 88. Študijska in ljudska knjižnica Ptuj.
 89. Kakor 85.
 90. Občinski sindikalni svet Ptuj (Feliks Bager in Franc Klemenčič).
 91, 92. Kakor 85.

OPOMBE od 1 do 8:

¹ Ime Strnišče (Župnijska kronika Lovrenc na Dravskem polju, str. 77). Oddaljenost od Ptuja (geodetska uprava Ptuj). Imenovanje Kidričevega (odlok skup. obč. Ptuj, št. 015-1/72-1 (1953—1972)).

² Prvi zaselek (Leksikon dravske banovine, 1937, srez Ptuj, str. 512); Velikost posestva (Franc Čuček, Ptuj, pismena izjava). Prebivalci (Martin Hazenmali, Lovrenc 44).

³ Taborišča med I. svetovno vojno (zbirka dopisov med vojaško komando v Gradcu, gradbenim vodstvom taborišč v Strnišču in okrajnim glavarstvom Ptuj z načrtom taborišč z dne 20. X. 1915; arhiv odd. LR Pokrajinskega muzeja Ptuj).

⁴ Primorski begunci (zbirka dokumentov o Strnišču deželne vlade Slovenije iz l. 1921, 1922; Zgodovinski arhiv CK ZKS, Ljubljana).

⁵ Ruski begunci (Leonid Goranski, Maribor, Pušnikova 6, knjiga »Krimski kadetski korpus« 1933, Bela Crkva, izdala komisija za zgodovino korpusa). Zapisnik gremialne seje pri pokr. namestniku v Ljubljani 8. 11. 1921. — zgod. arhiv CK ZKS, Ljubljana).

⁶ Pismena izjava podjetnika Franca Čučka, Ptuj 1962; arhiv odd. LR Pokrajinskega muzeja Ptuj).

⁷ Lojze Penič: Taborišča v Strnišču, Ptujski zbornik II, str. 153, 154, 155—166; glasilo TGA Kidričevo, št. 1, let. I, 16. 7. 1957, str. 4, 6. Ing. Maks Ferlež: Pričeli smo proizvajati aluminij; Glasilo Aluminij I/1973, letnik XI. O proizvodnji; Borut Maister, ing. arh. — o barakah — pismo redakcijskemu odboru Ptujskega zbornika l. 1962, arhiv odd. LR Pokrajinskega muzeja Ptuj).

⁸ »Urbanizacija Kidričevega«, diplomatska naloga inž. geod. Dušana Zorka, Ptuj, poglavje: Razvoj naselja Kidričevo; o kulturnem življenju (pismena izjava Maksa Jabločnika, preds. sveta za prosv. in kult. skup. obč. Ptuj 1973); družbenopolit. organizacije (izjave na občinskih forumih teh organizacij v Ptuj).

AUS DER GESCHICHTE VON STRNIŠČE UND KIDRIČEVO

Auf dem Dravsko polje, 8,5 km südwestlich von Ptuj, liegt südlich der Bahnstrecke Ptuj—Pragersko die Tonerde- u. Aluminiumfabrik »Boris Kidrič« in Kidričevo. Nördlich von der Bahnstrecke wuchs nach dem Jahre 1947 eine moderne Siedlung für die Fabriksbeschäftigten. Bis zum Jahre 1953 trug die Siedlung den Namen

Strnišče, und damals erhielt den Namen nach dem grossen Kämpfer für die Befreiung Jugoslawiens und für sozialistisch-gesellschaftliche Einrichtung: Boris Kidrič, gestorben im Jahre 1953. (1)

Die Geschichte von Strnišče ist seltsam, da ja auf sie der 1. u. der 2. Weltkrieg einen entscheidenden Einfluss hatten. — Der erste Weiler in Strnišče (Sternthal) entstand nach dem Jahre 1870, wenn der deutsche Besitzer Schöndorf, die erste Guts-herrschaft samt Wirtschaftsgebäuden erbaute, wo einige Familien der Feldarbeiter sich niederliessen. Der Weiler zählte ca. 60 Einwohner. Der grundherrliche Besitz, der meistens Wälder (ca. 70 %) hatte, umfasste 331 ha. (2) Während des 1. Weltkrieges baute die österreichische Armee im Jahre 1915 in Strnišče sechs Feldlager für die Reserve-Militärspitäle u. das Kriegsgefangenenlager. Jedes Lager hatte ca. 30 Baracken und ca. 3000 Lagerstätten. Auf diese Weise konnten die Lager in Strnišče ca. 14.000 Bewohner empfangen. Die Lager besaßen ein gemeinsames Dampf- u. Elektrizitätswerk, eine Wasserleitung und schmalspurige Bahn. Für diejenigen die in den Reservespitalern von Strnišče starben, wurde in Strnišče ein Friedhof mit Kapelle errichtet, wo mutmasslich ca. 2000 Soldaten begraben wurden. (3)

Nach dem ersten Weltkriegsende ansiedelte der neue jugoslawische Staat, schon im Jahre 1918, in den Baracken von Strnišče die Flüchtlinge aus dem slowenischen Küstenland, das von den Italienern besetzt wurde. In Strnišče nahmen Zuflucht auch mehrere Hunderte in Österreich entlassenen slowenischen Eisenbahner. Bis zum Herbst 1919 sammelten sich in Strnišče ca. 4600 Einwohner. Die Landesregierung Sloweniens unterhielt die Flüchtlinge bis zum 30. August 1922. Bis dann kehrten viele nach Küstenland zurück, und einige von ihnen in andere Orte umsiedelten, vor allem nach Ptuj, während 230 siedelten in Prekmurje an. In Strnišče blieben 73, die eine vorübergehende Beschäftigung fanden, und Strnišče bis 1928 verliessen. (4)

Die jugoslawische Staatskommission für die russischen Emigranten in Beograd schickte im Dezember 1920 die Krim- u. Donkorps der militärischen Mittelschule nach Strnišče. Beide Korps wurden schon in Russland auf den Befehl von General Wrangel gegründet. Die russische Flüchtlingskolonie zählte 1300 Personen. Sie organisierte die Schule und das Internat in Strnišče. Sie erhielt die Unterstützung aus Beograd und von der Landesregierung Sloweniens. Der Don-Korps verliess Strnišče im Dezember 1921, und der Krim-Korps im Oktober 1922. (5)

Im Jahre 1919 kaufte Franc Čuček, der Unternehmer aus Ptuj, den grundherrlichen Besitz in Strnišče vom damaligen Eigentümer Franz Hellin. Im Dezember 1921 kaufte er von der slowenischen Landesregierung sämtliche Lager mit den Baracken und Vorrichtungen zusammen. Er verpflichtete sich in Strnišče eine grosse Fabrik zu erbauen, was aber ihm nicht gelang. Mit den wirtschaftlichen Partnern gründete er acht kleinere Industriebetriebe in welchen man insgesamt ca. 100 ordentliche und 90 Saisonarbeiter beschäftigte. Die Mehrzahl von Betrieben ging nach einigen Jahren zugrunde. Čuček sah sich im Jahre 1926 gezwungen den Konkurs zu eröffnen. Strnišče wurde 1928 von dem Hauptgläubiger »Ljudska Posojilnica« in Ljubljana, übernommen. Sie riess die Baracken nieder, und das Holz, Maschinen und andere Einrichtungen in den Lagern wurden ausverkauft. In Strnišče blieben nur noch die Bewohner auf dem grundherrlichen Besitz, der unter der Leitung der »Ljudska Posojilnica« in Ljubljana als Forstwirtschaft weiterbestand. (6)

Während der nationalsozialistischen Besatzung errichteten die Deutschen schon 1941 südlich von den damaligen Lagern aus dem 1. Weltkrieg, den Arbeitslager. Die deutsche Unternehmung Vereinigte Aluminium Werke (VAW) begann 1942 eine Tonerdefabrik zu bauen. Am Kriegsende wurden 70 % Bauarbeiten zu Ende gebracht und 5 % Einrichtung geliefert. Nach der Befreiung stellte Jugoslawien, mit Hilfe der gesellschaftlichen Subvention und mit Unterstützung der Internationalen Bank die Fabrik fertig, und fügte noch den Betrieb für die Aluminiumproduktion hinzu. Im Jahre 1954 wurde die Fabrik in den Betrieb gesetzt. Im ersten Jahr produzierte sie 45.000 T Tonerde, 15.000 T Aluminium und 23.414 T Anodemasse, für welche die Fabrik gebaut wurde. Im Jahre 1954 wurden in der Tonerde-Aluminium-Fabrik in Kidričevo 828 Arbeitskräfte, und 1971 1881 beschäftigt. (7)

Nördlich von der Fabrik und der Eisenbahnstrecke begann man 1947 eine Siedlung für die Fabriksbeschäftigten zu bauen. Sie umfasst heutzutage 37 Wohngebäude und mehrere Gebäude für öffentliche Zwecke. Die Fabrik baute in Ptuj die Wohnblöcke mit 140 Wohnungen. (8)

Die Siedlung Kidričevo zählte am 31. März 1971, den Tag der Volkszählung, 1906 Einwohner.

NEKOLIKO PODATAKA O VEZAMA PTUJA I VARAŽDINA U 16. I 17. STOLJEĆU

Povezanost dvaju gradova Ptuja i Varaždina nije neka nedavna pojava. Ona je uvjetovana geografskim položajem i historijskim situacijama od davnine, a ogledala se je u raznim oblicima — katkada u nužnoj uzajamnoj pomoći od zajedničke opasnosti a katkada i u sporadičnim sporovima između dva grada osobito u vezi sa trgovinom, uvjetovanom specifičnim situacijama tadanjeg načina života i različitim zakonskim propisima — često baziranim na običajnom pravu pojedinih područja.

Ova su dva grada bila vezana stoljećima važnim vodenim putem — rijekom Dravom, a od vremena rimske dominacije ta je područja povezivala stara rimska cesta (via antiqua, vetera, fundata sredovječnih izvora), koja je vodila iz cvatućeg Poetovia prema jugu preko današnjeg varaždinskog područja, o kojem za ono vrijeme još vrlo malo znamo, u poznato kupalište Aquae Iasae (Varaždinske Toplice) te dalje prema Andautonii (Šćitarjevu). Tako dugo dok je Ptuj panski grad, on je i centar tzv. res publicae poetovionensium koja obuhvata cijeli ovaj kraj sve do Varaždinskih Toplica. Ni kasnije pomicanje granica, kada Ptuj postaje norički grad, nije sigurno bilo razlogom, da se lokalne veze tako bliskih područja ne nastave i u srednjem vijeku jer je postojanje razmjerno dobrih prometnih puteva omogućavalo i fluktuaciju trgovaca i obrtnika iz Štajerske u jaki trgovačko-obrtnički centar na Dravi — u kraljevski slobodni grad Varaždin, koji prava imade potvrđena godine 1209, pa može trgovati i održavati sajmove. U historijskim dokumentima¹ koji se odnose na život u gradu Varaždinu od tih najranijih vremena, zatim u sačuvanim gradskim zapisnicima iz 15. stoljeća spominju se varaždinski građani — obrtnici, čija prezimena doduše još nisu formirana ali se uz imena javljaju nadimci koji ukazuju ili na zvanje ili na porijeklo pojedinca, pa nerijetko vidimo da oni potječu iz susjedne Štajerske. To se osobito može reći za 16. i 17. stoljeće, kada je Varaždin, iako na granici turske zemlje, cvatući trgovačko-obrtnički grad, koji broji preko 600 kuća sa razvijenim cehovskim životom, čiji obrtnici odlaze na vandrovanje u razne krajeve svijeta, dok varaždinski majstori primaju pridošle obrtnike iz susjednih krajeva. Mnogi od njih ostaju ovdje kraće vrijeme, da se usavrše u svom zanatu ili preuzimaju neke poslove, a neki se i trajno naseljuju i postaju varaždinskim građanima. Tako je poznato, da su na gradnji kompleksa isusovačkih zgrada i crkve sudjelovali uz domaće i ptujski majstori.²

Međutim posebna je historijska situacija na pragu 16. stoljeća — turska opasnost — povezala još jače oba ova grada kroz dugi niz godina.

Turci su počeli provaljivati u naše krajeve već prije 1500. godine, no ni narodi srednje Evrope ni tzv. unutarnjoaustrijske zemlje nisu odmah shvatile ozbiljnost situacije. Nije to često bio slučaj ni kasnije, pa je teret obrane ostao uglavnom na ovim krajevima uz značajnu materijalnu pomoć štajerskih staleža. Četrdesetih godina 16. stoljeća susrećemo prve konkretne podatke o sredstvima, koja se daju za obnovu varaždinske tvrđe sa motivacijom, da je ona predziđe i ključ Štajerske.³ Uskoro iza toga Varaždin postaje glavna tvrđava novoosnovane slavonske granice za obranu protiv Turaka. Štajerski staleži konstatiraju, da osim u obnovu Graza i Varaždina treba investirati i u učvršćivanje Ptuja, Radgone i Fürstenfelda, jer su to u ovom času najugroženije točke i najkritičniji položaji za obranu zemlje.⁴ U Grazu je obrazovan građevni ured na čelu sa poznatim gornjotalijanskim graditeljem — fortifikatorom Domenicom de Laliom, koji će odsada unapred do svoje smrti 1563. godine zajedno sa svojom braćom i mnogobrojnim rođacima, također graditeljima, obilaziti spomenute tvrđe i vršiti značajne građevne i fortifikacione zahvate na njima, istodobno presađujući već polovicom 16. stoljeća gornjotalijansku renesansu u naše krajeve.⁵ Prateći sačuvane račune iz tog vremena,⁶ susrećemo Domenica u svojstvu superintendenta tj. glavnog graditelja zajedno sa bratom mu Giovanniem i još nekim rođacima u svim spomenutim mjestima pa tako i u Ptuju i u Varaždinu. Nakon smrti Domenica taj će posao do kraja 16. st., obilazeći i ostale granične tvrđave, nastaviti braća Francesco i Hieronimus Thebaldi, Salustio Peruzzi te Francesco Marmoro — da spomenemo samo one najznačajnije.⁷ Francesco Thebaldi koji neposredno nasljeđuje Domenica de Lalia zadržavao se je najviše u Ptuju, pa tadanji komandant slavonske granice Ivan Lenković javlja 1565. g. staležima u Graz, da su na »Hauptfleckenu« Varaždin potrebni popravci, te je Thebaldia morao dovesti iz Ptuja.⁸ On je pregledao sva oštećenja te odredio da se šančevi moraju obnoviti, kako voda nebi oticala iz grabišta. Građevni materijal će se splavima dovesti iz Ptuja, jer su putevi loši i opasni. U to se vrijeme zbog boljeg obavješćavanja, uglavnom za potrebe vojske, uređuje pošta. U svim mjestima od Ljubljane preko Ptuja do Varaždina pojedinci drže poštanske konje, a glasnici prenose vijesti od mjesta do mjesta.⁹ Sredinom 16. stoljeća je Varaždin bio ugroženiji od Ptuja. O tome saznajemo i iz Varaždinskih gradskih zapisnika¹⁰ povodom nasljedstva Jurja Fleishmana, poznatog varaždinskog gradskog suca i bivšeg suradnika braće de Lalia na građevinskim radovima varaždinskih utvrđenja. U suglasnosti sa svojom pokojnom ženom Eleonom Tazlin spremio je on niz skrinja u kojima se je nalazila njihova najvrijednija imovina — srebrno posuđe i odijelo — u Ptuju »pod svodovima«, jer je tamo sigurnije od Turaka. Na prijelazu u 17. st. pa i kasnije Varaždin ostaje na neki način u mrtvom uglu dok su ugrožene isturene tvrđave u Slavoniji (Koprivnica, Križevci, Đurđevac, Ivanić itd.) te ugarska nizina i Međimurje osobito poslije pada Kaniže, što je značilo i latentnu opasnost za jugoistočnu Štajersku. Godine 1605 piše Nikola Zrinjski staležima u Graz da će, ukoliko padne Međimurje, to za Ptuj i Radgonu biti osobito kritično.¹¹ On se tuži, da taj kraj mora braniti sam, pa traži pomoć u novcu i vojnicima koji se novače i vježbaju u Ptuju. Tadanji zapovjednik slavonske granice u Varaždinu grof Trautmansdorff godine 1614 također traži, da se iz Ptuja pošalje oružje i municija u ugroženu Koprivnicu. Varaždinski oružar Abraham Lindauer popraviti će u varaždinskoj oružani ručne cijevi i poslati sve u isturene slavonske tvrđave. I godine 1619 ptujski proviantmajstor Zaharia Schmidt šalje robu splavima Dravom preko Varaždina u slavonske kaštele.¹²

Vrlo je interesantan jedan detalj iz pisma štajerskih staleža varaždinskom zapovjedniku Sigismundu Friedrichu Trautmansdorffu.¹³ Pored ostalih uputa u tom se pismu napominje, kako se pronio glas, da se je ptujski poštari složio s davlom, pa neka komandant u Varaždinu ispita stvar i kazni ga. To je, čini se, zasada prvi glas o inkviziciji u ovom kraju i to u jurisdikciji vojske. Tokom 17. stoljeća se vrlo često u dokumentima spominje slaba i neredovita isplata vojnika na granici.¹⁴ Komandant se tuži staležima u Graz, da vojska nije na vrijeme plaćena, pa se vojnici bune, jer su gladni i nedovoljno odjeveni, a oficiri više ne nalaze mogućnosti, da ih smire stalnim obećanjima o skorjoj isplati, koja se uvijek odgađa. Ta se isplata vojske uglavnom vrši u živežu i suknu, a samo djelomično u novcu. Staleži odlučuju, da dvorski trgovac iz Ptuja Gabrijel Caccia sa bratom Georgom i kompanjonom Franzom Furlanom otvori kantu za vojsku u Varaždinu, jer se vojnici tuže, da za svaku sitnicu moraju ići u Ptuj. Caccia međutim prigovara i kaže, da ga prijevoz konvojem previše košta, a mora plaćati veliku maltarinu, pa želi, da ga oslobode tridesetine.¹⁵ Taj dućan u Varaždinu postat će razlogom mnogih sporova i uzajamnih optuživanja. Vojnici optužuju Cacciu, da ih vara, a on se izgovara na svog kompanjona Furlana. Tadanji komandant grof Schwarzenberg piše staležima u Graz,¹⁶ da su vojnici sasvim bez sredstava te uzimaju kot trgovca robu na kredit, a on dajući im lošu robu, naplaćuje visoke kamate. Zato vojska upada na turski teritorij i tamo pljačka, pa bi to moglo ugroziti primirje sa Turcima. Godine 1647 šalje i trgovac Caccia pretstavku staležima u Graz,¹⁷ hvaleći se, da imade »credit quae maxima est apud mercatores«, a njegov dućan u Varaždinu dobro dolazi i vojnicima i građanima varaždinskim, no robu ne može dati jeftinije zbog velikih poreza, a i zbog razlika u mjerama. Prema njegovim riječima laktovi su na granici dulji nego u Ptuju, pa tu mnogo gubi, a nešto si mora i zaračunati »ad periculum et difficultatem negotiandi«. On smatra također, da su vojnici zadovoljni, ali ih oficiri bune protiv njega, jer im neće dati procenat. Njegova roba nije ni loša ni odležana, međutim vojni pisari neće vojnicima davati zadužnice, da nebi kupovali. Vojnici priznaju, da on ima svježiju robu, ali oni kupuju samo »aus äusserster Not«, jer tu u Varaždinu na ratnom terenu nemaju ni najnužnije za jelo. Caccia traži, da mu staleži nadoknade četveromjesečnu plaću za vojnike, jer ih je on iz svog dućana isplatio.

I daljnje djelovanje ovog ptujskog trgovca talijanskog porijekla interesantno je za život i opće prilike onog vremena u ovom graničnom području. Zamjenik varaždinskog komandanta, kapetan Križevaca Gäller opravdava se pred staležima, da su ga zli ljudi objedili, da trguje sa suknom po križevačkom kraju, pa je zato protiv Caccie i njegove trgovine u Varaždinu. Međutim staleži saznaju godine 1649, da je »Hofhandelsmann in Petau« Gabriel Caccia sklopio ugovor sa grofom Zrinjskim iz Međimurja, da pšenicu šalje na venecijansko područje.¹⁸ To se nesmiye događati, on nesmiye zarađivati na daljnjoj prodaji, nego se mora brinuti za proviant na granici. Caccia se ispričava i izgovara na Zrinjskog, čiji su ljudi prodavali u Ptuju, a cijena im je bila preniska, te su robu odvezli natrag u Čakovec. Po svemu se čini, da poslovi trgovca Caccie pored svih ispričavanja nisu bili čisti, jer Dvorsko ratno vijeće piše staležima u Graz, da Caccii treba zabraniti trgovinu, koja prelazi »seiner Haus Notteddurfft«. ¹⁹ On za izdano sukno od fiska dobiva novac, pa već na tome zarađuje, a ako se neće držati reda, smatrat će se njegovo trgovanje kontrabandom, oduzet će mu robu i biti će osobno kažnjen.²⁰

✎ Sigurno je, da je u to nemirno doba, kada su zakoni i propisi malo vrijedili, a lahko ih je bilo mimoći, bilo vrlo teško objektivno utvrditi, tko je sve iz nevolje kako ondašnjeg naroda tako i vojnika, izvlačio najviše koristi. I križevački zapovjednik Gäller i Zrinjski iz Čakovca gledali su, kako da za sebe izvuku najveću korist. Štajerski staleži, glavni financieri granice, zbog stalnih materijalnih briga moraju također popuštati. Godine 1650 pišu²¹ oni varaždinskom komandantu feldmaršalu Lesliu, da je Caccia doduše njihovom dozvolom otvorio dućan u Varaždinu, da Ptuj nebi bio toliko opterećen, ali se oni ne slažu s njegovim špekulantskim trgovanjem. Međutim usprkos tog neslaganja naređuju Lesliu, da nagovara vojnike, neka uzmu robu iz Caccinog dućana, jer već dugo nisu dobili plaću.

Događaji godine 1659 pružaju nam također zanimivu sliku prilika i trgovačkih odnosa u ovim krajevima. U dokumentima Dvorske komore u Grazu²² nailazimo na trgovačke sporove između Ptuja i Varaždina. Komora se tuži da Varaždinci i Legrađani tjeraju kontrabandu, a Varaždinci opet tuže Ptujčane, da spriječavaju njihovu trgovinu, plijene im robu i čine nepravdu njihovim trgovcima. Ptujčani međutim javljaju Komori, da ne dobivaju prihode od maltarine zbog krijumčarenja Legrađana i Varaždinaca, jer oni voze robu skrovitim putevima sve do Ljubljane, da nebi plaćali ptujsku maltarinu. Ptujčani naravno ne mogu svagdje graditi maltu, a kranjski trgovci, jer ne podliježu gradskim propisima, odlaze u Varaždin, Čakovec i Legrad i tamo kupuju konje i tajnim putevima prelaze Savinju te tako pored Ptuja prevoze robu dalje. Ptuj živi od trgovine, pa je na taj način oštećen, jer mu se od svake kože mora platiti pristojba. Takve krijumčare pomažu domaći ljudi, a nitko ih u Celju i u Rogaškoj Slatini ne pita, jesu li putem Ptuju platili taksu. Zadnje doba je preko 3000 koža prokrijumčareno na taj način, što je za Ptuj a i za Komoru veliki gubitak. Ptujčani su poslali 30 jahača, da predusretnu krijumčare, oni su međutim svratili u Varaždin i Legrad, pa cijela akcija nije uspjela. Varaždin ne pobire takse, dajući robi slobodan prolaz, zato se trgovci platnom, suknom, paprom i ostalom robom tamo sklanjaju. Na intervenciju Ptuja Dvorska je komora naložila vlastima u Kranjskoj²³ kao i svim gospoštijama, da spriječavaju krijumčarenje. Samostalnost pa i samovolja trgovaca toga vremena, koje štite njihove snažne gradske komune, dolazi do izražaja i 16 godina kasnije, kada ptujski građanin Octavio Bonicelli postaje »Salzversilberer« u Varaždinu te pod okriljem Dvorske komore²⁴ tu želi prodavati sol iz Ausseea, dok varaždinski trgovci sol nabavljaju iz Ugarske. »Concives ac mercatores varasdienses« na čelu sa trgovcem Praunsbergerom dižu bunu protiv Bonicellia i tuže ga Dvorskoj komori, da je uveo novotarije te ozljeđuje prava grada Varaždina. Sva nastojanja unutarjnjoaustrijske Dvorske komore, da tu stvar uredi preko cara sa Ugarskom komorom nisu uspjela i Bonicelli je sa svojom soli morao otići iz Varaždina.²⁵

Jača koncentracija turskih četa iza godine 1660 na lijevoj strani Drave u ugarskoj nizini kao i stalno četovanje ugrožavali su posebno istočnu a i jugoistočnu Štajersku. Ova će situacija za koju godinu dovesti do poznate bitke kod St. Gotthard-Mogersdorfa, koja je značila značajan prelom u borbi sa Turcima i u odbijanju njihovih navala na ove krajeve. Čete koje su se skupljale na inicijativu Srednje Evrope i unutarjnjoaustrijskih zemalja ukonačene su i u jugoistočnoj Štajerskoj pa i u Ptuju i u Radgoni.²⁶ Ptujčani se i tuže na velike terete tog ukonačivanja. Proviantom se snabdjeva i Varaždin i Koprivnica kao i neke

druge tvrdave na slavonskoj granici za svaki slučaj. Ptujski gradski otac Marcus Antonius Quallander brine se za otpremu živeža u Varaždin.²⁷ Varaždinski komandant feldmaršal Lesli sprema se, da ide u pomoć Zrinjskom u Međimurje. Novačenje vojnika se vrši u Varaždinu i Lesli dočekuje komesare u Ptuju i u svojoj ih kočiji vozi u dvor »Oberpetau«, gdje su prespavali. U 3 sata u jutro krenuli su prema Varaždinu, kuda su stigli u 11 sati dočekani pucnjavom.²⁸

Već godine 1662 Lesli je sa svojom i Spickovom kumpanijom ukonačen u Ptuju, a 1663. godine opasnost postaje sve akutnijom pa štajerski staleži traže opću mobilizaciju i popravak šanaca i bedema u Ptuju. Lesli se sa četama pomiče prema Radgoni, dok mu je u Varaždinu zamjenik Friedrich Trautmansdorff, kapetan Koprivnice. Iako je velik dio vojske sa slavonske granice pomaknut u ugroženiju istočnu Štajersku, staleži traže, da treba poslati proviant i municiju iz Ptuja preko Varaždina u Koprivnicu, jer nije isključeno, da se koja četa Turaka prebaci i na desnu stranu Drave.²⁹

Sve će ove pripreme za odlučnu bitku, koja se je dugo pripremala i konačno odigrala kod St. Gotthard-Mogersdorfa, kao i njene neposredne posljedice, a osobito briga za ranjenike istrošiti gotovo sve snage jugoistočne Štajerske i njene neposredne okolice, ali je ona ipak zadala snažan udarac turskoj moći i značila odlučan potez u borbi za oslobađanje ovih krajeva od stalnih turskih najezda.

BILJEŠKE

¹ Tanodi i Tanodi-Wissert: Monumenta ciuitatis Varasini I i II, Varaždin 1942 i 1944.

² Rudolf Horvat: Povijest grada Varaždina. Rukopis u Gradskom muzeju u Varaždinu.

³ Steiermärkisches Landesarchiv, Graz, Militaria.

⁴ Ibidem.

⁵ Ibidem.

⁶ Steiermärkisches Landesarchiv, Graz, Ausgabenbücher.

⁷ Ibidem.

⁸ Steiermärkisches Landesarchiv, Graz, Militaria.

⁹ Ibidem.

¹⁰ Prothocollum magistratuale liberae ac regiae ciuitatis varasdiensis pro anno 1587/8. Historijski arhiv, Varaždin.

¹¹ Steiermärkisches Landesarchiv, Graz, Militaria.

¹² Ibidem.

¹³ Ibidem.

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ Ibidem.

²⁰ Ibidem.

²¹ Ibidem.

²² Steiermärkisches Landesarchiv, Graz, Innerösterreichische Hofkammer.

²³ Ibidem.

²⁴ Ibidem.

²⁵ Ibidem.

²⁶ Steiermärkisches Landesarchiv, Graz, Militaria.

²⁷ Ibidem.

²⁸ Ibidem.

²⁹ Ibidem.

EINIGE DATEN ÜBER DIE VERBINDUNGEN DER STADT PTUJ MIT VARAŽDIN IM 16. UND 17. JAHRHUNDERT

Die geopolitische Lage von Ptuj und Varaždin war durch die ganze Geschichte ein bemerkenswerter bindender Faktor, den nicht einmal die Staatsgrenzen, geschweige denn die Landesgrenzen unterbrechen konnten. Enge lokale Verbindungen sind in der Zeit der Antike (Varaždinske Toplice) und im Mittelalter bekannt. Besonders stark wurden sie am Anfang des 16. Jh. wegen der annähernden türkischen Gefahr. Beide Städte wurden plötzlich bemerkenswerte Grenzfestungen, und Varaždin sogar Sitz des Generalats für das slawonische Grenzgebiet. Grosszügige Befestigungsarbeiten unter der Führung italienischer Baumeister wurden begonnen, und in beiden Städten einquartierte sich mehr oder weniger ständige Militärbesatzung. Die Lage wurde besonders ernst nach dem Jahre 1600, wenn Velika Kaniza in die türkische Hände fiel, und direkter Kampf um Medjimurje anfang. Da die Militärgarnisonen in Varaždin und in anderen Städten eine mehr permanente Verpflegung mit verschiedenen Lebens- u. Handelswaren verlangten, übernahmen die Geschäfte verschiedene Kaufleute, unter ihnen besonders das Handelshaus Caccia, die nur auf eigenen Nutzen bedacht waren. Deshalb kam es zu vielen Streitigkeiten, welche um das Jahr 1660 zwischen den Kaufleuten beider Städte wiederaufflammten, wegen des Alleinverkaufs des Ausseesalzes seitens des Kaufmanns Bonicelli aus Ptuj. In den nächsten Jahren hatten sich diese Streitigkeiten totgelaufen, weil es zu grossen Kriegsverschiebungen kam. Diese endeten 1664 mit der Schlacht von Monošter, welche die direkte Gefahr ständiger türkischen Angriffe vorbeugte, obwohl man bis endgültiger Erledigung der türkischen Nachbarschaft noch weit über 20 Jahre abwarten musste.

ZNAMENJA IN JAVNI SPOMENIKI V PTUJU

V umetnostnozgodovinski podobi Ptuja zavzemajo vidno mesto tudi javni spomeniki. Kar na začetku je treba določneje opredeliti pojem javnega spomenika. V današnjem Ptuju imamo opraviti povečini s sakralnimi znamenji iz obdobja 17. in 18. stoletja, manjši pa je delež posvetnih in poznejših spomenikov. Tu bi morali zopet ločiti med spomeniško plastiko, ki je imela že po prvotnem namenu značaj javnega objekta, in pa deli, ki so si tak značaj pridobila šele sčasoma.

Bržkone bomo ubrali pravo pot, če postavimo kronološkemu zaporedju obstoječih ptujskih spomenikov na čelo sloviti rimski Orfejev spomenik, ki je kar simbol zgodovinskega Ptuja. Po starejših zgodovinskih virih naj bi monolitni spomenik iz belega marmora postavili prebivalci Ptuja v spomin na vojne zmage Septimija Severa. Poznejše arheološke ugotovitve so dokazale, da je tam, kjer spomenik stoji, v 2. stoletju n. e. potekala ptujaska grobiščna cesta in da je bogato reliefno okrašeni kamen z mitološkimi prizori, ki spominjajo na posmrtno življenje, opravljal funkcijo nagrobnika na grobu enega od ptujskih županov. Tudi nagrobniki sodijo med javne spomenike, vendar je to kiparska in arhitekturna zvrst, ki ima specifičen razvoj, razpet od antike do naših dni, in ki zasluži zato tudi med spomeniki Ptuja posebno obravnavo.

V okviru pričujoče razprave se ne bi ustavljali pri nadrobnostih Orfejevega spomenika, ki so splošno znane. Monolit nas utegne zanimati samo v svoji poznejši nenagrobniški funkciji v urbanističnem osrčju starega Ptuja. Znano je, da je spomenik rabil od srednjega veka do sredine 19. stoletja za sramotilni steber — pranger, ob katerega so privezovali različne delinkvente. Vendar pa to ne pomeni, da bi bila v preteklosti umetnostna pomembnost tega stebra samo sekundarna, saj je, če sodimo po pisanih in likovnih virih, veljala monolitna stela že v 16. stoletju za arheološko in zgodovinsko posebnost.

Po povedanem bi smeli Orfejev spomenik vsekakor prišteti med najstarejše javne spomenike v Ptuju: kot pomnik antične kulture in srednjeveškega mestnega sodstva in kot likovni element v aktivnem urbanem prostoru.

Ostale rimske spomenike, ki poživljajo ptujsko veduto, hočemo omeniti na drugem mestu. Čeravno gre za ostaline iz iste kulturne sfere, kot je Orfejev spomenik, je vendar njihova spomeniška vloga drugačna in je tudi nastopila mnogo pozneje.

Podoba je, da vse do 17. stoletja v Ptuju ni nastalo nobeno pomembnejše delo, ki bi ga bilo moč uvrstiti med javne spomenike. Pač pa moramo za ob-

dobje od 15. do 18. stoletja omeniti številne nagrobnike plemiških in meščanskih rodbin, ki so vzdani v ostenje proštisjske cerkve, sem pa je prišteti še znano figuralno ploščo Friderika Ptujskega, vzdano na ptujskem gradu. Večji del teh nagrobnikov je bil strokovno obravnavan v posebnih razpravah.

V 17. in 18. stoletju so Ptuj prizadele številne elementarne nezgode, predvsem kužna epidemija in požari, spomin nanje pa je ostal v nekaterih nabožnih znamenjih. Med manj znanimi sta dve plošči z reliefnima podobama in napisoma. Prva, na fasadi hiše št. 7 v Cankarjevi ulici, nam kaže prizor Pietà. Sedeča Marija objokuje mrtvega Kristusa, ki ji počiva med kolena. Nad skupino se kopičijo oblaki, pod prizorom pa je priprošnji napis: DVURCH DEIN GROSEN SCHMERZEN VNNTT PIDERN DOTT ER BARME DICH IBER VNNS GROSE SINDER O BARMHERCHER GOTT.

Opozoriti velja na uravnoteženost kompozicije in kiparsko obdelavo, katere značilnost je v kompaktnem podajanju draperije in človeških likov, kar govori za veččega kiparja. Kaj več bi o njem seveda ne vedeli povedati. Hiša, na kateri je plošča, je po ugotovitvah J. Curka iz začetka 17. stoletja. Motiv Pietà, pri katerem se pojavlja Kristus, ležeč na tleh in v materinem naročju, poznamo že iz 16. stoletja. V našem primeru gre za dokaj razgibano kompozicijo, zato bi relief raje kot na začetek pomaknili v sredino 17. stoletja, v predbaročni čas.

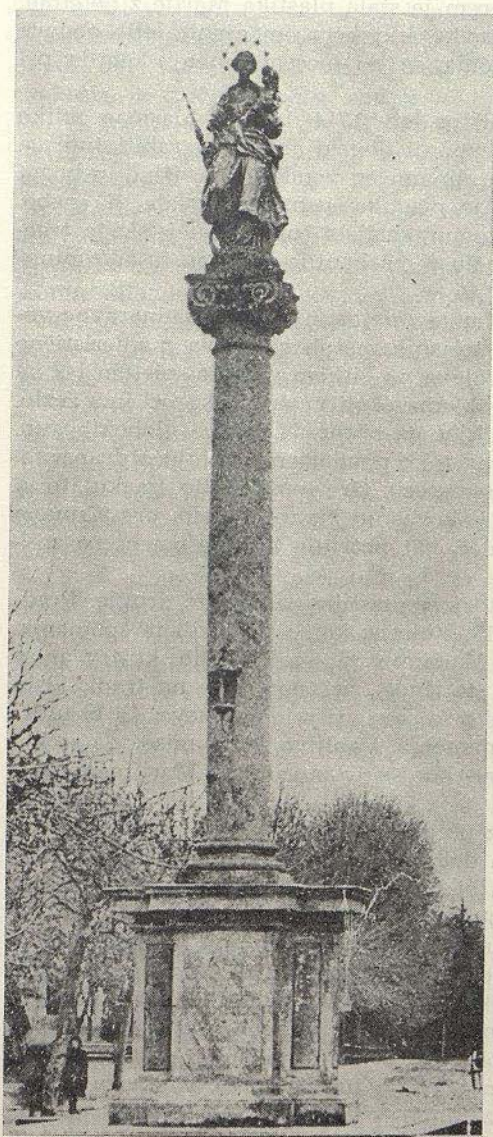
Druga kamnita plošča z reliefom je vzdana na hiši št. 1 v Aškerčevi ulici. V reliefu je izdelan prizor z Marijo in detetom na oblakih in s svetnikoma Mihaelom in Florijanom pod njima. Marija je upodobljena do pasu in objema dete okoli ledij. Oblaki, ki so se razgrnili okoli obeh figur, se zgoščajo proti robu reliefa, med njimi je videti dve angelski glavici. Mihael in Florijan sta značilna baročna svetnika vojaka v antični vojaški opravi s čeladama, z zastava in običajnimi atributi, Mihael s tehtnico, Florijan z golico vode in gorečo hišo. Pod reliefom je napis: MIT DENER HILF O MARIA SHE VNS AN HVNGER PEST VND FEIR WEND HIN DAN.

Figure so zajete v trikotno skupino po vzorcu renesančnega »svetega pogovora«, akcije so razgibane in v celoti je prizor zasnovan z živahnostjo. Bržkone se ne bomo zmotili, če ga postavimo po nastanku v drugo polovico 17. stoletja. V obrazih figur bi skorajda našli nekaj sorodnosti z reliefom Pietà, vendar so to prej sorodnosti, ki so posledica skupnega časa, v katerem sta deli nastali, in manj morebitne skupne delavnice. Avtorja reliefa ne poznamo, črki MK, ki sta vrezani v kamen ob vznožju med obema stoječima figurama, pa najverjetneje pomenita inicialki umetnikovega imena. Žal, nas iskanje kiparja s tema začetnicama v doslej znanem registru baročnih kiparjev na Štajerskem ne pripelje daleč. Ni izključeno, da gre za ptujskega mojstra.

Jezikovne napake v nemškem besedilu so v tem času pogosten pojav. Posebej izstopa fonetično pisanje na prvi reliefni plošči; to daje spomeniku značilen poljudni pečat.

Naslednji spomenik, ki se pojavlja v naši časovni vrsti, je Marijin steber, ki je stal do leta 1945 pred minoritsko cerkvijo. Kakor znano, so ostanki tega spomenika — kapitel s plastiko Marije in deteta ter napisni plošči — danes v ptujskem muzeju. Ob tem spomeniku se je strokovno prvi pomudil Avguštin Stegenšek, nekaj nadaljnjih ugotovitev pa je prineslo raziskovanje štajerskega baročnega kiparstva.

Če na kratko povzamemo, so Marijin steber v Ptujju postavili leta 1664 v zahvalo za odvrnjeno turško nevarnost. Podobne stebre so tedaj postavljali v mnogih krajih avstrijskih dežel. V Ptujju je dal znamenje postaviti borlski

Slika 1: Marijin steber iz leta 1664

Slika 2: Florjanov spomenik na Trgu mladinskih brigad iz leta 1745

grof Jurij Friderik Sauer. Kakšno je bilo to znamenje v svoji prvotni obliki, lahko danes samo ugibamo, v naš čas se nam je ohranilo po dveh obnovitvah v letih 1714 in 1892. Prav gotovo pa je ostalo znamenje nespremenjeno v osnovni obliki, tj. kot okrogel steber z bazo, ki je počivala na razčlenjenem prizmatičnem podstavku, in s kapitelom, na katerem je stala plastika Marije z detetom. Spremembe so utegnile nastati pri podstavku, kjer so v omenjenih letih obnove namestili spominski tabli s kronogramoma, in po mojem mnenju morda pri plastiki.

Spomenik, kakršen se nam je ohranil po letu 1714, je imel klasično obliko baročnih Marijinih znamenj: razgiban spodnji del, ki je mogel rabiti tudi za počastitvene namene ob verskih obredih, dinamičen poudarek v višino in bogat plastičen vrh. Skupaj s kapitelom se je plastika ostro zarisovala na nebo. Obrnjena je bila z licem proti glavni komunikacijski smeri minoritskega trga, celoten spomenik pa je bil tudi v sozvočju z markantno baročno fasado minoritske cerkve.

Posebej bi se pomudili pri plastiki Marije z detetom. Figura nadnaravne velikosti je iz peščenca in pozlačena. Po telesnih merah razodeva manieristično slokost, značilna je sorazmerno majhna glava na vitkem vratu s spletom las na tilniku. Mati drži z levico otroka, ki jo objema okoli vratu, v desnici ima žezlo. Togo vzravnano telo se razživi v pasu, kjer ga prepreda obilica globokih gub. Žena je upodobljena v koraku, ki je prav tako poudarjen z valujočo draperijo. Stopalo ženine desne noge počiva na polmeseču. Gre torej za tip Imakulate in Matere kraljice. Plastika je nedvomno kakovostno kiparsko delo, preračunano po zasnovi in obdelavi za pogled od daleč, kar potrjuje tudi že omenjena značilnost obrisa.

Naj ponovim, kar sem v zvezi z avtorjem plastike napisal že drugje. Predvsem to, da se mi zdi delo za 60. leta 17. stoletja, ko so postavili ta spomenik, nenavadno napredno. Vrsta sočasnih Marijinih kipov iz naših krajev in v avstrijski Štajerski kaže namreč večjo statičnost, več navezave na tradicijo in neprimerno manj baročne dinamike. Tako se nam vsiljuje domneva, da bi utegnila biti plastika mlajša od prvotnega znamenja. Vabljava se zdi misel, da so kip zamenjali ob prvi obnovi 1714, podobno kot so to storili pri Marijinem znamenju v Mariboru 1743.

Avguštin Stegenšek je bržkone brez predhodne nadrobnejše primerjave zapisal, da je Marijin kip v Ptujju morda delo mariborskega kiparja Franca Krištofa Reissa. Reiss je umrl leta 1711 in bi seveda časovno mogel priti v poštev kot avtor, če bi delo nastalo že v 17. stoletju, ne ujema pa se to z mojo domnevo o obnovi znamenja — kipa v letu 1714. Od kamnitih del, ki jih poznamo kot Reissova in s katerimi bi edino mogli primerjati ptujsko Marijo, bi prišel v poštev samo kip sv. Brunona iz žičke kartuzije (danes v mariborskem muzeju). Kakor je že pri kamnitih in od vremenskih neprilik načetih plastikah pogosto, pa nas ta primerjava zadovolji samo okvirno in se ne bi mogli odločiti, da bi pritrdili Stegenškovi domnevi. Vprašanje ostaja torej odprto, v okviru pričujočega sestavka pa nas globlje tudi ne zanima.

Sklenemo lahko, da je dobil Ptuj s tem stebrom v 17. stoletju pomemben javni spomenik. Potem ko so bombe uničile fasado minoritske cerkve in ko so odstranili še Marijin steber, ki je bil osrednji element minoritskega trga, je ta prostor občutno obubožal.

V nadaljevanju bi predstavili še dve Marijini plastiki v starem delu mesta. Na nekdanjem Florijanovem trgu (današnjem Trgu mladinskih brigad) izstopa

po baročni fasadi hiša št. 2. Prvo nadstropje te stavbe razčlenjujejo okenske osi, ki so obdane z arhitekturnim okrasjem v obliki balustrad in okenskih zatreptov, v ritem oken pa se vključuje še vogalna niša s plastiko Marije z detom. Pri slogovnih značilnostih poslopja se ni težko izreči za 1. polovico 18. stoletja, manj izrazit se zdi kip. Figura matere je izredno sloka, oblačilo je sicer nabrano v baročne gube, manj pa soglaša s to predstavo ženina pričeska. Tudi dete, ki je oblečeno, se zdi bližje poznejšim upodobitvam tega lika, kakršne je spočel že pobaročni čas.

V Vošnjakovi ulici bomo presenečeni obstali pred baročno umetnino, o kateri med dosedanjimi umetnostnozgodovinskimi opisi Ptujja ne zasledimo nobenih podatkov. To je Marijina plastika v vogalni niši hiše št. 3. Niša je v višini prvega nadstropja. Po tem, kako se figura sklanja v smeri, od koder jo najbolj opazimo, pa bi sodili, da je bila narejena za ta prostor. Marija je upodobljena kot Brezmadežna z zvezdnim vencem okoli glave in s sklenjenima rokama. Mladostno lice obdaja vihrajoča frizura, telo je nemirno zasukano, izpod ženinega steznika se oblačilo razpihuje v globoke, brazdaste gube. Tudi plašč, zavrt okoli Marijine levice in čez hrbet, je bogato naguban. Žena stoji na polobli in pritiska s stopalom glavo kače.

Slogovne poteze tega dela govorijo za prvo polovico ali sredino 18. stoletja, za čas, ko so nastajale mnoge različice lika Imakulate. O mojstru, ki je izklesal ptujski kip, bi težko povedali kaj določnejšega, plastika pa se dobro uvršča med sorodna dela, kot so npr. Imakulata v Fürstenfeldu iz leta 1725, graška Imakulata z Glavnega trga iz leta 1728, Imakulata Matije Leitnerja v St. Lambrechtu iz leta 1746 in druge.

V 18. stoletju je opustošilo Ptuj več požarov, to pa je bil vzrok, da sta nastali v tem času kar dve plastiki sv. Florijana. Leta 1745 so postavili Florijanov spomenik na trgu, ki je dobil po svetniku tudi ime. Spomenik je sprva predstavljala samo plastika Florijana, ki stoji še danes. Leta 1761 pa so temu kipu dodali še figure svetnikov Roka, Boštjana, Janeza Nepomuka, Jožefa, Ane, Marije, Antona Padovanskega in Frančiška Ksaverija. Šlo je torej za večjo figurarno kompozicijo, o kateri sicer nimamo točnih predstav. Glede na število asistenčnih kipov ob glavni plastiki ne bi bilo izključeno, da je bila razvrstitev podobna kakor pri kužnem znamenju v Mariboru. Tudi izbor priprošnjikov je bil dokaj soroden. Žal, so leta 1865 vseh osem kipov odstranili, Florijanovo plastiko pa so postavili na nov dvojni podstavek.

Zavetnik proti požaru je upodobljen v antični vojaški noši, v levi roki drži zastavo. Pod njim je kopa svedrasto zavitih oblakov, med katerimi je videti putte, eden od njih sedi poleg svetnika in zliva vodo na goreče, cerkvi podobno poslopje. Prizor je zasnovan izredno dinamično, četudi se je kipar v glavnem držal kamnitega bloka, ki mu je narekoval osnovno konfiguracijo skulpture. Značilen kompozicijski element so oblaki; po njih se od goreče hiše nakazuje smer k vrhnjemu puttu in od tam k svetniku, kjer izzveni s konico poševne zastave. Motiv z oblaki je v baročnem kiparstvu kaj pogosten, posebej pri kamniti plastiki. Če se ozremo za podobnimi spomeniki v ptujski bližini, bi omenili mariborsko znamenje z Janezom Nepomukom, ki je danes v mariborskem muzeju. Prav pri tem delu se srečamo tudi z asistenčno figuro putta, ki nastopa kot nosilec svetnikovih atributov. Putto v Mariboru pridržuje svetnikov križ, ptujskega srečamo z golido vode.

Zaradi sorodnosti ikonografskih konceptov seveda še ne bi smeli sklepati, da gre za kakega skupnega avtorja. Res pa je, da sta ptujsko in mariborsko

delo po umetniški moči precej izravnani in da spominja mariborski Nepomuk na Straubovo delavnico. Pri ptujskem Florijanovem znamenju bi se določnejše izjave o avtorju vzdržali. Delo je čas že precej načel, to pa še bolj otežuje že tako problematično ugotavljanja avtorstva pri kamniti plastiki. Na nekem drugem mestu sem omenil, da je v času nastanka znamenja deloval v Ptuju kipar Karl Rissner. Tudi njegova udeležba pri spomeniku ni seveda z ničimer utemeljena.

Druga Florijanova plastika stoji na obzidju poleg nekdanjega upravnega poslopja na vzhodni grajski terasi. Ker ga starejši opisi gradu ne omenjajo, je verjetno, da je stal kip nekoč drugje, morda pod vzožjem gradu. Figura svetnika je iz peščenca, enako tudi profilirani podstavek. Florijan je upodobljen z mladostnim obrazom v vzravnani drži in s poigravajočo desno nogo. Z desnico oprijema zastavo, v levici drži vedro. Čez ramena in okoli pasu mu plahuta ogrinjalo, prsi pokriva oklep, okrašen s križem in z akantovim ornamentom. Zanimiv je svetnikov običajni atribut — goreča hiša, ki spominja z okni v dveh nadstropjih na grajsko poslopje.

Kiparska govorica izpričuje dobrega mojstra, ki pa se po tem, kar se nam ponuja danes za primerjavo, loči od avtorja Florijanovega znamenja v mestu. Mestni kip je zasnovan kot vizija svetnika na oblakih, njegovo poslanstvo je prikazano z značilno baročno dinamičnostjo, grajski Florijan pa je reprezentativno umirjen lik, ki se nekako mimogrede ukvarja z gašenjem goreče hiše. Na usločenem podstavku je v izklesani kartuši danes že težko razbrati napis, ki pa se očitno glasi: Renovatum anno 1732 ali 1752. Kip je nastal bržkone v začetku 18. stoletja. Kdaj so ga postavili na grajsko planoto, nisem mogel ugotoviti.

S tem smo izčrpali vrsto ptujskih spomenikov — znamenj, ki sta jih rodila po umetnostni plati slog 17. in 18. stoletja — barok, po namenu pa nadloge, ki so se znašale nad prebivalci tega mesta v tem času. Kakor za nekatera obdobja pred barokom lahko rečemo tudi za to dobo, da je zapustila v Ptuju pomembne sledove. V kiparstvu se je z opremo v minoritski cerkvi najvidneje uveljavil Jožef Straub, baročni umetnini sta tudi plastično bogati fasadi dominikanske in minoritske cerkve. A tudi javna plastika, ki smo jo našeli, je prispevala k videzu baročnega Ptuja. Četudi ne gre za dela izredne monumentalnosti, so te stvaritve pomenile veliko. Vsaka zase so zaokroženi umetnostni dosežki, hkrati pa so se tudi harmonično zlile z urbano rastjo tega obdravskega mesta.

Stoletje, ki je sledilo baroku, je po spomeniški plati pokazalo občutno manj posluha za mestni organizem in vse do osemdesetih let ni ustvarilo ničesar. Vendar moramo v kroniko ptujskih javnih spomenikov zapisati tudi dejanje, katerega glavni namen sicer ni bila javna spomeniška prezentacija, a je stvari spomenikov vendarle storilo veliko uslugo. Leta 1830 so vzdali v zunanost ptujskega mestnega stolpa ob proštiji cerkvi ostanke rimskih kamnitih spomenikov, ki so bili dotlej razkropljeni po različnih nahajališčih. To pomembno akcijo je vodil ptujski kurat Simon Povoden, izpolnjeval pa je s tem dekret dvorne pisarne na Dunaju, s katerim je bilo odločeno, da je treba po vsej Avstriji vzdavati starinske kamnite najdbe v ostenje najbližjih cerkva.

Tako je dobil Ptuj in z njim Slovenija prvi muzej »sub divo«. Fragmenti kiparskih in arhitekturnih spomenikov iz Poetovia, ki so sedaj zbrani okoli mestnega stolpa, predstavljajo skupaj z bližnjim Orfejevim spomenikom in nagrobniki, ki so vzdani na proštiji cerkvi, izreden muzej na prostem. Hkrati ustvarja to gradivo tudi specifičen spomeniški ambient ne le po svoji zgodo-

Slika 3: Spomenik Jožetu Lacku, delo Jakoba Savinška, 1955

vinski in umetnostni pričevalnosti, marveč prav po svojevrstni razporeditvi na javnem prostoru.

Naslednji javni spomenik, ki sodi v naš kronološki prikaz, je nastal iz precej drugačnih nagibov kot dotedanji spomeniki, pa tudi po svojem videzu je bil od teh precej različen. Kakor v mnogih krajih avstro-ogrske monarhije se je tudi v Ptuj v osemdesetih letih minulega stoletja razvilo gibanje za postavitve spomenika cesarju Jožefu II. To gibanje je slonelo na idejah nemške liberalne politične smeri in na nacionalnem utrjevanju nemštva, svoje ideale pa je videlo v socialnih načelih jožefinizma. V omenjenih letih je manija postavljanja Jožefovih plastik zajela tudi kraje na slovenskem Štajerskem. Razumljivo je pobuda prihajala iz nemških vrst, v slovenskih političnih krogih pa je zbudila ostre polemike in tudi proteste. Leta 1882 so postavili Jožefov spomenik v Mariboru, istega leta v Celju, za postavitve so se ogrevali v Rogatcu in Slovenski Bistrici, v maju 1883 pa je dobil Jožefov spomenik tudi Ptuj.

Iz razpoložljivih podatkov je sicer moč razbrati politične odmeve, ki jih je sprožila ta postavitve, opisan je tudi potek slovesnosti, prav nič pa nam ti podatki ne povedo o samem spomeniku in njegovem avtorju. Kip so postavili v mestnem parku. Figura je stala na podstavku. Cesar Jožef II. je bil upodob-

ljen v vojaški uniformi, v monumentalni drži, ki je bila značilna za to zvrst spomenikov. Viri omenjajo tudi cesarjevo »plemenito in blago obličje«. Bržkone je bil spomenik iz vrste serijskih izdelkov, kakršni so prihajali iz livarne v Blanskem na Moravskem. Tudi drugi spomeniki z likom tega vladarja so namreč izvirali iz te tovarne. Morda je bil avtor prototipa te plastike dunajski kipar Rudolf von Kauffungen.

Jožefov spomenik v Ptujju je pomenil sicer značilno pričo politične miselnosti ob koncu minulega stoletja, pričeval je tudi o spomeniških ambicijah svojer dobe, v umetnostnem pogledu pa ni pomenil kake obogatitve v mestnem videzu Ptujja. Po prvi vojni so kip odstranili.

Do postavitve naslednjih del, ki imajo značaj javnih spomenikov, je moralo preteči več desetletij. Leta 1962 so na Muzejskem trgu odkrili spomenik dr. Matiji Murku, delo akademskega kiparja Franceta Goršeta. Spomenik, v bistvu samo glava, je sicer portretno zvesta upodobitev velikega rojaka slavista, zgodovinarja in etnografa — po skromnem merilu in neustreznem podstavku pa je ponesrečena spomeniška stvaritev, ki bi prej sodila v zaprt prostor kot pa v razsežno parkovno ureditev trga.

Nekoliko zatišno, vendar za portretno plastiko primerneje je lociran poprsni spomenik narodnega heroja Dušana Kvedra, delo akademskega kiparja Viktorja Gojkoviča. Spomenik so odkrili v mestnem parku leta 1968.

Čeravno ni zadnji v časovni vrsti, bi na konec našega pregleda postavili spomenik narodnemu heroju Jožetu Lacku iz leta 1955. Kipar Jakob Savinšek, eden najplodnejših kiparjev naše povojne generacije, je s tem delom oživil spomin na eno najmračnejših poglavij v zgodovini ptujskega mesta. Podobno kakor je ostal v baročnih delih živ spomin na stiske tedanjih dni, je zrasel tudi ta spomenik iz spomina na hude čase in junaški odpor v dobi okupacije.

Kip Jožeta Lacka označuje klena kiparska dikcija, portretna dokumentarnost in hkrati fantazijsko sproščena monumentalnost. Prostor, kjer spomenik stoji, je osrednji prostor zgodovinskega Ptujja. Nemirna, razgibana figura je v drastičnem nasprotju z ritmom starih hiš, posebljena je v sugestiven diskord. Po svoje razbija uspavanost starega ambienta in je zato še bolj monumentalna in zgovorna.

S spomenikom Jožeta Lacka se je odprlo v Ptujju novo obdobje javnih spomenikov. Kakšne bodo nove rešitve, bo pokazala prihodnost. Želeti je, da bi slednje ne obšle urbanih in spomeniških vrednot Ptujja in da bi s sodobno likovno izraznostjo ohranjale umetnostno raven, ki si jo je tudi pri javnih spomenikih pridobilo to mesto na poti skozi stoletja.

LITERATURA

- A. Janisch: Topographisch-statistisches Lexikon von Steiermark, Gradec 1878.
J. Felsner: Pettau und seine Umgebung, Ptuj 1895.
A. Stegenšek: Naši Marijini stebri, Voditelj v bogoslovnih vedah, XIV, Maribor 1911, str. 328—339.
S. Vrišer: Mariborski baročni kiparji, ZUZ (n. v.) IV, Ljubljana 1957, str. 71—130.
S. Vrišer: Baročno kiparstvo na slovenskem Štajerskem, Maribor 1963.
M. Zadnikar: Znamenja na Slovenskem, Ljubljana 1964.
J. Curk: Ptuj in njegovi kulturnozgodovinski spomeniki, Poetovio — Ptuj 69 — 1969, Maribor 1969, str. 166—183.
I. in J. Curk: Ptuj, Ljubljana 1970.
S. Vrišer: Znamenja in javni spomeniki v Mariboru pred 1941, ČZN 7. (XLII.) letnik 1971/2 zv., Maribor 1971, str. 175—195.
Marburger Zeitung 1883.

DIE ÖFFENTLICHEN DENKMÄLER DER STADT PTUJ

Das kunsthistorische Antlitz der Stadt Ptuj ist durch eine bemerkenswerte Anzahl öffentlicher Denkmäler gekennzeichnet. Die Mehrheit dieser Denkmäler besteht aus sakralen Bildsäulen aus dem 17. und 18. Jahrhundert, den Rest bilden profane Werke aus späteren Zeitaltern.

An die Spitze der chronologischen Reihe kann das bekannte Orpheus Denkmal, ein römisches Grabmonument aus dem 2. Jahrhundert, gesetzt werden. Seit dem Mittelalter wurde das Denkmal als Pranger verwendet. Heute behauptet es seine Bedeutung als Zeuge antiker Kultur und mittelalterlicher Gerichtsbarkeiten, sowie auch als ein belebendes Element im historischen Stadtraum.

Im 17. und 18. Jahrhundert wurde Ptuj von zahlreichen Katastrophen, vor allem von einer Pestepidemie und mehreren Bränden heimgesucht. Davon zeugen einige Bildsäulen. Unter denen befinden sich zwei Steinplatten mit Reliefs und Bittsprüchen: die erste mit einer Pietätdarstellung, vermutlich aus der Mitte des 17. Jahrhunderts, die zweite mit Maria, Michael und Florian, wohl aus der 2. Hälfte des 17. Jahrhunderts. Beide Werke entstammen aus unbekanntenen Werkstätten, weisen jedoch auf gewandte Bildhauer hin.

Im Jahre 1664 wurde vor der Minoritenkirche eine Mariensäule aufgerichtet, 1714 und 1892 wurde sie erneuert. Die Marienstatue wirkt für die 60. Jahre äusserst fortschrittlich, falls es sich nicht um eine Neuaufstellung aus dem Anfang des 18. Jahrhunderts handelt. Auch der Autor dieses Werkes ist unbekannt.

Weitere Marienplastiken sind in den Nischen zweier Häuserfassaden angebracht: Eine Imakulata (in der Vošnjakova ulica) erinnert an verwandte Werke in Fürstentum und Graz, Maria mit dem Kind (am Eckhaus Trg mladinskih brigad und Krempljeva ulica) scheint ein postbarockes Werk zu sein.

Aus dem Jahre 1745 stammt die Florianisäule auf dem ehemaligen Florianiplatz (heute Trg mladinskih brigad). Die Säule wurde im Jahre 1761 mit 8 Heiligenfiguren umgeben, 1865 jedoch wurden dieselben bereits abgetragen. Seiner Komposition und künstlerischer Bearbeitung nach wirkt das Denkmal als eine reife Arbeit der Barockzeit.

Eine zweite Florianisäule befindet sich vor dem Eingang in die Burg. Auch sie ist das Werk eines anonymen Meisters aus dem Jahre 1732 oder 1752. Höchstwahrscheinlich stand die Figur ursprünglich an einer anderen Stelle, vielleicht am Fusse des Burghügels.

Im 19. Jahrhundert weist die Stadt wenig Sinn für weitere Denkmalaufstellungen auf. Wohl aber wurden 1830, gemäss den Verordnungen des Denkmalschutzes, zahlreiche Reste von römischen Steinen in die Mauern des Stadtturmes eingebaut. Dadurch entstand in Ptuj nicht nur ein Museum »sub divo«, sondern auch eine eigenartige und für die Stadt charakteristische Denkmalstätte.

Als einziges neuaufgerichtetes Denkmal ist im Jahre 1883 das Kaiser Josefmonument im Stadtpark zu erwähnen. Offensichtlich handelte es sich um eine zu dieser Zeit sehr übliche Plastik aus Gusseisen.

Nach dem 2. Weltkrieg entstanden zwei Porträtskulpturen — dr. Matija Murkos und des Nationalhelden Dušan Kveder, die erste ein Werk von France Gorše, die zweite von Viktor Gojkovič. Das bedeutendste Monument der Neuzeit bekam Ptuj jedoch 1955 mit der Plastik des Nationalhelden Jože Lacko, einer Arbeit des Bildhauers Jakob Savinšek. Diese Plastik zählt zu den nennenswerten Werken der gegenwärtigen slowenischen Bildhauerkunst. Wie einst in den Barockwerken die Erinnerung an die Not jener Tage verblieb, so mahnt auch dieses Werk an die schweren Zeiten und an den heldenhaften Widerstand während der Besatzungszeit.

Mit diesem Monument ebnen sich für Ptuj auf dem Gebiet der Denkmalplastik neue Wege. Zweifelsohne ist man bemüht auch im Kunstaussdruck der Gegenwart jenes Niveau zu bewahren, das sich Ptuj mit seinen Denkmälern auf dem Weg durch die Jahrhunderte erworben hat.

NEKI NOVI PODACI O PTUJSKIM BAROKNIM SLIKARIMA I O NJIHOVOM DJELOVANJU U HRVATSKOJ

Pristupajući sistematskom proučavanju slovenskog baroknog slikarstva i okolnosti pod kojima je ono nastajalo i razvijalo se, ističu slovenski povjesničari umjetnosti dvije barokne struje, jednu sa sjevera a drugu južnu — iz Italije, koje se susreću u Ljubljani i dovode u toku prve polovice 18. stoljeća do novog — vlastitog izraza visokobarokne umjetnosti.

Za razliku od Ljubljane, koja u to vrijeme daje prva značajna imena domaćih i udomaćenih slikara, po Štajerskoj još i u 18. stoljeću najveće narudžbe dobivaju strani slikari (Johann Christian Vogl, Franz Ignaz Josip Flurer, Carl Laubmann, Adam Mölk, Matija Schiffer i dr.), dozivani najčešće iz Graza, koji je bio likovni centar pokrajine. Ti slikari donose sa sobom gradački barokni iluzionizam, a priklanjaju im se i neki anonimni — možda lokalni — slikari, koji djeluju na ovom području.

No, uz ovaj smjer iluzionističkog slikarstva, koji se oslanja na Austriju u širem i Graz u užem smislu, javlja se u Štajerskoj, i to više u južnom graničnom dijelu, i druga struja iluzionističkog slikarstva, koju prof. Stelè smiješta u okrilje iluzionističkog slikarstva hrvatskog pavlinskog reda s centrom u Lepoglavi.¹

Između djela, koja su nastala ovdje na križištu gradačkog i pavlinskog slikarstva izdvojio se postepeno opus Antona Lerchingera — slikara, koji je najprije bio poznat samo kao »autor žalskih slika«,² dok su ostali autori većine slika i fresaka na tom području još uvijek nepoznati. Već je Fr. Šijanec³ pokušao autore tih djela potražiti među freskantima, koje su grofovi Attemsi doveli u južnu Štajersku, da im oslikaju brojne dvorce od Štatenberga do Brežica, ali nije uspio naći dovoljno elemenata za njihovu međusobnu povezanost i stilsku pripadnost.

Pokušaji drugih autora⁴ ostali su do sada također bez pozitivnih rezultata i to u prvom redu zbog pomanjkanja detaljnije dokumentacije i nedostataka većeg broja djela, koja bi se mogla vezati na istu ličnost ili radionicu. Pri tome nisu dovoljno i svestrano istražene ni domaće slikarske radionice i njihov likovni domet, ma da se zna, da krajem 17. i tijekom 18. stoljeća nisu rijetkost po štajerskim gradovima. Te slikarske radionice, organizirane po cijeloj Štajerskoj posve cehovski, vezane na centar bratovštine u Grazu, koju je još 1622. godine osnovao gradački slikar talijanskog porijekla Giovanni Pietro de Pomis.⁵ Tada donesena pravila umjetničkog udruženja precizirala su ne samo doba nauko- vanja, koje je trajalo šest godina i »vandranja« od dvije godine, nego i način

organizacije slikara u gradovima.⁶ Poslovi su se smjeli preuzeti tek javno, bez »nezdravog« suparništva, radionica je mogla preći s oca-slikara na sina-slikara ili eventualno zeta, a u slučaju da nema direktnog nasljednika, radionicu je mogla i dalje voditi udovica slikara s pomoćnicima. Izvan bratovštine mogli su raditi tek oni slikari, koje je za određenu narudžbu pozvao knez, vlada, grof, barun ili crkva, ali ti umjetnici nisu smjeli raditi drugi posao osim zadatka, zbog kojeg su dozvani.

Ma da su ovi propisi izdani još u prvoj polovici 17. stoljeća, pridržavali su ih se slikari po gradovima i u 18. stoljeću. Postojala je doduše mogućnost, da se radi i izvan bratovštine, ukoliko je slikar dobio od gradskog magistrata građanska prava i radio direktno za gradsku upravu.⁷ No, kako je u tom slučaju bila daleko manja mogućnost, da se spriječi rad onih slikara, koji nisu organizirani, pristupali su slikari bratovštini, da zaštite svoje interese i olakšaju svoj rad od konkurencije.

Iako su i u Ptujtu postojale takve radionice, okolnosti za proučavanje njihovog slikarstva izrazito su nepogodne. Život u tom pograničnom štajerskom gradu bio je u 17. i 18. stoljeću dosta aktivan, grad se bori sa susjednim Mariborom za primat, a brojni sakralni objekti u njemu pune se u to vrijeme umjetninama, zahvaljujući brojnim donacijama plemstva. Iz spomenice »Proštijске crkve« u Ptujtu saznajemo, da su i ovdje radili neki gradački slikari: Flurer oslikava proširenu kapelu sv. Križa, Laubmann novu kapelu sv. Franje Ksaverskog, a Schiffer ukrašuje veliko svetište crkve.⁸

No istovremeno znamo i za postojanje domaćih slikara, kako iz sačuvanih spomenica tako i iz matičnih knjiga, iz kojih je podatke djelomično objavio S. Vrišer u svom članku »Življenjepisni podatki o baročnih slikarjih in kiparjih Celja, Ptujta in Slov. Konjic«,⁹ a neke podatke donose i stariji pisci (Wastler, Slekovec i Raisp).¹⁰

Najveći broj slikara okupio se u Ptujtu na samom kraju 17. stoljeća iza velikog požara godine 1684., kada je nastradao veći dio grada. U vrijeme obnove nekih crkava u gradu, mogao se zaposliti i veći broj umjetničkih stolara, kipara, polihromatora, pozlatara i slikara. No od svih slikara, koji tada borave u Ptujtu (Pericht, Schifkorn, Jagatha, Walauer, Winkler i Spanner),¹¹ samo su se dvojica ovdje duže zadržala.

Radionice Melhora Spannera i Valentina Winklera egzistirale su u gradu kroz gotovo cijelo 18. stoljeće, ma da nam nije poznato, što su kroz svo to vrijeme oni i njihovi nasljednici radili. Winklerovu je radionicu, u skladu s propisima bratovštine, nakon njegove smrti preuzeo njegov pomoćnik i zet Josip Fellner (1711—1723), a nakon Fellnerove smrti radionica prelazi u ruke drugog supruga Fellnerove udovice — slikara Antuna Pachmayera (1726—1748).¹² Iza njegove smrti posao je dalje vodila njegova druga žena, koja se spominje kao vlasnica kuće — pa prema tome i radionice — godine 1754.¹³ S njom vjerojatno radi i pastorač njena muža, a sin slikara Fellnera *Franz Josip Fellner*, koji umire 1770. u Ptujtu.¹⁴

Druga radionica nije djelovala tako kontinuirano. Iza smrti slikara Spannera 1720, koji je bio ugledan ptujtski građanin, senator i sudac, prošlo je punih 23 godine, dok nije 1743. godine Johann Rädlmayer — slikar, koji je četrdesetih godina 18. stoljeća doselio u Ptuj — oženio Spannerovu kćerku i pri tome preuzeo radionicu.¹⁵ Potpisujući se u jednom gradskom aktu, on se čak koristi pečatom svog pokojnog tasta s njegovim inicijalima »MS«. ¹⁶ No kako je Rädlmayer umro već 1749. godine u Ptujtu,¹⁷ to su njegovi nasljednici prodali ra-

dionicu i kuću zajedno s pravom rada u gradu i okolici. Radionicu je prekupio slikar Ferdinand Scheidtnagl, koji još 1756. nije regulirao svoj položaj u bratovštini.¹⁸ Tek kupnjom Spannerove kuće i obrtnih prava, koje posjeduje još 1785,¹⁹ on postaje članom gradačkog konfraterniteta.

No, usprkos tome da 1754. još nije ni sam u bratovštini, Scheidtnagl se tuži upravi udruženja, da u ptujskim samostanima rade dva slikara A. Deng i F. Beinling,²⁰ koji su doduše izučeni u Grazu, ali nisu članovi bratovštine i moli intervenciju iz Graza. Ne znamo, da li je bratovština u slučaju Denga i Beinlinga reagirala, kao je to učinila u slučaju sedmorice slikara, koji su radili bez dozvole u okolici Celja. Tom su prilikom tražili članovi ceha iz Graza, da se tim slikarima zabrani rad, jer će im se u protivnom slučaju oduzeti alat po propisima bratovštine.²¹

Slučajevi ovakvih intervencija nisu osamljeni, a pokazuju nastojanje domaćih slikara i pozlatara, da osiguraju vlastiti rad bez pretjerane konkurencije. No, izgleda da je i usprkos toga, posla bilo — nakon većih zahvata obnove u Ptuj — relativno malo. U spomenici ptujske proštijске crkve upisane su tek neke direktne narudžbe i zapisi o pojedinim slikama, kao onaj o slikama sv. Vendelina i sv. Notburge, koje je Rädlmayer izradio za kapelu Žalosne Gospe 1745. godine,²² ili pak o četiri velike kompozicije Ferdinanda Scheidtnagla u sakristiji iste crkve.²³ I Rädlmayerove i Scheidtnaglove slike do danas su sačuvane na izvornom mjestu. Ti slučajni zapisi su prepoznatni, da bi pokazali, kako je daleko stizao njihov posao i kojom su se vrstom posla još bavili. Nije čak utvrđeno ni, da li su njihovi poslovi bili, osim u iznimnim slučajevima, posve obrtničke naravi, svedeni na polihromaciju i pozlaćivanje oltara, niti da li je postojala bilo kakva međusobna veza između tih domaćih slikara i freskanata, koji rade na ovom području; nije poznato, da li su se i domaći slikari uklapali u grupe, koje su radile na izvršavanju većih narudžbi, budući da ni u jednom slučaju u gradu nije poznata dokumentacija o tim mogućim vezama, kao ni sačuvani računi s popisima suradnika.

Možda bi nešto više svijetla na aktivnost domaćih radionica bacili podaci iz arhiva drugih crkava, a naravno i njihov inventar. Ptuj je naime u 17. i 18. stoljeću imao čak tri samostanske crkve (minoritsku, dominikansku i kapucinsku) dvije župne (proštijšku crkvu sv. Jurja u gradu i župnu crkvu sv. Ožbolta u predgrađu), koje su sve bile obnovljene u vrijeme protureformacije, a uz neke starije kapele (sv. Duha i sv. Svetih) podignute su nakon čestih i dugotrajnih epidemija kuge i nove zavjetničke kapele sv. Roka na Bregu i sv. Josipa na gradskom groblju.

Od svih tih crkava sačuvane su samo dvije župne crkve i kapela sv. Roka.

Crkve dvaju najvećih naručitelja iz vremena baroka — minoritska i dominikanska — ne postoje više. Minoritska crkva, koja je skoro dočekala naše dane, razrušena je bombama 1945. godine zajedno s bogatim baroknim inventarom, dok je dominikanska bila zatvorena još u 18. stoljeću u vrijeme, kada je Josip II. dekretom o ukidanju redova i zatvaranju crkava izazvao rasturanje gotovo sveg baroknog fonda grada Ptuj. Tim carskim aktom ukinuti su u Ptuju dominikanski i kapucinski samostan, a crkveni inventari su rasprodani po Štajerskoj i Međimurju.²⁴ Istu sudbinu doživjele su i sve kapele u gradu; neke su odmah prodane i srušene, dok su druge zajedno sa samostanima predane vojsci na upravljanje i uporabu. Kasnije je obnovljena jedino kapela sv. Roka, ali bez onog inventara, koji se nekada u njoj nalazio.

Upravo ta činjenica, da je rasulom samostana i zatvaranjem crkava, netragom nestao gotovo sav barokni inventar Ptuja, objašnjava, zašto se o slikarima 17. i 18. stoljeća u Ptuju zna tako malo.

U fundusu ptujskog muzeja nalazi se doduše i veći broj baroknih slika, no kako je velik dio Galerije skupio vlasnik ptujskog grada grof Herberstein u toku 19. stoljeća iz drugih svojih dvoraca, ne može se ni taj materijal koristiti za studij domaćih radionica, ma da se među inventarom grada Vurberga ili Hrastovca vjerojatno nalazi i po koje ptujsko djelo.

Zbog svih ranije iznesenih okolnosti zanimljiv je svaki i najmanji podatak, koji nam može nešto reći o lokalnim radionicama i njihovim poslovnim vezama.

Stoga sam sa zanimanjem slijedila trag, na kojeg je ukazala I. Lentić-Kugli u svojem članku »Prilozi istraživanju varaždinskih »pictora« u 18. stoljeću.«²⁵

U tom članku spominje I. Lentić-Kugli i ptujskog slikara Antona Pachmayera, ne doduše među autorima, koji rade u Varaždinu, već tek usput u vezi s parnicom, koju vode međusobno Anton Pachmayer i varaždinski slikar Ivan Valentin Karcher.²⁶

Kako su podaci o tom ptujskom slikaru isto tako oskudni kao i podaci o radu i životu ostalih slikara, privukli su spisi spomenute parnice moju pozornost. Svi spisi, sačuvani u Historijskom arhivu Varaždin, odnose se na parnicu zbog uvrede časti, koju protiv varaždinskog slikara I. V. Karchera vode ptujski slikar Anton Pachmayer i njegov pastorak i pomoćnik Franjo Josip Fellner.²⁷

Do sukoba je došlo u jesen 1744. godine u Varaždinu, a parnica je završila pomirbom obiju strana tek dvije godine kasnije u prosincu 1746. godine.

Da li je povod razmiricama bila nepromišljeno izrečena riječ, konkurencija među umjetnicima, ili neki stariji neriješeni računi slikara, koji su se očito i ranije poznavali, nije moguće utvrditi, jer su izjave svjedoka i tuženih strana dosta nejasne. No, za nas su daleko zanimljiviji oni elementi, koji se razabiru iz sačuvanih zapisnika, tužbi, žalbi i preporuka, a s pomoću kojih možemo upotrijebiti našu sliku o toj dvojici slikara.

Ivana Valentina Karchera upoznajemo kao slikara, koji je djelovao u Koroškoj²⁸ i odanle došao u Varaždin, negdje početkom 1744. godine. Njegov dvadesetogodišnji pomoćnik Franjo Mataydes, koji je bio svjedok u parnici, izjavljuje naime u siječnju 1745, da je »vre tri fertale leta pri Valentu Karcheru na condity za deticha«.²⁹ U tako kratko vrijeme Karcher još nije stekao građanska prava, nema još ni vlastite kuće (što je jedan od preduvjeta, da bude primljen među građane), te stanuje kod 53-godišnjeg varaždinskog građana Ivana Georga Qemetera.³⁰ Slikar Karcher, nastojao je u to vrijeme osigurati vlastitu klijentelu. Kako su u to vrijeme samostani i crkve bili trajni naručioci poslova, povezao se s varaždinskim uršulinkama, s kojima je i Pachmayer ranije održavao poslovne veze. Stoga je ovaj Karcherov potez izazvao netrpeljivost ptujskih slikara, što je moglo biti povod njihovim međusobnim svadama.

No za nas je u ovom trenutku svakako zanimljiviji lik Franje Antona Pachmayera, slikara za kojeg znamo, da je 1726. godine preuzeo ženidbom slikarsku radionicu u Ptuju, koju su prije njega vodili otac njegove supruge slikar Winkler i njen prvi suprug Josip Fellner. Iste te 1726. godine postaje Pachmayer ptujski građanin i gradski slikar. Radionica mu je izgleda dobro poslovala, jer se u gradskim spisima iz 1733. godine nalazi zapis, da slikar Pachmayer ima kuću i dobro uhodan posao, a ipak ne plaća poreza.³¹

Možda je taj njegov nemar posljedica neprilika u obitelji, jer mu te godine jedno za drugim umiru jedno dijete i stariji pastorak, koji je u knjigu umrlih upisan kao »Ein Maler Jung«. ³²

Da je slikar inače uživao glas dobra građanina, svjedoči i preporuka ptujskog magistrata, koja je priložena Pachmayerovoj žalbi, a u kojoj doslovce stoji: »Mi sudac i Vijeće kraljevsko-kneževskog komornog varoša Ptujškoga izjavljujemo i potvrđujemo ovime sa strane ureda i vlasti, da je Fr. Pachmayer, naš građanski slikar — kome je optuženi slikar u Varaždinu napao njegovu čast, pa i posve neistinito među onim izjavio, da je Fr. Pachmayer crkveni varalica — već 19 godina kućevlasni građanin ovdje, te da se je vladao kako doliči časnomu građaninu, dakle: da mi njega Pachmayera, zbog njegova dobra vladanja za časnog, poštenog i neporočnog čovjeka držimo, da nismo kod njega ni jedan nečasni čin osjetili nego sve ljubazno, i dobro o istom čuli...« ³³

Nezadovoljan sporošću suda u Varaždinu, koji oteže rješenje parnice, šalje Pachmayer žalbu direktno carici Mariji Tereziji, potpisujući je »Franciscus Antonius Pachmayer, cives et Pictor Civitatis Petoviensis«. ³⁴ Svoj dugački spis carici, pisan latinskim jezikom, započinje izjavom, da je »kroz 18 godina slikarsku i pozlatarsku vještinu u *kraljevstvu Hrvatskom* obavljao na zadovoljstvo svih ravnatelja crkava i onih redovnika i crkvenjaka, koji su taj rad prihvaćali...«, ³⁵ čime je odredio i vrijeme svog djelovanja ali i područje, na kojem je djelovao.

Ovime nam se pretstavlja taj štajerski slikar — član gradačke bratovštine slikara i kipara — koji živi u Ptuju kao građanin i gradski slikar od 1726. do smrti 1748. — kao umjetnik, koji eto već osamnaest godina radi i izvan granica Štajerske, po mnogim crkvama kraljevine Hrvatske. No kako ga susrećemo i u Dobrni, Ptuju, Rušama i Slovenskim Goricama, ³⁶ očito je, da je Pachmayer sa svojom grupom suradnika imao razgranatu djelatnost, pa — gledano u tom svijetlu — ne smijemo njegov rad za varaždinske uršulinke i franjevce ili pak za crkvu u Gorama kraj Siska, ³⁷ smatrati slučajnim. Dapače, možda je upravo preko njega njegov pomoćnik Anton Lerchinger uspostavio prve veze s hrvatskim svećentvom, koje ga je kasnije tako često angažiralo za rad u crkvama sjeverozapadne Hrvatske.

I u Varaždinu, gdje imamo arhivsku potvrdu o njegovu radu za 1744, imao je izgleda i ranije veze, možda preko ptujskog franjevca upravitelja apoteke o. Frauendiensta. Nije potpuno jasno, da li je on posao u Varaždinu tek ugovorio ili se i sam nalazio među izvodačima. U zapisnicima se spominje samo njegov pomoćnik i pastorak F. J. Fellner i rođak *Lechlkütner*. Nije potvrđena ni moja pretpostavka, da je i ovdje među njegovim suradnicima bio Anton Lerchinger (s kojim radi tri godine ranije u Ptuju). Među brojnim svjedocima, koji su dali svoje izjave u siječnju 1745. godine u Varaždinu, spominja se uz varaždinske građane (krznara Ivana Pollnyaka, zemljoradnika Ivana G. Qemetera i Josipa Skergeta) i Ptujčanin Rudolf Khuin nepoznata zanimanja ali i jedan kipar (38. godišnji Gašpar Prauner) dvojica slikara-svjedoka (21-godišnji Franjo Kantor i 28-godišnji Karcherov pomoćnik Franjo Mataydes) kao i slikar Blaž i njegov djetić, ³⁸ ali se ne spominje ni Lerchinger ni Pachmayer sam.

Međutim, toliki broj slikara i njihovih pomoćnika u Varaždinu daje nam naslutiti, da je slikarska aktivnost u gradu u to vrijeme bila vrlo živahna. Očito su u oba samostana, u kojima spomenuti slikari rade, završavali poslove, ugovorene za tu godinu. No, dok iz Pachmayerove žalbe saznajemo, da je

Karcher u to vrijeme radio na pozlaćivanju jednog oltara u uršulinskoj crkvi,³⁹ za ptujske slikare je zapisano tek, da su »... pri patreh Franciscani na kvarteru y tam malaiu ...«. ⁴⁰

Nažalost sačuvani arhiv Franjevačkog samostana u Varaždinu ne daje detaljnijih podataka o poslu, kojeg su Pachmayer i njegovi pomoćnici izvodili u crkvi i samostanu. Spomenica, na temelju koje je Krešimir Filić dao povijesni pregled franjevačkog reda u Varaždinu, kasnije se zagubila, te nisu mogli biti provjereni i eventualno nadopunjeni podaci, koje autor iznosi.⁴¹

Prema kronologiji radova u crkvi i samostanu, koju donosi prof. Filić u spomenutoj knjizi, svetište s glavnim oltarom završeno je već početkom 18. stoljeća, no svih šest oltara za kapele nabavljeno je ili obnovljeno između 1725. i 1748. godine, a u to su vrijeme štukaturom ukrašene i oslikane kapele sv. Antuna Padovanskoga na lijevoj i kapela Blažene Djevice Marije Škapularske na desnoj strani lađe.

Krešimir Filić kaže za obje kapele, da su ukrašene oko 1740. godine, no kronogrami na pročelnim stijenama su nešto precizniji; onaj nad kapelom sv. Ante daje godinu 1737., a njemu nasuprot se nalazi kronogram s godinom 1745.

U isto vrijeme rađeni su i neki oltari u crkvi. Oltar u kapeli svetog Ante dovršen je 1739., stariji oltar u kapeli Blažene Djevice Marije-Škapularske obnovljen je 1748, a oltar u kapeli sv. Klare, izveden je i postavljen upravo 1744. godine, dakle u vrijeme, kada je došlo do spora između Karchera i Pachmayerovih pomoćnika.

Kako se Pachmayer u pismu carici Mariji Tereziji i sam naziva slikarom i pozlatarom, a poznati su i neki oltari, koje je on oslikao odnosno pozlatio,⁴⁵ može se pretpostaviti, da su njegovi pomoćnici bili angažirani u kasnu jesen 1744, da polihromiraju i pozlate tada završen oltar sv. Klare sa slikama svete Klare i Lucije, tim prije što je to kasno i hladno godišnje doba neprikladnije za rad na zidu.

Međutim, tri godine ranije, pretstavio se Pachmayer u Ptuju i kao autor zidnih slika u kapeli Žalosne Gospe.⁴⁶ Iako do danas nisu izvedene analize pigmenta i veziva tih zidnih slika, one pokazuju i prilikom površnog pregleda, da njihov autor nije u potpunosti vladao tehnikom zidnog slikarstva. Na površini zidnih slika javio se tanak sloj plijesni, boja je mjestimice pulverzirala i ljušti se, sve boje (a napose bijela) su potamnjele, a cijela je kompozicija izgubila na svježini i jasnoći, zbog čega tek djelimice može poslužiti za komparaciju. Takvo stanje zidnih slika tipično je za još neke crkve sjevero-zapadne Hrvatske i Štajerske, a među ostalim jednaka je situacija i u Marijinoj kapeli u Varaždinu.

Ovdje je od četiri medaljona nešto bolje sačuvan onaj nasuprot oltara, na kojem je prikazan Susret Marije s Elizabetom te medaljon ispod prozora, na kojem se razabiru likovi anđela i Marije u bijeloj haljini s modrim lepršavim plaštem (Scena Navještenja?). Na ovaj je medaljon preslikan daleko nevještim rukom, isto kao i medaljon na pročelnoj stijeni kapele, gdje su i lik Marije i lik Isusa na njenoj ruci snažno retuširani. Ta intervencija je vjerojatno djelo slikara Rihara, koji je radio u franjevačkoj crkvi u vrijeme obnove crkvene unutrašnjosti između 1890—1894. godine.⁴⁷ Isti je slikar očito »popravljao« i medaljon sa likom sv. Ante među alegorijama kontinenata nad kapelom svetog Ante, kao i na nekim medaljonima na svodu svečeve kapele. Međutim većina od osamnaest oslikanih medaljona te kapele u dobrom je stanju, ma da su i ovdje

boje znatno potamnjele, a dijelovi slika, koji su izloženi taloženju kondenzirane vlage, pokriveni s plijesni.

Ove slikarije, koje pokazuju najmanje retuša, ujedno su i najkvalitetnije. Mnogi detalji na njima pokazuju vezu s pavlinskim ali i sa štajerskim slikarstvom. Veliki središnji medaljon s natpisom »S. Antonius haerelicum per tamicam afinam SS Sacramentu Adorantem ad fidem reducit«, zgusnuto komponiranih likova visokih tijela s malim glavama ovalnih lica, koji su smješteni pred perspektivom ulice, usko se vežu na dijela pavlinskih slikara iz prve polovice 18. stoljeća, koji su radili u refektoriju lepoglavskog samostana, sjećajući najviše na nizove pavlina i svećenstva na kasnije uništenoj kompoziciji »Papa Ivan XXII. uručuje pravila reda Pavlinima«. ⁴⁸

Manji medaljoni odlikuju se međutim onom slikovitom modelacijom draperija i tijela te ilustrativnošću, koja je karakteristična za medaljone s prizorima čudesa i scena iz života svetaca na nekim djelima Antona Lerchingerera i anonimnih slikara u kraju oko Sutle, ali isto tako i za ponešto patetičnu naraciju medaljona s čudesnim ozdravljenjima, koji su oko 1748. slikani ispod kora u crkvi Majke Božje Remetske u Remetama kraj Zagreba.

Način komponiranja tih malih medaljona, slikanih 1737., s naglašenom impostacijom likova, nabrane odjeće i malenih glava oblih obraza srodan je medaljonu s Marijom i Elizabetom u Marijinoj kapeli u Varaždinu (iz 1745), a na isti način su slikani i pojedini dijelovi zidnih slika u Ptuju (1741.).

Stupnjevanje kvalitete (koje je možda uvjetovano samo naknadnim preslikavanjem — što je vrlo uočljivo na retuširanom medaljonu sv. Ante, okruženom s alegorijama kontinenata) moglo bi upućivati na zaključak, da su autori zidnih slika u Ptuju i eventualno četiriju medaljona u Marijinoj kapeli franjevačke crkve u Varaždinu, bili pomoćnici odnosno suradnici slikara, koji je radio preostalih 18 medaljona u susjednoj kapeli sv. Ante Padovanskog. Odatle možda i dolazi do tipološke izmiješanosti likova na ovim kompozicijama. Oni s uzvišenim usnama i naglašenim bjeloočnicama karakteristični su za Rangerove radove, muški likovi zaobljena čela i jakih brkova, s pomalo karikiranim izrazom lica česti su na Lerchingerovim slikama, dok se od njih znatno razlikuju ženski likovi punašnih ruku, ovalna lica s mekim sjenama oko zaobljene brade. Djela, na kojima se istovremeno javljaju naprijed spomenuti tipovi, posijana u većoj mjeri u Štajerskoj oko Sutle i u Hrvatskom Zagorju i to najviše u četvrtom i petom deceniju 18. stoljeća, upućuju na postojanje međusobno povezanih slikara, koji su poznavali slikarstvo lepoglavskih pavlina i možda surađivali s njima, a da im pri tome nije bilo strano ni štajersko slikarstvo.

Pachmayer nam je sam ostavio podatak, da je djelovao i u Štajerskoj i u Hrvatskoj, ali mu je opus za sada nedovoljno poznat, pa nemamo još dovoljno elemenata, da bismo mogli utvrditi, kako je kod nastajanja spomenutih djela sudjelovao i on sa svojim pomoćnicima. Međutim neke od stilskih osobina, koje u to vrijeme susrećemo na tom području, razvijaju se kasnije u Lerchingerovom opusu do daleko više i sigurnije kvalitete.

Kako ne znamo, u kojoj je mjeri Pachmayer djelovao na Antona Lerchingerera, nije jasno, da li su spomenute stilske crte u Lerchingerovu opusu rezultat njegova školovanja kod Pachmayera (što bi indirektno značilo, da je Anton Pachmayer i sam bio član tog slikarskog kruga), ili je on te osobine preuzeo mimo Pachmayera, krećući se ovim područjem.

S većom vjerojatnošću možemo pretpostaviti, da je Lerchinger bio povezan sa svojim vršnjakom Fr. Josipom Fellnerom, s kojim je zajedno učio kod Pach-

mayera. Kako se po jedinom za sada sigurnom djelu iz Fellnerova opusa može opravdano zaključivati o njegovom visokom umjetničkom dometu, može se pomišljati, da su ta dva slikara, ne samo jedan na drugog djelovala i međusobno se obogaćivala, nego da su i kasnije nastavljala svoju suradnju.

Za razliku od Lerchingera, koji se osamostalio, Fellner je vjerojatno ostao kod Pachmayera, preuzevši nakon očuhove smrti obiteljsku slikarsku radionicu u Ptuju.

Taj nam se slikar prvi puta predstavio upravo u Varaždinu, gdje je kao 21-godišnji mladić, nakon završenog studija slikarstva, preuzeo možda prvi veći posao u ime svog očuha.

Podaci o tom slikaru nisu do sada bili poznati.

S. Vrišer ga je doduše spomenuo, ali samo kao najmlađe dijete Josipa Fellnera, koje je imalo svega tri godine u trenutku, kada mu se majka ponovo udaje. Osim datuma njegove smrti u Ptuju ne nalazi ni jednog drugog podatka o njemu te stoga dvoji, da bi se i on bavio slikarstvom.⁴⁹

Međutim u spomenici Proštijske crkve u Ptuju spominje se 1756. »Der hiesige Mahler Herr Jos. Fellner«,⁵⁰ koji je izradio slikani antependij uz svećani crkveni ornat. O njegovom boravku u Ptuju svjedoči još podatak, da je kumovao djetetu Ignaza Josipa Pinera 1761 godine⁵¹ i onaj kratak podatak, da je umro 1770. godine u 49. godini života.⁵²

U Galeriji slika u Ptuju nalazi se međutim jedna njegova signirana slika. »Ex voto iz 1766. godine« slikan je za kapelu Žalosne Gospe, za onu istu, koju su Pachmayer i Lerchinger oslikali još 1741. godine. Sliku je u Fellnera naručio gradski magistrat, u spomen na događaj u siječnju 1766, kada je nagomilani led na Dravi prijetio, da će srušiti veliki drveni most.⁵³ Fellner je razdijelio kompoziciju u tri pojasa. U najnižoj zoni je Drava s mostom, koji je ugrožen, u srednjem pojasu grad s povorkom građana, koja se slijeva na trg pred mostom i u najvišoj zoni gradski patroni. Posebnu pažnju na toj kompoziciji, slikanoj u duhu rokokoa, privlači grupa gradskih zaštitnika. Pri slikanju Marije autor je bio sputan modelom — gotičkom plastikom iz ptujske Marijine kapele, dodavši joj barokni aranžman krune i plašta. Posebno su finu obrađeni mekani nabori salzburške madone. Daleko ležernije slikao je lepršave likove sv. Jurja i sv. Florijana, koji gotovo lebde na oblacima. Ta grupa je ujedno i koloristički akcent slike i protuteža bijelo-žutom ugođaju snijegom pokrivenog grada, kojeg oživljavaju pastozno nanесeni štafažni likovi građana u procesiji.

Fellnerov stil, kojeg smo za sada imali priliku upoznati tek na ovom sitnom detalju njegova opusa, pokazuje slikara dosta izražene individualnosti, koji je očito djelovao uglavnom izvan svog grada, ma da ga nazivaju »ovdašnjim slikarom«, jer inače ne bi mogao ostati nezapažen do danas.

Ovo nekoliko oskudnih bilježaka jedva da nam daju naslutiti obrise jednog do sada još nepoznatog ptujskog slikara, koji je djelovao između 1740. i 1770. godine, ostavivši iza sebe nama još nepoznat opus. Započevši svoj slikarski razvoj uz očuha, slikara Pachmayera, imao je priliku upoznati četrdesetih godina u njegovoj radionici i svojeg vršnjaka Antona Lerchingera, a radeći uz očuha bar do 1748. godine u Hrvatskoj, mogao je upravo u vrijeme vlastitog sazrijevanja preuzeti i neke elemente pavlinskog slikarstva. Na taj se način i ovaj slikar možda uklapa u onaj krug umjetnika, koji se kreću graničnim područjem Štajerske i Hrvatske.

Daljnja istraživanja u tom smjeru morala bi otkriti međusobni odnos slikara Pachmayera, Lerchingera i Fellnera te njihov kontakt s pavlinskim sli-

karima. Bar približnim određenjem Felnerovog opusa upotpunit će se slika štajerskog pa i hrvatskog baroknog slikarstva, koje se razvijalo između pavlinskih i gradačkih utjecaja.

Možda će ovo biti put, kojim će se preko radova ptujskih slikara, identificiranih u Hrvatskoj, moći u Sloveniji razjasniti neke do sada nepoznate i ne-naslučivane veze i odnosi između pojedinih »ruku«, te u krajnjoj liniji pripisati određena djela slikarima, koji su nam poznati samo po arhivskim dokumentima.

BILJEŠKE

- ¹ F. Stelè, *Monumenta Artis Slovenicae*, Ljubljana, 1938, str. 26.
- ² A. Cevc, Anton Lerchinger, *Zbornik za umetnostno zgodovino*, nova vrsta, V/VI, Ljubljana 1959, str. 477.
- ³ F. Sijanec, Krog Attemsovih slikarjev, *Kronika V*, Ljubljana 1957, str. 146.
- ⁴ S. Vrišer, O avtorjih fresk v Kamnici pri Mariboru. *Zbornik za umetnostno zgodovino*, Nova vrsta III, Ljubljana 1955, str. 243, A. Stegenšek, *Slike na oboku ž. cerkve v Kamnici pri Mariboru*, Ljubitelj kršćanske umetnosti, Maribor 1914, str. 81; A. Cevc, *Barok na Slovenskem*, katalog razstave, Ljubljana 1961. i drugi.
- ⁵ R. Kohlbach, *Steierische Bildhauer*, Graz, 1956, str. 100.
- ⁶ Pravila je u cijelosti objavio Wastler u Grazu 1891, u »Beiträge zur Kunde Steierm. Geschichtsquellen.«
- ⁷ R. Kohlbach, o. cit. str. 100.
- ⁸ Podaci preuzeti iz originala »Collectanea de origine progressu et actuali incremento Archi-Parochialis Ecclesiae...«, kojeg je počeo pisati ptujski prošt Franz Ignaz Inzaghi 1732. godine.
- ⁹ S. Vrišer, Življenjepisni podatki o slikarjih in kiparjih Celja, Ptuja in Slov. Konjic, *Kronika*, VI., str. 3. Ljubljana 1958.
- ¹⁰ J. Wastler, *Steierisches Künstler-Lexicon*, Graz 1883, M. Slekovec, Škofija in nadduhovnja v Ptuj, Maribor, 1889, F. Raisp, Pettau, Steiermarks älteste Stadt, Graz 1858.
- ¹¹ U novoosnovanu knjigu ptujskih građana (budući da je stara nastradala u požaru) upisani su na prvoj stranici oni stanovnici grada, koji su uživali i ranije građanska prava. Od slikara se među njima nalazi samo Ciprian Pericht.
- ¹² Vidi: S. Vrišer, »Življenjepisni podatki...«.
- ¹³ Zgodovinski arhiv Ptuj (dalje ZAP), Seznam meščanov iz leta 1754. Alojzija Pachmayerin »Mahlerin« ima kuću u Gospodskoj ulici 63.
- ¹⁴ Proštijjski arhiv Ptuj (Dalje PAP), *Knjiga umrlih za 1770.*
- ¹⁵ Podatak o Rädlmayerovom vjenčanju unesen je dva puta, prvi puta kao zadnji upis u I. svezak *Knjige vjenčanih* te na 1. str. II. sveska *Knjige vjenčanih*, ma da se oba podatka odnose na isto vjenčanje Antonije Spanner i Johanna Rädlmayera. Vjenčanje je obavio mladenkin brat Josip Spanner, PAP, *Knjiga vjenčanih*, sv. I. i sv. II. Ptuj, 17. 2. 1743.
- ¹⁶ ZAP, Popis građana-potpisnika izjave o mjesnoj šumi, sign. AmP 23/50 str. 8.
- ¹⁷ PAP, *Knjiga umrlih za 1749*, 17. 12. upisan je podatak o smrti 45-godišnjeg slikara J. Rädlmayera »Sepultus est D. Joannes Radlmäyr etat 45-«.
- ¹⁸ Podatak da je Ferdinand Scheidtnagl kupio kuću u Ptuj kbr 40, zajedno s obrtnim pravima 1752, unesen je u Staru zemljišnu knjigu, danas u Grazu, St. L. A. sign. 2520.
- ¹⁹ Steierische Landes Archiv, fond Repräsentanz und Kammer Fasc. 131.
- ²⁰ ZAP, Popis građana iz 1785, vlasnik kuće 40 je još uvijek slikar Ferdinand Scheidtnagl.
- ²¹ Kohlbach, o. cit., str. 453.
- ²² PAP, »Collectanea...«, str. 147.
- ²³ PAP, »Collectanea...«, str. 95, 117.
- ²⁴ Wolf A. *Die Aufhebung der Klöster in Innerösterreich*, Wien, 1871, A. Horvat, *Spomenici arhitekture i likovnih umjetnosti u Međimurju*, Zagreb, 1956, str. 129.
- ²⁵ I. Lentić-Kugli: Prilozi za istraživanje varaždinskih »pictora« u 18. stoljeću, *Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske*, XVIII str. 3, Zagreb 1969.

- ²⁶ I. Lentić-Kugli, o. cit., str. 6.
- ²⁷ Osim spisa, koje spominje I. Lentić-Kugli, i se odnose na spor Karcher—Pachmayer, nalaze su u HAV i spisi o parnici F. J. Fellnera protiv J. V. Karchera sign HAV — 85 K 61, od 29. 1. 1745, 52 K 61 od 12. 2. 1745, 7 K 1 od 13. 2. 1745, 4 K 22 od 21. 8. 1745.
- ²⁸ HAV 7 K-1, govoreći o Karcheru Pachmayer kaže »... nadode prošle godine neki Valentin Karcher, nekad stanovnik raznih mjesta u Koruškoj, ali bez stalnog boravka i ovdje i ondje...«
- ²⁹ HAV 52 K-61.
- ³⁰ HAV 52 K-61.
- ³¹ ZAP, sign AmP 1/5, popis građana s poreznim zaostacima za 1733. god. str. 5.
- ³² Vidi: Vrišer, »Življenjepisi podatki...«.
- ³³ HAV 7 K-1 prilog 1.
- ³⁴ HAV 7 K-1 prilog 2.
- ³⁵ HAV 7 K-1 prilog 1.
- ³⁶ Podaci o tome kod A. Cevc, Anton Lerchinger str. 484, S. Vrišer, Baročno kiparstvo na slovenskem Štajerskem, Maribor 1963, str. 165 i isti, Življenjepisi podatki o baročnih slikarjih in kiparjih...«.
- ³⁷ Dj. Cvitanović, Slikar kapele u Goljaku, Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske, br. 3/1972, str. 12. »Već postavljeni oltar (u Gori kod Siska) došao je polihromirati umjetnik Ivan Franjo Rothmair iz Ptuj.«
- ³⁸ HAV 52 K-61.
- ³⁹ HAV 52 K-61, izjava svjedoka Mataydesa.
- ⁴⁰ HAV 52 K-61, izjava svjedoka Pollnjaka.
- ⁴¹ Kr. Filić, Franjevci u Varaždinu, Varaždin 1944.
- ⁴² Fr. Filić, o. cit., str. 102.
- ⁴³ Isti, str. 91.
- ⁴⁴ Isti, str. 104.
- ⁴⁵ A. Cevc, Anton Lerchinger, str. 484, Vrišer, Baročno kiparstvo, str. 156.
- ⁴⁶ PAP, Collectanea, podatak za 1741.
- ⁴⁷ Kr. Filić, o. cit., 104.
- ⁴⁸ Spomenuta slika nalazila se na užoj stijeni ljetnog refektorija pavlinskog samostana u Lepoglavi do 1946. g.
- ⁴⁹ Vrišer, Življenjepisi podatki... .
- ⁵⁰ PAP, Collectanea, str. 99.
- ⁵¹ PAP, Knjiga krštenih za 1761, 28. 6.
- ⁵² PAP, Knjiga umrlih za 1770.
- ⁵³ Slika je vlast Proštjijske crkve u Ptuj, a nalazi se u gradskoj zbirci PMP.

EINIGE NEUE DATEN ÜBER DIE PTUJER BAROCKMALER UND ÜBER IHRE TÄTIGKEIT IN KROATIEN

Zu Beginn des 18. Jh. durchflochten sich in der Südsteiermark zwei Richtungen der illusionistischen Malerei, die eine hatte ihr Zentrum in Graz, und die andere im paulinischen Malerkreis, mit Zentrum in Lepoglava. Aus der Lebensgemeinschaft der bürgerlichen und paulinischen Malerei gingen verschiedene bis jetzt noch nicht durchstudierte Malerwerkstätten und Persönlichkeiten hervor, unter welchen der bemerkenswerteste Anton Lerchinger war. In Ptuj versammelten sich nach einer grossen Feuerbrunst 1684 viele Maler, und von ihnen gestalteten nur zwei auch die Werkstätten, die fast ganz 18. Jh. hin tätig waren. Das waren die Werkstätten von Melchior Spanner und Valentin Winkler. Die Winklersche Werkstätte übernahm 1711 Josip Fellner, nach ihm 1726 Anton Pachmayer und endlich Franz Joseph Fellner, der in Ptuj 1770 starb. Die Spannersche Werkstätte übernahm nach längerer Unterbrechung der Schwiegersohn Johann Rädlmayer, und im Jahre 1749/50 kaufte sie Ferdinand Scheidt-nagel. Er lebte noch im Jahre 1785. Es ist interessant, dass insbesondere die erste Werkstätte, und besonders noch Anton Pachmayer auch in Kroatien wirkten, vor allem in Varaždin, wo Pachmayer zwei Kapellen in der Franziskanerkirche bemalte. Seine Schüler waren, wie schon erwähnt, Anton Lerchinger, der aber nicht in Ptuj

lebte, und Franz Joseph Fellner, der in Ptuj tätig war und ebendort starb. Sein bisher bekanntes Kunstwerk ist das Bild Ex voto, aus dem Jahre 1766, erhalten im Regionalmuseum in Ptuj in seiner Galeriesammlung. Es zeigt die Rettung der Brücke vor dem Dravaeis. Da der Opus des Malers nicht bekannt ist, war auch Fellner bis jetzt vollkommen unbekannt, und es wird vonnöten ihn erst zu entdecken. Dabei ist auch ausfindig zu machen die stilistische Zusammengehörigkeit zwischen Pachmayer, Lerchinger, Fellner und vielleicht dem paulinischen Malerkreis, und dadurch wenigstens teilweise das Bild der Barockmalerei im steierisch-kroatischen Grenzraum aufzuklären.

...

ZLATARSTVO IN PASARSTVO V PTUJU

Zlatarska in pasarska obrt imata v Ptujtu tradicijo, ki jo je mogoče zasledovati stoletja nazaj. Prav mesto Ptuj se lahko ponaša s tem, da se nanj nanaša najstarejše poročilo o zlatarjih na slovenskem Štajerskem. Leta 1311 se omenjata zlatarja Peter in Dietrik. S to omembo iz začetka 14. stoletja se začenja vrsta zlatarjev, ki ji bomo sledili do konca 19. stoletja. Naša vednost o ptujskih zlatarjih je močno pomanjkljiva, ne poznamo njihovih del in mnogo je arhivskega gradiva, ki še ni preučeno, vendar je mogoče tudi z današnjim znanjem napraviti nekaj ugotovitev. V Ptujtu sta zastopala zlatarsko obrt od začetka 14. stoletja naprej po eden ali dva zlatarja; to je bilo nasploh značilno za manjša mesta. V 14., 15. in 16. stoletju se sporadično omenjajo zlatarji, katerih signirana dela bi zaman iskali, dokazujejo pa, da je bila zlatarska obrtna dejavnost v mestu živa. Nekatero omembo dajejo celo slutiti, da so delali v Ptujtu mojstri, ki jim ozke zaprtosti v okviru mestnih potreb in naročil ne moremo očitati. Tako se npr. leta 1341 omenja ptujski zlatar Seydillus skupaj z Janezom iz Bologne, ki ju je tega leta povezovalo delo v Udinah. V zvezi z Seydillusom se nam vsiljuje vabljava misel, ali bi bilo mogoče povezati le-tega s Seidlinom iz Ptujta, avtorjem antependija iz 2. četrtine 14. stoletja, ki je bil izdelan za salzburškega nadškofa Friedricha (1318—1335), Ptujčana po rodu. Antependij je danes shranjen v dunajskem muzeju za uporabno umetnost (inv. št. 8543) in ga novejša nemška literatura ceni kot eno najvažnejših del t. i. »Nadelmalerei« v skupini južnonemških gotskih vezenin (op. 1). Antependij je izdelan kot zlata, srebrna in svilena vezenina na platnenem dnu s pozlačenimi aplikacijami. Na eni izmed srebrnih ploščic nam je sporočeno ime vezilca: + / PRESVS FRIDERICVS LEIBNCENSI SANGV / INE NATVS HOC OPVS APTAVIT ALTARI QVOD / DECORAVIT SEIDLIN D(e) PETOVIA MA PARAVIT. Antependij je razčlenjen s četverolisti, v katerih so upodobljeni prizori iz Kristusovega življenja in trpljenja, vendar tako, da so izrabljene tudi vse ostale prazne ploskve. Tako je nastala dragocena svilena vezenina na zlatem vzorčastem dnu s srebrnimi okvirnimi pasovi, ki se v kompoziciji približuje najpomembnejšemu vezenemu oltarnemu pregrinjalu iz tega časa (za samostan Königsfelden v Švici — danes v zgodovinskem muzeju v Bernu). Vprašanje avtorstva salzburškega antependija je bilo predmet mnogih razprav. V zadnjem času je prevladalo mnenje, da je bil Seidlin vezilec, in ne zlatar, kakor je domneval leta 1862 G. Heider, ter da gre tu za izredno redek primer z imenom označenega poklicnega vezilca. Obenem je Seidlinovo ime dokaz, da so dra-

gocene vezenine nastajale v tem času tudi v delavnicah meščanskih obrtnikov, in ne samo v samostanih (op. 2). Mlajši raziskovalci so Heiderjevo teorijo o zlatarju Seidlinu, ki naj bi prispeval samo kovinski okras, ovrgli. Wastlerjev podatek o zlatarju Seidlu ali Seydillusu bi podpiral domnevo, ki govori v prid Seidlina kot zlatarja. Pisanje imena Sedlin je mogoče imeti za izpeljanko besede Seidl, Seydillus. Težko je verjeti, da bi sočasno živela v Ptujju dva mojstra z enakim imenom, ki bi se ukvarjala z različnima poklicema. Možno bi bilo, da gre za netočno oznako poklica pri viru, ki ga je uporabil Wastler; to bi pomenilo, da bi bil Seydillus res vezilec, in ne zlatar ali pa, če je Wastlerjev podatek točen, da je bil Seidlin vendarle zlatar in da je samo kovinski okras na antependiju njegovo delo.

Od zadnje četrtine 17. stoletja naprej se razdrobljene in raztresene omembe o ptujskih zlatarjih strnejo v gostejšo vrsto. O njihovem delovanju še vedno ne govore ohranjeni izdelki, vendar lahko delo posameznih mojstrov omejimo za daljše časovno obdobje. Zlatar Janez Jakob Zwickl se v arhivalijah v Ptujju omenja od svoje poroke leta 1687 do smrti leta 1722. S časom poroke se običajno veže pridobitev mojstrskega naziva in pričetek dela v svoji delavnici. Zelo verjetno je, da je Janez Jakob Zwickl pripadal veliki zlatarski družini, katere člani se pojavljajo v Celju, Gradcu, Mariboru in Voitsbergu (op. 3). Prvi med njimi se omenja Andrej Zwickl v Celju ob svoji smrti leta 1654. Njegov sin Baltazar (ali Bartolomej?) se je izučil obrti pri očetu, se nato naselil v Gradcu in tam umrl leta 1688. Baltazar je pomemben tudi zato, ker je najstarejši zlatar, čigar signirani deli sta se na Štajerskem ohranili. Gre za cehovski vrč strojarjev iz leta 1673 iz Weiza in za kelih iz cerkve Frauenberg pri Lipnici. V Gradcu se omenja nadalje v 80. letih 17. stoletja Peter Anton Zwickl in leta 1724 Franc Jakob Zwickl kot sin ptujskega Janeza Jakoba. Jožef Zwickl je omenjen leta 1748 kot zlatar v Mariboru, Janez pa leta 1780 kot zlatar v Voitsbergu. V začetku 18. stoletja je v Ptujju delal tudi Gregor Omersa, čigar domnevnega sorodnika Baltazarja Omersa, prav tako zlatarja, najdemo sočasno v Celju (op. 4). Od let 1735—44 govorijo arhivski podatki o zlatarju Francu Bernardu Klockspergerju, čeprav njegovega delovanja ne moremo skleniti s podatkom o njegovi smrti. Leta 1775 je v Celju umrl Franc Klocksperger, star 70 let — bilo bi mogoče, da gre za ptujskega mojstra, ki se je preselil v Celje (op. 5). Z nastopom Jožefa Peridonerja v Ptujju sredi 18. stoletja se začenja vrsta mojstrov, za katere je dokumentirano neposredno prehajanje obrti tja do 3. četrtine 19. stoletja. Peridoner se omenja od leta 1754 do smrti leta 1776 in je prvi mojster, od katerega se je do danes ohranilo vsaj eno delo. Njemu je pripisana srebrna aplika iz let 1760—62 na meču ptujskega mestnega sodnika v ptujskem Pokrajinskem muzeju. Za Peridonerjem je prevzel leta 1779 obrt in hišo zlatar Filip Schiller in jo leta 1807 predal Ignacu Mayerju. Schiller se še nadalje omenja kot ptujski zlatar do približno 1826. leta. Njegovo delo prav tako ni preživelo do današnjih dni, čeprav je bilo še leta 1883 šest njegovih izdelkov razstavljenih na kulturnozgodovinski razstavi v Gradcu. Mayerjeva zlatarska obrtna pravica je v letih med 1818—21 nekajkrat menjala lastnika, dokler je ni prevzel leta 1821 Janez Khun in jo obdržal do leta 1845, za njim pa Franc Machatsch; ta jo je imel do svoje smrti leta 1867.

Vzporedno z zlatarji se v Ptujju omenjajo pasarji. Iz mojstrskih protokolov in iz poročil trgovinske zbornice je razvidno, da je med leti 1635—1833 delalo v Ptujju 6 pasarjev, v letih 1853, 1856 in med leti 1857—59 sta zabeležena dva mojstra ter leta 1874 eden (op. 6). Gre za podatek, ki je nedvomno pomanjkljiv,

vendar dovolj zgovoren. Izdelke ptujskih pasarjev moremo iskati v mnogih ohranjenih predmetih, vendar je njihovo potrjeno avtorstvo silno redko. Prve doslej znane omembe pasarjev segajo v konec 17. stoletja. Takrat se omenjata ob svoji smrti pasar Baltazar (†1685) in pasarski pomočnik Pavel (†1695). Pasar Janez Pabatin se leta 1753 omenja kot izdelovalec večne luči za kapelo sv. Dizne v ptujski proštijiški cerkvi. Franc Fromm je znan kot meščanski pasarski mojster in hišni lastnik okoli leta 1785. Iz poročila deželnega urada za preizkušanje denarja iz leta 1794 je razvidno, da je pasar Jakob Jurmann izdeloval srebrne gumbe in pasove. S svojo številno družino se je ukoreninil v Ptuj in tu umrl leta 1842. Kakor je bila pogosto navada, se je tudi njegova hči poročila s pasarjem, in sicer z graškim mojstrom Jožefom Ignacem Lückerjem, ki ga poznamo tudi po ohranjenih delih.

Bolj zanimivo podobo od naštevanja podatkov o zlatarjih in pasarjih nam dajejo v Ptujju ohranjeni izdelki. Žal, jih z imeni ptujskih mojstrov v večini primerov ne moremo povezati. Ohranjeno gradivo sestavljajo predmeti, nastali v različnih časovnih obdobjih in v različnih, med seboj oddaljenih krajih. Tako stojijo danes drug ob drugem augsburški, graški, dunajski in salzburški izdelki, da omenimo le tiste, pri katerih je kraj nastanka sporočen s signaturo. Mnogokrat so bili nabavljeni z denarjem, zbranim v obliki volil, kakor nam nazorno sporoča župnijska kronika proštijiške cerkve. Tudi po času nastanka gre za velik razpon — od začetka 16. stoletja do polpretekle dobe (tridesetih let 20. stoletja). Tako so zapustila sledove vsa stilna obdobja, ki so se zvrstila v tem času, kljub mnogim uničujočim posegom v inventarje lastnikov teh del.

V obliki kataloga sestavljen pregled zlatarskih in pasarskih del v Ptujju je omejen na izdelke iz cerkvene posesti, in sicer na tiste, ki jih hranijo župnijska urada proštijiške in minoritske cerkve in župnijski urad sv. Ožbalta. O imetju dominikanskega in kapucinskega samostana vemo le to, da so bile dragocenosti obeh samostanov ob razpustu konec 18. stoletja poslane v Gradec (op. 7). Za posamezne predmete smo lahko ugotovili njihovega izdelovalca ali vsaj kraj izdelave. Minoritski samostan hrani kelih, delo znanega augsburškega zlatarja Michaela Maierja iz konca 17. stoletja, proštijiška cerkev ima kelih pomembnega graškega zlatarskega mojstra Franca Pfäffingerja iz leta 1751 in monštranco mariborskega pasarja Karla Tratnika st. iz leta 1921. V ž. c. sv. Ožbalta najdemo kelih salzburškega zlatarja Hansa Casparja Aihorna iz 2. polovice 17. stoletja, ki je doslej edini signirani salzburški zlatarski izdelek na slovenskem Štajerskem, in dva keliha, izdelana v celjski delavnici mojstra Ferdinanda Kagerja iz leta 1896 in v delavnici ljubljanskega mojstra Ivana Kregarja iz 1. tretjine 20. stoletja. V Gradcu sta bila nadalje izdelana nastavek monštranca iz 1. polovice 18. stoletja pri minoritih in pastorele (proštovska palica) z oznako delavnice D. P. H. C. C. iz približno 1863. leta v proštijiški cerkvi. Dunajsko delo sta noga in nodus keliha št. 4 iz leta 1840, delo mojstra IB? (v proštijiški cerkvi).

Pri nekaterih predmetih ni bilo mogoče pojasniti mojstrovega monograma in ugotoviti kraja izdelave. Z monogramom MS sta označena psevdogotski kelih št. 17 iz zadnje tretjine 19. stoletja v proštijiški cerkvi in ciborij št. 4 v ž. c. sv. Ožbalta. Mojster TS je izdelal za ž. c. sv. Ožbalta kupo in pokrov ciborija št. 2 in kelih št. 5. Oba predmeta sta nastala v 3. tretjini 19. stoletja. Tudi kupa in pokrov ciborija št. 8 pri minoritih z mojstrovo, deloma čitljivo značko IG? iz 1. četrtine 18. stoletja nista pojasnjena.

Stilna sorodnost in podobnost v izdelavi sta združili nekatera nesignirana dela. Monštranca iz leta 1618 v proštijiški cerkvi in monštranca iz leta 1657 iz

Juršincev (ž. c. sv. Lovrenca v Slov. goricah) imata toliko sličnosti, da ju lahko imamo za izdelek iste delavnice. Prav tako tvorijo kelih iz približno 1627 iz proštjske cerkve in ciborij iz ž. c. v Veliki Nedelji ter kelih iz ž. c. na Polenšaku skupino predmetov, ki so nastali v 1. polovici 17. stoletja v isti delavnici. Nogo monštranca št. 3 v ž. c. sv. Ožbalta in relikvriarij št. 11 v minoritski cerkvi prav tako lahko povežemo v delavniško skupino. Tudi dostavljeni deli iz začetka 19. stoletja (noge kelihov št. 6 in 7 in noga ciborija št. 8 v minoritski cerkvi) so po vsej verjetnosti nastali v isti delavnici.

Današnji inventar ptujskih cerkva kaže po času nastanka, po provenienci in po kakovosti raznoliko podobo. Pretekla obdobja so nam zapustila poleg kakovostnih stvaritev tudi povsem poprečne izdelke, ki prav tako prispevajo k večjemu poznavanju zlatarske in pasarske dejavnosti v preteklosti.

KATALOG ZLATARSKIH IN PASARSKIH DEL

Proštjska cerkev sv. Jurija

1. monštranca

srebro, deloma pozlačeno, stekleni kamni, tolčeno, ulito, cizelirano, vgravirano, višina 88 cm, širina nastavka 32,5 cm noga 31 × 25 cm

Četverolistna noga je v tlorisu razširjena z vstavljenimi špičastimi konicami med ogli četverolista. Poševno dvignjen rob noge izpolnjujejo vitičasta ornamentika, sadni obeski in angelske glavice. Nad tem robom je noga stopničasto dvignjena in ponavlja svojo tlorisno obliko. V poljih, ki prehajajo v steblo, so pritrjene srebrne, ulite, predrto izvedene aplikacije severno renesančnega okovja in svitkovja in aplikacije štirih evangelistov v reliefu. Poligonarno steblo je večkrat opasano s profiliranimi obroči in odebeljeno z nodusom v obliki potlačene krogle. Poleg vrezanih geometrijskih ornamentalnih motivov je steblo okrašeno z drobnimi apliciranimi rozetami, angeli in reliefno ornamentiko na nodusu. Nastavek okrog ovalne kustodije z gladkim robom, ki ga poživljajo aplicirani kamni v predrtih vitičastih sestavih in svedrasto zvita vrvica, tvori predrto stolpasto arhitekturo s fialami in predrtimi stolpnimi baldahini. Pod tremi baldahini so nameščene plastike Jurija na konju, sv. Petra in Pavla, ki niso več prvotne. Tudi oba angela, ki plavajoč v zraku podpirata nastavek, sta novejša dodatka iz 19. stoletja. Slopasto arhitekturo povezujejo svitkasti ornamentalni motivi, ki so deloma poškodovani. Vrhove baldahinov sklepajo v sredini križ, na straneh pa drobna angela s simboli trpljenja v rokah (palca z gobo, lestev, sulica in ?). Med fialami je obešena drobna verižica, ob straneh in pod nastavkom visi iz večjih členov sestavljena novejša okrasna verižica. Na hrbtni strani nastavka je pod kustodijo vgravirana letnica 1.6.1.8. Na notranji strani noge sta vgravirana napisa: Renoviert 1859 v. / Gürtlermeister / Jos. Pogatscher / in Graz. Ren. v. Fr. Ks. / Kager / Marburg / 1898. Tu je viden tudi t. i. Ziselierstich; to pomeni, da je bila kovina vzeta na preizkušnjo.

Brez oznak.

Večja srebrna graška repunca za starejša dela iz let 1806—07.

Monštranca je bila izdelana leta 1618 in je tipičen primer konservativnega vztrajanja pri gotskih oblikovnih prvinah zlatarske obrti v 1. polovici 17. stoletja, čeprav v ornamentiki sledi severnorenesančnim vzorom. Ptujška monštranca je v tesni delavniški povezavi z monštranco iz ž. c. sv. Lovrenca v Slov. goricah (Juršinci) iz leta 1657. Primerjava obeh vodi do ugotovitve, da sta obe nastali v isti delavnici, čeprav ju ni izdelala ista roka. Sorodnost zasnove in predvsem isti kalupi predrtih stolpastih baldahinov ter obe drobni plastiki angelov z orodji trpljenja o tem zgovorno pričajo. Ptujška monštranca je v primerjavi z lovrenško bolj skrbno izdelana, tolčena ornamentika je preciznejša in kvalitetnejša, ulite predrte aplikacije so finejše in po stilu starejše. Prav posebno je izrazita večja grobost v izdelavi lovrenške monštranca. Vendar pa obe nedvomno povezuje uporaba istih kalupov za ulite dele, ki so se v zlatarskih delavnicah uporabljali tudi potem, ko so stilno zastareli.

Ptujška monštranca se v župnijski kroniki večkrat omenja (npr. na str. 22). M. Slekovec piše, da je za njeno nabavo poskrbel ptujski nadžupnik Janez Ripšer

Slika 1: Ptuj, proštjska cerkev, kelih
iz okoli 1628

(1599—1644) s prostovoljnimi prispevki ptujskih meščanov (op.8). Bila je deležna pozornosti starejših raziskovalcev štajerske preteklosti in razstavljena v Gradcu leta 1883 na kulturnozgodovinski razstavi (op.9). Obe restavraciji v letu 1859 in 1898 sta njen prvotni videz okrnili z dodatkom novih plastik in verižic.

2. kelih

srebro, deloma pozlačeno,
tolčeno, gravirano, puncirano, ulito,
višina 20 cm, premer noge 13 cm, premer kupe 9,2 cm

Sestlistna vzbokla noga je v pasovih okrašena s tolčeno in aplicirano renesančno ornamentiko. Steblo obdaja predrta srebrna aplikacija stiliziranih lokov in špičastih listov. Jajčast nodus je gladek in poškodovan. Kupa je gladka in konične oblike.

Noga keliha je močno poškodovana. Znotraj v nogi teče vgraviran napis: M. GEORG KILIANVS PRESBITER F. F.

Brez oznak.

Po Slekovcu (op.10) je leta 1628 volil Jurij Kilian, »Chorimagister«, ptujski proštjski cerkvi dragocen kelih, obleko in denar. Napis v kelihu njegovo donatorstvo tudi potrjuje. V Veliki Nedelji in na Polenšaku (v župnijskih cerkvah) sta se ohranila ciborij in kelih, ki s ptujskim kelihom tvorita skupino predmetov, nastalih v isti delavnici. Za to govori enaka okrasitev in uporaba istih dekorativnih motivov (aplikacija predrtih stiliziranih lokov).

3. kadilnica

srebro,
tolčeno, ulito,
višina 21,5 cm

Čašasta skleda s tolčeno ornamentiko velikih cvetov stoji na nogi, ki je bila dodana v času klasicizma (šilasti listi in pas neskončne valovnice). Na posodo so

pritrjene tri ulite angelske glavice s prekrizanimi perutmi. Zvonast pokrov z verižico na poteg in kapa sta prav tako dodatka iz konca 18. ali iz začetka 19. stoletja.

Skleda je iz konca 17. ali začetka 18. stoletja, noga, pokrov in kapa iz konca 18. ali začetka 19. stoletja.

Brez oznak.

Na ročaju večji srebrn graški repunec za starejša dela iz let 1806—07.

4. kelih

srebro, deloma pozlačeno,

tolčeno, ulito,

višina 26,3 cm, premer noge 16,2 cm, premer kupe 9,2 cm

Okrogla vzbokla noga z razgibanim in usločenim robom je razdeljena v tri polja, v katerih so aplicirani trije srebrni uliti reliefi v psevdobaročnih okvirih. Na reliefih so upodobljeni Kristus z zemeljsko kroglo, Marija in Jožef. Nodus v obliki usločene vaze z reliefnim vodoravnim pasom je ulit. Kupo obdaja predrt srebrn košek, deloma poškodovan. Oblikujejo ga ploskovite školjke in C volute.

Noga in nodus sta dunajsko delo iz leta 1840 (značka uradnega pregleda na nogi). Mojstrova značka IB ?.

Kupa s koškom je iz srede 18. stoletja in brez oznak.

5. kelih

srebro, deloma pozlačeno,

tolčeno, ulito, puncirano, cizelirano,

višina 26,3 cm, premer noge 15,5 cm, premer kupe 8,7 cm

Šestlistna močno vzbokla noga s profiliranim usločenim robom je okrašena s ploskovitimi školjkami in C volutami. Na steblo je nataknjen reliefno okrašen obroček. Ulit nodus ima hruškasto obliko in je reliefno okrašen. Kupo obdaja predrt srebrn košek s psevdobaročno ornamentiko.

Noga in nodus sta brez oznak in sta bili izdelani v sredini 18. stoletja. Na nogi je večja srebrna graška repunca iz let 1806—07. Kupa s koškom je mlajša, iz leta 1844; to potrjuje tudi napis na srebrni ploščici, ki je pritrjena na notranjo stran noge: *Ex donis lubilaei / millenarii celebrati sub Ar / chiparochi Francisco Zvetko / oeconomis Ecclesiae Mauritio / Grün et Josepho Brudermann / a 16. usque 23. Iunii / Anno Domini 1844.*

6. relikviarij sv. Zaharije in sv. Elizabete

medeninasta pločevina, pozlačena in posrebrena,

baker, pozlačen, stekleni kamni,

tolčeno, ulito

v 21,5 cm

Ovalna vzbokla noga z nakazanim štirilistnim robom je okrašena z C volutami, školjkami in trakasto ornamentiko. Gladek ulit nodus je narobe vstavljen in novejšje izdelave. Nastavek tvorita ovalni zunanji okvir narezanih žarkov in pred njim srebrn okvir trakaste ornamentike okrog ovalne zastekljene odprtine z novejšim gladkim robom. Nastavek poživljajo veliki stekleni kamni (dva manjkata). V župnijski kroniki je ohranjen zapis, da je dal denar za ta relikviarij Simon Illonschegg leta 1739 (op. 11). Relikviarij je bil namenjen za p. c. sv. Duha.

7. relikviarij sv. Ane

medeninasta pločevina, pozlačena in posrebrena,

baker, pozlačen, stekleni kamni,

tolčeno, ulito,

v 18,6 cm

Ovalno vzboklo nogo krasijo štiri aplicirane srebrne vrtnice v rokaji. Ulit nodus je oblikovan z volutami in ima obliko vaze. Nastavek sestavljata ovalni okvir narezanih žarkov in pred njim posrebrnen okvir, ki ga oblikujejo C volute, vrtnice in pozlačeni reliefi angelskih glavic, puttov, nad ovalno zastekljeno odprtino pa relief sv. Ane z Marijo. Nastavek poživljajo drobni modri in rdeči stekleni kamni.

Sreda 18. stoletja.

Brez oznak.

8. kelih

srebro, deloma pozlačeno,
tolčeno, ulito, cizelirano,
višina 24,2 cm, premer noge 15,7 cm, premer kupe 9,6 cm

Okrogla vzbokla noga z gladkim stopničasto dvignjenim robom je deljena s tremi rokokojsko okrašenimi pasovi v polja, v katerih so rokokojske asimetrične kartuše, izpolnjene s simboli Kristusovega trpljenja. Nodus v obliki vaze je ulit. Kupo obdaja poln srebrn košek, ki ga oblikujejo močne C volute, rokaja, mreže in grozdje.

Sreda 18. stoletja.

Brez oznak.

9. monštranca

srebro, deloma pozlačeno,
tolčeno, ulito, cizelirano,
višina 54,3 cm, širina žarkov 25,5 cm, noga 19 × 14,2 cm

Ovalno vzboklo nogo s profiliranim robom delijo štiri volute v polja, izpolnjena s simetričnimi rokokojskimi kartušami. Na notranjem robu noge je vgraviran napis 17. D. S. 42. Gladko steblo obdaja na vrhu reliefno okrašen obroček. Nodus v obliki hruške z močno spotegnjenim vratom je ulit in okrašen s psevdobaročno ornamentiko. Nastavek tvorijo okvir narezanih žarkov in pred njim srebrn psevdobaročni okvir z reliefi Boga Očeta, goloba in dveh angelov. Rob ovalne kustodije krasita venec vrtnic in okvir narezanih žarkov. V nogi je pritrjena ploščica z napisom: Ljubezen vernikov 1921.

Noga in oba angela z orodji trpljenja v rokah na nastavku so iz leta 1742. Črki D. S. sta začetnici imena Danijela Stötterja, cerkvenega ključarja, ki je leta 1742 skupaj s svojo ženo, roj. Stauber, daroval ž.c. v Ptuj s srebrno monštranco, težko 4 marke in 10 lotov (op. 12). Obroček okrog stebela, nodus in nastavek so označeni z značko pasarske delavnice Karla Tratnika iz Maribora. Kakor nam pove napis na ploščici v nogi z letnico 1921, je monštranca v tem letu dobila današnjo obliko.

Na nogi je udarjena večja srebrna graška repunca za starejša dela iz let 1806—07. Na drugih delih monštrance je večkrat udarjen žig KT — Karel Tratnik st., ki je vodil pasarsko delavnico v Mariboru od leta 1894 do smrti leta 1935, ko jo je prevzel sin Karel Tratnik ml.

10. kelih

srebro, deloma pozlačeno,
tolčeno, ulito, cizelirano,
višina 27,5 cm, premer noge 18 cm, premer kupe 9,5 cm

Okrogla vzbokla noga z razgibanim, stopničasto dvignjenim robom je pokrita z asimetričnim rokokojskim ornamentom in s simboli Kristusovega trpljenja. Ulit nodus v obliki vaze je tristran, oblikovan z volutami in klasjem. Na polnem srebrnem košku, ki obdaja kupo, se ornamentika z noge ponovi.

Dat. 1751 (župnijska kronika op. 13).

Gradec 175?

Mojster F P, Franz Pfäffinger.

Večja srebrna graška repunca za starejša dela iz let 1806—07.

Kelih je bil kupljen iz zapuščine Michaela Kemacherja, ki je upravljal župnijo sv. Ožbalta in Golobov beneficiat. Razstavljen je bil na razstavi »Zlatarstvo na slovenskem Štajerskem« v Pokrajinskem muzeju v Mariboru leta 1971, št. kat. 92, in objavljen v članku »Nekaj del augsburških in graških zlatarjev na slovenskem Štajerskem« (op. 14). Poleg tega ohranjenega keliha je zlatar Pfäffinger iz Gradca izdelal za ptujsko proštijo cerkev v letih 1751—53 še velik pozlačen in tolčen pontifikalni kelih s pateno, dva velika srebrna čolnička z žlicama, par svinčenih čolničkov in ciborij (op. 15), ki jih danes ni več.

11. križ

medeninasta pločevina, posrebrena, pozlačena,
tolčena, ulita,
višina 60 cm

Tristrana noga z volutasto zavitimi nogami in robovi je pokrita s školjkami. Na gladkem križu je pritrjen ulit in pozlačen korpus.

Sreda 18. stoletja.

Brez oznak.

13. krona

medeninasta ali bakrena pločevina, posrebrena,
tolčena,

višina 21 cm, premer čelnega oboda 13,6 cm

Čelni pas z okrašenim robom so poživiljali kamni, od katerih ni niti eden ohranjen. Nad čelnim obodom krasi oglavni del krone, ki je v sredini izrezana, venec rokokojskih kartuš. Na vrhu krone je pritrjena gladka krogla z enakokrakim križem.

Sreda 18. stoletja.

Brez oznak.

14. čolniček

srebrna pločevina,
tolčena, ulita,

višina 14,5 cm, dolžina ladjice 13 cm

Okrogla vzbokla noga je stožčasto dvignjena in okrašena s pasom cvetne kite, navzdol položenih listov in grobo vtisnjenih krogov. Droben nodus je ulit. Močno usločeno ladjico pokrivajo na zunanjih stenah čopaste kite in cvetlične vejice. Pokrov je razdeljen v dve polovici, ki ju obrobja motiv neskončne valovnice. Na eni polovici je v ščitku, obdanem s cvetno kito, upodobljen ptujski mestni grb — križ, v drugem ščitku pa monogram G. B. (verjetno monogram darovalca).

Zadnja tretjina 18. stoletja.

Brez oznak.

15. relikviarij sv. križa

medeninasta pločevina, pozlačena,
pisani stekleni kamni,

tolčena, ulita,
višina 27,4 cm

Okrogla vzbokla noga je pokrita s klasicistično ornamentiko palmetnih listov, z neskončno valovnico in listnim vencem. Nodus v obliki želoda je drobno ornamentiran. Nastavek sestavljajo ovalni okvir narezanih žarkov s križem na vrhu in pred njim psevdobaročen okvir z odprtinami za relikvije. Vanj so vstavljeni tudi veliki stekleni kamni.

Preprosto klasicistično delo iz konca 18. stoletja (noga in nodus), s psevdobaročnim nastavkom iz srede 19. stoletja.

Brez oznak.

16. pasturale

srebro, deloma pozlačeno,
medenina, stekleni kamni,

ulito, cizelirano,
višina krivine 57 cm

Proštovska palica je sestavljena iz treh delov in krivine. Na psevdogotski stolpasti arhitekturi sloni krivina palice, okrašena s psevdogotsko ornamentiko akantovih listov in velikih rozet s kamni. V zavoju je v žarkastem okviru pritrjena plastika Marije z Jezusom.

Okrog 1863.

Graška delavnica s signaturo D. P. orel H. C. C.

Ptujska ž. c. je postala 22. sept. 1863 proštjijska cerkev. Za prvega prošta je bil imenovan Ivan Vošnjak. Na portretu, ki visi v župnišču iz l. 1869, je Vošnjak upodobljen s proštovsko palico v rokah, ki je bila v tem času že izdelana.

17. kelih

medenina, srebro, pozlačeno,
ulito, cizelirano,

višina 26 cm, premer noge 16,5 cm, premer kupe 10,5 cm

Psevdogotski kelih z ulitimi apliciranimi reliefi štirih evangelistov, Marije in Boga Očeta na šestlistni nogi in s predrtim koškom (psevdogotska vitica vinske

trte). Na stebelu arhitekturni motivi, nodus v obliki potlačene krogle z mehurjastimi izboklinami.

V robu noge oznaka MESSING. Na kupi mojstrova značka MS v ščitku in oznaka za 13-lotno srebro (800/1000), ki je bila vpeljana za vse dežele avstro-ogrske monarhije 1. aprila 1872 (op. 16).

Poleg obeh je na kupi še ena nerazočna značka.

Kelih je delo mojstra MS iz zadnje tretjine 19. stoletja.

Poleg naštetih ohranjenih zlatarskih in pasarskih izdelkov je bilo v proštjski cerkvi še več predmetov, ki so omenjeni v župnijski kroniki in v Slekovčevi knjigi o ptujski proštjski cerkvi. Če strnemo zbrane podatke o danes izgubljenem cerkvenem posodju, dobimo naslednji seznam:

L. 1489 je dobil župnik Tomaž Meruli za c. sv. Jurija dragocen kelih, ki ga je daroval Peter Buthe, komornik kralja Matije Korvina. Po Povodnovem poročilu (op. 17) je imel kelih napis: Arma Petri Buthaei, cammerarii Mathiae regis Ungariae 1489.

L. 1627 je darovala Marija Zunko nov kelih in 50 gld. v srebru. Istega leta je Rupert Herbst volil cerkvi v svoji oporoki (15. maja 1627) med drugim tudi 1 kelih (op. 18).

L. 1684 je cerkev zajel požar, v katerem so zgorele tudi dragocenosti (op. 19).

L. 1735 najdemo med darili za cerkev srebrno posodico s koščkom sv. križa in s trnom iz Kristusove krone; posodico je darovala za oltar sv. križa neka plemenita gospa (op. 20).

L. 1736 je neki dobrotnik daroval kapeli Franciška Ksaverija ostanke sv. Franciška v srebrni posodici (op. 21).

L. 1741 je pridobila bratovščina Corporis Christi nov album s prevleko iz rdečega žameta in s srebrnim okovjem (op. 22).

L. 1745 je Jožef Kellner daroval za kapelo ŽMB 6 novih pozlačenih svečnikov (op. 23).

L. 1746 je neki dobrotnik dal denar za kanonske table v črnih okvirih s srebrnim okovjem na glavnem oltarju (op. 24).

L. 1748 se omenja Marija Ana Tobinger v zvezi z nabavo srebrne svetilke na oltarju sv. Ane (op. 25). Istega leta je darovala grofica Antonija Heister, roj. Rosenberg, 2 srebrni in pozlačeni kroni, bogato okrašeni s kamni, v teži 5 mark in 7 lotov, ki ju je izdelal graški zlatar Johann Runklhthür in s kamni okrasil zlatar Jacob Schober. Brez okrasja v kamnih sta kroni stali 206 gld., 13 kr. in 12 vin. (op. 26).

Med leti 1751—53 je za ptujsko cerkev izdelal graški zlatar Franz Pfäffinger velik pozlačen pontifikalni kelih s pateno v tehniki tolčenja, v teži 55 lotov, par velikih srebrnih čolničkov z žličkami v teži 53 lotov in srebrn ciborij v teži 29,5 lota ter par svinčenih čolničkov v teži 32 lotov. Denar za izdelavo teh posod so dali dobrotniki, za ciborij se posebej omenja grofica Carolina van Inzächin (op. 27).

L. 1753 je tukajšnji pasar Johann Pabatin izdelal večno luč iz medenine za kapelo sv. Dizme (op. 28).

L. 1756 je darovala Constantia Jenkh kelih s pateno, ki ju je izdelal ptujski zlatar Jožef Peridoner v teži 35 lotov (op. 29).

L. 1759 so cerkvi darovali dobrotniki 6 večnih luči iz posrebrene medenine (op. 30).

L. 1759 je cerkev dobila relikviarij z relikvijami iz Rima (op. 31).

L. 1761, potem ko je bil ukraden relikviarij Franciška Ksaverija z okovjem in s srcem, so ponovno priskrbeli relikvije, ki so jih dali vdeliti v srebro (op. 32).

L. 1762 je darovala Julijana Purgain 2 srebrna stoječa svečnika (op. 33).

L. 1763 je darovala gospa Schwambochin ? srebrne verižice.

L. 1797 je darovala ljubljanska trgovska družina Rudolf srebrno srce, ki je bilo l. 1798 oddano (op. 34).

15. junija 1793 je moral ptujski dekan Gregor Jožef Plohel poslati za vojne potrebe državni blagajni v Gradcu 5 dragocenih kelihov, 2 srebrni svetilki, skledico z darilnima vrčema, dve kroni in 198 manjših srebrnih reči, skupaj 557 gld., 2 kr. in 2 vin. (op. 35).

V kroniki so ohranjeni prepisi korespondence v zvezi z oddajo srebra v letih 1807—1810 (op. 36). Iz teh poročil je razvidno, kako zelo se je skrčilo število cerkvenih dragocenosti. Današnji inventar je samo izredno zdecimiran ostanek nekdanjega premoženja ptujske proštjske cerkve.

Minoritska cerkev sv. Petra in Pavla

1. kelih

baker, pozlačen,
tolčen, graviran,

višina 21,5 cm, premer noge 14,5 cm, premer kupe 9,5 cm

Šestlistna noga ima v treh poljih vgravirano poznogotsko krogovičje, v drugih treh pa rastlinsko vitico, ribo faroniko in nejasen prizor z dvema golima figurama. Pod nodusom, ki ima obliko potlačene krogle z mehurjasto nagrbančenim ostenjem, je sredi stebila vstavljen ploščat poligonalni obroč. Visoka kapa je gladka, konična. Na nodusu manjkajo izrastki.

1. polovica 16. stoletja.

Brez oznak.

Lit.: Zlatarstvo na slovenskem Štajerskem, katalog razstave, Pokrajinski muzej v Mariboru 1971, št. 10, str. 31.

2. kelih

srebro, pozlačeno,
tolčeno, gravirano,

višina 22 cm, premer noge 13 cm, premer kupe 9 cm

Šestlistna noga s stopničasto dvignjeno zgornjo ploskvijo je okrašena na spodnjem vzboklem robu z vgraviranimi simboli Kristusovega trpljenja, v šestih poljih pa z gravuro Marijinega in Kristusovega monograma v žarkastem okviru (po trikrat). Noga prehaja v šesterostrano steblo, ki ga prekinja ta šesterostran profiliran obroč in nodus v obliki potlačene krogle z nakazanimi mehurjastimi izboklinami. V spodnjem stožčastem delu pokriva steblo gravura vitice. Gladka kupa je ob ustju rahlo usločena.

Začetek 17. stoletja.

Brez oznak.

3. kelih

srebro, pozlačeno,
tolčeno, ulito

višina 22 cm, premer noge 13 cm, premer kupe 9 cm

Šestlistna vzbokla noga s stopničasto dvignjeno zgornjo ploskvijo prehaja v poligonalno steblo, obdano na vrhu s prilegajočim, listno izrezanim obročkom. Ulit nodus v obliki hruške je poligonalen. Kupa je gladka z usločenim ustjem.

2. polovica 17. stoletja.

Brez oznak.

Na robu noge označen z večjo graško srebrno repunco iz let 1806—07 za starejša srebrna dela z novo graško repunco (Taxstempel) za čas 1810—24.

Oblikovno čist in v več različicah ohranjen tip keliha.

Lit.: M. Šetinc: Zlatarski in pasarski izdelki na ormoškem področju, Ormož skozi stoletja, Maribor 1973, str. 172.

4. kelih

srebro, deloma pozlačeno
tolčeno, cizelirano, ulito

višina 27 cm, premer noge 16 cm, premer kupe 10 cm

Okrogla vzbokla noga z dekorativno izrezanim robom je pokrita s tolčenim akantom, tremi angelskimi glavicami in tremi ovalnimi medaljoni s simboli Kristusovega trpljenja. Noga prehaja v stožčasto steblo, okrašeno z akantovim listjem, na vrhu ga obdaja listno izrezan oprijemajoč obroček. Ulit nodus v obliki hruške oblikujejo trije gladki medaljoni in akant. Ob ustju usločeno kupo obdaja predrto izveden srebrn košek, kjer se motivi z noge ponovijo.

Augsburški žig uradnega pregleda se po obliki še najbolj približuje znački iz let 1695—1700.

Mojstrov znak — MM pripada Mihaelu Maierju.

Srebrna graška repunca za starejša srebrna dela iz let 1806—1807.

Kelih je delo augsburškega zlatarja M. Maierja iz konca 17. stoletja.

Lit.: M. Šetinc: Nekaj del graških in augsburških zlatarjev na slovenskem Štajerskem, Bašev zbornik, ČZN, n. v. V, Mbr. 1969, str. 336—337.

Slika 2: Ptuj, minoritska cerkev, kelih augsburškega zlatarja Mihaela Maierja iz konca 17. stol.

5. kelih

srebro, deloma pozlačeno,

tolčeno, ulito,

višina 23 cm, premer noge 13 cm, premer kupe 9 cm

Okrogla vzbokla noga z valovitim robom je pokrita z širokolistnim akantom in tremi angelskimi glavnicami ter prehaja v gladko stožčasto steblo, ki je na vrhu obdano z listno izrezanim obročkom. Ulit hruškast nodus je reliefno okrašen z akantom. Ob ustju usločeno kupo obdaja srebrn, predrto izveden košek, oblikovan z angelskimi glavnicami, akantom in s tremi medaljoni. V njih so simboli Kristusovega trpljenja.

Konec 17. ali začetek 18. stoletja.

Brez oznak.

Kelih spominja na augsburške izdelke tega časa, vendar v izdelavi ne dosega kakovostne ravni augsburškega zlatarstva.

6. kelih

srebro, deloma pozlačeno, medeninasta pločevina, pozlačena,

tolčeno, ulito, cizelirano,

višina 25 cm, premer noge 14,5 cm, premer kupe 9,5 cm

Okrogla vzbokla noga iz pozlačene tolčene medeninaste pločevine z gladkim usločnim robom je pokrita s širokim pasom navzdol položenih klasicističnih šilastih listov, ki ga spremlja ozek ornamentalni niz. Gladko ploskev pod stožčastim stebлом poživlja niz cizeliranih polkrožnih lokov. Na vrhu obdaja steblo prilegajoč, listno izrezan obroček. Nodus v obliki hruške ima nakazane cvetne šopke. Ob ustju usločeno kupo obdaja srebrn, predrto izdelan košek, oblikovan iz masivnega akanta, večlikih cvetov in treh angelskih glavnic z razprostrtimi perutmi. Noga je klasicistični dodatek iz začetka 19. stoletja, tudi nodus verjetno ni več prvoten, kupa s koškom je iz konca 17. stoletja.

Brez oznak.

Na kupi je udarjena večja graška repunca iz l. 1806—07 za starejša srebrna dela.

7. kelih

srebro, deloma pozlačeno, medeninasta pločevina, pozlačena,
tolčeno, ulito,
višina 24 cm, premer noge 14,2 cm, premer kupe 9,3 cm

Okroglo vzboklo nogo iz tolčene pozlačene medeninaste pločevine pokrivajo klasicistični ornamentalni motivi. Stožčasto steblo je gladko in na vrhu obdano z ornamentiranim obročkom. Ulit nodus v obliki vaze s širokim gladkim pasom je klasicističen, prav tako iz pozlačene medenine. Zvonasto kupo z usločenim ustjem obdaja srebrn, tolčen, predrto izdelan košek s tremi ovalnimi medaljoni in trakasto ornamentiko. V medaljonih so upodobljeni reliefi Marije z Jezusom in dveh svetnikov redovnikov.

Noga in nodus sta iz začetka 19. stoletja, kupa je nastala v 1. polovici 18. stoletja, med 1720—40.

Brez oznak.

8. ciborij

srebro, deloma pozlačeno, medeninasta pločevina, pozlačena,
tolčeno, ulito, cizelirano,
višina 37 cm, premer noge 16 cm, premer kupe 12,5 cm

Okroglo vzboklo nogo iz pozlačene tolčene medeninaste pločevine z usločenim robom krasijo klasicistični ornamentalni motivi t. i. copf stila. Gladko ploskev pod stožčastim stebлом poživlja niz cizeliranih polkrožnih lokov. Steblo obdaja na vrhu oprijemajoč listno izrezan obroč. Ulit nodus v obliki hruške je pokrit z listi. Široko kupo obdaja tolčen, srebrn, predrto izdelan košek, ki ga oblikujejo trije reliefi v C kartušah in tri angelske glavice, obdane z vitičjem. Na reliefih so upodobljeni naslednji prizori: Kristus na Oljski gori, Ecce homo, Kristusa bičajo. Košek sklepa pas pokonci stoječih trikotnih palmetnih listov. Na pokrovu se sistem okrasitve s srebrno predrto aplikacijo ponovi, tokrat predstavljajo reliefi simbole Kristusovega trpljenja. Pokrov je v sredini zvonasto dvignjen in dopolnjen z ulito plastiko vstalega Kristusa. Na pokrovu sta gravirana grba z začetnicama M. I. in E. C.

Na košku je vtisnjena ne povsem jasna mojestrova značka I G? in večja graška repunca iz let 1806—07 za starejša srebrna dela. Noga in nodus sta klasicistična dodatka iz konca 18. stoletja. Kupa s pokrovom je delo neznanega mojstra I G?, ki je nastalo v 1. četrt. 18. stoletja.

Zaradi sorodnosti v izdelavi bi bilo mogoče povezati med seboj noge kelihov št. 6 in št. 7 in nogo tega ciborija. V teh delih bi mogli iskati domače pasarske izdelke.

9. monštranca

srebro, deloma pozlačeno, medeninasta pločevina, pozlačena,
pisani stekleni kamni,
tolčeno, ulito,
višina 64,5 cm, širina žarkov 26 cm, noga 22 × 18 cm

Ovalna, močno vzbokla noga s pasom cvetne dekoracije na robu ima široko boro, ki jo izpolnjujejo dvoje C volute in cvetlična ornamentika. Stožčasto steblo je gladko. Ulit nodus v obliki hruške je reliefno okrašen. Nastavek sestavljajo zunanji okvir narezanih pozlačenih žarkov, pred njim srebrn, predrto izveden okvir akantove vitice, vanj so vkomponirani reliefi dveh angelov adorantov, Boga Očeta pod baldahinom in križem ter plastika pelikana z mladiči. Srčast okvir kustodije krasí listni venec. Po nastavku so raztreseni pisani stekleni kamni v pozlačenih rozetah (deloma manjkajo).

Monštranca je sestavljena iz dveh delov, ki sta nastala v različnih časovnih obdobjih. Nastavek monštranca je baročen, po ornamentiki ga je mogoče datirati v 1. tretjino 18. stoletja in je označen na žarkih z graško značko uradnega pregleda (panter v ovalu), ki jo v tem času le še redko srečujemo. Po Joosu so okrog l. 1719 v Gradcu vpeljali novo značko, v kateri je poleg pantra tudi tekoča letnica. Označevanje z značko, v kateri je samo panter, je bilo kljub uvedbi novega načina še vedno v rabi; to nam potrjuje več ohranjenih izdelkov iz kasnejšega 18. stoletja. Na žarkih je videti še večjo graško srebrno repunco za starejša dela iz let 1806—07 in novo graško repunco ali Taxstempel za čas 1810—24.

Noga in nodus sta bila v 1. polovici 19. stoletja (ca. 1830—40) zamenjana in izdelana iz pozlačene medeninaste pločevine v oblikah in z ornamentiko, ki je bila v tem času veljavna.

10. kelih

srebro, pozlačeno, bakrena in medeninasta pločevina, pozlačena,

tolčeno ulito,

višina 25,5 cm, premer noge 16 cm, premer kupe 9 cm

Okrogla vzbokla noga ima razgiban rob in je deljena s tremi spiralno zviti pasovi v polja, ki so izpolnjena z rokajo. Nodus v obliki močno razgibane rokokojske vaze je ulit. Kupo obdaja poln pozlačen košek, okrašen z rokokojskim školjkastim ornamentom.

3. četrtina 18. stoletja.

Brez oznak.

Na kupi je vtisnjena večja srebrna graška repunca za starejša dela iz let 1806—07.

11. relikviarij

medeninasta pločevina, pozlačena,

tolčena, ulita,

višina 29 cm, noga 13 × 11 cm

Ovalna vzbokla noga z razgibanim robom je razdeljena s štirimi pasovi v polja, ki jih krasijo šopi sadežev ali cvetnih popkov (?). Nodus v obliki vaze je ulit in drži nastavek, ki ga sestavljajo zunanji okvir pozlačenih narezanih žarkov s križem na vrhu in rokokojski okvir z zastekljeno odprtino. Relikvije v odprtini niso prvotne in imajo psevdobaročen okvir.

Zadnja tretjina 18. stoletja.

Brez oznak.

Zaradi sorodnosti v izdelavi in ornamentiki je mogoče povezati ta relikviarij z monštranco iz ž. c. sv. Ožbalta v Ptujju. Zelo verjetno je bil v obeh primerih na delu isti mojster, ki ga lahko iščemo tudi med domačini. Na nobenem od teh dveh izdelkov ni mojstrove signature (že zaradi uporabe neplemenite kovine, ki ni bila podvržena žigosanju), zato se njunemu izdelovalcu ne moremo približati, vendar ju lahko uvrstimo v veliko skupino neoznačenih domnevno domačih del.

12. kelih

srebro, pozlačeno,

tolčeno, ulito,

višina 24 cm, premer noge 13 cm, premer kupe 9 cm

Okrogla vzbokla noga ima ob robu širok dekorativen pas, ki ga izpolnjuje preplet neskončne valovnice z rozetami v sredini. Zgornjo ploskev noge in steblo pokrivajo navzdol položeni palmetni listi v gladkih obodih. Nodus v obliki klasicistične vaze s poudarjenim, reliefno okrašenim pasom je ulit. Kupo obdaja poln košek, oblikovan s šilastimi listi in frizom ozkih polkrožnih lokov.

Ca. 1830—40.

Deloma vidna značka uradnega pregleda, morda Dunaj 183?.

Mojstrova značka WP.

13. kelih

srebro, deloma pozlačeno, medeninasta pločevina, pozlačena,

tolčeno, ulito,

višina 25,5 cm, premer noge 14,5 cm, premer kupe 10 cm

Okrogla noga z gladkim usločnim robom je pokrita s pasom dvojnih C volut, ki so izpolnjene z grozdom. Na gladkem steblo je pritrjen profiliran obroč in ulit nodus, ki po obliki posnema renesančne noduse. Kupo obdaja poln pozlačen košek s tremi srebrnimi reliefnimi medaljoni v listnih okvirih. Na reliefih so upodobljeni naslednji prizori: Oljska gora, Kristusa bičajo in Kronanje s trnjem. Medaljone obdaja akantovo listje, simboli trpljenja in drobni rdeči kamni v polnih škatlastih okovih. Košek je zgoraj sklenjen z motivom neskončne valovnice in šilastih listov.

Brez oznak.

Na kupi je vtisnjena večja srebrna graška repunca za starejša dela iz let 1806—07.

Noga in nodus sta nastala v 1. polovici 19. stoletja, ca. 1820—40. Kupa s koškom je starejša, iz začetka 18. stoletja, okrasitev s kamni na košku ni prvotna (?).

14. kelih

srebro, pozlačeno, poldragi kamni, kost, safirji,
ulito, gravirano,

višina 21 cm, premer noge 14 cm, premer kupe 11 cm

Okroglo plosko nogo poživljajo štiri emajlne sličice s podobami Imakulate, Male Terezike, Neže in Bernardke. Visoko stožčasto steblo iz zelenega kamna obdajajo kovinske proge, nodus je oblikovan iz šestih poročnih prstanov, ki jih izpolnjuje jabolko iz slonove kosti. Kupo v obliki polkrogle krasijo štirje pasovi, posuti s safirji. Na spodnji strani noge je vgraviran napis: Dekliška Marijina družba pri oo. minoritih v Ptujju, ob svoji 35-letnici 8. 12. 1898—8. 12. 1933.

Dat. 1933.

Na nogi in na kupi drobni nerazločni znački.

Načrt za kelih je po vsej verjetnosti nastal v Plečnikovem krogu ali v krogu njegovih učencev.

Med skromnejšimi pasarskimi izdelki pri minoritih v Ptujju naj omenimo šest rokokojških tolčenih kanonskih tabel iz posrebrene medeninaste pločevine, preprosto monštranco iz medeninaste pločevine iz 1. polovice 19. stoletja in psevdogotsko, ulito monštranco s kipci sv. Petra, Pavla in Marije z Jezusom iz zadnje tretjine 19. stoletja.

Zaradi pomanjkljive urejenosti samostanskega arhiva ni bilo mogoče zbrati ustreznih podatkov za cerkveno posodje.

Župnijska cerkev sv. Ožbalta

1. kelih

srebro, deloma pozlačeno,

tolčeno, ulito, cizelirano,

višina 23,2 cm, premer noge 14,6 cm, premer kupe 9,5 cm

Vzbokla noga z nakazanim šestlistnim obodom je pokrita z velikimi tulipanovimi cvetovi, mesnatimi akantovimi listi in s tremi apliciranimi angelskimi glavicami. Hruškast nodus je ulit in ima nakazane liste. Predrt srebrn košek obdaja kupo. Oblikujejo ga veliki cvetovi, akant in tri angelske glavice.

2. polovica 17. stoletja.

Značka uradnega pregleda S — Salzburg, 17.—18. stol. (Rosenberg IV, št. 7832, str. 43).

Mojstrova značka: H C A Hans Caspar Aihorn (1610—1686).

Večja srebrna graška repunca za starejša dela iz let 1806—07. Aihornov kelih je doslej edino signirano salzburško zlatarsko delo na slovenskem Štajerskem.

2. ciborij

srebro, deloma pozlačeno, medeninasta pločevina, pozlačena,

tolčeno, ulito,

višina 41,5 cm, premer noge 16,6 cm, premer kupe 13,3 cm

Okrogla vzbokla noga z gladkim robom je pokrita s tolčeno ornamentiko listov in okrašena s tremi srebrnimi reliefnimi aplikacijami angelskih glav. Najčast ulit nodus krasijo cvetne in sadne girlande. Široko kupo obdaja predrt srebrn košek v obliki cvetnega venca. Vmesna člena med nogo in nodusom in med nodusom in kupo sta novejša. Pokrov z močno usločenimi stenami je na vrhu opremljen z velikim križem in pokrit s psevdobaročno ornamentiko.

Noga, nodus in košek iz sredine 17. stoletja.

Kupa in pokrov sta označena z mojstrovo značko TS v ovalu in z značko za 12-lotno srebro (750/1000), ki je bila vpeljana l. 1867 za vse dežele avstro-ogrske monarhije (op. 37).

Kupa in pokrov sta delo mojstra TS iz 3. tretjine 19. stoletja.

3. monštranca

srebro, deloma pozlačeno,

tolčeno, ulito,

višina 52 cm, širina žarkov 24,5 cm, noge 18 × 17,7 cm

Ovalno vzboklo nogo z volutno razgibanim robom delijo štirje pasovi v polja, izpolnjena s šopki cvetja in popkov. Ulit nodus ima obliko vaze in ga pokriva rokaja. Nastavek je novejši dodatek z nekaterimi psevdobaročnimi motivi iz konca 19. ali iz začetka 20. stoletja.

Slika 3: Ptuj, ž.c. sv. Ožbolta, kelih
salzburškega zlatarja Hansa Casparja
Aihorna iz 2. pol. 17. stol.

Noga in nodus sta iz zadnje tretjine 18. stoletja in sta nastala v času izzvenevanja rokokoja. Noga je motivno zelo sorodna relikviariju iz minoritskega samostana v Ptuju št. 11 in bi bila lahko nastala v isti delavnici.

Brez oznak.

Na robu noge večja srebrna graška repunca za starejša dela iz leta 1806—07 in novi graški repunec ali Taxstempel za čas od 1810—24.

4. ciborij

medeninasta pločevina, pozlačena,
srebro, deloma pozlačeno,
tolčeno, ulito,
višina 41,5 cm, premer noge 16,8 cm, premer kupe 11,5 cm

Okroglo vzboklo nogo z gladkim usločnim robom krase pas stiliziranih palmet v utisnjenih ovalih. Pod nodusom rebrasto profiliran vmesni člen v obliki potlačene krogle. Ulit nodus je reliefno okrašen in ima obliko vaze. Kupo obdaja poln srebrn košek z gladkimi in reliefno okrašenimi polji (klasje in grozdje). Pokrov z usločnim gladkim robom ima »kupolasto« rebrasto obliko s kroglo in križem na vrhu.

Na kupi mojstrova značka MS v ščitku in oznaka za 13-lotno srebro (800/1000), ki je bila vpeljana za vse dežele avstro-ogrske monarhije l. 1867.

5. kelih

srebro, pozlačeno,
tolčeno, ulito, cizelirano,
višina 28 cm, premer noge 17 cm, premer kupe 9,7 cm

Okrogla vzbokla noga s psevdobaročno okrasitvijo in štirimi apliciranimi reliefi evangelistov. Nodus v obliki vaze in poln pozlačen košek s štirimi angelskimi glavici v ovalnih okvirih sta zelo bogato okrašena z neobaročno ornamentiko.

Na nogi mojstrova značka TS v ovalu in oznaka za 12-lotno srebro (750/1000), ki je bila vpeljana l. 1867. Poleg obeh je na kelihu udarjena še tretja, nerazločna značka.

Kelih, je delo mojstra TS, ki je izdelal tudi ciborij št. 2, in je nastalo v tretji tretjini 19. stoletja.

6. kelih

medenina, pozlačena, srebro, pozlačeno,

ulito, cizelirano,

višina 25,7 cm, premer noge 15,7 cm, premer kupe 9,3 cm

Psevdogotsko oblikovan kelih z vstavljenjo ploščico v nogi, kjer je vgraviran napis: F. KAGER CILLI 1896. Na kupi je vidna mojstrova značka FK v pravokotnem okviru in oznaka za 13-lotno srebro (800/1000), ki je bila vpeljana l. 1872.

Ferdinand Kager je bil pasar, ki se je iz Konjice preselil v Celje okoli l. 1893. Pasarsko obrt je po njegovi smrti prevzel sin Konrad Kager. Temu je sledil sin Franc. Na slovenskem Štajerskem je ohranjeno večje število izdelkov pasarske družine Kagerjev, ki so se iz severne Nemčije naselili najprej v Labotski dolini, od koder je prišel Ferdinand Kager v Konjice (op. 38), Franc Kager pa v Maribor (l. 1889). Oba brata sta v Celju in Mariboru ustanovila delavnici, ki sta delali do 2. svetovne vojne. (V Mariboru v Vetrinjski ulici.)

7. kelih

medeninasta pločevina, pozlačena,

srebro, pozlačeno,

prešano, ulito, cizelirano,

višina 24,2 cm, premer noge 15,5 cm, premer kupe 10 cm

Preprost kelih iz 1. tretjine 20. stoletja, ki je zanimiv predvsem zato, ker je izdelek ljubljanskega mojstra Ivana Kregarja (napis znotraj v nogi: Ivan Kregar Ljubljana).

OPOMBE

¹ H. Kohlhausen: *Geschichte des Deutschen Kunsthandwerks*, München 1955, str. 202—204, slika 171.

² H. Kohlhausen: o. c. — D. Heinz: *Gotik in Österreich*, katalog razstave, Krems 1967, str. 254—256, kat. št. 236.

³ G. Wolfbauer: *Meisterverzeichnis der steierischen Goldschmiede*, Zeitschrift des historischen Vereines für Steiermark, Graz 1935, str. 73—74.

⁴ M. Ljubša: *Likovni delavci iz celjskih matičnih knjig, rokopis za ČZN v PAM*, št. 153.

⁵ M. Ljubša: o. c. št. 105.

⁶ *Das steierische Handwerk I.*, katalog razstave, Graz 1970, str. 320.

⁷ M. Slekovc: *Škofija in nadduhovnija v Ptuj, Maribor 1880*, str. 163.

⁸ M. Slekovc: o. c. str. 101.

⁹ *Ausstellung culturhistorischer Gegenstände, Im Feier der 600 jähr. Regierung des Hauses Habsburg im Herzogthum Steiermark*, Graz 1883, str. 355.

¹⁰ M. Slekovc, o. c. str. 104.

¹¹ *Župnijska kronika ž. c. sv. Jurija v Ptuj* — *Collectanea de origine, progressu et actuali incimento Archi-parochias Ecclesiae, una cum sacellis gratiosis, et ecclesiis filialibus sibi imediate incorporatis Pethovii sub Decanali & Archi — Parochiali Praesidio Illmni ac Rdssmi Dni Dni Francisci Ignatii S. R. I. Comitis ab Inzaghi ordinata MDCCXXXII (1732)*, str. 287.

¹² *Župnijska kronika*, str. 87.

¹³ *Župnijska kronika*, str. 148.

¹⁴ M. Šetinc, *Nekaj del graških in augsburških zlatarjev na slovenskem Štajerskem*, ČZN, Nova vrsta V., Bašev zbornik, Maribor 1969, str. 345—346.

¹⁵ *Župnijska kronika*, o. c., str. 90, 91, 149.

¹⁶ V. Reitzner: *Alt Wien Lexikon für Österreichische u. Süddeutsche Kunst und Kunstgewerbe*, Wien 1952, str. 113.

¹⁷ S. Povoden: *Bürgerliches Lesebuch*, rokopis, str. 126.

¹⁸ M. Slekovc: o. c., str. 104.

¹⁹ M. Slekovc: o. c., str. 128.

²⁰ M. Slekovc: o. c., str. 141.

²¹ M. Slekovc: o. c., str. 145 in *Župnijska kronika*, o. c., str. 202.

²² *Župnijska kronika*, o. c., str. 244.

- ²³ M. Slekovec: o. c., str. 147.
²⁴ Župnijska kronika, o. c. str. 88.
²⁵ Župnijska kronika, o. c., str. 118.
²⁶ Župnijska kronika, o. c., str. 148, 158 in M. Slekovec: o. c., str. 147.
²⁷ Župnijska kronika, o. c., str. 90, 91, 149.
²⁸ Župnijska kronika, o. c., str. 233 in 236.
²⁹ Župnijska kronika, o. c., str. 98.
³⁰ Župnijska kronika, o. c., str. 158.
³¹ Župnijska kronika, o. c., str. 101.
³² Župnijska kronika, o. c., str. 202.
³³ Župnijska kronika, o. c., str. 102.
³⁴ Župnijska kronika, o. c., str. 150.
³⁵ M. Slekovec: o. c., str. 165.
³⁶ Župnijska kronika, o. c., str. 103, 572—579.
³⁷ V. Reitzner: o. c., str. 111.
³⁸ M. Ljubša: o. c., str. 89, 90.

SEZNAM PTUJSKIH ZLATARJEV IN PASARJEV

Baltazar (Balthasar), pasar. Umre 27. dec. 1685, star 27 let (M. I, str. 1, ž. u. sv. Jurija, Ptuj).

Barbara, žena zlatarja. Umre 31. jan. 1698, stara 60 let (M. I, str. 25, ž. u. sv. Jurija, Ptuj).

Dietrik (Dietrich), zlatar. Imenovan skupaj z zlatarjem Petrom okoli l. 1311 v Ptuj (op. 1).

Fabijanovič Štefan (Fabianovitsch Stephan, Fabijanič), zlatar. Omenjen kot zlatar in mešan v Ptuj l. 1569 (op. 2) in l. 1572, ko je plačal 15 krajcarjev davka na 1 dimnik hiše (op. 3). Štefan Fabijanič in Matej Dacher, ključavničar, sta se morala 12. nov. 1599 pisмено ali usno izjaviti pri županu zaradi verskega prepričanja (op. 4).

Fromm Franc (Fromm Franz), pasar. Imenovan l. 1785 v seznamu hišnih lastnikov mesta Ptuja. Njegova hiša ima številko 143 (op. 5). 17. jan. 1791 umre Cecilija Fromm, vdova po meščanskem pasarskem mojstru, stara 66 let, hiša 59, kar pomeni, da je Franc Fromm že predtem umrl (M. III, fol. 98, ž. u. sv. Jurija, Ptuj).

Gregorič Janez (Gregorič Johann), pasarski pomočnik. Umre 22. febr. 1789, star 35 let, v hiši št. 144 (M. III, fol. 76, ž. u. sv. Jurija, Ptuj).

Gspaltl Jožef (Gspaltl Joseph), juvelir. Se poroči 8. marca 1886, star 42 let, z Marijo Grivc, prodajalko, 20 let, v Ptuj. V poročni knjigi je navedeno, da je po rodu iz Gradca in da živi v Ptuj v hiši št. 2 (P. V, str. 176, ž. u. sv. Jurija, Ptuj, AS).

Ivan (Hanns), zlatar. Plača l. 1513 davek na hišo, ki stoji v 1. mestni četrti 6,5 pfeniga (op. 6).

Jurij (Jorig), zlatar. Se dvakrat omenja 10. aprila l. 1447 v testamentu Uršule Drucker, ptujske meščanke (op. 7).

Jurmann Jakob, pasar. V poročilu deželnega urada za preizkušanje denarja iz l. 1794 je omenjeno, da je izdeloval 6- do 7-lotne, z medenino mešane gumbe in pasove (op. 8). Jurmann je v ptujskih matičnih knjigah pogosto omenjen. Bil je trikrat poročen, prvič 7. sept. 1791 z Rozalijo Seüer (P. III, fol. 29, ž. u. sv. Jurija, Ptuj), s katero je imel 11 otrok (med leti 1791—1804) (op. 9), drugič z Ano, ki je umrla 31. dec. 1828 (M. IV, fol. 295, ž. u. sv. Jurija, Ptuj), in tretjič 16. febr. 1829 z Ano Reiner (P. III, fol. 137, ž. u. sv. Jurija, Ptuj). V tretjem zakonu je imel hči Jožefo Ano (op. 10). L. 1816 se Jakob Jurmann omenja v seznamu prebivalcev, družinskih poglavarjev mesta Ptuja. Ta seznam je bil sestavljen zaradi zbiranja sredstev za obnovo mestnega stolpa. Lastnik hiše št. 54 Jakob Jurmann je v ta namen prispeval 9 gld. in 11 kr. (op. 11). Pasar Jurmann je umrl 5. marca 1842 v starosti 75 let (M. V, str. 33, ž. u. sv. Jurija, Ptuj, AS). Njegova hči iz prvega zakona Jožefa se je 29. sept. 1817 poročila z Jožefom Ignacom Lückerjem, pasarjem iz Gradca (P. III, fol. 111, ž. u. sv. Jurija, Ptuj), ki je l. 1842 izdelal monštranco za ž. c. sv. Lovrenca na Pohorju in l. 1843 kelih za ž. c. v Rušah (op. 12). K njegovim neohranjenim delom sodita dve banderi iz l. 1840 za ž. c. v Veliki Nedelji (op. 13).

Khun Janez (Khun Johann), zlatar in srebrar. Rojen v Loipersdorfu. 21. febr. 1808 je bil najet za 7 let pri mojstru Filipu Jakobu Goriuppu v Gradcu (op. 14). 1. aprila 1821 je kupil v Ptuj obrtno pravico od Jakoba Grossheima za 360 gld. in jo 13. maja 1845 prodal s kupoprodajno pogodbo Francu Machatschu za 205 gld. Ta pravica je bila

od gubernija 13. jan. 1836 razglašena za kupno (op. 15). 6. jan. 1823 je bil J. Khun vključen v štajerski zlatarski ceh kot ptujski deželni mojster. Na tabli punc iz l. 1828 je označena njegova značka I. K., kjer je tudi imenovan kot ptujski deželni mojster (op. 16). V Ptujju se mu je rodila 23. dec. 1822 hči Fridolina (R. VI., str. 2, ž. u. sv. Jurija, Ptuj, AS). Okrog l. 1845 se je preselil v Maribor, kjer mu je 21. febr. 1846 umrla hči in 18. junija 1852 žena Ana (M. II, str. 389, ž. u. sv. J. Krstnika, Maribor, AS, M. II, str. 432, ž. u. Janeza Krstnika, Maribor, AS). Obakrat je v matičnih knjigah označen za mariborskega zlatarja in srebrarja. R. G. Puff ga omenja med mariborskimi obrtniki brez hiš (op. 17).

Klockspurger Franc Bernhard (Klockspurger Franz Bernhard), srebrar. 25. junija 1735 se poroči F. B. K., zlatar v Ptujju, z Marijo Barbaro Petunvill v Gradcu (op. 18). V letih od 1737 do 1744 se mu rodi v Ptujju 6 otrok (op. 19). 20. junija 1775 je bil v Celju pokopan Franc Klockspurger, zlatar, ki je umrl na Bregu, star 70 let. 4. avg. 1772 je bila pokopana Elizabeta Koggspurger »Aurifabri in Lopata uxor«, stara 57 let. Možno je, da gre za ptujskega mojstra, ki se je preselil v Celje (M. Ljubša: Likovni delavci iz celjskih matičnih knjig, rokopis za ČZN, v PAM, št. 105).

Machatsch Franc (Machatsch Franz, Machacz, Machatz, Mahatsch), zlatar in srebrar. 13. maja 1845 je kupil obrtno pravico s kupoprodajno pogodbo od zlatarja Janeza Khuna za 205 gld. (op. 20). Imenovan je v obrtnem registru graškega adresarja iz l. 1862 in stanuje v Ptujju v hiši št. 23 (op. 21). 30. julija 1848 se poroči, star 35 let, s Franciško Jožefo Zarfeld, hčerko meščanskega kirurga (24 let) (P. IV, fol. 71, ž. u. sv. Jurija, Ptuj). V poročni knjigi je navedeno, da je doma iz Hlinskega na Moravskem in da že 3 leta živi v Ptujju. Med leti 1848—59 se mu rodi 9 otrok (op. 22). Umrl je l. 1867, star 54 let, v hiši št. 83 (M. 1865—1885, str. 32, mat. u. Ptuj).

Magdalena, služkinja pri pasarju (famula apud Giertler) umre 29. junija 1689, stara 29 let (M. I, str. 9, ž. u. sv. Jurija, Ptuj).

Malsiner Jožef (Malsiner Josef), zlatar. Imenovan v obrtnem registru graškega adresarja iz l. 1862. Stanuje v Ptujju št. 28 (op. 23). V Celju se v istih letih omenja Jožef Mihael Malsiner kot zlatar in sin trgovca Ulrika M. iz Klausna na Tirolskem. 18. febr. 1860 se poroči J. Malsiner v Celju z Marijo, hčerjo umrlega celjskega peka Franca Deutschmanna. L. 1861 in 1862 se jima rodi dvojce otrok. Jožef Malsiner umre v Celju 10. dec. 1864, star 41 let. Možno bi bilo, da gre za mojstra, ki se omenja l. 1862 v Ptujju. O Malsinerjevem bivanju v Ptujju ni doslej nobenih podatkov razen omembe v graškem adresarju in vse kaže, da gre za zlatarja, ki se je ustavil v Celju (M. Ljubša: Likovni delavci iz celjskih matičnih knjig, rokopis za ČZN v PAM, št. 134).

Mayer Ignac (Mayer Ignaz), zlatar in srebrar. Po kupni in prodajni pogodbi je 1. avgusta 1807 kupil I. Mayer s soprogo Ano srebrarsko in zlatarsko obrtno pravico od Filipa Schüllerja za 500 gld. Do 1. aprila 1814 je bil vpisan še zaostanek kupne vsote 250 gld., ki je bil nato izbrisan (op. 24). I. Mayer in njegova žena sta imela to obrtno pravico do 3. junija 1818, nato sta jo kupila za 900 gld. Anton Theisel, zlatar, in njegova žena Roza. Od 17. avg. 1820 je vpisan Jakob Grossheim, trgovec, ki jo je 1. aprila 1821 prodal zlatarju J. Khunu (op. 25). V letih 1808—1814 so se I. Mayerju rodili v Ptujju trije otroci (op. 26).

Nikolaj (Niklas), zlatar. Imenovan l. 1342 v Ptujju (op. 27).

Omersa Gregor (Amersa, Omerssa), zlatar. 19. maja 1698 se poroči Gregorius Amersa, zlatar, z Uršulo Kunc (P. I, str. 19, ž. u. sv. Jurija, Ptuj). Med leti 1700—1704 se mu rodijo v Ptujju 4 otroci (op. 28). Sočasno se v Celju omenja zlatar Baltazar Omersa. 2. avg. 1697 je omenjen kot krstni boter, 1. nov. 1697 se mu rodi hči Marija Elizabeta (M. Ljubša: Likovni delavci iz celjskih matičnih knjig, rokopis za ČZN v PAM, št. 153).

Pabatin Janez (Pabatin Johann), pasar. Omenjen l. 1753 kot izdelovalec večne luči za kapelo sv. Dizme v proštijiški cerkvi v Ptujju (op. 29).

Pavel, pasarski pomočnik. Umre 11. febr. 1695, star 30 let (M. I, str. 21, ž. u. sv. Jurija, Ptuj).

Peridoner Jožef (Peridoner Josef, Perctoner, Peritoner), zlatar. L. 1754 je omenjen v seznamu meščanov kot lastnik hiše brez vrta v mestu (op. 30). 3. febr. 1758 se poroči v Ptujju kot vdovec s Franciško Leithmarslechner (P. II, str. 24, ž. u. sv. Jurija, Ptuj) in umre 24. junija 1776, star 57 let (M. II, str. 141, ž. u. sv. Jurija, Ptuj). V letih 1760 in 1768 dobi sina in hčer (op. 31). L. 1756 je izdelal kelih s pateno, težek 35 lotov, ki ga je proštijiški cerkvi darovala Konstanca Jenkh in danes ni več ohranjen (op. 32). Pripisujemo mu izdelavo srebrne aplikacije na meču ptujskega mestnega sodnika iz let 1760—62, ki je označena s ptujskim mestnim grbom in s monogramom IP (op. 33).

L. 1775 se J. Peridoner omenja kot poročna priča Jakoba Kölniga (op. 34). Iz stare zemljiške knjige je razvidno, da je imela l. 1776 Frančiška Peridoner, vdova zlatarja, hišo št. 190 (v Dravski ulici, sedaj porušena, nasproti glasbene šole), ki jo je prevzela po smrti svojega moža. L. 1779 je kupil hišo in obrtno pravico zlatar Filip Schiller (op. 35).

Peter, zlatar. Omenjen v seznamu meščanov mesta Ptuja l. 1513, ko je plačal davek na hišo, ki stoji v 2. mestni četrti, v znesku 3,5 pfeniga (op. 36).

Peter (Petrus), zlatar. Omenjen skupaj z zlatarjem Dietrikom okoli l. 1311 v Ptujju (op. 37).

Reiner Martin, zlatar. Omenjen l. 1631 kot zlatar in meščan v Ptujju. Je sin Abrahama Reinerja in Ane Gügl. Njegov brat Jakob Reiner je 20. sept. 1631 vprašal mestni svet v Bregenzu, da izda rojstni list za Martina Reinerja, ki živi v Ptujju (op. 38).

Schiller Filip (Schiller Philipp, Scholler, Schüller, Spüller), zlatar in srebrar. Po kupni pogodbi z dne 23. julija in po magistratni vknjižbi z dne 7. avg. 1779 je F. Schiller kupil zlatarsko in srebrarsko obrtno pravico za 150 gld. od Ane Frančiške Peritoner, vdove po zlatarju Jožefu Peridonerju (op. 39). 13. sept. 1779 se poroči Philipp Scholler, zlatar, z Marijo Ano Prauhart. Za pričo mu je bil mestni sodnik Ksaverij Wolfschogg (P. II, str. 65, ž. u. sv. Jurija, Ptuj). 15. dec. 1782 je bil sprejet v štajerski zlatarski ceh (op. 40). Omenjen je nadalje v seznamih meščanov mesta Ptuja l. 1785 in l. 1809 kot lastnik hiše št. 190 (op. 41). L. 1816 je prispeval 7 gld. in 55 kr. za popravilo mestnega stolpa (op. 42). 1. avg. 1807 je svojo obrtno pravico prodal Ignacu Mayerju in njegovi ženi Ani za 500 gld. (op. 43). Je istoveten s Ph. Spüllerjem, zlatarjem v Ptujju, ki je prav tako prosil 15. dec. 1782 za vstop v ceh (op. 44). Na kulturnozgodovinski razstavi v Gradcu l. 1883 je bilo njegovo delo predstavljeno s šestimi izdelki: kat. št. 418 — srebrn pokal s pokrovom iz l. 1812, kat. št. 442 in 443 — dve solnici na svedrastem podstavku iz konca 18. ali zač. 19. stoletja, kat. št. 503 — dva srebrna svečnika, oblikovana v zgornjem delu kot žara, kat. št. 444 — karafina z drevesom v sredini, ki nosi skledici za sol in poper in stoji na pladnju. Za lastnika razstavljenih del je v katalogu naveden Franc Wibmer iz Ptuja, vendar ni danes za njimi nobenih sledov (op. 45). Joos omenja, da se Schiller pritožuje nad trdim stanjem v Ptujju (op. 46). L. 1824 je bil Schiller še vedno lastnik hiše št. 190 in je po nepopolnih podatkih umrl okrog l. 1826 (Stara zemljiška knjiga mesta Ptuja v Šda- Gradec, sign. 2522).

Seidl, Seydillus, zlatar. L. 1341 dela z Johannom iz Bologne v Udinah (op. 47). Morda je istoveten s Seidlinom iz Ptuja, ki je izdelal antependij za salzburškega nadškofa Friedricha (1315—38) v 2. četrtini 14. stoletja, ki je danes v muzeju za uporabno umetnost na Dunaju, inv. št. 8543 (op. 48).

Spiller Andrej (Spiller Andreas), zlatar. Ob poroki 6. avg. 1662 v Gradcu imenovan meščanski srebrar v Ptujju. Umre 7. aprila 1699 v Gradcu (op. 49).

Theisel Anton, zlatar in srebrar. Omenjen z ženo Rozo kot lastnik zlatarske obrtne pravice med leti 1818—20, ki sta jo kupila od Jakoba Grossheima, trgovca, za 900 gld. in mu jo 17. avg. 1820 spet prodala (op. 50).

Zwickl Janez Jakob (Zwickl Johann Jakob, Zbikel, Zbikl, Zwickl, Zwickel, Zwikhl, Zwikl), zlatar. 30. aprila 1687 se poroči v Ptujju Joannes Jacobus Zwickel z Margareto Harperger (P. I, str. 5, ž. u. sv. Jurija, Ptuj). Med leti 1690—1712 se mu v Ptujju rodi 8 otrok (op. 51). 15. febr. 1715 mu umre žena Margareta, stara 40 let (op. 52). V letih 1717—21 se mu rodi še troje otrok, katerih materi je ime Ana Marija (op. 53). Jakob Zwickl se pogosto omenja v matičnih knjigah tudi kot boter otrokom Jurija Polsterja, mestnega pisarja (op. 54). Med botri Zwicklovih otrok najdemo mestna sodnika F. F. Stauberja in A. Pistricha (op. 55). 5. nov. 1722 umre D. Jacobus Zwickl, star 60 let (M. I, str. 67a, ž. u. sv. Jurija, Ptuj). Verjetno gre za zlatarja, čeprav se omenja še l. 1724 (6. nov.) ob poroki svojega sina zlatarja Franca Jakoba s hčerko zlatarja J. Ch. Lorekha v Gradcu (op. 56).

OPOMBE

¹ J. Wastler: Steierisches Künstler-Lexikon, Graz 1883, str. 15. — G. Wolfbauer: Meisterverzeichnis der steierischen Goldschmiede, Zeitschrift des historischen Vereines für Steiermark, XXIX, Graz 1935, str. 25.

² Šda — Graz: mestni arhiv Maribor, 10. karton, ovoj zadolžnice.

³ Šda — Graz: arhiv mesta Ptuja, seznam meščanov mesta Ptuja iz l. 1572 (fotokopija v ZAP).

⁴ M. Slekovec: Škofija in nadduhovnja v Ptuji, Maribor 1889, str. 87.

⁵ Šda — Graz: arhiv mesta Ptuja, seznam hišnih posestnikov v mestu Ptuj 1. 1785, Ptuj 22/45 (fotokopija v ZAP).

⁶ Šda — Graz: arhiv mesta Ptuja, seznam meščanov mesta Ptuja iz l. 1513, 34 r. (fotokopija v ZAP).

⁷ PAM — zbirka listin, 1447, april 10, Ptuj.

⁸ J. Joos: Das steierische Goldschmiedehandwerk bis ins XIX. Jahrhundert, Kunst und Kunsthandwerk XXI, Wien 1918, str.

⁹ R. IV, fol. 70 — 21. nov. 1791, R. IV, fol. 79 — 2. okt. 1792, R. IV, fol. 93 — 6. dec. 1793, R. IV, fol. 103 — 12. okt. 1794, R. IV, fol. 118 — 12. febr. 1796, R. IV, fol. 128 — 11. marec 1797, R. IV, fol. 146 — 26. febr. 1799, R. IV, fol. 155 — 13. nov. 1800, R. IV, fol. 172 — 24. maj 1802, R. V, fol. 7 — 19. julij 1803, R. V, fol. 18 — 5. okt. 1804, ž. u. sv. Jurija, Ptuj.

¹⁰ R. VI, str. 93 — 7. febr. 1832, ž. u. sv. Jurija, Ptuj.

¹¹ Šda — Graz: arhiv mesta Ptuja, seznam prebivalcev, družinskih poglavarjev mesta Ptuja, po hišnih številkah iz l. 1816, IX/25, (kserografija v ZAP).

¹² M. Šetinc: Zlatarstvo na slovenskem Štajerskem, katalog razstave, Pokrajinski muzej Maribor 1971, str. 72.

¹³ M. Šetinc: Zlatarski in pasarski izdelki na ormoškem področju, Ormoški zbornik, Maribor 1973.

¹⁴ G. Wolfbauer: o. c., str. 40.

¹⁵ Šda — Graz: arhiv mesta Ptuja, register realnih obrti, Gewerbsvormerkungsprotokoll der bestehenden Handwerksberechtigten bey der handelsfürstlichen Kammerstadt Pettau (Grundbuch III, fol. 7).

¹⁶ G. Wolfbauer: o. c., str. 40.

¹⁷ R. G. Puff: Marburg in Steiermark, Seine Umgebung, Bewohner und Geschichte, Graz 1847, str. 244—245.

¹⁸ G. Wolfbauer: o. c. str. 41.

¹⁹ R. I, str. 203 — 24. julij 1737, R. I, str. 208 — 12. julij 1738, R. I, str. 216 — 24. april 1740, R. I, str. 226 — 24. sept. 1742, R. II, str. 9 — 7. nov. 1744, ž. u. sv. Jurija, Ptuj.

²⁰ Šda — Graz: arhiv mesta Ptuja, register realnih obrti, o. c.

²¹ G. Wolfbauer: o. c., str. 45.

²² R. VI, str. 255 — 1. nov. 1848, R. VI, str. 264 — 9. dec. 1849, R. VI, str. 274 — 9. jan. 1851, R. VI, str. 284 — 13. junij 1852, R. VI, str. 293 — 8. avg. 1853, R. VII, str. 11 — 12. jan. 1855, R. VII, str. 23 — 15. jun. 1856, R. VII, str. 32 — 21. avg. 1857, R. VII, str. 50 — 21. avg. 1859, ž. u. sv. Jurija, Ptuj.

²³ G. Wolfbauer: o. c., str. 45.

²⁴ Šda — Graz: arhiv mesta Ptuja, register realnih obrti, o. c., Grundbuch I, A, fol. 67.

²⁵ Šda — Graz: arhiv mesta Ptuja, register realnih obrti, o. c., Grundbuch III, fol. 7.

²⁶ R. V, fol. 53 — 23. apr. 1808, R. V, fol. 90 — 20. mar. 1811, R. V, fol. 120 — 16. jan. 1814, ž. u. sv. Jurija, Ptuj.

²⁷ G. Wolfbauer: o. c., str. 49.

²⁸ R. I, str. 49 — 13. mar. 1700, R. I, str. 56 — 17. okt. 1701, R. I, str. 60 — 8. febr. 1703, R. I, str. 64 — 7. maj 1704, ž. u. sv. Jurija, Ptuj.

²⁹ Župnijska kronika — Collectanea de origine, progressu et actuali incumento Archi-parochias Ecclesiae, una cum suis sacellis gratiosis, et ecclesiis filialibus sibi imediate incorporatis Pethovii sub Decanali & Archi — Parochiali Praesidio Illmmi ac Rdssmi Dni Dni Francisci Ignatii S. R. I. Comitis ab Inzaghi ordinata MDCCXXXII (1732), str. 236 in 233.

³⁰ Šda — Graz: stanovski arhiv (ljudsko štetje), mariborsko okrožje, fasc. 37, 38, 39, mesto Ptuj — seznam meščanov, hišnih posestnikov v mestu Ptuj, 16. julija 1754, str. 4 (kserografija v ZAP).

³¹ E. II, str. 72 — 7. okt. 1760, R. II, str. 105 — 22. dec. 1768, ž. u. sv. Jurija, Ptuj.

³² Collectanea, o. c., str. 94.

³³ M. Šetinc: Zlatarstvo na slovenskem Štajerskem, katalog razstave, Pokrajinski muzej Maribor 1971, str. 34.

- ³⁴ P. II, str. 57 — 20. febr. 1775, ž. u. sv. Jurija, Ptuj.
- ³⁵ Šda — Graz: arhiv mesta Ptuja, register realnih obrti, o. c., Grundbuch I, A, fol. 67.
- ³⁶ Šda — Graz: arhiv mesta Ptuja, seznam meščanov mesta Ptuja iz leta 1513, 35 v (fotokopija v ZAP).
- ³⁷ J. Wastler: o. c., str. 119.
- ³⁸ Stadta. Breg., Akten, Nr. 308.
- ³⁹ Šda — Graz: arhiv mesta Ptuja, register realnih obrti, o. c., Grundbuch I, A, fol. 67.
- ⁴⁰ G. Wolfbauer: o. c., str. 63.
- ⁴¹ Šda — Graz: arhiv mesta Ptuja, seznam hišnih posestnikov v mestu Ptuj leta 1785, Ptuj 22/45, in seznam meščanov mesta Ptuja iz leta 1809 (kserografija v ZAP).
- ⁴² Šda — Graz: arhiv mesta Ptuja 31/69, seznam prebivalcev — družinskih poglavarjev mesta Ptuja po hišnih številkah (1—203), leta 1816, IX/25.
- ⁴³ Šda — Graz: arhiv mesta Ptuja, register realnih obrti, o. c., Grundbuch I, A, fol. 67.
- ⁴⁴ G. Wolfbauer: o. c., str. 60.
- ⁴⁵ Catalog der Ausstellung culturhistorischer Gegenstände, Zur Feier der 600 jährigen Regierung des Hauses Habsburg in Steiermark, Graz 1883, str. 72, 73, 74, 76.
- ⁴⁶ J. Joos: o. c., str.
- ⁴⁷ J. Wastler: o. c., str. 156—157, G. Wolfbauer: o. c., 58.
- ⁴⁸ M. Šetinc: o. c., str. 7—8.
- ⁴⁹ G. Wolfbauer: o. c., str. 60.
- ⁵⁰ Šda — Graz: arhiv mesta Ptuja, register realnih obrti, o. c., Grundbuch III, fol. 7.
- ⁵¹ R. I, str. 14 — 12. maj 1690, R. I, str. 28 — 5. maj 1693, R. I, str. 34 — 10. febr. 1695, R. I, str. 40 — 28. jul. 1697, R. I, str. 50 — 27. jun. 1700, R. I, str. 55 — 17. okt. 1701, R. I, str. 63 — 30. mar. 1704, R. I, str. 95 a — 18. jan. 1712, ž. u. sv. Jurija, Ptuj.
- ⁵² M. I, str. 53 — 15. febr. 1715, ž. u. sv. Jurija, Ptuj.
- ⁵³ R. I, str. 123 — 10. sept. 1717, R. I, str. 129 — 10. avg. 1719, R. I, str. 136 — 16. apr. 1721, ž. u. sv. Jurija, Ptuj.
- ⁵⁴ R. I, str. 54 — 30. jun. 1701, R. I, str. 60 — 7. febr. 1703, R. I, str. 67 — 17. apr. 1705, R. I, str. 74 — 2. dec. 1706, ž. u. sv. Jurija, Ptuj.
- ⁵⁵ R. I, str. 50 — 27. jun. 1700 — ob rojstvu Janeza Antona, R. I, str. 136 — 16. aprila 1721 — ob rojstvu Jurija Jakoba, R. I, str. 95 a — 18. jan. 1712 — ob rojstvu Antona Boštjana, R. I, str. 129 — 10. avg. 1719 — ob rojstvu Lovrenca Bartolomeja.
- ⁵⁶ G. Wolfbauer, o. c., str. 74.

Za prijazno pomoč in opozorila se najlepše zahvaljujem ravnatelju Zgodovinskega arhiva v Ptuj prof. Antonu Klasincu, v. d. ravnatelju Pokrajinskega arhiva v Mariboru prof. Jožetu Mlinariču in višjemu arhivistu Pokrajinskega arhiva v Mariboru prof. Antoši Leskovcu.

DIE GOLDSCHMIEDEKUNST UND DAS GÜRTLERHANDWERK IN PTUJ

Der Aufsatz schildert in dem ersten Teil die Entwicklung des Goldarbeitergerberbes und des Gürtlerhandwerks in Ptuj, wie sie uns im Licht der Feststellungen gezeigt wird, und angesammelt mit der Hilfe des Archivmaterials und der Literatur vom Anfang des 14. Jh. bis zum Ende des 19. Jh. In dem zweiten Teil werden behandelt die erhaltenen Produkte der Goldschmiedekunst und das Gürtlerhandwerks vom sakralen Charakter in Ptuj, die von verschiedener Abstammung und nur seltsam signierte Arbeit der einheimischen Meister sind. Zeitlich gehören sie zu der Zeitspanne vom 16. Jh. bis zum 1. Drittel des 20. Jh.

Da die Fertigprodukte nicht regelmässig gestempelt wurden, ist es unter den erhaltenen Werken nur schwer die Produkte der Meister aus Ptuj wiederzuerkennen, obwohl die Archivquellen von ihnen in Ptuj und seiner Umgebung berichten. Dem Katalog der Werke folgt das Verzeichnis von 28 Goldschmieden und Gürtlern aus Ptuj, die ebendort vom Jahre 1311 bis zum Ende des 19. Jh. tätig waren. Das Verzeichnis ist bestimmt nicht endgültig, jedoch zeugt er von einer bedeutend entwickelten Gewerbetätigkeit in Ptuj.

ALOJZ KASIMIR UMETNIK IN ČLOVEK

O njem ne govore razprave umetnostnih zgodovinarjev in kritikov. Živel in snoval je v zatišju in iz vsakdanjih potreb, vendar je po svojih delih še danes prisoten.

Snoval je na številnih področjih umetnosti, in prav ta mnogostranost je omejila njegov razvoj in umetniško dozorevanje. Bil je muzik (igral je na činele), dramatik (napisal je igro za gledališče v Weimarju in sanjal o tem, da bo postal velik dramatik) in predvsem slikar.

Umetnost in umetnik rasteta iz življenjskih in družbenih osnov svojega časa in prostora, črpata iz doživetij in spoznanj ter zahtev sebe in obdajajoče družbe. Tako kaže umetnik poleg svoje subjektivne tudi splošno miselnost in estetsko usmerjenost svojega okolja in naroda, pa čeprav morda ni domačin. To velja tudi za Alojza Kasimirja, ki se je rodil na Dunaju 16. IX. 1852 (rodbina je prišla na Dunaj leta 1796 iz Francije) kmalu po razgibanem času marčne revolucije. V sedemdesetih letih 19. stoletja se je odpovedal vojaškemu poklicu in se poročil v Ptuj, kjer so kmalu zatem zašli Slovenci in Nemci v hude nacionalne in strankarske boje zaradi upravičenih nacionalnih in političnih zahtev Slovencev, ki se seveda niso ujemali z načrti nemškega imperializma. Začeli so se spopadi (po časopisih, fizično) in dosegli višek v letih 1908—1918, ko so se po nacionalni osvoboditvi umirili. Kasimir je ta leta preživel deloma v Ptuj, deloma v inozemstvu, kjer je na Dunaju dne 22. 2. 1930 umrl. 28. II. so žaro z njegovim pepelom prepeljali na ptujsko pokopališče in ga tu pokopali.

Rodil se je nekako sočasno z našimi realisti (brata Šubica), po svetu pa se rojevajo že postimpresionisti (Paul Cezanne). Šel je mimo realizma, moderne in ekspresionizma, vendar se ga te umetnostne smeri niso dotaknile. Ostal je zvest svoji akademski izobrazbi in to mu je zadostovalo. S slovenskimi slikarji ni bil povezan, niti z realisti, ki so mu bili po tehniki in motivih sorodni. Delal je v graško-dunajskem krogu umetnikov. Tu je iskal znanja in uveljavitve. Sodeloval je v avstrijskem umetniškem društvu Verein der bildenden Künstler Steiermarks. To društvo je bilo ustanovljeno leta 1899 in je imelo 12. oktobra 1899 prvo razstavo pod predsedstvom Avgusta Ortweina. Alojz Kasimir je bil redni član tega društva od vsega začetka. Na prvi razstavi je razstavil dve sliki (Deklica s pajčolanom — pastel, Večer na Dravi — pastel), sodeloval je tudi na razstavah leta 1901 in 1902. Ves čas do svoje smrti (leta 1930) je bil redni član društva in eden izmed članov njegove ocenjevalne komisije.

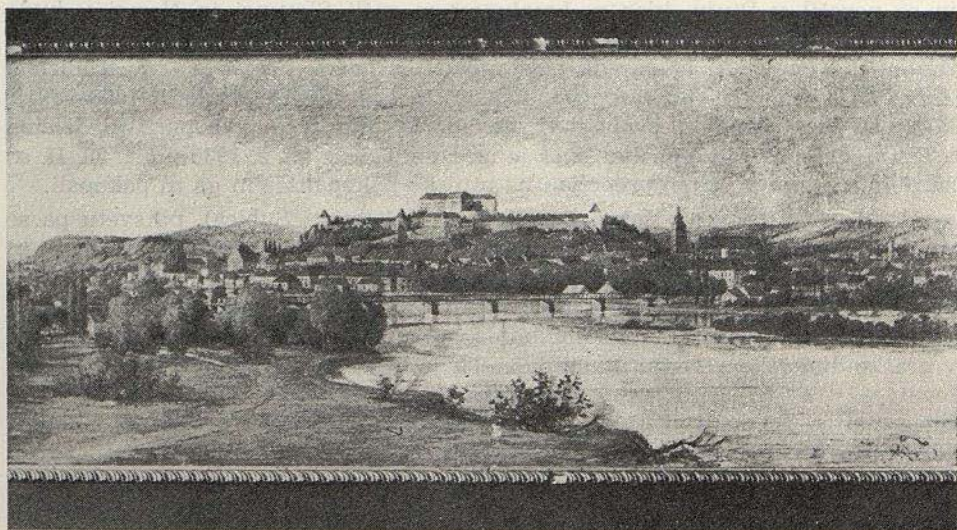
Alojz Kasimir je začel pot umetnika slikarja šele z osemindvajsetim letom. Izredno priljubljeni so mu bili pogledi na različna mesta (Ptuj, Rogaška Slatina, Brežice, Zagreb, Gradec, Dunaj, Rim, Semmering, . . .). Znal je najti najprimernejši kraj, od koder je zajel mesto v vsem njegovem obsegu ali drobni zanimivosti. Zato so njegove slike raztresene mnogokje, predvsem v zasebnih zbirkah, in je težko evidentirati njegov opus.

Veduta Ptuja iz leta 1892 je dokumentarno izredno živa podoba mesta izpred osemdesetih let. Zajel je tudi pokrajino in kmete, ki nalagajo otavo. Zgodnjejesensko občutje poznega popoldneva. Raztrgani, sivo beli, s poševnimi žarki osvetljeni oblaki pokrivajo širono modrino neba nad razpotegnjeno podobo Ptuja. Edine vertikale so zvoniki in jagnjedi. Veduta, ki je hkrati krajina in genre, je po občutju velika predstavница romantike kljub realističnemu oblikovanju. To sliko je naročil ptujski mestni svet in zanjo plačal 600 florintov.

Veduta Ptuja je oljna skica za omenjeno sliko. Osnovne črte so izrisane s tušem, vse ravne linije hiš in ograj so potegnjene z ravnilom, krajina je označena s tanko zeleno barvno plastjo.

Tik pred svojo smrtjo je prevzel naročilo velike panorame Ptuja za F. Danzeisna, lastnika zdravilišča Semruti — Tegershheim v Švici. Vendar tega dela ni mogel dokončati zaradi hude bolezni, po kateri je tudi umrl. Sliko je končal njegov zet Otto Trubel, akademski slikar na Dunaju.

Najraje je slikal iz ptičje perspektive, na primer veduto Rima (zapuščina). V ogromnih razmerjih leži pred gledalcem mesto, ki ga gleda v navpični diagonali. Vedute mest je slikal tako, da je najprej s svinčnikom in z ravnilom narisal zgradbe v vseh perspektivičnih skrajšavah in razmerjih (risba Rogaške Slatine na navadnem risalnem listu — zapuščina). To je potem izrisal s šilfom iz trstike in pobarval s sepijo.

Slika 1: Panorama Ptuja iz leta 1892

A. KASIMIR portretist

Portret žene. To je njegova žena Terezija Stary, pekovska hči iz Ptuja. Njen oče je bil v mladosti graničar v Dalmaciji, znan slikar in priložnostni arhitekt. Kasimir je naslikal lepo, zrelo ženo, vidno skoraj do pasu, vendar brez rok. Oblečena je v črno obleko z belim čipkastim ovratnikom. Pogled je usmerjen mimo gledalca proti levi. Ozadje je sestavljeno iz sivo-zeleno-rjavih pik. Iz tega temnega ozadja izstopa rožnato rjavi obraz z rahlo valovitimi lasmi, ustnice so mehko stisnjene, obraz izraža zadovoljstvo in zaupanje vase. Zraven je portret moža, ki je na popolnoma enakem ozadju, barve obraza so iz iste palete. Podpisan je Alojz Kasimir. Mož je postavljen togo, gleda naravnost v gledalca, črni brki poudarjajo njegovo zadržanost (avtoportret ?).

Slika 2: Avtoportret umetnika

Avtoportret s svinčnikom. Pod okroglo sliko je podpis A. Kasimir nach der letzten Momentaufnahme. S to sliko si je A. Kasimir postavil spomenik kot umetnik. Tu ni le znanje risanja, je tudi sposobnost zajeti določen trenutek človekovega življenja, ki ga je predstavil. Beli lasje in zgubano lice izdajajo starost, ki jo poudarjajo tudi nekoliko priprte temne oči. Ustnice so stisnjene v bolešno občutje ali morda spoznanje ob prehojeni poti, ki mu ni izpolnila upov.

A. KASIMIR ilustrator knjig

Leta 1895 je v Blankejevi tiskarni v Ptujju izšel topografsko-statistično-zgodovinski oris Ptujja — Pettau und seine Umgebung, ki ga je izdal Josef Felsner s podnaslovom Dvatisočletna podoba mesta. V tem dokaj na široko zasnovanem delu je devetnajst ilustracij A. Kasimirja.

Slikar je pri prvi sliki izbral najbolj priljubljen pogled na Ptuj, in sicer je stal daleč na desnem bregu Drave, tako da je zajel področje od Panorame do Ožbaltove cerkve in še dalje. V prvem planu je širok, deloma obdelan pas zemlje ob reki. Vidna sta oba mostova, trije čolni na Dravi in stari Ptuj pod grajskim kompleksom.

Ptujska mestna veduta se od srednjega veka do danes ni bistveno spremenila. Gruča hiš, stisnjena pod grajski hrib, ki jo obdaja trikotno obzidje. Enaka podoba je tudi danes, seveda brez obzidja in z nekaj novimi hišami. Ptuj je značilno predalpsko mesto, ki se je širilo v skladu s terenom. Učinkovito so postavljeni mejni arhitektonski elementi, ki so, povezani med seboj, dajali sklenjeno podobo mesta. Te elemente jasno vidimo tudi na Kasimirjevi sliki.

Ostale ilustracije so ponazorila teksta. To niso slike v smislu sklenjenega okvira, temveč se vpletajo v besedilo teksta, ali pa mu rabijo za okras.

A. KASIMIR ilustrator časopisov

Ilustriral je *Štajerca*, ki je izhajal v Ptujju v Blankejevi tiskarni v letih od 1900 do 1918 najprej kot štirinajstdnevnik (do 1907), nato pa kot tednik. Izdajali so ga ptujski Nemci v slovenščini, namenjen pa je bil ponemčevanju kmečkih ljudi. Alojz Kasimir je avtor stalne naslovne slike, ki je sestavljena iz treh delov: vedute Ptujja, cesarjevega spomenika in prizora kmečke malice.

A. KASIMIR risar drobnih del

Mestna občina v Ptujju je podelila leta 1895 c. k. namestniku v Gradcu častno diplomu in je prosila Alojza Kasimirja, da jo izdela. Diplom, razglednic, propektov in reklam je izdelal A. Kasimir še precej, pri tem se je vedno ravnal po potrebah in željah naročnikov.

Alojz Kasimir je bil izredno živahne narave. Bil je član nemškega moškega pevskega društva, soustanovitelj društva *Šlarafije* in aktiven član mnogih družabnih prireditev. V Ptujju je imel mnogo prijateljev, npr. sodnika dr. Slugo, bankirja Sadnika, ki je imel na svoji domačiji neke vrste otroško gledališče, in druge. Bil je učitelj risanja na ptujski gimnaziji, kjer je poučeval v nižjih razredih po deset ur na teden.

Alojz Kasimir, umetnik in človek, je bil morda bolj človek vsakdanjih potreb. Risal je in s tem služil kruh sebi in družini, zato je hotel in moral ustreči

željam in okusu naročnikov in ni gledal toliko na svoje želje in občutke. Predvsem velja to za portrete, ki so jasen izraz znanja risarske tehnike in učinkovite barvne palete, saj na njih kljub tehnični brezhibnosti najdemo žive ljudi. Kot vojaški strokovnjak (šolal se je v kadetnici v Liebenauu pri Gradcu) je bil mojster perspektive. Imel je izreden posluš za svet, ki se je odpiral pred njim. Sredi slovenskih umetnikov se ni znašel, niti se ni meril z njimi. Po načinu upodabljanja je bil akademski realist, predstavnik tistega slikarstva, ki je nastalo sredi 19. stoletja v srednji Evropi. To se pravi, da je bil njegov realizem predvsem metoda oblikovanja (portret, knjižne ilustracije), in ne celovita likovna orientacija, to pa prav zaradi nekaterih črt ter vsebinskih prvin klasičizma in romantike, ki jih Kasimir ni nikoli premagal.

Ne moremo govoriti o njem kot o slikarju velikega formata. Ni ustvaril nič novega, ni usmeril likovne umetnosti v naprednejše struje, pač pa je bil velik učitelj svojemu sinu Luigiju, ki je dosti dosegel prav zaradi izrednega risarskega znanja. Mnogo je kot tujec pripomogel k popularizaciji našega mesta, vendar ni stopil v življenje umetnikov 20. stoletja. Živel je v ustaljenih normah prejšnjega stoletja in tako tudi slikal.

ZNANE SLIKE

- Panorama Ptuja, opl. 350 × 150 cm, Pokrajinski muzej Ptuj*
Panorama Ptuja, opl. barvna skica, PMP
Portret žene, opl, PMP
Portret moža, opl, PMP
Avtoportret, risba, PMP
Panorama Ptuja, opl. zdravilišče Semrüt-Tegersheim v Švici
Deklica s pajčolanom, pastel
Večer ob Dravi, pastel
Pomlad na gradu, risba, last R. Oeltjen-Korjukov
Veduta Rima, risba, last R. Oeltjen-Korjukov
Veduta Rogaške Slatine, risba, last R. Oeltjen-Korjukov
Ilustracije Felsnerjevega vodnika po Ptuju, ptujskega tednika »Štajerc«,
raznih diplom in podobnega

VIRI

- Josef Felsner: *Pettau und seine Umgebung*, Ptuj, leta 1895.
ŠTAJERC: časopis, Ptuj, 1900—1918.
MARBURGER ZEITUNG, Maribor, 1. marec 1930.
Ruth KORJUKOV-OELTJEN.
ZGODOVINSKI ARHIV, Ptuj.

LITERATURA:

- Enciklopedija likovnih umjetnosti, Zagreb, 1964, III. str. 157.
Künstler Lexikon: THIEME — BECKER, Leipzig, 1907, 19. zv., str. 581.
Heinz SCHÜTTLER, Luigi Kasimir, Wiener Verlag, Wien (cop. 1944).
Katalog der ersten Ausstellung Steierischer Künstler (Verein der bildenden Künstler Steiermarks), Graz, 1900.

ALOIS KASIMIR ALS KÜNSTLER UND MENSCH

Der akademische Maler Kasimir wurde im Jahre 1852 in Wien geboren. Nach dem Beruf war er Soldat. Er verliess den Militärdienst als er in Ptuj heiratete, wo er als Musik — u. Zeichnenlehrer tätig war. Am besten war er als Maler von städtischen Veduten, Portraits und Illustrationen bekannt. Mit ausserordentlich geschickter Hand und Gehör für die Kuriositäten hat er uns mit der Feder (Schilf) die Veduten oder Stadtdetails herbeigezaubert. Er war akademisch gebildet. Er wirkte besonders in den

Grazer Malerkreisen mit, und war als Künstler bei uns nur Gast, obwohl er in Ptuj lebte und kreierte. Er war ein Mensch, der jedes Milieu reproduzierte, das ihn mit Interesse erfüllte und ihm wert genug erschien es zu verewigen. Er popularisierte viele unsere Stätten und gab Erziehung dem Meister der Farbenradierungen, seinem Sohn Luigi Kasimir. Er gestaltete und arbeitete im romantischen und klassizistischen Geist. Malen (Öle) und Zeichnen (saepia) waren ihm das tägliche Brot. Er war ausserordentlich grosszügig und ein zugänglicher Mensch, der viele Sachen produzierte, und sich gerade deshalb nicht aus dem Akademismus emporschwingen konnte, der ihn bis zum Tode begleitete. Er starb im Jahre 1930 in Wien.

VURBERŠKI RELIEF

Na hodniku spodnjega poslopja Pokrajinskega muzeja v Ptuju je spravljen fragment kamnitega reliefa (133 × 42 cm), ki ga omenja Emilijan Cevc v svojem pregledu renesančne plastike na Slovenskem.¹ Postavlja ga v sedemdeseta leta 16. stoletja, ugotavlja njegovo provenienco z vurberškega gradu in ga ocenjuje za delo domačina.

Prizor, ki ga fragment predstavlja, je dosti nenavaden, pri nas najbrž edinstven. Vidnih je šest oseb, od leve na desno: ženska in moški v meščanski ali plemiški noši, dva napol gola moška, norec z norčevsko kapo in njegova prav tako norčevsko napravljena pajdašinja.

Pot v Nemčijo leta 1973 me je zanesla v Köln. Med drugim sem si ogledal »der Herren Tanz- und Festhaus« iz konca srednjega veka (15. stoletje), stavbo, znano pod imenom »der Gürzenich«.² Južno steno velike slavnostne dvorane krasita dva kamnita gotska kamina (3 × 6 m). Pri vsakem zbudi pozornost z reliefnimi podobami okrašen friz. Na frizu vhodnega kamina sem zagledal prizore, ki so me spomnili vurberškega fragmenta.

Predvsem se mi je ponudil sklep, da utegne biti vurberški fragment kos kaminskega friza. Po naključju je tudi na kölnskem reliefu upodobljen norec z norčevsko kapo in oslovskimi ušesi; relief predstavlja zabavo z godbo in s plesom ob obloženi mizi.

Seveda je faktura kölnskih reliefov — v skladu z arhitektonsko čudovito zasnovanima kaminoma — umetniško dognana in uglajena, tako da vurberški relief z njima ne more vzdržati primere. Kölnska kamina veljata za najboga-tejša poznogotska spomenika Renske province.³ Predhodnike naj bi imela v burgundskem umetnostnem krogu, po katerega predlogah je nastal tudi figuralni okras na nizozemskih kapitélích (Rotterdam, Kerkdriel), na stari mestni hiši v Bourgesu v Franciji (Jacques de Vigny, 1487) in podobno na mestni hiši v Wrocławu (15. stoletje).⁴ Prizori na kölnskih reliefih so navzlic zabavi, ki jo predstavljajo, zadržani. Vurberški mojster pa je robot. Za njegovo robotstjio tiči morda že nekaj renesančne telesnosti — ali pa tudi le prešibka stvarjalna moč.

Najbrž bi bilo nesmiselno iskati neposrednih zvez med vurberškim reliefom in burgundskimi vzori, ki so pobudili kölnski friz. Kazalo bi se pač ozreti za primerjalnim gradivom v bližnji in daljni sosesčini, ki ga dozdej ne poznamo. To bi morda odstrlo umetnostnemu zgodovinarju nove vidike v nadaljnem študiju vurberškega fragmenta. Kulturnemu zgodovinarju pa gre za *vsebino*

prizora, ki in kolikor ga relief predstavlja. Interpretacija ostaja namreč nujno hipotetična, ker se nam je ohranil le del prizora, ki je verjetno izpolnjeval friz v vsej dolžini. Da gre za kaminski friz, se mi zdi skoraj gotovo. Kaj pa je mogoče povedati ob fragmentu, kolikor ga je?

Poglejmo si prizor natančneje. Sledimo spet figuram od leve na desno.

Moški in ženska prihajata, verjetno hitita, z leve in se držita za roke. Nemara je moški žensko prijel za roko in jo vleče za seboj. Ženska z desnico vzdiguje krilo, ki jo verjetno ovira pri hoji ali celo teku. Na njej sicer ni videti posebnosti. Drugače je z njenim spremljevalcem. Njegova noša potrjuje datacijo Emilijana Cevca. Mož se nosi po španski šegi, kakršna je značilna za pozno renesanso evropskega juga.⁵ Posameznosti so na naši figuri sicer poenostavljene — tako manjka nabrani ovratnik, nadomešča ga zavihani ovratnik brezrokavnika na tri gumbе. Glavo mu pokriva klobuk z obrezanimi kraji («toque»), hlače so kratke in podložene («Polsterhose»), noge tiče v dolgih nogavicah.

Mož izteza levico proti enemu od osrednje moške dvojice, ki se nam kaže v nenavadni drži. Možaka se namreč sklonjena grabita za lase, očitno sta se spopadla, se rujeta. Desni je pri tem glavo nenaravno zasukal kvišku. Levi je oblečen samo v kratko gornje oblačilo in ima spodnje telo golo, desni se zdi povsem gol.

Tretja dvojica sta norec in njegova družica — pri popotnih norcih tudi žensk ni manjkalo.⁶ Tudi tadva grabita drug drugega za glavo. Ona sega po njegovem oslovskem ušesu, on njej po naglavnem pokrivalu. Norec nosi dolgo prepasano suknjo, ki se je očitno drži kapuca z dvema (oslovskima) uhljema. Na koncu vsakega uhlja je pritrjen kraguljček. Kraguljček je prišit tudi na vrečasto podaljšanem komolcu, trije kraguljčki so vidni na stranskem robu suknje.⁷ V desnici drži korobač (?). Obraz ima bradat z visečimi brki. Ženska nosi podobno suknjo. Verjetno se je prav tako drži kapuca. Tudi ona ima komolec na rokavu vrečasto podaljšan, na podaljšku je viden razporek. Ker je kamen poškodovan, leva roka ni več zaznavna. Posebnost pa je, da ima ženska suknjo spredaj polkrožno izrezano, tako da so vidna nezakrita aidioia in stegna do pod kolen. Na levem robu suknje sta našita dva kraguljčka.

Borivca sta očitno v ospredju prizora, ker ju vidimo v celoti. Norčevska dvojica je mišljena bolj v ozadju, ker jo je videti samo do pod kolen. Meščanska (ali plemiška) dvojica prihaja gledat, kaj se dogaja. Pri tem imam vtis, da se ženska brani in da bi rajši ušla, moški pa jo za roko vleče k prizoru; levi borivec se ozira k njemu.

Kaj torej predstavlja prizor na reliefu? Sodim, da je pred nami *nastop glumačev in norcev na javnem prostoru (trgu)*. Moža v središču sta glumača, rokokorbca, norca zraven njih uganjata svoje šale. Dvojica na levi je »publika«.

Oko, vajeno konvencionalne »dostojnosti«, se morda spotika ob goloti obeh borivcev, še bolj pa nemara ob izzivalnem kostumu norčeve družice.⁸ Da pa takšni načini »komedijskih« nastopov v prejšnjih stoletjih niso bili nič nenavadnega, nam potrjujejo nešteta pričevanja. Našemu prizoru se precej prilega opis iz nekega angleškega traktata iz 13. stoletja.⁹ Potrjuje nam, da so »igrci« (histriones) tisti, ki se zvirajo in vrtinčijo svoje telo v nesramnem plesu in z nesramnimi kretnjami, ali tisti, ki se nesramno razgaljajo, ali pa tisti, ki si natikajo grozotne krinke. ... tisti, ki nič ne delajo, ampak počenjajo hudo delstva ...« O pustnem času je tedaj sploh vse ponorelo — Sebastian Franck

Slika 1: Vurberški relief iz okoli 1575

nam poroča v svojem »Weltbuch« (1534)¹⁰ med drugim, da »nekateri brez sramu tekajo goli okrog, nekateri lazijo po vseh štirih kakor živali, nekateri se gredo norce...«¹¹

Pred nami sta po dva zastopnika dveh različnih »vagantskih« poklicev — *glumačev* in *norcev*. Oboji so se klatiti od kraja do kraja, od sejma do sejma, od gradu do gradu.¹² »Zmerom na poti,« pravi drugi vir,¹³ »si izmišljajo nove zaljubljene plese, se spakujejo z obleko, kujejo nove pesmi in počenjajo podobne stvari, zato da bi druge k temu zavajali...« Očitani so jim torej, da ljudstvo »zavajajo«; imeli so jih za hudičeve pomočnike (»des Teufels Lockvögel«).

Glumači so bili predvsem »artisti«: akrobati, vrvohodci, rokoborci, rokohitrci. Ohranili so se do nedavne preteklosti, v naših dneh pa so našli zavetje po sejmskih zabaviščih, a predvsem v cirkusu in varieteu. Kakor v davnih stoletjih jim polje tudi dandanes nemirna klateška kri po žilah.

Glumaštvo sega brez dvoma v najstarejše dobe človeštva. Toda nič manj staro ni *norčevstvo*. Med norci moramo ločiti »gosposke« norce od »ljudskih«. Znano je, da so norce vzdrževali vladarji in fevdalni gospodje, svetni in cerkveni.¹⁴ Od teh norcev se je zahtevalo dosti znanja.¹⁵ Skromnejši so bili popotni, sejmarski »mimi«, »spakovalci v pisani obleki, burkeži brez sramu, ki so vzbujali smeh na škodo sramežljivosti...«¹⁶ Javno mnenje se je zgražalo nad njihovi šalami, toda vsi so jih radi gledali in poslušali, »imeli so jih za nespodobne, toda vse je drlo k njihovim igram in zgodovina jih omenja.«

Norec na vurberškem reliefu je napravljen, kakor je bilo v navadi. O norčevi obleki (»habit de fol«) in o njegovi opremi govori francoska pesnitev iz 15. stoletja »Souhaiz du monde«:¹⁷

Pour mon souhait qui nuyt et jour m'assotte,
Je souhaite des choses nompareilles:
Premièrement une belle marotte
Et chapperon garny des grans oreilles,
Des sonnettes faisant bruyt à merveilles...

Vurberški norec nima »marotte«, norčevskega žezla, ampak drži v desnici nekaj, kar je še najbolj podobno korobaču. Morda pa »igrata« zakonski prepir?

Téma je hvaležna in je bila vselej priljubljena. Sicer pa držita tudi plesalec in plesalka na kölnskem reliefu norca za uhlje.

Stalno nameščeni, »dvorni« norci so zašli na srednjeveške cerkvene freske. Bili so tolikanj »olikani«, da to ni nikogar motilo; dobimo jih tudi pri nas.¹⁸ Popotne, sejemske norce pa je cerkev obsojala, odrekala jim je celo obhajilo.¹⁹ Islamski teologi in židovski rabini srednjega veka so jih preklinjali na dno pekla in tudi ruska pravoslavna cerkev je »skoromohe« neusmiljeno preganjala (prim. že Nestorjevo kroniko iz leta 1058).²⁰ Izročilo norcev se nadaljuje v moderni družbi, v kateri nastopajo kot cirkuški klovni; pri nas so ga verjetno že zgodaj prevzeli ljudski godci.²¹

Vurberški relief nam brez pomisleka predstavlja popotna glumača in norca v nastopu in v opravi, kakršna sta bila v času njegovega nastanka tudi pri nas v navadi. Gospoda na vurberškem gradu se nad prizori, ko jih je gledala na frizu domačega kamina, očitno ni spotikala.²²

OPOMBE

¹ Emilijan *Cevc*, Renesančna plastika na Slovenskem. ZUZ n. v. 7 (1965) 152.

² Gl. Max Leo *Schueling*, Der Kölner Gürzenich. Mönchengladbach 1964 (= Kleine Bücher Rheinischer Kunst).

³ Prim. Paul *Clemen* (bearb. v. Hans Vogts), Die Kunstdenkmäler der Stadt Köln... II, 9. Abtlg. Düsseldorf 1930 (= Die Kunstdenkmäler der Rheinprovinz 7/4, Die profanen Denkmäler) 300.

⁴ Kakor op. 3, 301.

⁵ Gl. Wolfgang *Bruhn* — Max *Tilke*, Kostümgeschichte in Bildern. Tübingen 1955, 76.

⁶ Opozarjam na popotno dvojico, moškega in žensko, oba sicer godca, na danes uničeni slikariji v prvem nadstropju Gracarjevega turna na Dolenjskem iz okrog 1520. Gl. Francè *Stelè*, Spomeniki srednjeveškega stenskega slikarstva v Sloveniji. Serta Hoffilleriana, Zagreb 1940, 487.

⁷ Norčevska kapa se pojavi prvič v 13. stol. na miniaturi inicialne v t. i. Wiltonovem psalteriju v Londonu. Prim. H. *Hanckel*, Narrenderstellungen im Spätmittelalter. Diss. Freiburg i. Br. 1952 (navaja Walter *Salmen*, Der fahrende Musiker im europäischen Mittelalter. Kassel 1960, 59, op. 67).

⁸ O igrkah (»Spielweiber«) je zapisal W. *Salmen* (kakor op. 7, 51), da so skušale vplivati s telesnimi čari in da so skoraj neizbežno zapadle prostituciji. Prim. H. *Bossert* — W. *Storck*, Das mittelalterliche Hausbuch. Leipzig 1912, sl. 12.

⁹ P. *Wareman*, Spielmannsdichtung. Versuch einer Begriffsbestimmung. Amsterdam 1951. 73: »... histriones qui transformant et transfigurant corpora sua per turpes saltus et per turpes gestus, vel denudando se turpiter, vel induendo horribiles larvas, ... qui nihil operantur, sed criminose agunt...«

¹⁰ Navaja Adolf *Spamer*, Deutsche Fastnachtsbräuche. Leipzig 1936 (= Volksart und Brauch) 11.

¹¹ Na kölnskem frizu sega mladenič na levi strani mize pač tudi svoji družici k nadržem, drugih svoboščin si pa umetnik ni dovolil.

¹² O vagantih pri nas gl. Josip *Mantuani*, O jugoslovanski glasbi. Zbori 3 (1927).

¹³ Navaja *Salmen* (kakor op. 7, 65—66): »Semper vagi, qui novas amatorias choreas, novum abusum vestium, novas cantilenas et hujusmodi ad hoc excogitant, ut alios ad talia inducant...«

¹⁴ Naša ljudska pesem omenja norca npr. v »Mladi Zori« (K. *Štrekelj*, Slovenske narodne pesmi 1, Ljubljana 1895—98, št. 114).

¹⁵ Gl. Paul *Hugounet*, Mimes et Pierrots. Paris 1889, 41: »La jonglerie comprenait en effet la poésie, la musique, la danse, l'escamotage, la prestidigitation, la lutte, le pugilat et l'éducation des animaux...«

¹⁶ Kakor op. 15, n. n. m.: »... grimaciers au costume multicolore, saltimbanques éhontés qui provoquaient le rire aux dépens de la pudeur... On les trouve immoraux, mais on accourt à leurs jeux et l'histoire leur fait place.«

¹⁷ Navaja M. A. *Gazeau*, Les Bouffons. Paris 1882, 37: »Moja želja je — ko se že noč in dan grem norca —: želim si stvari, ki jim ni para: najprej lepo (norčevsko) žezlo in kapuco, okrašeno z velikimi ušesi, pa kraguljčkov, ki čudovito žvenkljajo...«

¹⁸ Opozarjam na norca v sprevedu treh kraljev na freski pri Sv. Primožu nad Kamnikom (1504) — kapuca z oslovskimi ušesi in s kraguljčki mu je zlezla na tilnik: Francè *Stelè*, Slikarstvo v Sloveniji od 12. do 16. stoletja. Ljubljana 1969, sl. 189 (str. 256) in detajl sl. 191 (str. 259). — Na podobni freski trikraljevskega spreveda v Gradišču pri Divači (kmalu po 1490) sta vidna dva norca, eden nosi »norčevsko čepico«, drugi pa zeleno kapuco: prav tam, str. 56.

¹⁹ Tako so sklepale ogrske sinode v 15. stoletju, podobno južnonemški cerkveni posveti, enako beremo v francoskih škofijskih ritualijah (*Salmen*, kakor op. 7, 65)

²⁰ *Salmen*, kakor op. 7, 67—68.

²¹ Prim. Zmaga *Kumer*, Slovenska ljudska glasbila in godci. Maribor 1973 (Vloga godcev v ljudskem življenju, 88—98).

²² K obravnavi vurberškega reliefa se bom ob svojem času še povrnil!

DAS WURMBERGER RELIEF

Das Museum in Ptuj bewahrt das Fragment eines steinernen Reliefs, welches eine eigenartige Szene darstellt. Nach Emilijan *Cevc* entstand das Fragment in den siebzigen Jahren des 16. Jh. Es stammt aus dem Schloss Wurmberg bei Ptuj und dürfte das Werk eines einheimischen Künstlers sein. Den Verfasser wird versuchen die Szene zu deuten. Er hat zufälligerweise im Kölner Gürzenich zwei Kaminfriese angetroffen, deren Motiv ihn — obwohl nur beiläufig — ans Wurmberger Relief erinnerte. Die beiden Kölner Kamine entstanden nach den Vorbildern aus dem Burgunder Kreise. Es ist kaum glaubhaft, dass der Wurmberger Künstler — obgleich nur mittelbar — in demselben Kreise oder in dessen Ausstrahlungen ein Vorbild für seine Arbeit gefunden hätte. Wohl aber meint der Verfasser, im Fragment den Rest eines Kaminfrieses aus dem Wurmberger Schloss vermuten zu dürfen. Er überlässt es den Kunsthistorikern, nach der Auffindung von etwaigem Vergleichsmaterial, welches zur Zeit noch aussteht, das Fragment nach den Regeln der Kunstgeschichte zu untersuchen. Als Kulturhistoriker versucht der Verfasser lediglich die dargestellten Szenen zu erläutern. Er verweist jedoch auf die Tatsache, dass das Relief ein Fragment ist, und uns deshalb die Szene, die den Fries ausfüllte, nur zu einem kleinen Teil bekannt ist, was einen wesentlichen Mangel darstellt.

Auf dem Fragment sind drei verschiedene Paare sichtbar: Eine weibliche und eine männliche Figur in der (spanischen) Tracht des 16. Jh., zwei männliche Ringkämpfer und ein Narrenpaar — Narr und Närrin — im überlieferten Narrenkleid mit Narrenkappe (Kapuze) und Eselsohren. Der Verfasser meint, die Szene stelle den Teil einer Aufführung der umherziehenden Gruppe auf einem öffentlichen Platz dar. Die beiden Ringkämpfer — einer halb nackt, der andere völlig nackt bringen offenbar ihre Kraft und Fertigkeit im Ringen zur Schau, und die beiden Narren — die Närrin obszön entblösst — dürften eine Szene aus dem Ehezwist zum besten geben. Das Paar ganz links aber ist etwa ein Teil des »Publikums«, welches hinzueilt, um sich die »Vorstellung« anzusehen.

**BOJNA OPREMA IN OROŽJE V ZBIRKI MILITARIJ
POKRAJINSKEGA MUZEJA V PTUJU**

Pokrajinski muzej v Ptuj in Narodni muzej v Ljubljani sta edini ustanovi na ozemlju SR Slovenije, ki imata v svoji zbirki militarij spomenike oborožitve iz obdobja deželnih najemnikov, ki so postali izvrstna nemška pehota pred ustanovitvijo stalne vojske. Zato bomo tem spomenikom posvetili več pozornosti kot pa poznejšim industrijskim izdelkom. Ohranjeni spomeniki so nastali po določilih osrednje državne oblasti o oborožitvi deželnih najemnikov iz druge polovice 15. stoletja in iz leta 1508 in po predpisih o opremi in orožju obveznikov deželnega in splošnega vpoklica v naših deželah, ki so jih sprejeli na državnih in notranjeavstrijskih deželnih zborih. Na teh zborih so sklepali o ustreznih ukrepih za obrambo južne in vzhodne meje vojvodine Kranjske in vzhodne meje vojvodine Štajerske proti turški oboroženi sili.

Pehotno orožje se na našem ozemlju ni ločilo od tovrstnega orožja v drugih deželah nemškega cesarstva ali v drugih zahodnoevropskih državah. Posamezni tipi teh orožij so se sicer med seboj ločili po značilnostih proizvodnega postopka v raznih orožarskih delavnicah, zato pa tedaj vojščaki še niso bili enotno oboroženi in opremljeni. Šele po ustanovitvi deželnih in mestnih orožarn so lahko delodajalci omogočili svojim enotam enotno oborožitev.

Pehotno orožje in obrambna sredstva so v 16. stoletju narekemale taktične naloge pehote, ki so jo sestavljali suličarji in strelci. Zaradi vedno večje prebojne moči izstrelkov strelskih orožij je v 16. stoletju vedno več suličarjev nosilo zaščitno železno opremo, ki je obstajala iz prsne in hrbtne plošče, šlema, vitrastih rokavov in hlačnic. Strelce pa je ta oprema pri streljanju ovirala, zato so jo polagoma del za delom opuščali, tako da konec stoletja ponekod že niso nosili več niti šlema.

Med zaščitno opremo v zbirki prikazuje štirinajst oklepov bojno nošo deželnih najemnikov v drugi polovici 16. in v začetku 17. stoletja. Med njimi je deset oklepov konjeniških in jih sestavljajo: dvodelni oklepni ovratnik, hrbtina in prsna plošča z nožnima žepoma, zarivna ramenska nadlaktična ščitnika na zaponko in konjeniški šlem. Enake sestavne dele imajo preostali štirje pehotni najemniški oklepi, le da nemške ali španske napadalne avbe nadomeščajo konjeniški šlem. Posamezne dele teh oklepov sta izdelala znamenita nemška okleparja, in sicer Dresdenčan Hans Rosenberger in Nürnbergčan Mert Rothschild. Izgubljene dele so oklepom dodali v drugi polovici 19. stoletja.

Poleg opisanih oklepov nahajamo tudi večje število šlemov, ki izvirajo iz istega obdobja in so izdelki že omenjenih okleparjev, ki sta se jim pridružila

še Nürnberžan Valentin Siebenbürger in mojster M. I. Med šlemi je dvaindvajset nemških napadalnih avb, dve španski in dve madžarski napadalni avbi, devet konjeniških in en strelski šlem.

Bočna hladna orožja obsegajo sečna in bodna orožja iz 16., 17., 18. in celo 19. stoletja. Med sečna orožja sodijo štirje v Milanu izdelani dvoročni meči, osem konjeniških mečev, ki sta jih prav tako izdelala Milančana Messaglia in Matinnino Antannio, dalje Bellunčan Ferrara in Landoni. Srečujemo tudi palaše težke konjenice, avstrijske konjeniške, pehotne častniške in vojaške sablje. Med bodna bočna hladna orožja pa sodijo štirje navadni in en razkošni rapir, tri spade iz 16. in 17. stoletja in dve avstrijski častniški spadi iz 18. in 19. stoletja. Omeniti moramo še zbirko sedmih jataganov, ki datirajo v 18. in 19. stoletje.

Taktične naloge najemniške pehote so narekovala tudi pehotno orožje na drogovih. Poleg sulice za kolektivni boj je pehota imela helebarde, ki jo je uporabljala za posamični boj. Med petinštiridesetimi primerki tega orožja na drogovih v zbirki nahajamo bojne, desetarske, podčastniške, razkošne gardne in meščanske helebarde. Nekatero izmed njih so v Švici izdelali od 16. do 18. stoletja. Helebarda je postala učinkovito obrambno orožje že v 14. stoletju, ko so nasadilno uho pehotne bojne sekire, kakršnih je v zbirki pet iz 15. in 16. stoletja, opremili s kavljem. Tako oblikovani bojni sekiri so konec stoletja dodali še bodno ost. S kavljem so jezdeca povlekli s konja, z bodno ostjo so ga poškodovali ali ranili na slabše zavarovanih mestih, dolgo toporišče pa jim je omogočilo, da so s silnim zamahom sekire razbili oklepljeno ali pa vitre ploščnega oklepa. V drugi polovici 16. stoletja so rezilo helebardine sekire vboklo oblikovali, kavelj in bodno ost pa so zožili in podaljšali. V 17. stoletju je pehota opustila helebarde, obdržali pa so jo gardisti in biriči.

Poleg sulice in helebarde so pešci uporabljali tudi manj znana pehotna orožja na drogovih. Mednje sodijo tri korzeke ali runke iz 16. in 17. stoletja. V naše dežele se je to orožje razširilo s špansko pehotno taktiko. Runka se je od sulice ločila samo po piramidalnem nasadilnem tulcu z nasadilnimi ušesi in po široki, sploščeno rombasti bodni osti, ki je imela na spodnjem koncu na obeh straneh navzgor štrleča široka polmesečna nastavka. Uporabljali so jo do druge polovice 16. stoletja za oviranje sovražnikovega prodiranja skozi prvo vrsto pehotnega kvadratnega zbora v bojni razporeditvi.

Runki sta zelo podobni partizani iz druge polovice 15. stoletja, le da imata precej krajša nastavka ob straneh. V 17. stoletju je bila partizana podčastniško orožje, ko pa so jo v 18. stoletju nekoliko skrajšali, so jo preimenovali v sponton in so jo potem nosili vsi častniki. Ta vrsta orožja je v zbirki zastopana z dvema primerkoma. Sponton so opustili šele leta 1770.

Pešci so poleg bodnih in sečnih orožij na drogovih uporabljali tudi udarna orožja. Zaradi preproste konstrukcije in lahke izdelave je bil med posadkami utrdb v naših deželah zelo razširjen bojni bat, ki ga v zbirki zastopajo štirje primerki iz 16. stoletja. Njegovo valjasto ali okroglo leseno ali železno udarno glavo, nasajeno na dolgem toporišču, so opremili z ostmi ali debelimi žebli. V kmečkih uporih so to orožje množično uporabljali. To zvrst bojnega bata so šaljivo imenovali »jutranja zvezda«. Branilci so namreč jutraj po boju na bojišču ali pred utrdbo z ostmi tega bojnega bata razmesarili obnemogle ali pa ranjene nasprotnike.

Poleg hladnega pehotnega in konjeniškega orožja vsebuje zbirka tudi zgodovinsko pomembne primerke ročnega ognjenega orožja. Posebno pozornost vzbuja petnajst osmerorobnih 21- do 22-milimetrskih arkebuznih cevi s kavljastim nastavkom pod vodiščem, ki so jih izdelali v letih 1590 do 1600. Cevi so dolge 127 do 128 centimetrov. Nadalje so sedemnajst 17,9-milimetrskih mušket z netilnim mehanizmom na vžigalnik v 17. stoletju izdelali v švicarskih puškarskih delavnicah. Pomembni sta tudi 21- in 24,8-milimetrski okopni ali trdnjavski puški iz prve polovice 18. stoletja, ki imata že netilni mehanizem na zaskočnega petelina. Podrobnejše ne bomo razpravljali o vojaških, lovskih in športnih puškah in pištolah iz 19. in 20. stoletja, ker ne predstavljajo redkih posamičnih izdelkov, temveč so že množični industrijski produkti. Poleg mušket moramo omeniti tudi troje opornih vilic za naslanjanje mušket iz 17. stoletja. Vilice imajo podobo lire s trnom, zabitim v leseno palico, ki ima zgoraj prstan, spodaj pa stožčast okov. V isti namen so v drugi polovici 18. stoletja uporabljali osem švedskih peres. Njihovo jesenovo kopjišče je bilo zgoraj opremljeno z rebrasto sulično ostjo na stožčastem tulcu, spodaj pa je imelo stožčast okov. V višini strelčeve rame je bil nameščen polkrožni železni tračni prstan za naslanjanje muškete pri streljanju. V taborišču pa so strelci vtaknili peresa v za ta namen prirejene tramove in tako vspostavili španske jezdece.

Posebno pomembna za preučevanje topniškega razvoja v Sloveniji so v tej zbirki ohranjena najstarejša topniška orožja. Mednje sodi kamnomet K 7,26 d/190 mm iz konca 14. stoletja. Kovan je iz enega samega kosa železa. To topniško orožje še ni imelo premičnega topovskega podstavka z usmerjevalnimi napravami. Cev je enostavno ležala na lesenih plohih. Pri izstrelitvi je odboj cev vsakokrat vrgel iz ležaja. To hibo so poskušali odstraniti tako, da so orožje zagodzili z vkopanimi tramovi. Sto let mlajša cev poljskega topa, imenovanega trdnjavska ali pomožna kača ali tudi zmaj, K 10,677 d/146 mm, ima že varnostna zatiča, ki sta topničarjem omogočala v navpični smeri usmerjati orožje in sta cev trdno povezovala z ležajem na premičnem topovskem podstavku. Iz začetka 16. stoletja izvira cev poljskega topa, ki so ga imenovali sokolica. Njena cev K 24,04 d/94 mm ima pomost z zatičema močno pomaknjen proti smodnišni komori, tako da je pri navpičnem usmerjanju orožja omogočal večji naklon cevi. V drugi polovici 16. stoletja so ulili že močno razčlenjeno bronasto cev signalnega topa K 35,3 d/26 mm. Nameščena je na topniškem podstavku z bogatim renesančnim okovjem. Bombni možnar našega rojaka Jurija Vege je bil vzor za konstrukcijo možnarja K 3,08 d/94 mm iz druge polovice 18. stoletja. Iz prve polovice 19. stoletja pa izvirata dve cevi ladijskih topov donavske rečne flotilje. Poleg teh topniških orožij moramo omeniti tudi topničarski prižigalnik iz 17. stoletja, ki je bil hkrati tudi bodno orožje na drogu.

O višji stopnji razvoja ptujskih mestnih organov v 16. stoletju pričata meč in žezlo mestnega sodnika iz leta 1555. Sodnik in mestni notranji svet sta že sredi 14. stoletja nadomestila avtonomni svet z dvanajstijo in gospodovega sodnika. Mestni sodnik je nasledil nekdanjega gospodovega organa, notranji svet pa nekdanjo dvanajstijo. Tako sta imela mestni sodnik in notranji svet dvojni položaj. Na eni strani sta predstavljala mesto in oblast v njem, na drugi strani pa sta izvajala oblast v imenu mestnega gospoda. Mestni gospod je zato varoval njune pravice proti širšim mestnim organom, zlasti pa proti skupščini meščanov.

DIE RÜSTZEUG- U. WAFFENSAMMLUNG IM POKRAJINSKI MUZEJ
(DAS REGIONALMUSEUM) IN PTUJ

Das Regionalmuseum in Ptuj bewahrt in seinen Sammlungen wertvolle Waffen aus der Periode der Landessöldner, d. h. aus dem 15. Jh. bis zum 18. Jh. Einen besonderen Wert sehen wir in der Tatsache, dass die Waffen nicht ein industrielles sondern ein handwerkliches Erzeugnis sind.

Es handelt sich hier um:

- Die Schutzausrüstung (Harnische, Helme);
- Die Hieb- u. Stichwaffen (Schwerter, Pallasche, Säbel, Rapiere, Degen und Jatagane);
- Die Stangenwaffen (Speere, Helmbarte, Korseke, Partisanen, Spontone, Streithammer und Kolben);
- Die Handfeuerwaffen (Arquebussen, Musketen und Büchsen);
- Die Feuerwaffen (Mörser, Kanonen etc.), und ferner noch das Schwert und das Zepter des Stadtrichters aus Ptuj aus dem Jahre 1555.

Die Waffen aus der Zeit vom 15. Jh. bis zum 18. Jh. unterscheiden sich nicht von derartigen Waffen aus anderen Ländern des Deutschen Kaiserreiches. Sie behielten die Eigenheiten der Herstellungsweise und sind daher unseres besonderen Interesses würdig.

Eine ähnliche Sammlung wäre in Slowenien nur noch im Narodni muzej (Das Nationalmuseum) in Ljubljana.

ZBIRKA UR V POKRAJINSKEM MUZEJU V PTUJU

Dvorane v prvem nadstropju ptujskega gradu — nekdanji stanovanjski prostori družine Herberstein, današnja razstavna zbirka Pokrajinskega muzeja — so opremljene z dragocenim pohištvom, s tapiserijami, tapetami in slikami, velika viteška dvorana pa s precejšnjo zbirko orožja in s portreti turških vojaških osebnosti, s katerimi so imeli Herbersteini kot znani generali v vojni krajini osebne ali diplomatske stike.

Ker je ostala prostorska ureditev notranjosti prvega nadstropja v glavnem nespremenjena, nam sprehod skozi te dvorane omogoča predstavo o nekdanjem plemiškem stanovanju — kljub posameznim povojnim spremembam, ki so nastale zaradi poznejših dodatkov. Z ohranitvijo tega bivalnega okolja smo v naši povojni muzeologiji pridobili edini dokaj popoln vpogled v stanovanjsko kulturo premožnejših slojev. Nepopravljiva škoda je, mimogrede povedano, da nam ni uspelo ohraniti še nekaj »živih muzejev in situ«, ki naj bi govorili o bogati tradiciji in visoki ravni stanovanjske kulture na naših tleh v preteklosti, saj nam statistični podatki povedo, da je ptujski grad za muzejsko zbirko na blejskem gradu naš najbolj obiskani kulturnozgodovinski muzej. V tem se kaže živo zanimanje občinstva za priče vsakdanjega življenja v preteklih dobah, ki omogočajo opazovalcu tudi estetski užitek ob lepih oblikah in bogatem okrasju.

Med dragocenim pohištvom od šestnajstega pa do konca 19. stoletja, ki tukaj ni razporejeno kronološko, temveč tako, kot so ga nekoč uporabljali in kakor jim je narekovala želja po olepšanju prostorov, so razstavljene tudi številne ure, bistvena sestavina stanovanjskega okolja.

Ker je med temi nekaj redkih in dragocenih primerkov, ki so v strokovni literaturi še neznani, se mi zdi potrebno spregovoriti o njih nekaj besed.

Celotna zbirka ur ptujskega muzeja šteje 51 kosov (ure so bile evidentirane oktobra 1973), 19 jih je nerestavriranih in shranjenih v depozu, ena je posojena graščini Štatenberg, vse druge pa so v omenjenih razstavnih prostorih. Pri sistematični obdelavi te zbirke se omejujem v glavnem na njihovo stilno analizo, mehanizme ur omenjam le toliko, kolikor so vplivali na bistveni potek razvoja ur. Po načinu merjenja časa jih delimo na sončne in mehanične, med slednje uvrščamo tudi peščeno uro.

Iz Herbersteinove posesti je prešla v zbirko muzeja dragocena in nadvse zanimiva *peščena ura* z vabljivimi baročnimi gravurami. Njeno medeninasto ohišje je sestavljeno iz dveh vzporednih šesterokotnih plošč, ki sta med seboj

zvezani s tenkimi vertikalnimi palicami. Od palice do palice teče valovito rezana in v obliki srčkov predrta ograja, ki varuje štiri enake steklene posodice, v katerih je bel in rdeč pesek. Pretakanje peska v posameznih posodah traja četrt, pol, tri četrt in celo uro. Obe šesterokotni ploskvi prekrivajo gravirane ornamentalne kompozicije, ki se prav gotovo naslanjajo na neko grafično predlogo. Spodaj se razpotejnene in strogo simetrične volute prepletajo s klasjem, z vinsko trto in s cvetličnimi vejicami, vse skladno podrejeno podolgovati obliki plošč, na vrhu pa nosijo angeli in ptiči trak z latinskimi napisi. Osrednji prostor zavzemajo na eni plošči simbolični prizori s klečečim kartuzijancem, na drugi plošči pa so vgravirani latinski napisi, francoska krona in kartuzijanski emblem — križ na zemeljski obli, obdan z zvezdami. Prostor mi ne dopušča, da bi se tukaj spuščala v razlago te sakralne simbolike, dopolnjene z latinskimi napisi (eden je v francoščini); omenjam samo, da je gravura v razgibanih nadrobnostih okrasja višje kakovosti kot figuralne risbe. V desnem spodnjem vogalu figuralno okrašene plošče je vrezana letnica 1740.

Spričo upodobitve klečečega kartuzijana in kartuzijskega emblema domnevam, da je bila ura izdelana za neki kartuzijanski samostan, upodobitev francoske krone in vgravirani francoski napis, ki se je tukaj znašel ob latinskih, pa po vsej verjetnosti kaže, da je ura francoski izdelek.

Peščena ura spada enako kot sončna ura med prvobitne časomere. Nekateri raziskovalci pripisujejo njen nastanek starim Egipčanom; ni znano, ali so jo uporabljali Grki in Rimljani, zanesljivo pa so jo poznali v arabskih deželah, odkoder je verjetno za časa križarskih vojn prispela v Evropo. V srednjem veku so jo uporabljali predvsem pri molitvah v samostanih, obstaja pa tudi podatek, da so jo že v 14. stoletju poznali v pomorstvu, kjer so na ladjah z njo merili dolžino straže, medtem ko so v 17. in 18. stoletju protestantski duhovniki merili z njo dolžino svojih pridig. Skozi dolga stoletja in vse do danes peščena ura ni doživljala tehničnih sprememb, različni so bili samo materiali, iz katerih so izdelovali ohišje, in okrasje, ki se je pač podrejalo stilnim spremembam.

Zbirka obsega tri sončne ure, ki jih po uporabnosti štejemo med potovalne. To so drobna stoječa ekvatorialna ura in dva viseča azimutna prstana. Po zaslugi astronomov in izdelovalcev sončnih ur se je namreč število njihovih oblik in kombinacij izredno povečalo. Strokovnjaki so — v želji, da bi to množico oblik naredili preglednejšo — poimenovali ure po legi njihove skale ali številčnice.

Medininasta zložljiva *ekvatorialna sončna ura* (5,8 × 5,5 cm) osmerokotne oblike s kompasom je prekrita z vgravirano poznobaročno ornamentiko. Številčnica v obliki obroča je vzporedna z ravnino ekvatorja, na njej je — vedno pravokotno — iglast gnomon, ki meče senco na razpredelnico ur. Na osmerokotni plošči je še tablica z znamenji geografskih širin in ploščica z navpičnico, ki uravnava uro v pravilno vodoravno lego. Žal, uri manjka tablica z elevacijo evropskih mest, kjer je ponavadi vrezana še signatura izdelovalca ure. Manjka ji tudi šatulja, v kateri sta bili zmerom navodilo za uporabo in preglednica geografskih širin večjih mest Evrope.

Ekvatorialne sončne ure s kvadratno, pravokotno, okroglo in osmerokotno osnovno ploščo so začeli izdelovati v Augsburgu v prvi polovici 17. stoletja in so kmalu postale zelo priljubljene in razširjene po vsej Evropi. Čeprav so delovale posamezne delavnice tudi v drugih krajih, predvsem v nemško govorečih deželah, so te na tržišču slovele kot augsburška posebnost in so bile tudi iskan augsburški izvozni izdelek. Zaradi svoje uporabnosti so se držale vse do za-

četka 19. stoletja, dokler jih ni spodrinila množična proizvodnja žepnih ur z mehanizmom, ki so postajale vedno cenejše in preciznejše in so zato zlahka uspešno tekmovala s sončnimi urami. Menim, da bi lahko tudi obravnavani primerek ekvatorialne ure pripadal krogu augsburških delavnic iz druge polovice 18. stoletja; po konvencionalni osmerokotni obliki in poznobaročni šablonski ornamentiki bi ga lahko primerjali z izdelki Ludwiga Theodata Müllerja (čkrog 1710—1770) ali Andreasa Vogla (okrog 1730—1800), najproduktivnejših izdelovalcev sončnih ur v Augsburgu.¹

Medeninasta viseča *azimutna prstana* (večji R 4,6 cm, manjši R 3,8 cm) spada med najbolj preproste sončne ure, izdelane samo za določeno geografsko širino. To so majhni kolobarji, ki imajo na sredi obroča nekakšen mostiček s številčnico in luknjico, ki ima vlogo premičnega gnomona in jo je treba zmerom nastaviti na enega izmed mesecev, zaznamovanih na zunanji strani prstana.

Obroček visi na vrvici, pri uporabi mora biti ura obrnjena proti soncu, kajti pri tej vrsti ur kaže čas sončni žarek, ki pade skozi luknjico na številčnico, ne pa senca kot pri drugih sončnih kronometrih. Približen čas nastanka naših dveh ur je težko določiti, ker ni na njih nobenega okrasja niti signature, mislim pa, da gre za amaterske izdelke iz 18. ali 19. stoletja.

Sončni prstani so znani že od 16. stoletja. Večinoma so iz medenine. Najbolj preproste oblike imenujemo tudi pastirski sončni prstani; ti so ponekod ostali v rabi vse do današnjih dni.²

Večina mehaničnih ur z zobatimi kolesi je bila last rodbine Herberstein, druge so prišle v zbirko kot nakupi ali iz drugih graščin.

Stilne značilnosti hišnih ur, predvsem njihovih ohišij, so sledile splošnim slogovnim spremembam, enako kot pri pohištvu; oblike številčnic in kazalcev so jim sledile v počasnejšem tempu; mehanizmi hišnih ur so doživljali tehnične izboljšave, vendar so v svoji osnovi ostali nespremenjeni do danes. Po tipologiji se mehanične ure delijo na stoječe, stenske, visoke stoječe, namizne, kaminske in žepne. Razvrščamo jih torej po oblikah, ne pa po času nastanka ali tvrnini, iz katere so izdelane.

Med petimi žepnimi urami je zelo pomembna *ovalna urica* iz 17. stoletja, edini doslej znani primerek te vrste v naših zbirkah (viš. 5, šir. 3,7, gl. 2,5 cm). V medeninastem ovalnem ohišju s prednjim in zadnjim pokrovom je med platinami³ pritrjen mehanizem ure s pogonom na vzmet. Srebrna okrogla številčnica z medeninastim obodom in jeklenim kazalcem ima vrezane koncentrične kroge in rimske številke ur od I do XII, v osrednjem polju pa je vgravirana vejica z listki in s cvetovi. Ura ni signirana, izdelava ohišja je kvalitetna, brez slehernih okraskov. Na vrhu ohišja je obroček za obešanje; »žepne ure« so namreč vse do začetka 19. stoletja prenašali na traku ali verižici okoli vratu (*Halsuhr*), pozneje tudi za pasom.⁴ Šele v 19. stoletju se je žepna ura preselila resnično v žep moške obleke, medtem ko so damske še naprej visele okoli vratu ali pa so bile zataknjene za pas tja do preloma stoletja, ko je prišla v modo zapestna ura.

Prve žepne ure se pojavijo v renesansi. Velikost ure se je namreč lahko zmanjšala šele z iznajdbo jeklene ravne vzmeti kot nove pogonske sile (dotlej so gotske stenske ure poganjale uteži). Tako so v drugi polovici 15. stoletja stenskim uram sledile namizne z vodoravno številčnico na vrhu, njim pa sredi 16. stoletja z uvedbo nemirke kot regulatorja žepne ure jajčaste oblike (odtod tudi ime nürnbergsko jajce), lahko pa so imele tudi obliko podolgovatega osmero-

kotnika, križa, lobanje, krogle ipd. V 17. stoletju ostanejo te renesančne oblike v glavnem nespremenjene. Prevladujejo ovalne forme z enim kazalcem, ki se končno v 18. stoletju spremenijo v okrogle. V drugi polovici 17. stoletja, leta 1674, je nizozemski astronom Christian Huygens (1629—1695) zamenjal ravno vzmet s spiralno. Tak mehanizem ima tudi naša urica in zato jo lahko zanesljivo prisodimo v zadnjo četrtino 17. stoletja.

Preostale štiri moške žepne ure bi težko natančneje datirali; močno so poškodovane, precej nepopolne in nesigirane. Vidni so neki vtisnjeni žigi in številke in po tem sklepam, da so že industrijski izdelki iz druge polovice 19. stoletja. Prva poročila o delno mehanizirani proizvodnji hišnih in žepnih ur so iz srede 18. stoletja (v Franciji), leta 1809 je začela delati prva tovarna ur v ZDA, leta 1861 pa tovarna Junghans v Nemčiji.

Druge mehanične ure v zbirki so hišne, torej sestavina stanovanjskih prostorov. Njihovi izdelavi so generacije obrtnikov posvečale veliko pozornost. Nastanek mehanične ure na kolesje s pogonom na uteži še ni točno pojasnjen; vemo le, da sega v začetek našega tisočletja in da so te ure zaradi neenakomernega teka kazale vse do začetka 14. stoletja le približen čas. Z izumom vretenaste zapreke, majhne naprave, ki uravnava kolesje, je postal tek mehaničnih ur enakomeren in je v osnovi ostal nespremenjen do danes.

Ne vemo, kje je bila konstruirana prva javna ura; vemo le, da so jih evropska mesta imela že v začetku 14. stoletja in da so jih izdelovali kovači in ključavničarji. Ure, ki so poleg ur kazale še datume, mesece, lunine mene ipd., so imenovali »astronomske«; pri njihovih zapletenih zasnovah pa so sodelovali tudi astronomi in matematiki.

Prve stenske hišne ure z odprtim železnim ohišjem in s skromnimi gotskimi prvina mi so delovale enako kot javne. Žal, se nam v Sloveniji ni ohranil niti en primerek te vrste, kolikor mi je znano, nima take ure tudi nobena muzejska zbirka v Jugoslaviji. V 15. stoletju je zamenjala uteži nova gonilna sila — jeklena vzmet, in ta izum je spremenil tudi oblike ohišja. Nastale so namizne ure (*Tischuhr*) iz plemenitejših materialov (medenina, baker, srebro in druge, pogosto pozlačene kovine) in manjših dimenzij; fino izdelani mehanizmi pa so že popolnoma prekriti, da bi bili varni pred prahom in mehaničnimi poškodbami. Valjaste oblike ur iz 15. in začetka 16. stoletja z umetniško oživljenimi površinami so se pod vplivom renesančne arhitekture v 16. in 17. stoletju spremenile v stolpate ure (*Türmchenuhr*), najlepšo in najčistejšo obliko renesančnih mehanizmov nasploh. Od tedaj naprej ure v oblikovnem razvoju večinoma posnemajo arhitekturne zasnove iz posameznih stilnih obdobj. Pri stolpastih urah je bogata plastična ornamentika popolnoma podrejena arhitekturnemu ogrodju, stranice urnega ohišja so prekrите z renesančnimi gravurami, srebrne številčnice pa so obogatene z vložki iz emajla. Pri opremi ohišja sodelujejo že zlatarji; od 17. stoletja naprej se pri umetniški opremi udeležujejo še umetni mizarji, livarji, srebrarji, v poznejšem baroku pa še kiparji in slikarji.

Ptujska muzejska zbirka ima izredno lepo in kvalitetno stolpato uro, ki je redkost ne le v jugoslovanskem, temveč tudi v evropskem prostoru (sl. 1; dno 16 × 16, viš. 46 cm). Dvonadstropna arhitekturna zasnova v ognju pozlačenega medeninastega ohišja se stopničasto dviga k sklepu, ki ga krona kupola. Kvadraten stopničast podstavek sloni na štirih okroglih sploščenih nogah. Osrednji del ohišja obdajajo štirje kanelirani pilastri z vrezanim motivom draguljev in profilirani segmentni sklepi z levjimi glavami med svitkovjem. V zgornjem pasu je osem medaljonov, iz katerih štrlijo bradate glave s spačenimi obrazi,

med njimi so pravokotne kartuše, obdane s svitkovjem. Spodnji, večji del ohišja končuje profilirana preklada z venčnim obrobkom. Znotraj balustrske ograje s štirimi golimi deškimi figurami je manjši del ohišja z okroglimi pilastri na vogalih. Arhitekturo končuje kupola, ki sloni na balustrskem nizu, med piramidalnimi sklepi pa sta moški in ženski doprsji. Stranice ohišja in kupolo prekrivajo gravure s figuralnimi ornamentalnimi prizori, dekorativno dopolnilo in protiutež bogatim arhitekturnim plastičnim elementom. Spodnjo in zgornjo številčnico obkrožajo gravirane simetrične volute, vaze in stilizirano sadje ter falusni figuri s spačenima obrazoma. Na drugih treh straneh so v spodnjem delu vgravirani medaljoni s figuralnimi prizori v pokrajini, v zgornjem delu so v dveh poljih ravno tako figuralni prizori, v tretjem pa je med hermami in vitičjem vgraviran nerazločen grb. Žal, so gravure slabo vidne, vendar po celotni zasnovi v medaljonu lahko domnevamo, da gre za prizore, privzete iz renesančnih grafičnih listov; ornamentika, ki jih obkroža — motivi okovja in vitice — pa je prav gotovo povzeta po grafičnih predlogah za zlatarje, ki so jih v 16. in 17. stoletju množično vrezovali v vse pozlačene ali posrebrene, medeninaste ali bakrene uporabne predmete. To je namreč čas, ko se likovne umetnine, v našem primeru grafični listi, tesno povezujejo z umetno obrtjo. Na srebrnih številčnicah s po enim kazalcem so vrezani koncentrični krogi z različnimi indikacijami. Na spodnji številčnici je na zunanem krogu vrezana razdelitev ur od I do XII, v tretjem krogu od 13 do 24, v osrednjem polju pa je vgravirano sonce z vijugastimi žarki. Na zgornji, manjši številčnici so na prvem krogu v kurzivi vgravirana imena mesecev, v drugem z besedami število dni v mesecu, v tretjem pa datumi od 1 do 31, čez vso številčnico pa se širijo radialne zareze. Obe številčnici imata samo po en medeninast kazalec, okrašen s predrto ornamentiko. Spodnji kaže cele ure, zgornji datume v mesecu. S spodnjim mehanizmom je povezan zgornji manjši mehanizem, ki uravnava bitje ur v kupoli. Številčnicama manjkajo profilirani okviri, ki so jih pozneje zamenjali z grobimi zakovicami; te se nikakor ne skladajo s precizno in dognano izdelavo ure. Pred spodnjo številčnico je kratko nihalo, imenovano »kravji rep« (*Kuhschwanzpendel*); žal, mu manjka zadnji del, ki ima obliko žarkov ali samo majhnega kroga. Kratko nihalo ali vertikalni regulator je namreč zamenjal horizontalnega, ki so ga imele gotske stenske ali renesančne namizne ure, pri žepnih pa je ta regulator v drugi polovici 15. stoletja zamenjala nemirka, ki se je odbijala med svinjskimi ščetinami.

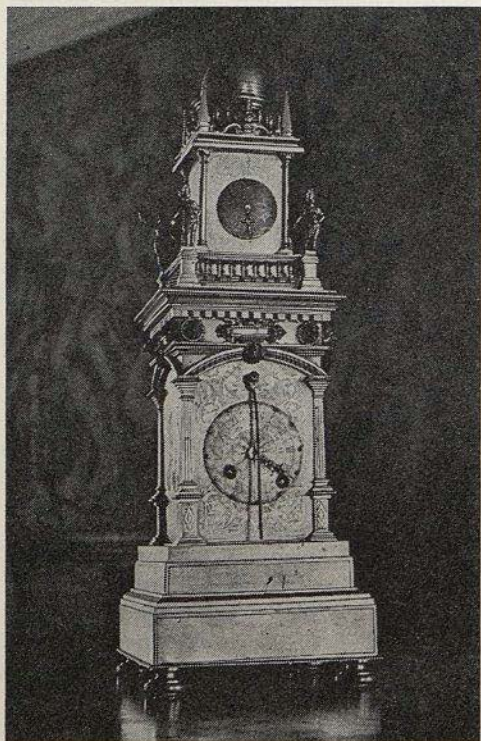
Žal, mi ni uspelo odpreti ohišja, da bi lahko ugotovila, ali je ura signirana. Večinoma so signature znotraj ur na straneh ohišja; ponavadi so to vtisnjene mojstrove začetnice z oglednim znakom mesta (*Beschauezeichen* ali *Beschau-marken*), kjer je bila njegova delavnica in ki je garantiralo za kvaliteto izdelka. O stolpastih urah še ni napisana kaka izčrpnjša študija; nekateri strokovnjaki omenjajo Nürnberg za vodilno središče izdelave teh ur v prvi polovici 16. stoletja.⁵ Znani so tudi zgodnji primerki iz Innsbrucka, Dunaja, Amsterdama idr., gotovo pa je, da v drugi polovici 16. stoletja prevzame vodstvo Augsburg, odkoder so izvažali ure po vsej Evropi. V Jugoslaviji poznam štiri ure te vrste, vendar je arhitektonska zasnova vseh enonadstropna.⁶ Tudi v literaturi nisem zasledila dvonadstropnega primerka (enega sem videla v mestnem muzeju v Augsburgu), zato sklepam, da so resnična redkost. Prof. Bertele, danes najboljši poznavalec zgodovine urarstva, omenja v svoji knjigi (opomba št. 5), da so stolpaste ure zelo slabo raziskane, da bi jih bilo treba zbrati in preučiti, saj lahko ravno to vrsto ur uvrščamo med najlepše stvaritve v dolgem razvoju

mehaničnih kronometrov. Prof. Bertele tudi meni, da so zgodnejši primerki s kvadratno zasnovo specialnost nürnberških rokodelcev, medtem ko so augsburške delavnice gojile pravokotno obliko. Kvadratna oblika naše ure bi nas torej navajala k misli, da je ura nastala pod vplivom nürnberških delavnic, vsekakor pa lahko domnevam, da je prišla iz južne Nemčije. Italijanske ure tega tipa stojijo ponavadi na levjih šapah,⁷ pri francoskih pa je sama kompozicijska zasnova nekoliko drugačna.

Odlično komponirana figuralika ter živa ornamentika vitičja, mavreske in motiv okovja so podani v gravuri nekoliko bolj zabrisano, senčenje likov pa je dokaj neprecizno. Zato so pa tembolj uspele drobne plastike in aplicirani reliefi, ki z odlično modelacijo in s fino izdelavo domiselno izpolnjujejo arhitektonsko zasnovu ure. Množica teh linearnih in plastičnih detajlov, izrazito prevladujoče veselje nad figuraliko, nam postavlja uro v prvo polovico 17. stoletja, v tej dataciji pa izzvani vrhnji sklep kot reminiscenca beneške kupole, v celoti prekrite z motivom okovja.

Omenila sem že, da so ure med svojim zgodovinskim razvojem privzemale oblike arhitekturnih zasnov in drugih večjih ali manjših stvaritev. Medtem ko se renesančne ure, kot smo pravkar videli, zgledujejo po cerkvenih stolpih, segajo baročne po oblikah pohištva, oltarjev, monštranc ipd., v okrasni opremi pa se stilno vse bolj povezujejo s splošno dekoracijo notranjščin.

Pri visokih stoječih urah (*Bodenstanduhr*) je na obliko vplival predvsem izum nihala. Galileieva znanstvena dognanja so povzročila, da je leta 1656

Slika 1: Renesančna stolpasta ura, brez signature, 1. pol. 17. stol.

*Slika 2: Baročna visoka stoječa ura,
signatura: Johan Russwurm in Wien,
okrog 1710—1720*

Nizozemec Christian Huygens prvi uporabil nihalo kot novo regulatorsko silo tudi pri uri, da bi dosegel enakomernejši tek, za pogon ure pa so ponovno prišle na vrsto stare uteži. Za okraševanje teh ur so uporabljali Boullovo marketeterijo, intarzijo, pozlačene kovinske in lesene nastavke in rezbarije. Mehanizmi teh ur bijejo cele ure in četrti, štejejo sekunde, mnoge med njimi kažejo različne kalendarne razdelitve, večkrat imajo tudi vgrajen planetarij. Sestavljene so iz treh delov: iz prizmatičnega podstavka, podolgovatega srednjega dela z vratci, kjer so spravljeni nihalo in uteži, in iz vrhnje zastekljene omarice z ravnim, polkrožnim ali vzboklim sklepom. V drugi polovici 17. stoletja so bile visoke ure posebnost Anglije, kaj kmalu pa so jih začeli izdelovati tudi na celine in so iz Nemčije in Avstrije prihajale tudi v naše kraje.

V zbirki je 11 visokih stoječih ur in tri med njimi so izredne kakovosti. Prvo naj omenim uro, ki jo zaznamuje prehodno stilno obdobje med renesanso in barokom (viš. 275, šir. 50, gl. 30 cm). Ohišje je intarzirano, zastekljena omarica ima zgoraj profiliran in močno izstopajoč prekladni sklep s struženimi nastavki, na izboklem vrhu pa je poševno izžlebljena krogla. Kakovostna izdelava ohišja v oblikah trdovratno zadržuje poznorenesančno voluminoznost, medtem ko intarzirani geometrični elementi kakor tudi posrebreni nastavki v obliki trakaštega akanta na pozlačeni okrasni plošči mehanizma postavljajo uro v prvo četrtino 18. stoletja. Precizno obdelano kovino s poudarkom na bogatem okrasju dopolnjuje še izmenjava materialov — srebro na zlati podlagi — tako da celota deluje še z barvnimi vtisi. Železne kazalce s predrtim okrasjem so na žalost pozneje prekrili s črnim lakom. Ura ni signirana, napis *Guttenhaagg* na notranji strani ohišja priča; da je bila nekoč v gradu Hrastovec pri Lenartu v Slovenskih goricah, po Herbersteinovem popisu inventarja pa vemo, da je stala v veliki dvorani orožarni ptujskega gradu.

Pri naslednji visoki uri (sl. 2; viš. 308, šir. 35, gl. 44 cm) bi želela poudariti izredno bogato figuralno in ornamentalno opremo, razvrščeno od tal do vrha ure. Vitko arhitektonsko zasnovano poudarja precejšen in dovolj izviren kiparski in rezbarski delež, ki se s pozlato močno uveljavlja na ohišju iz politirane orehove korenine. Plastično okrasje je v glavnem osredotočeno na zastekljeni omarici, ki jo v spodnjem delu uokvirjata hermi s prepletom volutastih podaljškov. Dobršen del zgornjega sklepa prekriva pozlačeno pleteničje z doprskim ženskim likom med močnima volutama. Na vogalih sta vazi s cveticami, v sredi na vrhu sklepa pa stoji bog Kronos na zemeljski obli, pogosten ikonografski motiv na urah vseh vrst. Na okrasni plošči mehanizma so pozlačene kovinske aplikacije, znotraj velike številčnice za ure in minute je še manjša za sekunde in v zgornjem polkrogu še ena za datume v mesecu. Na veliki številčnici je vrezana signatura: *Johan Rußwurm in Wien*.

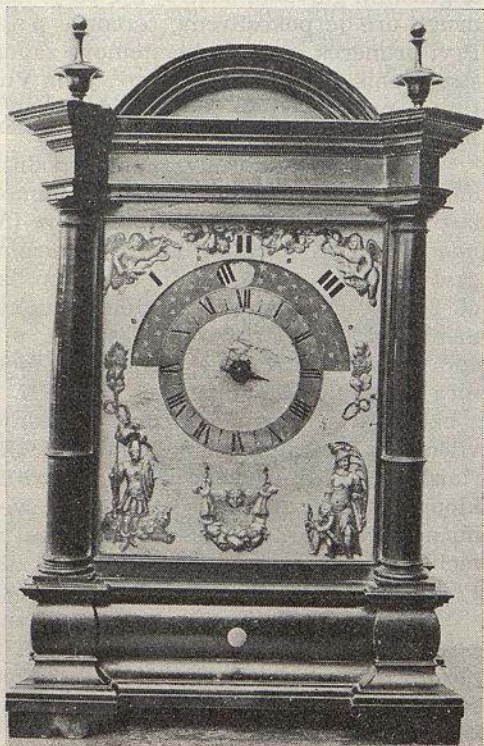
Podatki o tem urarju nam govore, da je bil izdelovalec velikih mehanizmov (*Grossuhrmacher*); prvič se omenja leta 1707 kot »*Hofbefreiter*«; to pomeni, da je bil dvorni urar in kot tak za svoje izdelke oproščen nadzora po cehu. Umril je leta 1729, star 55 let.⁸

Izredna kiparska vnema in domišljija je iz te ure ustvarila prav razkošno slikovito umetnino, ki bi jo po rezbarski zasnovi lahko prisodili še v zadnja desetletja 17. stoletja. Žal, so nam pri urah izdelovalci ohišij neznani, signature se namreč nanašajo vedno samo na urarje. Ker pa je iz podatkov o izdelovalcu razvidno, da je umrl leta 1729, star 55 let, mislim, da ura ni mogla nastati prej kot med leti 1710—1720. Zanja bi lahko upravičeno rekli, da sodi med najlepše

in najrazkošnejše visoke stoječe ure v Sloveniji. Tudi ta ura je del Herbersteinove zapuščine.

Tretja kvalitetna *visoka ura* (viš. 235, šir. 41, gl. 30 cm) že na prvi pogled priča o zgodnjem nastanku. Vrhnja omarica na razmeroma nizkem srednjem delu ima nad zastekljenimi vratci s segmentnim sklepom še visoko vrhnjo gradnjo z izstopajočim, močno profiliranim prekladnim sklepom. Prav ta poudarjeni del je zelo značilen za ure, nastale v zgodnjebaročnem obdobju. Na temnem ohišju ni razen profilov nobenega ornamentalnega okrasja, z gravuro in ulitimi aplikami so okrašeni samo plošča mehanizma in segmentni trikotniki nad vratci. Nad veliko številčnico je še majhna z označbo datumov, fino profilirana kazalca asimetričnega profila sta bila verjetno dodana šele v obdobju rokokoja. Signatura na osrednjem polju *Claudius Du Chesne London* nam razodeva imenitnega londonskega urarja, ki je znan kot član ceha med leti 1693—1730, leta 1689 pa se omenja v Parizu. V literaturi je večkrat omenjen kot izdelovalec odličnih kronometrov; iz te družine je znanih 8 urarjev, ki so delovali v Londonu in Parizu.⁹

V naslednji skupini je 6 visokih ur standardne oblike in poprečne izdelave iz druge polovice 18. stoletja. Intarzirana ali delno rezljana ohišja s stranskimi izboklinami so visoka in zelo sloka, vrhnji sklep je vedno polkrožen. Okrasne plošče mehanizmov so okrašene s tolčenimi in z graviranimi rokokojskimi ornamentami školjk in mrež, mehanizmi pa kažejo samo ure in minute.

Slika 3: Zgodnjebaročna nočna ura,
signatura: Andreas Nagl in Wienn,
zadnja tretjina 17. stoletja

Visoka ura s signaturo C. H. Mahle Radkersburg (viš. 270, šir. 40 cm) ima v polkrožnem sklepu z žarki obdan trikotnik; žal, pa znotraj trikotnika manjka premično božje oko, ki je bilo povezano z mehanizmom ure.¹⁰

Druga visoka ura z napisom (?) *ällusmann Clagenfurt* (viš. 248, šir. 30, gl. 44 cm) je najslabši izdelek v tej skupini.

Tretja visoka ura z intarzijo iz več vrst lesa in z močno izboklimi stranicami ohišja (viš. 248, šir. 42 cm) je iz Herbersteinove zapuščine, četrta visoka ura, intarzirana, iz iste zapuščine (viš. 225, šir. 51, gl. 29 cm) ima v primeri z drugimi na vrhu raven profiliran sklep.

Peti primerek visoke ure z »mrežasto« intarzijo na ohišju (viš. 230, šir. 27, gl. 44 cm) ima v medaljonu nad številčnico vgravirano Mater božjo z otrokom.

Šesta visoka ura iz te skupine (viš. 277, šir. 44, gl. 27 cm) ima na stranicah stožčaste izrastke, ob znožju volute, ki so si obrnjene nasproti, celotno ohišje pa prekrivajo izrezljani cvetovi v asimetričnih kartušah. Okorna rezbarija in slabo obdelana površina ohišja iz hrastovega lesa se nikakor ne ujemata s kvaliteto izdelane okrasno ploščo mehanizma; trpežni stari mehanizmi so namreč velikokrat preživeli svoja originalna ohišja in v drugi polovici 19. stoletja dobili novo, modno preobleko. V notranjost ohišja je napis *Guttenhaagg*; to pomeni, da je tudi ta ura iz Hrastovca in je ravno tako pripadala Herbersteinovemu inventarju.

Preostali zelo visoki stoječi uri z zastekljeno omarico in ravnim vrhnjim sklepom imata ohišje obarvano z oljnimi barvami (»flodrano«).

Na eni (viš. 284, šir. 25, gl. 20 cm) je bela številčnica obdana s poslikanimi angelskimi glavami, znotraj nje pa je naslikan lik matere z otrokom. Številčnica druge ure je pokositrena, osrednje polje pa črno (viš. 288, šir. 49, gl. 30 cm). Prvi primerek je iz Herbersteinove zapuščine, drugi, sodeč po listku na notranji strani ohišja »*Aus Wurmberg*«, je iz Vurberka. Datacija teh ur je težko določljiva, oprijemljivi so samo medeninasti kazalci, ki bi — bogato profilirani — sodili v 18. stoletje.

Če visokim uram odvzamemo spodnji in srednji del ter preostali zastekljeni omarici dodamo majhne noge, dobimo stoječo uro zelo podobnih slogovnih lastnosti. Prvo naj omenim *nočno uro* (*Nachtlampenuhr*) iz 17. stoletja, ali tako imenovano uro v obliki oltarja (*Altaruhr*), ki jo je prof. Bertele ocenil po fotografiji za zelo zanimiv in dragocen izdelek te vrste (sl. 3, viš. 60, šir. 39, gl. 20 cm). Črno, profilirano ohišje uokvirjajo okrogli pilastri, na vrhu je segmentni sklep s struženimi nastavki, v spodnjem delu ohišja pa je predal za spravlanje ključa. Na okrasni plošči mehanizma je medeninasta okrogla številčnica z rimskimi številkami od I do XII. Nad številčnico je moder segmentni lok z belimi zvezdami in odprtino v srednjem delu. Nad njim je nepremična številčnica z izrezanimi številkami I II III, skozi odprtino na loku pa se kažejo rimske številke, izrezane na dveh skritih premičnih številčnicah. Zada je preklopna deščica; na tej je stala oljna svetilka, ki jo skozi izrezane številke premične številčnice kazala cele ure, skozi nepremično pa četrtine. Okrasno ploščo mehanizma krasijo posrebreni reliefni liki vojščakov, sadežev in letelih angelov. Pod okroglo številčnico je v reliefnem okviru signatura: *Andreas Nagl in Wienn*.

Andreas Nagl (Nagel) je bil zelo znan dunajski urar (po prof. Berteleju); postal je mojster leta 1667, deset let zatem je končal »Perpendikl uro« na mestni hiši, umrl je leta 1710, star 86 let.¹¹ Iz teh podatkov lahko sklepamo, da je naša ura nastala po letu 1667 in verjetno pred letom 1690; za nas je dragocena redkost, zakaj nočne ure niso bile tako pogostni urarski izdelek. Tu velja

še omeniti, da imamo v Narodnem muzeju v Ljubljani nočno uro iz leta 1746, izdelek ljubljanskega urarskega mojstra Ignaca Hoffmana.¹²

Provenienca te vrste ur še ni povsem raziskana; vemo samo, da izvira najstarejši znani primerek iz neke rimske delavnice okrog leta 1650—1660.¹³

Najbolj pogostna oblika stoječih ur (*Stockuhr*) so tako imenovane tabernakljaste ure (*Tabernakeluhr*), ki nas po zasnovi spominjajo na oltarni tabernakelj. Tudi ta oblika ur izvira iz Anglije, odkoder so jih po letu 1700 množično izvažali na celino za opremo meščanskih notranjščin. Zaradi lepe in zadržane oblike ohišij in dokaj skromne opreme so postale priljubljene po vsej srednji Evropi, kjer so ostale v veljavi vse do približno leta 1800. Čez Nemčijo in Avstrijo so prišle te oblike ur tudi v naše kraje in kar pogosto najdemo primerke s signaturami domačih mojstrov.

Mehanizem je spravljen v prizmatični zastekljeni omarici s stopničasto profiliranim podstavkom in vrhnjim sklepom, na vogalih so vedno okrasni stavki, na vrhu pa ročaj za prenašanje. Dekoracija okrasne plošče mehanizma je tolčena, gravirana ali kombinirana z ulitimi aplikami. Posebnost predstavlja polkrožni sklep, v katerem so manjše številčnice za koledarske dneve in lunine mene ter priprave za uravnavanje bitja, večkrat tudi okrasni medaljoni ali medaljoni s signaturo izdelovalca ure. Na številčnici, medeninasti ali posrebreni, so ure zaznamovane z velikimi rimskimi številkami, medtem ko male arabske številke nad rimskimi kažejo minute. V srednjem delu okrasne plošče je odprtina s premično luneto in majhna številčnica za budilko. Kazalci so medeninasti ali železni in vedno predrti.

V zbirki so tri tabernakljaste ure in najstarejša med njimi nosi signaturo domačega urarja. Črno ohišje (viš. 42, šir. 24, gl. 14 cm) na krogličastih nogah ima na vrhu stružene nastavke, pozlačena okrasna plošča mehanizma pa je prekrita s tolčeno in nato cizelirano rokokojsko ornamentiko. V spodnjem delu posrebrene številčnice je vtisnjena signatura *Hoffman Laybach*. Uro bi pripisali Ignacu Hoffmanu, enemu od članov velike ljubljanske urarske družine, ki je izdelovala kvalitetne ure skozi vse 18. in 19. stoletje.¹⁴ (Nekaj ur s signaturami Hoffmannove družine je v Narodnem muzeju v Ljubljani, nekaj pa jih je tudi v zasebnih zbirkah.) V arhivskih listinah je Ignac Hoffman omenjen leta 1758, ko je podedoval hišo Baltazarja Hoffmana, kot urar velikih mehanizmov (*Grossuhrmacher*).¹⁵ Njemu sem pripisala že omenjeno nočno uro z letnico 1746 iz Narodnega muzeja, uro iz ptujskega muzeja pa bi po okusnem okrasju, ki uporablja tolčene školjčne motive, datirala ravno tako v sredo 18. stoletja. Naj omenim še to, da je Ignacij Hoffman podedoval delavnico po svojem očetu Baltazarju in da je bila ta po vsej verjetnosti dobro opremljena z raznovrstnim urarskim orodjem; vemo, da je Ignacijev oče Baltazar izdelal leta 1718 precej zapleteno uro na ljubljanskem magistratu, pri tem so poleg njega sodelovali še pasar (za izdelavo številčnic), kovač (za vijake z maticami) in ključavničar (za izdelavo kazalcev).¹⁶

V zbirki sta še dve tabernakljasti uri: starejši primerek z vgravirano baročno vegetabilno ornamentiko ima v segmentnem sklepu plošče medaljon z vrezanim napisom: *Johan Kolhass Wien* (viš. 46, šir. 29 cm). O njem je znanih samo nekaj skopih podatkov: leta 1767 je postal mojster; umrl je leta 1799; znano pa je tudi to, da mu je sam cesar dodelil mojstrsko pravico.¹⁷

Po nogah, ulitih v obliki močnih šap, in po graviranem okrasju bi uro prisodili najpozneje v sredo stoletja, vendar moramo glede na mojstrove življenjske podatke datacijo prestaviti na poznejši čas, vsekakor po letu 1767.

Stilne retardacije, ki jih zapažamo na okrasju ure, nam pričajo, da le-te niso bile samo značilnost provincialnih območij, temveč so bile običajne tudi v velikih in pomembnih središčih, kot je bil npr. Dunaj. Mojstri so za okraševanje ur radi uporabljali starejše grafične predloge, kalupi za odlivanje kovinskih delov pa so jim rabili kar naprej, ne glede na zastarele oblike. Na rokodelsko konservativnost pač še niso vplivale dovolj močne in oblikovno napredne sile.

Tretja tabernakljasta ura je iz obdobja klasicizma (viš. 43, šir. 21, gl. 12 cm). Trikotne izžlebljene noge in ročaj s klasicistično rozeto in vazo, vse iz ulite medenine, predstavljajo opremo vseh tabernakljastih ur tega časa. Naši uri manjkajo štirje nastavki v obliki bakel. V medaljonu je vrezana signatura *Fra Xavier Schmidt a Gratz*. Kakovost je poprečna, možno, da gre za amaterski izdelek iz konca 18. ali začetka 19. stoletja. Ura je iz Herbersteinove zapuščine.

Od stenskih ur sta zanimiva samo dva značilnejša primerka, šesterico nerestavriranih v depozu bom zaradi popolnosti zbirke samo omenila.

Svojevrstna in zelo pomembna je *stenska ura z utežmi*. V črnem profiliranem okviru (sl. 4 viš. 73, šir. 47 cm) je na posrebreni bakreni plošči pet različno velikih številčnic, med katerimi se razprostira preplet tolčenih akantovih vitic, zgoraj pa sta angela, ki trobita. Vseh pet številčnic je iz posrebrene medenine; osrednja, največja, kaže ure in minute, majhna nad njo datume v mesecu, spodnji dve označujeta gibanje planetov in lunine mene, najmanjša pa uravnava bitje ur. Poleg označb in številčk so na manjših številčnicah vgravirani tudi krajinski motivi. Pred veliko številčnico je kratko nihalo, za okrasno ploščo so vrvice in uteži. Zaradi vseh naštetih koledarskih indikacij uvrščamo to uro med astronomske kronometre, poleg teh funkcionalnih posebnosti zbujajo našo upravičeno pozornost plastične tolčene reliefne predstavitve naturalistične rastlinske motivike. V okrasju prevladuje ostro zarezana akantova vitica, ki se znotraj velike številčnice še bolj zgosti in pomeša z velikimi cvetovi. S poudarkom na bogastvu tehnično dognanega okrasja je rokodelec ustvaril na okrasni plošči mehanizma, gotovo ob spodbudi kake grafične predloge, živo in popolno celoto, ki je sicer v osnovni obliki ure zelo preprosta. Po slogu okrasnih motivov bi ura mogla nastati okrog srede 17. stoletja, morebitno retardacijo bi nam lahko razkrila samo mojstrova signatura, ki je pa, žal, ni. Pozlačen in rezljan nastavek na vrhu okvira je bil dodan v obdobju rokokoja. Po vsej verjetnosti je tudi ta kvalitetna ura iz Herbersteinove zapuščine.

Naslednja *stenska »cartelna« ura* je dobila ime po francoski besedi *cartell* (okvir). Ravnokar obravnavani stenski uri v črnem okviru ne moremo nadeti tega pridevka, ker so »cartelne« ure izključno samo tiste, ki imajo bogato okrašen kovinski ali lesen okvir. Pojavile so se v Franciji v času, ko sta cvetela sloga Ludovika XV. in Ludovika XVI., ko so francoski dekoraterji s svojo brezmejno domišljijo in virtuozno spretnostjo polnili sobane rokokojskih in klasicističnih palač. Pod vplivom francoskih oblik so se na Dunaju in v Stockholmu izoblikovale njihove različice iz rezljanega in pozlačenega lesa, ki so se posebno razcvetele v obdobju klasicizma. Ohišje naše cartelne ure (viš. 77, šir. 38 cm) je iz rezljane in pozlačene lipovine. Veliko številčnico obdaja listnat venec s šopkom na vrhu, pod njo je neke vrste ograja z rozeto na sredi in z vrezanim motivom valovnice. Na zastekljeni, belo emajlirani in izbočeni številčnici z označbami ur in minut sta odlično perforirana medeninasta kazalca. Ura ima repetirni mehanizem, to pomeni, da bije četrti in cele ure, kar kažejo tudi tri luknje za navijanje ure, ki jih vidimo na številčnici. Po značilni klasicistični girlandi in valovnici lahko uro zanesljivo datiramo v leta 1775—1790, ko so take ure

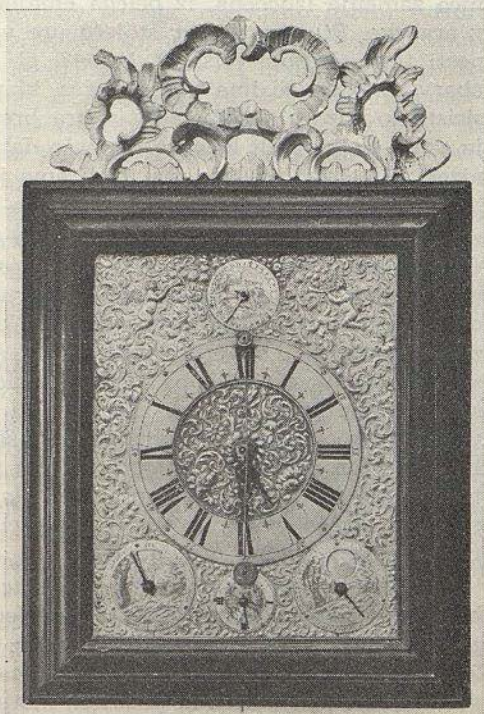
izdelovali v vseh večjih središčih Avstrije. V zgornjem delu številčnice je izpisano ime izdelovalca: *Georg Schmidt in Gratz*, o katerem pa doslej še nisem zasledila nobenih podatkov. Ura je del Herbersteinovega inventarja.

Ostalih šest stenskih ur je nerestavriranih. Štirje primerki so tipični, skoraj nepogrešljivi deli bidermajerskega interierja. Te ure, značilne predvsem za dunajski bidermajer med leti 1835—1845 (*Rahmenuhr*), imajo pozlačen okvir z rezljanim jajčastim nizom. Belo emajlirano številčnico s tankimi bronsiranimi kazalci na leseni pozlačeni plošči mehanizma obkrožajo klasicistične kovinske pozlačene aplikacije. V spodnjem delu ohišja je vedno ovalna odprtina z razpetim orlom, skozi katero je vidno nihalo. Klasicistične aplikacije okrog srede stoletja zamenjajo psevdogotski in psevdorokokojski okrasni elementi, na okviru pa nastopijo namesto jajčastih okraskov mavčni odlitki.

Peti primer je *stenska ura* v okroglem lesenem profiliranem okviru s stekleno, belo poslikano številčnico, ki vzbuja videz porcelana. Ura je tipiziran izdelek za meščanske bidermajerske notranjščine; taki preprosti izdelki ponavadi niso bili signirani.

Šesta *stenska ura* z velikim pravokotnim črnim okvirom z neorenesančnimi mavčnimi aplikacijami je iz devetdesetih let prejšnjega stoletja.

Vrnimo se k stoječim uram, ki nastopajo v evropskih deželah v zelo različnih variantah, v katerih se zrcalijo posebnosti posameznih dežel. Iz posebne oblike stenske ure, ki so jo izdelovali v 17. in 18. stoletju kot nacionalno specifičnost Nemčije (*Telleruhr*), se je izoblikovala v nemško govorečih deželah zanimiva različica — stoječa ura z opornikom ali »*ura cepetavka*«. Na samostojni

Slika 4: Poznorenesančna stenska ura z utežmi, brez signature, sreda 17. stol.

okrasni plošči mehanizma sta zadaj pritrjena poševen opornik in majhno kovinsko ohišje z mehanizmom (viš. 23, šir. 23 cm). Pred številnico imajo te vrste ur kratko nihalo, ki nas s hitrimi in sunkovitimi premiki spominja na cepetanje, zato so jim tudi nadeli ime »cepetavke« (*Zappleruhr*).¹⁸ Bertele pravi, da so jih izdelovali v Augsburgu, Münchnu, na Dunaju in v Gradcu. Le redko so signirane in tudi naš ptujski primer je brez napisa. Tukajšnja okrasna plošča mehanizma je iz posrebrene bakrene pločevine in v celoti prekrita s tolčenimi motivi školjk, mrež, volut in pahljač, ki obkrožajo medeninasto številnico z vrezanimi rimskimi in arabskimi številkami. Izdelovalec je odlično obvladal tehniko tolčenja, tako da je ornamentika dokaj visoko reliefna. Po njeni še simetrični urejenosti lahko to uro datiramo približno v štirideseta leta 18. stoletja.

Naslednja *stoječa ura* je po vsej verjetnosti nastala v Avstriji. Korenine te avstrijske variante so v francoskem klasicizmu. Francoski urarji in livarji so izdelovali razkošna poznorokokojska in klasicistična pozlačena ohišja in enako kot pri cartelskih urah so srednjeevropski rezbarji in urarji ustvarili cenejšo različico te vrste stoječih ur, in sicer so jih izrezljali iz lipovine in prekrili z zlatimi lističi. Ta klasicistična oblika se je razcvetela predvsem na Dunaju, ko so se v zgodnji fazi sloga Ludovika XVI. pojavili v strukturi njenih ohišij stopničasti podstavki, stebriči, girlande, biserni nizi in še druge variante anticiziranega okrasja. Pogosto nosijo te ure še figuralno plastiko in tako dobi plastično okrasje tudi pripovedno vsebino. Nastopajo simbolične figure in alegorične teme, ki v obliki kovinskih aplik, predvsem v naslednjem obdobju, v času empira, prekrijejo celotne površine ohišij. Ravno, medeninasto številnico zamenja izbočena, iz belega emajla, rimske številke ur pa se spremenijo v arabske. Ptujski primer stoječe ure v slogu Ludovika XVI. ima vse značilnosti tega obdobja (viš. 78, šir. 47, gl. 20 cm): stopničast podstavek z modro obarvanimi angeli ima dva stebriča, ki nosita okroglo ohišje ure z orli in klasicistično vazo s sadeži. Žal, je ura brez nihala in velikih kazalcev, ohranjen je samo tretji, mali kazalec, ki kaže datume. Tipičen dunajski repetirni mehanizem bije četrti in cele ure. Datiramo jo lahko v leta 1780—1790.

Splošne značilnosti empira, zadnjega izrazito dvornega sloga, so močno znamenovale tudi arhitektonsko zasnovo in opremo ur. Na ohišjih se kopicijo dekorativni dodatki, katerih nelogičnost je večkrat na meji slabega okusa, medtem ko je sama zgradba ohišja strukturalno jasna in opravičljiva. Najbolj običajne empirske stoječe ure v obliki klasicističnega portala (*Portaluhr*) imajo za alabastrskimi ali črno politiranimi stebrički vstavljenega ogledala, na vrhu »portalne« konstrukcije pa sloni okroglo chišje z mehanizmom ure. Nekakšen sklep ohišja sta vedno ali napoleonski orel z razprtimi krili ali klasicistična vaza. Pozlačeno lipovino ohišij iz prejšnjega obdobja je zamenjal temno rdeč lužen furnir, dragocenejši primerki pa so izdelani iz samega mahagonija, katerega gladke ploskve so prekrivali s pozlačenimi aplikami boginj zmage, rimskih vojščakov, z lovorjevimi vencami ipd. ter grško-pompejanskimi stiliziranimi vegetabilnimi ornamentami.

V zbirki so tri take *stoječe »portalne« ure*. Prva s štirimi alabastrskimi stebriči (viš. 60, šir. 38, gl. 24 cm), shranjena v zastekljeni omarici (zelo pogostna zaščita empirskih ur), ima številnico iz belega emajla v obliki krožnega venca. Znotraj sta kovinska angelčka, ki tolčeta četrti in cele ure z kladivom po nakovalu — zelo priljubljen in pogosten motiv empirskih stoječih ur. Druga ura tega

tipa (viš. 63, šir. 38 cm) ima štiri črne lesene stebričke in dva pozlačena ptiča s košatimi repi. Tretja ura je precej pomanjkljiva (viš. 55, šir. 33, gl. 12 cm); poleg dveh alabastrskih stebričev je ohranjen samo na eni strani ure splet iz vinske trte, na podstavku ure pa sta apliki krilatih boginj z lovorjevim vencem v rokah. Izdelovalci teh ur nam niso znani; nastale so nekje v avstrijski državi, mogoče tudi v kakšni urarski delavnici na našem področju, med leti 1815—1825.

Vse tri ure so repetirke s tipičnimi dunajskimi mehanizmi, ki so v literaturi znani pod imenom »*Wiener Stockuhrwerke*« in s katerimi so dunajske delavnice oskrbovale mojstre urarje v deželah habsburške monarhije med leti 1820—1850. Ravno tako so iz dunajskih delavnic izvažali velike množine aplik iz pozlačene pločevine, ki so jih potem manjše urarske delavnice pritrjevale na svoje domače izdelke. Tako lahko tudi pojasnimo raznolikost ob sicer vedno enaki osnovni strukturi ohišja in identično uporabo okrasnih motivov.

Četrta *empirska ura*, nesignirana, predstavlja odličen urarski in rezbarski izdelek te vrste (viš. 58, šir. 44 cm). Po črnem stopničastem podnožju teče pozlačen akantov listovnik, na njem nosijo štirje pozlačeni delfini ohišje v obliki ščita. Na vrhu ure manjka sklepni nastavek, verjetno napoleonski pozlačeni orel. Številčnica in njen okvir za steklo sta iz gijoširane¹⁹ medenine. Ta tehnika okraševanja se je pojavila na številčnicah okrog leta 1800, najprej v Franciji, kmalu nato pa so jo privzele tudi druge srednjeevropske delavnice. Tudi ta ura je nastala v krogu dunajskih urarskih delavnic v letih 1815—1820.

Številčno prevladujejo v zbirki poleg visokih stoječih ur bidermajerske ure v obliki klasicističnega portala, ki bi jih lahko imenovali avstrijska varianta empira, ker v osnovni obliki nadaljujejo tradicijo prej omenjenih empirskih stoječih ur. Plemeniti mahagoni ali imitacijo le-tega, rdečkasto luženi furnir, je zamenjal črno politiran les, pozlačene aplikacije so nadomestili izrezljani ornamenti iz biserne matice, napoleonske orle struženi nastavki iz alabastra, gijoširane stebriščne kapitule in baze pa leseni, izrezljani ali struženi in nato pozlačeni. V atiki nad mehanizmom so pogosto kolorirani bakrotiski ali akvareli ali celo imitacije vrta s cvetličnimi šopki iz svile z obveznim labodom. Za stebriščem je namesto ogledala pozlačena stilizirana lira.

Med *sedmimi urami* tega tipa, ki jih ima obravnavana zbirka, omenjam samo tri primerke, ki so v razstavnih prostorih.

Ura s štirimi alabastrnimi stebriči (viš. 45, šir. 28, gl. 13 cm) je brez okraskov, vendar zaradi odlične izdelave ohišja in gijoširanih kovinskih baz in kapitelov spada med bolj zgodnje primerke te vrste ur, približno okrog leta 1830.

Pri naslednji uri sta alabastrna stebriča vodoravno izžlebljena, delno navpično delno vodoravno je izžlebljeno tudi črno ohišje ure (viš. 46, šir. 30, gl. 10 cm); v zastekljeni niši v atiki je akvarelna sličica Belvedera s kočijo v ospredju in z napisom »*Belvedere*«. Poleg vrhnjega nastavka manjkata uri še oba kazalca. Obe uri imata emajlirane številčnice, na tretji tega tipa pa je številčnica pločevinasta in v celoti prekrita s prešano cvetlično ornamentiko. Sedaj prazno, prvotno pa zastekljeno nišo so nekoč po vsej verjetnosti izpolnjevali cvetlični šopki, na ploskvah črnega ohišja pa so posejane še rozete in palmete iz biserne matice (viš. 46, šir. 30, gl. 10 cm).

Ure niso signirane, to velja tudi za ostale štiri primerke v depozu; vse imajo tipičen »dunajski mehanizem«, izdelane so v letih 1830—1840 na območju avstrijske monarhije, kjer je bil prav ta tip bidermajerske ure nepogrešljiv uporabni predmet meščanskih stanovanj.

V zbirki je še ena ura iz tega obdobja. S prizmatičnim ohišjem iz orehove korenine, ki ima na vrhu segmenten sklep, nas spominja na bidermajersko vitrino ali omarico. Velika pravokotna številčnica iz mlečnega stekla je v vogalih poslikana z raznobarnimi cvetličnimi šopki; žal, ji manjkata oba kazalca. Natančnejša datacija ure je nedoločljiva; na njej ni nobene signature, vsekakor pa je še ročni izdelek, ki je nastal v letih 1830—1850 (viš. 47, šir. 22 cm).

Mehanična kuriozita, ki je dozorela v fantaziji francoskih urarjev pozne renesanse, so manjše ure, vgrajene v človeške figure s premikajočimi se očmi. V obdobju baroka, predvsem klasicizma, so jih izdelovali tudi na Dunaju, iz 19. stoletja pa so znani beneški kolorirani zamorčki z uro v trebuhu.²⁰

Podobno uro iz 19. stoletja ima tudi ptujska muzejska zbirka. Bradati mož v turški noši s turbanom na glavi in s puško v roki stoji na poligonalnem podstavku. V trebuhu ima vgrajeno uro z belo emajlirano številčnico v lesenem ohišju, premična brada in oči pa so povezani z mehanizmom ure (viš. 45 cm).

S prodorom močne industrijske proizvodnje predmetov za vsakdanjo rabo je tudi mehanizirana izdelava ur pretrgala tradicijo urarskih delavnic, organiziranih na rokodelskih zasnovah. Te so se odslej omejevale v glavnem na prodajo in popravilo industrijsko izdelanih ur. Slogovna dezintegracija je privedla pri izdelavi hišnih ur do stilno-historičnih retrospektiv, ki se od srede 19. stoletja dalje v tipih in stilu naslanjajo na starejše primerke. Zato nastajajo neogotska, renesančna, baročna, rokokojska in klasicistična ohišja, ki so delno tovarniški, delno pa še ročni izdelki, medtem ko so mehanizmi ur že popolnoma serijsko izdelani. Dve taki uri sta v depoju: manjša, piramidalne oblike, z vzvalovljeno obdelano površino je ulita iz neke patinirane legure, številčnico sestavljajo okrogle emajlirane ploščice z rimskimi številkami. Druga ura, ki sodi v nekakšen psevdoklasicizem, ima obliko pokončne prizme z mavčnimi žlebiči na vrhu, številčnica je iz belega emajla.

Za ambientalni značaj ptujske umetnoobrtne zbirke, ki je razporejena po 16 sobah muzejskega stanovanjskega trakta, je število razstavljenih stilnih ur presenetljivo veliko.

V skopih obrisih sem poskušala nesigniranim primerkom vsaj približno nakazati njihovo provenienco, signiranim uram pa kljub pomanjkljivim podatkom o posameznih urarjih vsaj približno določiti čas nastanka.

Kot smo videli, v zbirki prevladujejo izdelki, ki so nastali pod vplivom avstrijsko-nemškega umetnoobrnega kroga. So povečini sicer skrbno oblikovani, a poprečni kosi, kakršni so bili običajni na ozemlju Slovenije od 17. pa do konca 19. stoletja. Med njimi izstopata izdelka dveh odličnih in pomembnih dunajskih urarjev, ki predstavljata izjemne, izredno kakovostne primere v tej panogi. Pri stenski uri na uteži iz srede 17. stoletja, posebno dragocenem primerku v tej zbirki, puščam vprašanje proveniencie odprto, ker v literaturi nisem še zasledila primerjalnega gradiva, ki bi mi vsaj delno nakazovalo korenine njenega izvora. Za renesančno stolpasto uro iz prve polovice 17. stoletja pa bi bila potrebna primerjava z augsburškim in nürnbergskim gradivom; žal, pa se ni doslej še nihče sistematično ukvarjal z urami tega tipa.

OPOMBE

¹ Prim. s fotografijami ur omenjenih avtorjev v knjigi M. Bobinger: *Alt-Augsburger Kompassmacher*, Augsburg 1966, str. 280—288 in 364—378.

² A. Lübke: *Die Uhr*, Düsseldorf 1958, str. 41, primerjaj s priloženo risbo.

³ Platini sta plošči, medeninasti ali železni, med kateri je pritrjen mehanizem ure.
⁴ V nemški terminologiji jih imenujejo »*am Körper getragene Uhren*«; med temi pa ločijo *Halsuhr*, *Anhängeruhr*, *Armbanduhr*, *Taschenuhr*, medtem ko angleščina in francoščina uporabljata za vse ure, ki se nosijo na telesu, samo izraza *watch* in *montre*.

⁵ H. Bertele: Die Uhr, Braunschweig 1961, str. 240.

⁶ V katalogu Kučni sat, Muzej primenjene umetnosti, Beograd 1964, str. 70, sta objavljena dva primerka (last Narodnega muzeja v Ljubljani in privatna last v Beogradu), tretji, neobjavljen, je v zasebni lasti v Ljubljani, četrti, last Pokrajinskega muzeja v Kopru, je J. Mikuž objavil v reviji Obala št. 18, Koper 1973, str. 48.

⁷ Stolpasta ura Paulusa Malateste iz leta 1623 v Pokrajinskem muzeju v Kopru (glej op. št. 6) stoji na štirih levjih šapah.

⁸ F. Höfer: Alphabetische Namensausstellung der Wiener Uhrmachermeister, Wien 1939, str. 46.

⁹ G. H. Baillie: Watchmakers and Clockmakers of the World, London 1947, str. 90. — Visoko stoječo uro s signaturo omenjenega mojstra ima tudi Pokrajinski muzej v Mariboru.

¹⁰ Signatura na uri je vrezana zelo površno; verjetno gre za urarja Christiana Mallerja iz Radgone, njegova stoječa ura, imenovana »*Pendule*«, je v Joanneumu v Gradcu in prof. Bertele ji pripisuje augsburški slogovni vpliv (glej op. št. 5, sl. 265).

¹¹ F. Höfer: n. d., str. 39.

¹² Glej fotografijo te ure v katalogu Kučni sat (op. 6) Tb. XI.

¹³ H. Bertele: n. d., str. 246 in 262.

¹⁴ V. Bučić: Razvoj slovenskega urarstva, Kronika, zvezek 2, XII, Ljubljana 1964, str. 114—115.

¹⁵ Urarji so se delili v izdelovalce velikih in majhnih mehanizmov (*Grossuhrmacher* in *Kleinuhrmacher*), to pomeni, da so prvi izdelovali stolpne in hišne ure, drugi pa hišne in žepne.

¹⁶ V. Bučić: n. d., str. 115.

¹⁷ F. Höfer: n. d., str. 31.

¹⁸ H. Bertele: n. d., str. 257.

¹⁹ Gijoširanje (*Guilocher* pomeni okrasiti s prepletenimi vijugami) je strojna tehnika krašenja manjših kovinskih površin. Z njo so predvsem v času empira in bidermajerja krasili okvire in številčnice ur, ohišja žepnih ur, okvire miniatur, doze, tobačnice ipd.

²⁰ A. P. Zeller: Uhren, München 1966, slika 63. — H. Bertele: n. d., slika 315.

DIE UHRENSAMMLUNG IM REGIONALMUSEUM IN PTUJ

Diese Sammlung zählt 51 Exemplare. Vertreten sind hauptsächlich die Produkte des österreichisch-deutschen Kunstgewerbekreises vom 17. Jh. bis zum Ende des 19. Jh.

Von den signierten Uhren sind zwei Exemplare der Wienermeister hervorragend: Die Nachtlampenuhr, signiert Andreas Nagel in Wien, aus dem letzten Drittel des 17. Jh. (Bld. 3), und die hohe Standuhr, signiert Johann Russwurm in Wien. Diese letzte hat eine reichlich vergoldete und geschnitzte barocke Dekoration, gefertigt zwischen 1710—1720 (Bld. 2). Zu bemerken ist noch eine unsignierte Bodenstanduhr von ausgezeichneter Herstellung, die in ihrer architektonischen Disposition noch Elemente des Frühbarocks trägt. Ihre Einlegearbeiten (Intarsien) auf dem Gehäuse und die Ornamentik rund um das Zifferblatt entdecken, dass sie im ersten Viertel des 18. Jh. gefertigt wurde. Die Gewichtswanduhr, leider auch nicht signiert, zeigt uns mit ihrer Ornamentik auf die Mitte des 17. Jh. (Bld. 4). Die Richtung ihrer Provenienz könnte der Autor nicht andeuten, weil er in der Literatur kein ähnliches komparatives Material ausfindig machen konnte. Das schönste und das wertvollste Exemplar in der Sammlung ist allerdings die Renaissance Türmchenuhr aus der 1. Hälfte des 17. Jh. Mit ihrer zweistöckigen Disposition stellt sie eine wahre Rarität in dieser Art von Uhren dar, die leider noch zu wenig erforscht sind (Bld. 1). Möglicherweise handelt es sich um ein Erzeugnis einer süddeutschen Uhrenwerkstatt. Leider ist es für jetzt nicht gelungen sie zu öffnen, auf dass wir erforschten ob im Innern ein graviertes Beschauezeichen oder eine Initiale des Meisters existierte.

Die Sanduhr mit den vier Glasgefässchen trägt die gravierte Jahreszahl 1740. Nach den gravierten sakralen Szenen und nach den Kartäuserinsignien, der französischer Krone und französischer Anschrift, unter anderen lateinischen, schliesst der Autor, dass die Uhr wahrscheinlich für ein Kartäuserkloster verfertigt wurde.

Für die Entwicklung der Uhrenmacherei ist sehr bemerkenswert die Stockuhr aus der Mitte des 18. Jh., signiert Hoffmann Laybach. Es handelt sich um Ignatius Hoffmann, dem Grossuhrmacher. Dieser ist einer von den Mitgleidern der grossen Uhrmacherfamilie Hoffmann, die in Ljubljana Haus- u. öffentliche Uhren vom Anfang des 18. bis zum Ende des 19. Jh. herstellte.

NEKAJ ARHIVSKIH DOKUMENTOV O OSVOBODILNEM GIBANJU V PTUJSKEM OKRAJU

Preden preidem na objavo vsebine nekaterih dokumentov iz zgodovinskega arhiva centralnega komiteja ZKS v Ljubljani, ki govore o narodnoosvobodilnem boju v bivšem ptujskem okraju, naj omenim najznačilnejše dogodke, ki nas uvajajo v zgodovino, navedeno v dokumentih.

Na ptujskem območju se je uspešno razvijala Osvobodilna fronta že od maja 1941 dalje pod vodstvom Komunistične partije. V vseh pokrajinah okraja: na Ptujskem in Dravskem polju, v Halozah in Slovenskih goricah — je ljudstvo, ki je sprva mnogokje pričakovalo okupatorja kot rešitelja svojega socialnega položaja, prizadeto sprejelo nacionalno ponižanje. Zasovražilo je novega gospodarja, nemški nacizem, ki mu je odvzel slovenske šole, izselil okrog 1200 zavednih Slovencev iz ptujskega okraja v druge jugoslovanske pokrajine in še z drugimi dejanji težil k hitremu uničenju slovenskega naroda. Čeprav je bil upor proti okupatorju smrtno nevaren, so najpogumnejši tvegali svoje življenje v korist narodne skupnosti, ko so se odzvali klicu Osvobodilne fronte. Ptujski okraj leta 1941 in 1942 ni zaostajal v razvoju OF za drugimi slovenskimi pokrajinami.

Že leta 1941 je okupator ustrelil med talci nad dvajset upornikov iz ptujskega okraja in poslal prve upornike v koncentracijska taborišča; to je organizacijo OF prizadelo, ni je pa uničilo.

Poleti 1942 se je okupatorju posrečilo uničiti prvo partizansko skupino v ptujskem okraju, ubiti voditelja OF Jožeta Lacka ter zapreti skoro vse druge organizatorje upora in sodelavce partizanov. Gonilno silo upora — ptujski okrožni komite KP — je okupator razbil. Z množičnimi aretacijami je pretrgal vse zveze redkih sodelavcev Osvobodilne fronte, ki jih ni odkril. Med ljudstvom se je razširil preplah, ker je okupator leta 1942 ustrelil nad osemdeset talcev iz ptujskega okraja in poslal v taborišča nad tristo upornikov. Prevladovalo je prepričanje, da je vsak upor obsojen na pogin spričo okupatorjeve budnosti in nasilja.

Da bi udušena vstaja spet oživila, je moralo vodstvo osvobodilnega boja v Sloveniji poslati v ptujski okraj politično izkušene organizatorje, predvsem Ptujčane, ki so živeli v drugih slovenskih pokrajinah.

Iz spominov Ivana Nemca-Vojka,¹ doma iz Slovenskih goric, ki je bil kmečjski izobražen in pred vojno tajnik republiškega odbora Zveze kmečkih fantov in deklet, vemo, da je bil prav on prvi aktivist OF v Slovenskih goricah po hudih okupatorjevih represalijah leta 1942 nad sodelavci partizanov v ptuj-

skem okraju. Na Štajersko ga je poslal CK KPS s poverilnico IOOF, kot člana pokrajinskega komiteja KZM (komunistične zveze mladine), z nalogo, da organizira KZM in ZSM (zvezo slovenske mladine) na Štajerskem. V Slovenske gorice je prispel novembra 1942 in se naselil v območje ljutomerskega okraja. Leta 1943 je izbral poverjenike OF tudi na ptujskem področju.

V zgodovinskem arhivu CK ZKS je ohranjenih iz leta 1943 šest dokumentov, ki omenjajo osvobodilno gibanje v ptujskem okraju, vsi drugi, ki jih navajam, pa so iz leta 1944.

V poročilu Andreja (Sergeja Kraigherja), sekretarja pokrajinskega komiteja KPS za Štajersko, centralnemu komiteju KPS, beremo, da namerava PK KPS za Štajersko poslati v ptujsko okrožje Štefko, bivšo kurirko PK KP, da bo povezala predvsem mladino z OF in utrdila OF in KP. Kontrolo nad terenom pa bi imel Štefan. Dokument ni datiran, po vsebini pa sodi v leto 1943.

V pismu PK KPS za severno Slovenijo tehniku Cankarju (Zakonjšku) z dne 17. novembra 1943 beremo, koliko izvodov Naše žene je moral natisniti in kam odposlati. Za ptujsko okrožje naj bi poslal Jožku 45 izvodov.³

PK KPS za severno Slovenijo je pisal tov. Petru (Stantetu) 28. novembra 1943, naj pride Sergej, da se bodo z njim napotili v štajerska okrožja, med drugimi tudi v ptujsko.⁴

Naj se vrne na PK KPS tov. Štefan, ki se mudi v ptujskem okrožju, beremo v pismu PK KPS za severno Slovenijo, poslanem 1. decembra 1943 ptujskemu okrožju.⁵

Iz leta 1943 je še pismo PK KPS za severno Slovenijo tovarišici Anici, napisano 1. decembra 1943. Seznanja nas, da je poslal pisec pisma oktobra 1943, ko se je mudil na Pohorju, iz Pohorskega bataljona na teren več novih političnih delavcev. Na Dravsko in Ptujsko polje je napotil Jožka in Toneta. Jožko je bil sekretar celice v četi Pohorskega bataljona in namestnik političnega komisarja čete. V partizanih je bil že več mesecev, kjer je dokazal predanost Komunistični partiji. »Tudi Tone gleda na partijo kot na najbolj napredno revolucionarno silo slovenskega naroda,« beremo v pismu in še, da so ga pred odhodom na teren sprejeli za kandidata KP. PK KPS naroča v pismu, da je Anica odgovorna za delo OF v ptujskem okrožju, kar vesta tudi Tone in Jožko, katerima pošilja literaturo po Pohorskem bataljonu. Iz Pohorskega bataljona so javili, da je od 10. novembra 1943 prekinjena zveza z obema. Anica naj sporoči oceno njunega dela. Pismo končuje pisec z vestjo, da si plava garda, ki jo vodi Jože Meloher, prizadeva prodreti med ljudi. Meloher se baje že precej dolgo skriva na Dravskem polju. Pismo je brez podpisa.⁶

V poročilu PK KPS za Štajersko s podpisom Viktorja Stoparja, naslovljenem na CK KPS dne 4. januarja 1944, beremo med poročili za okrožja Kamnik, Litija, revirji, Savinjsko, Celje, Kozjansko, Šaleško-Mislinjsko, da organizira v ptujskem okrožju vstajo proti okupatorju Anica. Obiskal jo bo Pavle, ko bo potoval v Kozje. Omenja, da so manjše oborožene tolpe plave garde v Slovenskih goricah, Halozah in na Ptujskem polju. Plavi kradejo kmetom in se pri tem izdajajo za partizane.⁷

V poročilu PK KPS za Štajersko s podpisom sekretarja Petra Stanteta-Skale, napisanem 19. januarja 1944 CK KPS, beremo, da je odšla v ptujsko okrožje Štefka (Anica) in javila, da je našla zvezo z Vojkom (Ivanom Nemcem). Dalje beremo, da je sredi decembra 1943 odšel v ptujsko okrožje tudi Štefan.⁸

V dopisu PK KPS za Štajersko z dne 30. januarja 1944, naslovljenim na CK KPS, piše, da pošilja PK KPS Štefana na CK KPS, ker želi preiti v vojsko.⁹

V dveh poročilih Ivana Nemca-Vojka centralnemu komiteju KPS z dne 30. januarja in 3. februarja 1944 beremo med drugim, da je leta 1943 odšlo iz Slovenskih goric in Ptujskega polja na Pohorje večje število novincev. Odhajali so v skupinah po 15 do 30 čez Duplek. Veliko se jih je vrnilo, ker so jih zavrnilo, več jih je tudi pobegnilo, ker so čutili, da jim vodstvo Pohorskega bataljona ne zaupa. Zatem so novince, največ dezertarje iz nemške vojske in mobilizirance v nemško vojsko, pošiljali na Gorenjsko. S Ptujskega polja jih je pošiljal v partizane Lazar, član OOOF, tovarniški delavec in simpatizer KP. Sedaj se skriva na Ptujskem polju čez sto dezertarjev in mobilizirancev v nemško vojsko. Dobršen del jih je pritegnila bela garda. V pismu beremo še, da sta se Anica in Štefan oglasila novembra 1943 pri Vojku v ljutomerskem okrožju, kjer je pričela delovati tiskarna OF, ki pošilja svoje izvode tudi v ptujsko okrožje. Okrožje ima osem rajonov in nepovezan štiričlanski okrožni odbor. Prvič se je pri Vojku oglasil Štefan že 24. oktobra. Vojko mu je poročal, da so na njegovo pobudo ustanovili na ptujskem območju okrožni odbor KZM, ki organizira ZSM. Vojko je povezal Štefko z vsemi svojimi zvezami v ptujskem okrožju.¹⁰

V pismu, ki ga je pisatelj Ivan Potrč, doma z Grajene pri Ptuj, poslal 13. marca 1944 CK KPS, beremo da je bil ob vdoru okupatorja pri vojakih v Makedoniji. Po razsulu jugoslovanske vojske se je zatekel v Ruše. Kmalu je navezal stike s komunisti v Ptuj: s Čučkom, Ilcem in Sagadinom. V Ptuj je poslal OF svoj radio, da bi po vesteh iz Londona in Moskve razširjali na ciklostilu tiskana poročila. Že leta 1941 so ga Nemci zaprli in poslali v Mauthausen, leta 1942 pa na delo v Gradec, kjer se je povezal z OF. Leta 1942 je znova prišel v Ptuj, ko je okupator vrgel organizacijo KP ob tla. Čučka so že leta 1941 izselili, leta 1942 pa je okupator zaprl komuniste v železniških delavnicah, Sagadinovo in še nekatere. Ilec je bil zaprt na Borlu, od koder so ga poslali na delo blizu Münchna. Ko je od tam nameraval v partizane, so ga na poti prestregli in poslali v nemško vojsko. Od tam se mu je posrečilo pobegniti v partizane. V Ptuj so medtem ubili Lacka in Osojnika. Ivan Potrč je odšel v ilegalo 1. februarja 1944. Iz Gradca, kjer je ustanovil odbor OF, je odšel z ženo na Gorenjsko v partizane.¹¹

V pismu oblastnega komiteja za Štajersko z dne 17. aprila 1944 CK KPS beremo, da so razmejili štajerska okrožja in pripravili vse potrebno za poživitev osvobodilnega gibanja po okrožjih. Med 14 okrožji je imenovano tudi ptujsko, ki je po tej razmejitvi obsegalo ozemlje bivšega ptujskega okraja razen rajonov Središče in Jeruzalem. Ta dva sta bila pripojena ljutomerskemu okrožju. Za v. d. sekretarja okrožnega komiteja KPS Ptuj so imenovali Francoza (Tone Kimovec), do tedaj rajonskega sekretarja v okrožju Litija. Dalje beremo, da bo oblastni komite KPS v kratkem poslal na okrožja obveznice narodnega posojila. V okrožja Maribor, Ptuj in Ljutomer so poslali okrožnico z navodili za mobilizacijo v NOV, za zidanje skladišč, za sabotažo pri obvezni oddaji pridelkov okupatorju in za praznovanje 27. aprila ter 1. maja. Na proslavah naj govorniki prikažejo velike uspehe rdeče armade. Popularizirajo naj še Komunistično partijo, voditeljico osvobodilnega boja v Jugoslaviji.¹²

Poročilo Ivana Nemca-Vojka, tedaj člana oblastnega komiteja KPS za Štajersko, napisano 26. maja 1944 centralnemu komiteju KPS, nas seznanja, da bodo Dvojmoč, Vojko in Štefka odpotovali v torek, 30. maja, na območje Maribora, Ljutomera in Ptuja ter v Prekmurje. Priključili se jim bodo še Lampret, Vida, članica obl. kom. SKOJ, ter Meta, predstavnica AFŽ. Poročilo navaja, da

je TV zveza speljana do Ptuja, oni pa jo bodo speljali še od Maribora do Ljutomeru.¹³

Pomemben je obširen dokument z naslovom »Sklepi plenarne seje oblastnega komiteja za Štajersko«, z datumi od 13. do 15. julija 1944.¹⁴ Poleg analize vojaškega in gospodarskega položaja na Štajerskem obravnava dokument namepravane politične in vojaške ukrepe osvobodilnega gibanja. Za ptujsko območje je pomemben sklep organizacijskega značaja: ustanovitev poverjenišтва PO OF za vzhodno Štajersko, kateremu je poleg osrednjih Slovenskih goric, ljutomerskega okrožja, Prekmurja in območja Čakovca, poverjeno tudi ptujsko okrožje. Med organizacijskimi ukrepi navaja dokument še sklep o ustanovitvi poverjenišтва PO OF za jugovzhodno Štajersko, kateremu pripadajo območja Šmarje-Rogatec, Kozje—Brežice in Laško—Radeče. Za sekretarko poverjenišтва za vzhodno Štajersko je bila imenovana Štefka (Cvetka Praprotnik), za jugovzhodno Štajersko pa Rafael (Vlado Majhen). Oblastni komite je z ustanovitvijo poverjeništev hotel poživiti osvobodilni boj v teh območjih. Poverjenišтва so morala vzdrževati redne stike z aktivisti na svojih območjih in tudi sama z nastopi pred ljudstvom v teh pokrajinah vplivati na razmah osvobodilnega boja. Zato je oblastni komite imenoval za člane poverjeništev najsposobnejše politične delavce.

V poročilu PO OF za Štajersko z dne 21. julija 1944, naslovljenemu izvršnemu odboru OF Slovenije,¹⁵ beremo o organizaciji OF po okrožjih na Štajerskem, v katera so potovali člani PK v skupinah. V ptujsko okrožje je prispela skupina dvanajstih predstavnikov PO OF in njihov vodnik. Najprej so se ustavili v Halozah v Sp. Ložnici. Nato jih je pot vodila v Majšperk in Doklece, kjer so se začasno utaborili. Od tam so šli mimo Jurovec v Gradišča in proti Borlu, kjer ima okupator na gradu posadko 250 vojakov, oboroženih s puškomitraljezi. Med njimi so starejši možje, stari tudi do 60 let. Delegati so imeli na ptujskem območju štiridnevno konferenco z okrožnim odborom OF ter okrajnim odborom v Cirkulanah. Spoznali so, da je osvobodilno gibanje na Ptujem polju množično, tu deluje kar 20 terenskih odborov. Ti zajemajo velike vasi, ki štejejo tudi po 200 hiš. V ptujskem območju Slovenskih goric opravljajo organizacijske naloge OF le poverjeniki. Precej množično je osvobodilno gibanje v vzhodnih Halozah, slabo pa še na Dravskem polju in v zahodnih Halozah (v okolici Ptujске gore, Majšperka in Makol).

V ptujskem okrožju so delegate PO OF navdušeno sprejeli; o tem beremo ob koncu poročila. Ljudstvo je pokazalo svoje veselje s prisrčnostjo in z velikimi pogostitvami. Delegati PO OF so doživeli ganljive prizore, ki so segli do srca.

Dokument navaja še tele zgodovinske podatke. Ptujski okrožni odbor OF šteje štiri člane. Delegati PO OF so mu dali navodila za delo na neobdelanem terenu. Mesto Ptuj ima še dve tretjini nemško razporejenih ljudi. V OF pa je organiziranih približno 40 odraslih in prav toliko mladine. V mestu delujeta dva aktivista. Ptujsko okrožje vzdržuje stik z Dunajem za koristi OF.

Po konferenci s člani ljutomerskega okrožnega odbora OF, ki so jo priredili v ptujskem okrožju, so se delegati vrnili pri Šturmovcu čez Dravo. Ustavili so se v Lovrencu na Dravskem polju; morali so mimo orožniške postaje, zakaj vsi drugi prehodi so bili pod vodo. V hiši ob koncu vasi so se ustavili, se odpočili in okreपili, zvečer pa gazili dva kilometra daleč po vodi čez širo polje. Zjutraj so počivali v visoki pšenici, nakar so ptujsko okrožje zapustili.

V dokumentu z naslovom »Shema partijske organizacije za Štajersko«¹⁶ je navedeno, da so člani poverjenišтва za vzhodno Štajersko: Štefka, Atena za

SPŽZ, Mohor za vojaške zadeve in Olga za SKOJ. Med sekretarji okrožij je za Ptuj naveden v. d. sekretarja Jožko, drugi člani ptujskega okrožnega komiteja so Srečko, ki je delavec, Tone, študent, in Nada, ki odgovarja za SKOJ. Dokument ni datiran. Po vsebini pa sodi med julijske dokumente 1944. leta.

Iz poročila Primoža (Beblerja) v imenu oblastnega komiteja KPS za Štajersko centralnemu komiteju KPS za julij in avgust 1944¹⁷ je razbrati, da je oblastni komite razdelil Štajersko na osem okrožij: revirsko, celjsko, pohorsko, mariborsko, slovenskogoriško, prekmursko, ptujsko in bohorsko. K ptujskemu so pridali tudi slovenski del čakovskega območja.

Obširno poročilo poverjenišva PO OF za vzhodno Štajersko pokrajinskemu odboru OF za Štajersko, ki ga je napisal 20. avgusta 1944 Franček Majcen, nas seznanja z osvobodilnim gibanjem v ptujskem okrožju.¹⁸ V poročilu beremo, da je ljudstvo okupatorju sovražno, da je organizacija OF že množična, da so žene in mladina aktivni. Zarodki bele garde so vidni na Dravskem polju v Lovrencu, v Ptuj, pri Tomažu v Slovenskih goricah in pri Markovcih na Ptujem polju. Zaupniki bele garde širijo glasilo Zemlja in kri. Sporazum Tito—Šubašić je zaupnike bele garde zmedel. Povsem jasne slike o pripadnikih bele garde pa si poverjenišvo še ni ustvarilo.

V organizacijskem delu poročila beremo, da so v ptujskem okrožju aktivisti Jožko, Tone in Srečko, vsak v svojem rajonu. Aktivisti imajo v načrtu ustanoviti širok okrožni odbor OF s sekretarjem Tonetom in člani Jožkom, Srečkom, Gustlom, Vojeslavom, Ivanom, Janezom, enim članom mestnega odbora OF Ptuj, dvema z Dravskega polja, s predstavnico žensk in predstavnikom mladine. V poročilu beremo, da je imel Tone že lepe organizacijske uspehe, da je naravno nadarjen in obetaven. Jožko je sekretar ptujskega okrožnega komiteja KPS. Pri delu je sposoben in odličen aktivist. Srečko shaja z dosedanjimi izkušnjami. Gustl je bil doslej sekretar okrajnega odbora za Sp. Haloze (vzhodne). Je viničar in pri svojih ugleden, nima pa še političnih in organizacijskih izkušenj. Vojeslav je član okrajnega odbora za Sp. Haloze, po poklicu srednji kmet, preudaren in iznajdljiv pri političnem delu. Janez je kmet s Ptujkega polja in član okrajnega odbora OF za Ptujsko polje kakor tudi Ivan, ki je delavec. Oba sta se že leta 1941 povezala z osvobodilnim gibanjem. Pri delu kažeta lepe uspehe. Kdo bo član okrožnega odbora OF in mestnega odbora OF za Ptuj, še niso določili.

Poročilo nas dalje seznanja, da bodo morali vsi, ki so določeni za člane okrožnega odbora OF, še pred ustanovitvijo odbora v ilegalno. Poročilo navaja, da sta v ptujskem okrožju le dva okrajna (rajonska) odbora OF, eden za Ptujsko polje in drugi za vzhodne Haloze, delujejo pa še mestni odbor OF Ptuj in terenski odbori. Oba okrajna odbora so ustanovili pred kratkim. Iz vsakega okrajnega (rajonskega) odbora sta predvidena v bodoči okrožni odbor po dva člana. V območju haloškega okrajnega odbora ima že 60 % vseh naselij svoj odbor OF, na območju Ptujkega polja pa 70 %. Odborov še niso ustanovili za rajone Ptujška gora, Makole, Lovrenc na Dravskem polju, Št. Janž na Dravskem polju (sedaj Starše, op. V. R.), Sv. Urban (Desternik), Pesnica in Ormož. Mladina ima le okrožni odbor, ki pa je maloštevilen, zato ne more voditi mladine v okrožju. Sekretarka mladine je Gozdana, ki je doslej delala precej uspešno med ptujsko mladino. Mladinski aktivist je tudi Boris. Skupaj s Štefko sta ustanovila v Ptuj nekaj odborov ZSM.

Ptujsko okrožje potrebuje še nekaj dobrih, izkušenih aktivistov, pa bo v kratkem med najbolj razgibanimi na Štajerskem, poudarja pisec v organizacij-

skem delu poročila. Nato sledi obravnava nalog, ki so potrebne za razmah osvobodilnega boja v ptujskem okrožju. Za najnujnejšo nalogo navaja uspešno mobilizacijo v NOV, za kar je prirejati mitinge in konference in z njimi pojasnjevati pomen in nujnost splošne mobilizacije v zadnjem vojnem obdobju. Izdati je tudi letak s pozivom v NOV za dopustnike iz nemške vojske in tiste, ki so v nevarnosti, da jih bo okupator mobiliziral. Potrebne so še listkovne akcije z mobilizacijskimi parolami. Za mobilizacijo so postavljeni pri okrajnih in vaških odborih že vojaški referenti, da pripravijo vse potrebno za mobilizacijo in za pot v partizane. Ljudje želijo, da bi enote NOV same mobilizirale, ker jih tu ni, si pomagajmo s kurirji in aktivisti. Prav pa bi bilo, da bi nekaj vojaških enot prišlo v Haloze in Slovenske gorice, da bi tam opravile to nalogo; to bi povečalo število novincev NOV.

Štab zahodne grupe Hrvaške je povabil sekretarja OK KPS Ptuj na pogovor. Poverjeništvu je to izrabilo in poslalo z njim Frančka, da se dogovori o vojaških akcijah na našem območju in o njihovi pomoči pri mobilizaciji. Oba bosta pri tem poizkušala najti stik s 6. korpusom NOV, ki prodira v Zagorje, in vplivati nanj, da razširi akcije v Slovenijo.

V zadnjem delu poročila poudarja pisec znova najpomembnejše naloge, ki jih narekujejo politične razmere na terenu. Predlaga nov način dela s konferencami, z mitingi in listkovnimi nastopi. Za mobilizacijo navaja, da je urediti hitre zveze do partizanskih enot. Za organizacijo OF priporoča razširiti odbore OF z novimi člani in pritegniti v ilegalo čimveč sposobnih aktivistov. Pri delu je povsod uvesti strogo konspiracijo. Poglede na delo z ženami in mladino je do temeljev spremeniti in pospeševati učinkovite akcije, kot je bil npr. izgon nekaj Švabov. Nujno je prodreti v neobdelane rajone in tam ustanovljati odbore OF. V rajonu Ptujске gore in Makol deluje aktivist Zvonko Sagadin-Tine, v rajonu Št. Janž (Starše) in Sv. Urban (Desternik) pa bo oral ledino Srečko. Jožko bo šel v rajon Pesnica, v Ormož pa mladinska aktivistka Dana. Iz teh rajonov se bodo čez štirinajst dni vrnili na skupno sejo z izčrpnimi poročili. Tedaj bodo ustanovili nov okrožni odbor OF.

Pisec dodaja na koncu tega najbolj obširnega dokumenta iz ptujskega okrožja v letu 1944, da je ljudi, ki so pod vplivom bele garde, in skrivače odločno prepričevati, da je njihovo mesto le v NOV in OF. Preden prehaja na poročilo o osvobodilnem gibanju v Slovenskih goricah zunaj ptujskega okrožja, omenja še, da je poklical v ilegalo člana okrožnega komiteja SKOJ Borisa, ki pa se za to še ne more odločiti.

Poročilo oblastnega komiteja KPS za Štajersko z dne 20. septembra 1944, naslovljeno poverjeništvu PO OF za vzhodno Štajersko in CK KPS,¹⁹ nas seznanja, da bo odšla te dni v vzhodno Štajersko že tretja skupina. Vodil jo bo Tone Žnidarič-Stefan, ki ga je IV. operativna cona NOV in POS prepustila oblastnemu komiteju KPS za Štajersko in je član poverjeništvu za vzhodno Štajersko. V poročilu beremo, da je poverjeništvu za južnovzhodno Štajersko že ukinjeno in ustanovljen okrožni komite za vzhodno Štajersko. Ostalo pa je poverjeništvu za vzhodno Štajersko, ker to območje še ni množično zajeto v OF in so zato z njim potrebni še redni stiki POOF.

Poročilo oblastnega komiteja KPS za Štajersko 27. septembra 1944 CK KPS navaja, da je komite po odloku predsedstva SNOS razdelil Štajersko na pet novih okrožij: Ljutomer, Maribor, Celje, Dravograd in Kozje. Po novi razdelitvi je bilo ptujsko okrožje preimenovano v okraj in zajeto v meje mariborskega okrožja. Za sekretarja okrožja so imenovali najprej Rafaela, hitro zatem pa

Toneta Ulriha-Kristla. Med člani je bil tudi Franc Belšak-Tone iz ptujskega okraja. Mariborsko okrožje je zajelo poleg ptujskega okraja še okraje: Maribor mesto, Maribor levi breg, Maribor desni breg, Marenberg, Lenart v Slovenskih goricah in Slovenska Bistrica.²⁰

Poročilo štaba IV. operativne enote NOV in POS sekretarju CK KPS tov. Luki z dne 23. oktobra 1944²¹ govori o teh dogodkih v ptujskem okrožju: okupatorjeva obrambna črta, ki bo varovala vdor rdeče armade v jugovzhodno Avstrijo, bo tekla od Trbovelj, vzhodno od Celja in Ptuja na Varaždin. Od Drave se bo obrnila proti Ljutomeru. Na nekaterih območjih so že zbrali delavce in jih razporedili v razne kraje. Štab za utrdbe za pas od Ljutomera do Banje gore je pri Heimatbundu v Ptuju. Delavce za ta predel koncentrirajo v Zavrču in Cirkulanah. Trasa tega dela obrambne črte teče od Ljutomera proti jugu do levega brega Drave in od tam na Brezje (kota 313), Turški vrh (kota 327), Cirkulane in na Banjo goro. Drugi del obrambne črte teče od Rogatca proti Pristavi ob Sotli. Ta del zajema še ptujsko ozemlje pri Žatalah. Obrambna črta bo imela pet pasov: tankovske ovire, strelske jarke, strojnična gnezda, bunkerje in žično omrežje z minskimi polji. Ptuj gradi po podatkih, ki jih je sprejel štab IV. operativne cone, 150 km te črte, Maribor 180 km, Trbovlje 27 km, Celje 50 km in Zagorje 25 km.

Za utrdbe mora iz Štajerske na delo 100.000 ljudi. Za Celje, Ptuj in Ljutomer je določeno, da lahko mobilizirajo tudi žensko delovno silo, povsod pa moške od starosti 14 do 60 let. V prvi polovici oktobra je bil uspeh mobilizacije delavcev približno 50 %. Delavce od daleč dovažajo vlaki, od blizu pa hodijo peš pod stražo. Iz Maribora so poslali na delo v 23 vagonih okrog 920 ljudi, med njimi skoro vse šolarje osnovnih šol, veliko uradnikov in tovarniških delavcev obeh spolov. Divizija BEGA (bele garde), ki je prispela 23. septembra v Maribor, je morala v Ormož, da bo pomagala pri kopanju jarkov od Drave do Save.

Vse civilno prebivalstvo se bo moralo izseliti iz pasu ob hrvaški meji, širokega 18 km. Za nadzorstvo pri delih so določili nemske in avstrijske delavce, ki so jih oborožili s puškami in določili enega na 30 do 35 ljudi. V ptujskem okrožju so delavci že sabotirali. Že čez nekaj dni so zmetali proč približno 450 lopat in krampov.

Iz oktobrskih poročil vzhodnoštajerskih okrožij pokrajinskemu odboru OF za Štajersko povzemam iz vsebine Štefkinega pisma tov. Dvojmoču in Strgarju z dne 25. oktobra tele podatke:²²

Štefka in Franček sta že več dni v ptujskem okraju, ki je največji v mariborskem okrožju. Govorila sta z vsemi političnimi delavci, od katerih je OZNA pritegnila Toneta, Petra, Jožka, Danico in Marka; to je velika izguba za organizacijo OF. Za OZNO je bil za to območje določen le Jožko, da terensko delo ne bi ohromelo s prehudimi izgubami kadrov. Le Nado naj bi dodelili Jožku za tipkarico. Za sekretarja ptujskega okrajnega komiteja priporočata Franček in Štefka Franca Belšaka-Toneta. Boža je bolna na pljučih. S Katjo na oblastnem komiteju se je Štefka domenila, da bi jo pritegnili na oblastni komitej SKOJ, kjer so lažje delovne razmere. S seboj naj jo vzameta Dvojmoč in Strgar. Boža si je uničila zdravje pri političnem delu od leta 1941 dalje. Pokrajinski odbor OF naj poskrbi, da ne bo ostal ptujski okraj brez kadrov.

Obvestilo OK KPS Ptuj z dne 21. oktobra 1944 o seji 8. oktobra 1944, ki ga je podpisal sekretar Pavle Baloh-Peter, nas seznanja z delovanjem aktivistov v ptujskem okraju.²³ V njem beremo, da je Jožko deloval na Ptujem polju, Janez in Nataša na območju Juršinec, Dana, sekretarka SKOJ, pa v ormoškem

okraju, kjer so gestapovci z aretacijami zelo prizadeli osvobodilno gibanje. Tone je deloval v Halozah, kamor je v tri kraje prispelo po 120 vojakov za kontrolo pri kopanju utrd. Delo v teh krajih otežkočajo okupatorjeva naprezanja pri utrjevanju obmejnega pasu. Na območju Ptujске gore je ljudstvo vedno bolj naklonjeno OF, tudi osvobodilno gibanje pri Lovrencu na Dravskem polju se vedno bolj širi. Še vedno pa so tam ljudje pod vtisom aretacij iz leta 1943 zaradi aktivista, ki je v zaporu klonil in izdal vse postojanke OF, za katere je vedel.

Na seji je poročala Boža o osvobodilnem boju na Dravskem polju okoli Starš, kjer so ljudje proti Melohherju in njegovim četnikom, ki so se hoteli tam okoli usidrati.

V ptujskem okraju je 13 članov KP, 9 kandidatov in 14 članov SKOJ. V partijo so člani predlagali Franca, za kandidata pa Tončēja, Mirka in Miha. Vsak član je dolžan pridobivati nove kandidate.

OK KPS Ptuj namerava pospešeno ustanavljati odbore OF, prirejati mitinge in širše sestanke, na katerih bodo člani pojasnjevali vlogo KP v osvobodilnem boju in pomen rdeče armade v boju proti fašističnim armadam.

K obvestilu z dne 21. oktobra 1944 je pridan list s temi imeni aktivistov v ptujskem okraju: Tone-Franc Belšak, Jürek-Konrad Petrovič, Tine-Zvonko Saĝadin, Janez-Martin Zgeč, Vitez-Ivan Fric, Tatjana-Ivanka Kovačič, Dragica-Marica Gašparič.

V pismu OK KPS Ptuj z dne 20. decembra 1944 CK ZKS beremo, da je v ptujskem okraju 77 vaških odborov OF s štirimi do osmimi člani. V vsakem je najmanj po ena ženska in en mladinec. SPŽZ ima 15 odborov s štirimi do desetimi članicami, DE (delavska enotnost) ima le dva odbora, enega v Majšperku, kjer so same članice, in enega v Strnišču. Obvestilo navaja še tele podatke: mobilizacija v NOV je uspela 25- do 30-odstotno, ZSM ima 51 odborov s 432 člani, največ je mladink. Aktivisti so zbrali 6669 RM prostovoljnih prispevkov, ljudskega posojila pa 12.891 RM. Okrajni sekretar KP je Tone, člani okrajnega odbora pa Jürek, Tine, Janez, Vitez, Tatjana (za SPŽZ) in Dragica (za SKOJ). Komunistična partija šteje v ptujskem okraju 23 članov in 18 kandidatov. Od teh so štiri ženske članice in osem kandidatinj.²⁴

Zadnji dokument iz leta 1944, ki omenja dogodke v ptujskem okraju, je pismo mariborskega okrožnega komiteja z dne 31. decembra oblastnemu komiteju KPS za Štajersko. Napisal ga je vojni referent Jože Gričar-Metod.²⁵ V njem omenja, da je v ptujskem okraju vedno več nemškega vojaštva in da so poslali iz ptujškega okraja in Slovenske Bistrice nekaj novih mobilizirancev v Kozjanski odred.

Iz navedenih dokumentov smo spoznali, da se je v ptujskem okraju, ki je med okupacijo zajemal območje sedanje ptujске in ormoške občine ter še nekaj ozemlja v Slovenskih goricah in na Dravskem polju, razvijal osvobodilni boj znova od leta 1943 dalje. V ptujskem okraju so aktivisti OF ustanavljali odbore OF v vaseh in pokrajinah. Zadnje so imenovali rajonske ali okrajne odbore. Iz dokumentov sta znana taka odbora za Ptujsko polje in Spodnje Haloze. Ptujski okraj je vodstvo osvobodilnega gibanja na Štajerskem imenovalo najprej za okrožje. Po odloku oblastnega komiteja KPS za Štajersko z dne 27. 9. 1944 pa so ptujsko okrožje kot okraj pripojili k mariborskemu okrožju.

Dokumenti, navedeni v tem članku, dopolnjujejo zgodovino narodnoosvobodilnega boja od jeseni 1943 do konca leta 1944. Mnogih dogodkov iz osvobodilnega boja, ki so napisani po spominskih virih, omenjeni dokumenti ne navajajo. Odkrivajo pa marsikaj, kar je spomin že spravlil v pozabo. To so poročila o

številu odborov OF, o številu članov KP in SKOJ, SPŽZ in ZSM ter o sredstvih, ki so jih darovali prebivalci, da bi se čimprej uresničila največja želja tistih hudih dni — zaživeti v svobodi in miru.

OPOMBE

¹ Spomini Ivana Nemca-Vojka, arhiv inštituta za zgodovino delavskega gibanja, fascicel memoari.

² Zgodovinski arhiv CK ZKS, Ljubljana (dalje ZA CK) mapa VIII/43-2 arh. št. 1293.

³ ZA CK, VIII/43-4-2670..

⁴ ZA CK, VIII/43-4-2674.

⁵ ZA CK, VIII/43-4-2677.

⁶ ZA CK, VIII/43-4-2678.

⁷ ZA CK, VIII/44-4102.

⁸ ZA CK, VIII/99-4105.

⁹ ZA CK, VIII/44-4109.

¹⁰ ZA CK, VIII/44-4111 in arh. št. 4108.

¹¹ ZA CK, VIII/44-4120.

¹² ZA CK, mapa VIII/44-4123.

¹³ ZA CK, VIII/44-4132.

¹⁴ ZA CK, VIII/44-4141.

¹⁵ ZA CK, VIII/44-4144.

¹⁶ ZA CK, VIII/44-4149.

¹⁷ ZA CK, VIII/44-4147.

¹⁸ ZA CK, VIII/44-4157.

¹⁹ ZA CK, VIII/44-4161.

²⁰ ZA CK, VIII/44-4163.

²¹ ZA CK, VIII/44-4172.

²² ZA CK, VIII/44-4175.

²³ ZA CK, VIII/44-4316.

²⁴ ZA CK, VIII/44-4317.

²⁵ ZA CK, VIII/44-4329.

RAZLAGA ILEGALNIH IMEN:

Anica ali Štefka je Cvetka Praprotnik, študentka iz Cirkulan v Halozah, danes profesorica na ekonomski fakulteti v Ljubljani.

Jožko — Milko Golob, študent iz Zlatoličja na Dravskem polju, po vojni sodnik in predsednik okrožnega sodišča v Mariboru, umrl je leta 1967.

Tone — Franc Belšak, študent iz Muretinec na Ptujskem polju, padel je v Gorišnici pri Ptuj 4. 2. 1945.

Stefan — Tone Žnidarič, bivši gimnazijec v Ptuj, španski borec, leta 1942 in 1943 član PK KPS za Štajersko. Umrl je 18. 12. 1944.

Srečko ali Francoz — Tone Kimovec iz Trbovelj, bivši rudar, umrl leta 1972 v Mariboru.

Gustl — Anton Gol, čevljar in želar v Gradiščah v Halozah.

Vojeslav — nepoznan.

Janez — Martin Žgeč iz Dornave.

Gozdana — Štefka Kolarič, šiviljska pomočnica iz Žabjaka pri Ptuj, po vojni družbenopolitična delavka v Ptuj in Murski Soboti. Umrla je leta 1970.

Boris — Rudi Luter, zaposlen do odhoda v partizane septembra 1944 v pisarni gradbenega podjetja Dengg v Ptuj. Sedaj živi v Mariboru.

Dana — Jelka Praprotnik, bivša dijakinja iz Cirkulan.

Nataša — Mimica Legvart, Stojnci na Ptujskem polju, bivša gimnazijka, pozneje zaposlena v domači trgovini, vnetá aktivistka OF od leta 1943. Padla je v Bratislavcih 9. 2. 1944.

Franc — Franc Belšak-Simon, posestnik v Muretincih na Ptujskem polju, oče Franca Belšaka-Toneta, aktivist OF od leta 1943, po vojni prvi predsednik ptujskega okraja.

Mirko — Mirko Gomilšek, iz Gorišnice, član rajonskega odbora za Ptujsko polje, ustanovljenega junija 1944.

Tonče — Anton Gol-Gustl, Gradišča (glej pri Gustlu!).

Miha — Miha Kolarič-Kostja, Žabjak pri Ptuju, vodja tehnike Lacko v Stogovcih pri Ptujski gori od septembra 1944 do osvoboditve. Sedaj načelnik uprave za dohodke SO Ptuj.

Ivan — Ivan Fric-Vitez, Gorišnica.

Boža — Milena Bokša, bivša dijakinja iz Koračic v Slovenskih goricah, sedaj dipl. inž. agronomije v Ljubljani.

Lazar — nepoznan.

Marko — Franc Fijačko, Dolane pri Cirkulanah, sedaj Svečina pri Mariboru.

Imena sta razložila Franc Belšak-Simon iz Muretinec in Anton Gol iz Gradišča v Halozah.

EINIGE ARCHIVDOKUMENTE VON DEM BEFREIUNGSKAMPF IM BEZIRK PTUJ

Über den nationalen Befreiungskampf im ehemaligen Bezirk Ptuj sind im Archive des CK ZKS in Ljubljana mehrere Dokumente erhalten. Aus diesen Dokumenten erfahren wir mehrere Details von folgenden Ereignissen: Im October 1943 sind ins Bezirk Ptuj 2 OF Aktivisten angekommen und zwar Franc Belšak-Tone aus Muretinec am Ptujsko polje und Milko Golob-Jožko aus Zlatoličje am Dravsko polje. Ihre Aufgabe war's die wiederholte Einführung des Volksaustandes, den der Okupator im Jahre 1942 vernichtete. Beide befolgten bei seiner Arbeit die Instructionen der Studentin Cvetka Praprotnik aus Cirkulane in Haloze mit den Beinamen Anica oder Štefka. Ein paarmal war im Bezirk Ptuj auch der Mitgleid des Pokrajinski komite KPS (PKKPS) Tone Žnidarič-Stefan aus Ptuj anwesend, der Spanierkämpfer war und im September 1944 zum Mitglied des POOF für Oststeiermark ernannt wurde. Am 27. 9. 1944 reorganisierte sich der Bezirk Ptuj in Kreis Ptuj und wird unterstellt dem Bezirk Maribor. Damals teilte man das okupierte Steiermark in 5 Bezirke: Maribor, Dravograd, Ljutomer, Celje und Kozjansko.

Der Delegat des IOOF Ivan Nemeč-Vojko hat im Jahre 1943 im Kreise Ptuj KZM (Bund der kommunistischen Jugend) gegründet mit der Aufgabe, weitere Organe der ZSM (Bund der slowenischen Jugend) zu organisieren. Im Juni 1944 sind ins Gebiet von Ptuj 12 Delegaten des POOF für Steiermark gekommen. Im Kreise Ptuj hatten sie eine viertägige Konferenz mit dem OOOF und KOOF in Cirkulane gehalten und dann noch eine mit den Mitgliedern des OOOF von Ljutomer. Damals ist die Befreiungsbewegung besonders am Ptujsko polje und in Haloze schon massenhaft geworden, in Ptuj wirkten schon 80 Mitglieder der OF. Im August dieses Jahres waren bemerkt die Anfänge der Bela garda am Dravsko polje, in Slovenske gorice und in Markovci südöstlich von Ptuj.

Im Oktober 1944 fieng der Okupator mit dem Ausbau der Grenzbefestigungen an, um den Vormarsch der Roten Armee zu aufhalten. Darum massierte er entlang der kroatischen Grenze viele Arbeiter, in Ormož einquartierte sich die Division BEGA, in Haloze aber kamen 120 Soldaten um Aufsicht über den Arbeitern zu halten. Damals waren die führenden Aktivisten im Kreis Ptuj Pavle Baloh, Milko Golob, Martin Žgeč, Mimica Legvart, Jelka Praprotnik und Franc Belšak. Die kommunistische Partei zählte 13 Mitglieder und 9 Kandidaten, SKOJ aber 14 Mitglieder.

Der Dokument aus Dezember 1944 zuletzt spricht von der Massenhaftigkeit der Befreiungsbewegung. Im Kreise Ptuj arbeiteten damals schon 77 Ortsausschüsse von OF mit 4 bis 8 Mitgliedern, 15 Ausschüsse von SPZZ, 2 Ausschüsse von DE und 51 Ausschüsse von ZSM mit 432 Mitgliedern. Die Mobilisation für NOV gelang 25 bis 30 procentig. Der Kreiskomite KPS zählte 7 Mitglieder, der Kreissekretär war Franc Belšak-Tone.

HALOŠKA ŽVEGLA

Na žveglo iz Haloz me je leta 1959 opozoril pokojni učitelj Franjo Korenjak (1890—1962) iz Cirkulan v Halozah. Podaril mi je t. i. žveglo štirko z osnovnim tonom cis², ki naj bi jo bil izdelal Jakob Merc (1860—1919) iz Ljubstave 27.

Žvegla je diatonična poprečna flavta (stranščica), ki so jo v Halozah stružili iz lesa drobnih sliv. Glasbilo že po svoji zunanji obliki vzbuja pozornost, saj kaže na staro poreklo.

Skica 1: Haloška žvegla

V letih 1961—1965 sem v Halozah preučeval žvegle ter o njih napisal obsežnejše poročilo za strokovno revijo. Po terenu me je vodila domačinka iz Podlehnikarja Nežka Vaupotič, sedaj upravnica ljudske knjižnice v Ormožu. Z ozirom na posebnost glasbila, ki ga pri nas na Slovenskem najdemo samo v Halozah, sem ga imenoval haloška žvegla.

Ob zbiranju podatkov v prej omenjenem času sem pridobil še dve starejši žvegli različne velikosti, t. i. petko (h¹) Blaža Merca (roj. 1839) in šestko (a¹) Jurija Merca (1879—1938). Vsa tri glasbila hrani Pokrajinski muzej Ptuj v etnografski zbirki. Žveglo so stružili na sorazmerno majhnem področju, samo v zahodnem delu spodnjih Haloz, med cestama Podlehnik—Gruškovje in Leskovec—Cvetlin ter hrvatsko mejo, zunaj tega področja pa samo še na Velikem Okiču, vendar le tam, kjer se je naselil Merčev rod z domačim imenom Sedlašek.

Največ podatkov o izdelovanju žvegel mi je dal Ludvik Merc (roj. 1892) iz Velike Varnice 9. Z bratom Jakobom (roj. 1887) iz Velikega Okiča 46 sta edina še živeča žveglarja v Halozah. Sedaj pa ne izdelujeta več žvegel, ker sta stara že nad 80 let, mlajši Merčev rod pa se za to umetelnost ne zanima več.

S pomočjo ohranjenih matičnih knjig pri župnem uradu Sv. Trojice v Halozah (Podlehnik) sem z župnikom p. Božidarjem Glavačem lahko sestavil Merčev rodovnik le do Gregorja Merca, roj. okrog leta 1723.

Lahko bi se dalo trditi, da so žvegle izdelovali že Gregor Merc in njegovi predniki, toda pisanih dokazov o tem nimamo. Iz pripovedovanja Ludvika Merca pa je razvidno, da so vsi njegovi strici razen Jurija (roj. 1844) iz četrtega kolena po Gregorju Mercu (glej rodovnik) izdelovali žvegle, in sicer Blaž (roj. 1839) na Ložini 28, Jernej (roj. 1846) na Velikem Okiču 46, Filip (roj. 1852)

RODOVNIK

Izdelovalci žvegel

Moški potomci Gregorja Merca iz Trdoboja (Gruškovje)

Gregor Merc, * okrog 1723
 leto smrti ni znano;
 žena Neža, r. Drevenšek, roj. podatki neznani
 (Trdoboja)

Gregor, * 5. 3. 1751

Jurij, * 15. 4. 1748,
 leto smrti ni znano
 žena Helena, r. Vidovič, roj. podatki neznani
 (Gruškovje 114)

Matej, * 17. 9. 1777

Simon, * 23. 9. 1787,
 leto smrti ni znano;
 žena Ana Sedlašek, r. Vidovič
 (Gruškovje 22)

Jurij, * 5. 4. 1816
 leto smrti ni znano;
 žena Marija, r. Gabrovec
 (Ložina 28)

Blaž
 * 28. 1. 1839
 † ni znano
 žena Marija,
 roj. Fuks
 (Ložina 28)

Jurij
 * 26. 3. 1844
 † 12. 7. 1872
 samski
 (Ložina 28)

Jernej
 * 11. 8. 1846
 † ni znano
 žena Marija,
 roj. Vidovič
 (Vel. Okič 46)

Filip
 * 29. 3. 1852
 † 23. 6. 1905
 žena Marija,
 roj. Merc
 (Vel. Varnica
 126)

Jakob
 * 20. 7. 1860
 † 18. 5. 1918
 ženino ime
 ni znano
 (Ljubstava
 27)

Franc
 * 20. 8. 1878
 † ni znano
 (Ložina 28)

Franc * 1917

Jakob
 * 18. 7. 1887
 (Vel. Okič 46)

Ludvik
 * 5. 7. 1892
 (Vel. Varnica
 9)

Blaž * 1922

Jurij
 * 29. 3. 1879
 † 1. 1. 1938
 (Strmec 48)

Jožef * 1917

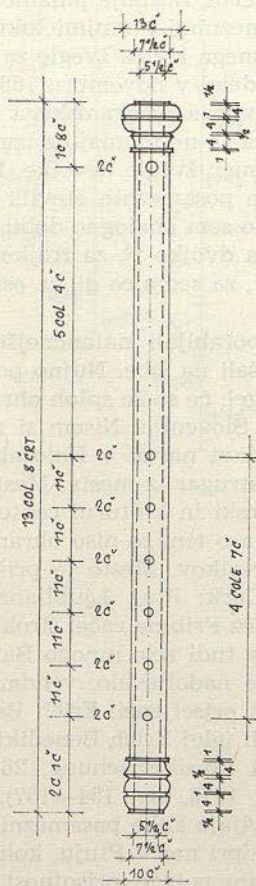
Anton
 * 4. 1. 1888
 † 12. 11. 1943
 (Ljubstava
 27)

Opomba: V rodovniku so krepko tiskana samo imena tistih Mercev, o katerih je dokazano, da so izdelovali žvegle. Po vsej verjetnosti pa so jih izdelovali tudi prvo imenovani Gregor Merc in njegovi potomci v prvem, drugem in tretjem kolenu, navedeni v tem rodovniku.

v Veliki Varnici 126 in Jakob (roj. 1860) na Ljubstavi 27, dalje tudi njegov brat Jakob (roj. 1887) na Velikem Okiču 46 ter bratranec Jurij (roj. 1879) na Strm-cu 48.

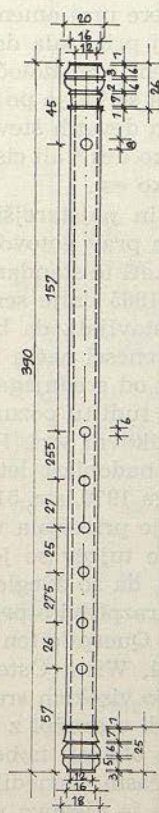
Jeseni 1973 smo obiskali v Ložini 28 (sedaj 24) domačijo Franca Merca (roj. 1917), vnuka prej imenovanega Blaža, in ta je trdil, da njegov oče Franc (roj. 1878) že ni več izdeloval žvegel, domačija Antona Merca na Ljubstavi 27 pa je po izpovedih tamkajšnjih prebivalcev propadla ter v njej nihče več ne pre-biva. V obeh zadnje omenjenih hišah torej ne hranijo več starih stružnic, kakor sem zapisal v svojem prvem, prej omenjenem poročilu.

Merčev rod (oz. Sedlaškov) je imel v 19. stoletju mere žvegel označene (vre-zane) na leskovih šibah, ki jih je hranil med strugarskim orodjem. V glavnem so izdelovali žveglo štirko (osnovni ton cis² ali des²), petko (osnovni ton h¹) in

MERE VCOLAH IN ČRTAH

Skica 2: Haloška žvegla, petka, izdelek Blaža Merca iz Ložine 28

MERE V MM

Žvegla Alojsa Ganslmayerja iz Haidna pri Ischlu

šestko (osnovni ton a¹), ker so bile pač najbolj ročne za igro. Do sedaj mi je znan le en primerek žvegle devetke, ki ga hrani kmet Jožef Lozinšek z Gorce št. 2; izdelal mu jo je leta 1930 Jakob Merc z Velikega Okiča. Prenašanje mer na šibe je glede natančnosti zelo vprašljivo. Ludvik Merc pravi, da so žvegle izdelovali v devetih številkah. Zakaj jih niso poimenovali po začetnih (osnovnih) tonih, mi nihče ni vedel razložiti. Po najstarejših treh znanih primerkih domnevam, da so žvegle izdelovali po določenem ključu, ki ga prikazujem v naslednji skici.

Pri znanih številkah štirki, petki in šestki se dolžine med seboj ločijo za 1 colo 6 črt. Merili so s staro mero, z dunajskimi colami in črtami (1 cola = 12 črt = 2,631 cm; 1 črta = 2,1925 mm). Pri vseh žveglah so vrtine enake in znašajo vedno približno 5 ½ črte.

Razdalje od levega konca žvegle do središča pihalne luknje se med posameznimi zaporednimi številkami vedno večajo za 1 črto, razdalje pihalne luknje do prve prstne luknje za 8 črt, razdalje med posameznimi prstnimi luknjicami za 1 črto in razdalje od šeste prstne luknjice do desnega konca žvegle za 4 črte.

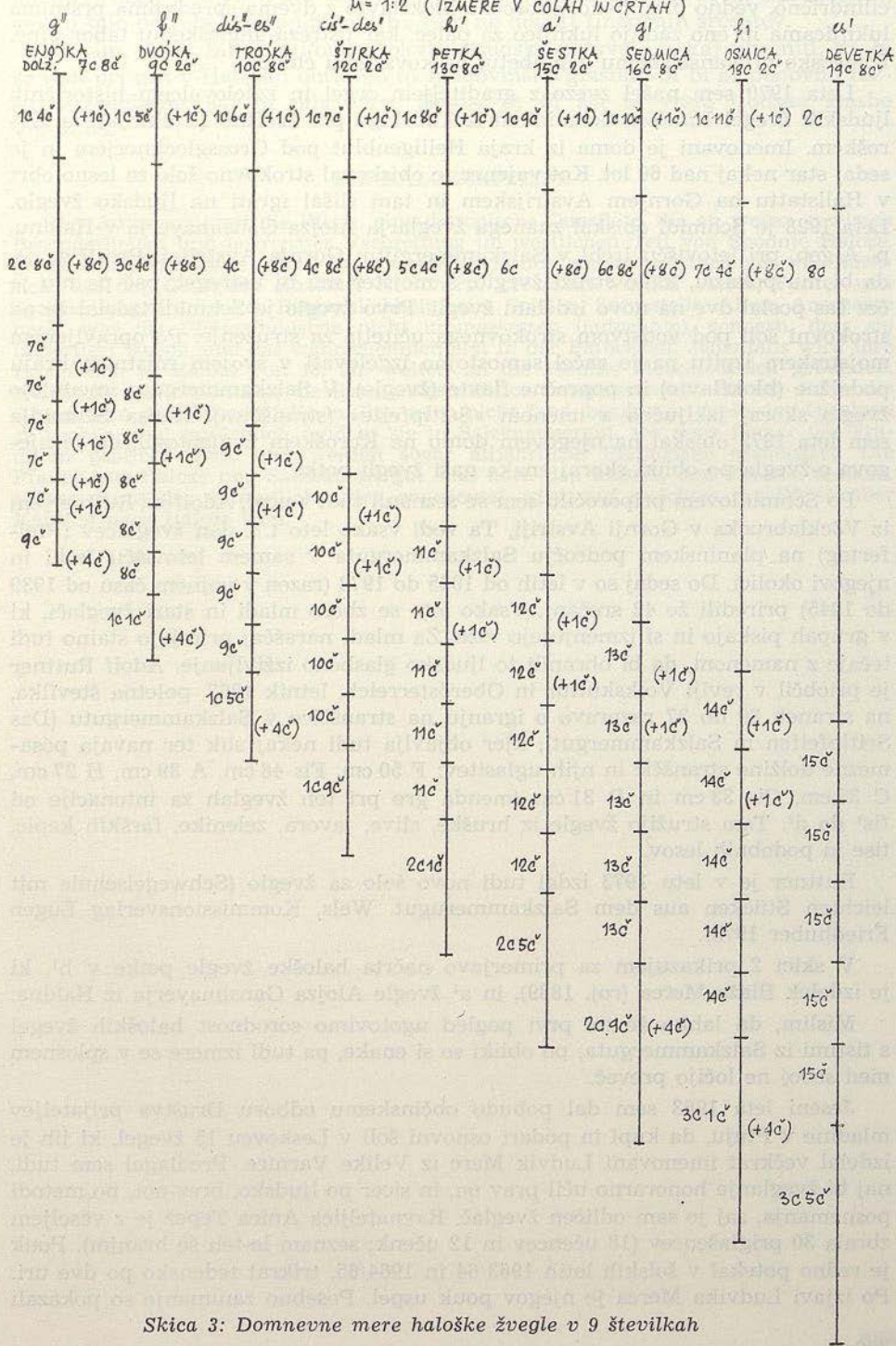
Imam še žveglo trojko in sedmico, ki mi ju je izdelal v novembru 1965 Ludvik Merc, toda ti dve glasbili odstopata od domnevnega diagramskega načrta, pa tudi izmere prej omenjene devetke Jakoba Merca se ne ujemajo z izmerami, ki bi jih naj prikazala domnevna rekonstrukcija izmer žvegle devetke. Po tem diagramu sem tudi določil domnevne osnovne tone posameznih številk štirka, petka, šestka se ločijo po celotonskih razdaljah. Tako sem analogno dobil osnovne tone vseh devetih številc žvegel: za enojko g², za dvojko f², za trojko es² ali dis², za štirko des² ali cis², za petko h¹, za šestko a¹, za sedmico g¹, za osmico f¹ in za devetko es¹.

Starejši in najstarejši žveglarji so verjetno uporabljali natančnejše mere žvegel in jih prav gotovo niso improvizirano prenašali na šibe. Nujno potrebno bi bilo poiskati te standardne mere najstarejših žvegel, če so še sploh ohranjene.

Od leta 1965 dalje sem iskal žveglo tudi zunaj Slovenije. Nisem si namreč mogel predstavljati, da bi bil tak sistem prečnih flavt nastal v Halozah. Prav gotovo je prenesel način izdelovanja v Haloze kak strugar iz mesta. Mesto Ptuj je bilo sicer od srednjega veka dalje znan gospodarski in kulturni center in so prav gotovo tudi tu poznali t. i. mestne piskače, toda o tem se niso ohranili niti pisani niti likovni viri. Ptuj je zaposlil mnogo obrtnikov. Mesto je prišlo pod frankovsko nadoblast leta 795 (glej Iva in Jože Curk: Ptuj, Ljubljana, Mladinska knjiga 1970, str. 51 in 55) in je že leta 840 knez Pribina začel široko kolonizacijo, ki je pripeljala v Panonijo poleg Slovencev tudi zelo mnogo Bavarcev. Priseljevanje tujcev se je v naslednjih obdobjih še nadaljevalo, vendar ne bi mogel trditi, da so žveglo prinesli v naše kraje tuji priseljenci. Erich Benedikt piše v svoji razpravi o prečnih flavtah in stranščicah (glej Erich Benedikt: Über Querflöten, Querpfeifen und Steilpfeifen in reviji Musikerziehung, 26. Jhrg. 1972, Heft 4, Wien, Österreichischer Bundesverlag 1973, str. 154—157), da se v obdobju po visokem srednjem veku večkrat pojavljajo slike posameznih flavtistov pa tudi v družbi z drugimi glasbili, vendar se pri nas v Ptuj, kolikor mi je znano, ni ohranil noben likovni prikaz, ki bi nam potrdil prisotnost žvegle v tedanjih časih. Benedikt tudi piše, da ime žvegla (Schwegel) ni popolnoma posrečeno in je njegova uporaba umestna le, če žveglo upoštevamo pri uporabi z bobnom z ozirom na njeno visoko tonsko lego (pri ozki cilindrični vrtini). Staro besedno deblo (gotsko swiglôn piskati, swiglja piskač) se sicer nanaša na vse vrste lesenih piščalk, terminus žvegla (Schwegel) pa samo na ozko vrtano

DOMNEVNE MERE HALOŠKE ŽVEGLE V 9 ŠTEVILKAH

M = 1:2 (IZMERE V COLAH IN ČRTAH)

Skica 3: Domnevne mere haloške žvegle v 9 številkah

cilindrično, vedno preprihano, enoročno blokflavto z dvema sprednjima prstnima luknjicama in eno zadnjo luknjico za palec, kar ustreza angleškemu tabor pipe, francosko-provansalskemu galoubetu, baskovskemu chistu.

Leta 1970 sem našel zvezo z graditeljem orgel in izdelovalcem historičnih ljudskih žvegel Hansom Schmidlom iz Töbringa pri Treffnu (Trebinja) na Koroškem. Imenovani je doma iz kraja Heiligenblut pod Grossglocknerjem in je sedaj star nekaj nad 60 let. Kot vajenec je obiskoval strokovno šolo za lesno obrt v Hallstattu na Gornjem Avstrijskem in tam slišal igrati na ljudsko žveglo. Leta 1928 je Schmidl obiskal znanega žveglarja Alojza Ganslmayerja v Haidnu, p. Aigen, pri letovišču Ischl v Salzkammergut (Gornja Avstrija). Prosil ga je, da bi mu pokazal, kako struži žveglo, a mojster mu ni ustregel, pač pa mu je čez čas poslal dve na novo izdelani žvegli. Prvo žveglo je Schmidl izdelal že na strokovni šoli pod vodstvom strokovnega učitelja za struženje. Po opravljenem mojstrskem izpitu pa je začel samostojno izdelovati v svojem rojstnem kraju podolžne (blokflavte) in poprečne flavte (žvegle). V Salzkammergut imenujejo žveglo skoraj izključno z imenom »Seitlpfeife« (stranščica). Hansa Schmidla sem leta 1972 obiskal na njegovem domu na Koroškem in ugotovil, da je njegova c-žvegla po obliki skoraj enaka naši žvegli petki.

Po Schmidlovem priporočilu sem se seznanil tudi s prof. Adolfom Ruttnerjem iz Vöcklabrucka v Gornji Avstriji. Ta vodi vsako leto t. i. dan žveglučev (Pfeifertag) na planinskem področju Salzkammerguta v samem letovišču Ischl in njegovi okolici. Do sedaj so v letih od 1925 do 1973 (razen v vojnem času od 1939 do 1945) priredili že 42 srečanj. Vsako leto se zbero mladi in stari žveglarji, ki v grupah piskajo in si izmenjujejo viže. Za mladi naraščaj prirejajo stalno tudi tečaje z namenom, da bi ohranili to ljudsko glasbeno izživljanje. Adolf Ruttner je priobčil v reviji Volkskultur in Oberösterreich, letnik 1967, poletna številka, na straneh 30 do 37 razpravo o igranju na stranščico v Salzkammergut (Das Seitlpfeifen in Salzkammergut), kjer objavlja tudi nekaj slik ter navaja posamezne dolžine stranščic in njih uglasitev: F 50 cm, Fis 48 cm, A 39 cm, H 27 cm, C 35 cm, Cis 33 cm in D 31 cm (menda gre pri teh žveglah za intonacije od fis¹ do d²). Tam stružijo žvegle iz hruške, slive, javora, zelenike, farških kapic, tise in podobnih lesov.

Ruttner je v letu 1973 izdal tudi novo šolo za žveglo (Schwegelschule mit leichten Stücken aus dem Salzkammergut. Wels, Kommissionsverlag Eugen Friedhuber 1973).

V skici 2 prikazujem za primerjavo načrta haloške žvegle petke v h¹, ki je izdelek Blaža Merca (roj. 1839), in a¹ žvegle Alojza Ganslmayerja iz Haidna.

Mislim, da lahko že na prvi pogled ugotovimo sorodnost haloških žvegel s tistimi iz Salzkammerguta; po obliki so si enake, pa tudi izmere se v splošnem med seboj ne ločijo preveč.

Jeseni leta 1963 sem dal pobudo občinskemu odboru Društva prijateljev mladine v Ptujju, da kupi in podari osnovni šoli v Leskovcu 15 žvegel, ki jih je izdelal večkrat imenovani Ludvik Merc iz Velike Varnice. Predlagal sem tudi, naj bi žveglanje honorarno učil prav on, in sicer po ljudsko, brez not, po metodi posnemanja, saj je sam odličen žveglar. Ravnateljica Anica Tepež je z veseljem zbrala 30 priglasencev (18 učencev in 12 učenk; seznam le-teh še hranim). Pouk je redno potekal v šolskih letih 1963/64 in 1964/65, trikrat tedensko po dve uri. Po izjavi Ludvika Merca je njegov pouk uspel. Posebno zanimanje so pokazali

nekateri učenci, ki so v šoli tudi nastopili. Tretje leto so ta krožek, žal, opustili, ker ni bilo potrebna zanimanja pa tudi ne dovolj finančnih sredstev.

Menim, da bi bilo potrebno v okviru ljudske prosvete nekaj ukreniti, da bi se tudi pri nas v Halozah ohranilo to zgodovinsko glasbilo in bi se ponovno razširilo žveglanje, saj bi bila zares škoda, če bi šla ta vrsta ljudske glasbe v pozabo.

DIE HALOZERPFEIFE

Der Autor schildert die Pfeife, eine diatonische Querflöte, die er, wegen gewissen Besonderheiten und begrenzter Verbreitung im westlichen Teil von Spodnje Haloze, geradezu Halozerpfeife nennt. Diese erscheint in den neuen Ausführungen mit Rücksicht auf den Grundton einzelner Nummern. Trotzdem wurden Vierer, Fünfer und Sechser wegen grösserer Bequemlichkeit beim Spielen, hergestellt. Allem Anscheine nach, war die Pfeifenindustrie nicht ureingesessen (autochton), sondern, dass sie importiert wurde, und das wahrscheinlich erst in der Barockzeit. Jedenfalls wird ihre Produktion in Haloze von 18. Jh. weiter, an die Familie Merz-Sedlašek gebunden, welche in der letzten Zeit die Erzeugungstradition unterlassen hat. Da der Autor die Analogie in der Halozerpfeife in Slowenien nicht fand, begann er sie in den Ostalpen zu suchen, und tatsächlich fand er sie in Salzkammergut, wo noch immer die Tradition gepflegt wird, und werden sogar alljährliche Pfeifertage organisiert. Die Pfeifen aus Haloze und Salzkammergut sind nach den Massen und Formen ähnlich, sodass damit der vermutliche Weg angedeutet wird, auf welchem die Pfeife über Kärnten nach Haloze kam.

VINOGRADNIŠTVO V HALOZAH

I. GEOGRAFSKI ORIS HALOZ

Haloze obsegajo svet nizkih terciarnih gorici; začenjajo se na zahodu pri Makolah, kjer tvorita njihovo zahodno mejo Jelovski potok in gmota Plešivca, končujejo pa pri Goričaku na hrvaški meji. Na zahodu so nekoliko širše — okrog 10 km, proti vzhodu pa se zožijo — na okrog 6 km. Od Makol do Goričaka je 31 km zračne razdalje. Na severu omejujeta Haloze Dravinja in Drava, na jugozahodu in zahodu Bočko-Maceljska gorska pregraja, na vzhodu slovensko-hrvaška meja. Dokaj široka Spodnja Dravinjska dolina loči zahodni del Haloz od Savinjskega, zložnega slemena, ki deli Haloze od širokega Dravskega polja. Čeprav se gričevje od severa proti jugu in še posebej proti jugozahodu zvišuje, tako da prehaja že v hribovje, je šele gorska pregraja Boč—Rogaška gora—Macelj prava ločnica. Povsem drugače pa je na jugovzhodni in vzhodni meji. Tu sta politična in narodnostna meja podobno kot v vzhodnih Slovenskih goricah počez prerezali naravno in kulturnogeografsko povsem enotno gričevje. Današnja slovensko-hrvaška meja poteka v glavnem po razvodnici med Dravo in Bednjo. Ta mejnica se je v ljudskem pojmovanju tako močno uveljavila, da segata pokrajinsko ime Haloze in naziv Haložan za prebivalce samo do te meje. Onstran meje se gričevnat svet proti vzhodu nadaljuje, dokler se ne izgubi v varaždinski Podravini. Haloze se delijo na zgornje, srednje in spodnje. V zadnjem času se uveljavlja za spodnje Haloze in tisti del zgornjih Haloz, kjer se je že v preteklosti vinogradništvo močno razvilo, naziv vinorodne Haloze. Znanih je več poizkusov tolmačenja imena Haloze. Nekateri iščejo izvor v latinski označbi *colles* za vinorodne gorice in menijo, da so nazivali z imenom *Colles* to pokrajino že prebivalci rimskega Poetovia ter da so naši predniki to ime od staroselcev prevzeli in poslovenili. Nemški naziv za Haloze — *Kollos* — je izpeljan neposredno iz latinske označbe *Colles*.

Proti takšnemu tolmačenju se drugi upirajo, češ da moramo iskati izvor imena v staroslovenščini. Med njimi je bil tudi Božidar Raič, župnik pri sv. Barbari, ki je v Novicah leta 1861 napisal, da se ime Haloze »opira na davno slovensko *halonga*, Geheve, Einschliessung, od tod halong + je, on = o, g + j = z, tedaj Haloze; Haložan pa iz haloz + jan, z + j = ž, tedaj Haložan.« Podobno tolmačita ime Haloze tudi Kelemina in Bezljaj.

Zahodne in vzhodne Haloze se ločijo med seboj tudi po tipu gospodarstva. Medtem ko so vzhodne zaradi ugodnih talnih razmer vinogradniške, pokrivajo zahodne velike gozdne površine.

Zaradi tradicije vinogradništva najdemo v Halozah tudi nekaj imen vasi, ki so s tem povezana, npr.: Gorca (gorica), Vinarje, Vinski vrh itd.

II. ZGODOVINA HALOŠKEGA VINOGRADNIŠTVA

O dvatisočletni tradiciji vinogradništva v ptujski okolici pričajo arheološke najdbe: klet z amforami, vinske natege, Bakhova svetišča in dejstvo, da sta bili v Poetoviu delavnici za vinske sode in amfore. Po propadu rimskega imperija so verjetno tudi Haloze pustošila preseljevanja ljudstev. Slovenci so se po prihodu hitro naučili od staroselcev obdelovanja vinske trte, tako da se je vinogradništvo zopet dvignilo. V fevdalni dobi so se menjavali lastniki posameznih območij Haloz, seveda bolj v vzhodnih kot v zahodnih. Samo vinogradništvo se je pri tem bolj ali manj ugodno razvijalo. Fevdalci, meščani in samostani so vzdrževali gorice po takrat veljavnih navadah. Slabše je bilo z vinogradi malih kmetov. Razvoj vinogradništva v Halozah je leta 1886 prizadela trtna uš. Kmetje so bili povsem nemočni. Ruvali so trto, gnojili, uporabljali so različna razkužila, vendar to ni pomagalo. Obnovo vinogradov so prvi začeli meščani in veleposestniki s cepljenjem ameriške podlage že leta 1890. Mali kmet ni imel sredstev niti za preživljanje in tako se je zadolževal, potem pa prodajal vinograde. Tako so si mnogi meščani povečali površine goric, začelo se je pa večati tudi število viničarjev. Ker so bile razmere skoraj nevzdržne, je dunajska vlada z zakonom 15. junija 1890 oprostila zemljiškega davka za dobo 10 let vse površine, ki so bile obnovljene. Z zakonom 28. marca 1892 pa je zagotovila brezobrestno posojilo vsakemu, ki se je prijavil za obnovo. Posojilo je vinogradnik začel odplačevati 10. leto po končani obnovi.

Meščani so cepili trto s cepljenkami kvalitetne vrste, medtem ko so kmetje jemali v trsnici le ameriško podlago in so potem doma cepili na zeleno podlago. Do prve svetovne vojne so obnovili skoraj večino vinogradov. Na vzhodnem delu Haloz so se površine vinogradov celo nekoliko povečale, na zahodnem delu Haloz, kjer prevladujejo tretjerazredni vinogradi, pa so zasadili mnogokje samorodnice, ki jih v vinorodnih Halozah skoraj ni.

III. VINIČARSTVO

Največji socialni problem Haloz so bili viničarji ali »vencrli« (nem. Weinzer), kot so jih imenovali. Korenine viničarstva segajo v fevdalno dobo. Prvi viničarji so bili služabniki meščanov, ki so imeli vinograde v Halozah. S povečanjem obsega dela so se hlapi in dekleta stalno naselili v gorici.

Znane so tri skupine viničarjev:

- a) viničarji, ki so bili v službi pri samostanih, cerkvah,
- b) viničarji, ki so služili meščanom in trgovcem,
- c) viničarji kmetov Polancev.

Osnovo viničarstva predstavljajo manjši kmetje in kočarji, ki so prodali zemljo in so potem služili gospodarjem. Drugi pomemben vzrok za nastajanje haloškega viničarstva pa so otroci malih kmetov in kočarjev. Ker so bile družine številne, sta morala po poroki mlada od hiše. Največkrat sta šla za viničarja h kmetu ali meščanu. Kmet ali meščan je dal viničarju stanovanje in kos zemlje, ki jo je le-ta moral odplačevati z delom v gorici. Na viničarsko družino je prišlo 20 do 48 arov deputatnih njiv ter 1 do 13 arov travnika. Viničar je ponavadi redil kravo in prašiče. Polovico hlevskega gnoja je moral dati gospodarju za pognojitev gorice, s preostalim pa je gnožil svojo njivo, na kateri je vzgojil nekatere pridelke. Vendar je vladala med haloškimi viničarji velika lakota, saj

so bile družine velike (do trinajst- ali veččlanske). Najbolj so bili pri tem prizadeti otroci. Bili so nedohranjeni, telesno in umsko slabo razviti ter navajeni piti alkohol že od malega.

Življenje viničarjev je bilo zelo težko. Družina je stanovala navadno v enem samem prostoru poleg preše v zidnici. Sobe »hiše« so bile različno velike, ponavadi z ilovnatim podom in skrajno zanemarjene. Takšne so bile viničarije kmetov s polja, ki niso bili bogati in niso bili zainteresirani, da bi viničarju dajali kaj več kot najnujnejše. Viničar se je zavedal, da ni nič njegovega, in tako tudi on ni vlagal skoraj nobenega truda, da bi viničarijo obnavljal. Poleg te osnovne oblike bivališč viničarjev so bile znane še dvo- ali triprostorne hiše. To so bile viničarije meščanskih viničarjev, ki se često ne ločijo od doma srednjega kmeta. Poprečna velikost stanovanjske zgradbe je 34,39 m², kar da pri poprečni velikosti družine 4,2 člana komaj 8,1 m² stanovanjske površine na enega stanovalca.

Zaradi nevzdržnih razmer so se ljudje vdajali alkoholu in tako zapravljali še tisto malo denarja, ki so ga zaslužili.

Če gospodar z viničarjem ni bil zadovoljen, ga je odpustil. Odpuščali so jih po končanem delu v vinogradu (avgusta). Odpuščeni viničar je potem hodil od gospodarja do gospodarja, da bi ga sprejel. Redki so bili viničarji, ki so ostali vse življenje pri enem gospodarju. Meščanski viničarji so imeli nekoliko boljše razmere od kmečkih, vendar je bilo to odvisno od gospodarja.

Najhuje je bilo za viničarje pozimi, ko ni bilo dela v gorici, s tem pa tudi ne zaslužka. V zimskem času so zato mnogi izdelovali razne lesene predmete: žlice, kuhalnice, grablje, sode itd. in jih prodajali ali pa zamenjavali za živila po Ptujskem in Dravskem polju.

Po osvoboditvi leta 1945 so zaplenili vinograde meščanov in okupatorjevih sodelavcev. Odvzete vinograde meščanov so razdelili med bivše viničarje. S tem pa še ni bil rešen problem viničarjev malih kmetov. Le-ti so obdržali vinograde, z njimi pa tudi viničarje, ki so bili še naprej predmet izkoriščanja. Šele leta 1953 je LRS sprejela zakon, s katerim so rešili problem viničarjev.

IV. LEGA, LASTNIŠTVO IN UREDITEV VINOGRADOV

1. Za haloško vas je značilna raztresenost, ki jo povzroča lega vinogradov po prisojnih straneh bregov. Lega goric na vzhodnih straneh je pogojena s soncem, saj ga vinska trta potrebuje med svojim letnim biološkim ciklusom. Ljudje so si gradili bivališča na slemenih, da so bili bližje svoji osnovni dejavnosti. Vendar vsi vinogradniki nimajo bivališč v goricah. Mnogi imajo tam le zidavnice z začasnim bivališčnim prostorom, drugo pa zavzemata stiskalnica in klet. Zato vodijo do goric makadamske poti, ki povezujejo domačijo z goricami. Za haloške gorice je tipična amfiteatralna oblika razdelitve parcel. Meja med posameznimi vinogradi je označena z nezoranim pasom zemlje, z grmom ali s kamni. Velikost goric je od 20 arov naprej. Odvisna je od gospodarske moči kmeta. Mali kmet ima 20 arov, večji kmetje 70—80 arov, 1 ha ali še večje vinograde ima družbeni sektor (kmetijski kombinat Ptuj).

2. Vladimir Bračič navaja v knjigi Vinorodne Haloze naslednje oblike vinogradniške lastnine, ki so bile tipične za fevdalno obdobje:

a) Vinograd, ki ga obdeluje zemljiški gospod v svoji režiji, torej pravi dominikalni vinograd. Te vinograde so obdelovali tlačani uživalci tako imenovanih

viničarskih hub ali pa ostali podložniki s tako imenovano »vinogradniško raboto«. V prvem primeru je bila uporaba viničarske hube edino plačilo za oskrbovanje in obdelavo vinograda.

b) Vinograd v stalni sestavi in enotnem kompleksu kmetije (pravdni vinograd). Užiten lastnik je podložni kmet, ki obdeluje vinograd sam. Ker ne spada pod gorsko palico, ni sogornik ali gornjak ter daje kot del pravdne dajatve tudi vino.

c) Vinograd, ki ga daje zemljiški gospod v uživanje drugim osebam — plemičem, meščanom, cerkvi, samostanom, svobodnjakom, torej osebno svobodnim osebam in korporacijam — pa tudi kmetom podložnikom. K tem vinogradom pripada tudi druga zemlja, zlasti njive in hoste. Vsi uživalci vinogradov po gorskem pravu na vinski gorici so bili sogorniki, podvrženi sklepom gorskega zbora pod predsedstvom gorskega zemljiškega gospoda. Kmetje podložniki so lahko bili njegovi podložniki ali podložniki sosednje gosposke, na vinski gorici so bili v obeh primerih sogorniki.

Zemljiško-gorski gospodje, ki so bili lastniki Haloz, so bili nadvse zainteresirani, da bi bilo tu čimveč vinogradov, ker so imeli tako zagotovljene več gornine. Zato so že od najstarejših dob oddajali vinogradske površine meščanom ter svojim in drugim podložnikom Ptujskega in Dravskega polja.

Podatki za leto 1935 kažejo, da je bil velik del haloške zemlje v lasti tujcev. Od skupne površine vinogradov so jih imeli tujci Polanci (kmete s Ptujkega in Dravskega polja nazivajo domačini v Halozah »Polanci«), meščani ter drugi nekmetje (cerkev, samostani itd.) v lasti 747 ha ali 48,5 %. Del zemlje so dobili v uporabo že v preteklosti, večinoma pa so jo iztrgali Haložanom v letih gospodarskih kriz in stiske.

Po drugi svetovni vojni se je povsem spremenila podoba lastništva vinogradov. Del razlaščenih površin so dobili bivši viničarji in kočarji, iz preostalega pa sta nastali dve državni kmetijski gospodarstvi, Zavrč in Podlehnik. Osnova završkega državnega kmetijskega gospodarstva je bila zemlja završke graščine ter večjih meščanskih posestev v Hrastovcu, Goričaku, Turškem, Gorenjskem in Belskem vrhu, od ostankov graščine Borl pa večji vinogradniški kompleks v Gradiščah. V završkem okolišu je bilo med agrarne interesente razdeljeno sorazmerno malo zemlje. Bivši viničarji so tu postali delavci na državnem kmetijskem gospodarstvu. Osnova državnega kmetijskega gospodarstva Podlehnik je bila zemlja graške »Sparkasse«, minoritskega samostana v Ptuj in graščine Turnišče. Temu so priključili še zaplenjena meščanska posestva na Majskem vrhu in nekaj drugih površin. Bivši viničarji so tudi tukaj postali večinoma delavci.

Kasneje so se posamezniki združevali v zadruge, ki so bile bolj ali manj uspešne, dokler leta 1961 niso ustanovili kmetijskega kombinata Ptuj. V vinorodnih Halozah je imel leta 1963 kmetijski kombinat Ptuj 383 ha vinogradov, kar je znašalo 29 % vseh vinogradov.

Tako kot v preteklosti tudi danes niso lastniki vseh vinogradov Haložani. Med tujci so Polanci, ki so imeli že v preteklosti vinograde v Halozah, Hrvati z obmejnih področij in meščani, ki imajo vikendske hišice z manjšimi vinogradi.

3. V starih vinogradih raste vinska trta v vertikalnih vrstah. Razmak med posameznimi vrstami je 1 meter. Trs je privezan h kolu, ki mu daje oporo. V plantažnih (žičnatih) vinogradih raste trta v horizontalnih vrstah. Razmak med trsi je v tem primeru 1,40 m, med vrstami pa 1,50 do 1,80 m. Znani sta srednja (tri žice) in visoka (štiri žice) vzgoja vinske trte. Plantažna vzgoja je

značilna za družbena gospodarstva. Pri kmetih vinogradnikih plantažni vinograd ni pravilo, ker je povezan z velikimi stroški, ki jih kmetje težko krijejo. Zaradi vode, ki bi odnesla plodno zemljo, naredijo po goricah jarke »grabice«, po katerih odteče voda v grabe. Grabice so globoke 20—25 centimetrov in so speljane cikcak. Skopljejo jih pri prvi kopi.

V preteklosti so sadili v vinogradih repo, kolerabo, korenje in fižol. Takšno pridobivanje hrane je bilo značilno za viničarje in kočarje. Drugotno izkoriščanje vinogradov je bilo slabo za trto, ker ji je odvzelo mnogo hranljivih snovi.

Vinogradi zahodnih in vzhodnih Haloz se ločijo po kvaliteti vinske trte. Vinogradi zahodnih Haloz spadajo v tretjo kakovostno skupino, vinogradi vzhodnih Haloz pa v prvo in drugo. Gojijo sortne vinske trte: laški in renski rizling, šipon, beli burgundec, silvanec, rumeni in zeleni muškat, ranfol, belo klevino, kraljevino, gemaj, itd. Manj gojijo samorodnici šmarnico in kvinton.

V. DELO V VINOGRADU

1. Priprava goric, »rigolanje«.

Rigolajo jeseni in spomladi, ko hočejo obnoviti ali na novo urediti vinograd. Kopljejo 1—1,10 m globoko z motikami in s krampi. Prekopano gorico pustijo eno leto počivati, da se »usede«. Pred posaditvijo trte gorico še enkrat prekopljejo 50 centimetrov globoko. Stare trse pri rigolanju izrujejo in jih odstranijo. Porabijo jih za kurivo. Osnovni orodji za rigolanje sta bili v preteklosti in sta tudi še danes motika in kramp. Motika je zaobljene oblike. Kramp ima na eni strani konico »špico«, na drugi pa sekiro. Kovinske dele orodja kupujejo v trgovinah, lesene držaje pa naredijo sami. Po drugi svetovni vojni rigolajo tudi s traktorji.

Rigolati začno v spodnjem delu gorice. Delavci so razvrščeni v vodoravni vrsti. Vsak koplje navpičen pas pred seboj.

2. Sajenje vinske trte.

V stari Avstriji so po letu 1885 sadili divjake, matikolo, kober, geto, ki jim pravijo »zelena podlaga«, sajenju pa »sajenje na zeleno«. Izkopali so jarek, na dno so dali kompost ali hlevski gnoj, nanj pa divjake. Vse so zasuli z zemljo. Po dveh letih so cepili. Cepili so maja in junija. Kmetje niso znali cepiti. S tem delom so se ukvarjali nekateri posamezniki, ki so to opravljali za plačilo. Pri delu so uporabljali cepilni nož in cepilno gumo. Cepili so »srce na srce«. Cepič je moral biti nad zemljo. Cepika je rastla eno leto, nato pa so jo »pogrobali«. Na dno so dali hlevski gnoj in kompost, na vrh pa zemljo.

V stari Jugoslaviji se je razširil tudi med malimi kmeti nov način sajenja vinske trte. Od prejšnjega se loči po tem, da sadijo plemenite trse. Gorico najprej »štekaajo« — postavijo kole v razmaku 1—1,2 m. Pri vsakem kolu naredijo jamo, široko 40 cm in globoko 50 cm. Vanjo dajo trs in ga potlačijo, da boljše raste. Na trs dajo kompost, nato plast zemlje in končno hlevski gnoj, ki ga zagrnejo s kompostom, dokler ne zraste klica. Pri žičnatem vinogradu je sajenje enako. Trs vežejo ob kol, dokler ne zraste do višine 60 cm. Šele takrat ga vežejo na žice. Sadi ponavadi gospodar. Pri delu mu pomagajo družinski člani ali najeti delavci. Trse kupi pri sosedih ali v trsnici.

3. Rezanje vinske trte.

Rezati začnejo marca, če je lepo vreme, pa že februarja. Do leta 1900, mnogi pa še dlje, so rezali z vinjeki. To so zakrivljeni noži. Od tedaj naprej režejo

s škarjami, »rezatne« škarje). Trsu obrežejo vse odvečne poganjke, »rožje«. Pustijo le dva ali tri reznike in enega ali dva šparona, »locna«. Na rezniku morajo biti tri očesa, na šparonu pa osem. Preden gorice obnovijo, pustijo na trsu več reznikov, porežejo »na smrt«, ker se s tem trs izčrpa. Reže gospodar s pomočjo nekaj delavcev.

4. Kopanje goric.

Rezanju sledi v istem mesecu še kopanje; to mora biti končano do velike noči. Preden začno kopati, gorice pognojijo. Od doma prinesejo v koših ali pripeljejo na vozu hlevski gnoj, ki ga pustijo v več kupih. Dan pred kopanjem ga z vilami raztresejo po vsem vinogradu. Nekdaj so gnojili tako, da so dali gnoj samo k trsu. Poljanci pripeljejo gnoj od doma ali ga kupijo v Halozah. Po vojni gnojijo izmenično vsako drugo leto s hlevskim in z umetnim gnojem.

Kopanje je poleg rigolanja eno najtežjih opravil v goricah. Zato gospodar najame več delavcev. Kopajo z motikami. Previdno kopajo okoli trsa in z nožem odrežejo odvečne manjše korenine. Nato postavijo k trsu kol. Če je gorica stara, so koli tam že od prejšnjega leta. Pri kopanju ga izrujejo in ponovno postavijo. Stare, uničene kole zamenjajo z novimi, te naredi gospodar ali kdo od domačih. Kole imajo spravljene na sepu gorice.

Kopati začnejo v spodnjem delu gorice. Prvemu v vrsti pravijo »janer«, zadnjemu pa »cener« (Podlehnik). Vsak koplje vrsto pred seboj. Vse odrezane poganjke pokopljejo v zemljo za gnojilo. Na sepu zmanjka zemlje, ker se pri kopanju pomakne za eno brazdo navzdol. Zemljo znosijo na sep iz spodnjega dela s koši ali pa jo zvozijo s samokolnico, če imajo zemljo na slemenu. Mnogi gospodarji povečajo hitrost dela, da postavijo na sep ročko z vinom, ki ga dobi tisti, ki prvi skoplje do nje. V preteklosti so vinograd še dvakrat ali trikrat prekopali, da so odstranili plevel. Prvič v drugi polovici maja. Danes prekopajo le še tisti, ki ne škropijo proti plevelu. Obvezno pa kopajo tisti, ki imajo nov nasad, ker škropivo škoduje mladim trsom (do treh let). Pri najtežjih opravilih, kot sta kopanje in rigolanje, je potrebna pomoč dodatne delovne sile. Zato gre ponavadi gospodar ali kdo drug od domačih prosit sosede ali znanca. Za opravljeno delo dobijo plačilo ali hrano. Višina plačila se iz leta v leto spreminja. L. 1972 je bila npr. za enodnevno kopanje 35 do 50 din. Če gredo delavci delat v »dero«, brez hrane, dobijo zato večje plačilo. Gospodar jih izplača zvečer po opravljenem delu. V zadnjih letih, ko se vedno več ljudi zaposluje zunaj Haloz, se pojavlja nova oblika pomoči, ko gresta soseda ali znanca pomagat drug drugemu, vendar ne za plačilo, temveč za protiuslugo ali hrano.

5. Vezanje.

Vežejo z ličjem ali rafijo. Ličje pridobivajo sami iz lipovca, ki raste pod goricami. Obdelujejo ga enako kot trte, gnojijo ga in okopavajo. Ob Filipovem, ko se naredi mezga, lipovec porežejo in olupijo »gulido«. Ponavadi delajo to v nedeljo. Pri opravi se zberejo mladi in stari. Ličje zvežejo v rokveti »kuče« in ga dajo na podstrešje sušit. Pred uporabo ga tolčejo z batom, namočijo in nargajo na ožje dele »belido«.

Pri vezanju ga nosijo v predpasniku, katerega zadnji del je zataknen za pas. Najprej vežejo šparon na manjši kol. To delo opravijo aprila. Pred vezanjem odstranijo odvečne poganjke, »zalešnice«. Temu delu pravijo pletje, »rebljenje«. Tri do štiri mladike vežejo na kol julija, končano pa mora biti do 25. julija, Jakobovega. Vežejo »povezujejo« dvakrat ali trikrat. Vežejo domači s pomočjo delavcev, če je vinograd velik.

6. Škropljenje.

Pri velikosti 15—25 cm je potrebno trs škropiti, »špricati«. V preteklosti so trs škropili samo z modro galico in apnom. Danes škropijo s posebnimi snovmi proti različnim boleznim (peronospora, rdeči pajek itd.) 3-krat, nato pa z galico. Če je slabo vreme, škropijo 7- do 8-krat, sicer pa samo 5-krat.

Škropivo delajo v gorici. Vodo prinašajo v brentah, »pütah« iz mlake, ki je pod gorico, ali pa imajo pri hiši narejeno cisterno za zbiranje vode (začeli so jih graditi pred 30 leti). Škropivo naredijo v sodih (kovinskih ali starih lesenih). Za enkratno škropljenje enega oralga gorice (56 arov) je potrebno 800 litrov vode.

V stari Avstriji so do okoli leta 1890 škropili z vejo, ki so jo namakali v galico. Potem so začeli pri škropljenju uporabljati škropilnice, ki so bile le ročne in do leta 1920 lesene »lesenke«. Kasneje se uveljavijo kovinske škropilnice (bakrene).

7. Trta, ki jo posadijo, prvič obrodi tretje leto. Pravijo, da grozdje okoli maš »mekne«, september ga »skuha«, oktober pa »speče«. Sredi avgusta postavi gospodar klopotec, da odganja ptice. Ogrodje klopotca je stolec, v katerega je pritrjen gredelj. Na gredlju so »obalci« (Medribnik), »kici« (Podlehnik), majhni bati, ki udarjajo ob desko in pri tem delajo hrup. Sestavni del klopotca so še »peruti«, »pere« iz smrekovega lesa in rep. Klopotec posadijo na »štango«, visoko deblo, ki ga podprejo z deskami in s palicami. Velikost klopotca je odvisna od velikosti vinograda. Navadno ga postavijo na vrhu gorice.

Klopotec naredi gospodar sam. Nekdaj so jih delali viničarji ali pa kočarji. Nekateri posamezniki so naredili več klopotcev in jih potem prodajali. Klopotec stoji po trgatvi še okrog štirinajst dni, nakar ga snamejo in spravijo do naslednje trgatve.

Ko so se oglasili klopotci po goricah, otroci do trgatve niso smeli v vinograd, gospodinja pa je morala zapreti kokoši, da niso prišle v vinograd in delale škode. V meščanskih in drugih vinogradih, ki so bili v tujih rokah, so v času, ko se je bližala trgatve, zaposlili čuvaje. Čuvaji so bili oboroženi s puškami in so streljali na vsakogar, ki je trgal grozdje. Nema lokdaj se je zgodilo, da so ubili viničarskega otroka. Po drugi svetovni vojni imajo čuvaje le v državnih vinogradih.

8. Trgatev.

Trgatev se začne v normalnih razmerah okoli 15. oktobra. Pred pravo trgatvijo domači sami poberejo zgodnje vrste grozdja in grozdje, ki je začelo gniti. Le-to sprešajo, tako da imajo za pravo bratev že delno odvreti mošt, »podbor«. Berače gre vabit sam gospodar večer pred trgatvijo. Dan trgatve naznanijo s streljanjem z možnarji, »možarci«. Berači, ženske, moški in otroci, se razvrstijo v vrsto na spodnjem delu goric. Vsak bere svojo vrsto. Grozdje režejo z noži ali s škarjami in ga mečejo v vedra. Preden so začeli uporabljati vedra, so uporabljali škafe. Berači morajo sčista pobirati. Pobirajo vsako vrsto grozdja posebej. Nabrano grozdje prenašajo »pütarji« v brentah v prešo, ki je ponavadi v kleti nad gorico. Brente so lesene in držijo tri do štiri škafe ali 25 litrov. Pütarji se opirajo na lesene palice; nanje vrezujejo število püt, ki so jih znosili. Na trgatvi sodeluje 10—15 ljudi, sorodnikov in tistih, ki so vse leto pomagali pri delu v gorici.

VI. PREŠANJE

Stiskalnica, »preša« predstavlja osnovno pripravo za predelovanje grozdja. Po Franju Bašu spadajo haloške stiskalnice v tip »podravske« preše.

Krnica, »pod«, leži na dveh tramih, »valkih«. Pod je štirioglate ali kvadratne oblike. Plohi so tesno spahnjeni, tako da mošt ne more odtekati skozi špranje. Na dnu krnice ali ob strani je odprtina, skozi katero odteka mošt v škafo ali pa v sod. Ob dveh nasprotnih straneh se dvigata po dva stebra, »preslici«, ki sta zgoraj zvezana. Horizontalno ju veže drog, »greben«. Zadnje preslice so izdobljene, tako da lahko v njih leže »rigli«. Rigel je obtesan les kvadrataste oblike z ročajem. Na rigle je naslonjen prešpan (nemško Pressbaum) takrat, ko ne prešajo. Pri prešanju postavijo rigle nad prešpan, da je stabilen. Prešpan je obtesan hrastov les in različno dolg (od 2 m naprej). Na drugem koncu stiskalnice je vreteno, ki rabi dvigovanju ali zniževanju prešpana s pomočjo žmeka. Žmek je štirioglate ali okrogle oblike in je prečno vdelan v prešpan. Vreteno in žmek sta iz brestovega lesa. Spodnji del vretena je obložen s kamnom. V vzhodnem delu Haloz imajo kamne iz Vinice (Hrvatska), v zahodnem pa z Donačke gore. Vendar kamen ni edini način obtežitve vretena. Razširjena je še »kašta«, to je štirioglat lesen podstavek, obložen z več kamni, ali košara, napolnjena s kamenjem. Vreteno vrtijo s hlodom, ki ga vtaknejo v luknjo v spodnjem delu vretena. Znane so tri oblike koša, »kletke«:

a) najstarejši so obroči iz kostanjevega lesa, ki se zlagajo drug vrh drugega; spodnji del je najširši, drugi pa so vedno manjši; plast zmastene grozdja obdaja z obročem ter to nadaljujejo do zadnjega obroča;

b) štirioglata kletka »kočak« ima »rešne klešče«, leseno ogrodje, ki daje oporo letvicam;

c) okrogla kletka iz letvic in treh kovinskih obročev.

Na vrh napolnjene kletke dajo desko, nanjo pa naložijo manjše panje »koušnce«. Panji ležijo vzporedno in prečno drug vrh drugega. Zadnjega imenujejo »medved« in leži sam. Nanj postavijo navpično panj, »kuk«, na katerega pritiska prešpan.

Koši so različnih velikosti. V njih lahko naenkrat prešajo npr. 30 put grozdja, kar da do 600 l mošta. Preša je s trami oprta na steno.

Delovanje preše: koš postavijo tako, da znaša prestava prešpana nad njim 1 : 8 in kuk je vrtilišče prešpana. Z vitjem vretena se dvigne sprednji del prešpana kot prednje prijemališče. Že pred gradnjo koša vtaknejo v prednje preslice iglo, da se nanjo nasloni prešpan. S tem sprostijo zadnji del prešpana kot zadnje oprijemališče riglov in ta se nasloni na panjice v košu. Zadnji del slemen, ki je še prej ležal na riglih, leži zdaj na kuku, rigle pa naložijo v vdolbino zadnjih preslic nad slemenom. S tem je zadnje prijemališče stalno in negibno. S privijanjem vretena pritiska prešpan na koš in s tem povzroča odtok mošta iz koša. Privijajo tako dolgo, dokler se kamen na vretenu ne obesi.

Izdelovalci preš so bili tesarji. Poprečna starost preš je okoli 100 let. Danes preš ne izdelujejo več, temveč kupujejo industrijsko izdelane. Podravski tip preše je v Halozah najbolj razširjen. V Halozah se pojavi z fevdalno kolonizacijo in organizacijo vinogradništva kot preša fevdalnega proizvajalca vina.

Do druge svetovne vojne so grozdje mastili z bosimi nogami, »tretanje« (nemško tretten), ali s palicami. Nekateri so grozdje namoštali že v puti na podu preše. Tretali so predvsem revnejši kmetje. Bogatejši so uporabljali mline, »mašine«, za mletje grozdja. Mlini za mletje so na ročni pogon. So povsem lesni ali pa imajo dva kamna, ki meljeta. Grozdje meljejo nad leseno kadjo.

Zmleto grozdje stresejo v koš in ga stiskajo. Gospodarju pomagata pri prešanju dva putarja. Ker stiskajo zvečer, se jim pridružijo še berači in tako spremljata delo pesem in veselje.

Grozdje v košu dvakrat do trikrat prekopljejo z motiko in ponovno stiskajo. Kar ostane na koncu v kletki, imenujejo tropine. Iz njih delajo vino ali žganje. Če delajo vino, »pikolo«, raztresejo tropine na podu (krnici), jih polijejo z vodo in pustijo en dan. Naslednji dan jih ponovno prešajo. Nekateri pikolo še sladkajo. Pijejo jo poleti, ko začne pravo vino zmanjkovati. Pikolo so delali že v rimskih časih.

Pred kuhanjem žganja »tropinovca« pustijo tropine osem dni v kletki ali pa jih dajo v sod, da zavrejo. Po dokončnem izrabljanju tropine odvržejo.

Mošt prenašajo s škafi v sode. Pri nalivanju si pomagajo z leseno pripravo, »lakanco«, »pojačo«, ki je podobna škafu, le da je ovalne oblike in ima cev, skozi katero teče mošt v sod. Še pred trgatvijo sode zaprejo in žveplajo. Na vsakih 100 l prostornine dajo po eno žvepleno palico, da uniči glivice. Nato sode zopet spravijo v klet in jih postavijo na gantarje.

Preden se iz mošta naredi vino, soda nikoli do vrha ne napolnijo, ker bi pri vrenju teklo iz njega. Na zgornjo odprtino soda dajo v času vrenja trtni list ali vejo, nekateri pa lončen, steklen ali kovinski vrelnik, »cuhter«, v katerega naližejo vodo.

Na Martinovo, 11. novembra se mošt spremeni v vino.

Vino začnejo pretekati januarja. Če je slaba letina, pretakajo že prej. Pri delu sodelujeta gospodar in še kdo od domačih ali najeti delavec. Vino pretakajo iz enega sode v drugega s pomočjo cevi. V preteklosti so pretakali tudi z bučami, ki so imele dolge vratove, »natega«. Ponovno pretakajo, ko grozdje cveti (julija).

Količina vina je odvisna od letine, npr. 20 a vinograda da v dobri letini 2000—3000 l vina, v slabi pa komaj 900 l.

VII. VINSKE KLETI

Vinogradu z zidanico pravijo »vrh« ali »klet«; to se je ohranilo vse do današnjih dni (grem na vrh). Vrh je bil prvotno enostavna lesena zgradba, v njej je bila preša, pod njo pa je bila skopana klet, »pivnica«, kjer so bili sodi vina. Vrh v tej obliki je bil nenaseljen. Sčasoma so dogradili črno kuhinjo in sobo, »hišo«. Na vrhu so se naselili viničarji in mali kmetje. Ker so gojili domače živali, so zgradili še gospodarska poslopja. Stanovanjski prostori, klet in gospodarsko poslopje so lahko pod eno streho kot stegnjeni dom, lahko pa so ločeni med seboj, če gospodarsko poslopje stoji posebej. Skozi stoletja se je bivališčni prostor spreminjal. Črno kuhinjo so pregradili, in tako sta nastala dva prostora, kuhinja in veža »lajpa«. Zraven kuhinje so dozidali še majhno sobo, »štibelc«. Takšno obliko imajo bivališča še danes. Ločijo se le po velikosti. Vse zgradbe so bile in so še lesene ter prekrite s slamo. V novejšem času slamo pogostoma zamenjuje opeka. Premožnejši meščani so si poleg viničarije zgradili v goricah lepe, včasih tudi enonadstropne vile.

Mnogi kmetje prebivajo v dolini in imajo v gorici le vrh s prešo in z začasnim bivališčem, kamor se umaknejo ob vremenskih neprilikah. Če nimajo preše, prešajo pri sosedu. Lega vseh zgradb je vzporedna s slemenom hriba, ob poti, ki se vije vrh goric.

Kleti, ali kot jim pravijo »pivnice«, so skopane pod bivališčnim objektom ali pod zidanico. Medtem ko je zgradba nad zemljo lesena, je pivnica zidana s kamnjem. Tla so zmeraj ilovnata. Vhod v klet je z zunanje strani, če je hiša ob-

ljudena, sicer pa je vhod vkopan v prostoru, kjer je preša. Funkcija kleti je shranjevanje vina. Zato imajo na obeh straneh kleti »gantarje«, lesene podstavke, na katerih so postavljeni sodi.

V kleti so od fevdalne dobe naprej leseni sodi, nasprotno od antike, ko so bile lončene amfore vsajene v prstena tla. Oblika je vsem sodom enaka, ločijo se le po prostornini. Največji sodi so »brenke«, ki drže 1000 l, manjši »štrtijaki« 600 l, polovnjaki 300 l, štirke 150 l in sodčki od 20 do 100 l.

Medtem ko na prešah ni sledu dekoracije, je le-ta dokaj pogostna na zunanji strani sodov. Izrezljane so podobe svetnikov, trsov z grozdem, inicialke ali imena lastnikov in letnice.

Za prenos manjših količin so jim rabile posode iz buče, »šefi«. Iz buč so odstranili koščice in jih posušili. Če so imele dolge vratove, so jih uporabljali tudi za natege pri pretakanju vina. V bučah so prinašali vino ponekod do 20. stoletja. Delavcem v gorici so prinašali vino še v lesenih čutarah, majhnih lesenih sodčkih, »bariglah« (ital. bariglione), po 3,5—10 l, in v lončenih vrčkih. Vsakdanja uporaba steklenic se je uveljavila šele po drugi svetovni vojni.

VIII. PRODAJA VINA

Do ustanovitve stare Jugoslavije je bilo glavno tržišče haloških vin Avstrija. Ker je bil avstrijski trg zaradi meje leta 1918 odrezan, so iskali kupce na Kranjskem in drugod, vendar je bil s tem problem prodaje le delno rešen. Pojavil se je namreč močan konkurent — cenena srbska in dalmatinska vina, ki so vplivala na padec cen vin. Trgovino s haloškimi vini so imeli v rokah ptujski trgovci. Pred prvo svetovno vojno sta to bila Nemca Ornig in Fürst, ki sta imela v Ptujju velike vinske kleti. Direktno so prihajali kupovat tudi razni vinski trgovci in gostilničarji. Če so bili tujci, je bil z njimi mešetar. Kupovali so novembra. Ko je vino kupil, so sod zapečatili. Čez odprtino na vrhu soda so položili ličje od koruze ali rogoze in ga zapečatili s pečatnim voskom. Ko so decembra vino pretakali, je poslal kupec sod. Pretakanje je pritegnilo v zidanico sosedo in prijatelje. Kupec je ob plačilu dal tudi »tringelt« otrokom in gospodinji. Dolžnost prodajalca je bila, da je vino odpeljal do kupca. Če je bil ta zelo oddaljen, je pripeljal sod do železniške postaje. Center za prevoz in zbiranje vina so bili Moškanjci; tu je bila večja sprejemna klet, ki jo je zgradil ljubljanski vinski trgovec Bolafio. Ker mnogi kmetje niso imeli doma sredstev za prevoz, so najemali voznike, ki so prevažali vino do kupcev. Včasih so kmetje sami naložili vino na vozove in ga peljali ponujat tja do Beljaka, Gradca in celo Leobna.

Po drugi svetovni vojni odkupuje mošt in vino podjetje »Slovenske gorice« iz Ptujja. Seveda pa še vedno prihajajo posamezni kupci. Kmetje prodajajo predvsem sortna vina, ki imajo višjo ceno. Slabše vrste vina potrošijo doma, ker ga v večjih količinah popijejo pri delu v goricah in ob raznih praznikih.

Posebna oblika trgovanja z vinom je bila in je še danes v zidanicah. Manjši ali večji kmetje točijo vino v manjših količinah posameznikom, ki ga nosijo domov ali ga pijejo kar v zidanicah, kjer lastnik postavi nekaj miz in stolov. Tako iztržijo več denarja. Po drugi svetovni vojni je ta oblika prodaje z zakonom prepovedana.

Cene vin niso bile stalne. Njihova višina je bila odvisna od političnega in gospodarskega stanja. Leta 1937 so dobili za liter navadnega vina 2,50 din, za

mošt slabše kvalitete pa samo 1,25 din. Tudi po drugi svetovni vojni cene vin in mošta niso bile ekonomske vse do zadnjih dveh let, ko so se dvignile.

Denar, ki ga je mali kmet vinogradnik iztržil pri prodaji vina, je komaj zadoščal, da je njegova družina preživela do naslednje letine. Zato je ostal večji del hiš, tako v obliki graditve kot v razdelitvi prostorov, nespremenjen do danes. Po drugi svetovni vojni so z iztrženim denarjem plačevali davke, ostanek pa so porabili za prehrano in oblačila. Zato v Halozah skoraj ni tehničnih pripomočkov za delo. Uporaba le-teh tudi ni mogoča, ker so vinogradi urejeni po starem načinu, ureditev plantažnih goric pa je povezana z velikimi finančnimi sredstvi, ki jih večina nima.

IX. PREHRANA

Delavci, ki prihajajo delat v gorice, dobijo zraven plačila še hrano in pijačo. Hrana mora biti dobra, sicer gospodar zelo težko dobi delovno silo.

Jedilnik vsebuje jedila, ki so znana že iz preteklosti, npr. meso iz tunke, pečeno svinjino, fižol, kisló in sladko zelje, kisel krompir, kašo, pečenega purana, črni in beli kruh, orehovo potico, sirovo pogačo, gibanice itd. Počasi se uveljavljajo v prehrani že narejena jedila: testenine, konzerve, umetne juhe, od pijač pa pivo in slatina.

Delavci dobijo tri obroke: dopoldne ob 10. uri malico, opoldne kosilo, »južino«, popoldne zopet malico.

Ob trgatvi, martinsem násojku in Martinovem je hrana še posebej bogata. Pred trgatvijo ponavadi zakoljejo prašiča, da imajo dovolj mesa. Obvezna jedila so še meso iz tunke, puran, orehova potica, beli kruh, gibanice itd. Ker v Halozah ne gojijo gosi, spečejo ob Martinovem purana, ki mu pravijo haloški »ftič«. Ob vsem tem pa seveda ne sme manjkati pijače, vina. Pijejo ga vsi, razložek je le v količini, ki jo popije posameznik. Nekateri ga spijejo na dan liter, dva ali tudi več. Delavcem dajo piti slabše vino ali pikolo, če je letina slaba. Boljše vrste vina pijejo le ob trgatvi in praznikih. Do druge svetovne vojne so pili vino kar iz sodčkov in vrčev, ker kozarcev niso imeli. Po vojni so sodčke in vrče zamenjale steklenice in kozarci.

Hrano pripravi gospodinja doma in jo prinese v gorico. Če so jedila tekoča, jih jedo iz skupne posode. Gospodinja postreže v zidanici pa tudi na »sepu« ali v grabici. Pri jedi sedijo na zemlji.

X. ŠEGE PRI DELU V VINOGRADU

Čeprav je gojenje vinske trte že zelo staro in veže nase že stoletja ljudsko prizadevnost, se ni ohranilo mnogo šeg. Šege so vezane le na lupljenje ličja in na trgatve ter na martinski násojek in na Martinovo.

Lupljenje, »guljenje« ličja je delo, ki pritegne mlade in stare ljudi. Zberejo se navadno v nedeljo popoldne. Poleg dela se zabavajo, pojejo, in ko je delo končano, tudi zaplešejo. Ker so haloške domačije raztresene po slemenih, pomeni lupljenje ličja eno od možnosti, da se lahko mladi sestanejo zdaj v eni, potem zopet v drugi domačiji. Vendar prihaja v zadnjih letih vse manj mladine, ker le-ta odhaja za boljšim zaslužkom iz Halož.

Največ šeg je ohranjenih ob trgatvi. Začetek trgatve oznanjajo streli iz možnarjev, ki se oglašajo večkrat tudi med trgatvijo. Pogostnost streljanja je

odvisna od letine; če je le-ta dobra, streljajo večkrat, če ne, pa se možnarji oglasijo le redko.

Ena izmed šeg je npr. pozdrav soseda ali berača, ki pride v bratvo šele takrat, ko je večina beračev že v gorici: »Bog vam daj, da bi imeli toliko štrtijakov, kolikor je šijakov.« To pomeni, naj gospodar napreša toliko sodov mošta po 600 l, kolikor je beračev (šijak—vrat). Otrokom pa grozi: »Če boste zobali grozdje, se vam bodo naredile kače v želodcih.«

Berač, ki je zadnji pobral grozd, je zavriskal in okrog trsa so se zbrali vsi, ki so sodelovali pri trgatvi. Tedaj se je začel poseben obred, ki so mu rekli, »rozgi piti dati«. Glavno vlogo pri tem je imelo nedolžno dekle, ki je odrezalo tri rozge in je na štrlje nataknilo tri jagode različnih barv: rdečo, modro in zeleno. Ta šega je znana še danes, vendar v nekoliko spremenjeni obliki. Imenujejo jo »trto napojiti«. Zadnji trti odreže katera koli ženska list in na štrcelj natakne tri jagode vseeno kakšne barve. Pri tem vriskajo, prepevajo in pijejo vino.

V četrtek pred Martinovim je martinski násojek. Takrat gredo ženske v gorico pit mošt. Pravijo, da ženske pijejo mošt, hodijo iz zidanice v zidanico in se veselijo, pri tem pa jedo črni kruh in orehe. Medtem ko hodijo za násojek v gorico samo ženske, gredo za Martinovo, 11. novembra, tudi moški, ki že pijejo vino. Ob Martinovem mora biti miza polna vina. Po Francetu Kotniku izhaja naziv »násojak« iz pravnega naziva »saja«, ta pa bi pomenil ali dejanje, ko so kmetje izročali zemljiškemu gospodu svoje davke, ali pa javno zborovanje podložnikov. Oboje je bila priložnost za pojedino. Obred je ostanek poganske pojedine ob jesenski dobri letini in ostanek poganske libacije.

XI. LJUDSKA PESEM

Z delom v goricaх je tesno povezana ljudska pesem; ta je odmevala po Haložah ob vsakem delu. Pesmi opevajo posamezna dela, vinsko trto, veselje ob dobri letini, težko življenje viničarjev, se norčujejo iz posameznikov itd. Največ haloških pivskih pesmi je objavljenih v Štrekljevih Slovenskih narodnih pesmih. V okolici Cirkulan je pesmi zbral Andrej Hren (kmečki fant). Štreklju jih je poslal kaplan Bernandin Šalamun. Zraven Hrena je zbiral pesmi tudi Ivan Macun okrog Zavrča. Po drugi svetovni vojni je zbirala in še zbira pesmi po Haložah Nežka Vaupotič. Njeni zapisi so v glasbeno-narodopisnem inštitutu v Ljubljani.

Pri delu so pesmi peli brez glasbene spremljave. Le ob trgatvi in praznikih se jim je večkrat pridružil muzikant s harmoniko. Ohranjenih je veliko število pesmi, saj so Haložani kljub težkemu življenju znani po veseli naravi. Vendar pa v novejšem času, po drugi svetovni vojni, pesem vedno bolj zamira. Po goricaх se oglašajo transistorji in narodno-zabavna glasba.

XII. SKLEP

Geografska odmaknjenost Halož in pomanjkanje komunikacij sta vzrok njihove gospodarske in kulturne zaostalosti. Vendar pa nista edina. Poglavitni vzroki so še nevzdržne življenjske razmere samih Haložanov, viničarjev, ki so bili ekonomsko odvisni od tujcev. Ker Haložani večinoma niso bili lastniki

zemlje, je bilo tudi zanimanje za novosti pri obdelovanju goric majhno. Zato se je še do danes ohranila stara oblika vzgoje vinske trte. Po drugi svetovni vojni izobrazujejo vinogradnike s pomočjo tečajev in kmetijskih nasvetov.

VIRI

Debeljak Martin, 72 let, Medribnik.
Klajderič Jože, 48 let, Gruškovec.
Lozinšek Mihael, 73 let, Podlehnik.
Lozinšek Elizabeta, 73 let, Podlehnik.
Primožič Žiga, 74 let, Cirkulane.
Serdinšek Lizika, 69 let, Podlehnik.
Terenski zapiski dveh etnoloških skupin Pokrajinskega muzeja Ptuj v Halozah l. 1958.

LITERATURA

Franjo Baš, Vetrenjače v Sloveniji, GEM Bg III, Beograd 1928, s. 66.
Franjo Baš, K vprašanju štajerske preše, GEM Bg V, Beograd 1930, s. 6.
Vladimir Bračić, Vinorodne Haloze, Maribor 1967.
France Kotnik, Martinov násad, ČZN 24, s. 95.
Anton Smodič, Vinarski muzej v Ptuj, Koledar Družbe sv. Mohorja 1948, s. 147.
Ličje, Novice XX, 1862, list 5.

DER WEINBAU IN HALOZE

Haloze, das Land der niedrigen terziären Hügel, wird im Norden von Ptujsko und Dravsko polje begrenzt, und im Süden läuft die Scheidelinie auf der slowenisch-kroatischen Grenze. Ethnisch gehören Haloze in das pannonische Bereich.

Der Halozer Weinbau, mit seiner tausendjähriger Tradition, erlebte Umänderungen, sowohl mit Bezug auf das Eigentum, als auch die Bebauung von Weingärten. Die Eigentümer der Weingärten waren die Minoriten und Dominikaner Klöster, und noch einzelne Lehnsleute im Mittelalter. Später, im 19. u. 20. Jahrhundert schlossen sich noch Weinhändler und übrige Stadtleute an. Nationalmässig betrachtet waren die Fremden in grosser Mehrzahl, die Einheimischen — Halozener — hingegen, besaßen lediglich einen kleinen Teil der Weingartenflächen. Auch die Grösse der Weingärten der Einheimischen war, im Vergleich mit den übrigen, ausserordentlich klein. Dieses Verhältnis dauerte bis zum Ende des 2. Weltkrieges. Einen grossen Einfluss auf diesen Zustand hatte die Reblaus, die im Jahre 1886 viele Halozer Weingärten vernichtete. Den armen Landsleuten fehlten die Mittel für die Erneuerung, darum nützten diesen Zustand, in erster Linie, die Fremden aus, und kauften viele Weinberge ab. Die Stadtleute begannen mit dem Wiederaufbau und mit der Pfropfung der amerikanischen Unterlage schon im Jahre 1890.

Mit dem Untergang vom Weinbau ist auch das Winzerproblem verbunden, dessen Anfänge schon in die Feudalperiode zurückgreifen. Drei Kategorien von Winzern waren bekannt: a) Winzer, die in den Klöstern und Kirchen dienten, b) Winzer, die bei den Bürgern und Kaufleuten bedienstet waren, c) Winzer bei den kleinen Bauern-Polanci. Einem Winzer gehörten 20 bis 48 a Deputatäcker und 1—13 a Wiese. Er konnte gewöhnlich noch eine Kuh und ein Schwein züchten. Wegen zahlreichen Familien (bis 13 oder mehr Mitglieder) war das Leben bei grosser Mehrzahl fast unerträglich, da sie ja gewöhnlich in einem Lebensraum neben der Presse im Weinkeller wohnten.

Nach dem 2. Weltkriege wurde das Winzersystem abgeschafft, die Weingärten wurden unter ehemalige Winzer verteilt, oder aber wurden in Genossenschaften vereinigt, bis im Jahre 1961 das landwirtschaftliche Kombinat Ptuj gegründet wurde. Die Weinbergorganisation ist in vielen Fällen noch immer nach alter Art eingerichtet. Sie unterscheidet sich von der zeitgemässen Art in dem, dass die Weinstöcke vertikal gepflanzt und an die Stöckel befestigt wurden. Man baut vor allem die Traubensorten von »laški rizling«, »renski rizling«, »šipon«, »silvanec«, bis »klevina« und »kraljevina«.

Die Art der Bebauung von Weingärten ist, von geringen Veränderungen abgesehen, sehr alt. So z. B. das Rigolen, tiefes Umstechen der Erde, das Setzen und die

Weinrebenpflege. Sämtliche Arbeiten sind manuell, die Geräte änderten nicht, nur mit diesem Unterschied, dass sie in der Vergangenheit zuhause hergestellt wurden, heute, hingegen, kauft man die Industrieerzeugnisse. Die Umänderung ist im Spritzen, da ja einst nur Blaustein und Kalk gebraucht wurden. Heutzutage werden Spritzmittel gegen verschiedenen Krankheiten gebraucht.

Die Klapper kündigen die herannahende Zeit der Weinlese, nahezu in ganzem Halozegebiet. Dann versammeln sich im Weingarten alle, die jährlicher bei der Arbeit mitmachen. Die Büttenträger tragen die Trauben, welche die Traubenleser beim Liedersingen lesen. Am Abend setzen sie die Arbeit mit Traubenpressung fort.

Die Halozerpressen gehören zu dem Typus »podravska preša« (Presse aus Podravje), für welche ist die Grösse charakteristisch, weil man auf einmal 30 Butten Trauben pressen kann. Dieser Presstypus erschien in Haloze mit der feudalen Kolonisation und Organisation des Weinbaues. Im 19. und 20. Jh. wurden kleine hydraulische Pressen immer mehr gebraucht, die man in Geschäften kauft.

Statt »tretanje« (Traubentreten mit blossen Füßen), das sich bei ärmeren Leuten bis zum 2. Weltkrieg erhielt, werden Mühlen für Traubenpressen gebraucht. Aus den Trebern (Reste beim Pressen) macht man, wie es schon die Römer taten, den Wein »Pikolo« oder aber brennt man den Branntwein.

Die Keller sind gewöhnlich unterhalb des Winzerhäuschens ausgegraben, die Wände gebaut aus Ziegel, und der Boden aus Lehm. Der Eingang in den Keller ist von der Aussenseite falls das Winzerhaus bewohnt wird, sonst ist der Eingang im Pressraum eingegraben.

Fast der gesamte Weinhandel war im Besitz der Weinhändler aus Ptuj, die mit geräumigen Kellern verfügten. Doch entschlossen sich die Bauern-Weinbauern für einen selbstständigen Weinverkauf, sei es, das sie ihn nach Kärnten zum Verkauf transportierten, oder aber verkauften sie ihn selbst im Weingarten. Die Wein- u. Mostpreise waren sehr niedrig, sodass die Weinbauern mit dem Verkaufserlös, kaum die Schulden deckten, die sich während des Jahres ansammelten. Erst in den letzten Jahren wird der Zustand besser, was auf die Entwicklung und Erneuerung der Halozen-Dörfer beeinflusst.

Die Sitten und Gebräuche, verbunden mit dem Weinbau, stellen die Reste vor-maliger heidnischen Zeremonien dar, deren Hauptzweck war die Fruchtbarkeit zu fördern.

Die Entwicklung und die Perspektiven des Weinbaues sind in einer zeitgemässenen Bebauung, die nach und nach die traditionelle Technik umtausche, und damit einen grösseren Erfolg ermögliche, welcher auch den Einfluss auf die Besserung von Lebensmöglichkeiten der Halozeneinwohner ausüben werde.

KAZALO

	Stran
Vladimir Ban: Spremna beseda	7
Jože Curk: Ob 80-letnici Pokrajinskega muzeja v Ptuju	9
Mitja Mrgole: Ob stoletnici bolnišnice dr. Jožeta Potrča v Ptuju	17
Anton Klasinc: Haloze v boju za staro pravdo	25
Iva Mikl Curk: Rimski vodovodi Ptuja	59
Stanko Pahič: Raznoteri obrazi rimske ceste v Panonijo čez Ptuj	63
Zorka Šubic: Beg Ifigenije s Tavrude na videmskem reliefu	95
Marjana Tomanič Jevremov: Železnodobne gomile iz Spodnjih Podlož pod Ptuj- sko goro	103
Paola Korošec: Prispevek k reševanju problema zgodnesrednjeveškega objekta z nekropolo na Ptujem gradu	119
Vinko Šribar — Vida Stare: Kovani luničasti uhani z ornamentom »drevesa živ- ljenja«	141
Blagoj Jevremov: Staroslovanska nekropola v Turnišču pri Ptuju	161
Peter Klasinc: Meščanski špital v Ptuju	169
Jože Curk: Fevdalna arhitektura na ozemlju ptujske občine	179
Jože Koropec: Imenjska cenitev leta 1542 in Dravsko polje	195
Jože Mlinarič: Gospoščina Negova na začetku 17. stoletja	201
Blagoj Jevremov: Vpliv občinske politike na delovanje društev v Ptuju pred prvo svetovno vojno	223
Vladimir Bračič: Ptujsko polje v luči imenjskih cenitev iz leta 1542	235
Vladimir Bračič: Spremembe v prebivalstveni strukturi občine Ptuj	255
Vida Rojic: Iz zgodovine Strnišča in Kidričevega	271
Mira Ilijanič: Nekoliko podatka o vezama Ptuja i Varaždina u 16. i 17. stoljeću	289
Sergej Vrišer: Znamenja in javni spomeniki v Ptuju	295
Marija Mirković: Neki novi podaci o ptujskim baroknim slikarima i o njihovom djelovanju u Hrvatskoj	305
Marjetica Simoniti: Zlatarstvo in pasarstvo v Ptuju	317
Kristina Šamperl: Alojz Kasimir umetnik in človek	339
Niko Kuret: Vurberški relief	345
Ferdinand Tancik: Bojna oprema in orožje v zbirki militarij Pokrajinskega mu- zeja v Ptuju	351
Vesna Bučič: Zbirka ur v Pokrajinskem muzeju v Ptuju	355
Vida Rojic: Nekaj arhivskih dokumentov o osvobodilnem gibanju v ptujem okraju	373
Drago Hasl: Haloška žvegla	383
Majda Čeh: Vinogradništvo v Halozah	391

PTUJSKI ZBORNIK IV

uredil

Jože Curk

opremil

Janez Vidic

založila

Založba Obzorja Maribor

za založbo

Drago Simončič

natisnila marca 1975

tiskarna Ljudske pravice

v Ljubljani